DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14192

Il′i͡a Memorial Book

Sefer Ilyah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Ilyah : yizker-bukh : gevidmet lebns epizodn un dem umkum fun undzer Yidisher Shtetele Ilye / ha-'orekh, Aryeh Kopelovits ; havre ha-ma'arkhet, Eli'ezer Shapira, Toviyah Ben Hefets.
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv] : Igud yots'e Iliyah be-Yiśra'el, 1962.
DESCRIPT	466 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Il'i͡a.
	Il'i͡a (Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) --Belarus -- Il'i͡a.
ADD'L NAME	Kopelovits, Aryeh.
	Shapira, Eli'ezer.
ADD'L TITLE	Kehilat Ilyah

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר איללייה

ספר אילייה

יזכור־בוך

געווידמעט לעבנס עפיזאדן
און דעם אומקום פון אונדזער יידישער שטעטעלע איליע

העורך

אריה קופלוביץ / ישראל

חברי המערכת

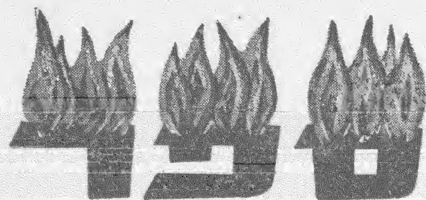
אליעזר שפירא / מכסיקו   טוביה בן חפץ, ז״ל / ישראל

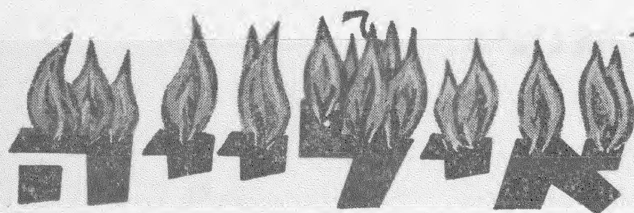
הוצא ע״י איגוד יוצאי אילייה בישראל — תשכ״ב — 1962

בתרומתם הנדיבה של בני עיירתנו — האחים שפירא ממכסיקו

ובהשתתפות יוצאי אילייה בארה״ב, ארגנטינה וישראל

נדפס בבית־ספר לדפוס „יד החמשה" כפר חב"ד

ספר

אילייה

תוכן הענינים

חלק ראשון
איליה ההיסטורית

חלק שני
בין שתי מלחמות העולם

חלק שלישי

ה ש ו א ה

חלק רביעי

בני אילייה בתפוצות

פתח דבר

בהתרגשות וחרדת קודש, שחוהים תחת מעמסת יגון, שכול, יתמות ואין אונים, אנו מגישים לקורא את ספר איליה. זוהי תרומתנו הצנועה לגל־עד הכללי, שנועד להנציח זכרם של רבבות קהילות ישראל ומיליוני אחים, שנספו בידי האויב הנאצי ועוזריו: שעונו, הורעבו, נרצחו, נשרפו ונקטלו בכל מיני מיתות משונות — בימי השואה האיומה, שכמותה לא הייתה בדברי ימי העם והעולם.

אין מילים בפינו כדי להביע — ולו מעט מזעיר, מחייה התוססים של עיירתנו ועצמת הטרגדיה של כליונה, שהתחוללה לעיני עמי העולם האדיש והמתעלם. אין למדוד את השואה — שהכריתה שליש מבני עמנו — לפי תוצאותיה המדהימות בלבד, מבלי לעמוד על איכות המושמדים. שיכלנו את טובי הכוחות היוצרים, שיכלו, אולי לתת בטוי הולם ותואם יותר מהיקף הייה וממדי אסונה.

ואף כי אין אנו ראויים לכך, הטיל הגורל זאת עלינו.

*

*   *

לאחר מאמצים תם ונשלם ריכוז החומר, לספר איליה. עתה מותר לברך על המוגמר ולאמר כי לא קלה הייתה המלאכה, מסיבות רבות; עקב מספרם הדל של ילידי עיירתנו בעולם, שנשארו בחיים לאחר הורבנה; מפאת העובדה, כי פנקס הקהילה בו נרשמו בודאי המאורעות העיקריים של העיירה מאז קיומה — הושמד; מחוסר מקורות מבוססים מהם יכולנו לשאוב חומר על העיירה העתיקה וקורותיה; לרגל העובדה, שרוב הנותרים בחיים, שהתרכזו בארץ, הנם בגיל צעיר יחסית ולא הספיקו לקלוט לתוכם מהווי העיירה וקורותיה, והמעט שקלטו התנדף ונשכח בטלטוליהם המרובים ובמאבקם לחיים. כל אלה, מנעו מאתנו להציג תמונה נכונה ומלאה על עברה המפואר של העיירה וחייה התוססים בתקופה שבין שתי המלחמות. זאת ועוד: בהתחשב בעובדה האוביקטיבית, שעיקר המעמסה לכתיבת הספר, הוטלה על אנשים מעטים

גרמה לפגמים בתאור. אף על פי כן ניסינו למצות את כל אשר ניתן היה להשיג בתנאים הקיימים ולכלול זאת בספר.

מחובתנו להזכיר בתודה את כל אלה שתרמו מזמנם, ממרצם ויכולתם, הכספית והספרותית, לעזור בהגשמת המפעל. ראשית כל נרכין את ראשינו בפני קברו של בן עיירתנו טוביה הפין, ז״ל, שהגה את הרעיון וכפה עלינו את בצועו, בנטלו עליו את משימת העריכה. אולם מה משונים לעיתים דרכי הגורל, האיש שנכסף לעשות את מלאכת הנצחת העיירה, לא זכה לכך ונפטר בטרם שהחל במפעל. יהיה זכרו ברוך ושמור לעד בלבנו.

נזכיר בתודה ובהוקרה את יוצאי עיירתנו, בני צמח שפירא, ז״ל, ממקסיקו וארה״ב, שהודות לתמיכתם המוסרית, תרומתם הכספית המכרעת והתענינותם האישית המתמדת — זכתה עיירת הולדתנו הפעוטה, איליה, למצבת זכרון נצחית זו.

אנו גאים בהערכה המכובדת המובעת לידידינו, האחים שפירא, מפי מר יוסף וינצקי ממקסיקו ובעונג רב אנו מפרסמים אותה ככתבה ולשונה:

„די משפחה שפירא איז ביי אונדז אין מעקסיקע אַ גוט באַקאַנטע־און ברייט פאַרצווייגטע משפחה פון געטרייע נאַציאָנאַלע ייִדן און כלל־טוער העוסקים בצרכי צבור באמונה. דער עלטסטער פון די פיר ברידער, ר׳ יעקב שאַפּירא, איז דער פאָרזיצער פון „ועד למען החיל״ — אַ געזעל־שאַפט וואָס טוט זייער וויכטיקע אַרבעט פאַרן חיל, דעם באַשיצער פון מדינת ישראל. ר׳ יעקב שאַפּירא איז בלב ונפש איבערגעגעבן פאַר דער צבא הגנה לישראל און ער האָט שוין נישט איין מאָל געוואונען פאַר־דינטע אָנערקענונג פון די געהעריקע מוסדות אין מדינת ישראל און אין אונדזער ישוב אין מעקסיקע גופא. דער צווייטער פון די ברידער, ר׳ אליעזר שאַפּירא, איז אַ באַקאַנטער ציוניסטישער עסקן אין מעקסיקע; גענעראַל־סעקרעטאַר פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און דער ער־שטער פרעזידענט פון דער היגער תרבות־שול; אַ באַגאַבטער זשור־נאַליסט, וואָס רעאַגירט אויף אַלע דערשיינונגען אין ייִדישן לעבן סיי אין מדינת ישראל, סיי אין די תפוצות ישראל; זיין פרוי רחל שאַפּירא איז זייער אַקטיוו אין דער פיאָנערן־פרויען באַוועגונג און איז באַקאַנט מיט איר איבערגעגעבענער אַקטיוויטעט פאַר די יערלעכע באַזאַרן פון דער פיאָנערן־פרויען באַוועגונג אין מעקסיקע, וואָס האָבן זיך שוין ברייט

אין דער גאַרער וועלט קונה שם געווען מיט זייער מוסטערהאַפטער אָרגאַניזאַציע און גרויסן מאָראַלישן און מאַטעריעלן דערפאָלג לטובת דער מועצת הפועלות אין מדינת ישראל. דער דריטער פון די ברידער גרשון שאַפּירא איז אַ דינאַמישער, אינטעליגענטער יונגער מענטש וועל־כער האָט זיך שוין אָנגעצייכנט אַ וועג אין זיין אייגנאַרטיקער געזעל־שאַפטלעכער אַקטיוויטעט ווי עקס־פּרעזידענט פון מעקסיקאַנער ייִדישן צענטראַל־קאָמיטעט און שוין עטלעכע פּעריאָדן פּרעזידענט פון קרן היסוד־דירעקטאָריום; אָנפירער פון גרויסצוגיקע קאַמפּיינען פאַר ישראל און בכלל אַ זייער ענערגישער און באַליבטער מענטש אין ישוב. דער ייִנגסטער פון זיי — ישעיהו גייט אין די וועגן פון זיינע עלטערע ברידער. ואלה תולדות האחים שאַפּירא במכסיקו — פיר זיילן פון ייִדישן געזעל־שאַפטלעך־דערציערישן לעבן אין דעם יונגן מעקסיקאַנער ייִדישן ישוב, וואָס האָט אַ נאָמען אין דער וועלט ווי אַ גוט־אָרגאַניזירטער, הונדער־פּראָצענט נאַציאָנאַלער ישוב אויב נישט ראשו ורובו — אַ ציוניסטישער פּראָ־ישראל ישוב, וואָס מעג אָן קיין שום גוזמה דינען אַלעם אַ מוסטער פאַר אַ סך אַנדערע ישובים. דאָס האָבן שוין אָנערקענט פריינד פון נאָנט און פון וויט, צווישן זיי אויך מנהיגי ישראל, וואָס האָבן געהאַט אַ געלעגנהייט זיך צו באַקענען מיט דעם דאָזיקן אייגנאַרטיקן ישוב וואָס פאַרנעמט דעם צווייטן אָרט אין דער וועלט (באַלד נאָך מדינת ישראל) מיט דער פּראָפּאָרץ פון העכער 80% ייִדישער דערציונג און מיט דער נאַציאָנאַלער באַשטייערונג פאַר קאַפּיטאַל. אין אַזאַ ישוב צו־פאַרנעמען דעם סאַמע מזרח־וואַנט איז גאָר אַ גרויסע זכיה, און אָט די זכיה האָט כשר פאַרדינט די שאַפּירא־משפּחה אין מעקסיקע. איינער פון זיי וואָס איז באַשאָנקען מיט אַ שאַרפער פּען; אַ מושך בשבט סופרים און זאָל עס אויך געזאָגט ווערן — וואָס האלט זויבער און ערלעך די פּען — איז דער מחבר פון די דאָזיקע איליי־עפּיזאָדן, מיין ליבער פריינד, אליעזר שאַפּירא."

* *
*

תודה לבבית שלוחה למר חיים לוין ממשק רמת הכובש. למרות שהאיש עבר כבר את גיל הגבורות, לא חס על בריאותו והטריח את עצמו בערבים אלינו, כדי לספר מזכרונותיו על קורותיה של העיירה. מי יתן ונזכה כולנו לברכו ליום הולדתו ה־120.

ברכה לבבית לכל בני איליה בישראל ובתפוצות הגולה: בארצות הברית, ארגנטינה ומקסיקו. במיוחד לה"ה זוסמן גיטליין, שלמה קופלוביץ ואליעזר דינרשטיין ולחברי ועד איגוד יוצאי איליה בישראל. לכל החברים שתרמו מפרי עטם, כספם, תמונותיהם וזמנם, להופעת ספר הזכרון — שלוחה תודתנו העמוקה. לכלם חלק נכבד במפעל הנצחת העיירה וקדושיה.

לידידי וחברי בעבודה, מתתיהו בר רצון על עצותיו בסדרי העריכה והתענינותו בהתקדמות העבודה — שלוחה ברכתי החמה.

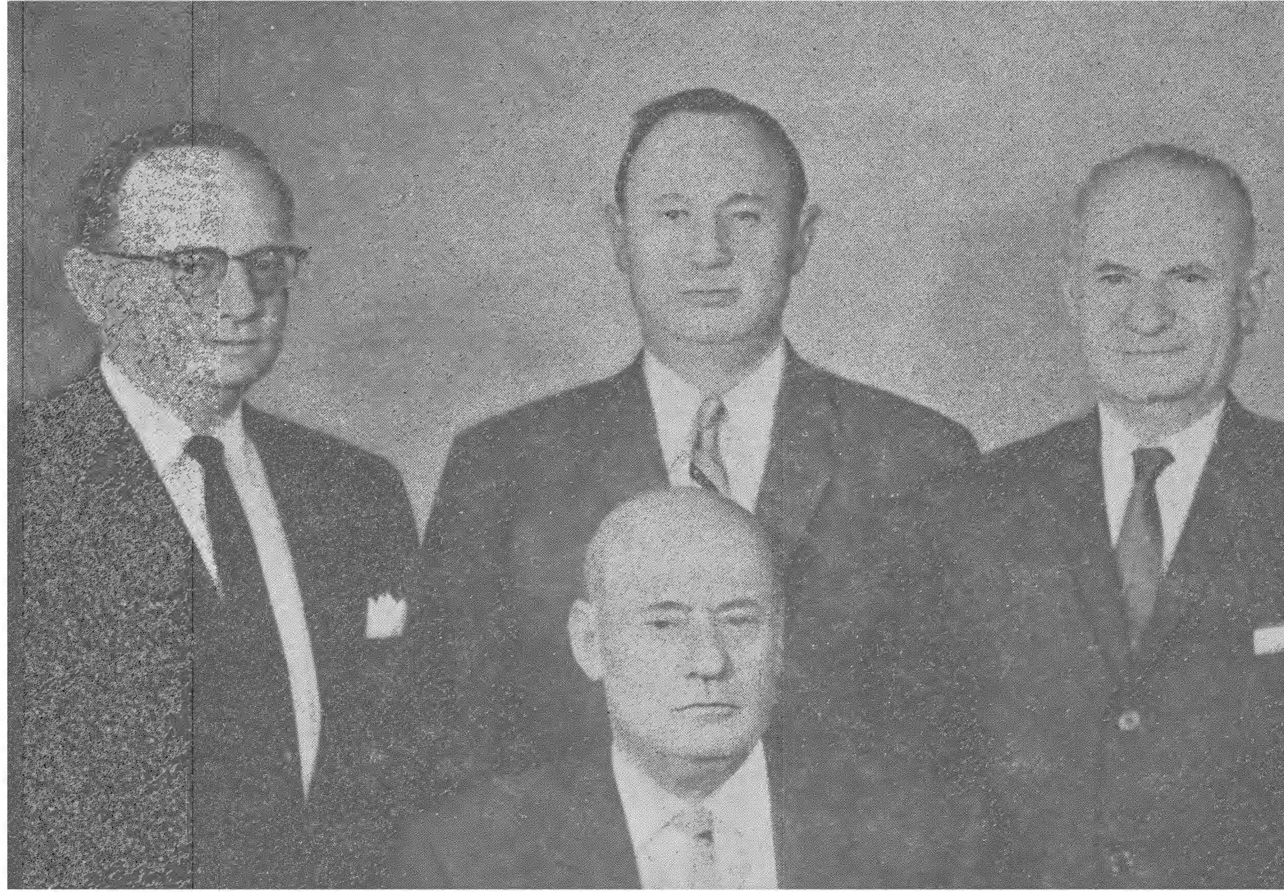
*　　*

*

לרעיתי היקרה והמסורה מרים, שעודדה אותי להמשיך בעבודה, למרות הקשיים ואי הנעימויות הרבות בהן נתקלתי שלוחה ברכת בעל אוהב ומעריין.

הספר מקפל בתוכו היסטוריה ארוכה מחיי קהילה יהודית זעירא, עתיקה ותוססת, ופרטי חורבנה הסופי, עומד לרשותכם. מי יתן וישמש גל-עד בין דורות העבר, ההווה והעתיד.

העורך.

האחים שפירא, התורמים העיקריים של הוצאת ספר הזכרון. עומדים מימין לשמאל: יעקב, יהושע, גרשון. יושב: אליעזר

אריה קופלוביץ

לדמותה וזכרה

ספר „יזכור" לחיים שנצמתו; לנפשות יקרים שנכרתו; למשפחות שלמות שנכחדו; לתינוקות שנטבחו; לעוללים שרוטשו; לערכי מסורת שנעקרו; למקדשי מעט שנשרפו — ולחיי קהילה זעירא ועתיקת יומין שנמחקה מתחת שמי אלוהים. ספר המנציח חייהם, פעלם ומותם, של פשוטי עם ודגולי מרבבה כאחד; את אלה שתרמו בפעלם להעלאת רוחה ושמה של עיירתנו בעם ובעולם; ואת כל אלה אשר נספו בכל מיני מיתות משונות, שברא השטן העמלקי, בתקופת השואה הטרגית ביותר בתולדות עמנו.

* *

*

אם גם אסוננו כבד מנשוא, ואין לו ניחומים; אם גם עינינו בוכיות על שברנו הגדול והאכזרי, בכל זאת הם אינם אלא טיפה אחת מסבל האומה ואבלה. בהנציחנו עתה את הקדושים הטהורים והיקרים לנו, אנו מצרפים את סאת דמעותינו לים הדם והדמע; של שכול, יגון, יתמות וכליון, הזועקים מן האדמה — נקם!

* *

*

כאחת מאלפי עיירות יהודיות אחרות שעליהן עלה הכורת — הייתה אמנם עיירתנו, איליה, בכל זאת נבדלת ושונה. על אף דמיונה החיצוני לרעותיה, הייתה לה **דמות משלה**, כשם ששונה אישיותם של בני אדם בני גיל, מסורת והשכלה דומה. אולי הכינוי שבו נקראה — „תרמילי משי" (זיידענע טאָרבעס) משקף ביותר את אופיה; **עניה וגאה.** על אף העובדה שרוב האוכלוסיה היהודית חייה בדחקות, בצמצום ובעוני, לא נראו בניה מעולם מחזרים על הפתחים בעיירות אחרות, למרות שאליה נהרו עניים מכל הסביבה. ענייה רעבו בחשאי, אך התביישו להושיט יד. הם גוועו לאט, אך צבטו את לחייהם שיסמיקו.

* *

*

היסוד הכלכלי של העיירה היה דל ביותר וליבות היהודים נמשכו בעיקר לענינים שברוח, שבכל דור ודור פשטו ולבשו צורה. על כן

גידלה, עיירתנו איליה, אנשי שם גדולים בתורה ובמידות, בממדים שעלו על כל יחס למספר אוכלוסיתה היהודית.

שני אנשי שם שמקומם בהיסטוריה שמורים, תרמו לפרסומה של עיירתנו הקטנה איליה בעולם. הראשון: הרי הוא הגר־צדק — הגרף פוטוצקי, הקשור לעיירתנו בעבותות נצח. והשני הרי הוא רבי מנשה מאילייה, מתלמידיו של הגאון מוילנה, מבשר האור וההשכלה ומורד במוסכמות; הממתיק הראשון לפרודוקטיביזציה ברחוב היהודי; התובע לאסור נשואי קטינים; המתקומם נגד העוני ולוחם בבערות.

* *
*

העובדה כי רבנים גאונים, ידועי שם, ישבו על כסא הרבנות בעיירה זוטא זו, מעידה על הרמה התלמודית והמוסרית של יהודי איליה והיא שפרסמה את עיירתנו ברחוב היהודי.

הגאון רבי אריה ליב שפירא הידוע בכינויו ר׳ לייבל׳ה קובנר, ישב על כסא הרבנות בעיירתנו וממנה עבר לקובנו.

הגאון המפורסם בכינויו ר׳ לייבל׳ה אומנר מהעיר אומן.

הגאון רבי ראובן מדינבורג המכונה ר׳ ראובל׳ה.

הגאון רבי שמואל בן יהושע ז״ל — שעלה לארץ בראשית המאה ה־19.

ארבעתם מתלמידיו המובהקים של רבי מנשה בן פורת המפורסם כרבי מנשה מאילייה, למדו מפיו תורה ושתו בצמא ממעינות חכמתו.

הרב הגאון ירא השמים המפורסם, רבי משה שלמה חארי, המיוחסים לו מעשה ניסים. ואחרון אהרון שנספה בשואה בצורה כה טראגית לעיני צאן מרעיתו, הרב אברהם אליהו רמז הי״ד.

זכר צדיקים לברכה.

* *
*

לכבודה וזכרה של עיירתנו, אנו מצווים גם להזכיר את קיומה של ישיבה גדולה, בראשותו של הגאון החריף והבקיא, רבי משה ישראל שפירא. שמאות בחורים לומדים, בני תורה, נהרו לישיבה כדי לשמוע מפיו תורה, ותושבי איליה דאגו בכל מאודם ובכוחות עצמם לספק לתלמידים הרבים את כל מחסורם.

* *
*

בהציבנו היום גל־עד לזכר עיירת הולדתנו, נעלה על נס את הפרשה המופלאה של שגשוג התנועה הציונית, **על כל זרמיה**, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

החריש העמוק לחינוך יהודי מסורתי וחלום שיבת ציון ממנו ינקו וספגו בליבם דורות רבים, התפרץ על פני השטח עם תום מלחמת העולם הראשונה. התגלות ניצני התנועה הציונית בלבוש ארגוני, שחלחל לראשונה כזרם דקיק, בין חוגים סגורים גבר וכבש שכבות נרחבות משנה לשנה, עד שהופיע כנהר גואה העובר על גדותיו וגורף את כל המוצא בדרכו. ערב פרוץ מלחמת העולם השניה, הייתה עיירתנו אילייה,**כולה**, אחוזה בלהבות האמונה של התנועה הציונית.

היא הייתה ואיננה עוד.

עתה אנו מבכים את הליבות היקרים לנו שפעמו בה, שדבקו באמונתם, שתססו חיים חלמו ונאבקו. עכשיו עלה על הכל הכורת והיא נמחתה מתחת שמי אלוהים. בית הקברות הישן, זכר לחיים, יצירה ודמעות, נחרש ונזרע ואתו נעלמה היסטוריה ארוכה ומפוארת של כ־600 שנות חיים: דורות של חסידים, גאונים, צדיקים, תמימים, ישרים, חלוצים ולוחמים נבלעו באדמה.

ארץ! אל תכסי דמם.

יתגדל ויתקדש שמו רבא...

איללייה ההיסטורית

די היסטארישע איללייע

חלק ראשון

א. אבי אביהוד

לתולדותיה

* (עיר אליהו הנביא)

איליה, מחוז וילייקה ומרוחקת ממנה כ־30 קילומטר; גליל וילנה ומרוחקת ממנה כ־150 ק״מ, הוקמה על עברו המערבי של הנחל בשם איליה, המהווה פלג של הנהר ויליה המשתפך לנימן, בדרכו לים הבלטי.

* * *

ראשית עיירתנו לוטה בערפל סמיך. דעות מדעות שונות קובעות תאריכי התהוותה המשוערים, הנעים בין המאה ה־14 והמ־15 לספירת הנוצרים, אולם למעלה מכל ספק שהיא התקיימה מאות בשנים. הפרטים המוסמכים היחידים המעידים על קיומה, מצאנו במילון היסטורי גיאוגרפי פולני משנת 1882, חלק 3, עמוד 269—258, לפיו מוכח כי כבר ב־1634, היינו במחצית הראשונה של המאה ה־17 היתה באילייה כנסיה נוצרית, בית כנסת יהודי ועוד. כ״כ קובע המילון הגיאוגרפי הנ״ל עובדה נוספת, כי עיירתנו אילייה התפתחה מאחוזת הנסיך לבית רדזיביל, שאף שמה היתה אילייה.

אחת ההשערות להתהוות עיירתנו שיש לה רקע היסטורי — אגדתי מתקבל על הדעת, מן הראוי להביאה בפניכם:

בשלהי המאה ה־14 שלט בנסיכות ליטה הנסיך ויטולד. היה זה איש אמיץ וגבור חייל שכל ימיו נלחם בגבורה וגם נאבק עם הטטרים ויוכל להם. הוא הלהיב ועודד חייליו למעשי גבורה, באמצעות הענקת תוארי אבירות ושטחי קרקע גדולים לאחוזות. הנסיך היה חייל גדול אך גם מדינאי ומיישב נבון. בפעולותיו אלה השיג שתי מטרות בבת אחת: הרחבת הגבולות והגנתם, ונאמנות אביריו, מאידך. אחד מגבוריו לו העניק שטחי קרקע גדולים בסביבת עיירתנו, נקרא רדזיביל. נראה, כי רדזיביל זה היה אבי השושלת המפורסמת בתולדות פולין, הרוזנים לבית רדזיביל.

---

* קיימת אגדה שהנהר והעיירה כונו אילייה, ע״ש אליהו הנביא.

האגדה העתיקה מספרת: „כשרדזיביל זה הגיע לראשונה למקום, כדי לתור את הסביבה ולמקם את אחוזתו, לא מצא בה אף שעל אדמה ראויה לעיבוד מידי. לפניו ומאחריו השתרעו יערות עד סבוכים, בעיקר עצי אורן ענקיים. חיפושיו במשך כל היום היו ללא תוצאות. האיש התיאש ובינתיים שקעה השמש. עייפותו גברה מרגע לרגע, על כן החיש את צעדיו, במגמה להגיע לקצה היער, לפתע נתקל בנהר שחסם בפניו את כוון התקדמותו. בטרם עשה האיש נסיון אחרון להחלץ ממצבו הביש, החליט לנוח קמעה, כדי לאזור כח. בינתיים הלילה ירד, עייפותו של האיש הכריעה אותו, וירדם. ויחלום והנה אליהו הנביא עומד על ידו מעודדו ולוחש: עם שחר תמצא את דרכך, אל תחת ואל תירא, אתך אהיה, ופרצת קדמה וימה ויוצאי חלציך יהיו לאנשי שם".

האיש שהתעורר משנתו בבהלה, נוכח כי אליהו הנביא כבר נעלם, נדר לקרוא לנהר ולאחוזתו שתקום — איליה, ע"ש אליהו הנביא שנראה לו בחלום. אכן קיים האיש את נדרו; האחוזה שהוקמה במקום והנהר גם יחד נקראו בשם איליה.

הנסיך ויטולד — שנטה חסד ליהודי ליטה, העניק להם זכויות ואף פרסם חוקים להגנתם — המשיך במדיניות מפעלי ההתישבות. היער נסוג מפני המחרשה, ואחוזות רבות הוקמו בסביבה. כך הופיעו היהודים הראשונים לאחוזות; כמנהלים חוכרים ומוכסים, שמטעמים מובנים בכרו מרצונם הטוב להתרכז במקום אחד ולחיות בצוותא. כך הוקמה עיירתנו איליה והפכה לעובדה היסטורית.

עתה היא איננה עוד.

א. אבי אביבה

פרשת גר הצדק

הנסיך ולנטין פוטוצקי, בן למשפחת אצילים פולנית מפורסמת, שמלאה תפקידים פוליטיים השובים בחיי מדינת פולין, התגייר ונתפרסם בעולם היהודי בשם הגר צדק מוילנה. לאחר חיפושים ממושכים אחריו נתפס הגר צדק על ידי הרשות, שנסתה בכל אמצעיה להשפיע עליו לשוב לדת אבותיו. היות וכל הלחץ והשידולים לא הועילו, העלתה אותו הכנסיה הקטולית בשנת 1746 על המוקד, „למען ישמעו ויראו".

היסטוריונים חשובים וידועי שם חלוקים בדיעותיהם ביחס לעצם קיומו של הגר צדק. יש האומרים כי אין זו אלא אגדה, פרי אמונה והרהורי לבם של המוני עם תמימים, ואילו היסטוריונים אחרים מתנגדים לדעה זו ותקיפים בדעתם, כי עצם המעשה היא עובדה היסטורית בלתי מעורערת. עד היום הזה הדעות בבעיה זו חלוקות. לדוגמא; כאשר העלה בכנסת ישראל, הד"ר גורוק, משאלה להעלאת עצמותיו של הגר צדק לארין, השיב לו ראש הממשלה, מר דוד בן גוריון, כי לפי מיטב ידיעותיו, לא היה האיש במציאות, אלא משל בלבד. לעומת זאת הקדישה הספרות העברית-ידישאית, יריעה רחבה לנושא זה: פואמות, רומנים וספורים היסטוריים. הנכון הוא כי רקע העלילה בראשיתה — ביחס להווצרות הקשר בין הגר הצדק והיהודים, על פי רוב אינה אהידה, אולם לא כן לגבי המשך הדרך; המניעים שהובילוהו ליהדות; התגיירותו; שותפותו הרעיונית והמעשית עם חברו זרמבה; נדודיו הרבים על פני קהילות מערב ומרכז אירופה; שובו לפולין והשתקעותו באילייה, תפיסתו על ידי הרשות והעלאתו על המוקד, בכל אלה דעתם אחידה.

לא היינו רוצים להכניס את ראשינו בין ההיסטוריונים החולקים ביניהם ביחס לקיומו או אי קיומו הממשי של הגר צדק, אולם, אנו בני אילייה שנשמנו מאוירת הגר צדק משחר ימינו, שפרטיה נמסרו לנו במשך דורות מפי אבות אבותינו, חייבים להכריז בגלוי על עמדתנו: לנו אין שום צל של ספקות ופקפוקים לגבי קיומו של הגר צדק, פוטוצקי, במציאות. בשבילנו זוהי עובדה היסטורית שאין לערער ולהרהר אחריה.

כילידי העיירה אילייה ידועה לנו כל הפרשה וקיצה הטרגי. האיש הנאצל שמצא מקלט בטוח בצל קורת עיירתנו התמימה ולומדיה, עמד גם לבוא בקשרי משפחה בעיירה, בטרם עליתו לארץ, אולם במרומים גזרו אחרת: להעמיד במבחן את נאמנותו לדת החדשה וערכיה, כדי לקדש שם שמיים ברבים.

הקשר בין גר הצדק לאילייה

בטרם שנגש לגולל את הפרשה המופלאה וההירואית של הגר־צדק, הנסיך פוטוצקי, ברצוננו לעמוד תחילה, ולו במילים ספורות על הקשר הישיר בין עיירתנו אילייה, שבדעתנו להנציחה לאחר חורבנה המוחלט, לבין הגר צדק.

דעות שונות הובעו על רקע זה. מאחר והדבר אירע לפני למעלה מ־200 שנה, קשה בהחלט לדלות את העובדות ההיסטוריות המדוייקות, כהוויתן. יש הגורסים כי החיבה שרחש הגר צדק לאילייה — ועל כן גם שמשה לו מפלט מפני הרודפים אותו מטעם הרשות — קשורה בזכרונות ילדותו, עת היה נוהג לבלות בחודשי הקיץ את חופשתו באחוזת הוריו, הסמוכה לאילייה, שהפכה אחרי כן לחלק בלתי נפרד מהעיירה. בהזדמנות זו כנראה שבן האצילים נפגש לראשונה בחייו עם יהודים, במיוחד עם הטוחן היהודי ומשפחתו שהחזיקו את טחנת הקמח בחכירה. לרשמים אלה הייתה בודאי השפעה, על נפשו הרכה של הנסיך. אחרים סבורים כי הקשר בין אילייה והגר צדק בעתיד נוצר במקרה, כאשר נזדמן באקראי כעד ראייה להתנפלות המוני נוצרים על יהודי מאילייה ובתו הקטנה, שבקרו בוילנה ונקלעו במקרה לרח׳ אוסטרובראמסקה מבלי שידעו כי המקום מקודש לנוצרים ועל העוברים ושבים דרכו, מוטלת חובה להסיר את כובעם. הודות להתערבותו של האציל פוטוצקי וחברו זרמבה, שניהם פרחי כהונה של הכנסיה הקטולית, ניצלו היהודי ובתו ממות בטוח. אולם קיימות גם דעות נוספות ואחת מהן קובעת, כי הקשר בין הנסיך פוטוצקי לאילייה, בא דווקא לאחר התגיירותו ושובו מפרים דרך הולנד, גרמניה וצ׳כיה, לפולין. לפי גירסה זו, המליץ הגאון מוילנה בפני הגר צדק לעבור לאילייה מטעמי בטחון וגם מטעמי המשך לימודי התורה, שהייתה מפורסמת ביהודיה התמימים והישרים ובלומדיה הנודעים. אילייה שמשה אכסניה לתורה לפרושים רבים, בה יכלו ללמוד תורה באוירה נאותה.

* *
*

הודות לפרשה דרמטית זו מלאת הוד מתח ורטט, שהסעירה בזמנה את היהדות וחלקים ניכרים של העם הפולני — פורסמה עיירתנו איליה הקטנה בין המוני העם וספרותה. רושם הפרשה לא פג גם עד מלחמת העולם השניה וחורבנה הסופי של העיירה, שראשיתה לפני כ־600 שנה. די היה בהזכרת שמה של עיירתנו איליה, כדי לעורר רגשות עזים על העבר, במיוחד בין אלה שהגיעו אליה ממרחקים. עדות לכך משמשים דברי הסופר הנוסע, מר א. ליטווין, שבקר בעיירה לפני כ־50 שנה. קטעים מדבריו שפורסמו בספרו הנודע „יידישע נשמות" אנו מביאים להלן :

* *
*

„הרגשה מיוחדת אפפתני כאשר התקרבתי לאיליה. העיירה הזו מוכרת בכל הסביבה. שמה קשור באגדה הרגשית של הגר צדק, הנסיך פוטוצקי. אמרתי אגדה, אולם לאמיתו של דבר זו עובדה היסטורית. פרשת הגר־צדק היא אחת העובדות האכזריות והנוראות ביותר בתולדות היהודים ברוסיה. היא גם אחד המאורעות המחרידים בדברי הספרות היהודית־פולנית. משמעות אירוע זה עוד לא בא לידי הערכה, לא מצד היהודים ואף לא מצד הפולנים. הפרשה עדיין מחכה למצוייה על ידי חוקר היסטורי נאמן ונלהב. כנראה עוד לא הגיע הזמן להרים את המסך מעל הטרגדיה הגדולה והמחרידה ששמה הגר־צדק — הנסיך הפולני לבית פוטוצקי. לפי שעה נשארה פרשה מזעזעת ומרעידה זו, שהיא תוצאה תרבותית סוציאלית של תקופה מסויימת, עלוטה בהילת מסתורין של האגדה. החומר למחקר צריך עוד לרכז : מבתי הקברות היהודיים, מבתי הכנסת העתיקים, מפנקסי קהילה הנושנים ומספורי הזקנים המועברים מדור לדור ; מכל אלה צריך את החומר לרכז ; יש לחדור לעמקי המרתפים המבוצרים בקירות האבן העבים של שארית בני מרום העם ונסיכיה — בני משפחת פוטוצקי ובני יחש דומה. רק לאחר מכן, צריך להופיע ההיסטוריון המוכשר של היהדות הפולנית־רוסית, שבנשמתו הרחבה ובלבו הרגיש, יחדור לתוך נשמת הפרשה, המכונה — הגר צדק. אחריו יבוא המשורר ואהרי כן המחזאי. אם הראשון יהיה נחון באש אלוהים, והשני יהיה ברוך כשרון והשלישי יעמוד על הגובה, אז תהיה הפואימה של הגר צדק חזקה מכל מחזות שקספיר ואחרים.

שום סנסציה בעולם לא זעזעה ולא הרעידה לב אדם כפי שתרעיד ותעורר הלהלה התקופה ההשוכה בה אירע הטרגדיה האיומה והאכזרית ששמה „מעשה בגר צדק". רק אז יתגלו מחשכי הזמן, יסוריהם וסבלם של מבשרי האור, שנאבקו נגד הגלים העכורים והזידוניים כדי להבקיע את עלטת החושך.

הרהורים ורעיונות אלה הודרים לנשמתי ומעיקים על ליבי יותר ויותר, ככל אשר אני מתקרב לעיירה איליה. למקום בו התרחש האקט הלפני האחרון. (האקט האחרון התרחש על המוקד בווילנה) לנגד עיני צופים ועולים הרעיונות שהובעו בדפים אחדים ומיושנים על הפרשה, שהגיעו לידי לאחר מאמצים רבים ועליונים. רק בקושי הצלחתי להעתיק מכתב יד יהודי, נפלא וישן, הכתוב באידיש של המאה ה־18".

גליתי כתב יד עתיק יומין

בנגוד לחצר בית הכנסת, ששמשה מרכז משחקים לילדי העיירה, בה הם השתובבו ושיחקו במלחמות בחופשיות, הרי לעלית הגג של בית כנסת הגדול יצאו מוניטין ששם שולטים שדים ורוחות. מישהו הפיץ אי פעם שמועה, כי לפני שנים רבות ניסה ילד שובב ואמיין רוח, שהסכנה קסמה לו, לעלות לעלית הגג כדי לראות בעיניו את הנעשה בה, סופו היה טרגי. מלבד העובדה שהוא יצא מדעתו (כנראה מפחד) אלא גם הספון שמתחת רגליו התמוטט והוא צנח דרכו לפנים בית הכנסת ונפצע קשה. שמועה זו עשתה לה כנפיים והרתיעה ילדים רבים לספק את סקרנותם הטבעית, להציץ פנימה. אף על פי כן היה משהו טמיר ונעלם, שמשך אותנו לעלות לעליה, אולם רק מתי מספר, אמיצים ונועזים ביותר הסתכנו והעפילו.

זכורני יום אביבי אחד. השמים היו כחולים וטהורים מכל רבב של ענן. השמש זרחה וליטפה במלוא חמימותה האביבית הנעימה ואנו קבוצת ילדים קונדסים בגיל שונה טפסנו מבית הכנסת הגדול לעזרת הנשים, באמצעות הארונות הגדושים ספרי ש"ס, שעמדו בכותל המערבי של בית הכנסת. השתחלנו דרך האשנבים ונמצאנו בעזרת הנשים. כאשר יצאנו דרך הדלת בכוון הירידה במדרגות, נעמדנו מול הפתח לעלית הגג. מני ובי החליטו שניים מהמבוגרים יותר להסתכן ולעלות. לי הועד תפקיד של מאסף בלבד, לעמוד על המשמר כמקשר. והיה והם יתקלו בסכנה כלשהי, ישמיעו זעקה ועלי יהיה לקרוא לעזרה. נשארתי איפוא

עומד תקוע במקומי, דרוך ומתוח לבאות ורעדתי כעלה נידף. אולם כלום לא אירע. חברי שוטטו לאורכה ורוחבה של עלית הגג ברדיפה אחרי צפרים. אחד מהם התקרב לפתח וימריצני לעלות גם כן. לא בלב קל ובאומץ החלטתי לעשות צעד זה, אך הבושה להקרא „פחדן" הכריעה את הכף. התגברתי איפוא על חששותי וטפסתי לעלית הגג.

למרות שבחוץ היה יום אביב נהדר, בהיר, נעים ויפה, קדמתני בעלית הגג אפלה מוחלטת. רק רינת צפרים שבחרו את המקום למשכנם, העידה על קיום חיים במקום. התעכבתי על יד הכניסה, עד שעיני התרגלו לאור המיוחד והאפל. חברי המשיכו לרדוף אחרי צפרים וגלוי ביציהם ואילו אני נתקלתי בערמת „שמות" והתחלתי לבדוק זהותן. תוך כדי הנבירה מצאתי חבילת דפים מצהיבים מיושן כתובים ארמית. מאחר והתקשיתי לפענחם רציתי להטילם חזרה לתוך הערמה, אבל הרגשה חזקה, שנפלו לידי מסמכים היסטוריים הולידה החלטה איתנה להצניעם בכיסי ולפענחם. חשתי פחד כלשהו מהול באי נעימות, הן הייתה זו הפעם הראשונה ששמתי בכלי רכוש לא לי. הרגשה זו האיצה בי להסתלק בהקדם ממקום „הפשע".

בלי משים נשאוני רגלי לבית סבא, שהיה למדן בקיא בש"ם ופוסקים. כאשר הגעתי לביתו פרשתי בפניו את החומר ובקשתיו לפענחו, תוך העלמה מכוונת את מקור התגלית. על אף גילו הגבוה הסבא לא הזדקק עדיין למשקפיים מצב זה התמיד עד יומו האחרון, בהגיעו לגבורות. הוא נטל בידו את הדפים המצהיבים, תחילה עלעל ועיין בהם ואחרי כן שקע בקריאה. בחוסר סבלנות ציפיתי שיפסיק כדי לשמוע מפיו חוות דעת, אולם במקום זה הוא שאלני: מניין השגת את החומר הזה? הששתי לספר את כל האמת על כן עניתי — בעלית הגג, מבלי לפרש לאיזו עלית גג כוונתי. עתה הצגתי אני שאלה. סבא, האם יש ערך כלשהו לחומר זה? מאוד, הייתה תשובתו המידית, והוסיף: נראה כי הדפים הללו הם חלק מפנקס ישן של הקהילה, שנרשם לפני שנים רבות מאוד.

עתה ניגש סבא לתרגם את הדברים מארמית לשפה המדוברת, בבקשו ממני התרכזות והקשבה. בקשתו הייתה מיותרת בהחלט, כי סקרנותי לידיעת תוכן הדברים הייתה למעלה מהמשוער. סבא קרא כל משפט בלשון התלמוד ומיד תרגמו. קרא ותרגם, קרא ותרגם, עד שסיים את הכתוב. לעיני נתגלתה פרשת סבל רצופה אמונה טהורה ובלתי מעורערת וקנאות דתית חשוכה ונקמנית מאידך.

הדברים הרשומים בפנקס הקהילה

„אילייה יום י"ג באדר, שנת תק"ט לאלף הששי.

הערב קרה בעיירתנו מקרה מוזר וטרגי. ר' בצלאל הלוי, הטוחן, מחשובי העדה, השיא את בתו היחידה, רחל, לאברך המופלג בתורה ויראה שמים, ר' אברהם בן אברהם. השמחה בקהילה הייתה כללית. מאות קרואים, ידידים ובני משפחה, התכנסו ובאו להשתתף בחתונה המפוארת. מיד לאחר החופה והקדושין, כאשר הסבו האורחים סביב שולחנות ערוכים ומלאי כל טוב, הרימו כוסות יין לחיי הזוג ואיחלו להם מזל טוב וחיים ארוכים, הופיעו לפתע שוטרים ואסרו את החתן ויובילוהו כבול בנחושתיים לוילנה. השמחה הפכה מיד לאבל ומספד, כל הקרואים התרגשו מהאסון הגדול שנתך על הכלה ומשפחתה, משפחת ר' בצלאל הכבודה. רבים ניסו לעודד את המשפחה, כי המאסר הוא בודאי טעות מצערת בלבד וחתנם ישוב במהרה לחיק המשפחה.

האברך אברהם בן אברהם הגיע לעיירתנו, אילייה, לפני כשנה במטרה לשקוד על לימוד התורה ומצוותיה. ביחד עם פרושים אחרים עשה לילות כימים, ובכח התמדתו הכבירה הגיע להישגים גדולים, וזכה לשבחים רבים על בקיאותו בש"ס ופוסקים. לאברך אברהם בן אברהם, לא היה בעיירה שום קרוב וגואל, בכל זאת הוא זכה לאהדה וליחס הערצה מצד נכבדי הקהילה ולומדיה, רבים מאוד מהם רצו להשתדך אתו. על כן לא מעטים תמהו, כאשר מכל הצעות הנשואין בחר דוקא בבתו של ר' בצלאל, הטוחן, אך ראו בזה אצבע אלוהים.

התנהגותו של ר' אברהם הייתה ללא דופי. הוא היה אברך מעודן וירא שמים. כאשר הזמינוהו לעלות לתורה והשמש הכריז „יעמוד החתן ר' אברהם בן אברהם" לא עורר השם שום חשד. בני אילייה הישרים חשבו בתמימותם, כי האברך הוא כנראה יתום שנולד אחרי מות אביו, על כן נקרא בשמו. אף צל של ספק לא עלה בלבם, כי האיש עלול לא להיות מזרע אברהם, אלא גר צדק.

גישושי הצלה

בעוד תושבי אילייה המומים ומזועזעים ממאסרו המפתיע של החתן, מיד לאחר חופתו, ועוסקים בניחוש סיבות המעצר, התאושש ר' בצלאל ונקט בצעדים מעשיים כדי לעמוד על הסיבות, מתוך אמונה, כי המאסר אינו אלא פרי טעות. תחנתו הראשונה הייתה וילנה, בה התגורר מטיבו

הדוכס פוטוצקי, המכירו אישית זה למעלה מ־20 שנה, מאז החכיר לו בפעם הראשונה את טחנת הקמח, באחוזתו שעל יד אילייה. מי אם לא הדוכס הזקן, חשב ר׳ בצלאל, יכול לעמוד לצדו בעת צרה ולהתערב אצל השלטונות לשחרור חתנו ?... בהגיעו לוילנה פנה ללא שהות לארמון הנסיך ובקש את המשרתים להודיע על בואו של הטוחן מאילייה. הדוכס הזקן שנטה חיבה לר׳ בצלאל, יצא לקראתו לגן והמשיך להתקדם, כשמאחוריו במרחק של מטרים אחדים, מזדנב ר׳ בצלאל ושופך בפניו את מרי לבו, ובקשה בפיו לעשות עמו חסד ולהסביר למשטרה כי המאסר הוא בודאי פרי טעות מצערת.

הדוכס הקשיש והמדוכא מסיבות העלמו של בנו יחידו, בצורה כה מסתורית לפני שנתיים, הבין ללבו הכואב והרגיש של האב היהודי, על כן הבטיח לו להתערב לטובת שחרור חתנו. במעשה זה ראה הדוכס פעולה אנושית טהורה לעזור לעובדיו הנאמנים, שגם היהודי ר׳ בצלאל נמנה עליהם. הוא פקד על אנשיו להכין את המרכבה הרתומה ל־6 הסוסים, כדי לצאת מיד לדרך, ואילו על ר׳ בצלאל הורה לשהות בגן עד לשובו מהברור. שניהם הדוכס וגם ר׳ בצלאל היו משוכנעים כי עצם ההתערבות דיה לפתור את השאלה מיד, בהאמינם כי החתן ישוחרר ללא שהות ויוכל לשוב לקן משפחתו, אולם המציאות באה וטפחה על פניהם.

הופעתו של הדוכס פוטוצקי במשטרה כדי להמליץ על שחרורו של האסיר היהודי מאילייה, גרמה להתרגשות רבה. פניית אישיות בדרג כה גבוה, שהיא תופעה נדירה כל כך, בלבלה את מפקד המשטרה, עד שלא היה מסוגל להוציא הגה מפיו. רק לאט ובהדרגה התגבר על מבוכתו והסביר לאציל רם המעלה, כי את המאסר נאלץ לבצע בפקודת הבישוף מוילנה, למעשה נמצא האסיר בחסות הכנסיה. הדוכס נדהם. מה לחתנו של הטוחן היהודי מאילייה ולבישוף ? סקרנות זו הביאתהו לראשי הכנסיה, כדי להבהיר את הפרשה. כאשר נודע לבישוף כי הדוכס פוטוצקי ממליץ לשחרר את האסיר, הופיע אישית לפגישה, כדי להסביר לדוכס כי אין זה מאסר רגיל, אלא קיים חשד מבוסס שהחתן האילייאי אינו כלל יהודי כי אם נוצרי מגזע נעלה.

אולם בהתחשב בגילו הקשיש של הדוכס, במצב בריאותו הרופפת בשנתיים האחרונות לרגלי היעלמו של בנו, חשש הבישוף לאמר לו גלויות, כי קיים חשד שהאסיר אינו אלא בנו, הנסיך ולנטין, שהתיהד. במקום זאת אמר לו בטקט ; ישנן הוכחות שהאיש איננו יהודי והחקירה עלולה להמשך תקופה ניכרת. אין זה מן הנמנע, הוסיף הבישוף, כי גם

הדוכס יקרא להעיד, כדי להגן על הכנסיה הקטולית מפני סכנות האורבות לה. בסיכום השיחה התנצל הבישוף על שאינו יכול לצערו הרב להענות לבקשת הדוכס, אולם הוא משוכנע, שבמועד מאוחר יותר, כאשר הפרשה תתבהר, יכיר גם הדוכס בכך שלא הייתה דרך אחרת, מאשר להחזיק את העצור במאסר.

הדוכס אמנם לא נתקל אף פעם בחייו בסירוב למלא בקשתו, אולם דברי הבישוף היו כה משכנעים שלכנסיה יש ענין רב במאסר זה להגברת האמונה, עד שבתור קתולי נאמן, החליט להמתין להודעה מטעם הבישוף, כפי שסוכם ביניהם בגמר השיחה. אף כי הוא אישית לא מצא נמוק סביר לעמדת הבישוף ובודאי שלא עלה על דעתו, כי המדובר הוא בבנו יחידו, ולנטין היקר.

עם שובו לארמונו הרגיש באי נוחיות רבה, כאשר נפגשו עיניו במבטו של ר' בצלאל, הוא השיב לו תשובה בלתי מחייבת, המלווה ספקות רבות ופני ר' בצלאל קדרו. בכל אופן הוא נפרד בידידות מהדוכס והודה לו על כל מאמציו, אף כי בלבו הבין כי מהתערבות הדוכס לא תצמח לפי שעה ישועה. מה גם שהדוכס לא הצליח להודע אפילו מהי האשמה המיוחסת לחתנו. לא הייה איפוא בפני ר' בצלאל שום מוצא אחר, מלבד האפשרות לפנות לראש קהילת וילנה כדי לברר אצלו אולי הגיעו אליו ידיעות על פשר המאסר. ואכן, ראש הקהילה שקבל לשיחה את ר' בצלאל, לא מצא בפיו מילים מתאימות לנחמו בצערו הגדול. הוא כבר ידע את כל הפרשה במלואה ויגלנה לר' בצלאל, בהדגישו את הנקודה העיקרית, כי הכנסיה משוכנעת שחתנו אינו אלא גר צדק, בנו הנעלם של הדוכס פוטוצקי, פרח כהונה לשעבר, שעזב את דת אבותיו וידבק בדת היהודית. ראש הקהילה גם העלה בפני ר' בצלאל את חששותיה של יהדות וילנה; כי בעקבות הפרשה, עלולים הקתולים להסית לפרעות ביהודי העיר, שפחדם מפני הבאות גדול. ראש הקהילה שראה בעיני רוחו את תוצאות הפרשה והשפעתה על המוני יהודים, מצא לנכון לעודד את רוחו של ר' בצלאל בהדגישו את הזכות הגדולה שנפלה בחלקו על שזכה בחתן כה נעלה, שהצטרף ליהדות מתוך הכרה באל יחיד ואמונה זכה בצור ישראל. בהזדמנות זו, גולל בפניו ראש הקהילה את כל הידוע לו על פרשת הגר צדק, עד הגיעו הלום.

בדרך לחיק היהדות

הנסיך ולנטין לבית הדוכס פוטוצקי, מבני מרום העם הפולני, למד בסימנריון לתאולוגיה של הכנסיה והועיד את עצמו לכהונת כמורה קתולית. האציל הצעיר הצטיין בלמודיו וזכה להערצה כללית, עקב כשרונותיו לחדור לעומקם של חוקי הדת ושביליה. כתוצאה מכך החליט הבישוף הוילנאי לשלוח אותו לצרפת להשתלמות נוספת, כדי שבעתיד יוכל לעלות בשלבים העליונים שלה כהונה בכנסיה הקתולית. להערכה דומה זכה גם חברו ללמודים זרמבה,א ף הוא מפרחי הכהונה הקתולית ובן למשפחת אצילים מהעיר זמושץ, שנשלח להשתלמות לפרים יחד עם גרף פוטוצקי הצעיר. שני התלמידים הללו היו רעים נאמנים בוילנה, אך עם צאתם לצרפת ידידותם העמיקה ונתהדקה עוד יותר, עד שהגיעו להשקפה זהה בכל השאלות.

האוירה בלימודי הדת בצרפת הייתה חופשית לאין ערוך מאשר בוילנה, הקנאית והחשוכה, ואיפשרה ויכוח חופשי עם מרצים, בכל השאלות המצפוניות והלבטים הנפשיים, האופיניים כל כך לתלמידי תאולוגיה. כאשר לא קבלו בכל זאת ספוק מתשובות המרצים להסוסיהם וספיקותיהם, החלו בעצמם להעמיק חשוב, כדי להגיע לשלמות מצפונית. אולם על שורת השאלות שהציגו למוריהם קבלו תשובות בלתי מניחות את הדעת, והדבר העיק עליהם. כתוצאה מכך התעוררו בלבם ספקות, אם בכלל זו הדרך הנכונה, אם זו הדת הנכונה. הם נוכחו לדעת ששאלותיהם המרובות גרמו לתחושת אי רצון אצל המרצים, והואיל ובלאו הכי לא ראו שום תועלת מעשית בזה, החליטו להפסיק לשאול, כדי שלא יוציאו להם שם של אפיקורסים, עובדה העלולה לגרור אחריה הוצאה מהמוסד.

העיר פרים שעלתה ביופיה על וילנה, במבניה הגדולים והמפוארים, בגניה הנהדרים ואנדרטותיה ההיסטוריות, הסיחה זמנית, את תשומת לבם מאי ספוקם שבלמודי הדת. העיר הנהדרת שעל נהר הסיינה, בחייה התוססים, הוותה מעין פצוי למצב רוחם העכור ויתמכרו יותר ויותר לחייה הסואנים. באחד מטיוליהם על פני העיר חשו לפתע רעב. אולם מאחר ונמצאו במרחק רב מבית ספרם, החליטו לסור למסעדה הראשונה שתזדמן להם בדרך. ואכן לאחר פסיעות אחדות נתקלו במסעדה, סרו אליה. אמנם הייתה זו מסעדה צנועה וקטנה, אך היא שמשה מרכז

לפגישות בני האמיגרציה הפולנית. מאחר וכאן השתמשו בשפה הפולנית חשו שני הצעירים את עצמם בטוב, כאילו נמצאו על קרקע מולדתם. לפעמים הקשיבו לויכוחים ולעיתים חוו גם את דעתם, עד שהמקום התחבב עליהם והפך בהדרגה לביתם השני. עד שהחלו לסור אליו לעיתים קרובות.

באחד הימים הקדימו לבוא למקום וימצאהו ריק כליל, פרט לבעלת הבית שנמצאה מאחורי הדלפק. הם התישבו, הזמינו יין וישתו לחיי עתידם וידידותם. רק עתה הרגישו בנגון עצוב ועמוק שנשמע מאחורי המסך. הקול הערב והמתמשך קסם להם והחליטו להציץ מעבר לוילון, כדי להוכח מה מתרחש שם. כאשר חדרו מעבר למסך נתגלה להם יהודי מזדקן הלומד תלמוד בשקידה, מבלי שיחוש כלל כי מישהו נמצא בקרבתו. גם השיחה שביניהם לא גרמה להפסקת לימודיו, לתמהונם, קולו הערב המשיך לקלוח. תוך כדי חילופי דברים בינם לבין עצמם החליטו לשאול את היהודי תשובות לכמה בעיות שהעיקו עליהם. בכוונה הרימו את קולותיהם כדי להסב את תשומת לב היהודי לנוכחותם ואכן הצליחו בכך. האיש שהרים את עיניו מדף התלמוד שלפניו נוכח כי מולו עומדים שני פרחי כהונה בלבושם המסורתי נבהל, וישאל למבוקשם בפחד מהול בסקרנות. הצעירים התנצלו על ההפרעה ויספרו לו כי הם תלמידי הכנסיה, אולם מזמן לזמן הם נתקלים בחוקים בלתי סבירים ובפקפוקים. הואיל והוא נראה להם כאיש דתי עמוק, ברצונם להציג לו כמה שאלות ולשמוע את תשובותיו. רבי לייב שמוצאו היה מעיירה שבסביבת וילנה תרץ ברצון את הקושיות שהעלו בפניו ותשובותיו הניחו בשלמות את דעתם.

יום יום הוסיפו פרחי הכהונה להופיע בחדר שמאחורי הוילון, כדי לקבל תשובות להיסוסיהם וספקותיהם ורבי לייב עשה כמיטב יכולתו לתת להם תשובות סבירות, עד שבהדרגה שוכנעו כי דת ישראל רק היא דת אמת. מדי יום ביומו התמסר ר׳ לייב לשני הצעירים; למדם עברית, ארמית, דת ותלמוד, עד שביום בהיר אחד לאחר התקדמות ניכרת בכל המקצועות, הופיעו בפניו הצעירים ויבקשוהו להכניסם תחת כנפי הדת היהודית. ר׳ לייב הופתע ונבהל, אך הצעירים עמדו על דעתם בכל תוקף. הם טענו: לא די לנו בלימודים בלבד, רוצים אנו גם לקיים את מצוות דת ישראל הלכה למעשה. ר׳ לייב חשש מאוד, אך השיב להם שאין הוא האיש שיכול לעשות זאת, אלא הרב הראשי, על כן בקש שהות להועץ אתו כדי שיוכל להשיב להם דבר.

הרב של הקהילה האשכנזית התנגד לגיורם מחשש שהדבר עלול לגרום סבל ליהודים, אולם רבה הראשי של עדת הספרדים, הסכים לגיירם. ר' לייב הודיעם על ההחלטה ויבקשם לצפות להודעה מהרב הראשי הספרדי, שיקבע להם תחילה את מועד ברית המילה. אחרי מספר ימים נימולו ויבואו בקהל עדת ישראל.

המרצים בסמינריון התיאולוגי שחשו כי משהו אירע לשני התלמידים המוכשרים, החליטו לעקוב אחריהם. אולם לב הצעירים אף הוא ניבא להם רעות על כן נעלמו מבית הספר מבלי לשוב. עתה גבר החשד עוד יותר. כאשר החלה הכנסיה לעקוב אחרי מקום בילויים הקבוע, העידו גורמים שונים, כי פגשו אותם, כמעט יום יום אצל ר' לייב.

שליחי הכנסיה עקבו סביב ביתו אך הצעירים ידעו זאת ונמנעו מלבקר את רבם, כדי לא להכנס למלכודת שנפרשה להם. שמו של הגר פוטוצקי נסוב לאברהם בן אברהם ואילו שמו של הגר זרמבה — לברוך בן אברהם. לאחר שנוכחו כי שליחי הכנסיה דולקים ובולשים אחריהם עזבו את פרים בדרכם להולנד והצליחו לפי שעה להתחמק מידה הנוקמת של הכנסיה הקטולית. לעומת זאת נאסר מורם ורבם ר' לייב, שנחקר ועונה ע"י הכנסיה עד מוות, אולם לא גילה שום פרטים על הגרים ומקום המצאם. הוא הודה בפרט אחד בלבד, שלימדם עברית לפי בקשתם. לשני הגרים צמחו בינתיים זקנים וידמו מבחינה חיצונית לבחורי ישיבה אחרים. בהודע להם מותו הטראגי של רבם הופיעו ללוויתו, כדי לחלוק לו את הכבוד האחרון. אולם גם בבית הקברות נוכחו כי שליחי הכנסיה מתענינים בהם ומוכנים לשלם כל סכום שידרש כדי למצוא אותם, נעלמו שוב וחזרו להולנד.

ר' ברוך בן אברהם — זרמבה, שנשא לו אשה החליט לעלות לארץ ישראל כדי לחיות בה את חייו באופן חופשי, פנה גם לידידו אברהם בן אברהם וידבר על לבו שאף הוא יצטרף אליו. ברם לגר־צדק פוטוצקי שנועד משמיים גורל אחר, החליט לשוב לפולין, דרך גרמניה וצ'כסלובקיה. בשובו לוילנה הרגיש שוב כי עוקבים אחריו ורשת סוכני הכנסיה פרושה סביבו, החליט לעזוב את וילנה ולעבור לעיירה קטנה, מקום בו יוכל להתמסר ללימודי התורה ויראת שמיים, הגורל נפל על עיירתנו אילייה.

נשרף על המוקד

על פרשת המאסר והדרכים להצלתו שנכשלו, כבר עמדנו. הגר צדק שעמד בחקירה צולבת, הכחיש בעקביות ובתוקף את עברו הקתולי בכלל ואת קשריו למשפחת הדוכס פוטוצקי בפרט. אולם עדי ראייה, בתוכם אמו, העידו כי אכן זהו בנה האהוב ולנטין, היא לא חשה כלל שעל ידי כך היא כורה, בעצם ידיה, קבר לבנה. הכנסיה הקתולית עשתה הכל כדי להחזירו לחיק דת אבותיו, אבל פתוייה הרבים לא הצליחו. גם העינויים שננקטו נגדו, כדי לשבור את רוחו, לא הועילו. הגר צדק היה איתן בדעתו ובדת החדשה. אמונתו בצור ישראל הייתה בלתי מעורערת. הוא לא נרתע ולא נכנע.

ר׳ בצלאל נשאר במשך כל הזמן בוילנה כדי להוסיף ולחפש דרכי הצלה חדשים, שבסופו של דבר לא נתנו שום פרי. אף כי נוכח שכלו כל הקיצין נשאר על משמרתו בוילנה וקווה לתשועת ה׳ ברגע האחרון. אך התשועה לא באה ור׳ בצלאל היה עד ראייה לטרגדיה הגדולה וחזה במו עיניו כיצד הועלה חתנו על המוקד ונשרף בחג השבועות תק״ט לעיני רבבות תושבים, ככופר בדת אבותיו, למען ישמעו ויראו. עתה חזר ר׳ בצלאל הביתה שבור, רצוץ ומדוכא, התכנס בתוך עצמו וימנע מלבוא בקהל. מי שבקר בביתו לנחמו לא הכירו ממש. זקנה קפצה עליו בטרם עת, ותוך זמן קצר מת מדאבון לב.

טוביה בן חפץ, ז"ל

ר' מנשה מאילייה — 1767 — 1831

195 שנה — להולדתו.

לו היינו זוכים והיה קם לנו פנתיאון לזכר גדולי ישראל, שיצרו ופעלו בגולה במשך הדורות, כי אז היינו צריכים להעלות את עצמותיו של ר' מנשה מאילייה, כאחד הגדולים שיצרו והשפיעו על המחשבה של האדם מישראל. והוא שייך לאותם האישים, שהשפיעו אחרי מותם, הרבה יותר מאשר בחייהם. אולם, אם אין אנו יכולים לעלות לקברו הנמצא בגולה שהרבה, עלינו לפחות להעלות את רעיונותיו ולהתיחד אתם. מפליא הדבר שבעיירה קטנטונת כזאת, קם וגדל אדם שמאז עמד על דעתו, הוא דרך בשבילים משלו. ואם גם נולד בסמורגון, הרי את תמצית חייו הוא קשר עם אילייה: שם התחתן, שם נטה אהלו בחייו ואהלו לאחר מותו — האוהל היחידי בבית הקברות המקומי.

ר' מנשה מאילייה קדם לחיות בשני דורות. רק אחרי כן מחשבותיו נשאו פרי — והתגשמו. אדם זה יכול לשמש דוגמא ומופת, לאומץ לב ולמקוריות המחשבה. לעמידה כצור איתן מול גלים סוערים. שם באילייה הוא יצר את יצירותיו המקוריות. בה התפתח אצלו החוש והרצון העז למעשים חברתיים גדולים — דבר המעיד, שבכל זאת, היו לו שם גם אזניים קשובות.

ומעניין הוא הדבר: הוא שלל את דרך הכתיבה המקובלת באותו זמן בעולם היהודי. כי מה היתה הצורה הרגילה בספרותנו באותה תקופה? היתה זו הצורה של שאלות ותשובות. לא כן ר' מנשה מאילייה. הוא כתב ספרים לא רק על ביצה שנולדה ביום טוב אלא על נושאים שטיפלו בשאלות החברה הכלליות והיהודיות.

בל נשכח שהתקופה ההיא — סוף המאה השמונה עשרה והתחלת התשע עשרה — היתה התקופה הגועשת של המהפכה הצרפתית וסערות הזמן הגיעו גם לפינות הנידחות ביותר: כמו לאילייה, ויאזין וסמורגון.

זו היתה תקופה שהעמידה בסימן שאלה ערכים מדיניים, כלכליים וסוציאליים. שני דברים העסיקו את ר' מנשה איליער: אי הצדק שבסדר החברתי והעדר יסוד כלכלי לעם ישראל. ר' מנשה — כשם שמדגיש הסופר רוזנפלד במאמרו הידוע, היה עולם בפני עצמו. הוא לא השתייך לעולמו

של הגאון מוילנא ולא לעולמו של שניאור זלמן מליאדי. את שניהם ביקר: את החסידים על הבטלנות ואת המתנגדים על היובש שבתפילתם.

בזמן שכולם היו נתונים אך ורק ללימוד התורה דרש ללמוד גם מדעים. כתב ספרים שהחרימו אותם ושרפום — כמו את ספריו של הרמב"ם בשעתו.

שומרי החומות פחדו מכל פירצה ורצו להחזיק את העם כמו בחממה. חששו שכל רוח נושבת תגרום לאנגינה רוחנית. אבל ר' מנשה מאילייה. ראה שהעם הגיע לפרשת דרכים ומוכרח להסתגל לתנאי התקופה. אם העם רוצה להמשיך בקיומו הפיסי, דרושים לו מקורות פרנסה אחרים ונוספים.

לא נעמוד כאן על משנתו, מעשיו וסבלו של רבי מנשה מאילייה — עיירת מגוריו — אלה מפורטים למדי במאמרו של מר אריה בן אבא, המובא בספר. עלינו רק להדגיש את העובדה שבפינה נידחת, לפני כמעט מאתיים שנה, קם יהודי אמיץ — רב לא רב — וביטא רעיונות, שבמרוצת הזמן נהיו לקניין האומה: השאיפה ללימוד המדע; הרצון להיות לעם פרודוקטיבי ויוצר; מרד נגד הפלפול התפל בלימוד התלמוד; נגד נשואי קטינים, ועוד, כל אלה היו לנכסי צאן ברזל בתרבותנו והשקפת עולמנו. ומן הדין שלא נשכח את זה שהלך לפני המחנה, כאשר המחנה עדיין היה רחוק ממנו.

אריה בן אבא

ר' מנשה מאילייה *

(בן פורת).

יחידי, בשביל מיוחד שסלל בעצמו, התהלך רבי מנשה, כל ימיו ובני דורו לא הבינוהו. רוב רועיו הרוחניים של העם, בתקופתו, רדפוהו והחרימוהו ואילו ידידיו המעטים, אף כי האמינו בגדולתו, חששו מרעיונותיו המהפכניים והנועזים.

בדרכים שונות, שהיו מקוריות בזמנו, ניסה רבי מנשה, לפלס לו דרך ללב המוני העם, שבשכלם הישר האמין, כדי להביא בפניהם את דעותיו ודרכיו. אולם, המנהיגות הרשמית והמוכרת, הרבנים ודברי העם, הערימו מכשולים רבים על דרכו.

הרעיונות הסוציאליים המתקדמים והמהפכניים, באותה תקופה, שהעלה בספריו, ונועדו לעורר את העם לתהליכי הבראה, מהפגמים שלקה בהם במשך שנות גלותו הארוכה, כוחם וחיניותם לא פג עד היום:

ההטפה לפרודוקטיביזציה מקיפה, על ידי לימוד מלאכה; הקריאה להקניית השכלה כללית, מלבד לימודי התלמוד; הזעקה לאסור נשואי קטינים, המביאים לתקלות חמורות וסבל רב למשפחות; חיפושי דרכים לעקירת העוני המנוון את המוני העם; ואחרון אחרון, הבעת דעה חיובית המתירה רפורמה דתית, שקולה, המותאמת לתנאי הדור, בהתחשב בעובדה כי תורת ישראל היא תורת חיים.

כל אלה מוכיחים בעליל, שלפננו דמות נעלה: גאון, מוכיח ונביא.

מלבד היותו סופר, הוגה דעות, מטיף אמיץ ועקבי, שלא נרתע ולא נכנע לתקיפים ולחצם, גם אם זה גרם לו סבל, עוני ודחקות — ניחון גם בכשרון טכני יוצר. שילוב מוחו הפורה ורצון לעבודת כפיים, הולידו מכונת דיש ראויה לשמה, שהצביעה על כושרו המעשי.

אם נביא בחשבון, כי לרבי מנשה, לא היתה השכלה כללית, מלבד לימודי התורה, וכל אשר הגה, כתב והטיף, עשה מהבנתו העמוקה בלבד; דיוקנו הגדול יתעלה בעינינו יותר ויאיר שבעתיים.

---

* מבוסס בעיקר על מאמרו של הסופר ש. רוזנפלד, שפורסם ב„התקופה" ליום הולדתו ה־150. עובד חודש ונערך ע"י אריה בן־אבא, מישראל.

עתה כאשר אנו מתקרבים ליום הולדתו ה־200, קם גואל נאמן להגשמת רעיונותיו, בדמות מדינת ישראל. ממשלת ישראל ועמה משרישים בהדרגה ובעקביות, בצעדי חקיקה ומעשה, את הרעיונות הנועזים להם הטיף, בגללם סבל, הושמץ והוחרם.

גורלו האישי הטרגי, אינו אלא מוכיח כי רבי מנשה, נולד דורות טרם זמנו. ההכרה בגדולתו ובצדקתו באה איפא שנים רבות לאחר מותו, גורל שהוא מנת חלקם של כל האישים הדגולים בדברי ימי האנושות.

* *
*

רבי מנשה בן פורת, נולד בשנת 1767 בעיירת סמורגון, גליל וילנה, כבנו של רבי יוסף הדיין.

בדבר ימי ילדותו מספרת האגדה, כל אותן הנפלאות שאגדות יהודיות מספרות, בדרך כלל, על נעוריהם של כל גדולי ישראל וגאוניו האמיתיים:

בעודו ילד, הוכיח כבר סימני גאוניות — „באמרו" את התפילות על־פה בצורה הפוכה, כלומר: מסוף „הסידור" לראשיתו. בגיל שבע, היה בקיא „בחושן משפט" ונוכח בישיבות הדיינים בבית אביו. כאשר הדיונים לא יכלו להגיע להחלטה מוסכמת, הציע, מנשה הצעיר, את הדרך המתאימה שהתקבלה על דעת כולם.

עיירת הולדתו, סמורגון, היתה מפורסמת בסוחריה, בעושרה, ולומדיה הגדולים. ההורים השתדלו להביא לילדיהם מלמדים מפורסמים ומצטיינים, באשר התורה נחשבה לסחורה משובחת. כשם שבילדותו הוכיח מנשה הקטן סימני גאוניות, כך גם מנשה בן העשר, בלט ביחודו ובידיעותיו העמוקות והרבות, עד כדי כך, שאי אפשר היה להשיג למענו רבי בעל רמה מתאימה, שיוכל להוסיף לו דעת. בהכרח, נאלץ היה מנשה לשקוד לבדו על לימוד התורה, כאחד האברכים.

בתקופה ההיא רווחה דעה בקרב היהדות החרדית, ומי לא היה חרד בזמן ההוא — בליטא היהודית, כי למודי תנ"ך ודקדוק, מכוונים את לומדיהם לתרבות רעה. ברור איפא, כי אביו של רבי מנשה, הקפיד, שבנו לא יבוא איתם חלילה במגע. על כן שקד ר' מנשה רק על התלמוד, הפוסקים הראשונים והאחרונים, ולא מש מאוהלה של תורה, אלא, כדי לספק צרכיו ההכרחיים: אכילה, שתיה ולינה.

על אף תנאי הניתוק ממציאות החיים ובעיותיה, התעוררו בלבו,

של הנער מנשה, מחשבות על בעיות הקיום בעולם, אולם, הוא שמר אותן לעצמו בלבד. ברא לו ברוחו ובנפשו עולם משלו, המלא חידות וספקות, דאגות ושמחות, אשר המבוגרים הסובבים אותו לא שמו להן לב. בשעה שמחנכיו, מדריכיו והוריו, השגיחו לבל יסטה חלילה מן הדרך, שסללו הקדמונים, כבש הוא לעצמו דרכים ורעיונות משלו, מהם לא סטה כל ימי חייו. אמנם, דרכיו העצמיות היו מלאות חתחתים ומכשולים, שהכבידו על התקדמותו, אך לא היה בכוחם להטותו, או להטיל ספק בליבו, אם אכן הדרך בה הוא הולך, מובילה לתיקונה והבראתה של האומה הישראלית, בתוך כלל האנושות.

ומה היה תוכן רעיונותיו בילדותו, יספר נא רבי מנשה בעצמו: מטבעי אני סקרני ונוטה להתעניין בכל דבר חדש, בודק, בוחן ושוקל. אף פעם לא נגררתי אחרי קודמי, כסומא בארובה. שאפתי בעצמי להבין את הסיבות ואת תהליכן של הבעיות בהן נתקלתי.

כאשר עמדתי על דעתי, התחלתי להתבונן בדרכי היצירה וחיי האדם עלי־אדמות — התחלחלתי: היתכן? מדוע מתנכל הבורא לפאר יצירתו — האדם, הנאלץ לכלות את מיטב כוחו במאבקו במחסור ועוני. רוב האנושות מקדישה את עיקר זמנה ומרצה לספק את מחסורה הראשוני: מזון וכסות. אף על פי כן, רבים מאד גם זאת אינם משיגים, סובלים רעב ועוני ומתהלכים קרועים ובלויים. אם גם האבות חטאו וזה עונשם, מדוע סובלים גם הבנים, היורשים מהוריהם את העוני המנוון ונאלצים להאבק מרה על פת לחם, להם וליוצאי חלציהם.

בניגוד לעניים הסובלים חרפת רעב, קיימים חוגים, אמנם מצומצמים, שנולדו לתענוגות ומותרות. זה מול זה עומדים שני מחנות, מדוע זה כך? למה מגיע לחלק האנושות, כל אשר יעלה על רוחו, ואילו רוב המכריע של הגזע האנושי נדון לרעב וסבל?

אם נוסיף להתבונן היטב, קנאתנו תקטן. האם דרכם של העשירים כל כך סוגה בשושנים? אמנם הם מבוטחים נגד עוני ורעב, אך מה בדבר המחלות השורצות גם בתוכם ומכריעות אותם, כשם שהן מפילות את העניים. גם העשירים שרויים בפחד מתמיד מאויב האנושות — המחלות, המורידות אותם שאולה בטרם זמנם.

זאת ועוד: אם תכלית הבריאה היא, להטיב לנבראים בצלם, במה איפא מתבטאת ההטבה והרחמים? הרי לפני לידתם לא היו חסרים דבר? הרהורים אלה ודומיהם הביאוני במבוכה וכל עתותי הפנויים אני מקדיש לבעיות הללו — בעיות המין האנושי — שאינן נותנות לי מרגוע.

...אכן בקש רבי מנשה פתרונות לבעיות האדם והביאן בספרו „סמא דחיי" — והאמין שמצא...

במלאות לו שלש עשרה, השיאו אביו לבת אחד מעשירי סמרגון. אשתו שישרה אמנם בעיני אביו לא ישרה בעיניו. נשואיו לא האריכו איפא זמן והזוג נפרד. באותו תקופה לערך, עבר יהודי איליאי דרך סמרגון, שמע על גירוש הזוג. ללא שהות יתרה הציע לר' יוסף הדיין לתת לו את בתו היפהפיה לר' מנשה לאשה. הפעם התנה ר' מנשה, לראות תחילה את הכלה, אם היא תשא חן בעיניו יסכים ולא ישוב לביתו. אכן היא ישרה בעיני ר' מנשה והוא נשא אותה לאשה וישתקע באיליה.

באיליה למד והתקדם ושמו נודע לתהילה בתפוצות ישראל בשם: ר' מנשה מאיליה.

חותנו של ר' מנשה שהיה אמיד ודאג לקיומו של הזוג הצעיר, התרושש לאחר שנים והלך לעולמו, והזוג נשאר ללא פרנסה. על אף גאוניותו, לא צלח ר' מנשה למלאכה המפרנסת את בעליה, מאידך להתפרנס מרבנות לא אבה, כך שאשתו נאלצה לשאת בעול פרנסת בעלה ובניה. אם כי מצב זה לא הניח את דעתו, בכל זאת לא הסכים לשבת על כסא הרבנות, שהוצע לו, מתוך ידיעה, כי לא יוכל לנהל את עדתו על פי דרכו, כי עדיין לא הוכשר הדור. לא רבים היו היהודים שיכלו בתנאי החיים ומושגי התקופה ההיא — ללכת אחריו.

עוד בימי שבתו הראשונים באיליה, כבר יצא לו שם כאחד הגאונים. כחו בהתרכזות היה עצום והסיפור הבא מאפיין ומדגים תכונה זו:

באחד מימי חודש אלול, כאשר ישב בבית הכנסת ושקד על למודי התורה — נכנסו למקום בחורים צעירים והתאמנו בתקיעת שופר. כאשר עזבו הבחורים את בית הכנסת, ניגש אחד האברכים הלומדים לרבי מנשה ושאלו: ההפריעו לך הצעירים בתקיעותיהם? השיב רבי מנשה בתמהון: האמנם תקעו כאן שופר? הרי אני לגמרי לא שמעתי.

ר' מנשה לא היה רב בישראל ואף לא ראש ישיבה, אף על פי כן, היו לו תלמידים רבים, שהתענינו בדרכי לימודו המיוחדות. מן העיירות שבסביבת איליה, בייחוד מסמרגון עיר מולדתו, התכנסו למדנים צעירים לקנות תורה מפיו, לפי שיטתו. שיטתו הצטיינה בפשטותה. רבי מנשה ביקש בכל, את המובן הפשוט, במקום שאחרים ראו בו סודות ורמזים. לכך סייע לו זכרונו הפנומנאלי, שאפשר לו להשוות את כל הנוסחאות באותו ענין, הפזורות במקומות רבים שבים התלמוד.

הרעיון, שבכל ענין וענין צריך הלומד לעמוד תחילה על הפשט, חוזר ונשנה בכל ספר מספריו. הוא ניצל כל הזדמנות שבאה לידו, להוכיח כי השמוש בפילפול, במקום הפשט הברור, רק מערפל את שכלו הבהיר של הלומד. אולם לא רק ביחס ללימוד התלמוד נקט בעמדה זו, אף בענין קריאת התורה וטעמי המקרא. ידוע, שיהודים חרדים מאמינים כי בטעמי המקרא, בתווים ובתגים, נסתרים רמזים וסודות, שאין האדם הרגיל יכול לרדת לעומקם. רבי מנשה טען, כי התקנה לחזור על קריאת התורה „שנים מקרא ואחד תרגום", הונהגה למטרה פשוטה — להגדיל את מספר הבקיאים בתורה, ולתווי הטעמים אין משמעות נוספת מאשר הנגינה הרגילה.

הנקל לשער מה גדולה היתה הסערה שהקים רבי מנשה, במחנה האדוקים, בהשמיעו דעה „אפיקורסית זו". להם היה ברור בהחלט, כי האיש המעיז להשוות את הנגינות הקדושות לתווי נגינה חילוניים, כופר באלוהיו ואין לו שום חלק ונחלה בישראל.

כיצד זה קרה? איש בעל מוח חריף שניחן בזיכרון עצום, גדול בתורה, שכל ימיו עברו עליו בין כתלי בית־הכנסת, בכל זאת, דרכי הפלפול — האהובים ומקובלים בישיבות ובתי המדרש, זרים היו לנפשו, והעדיף עליהם, בגלוי, רק את ההגיון.

איש, שנולד, גדל וחי, באותו חוג צר, הסגור מכל עבריו, לבל תחדורנה לתוכו הרוחות המנשבות בעולם הגדול שסביבו, שואף וחולם כל ימיו לפרוץ את הגדרות, להכנס בעצמו ולהכנים אחרים אתו לעולם הזר. איש שחי כל ימיו בסביבה דתית שכלה תורה, שכלה יראת שמים ודקדוקי מצוות — מתעניין דווקא בשאלות חברתיות: באי צדק שבסדר העולם, בהעדר יסוד כלכלי איתן לבני עמו ובתיקון החיים.

איש שחונך מנעוריו, כי המסורת היא קודש קודשים ויסודותיה של היהדות, עומד בשער ומבקר באופן חופשי את הכל. אינו חת מפני הקבלה ואינו נסוג מפני המסורת, איננו נושא פנים לשום אדם — אפילו לגאון, שאימתו על הדור התקבלה ברצון ובאהבה. אולם, למרות בקורתו החריפה, הבדיל תמיד בין הדעה המבוקרת, לבין האדם בעל הדעה. תמיד היה זהיר בכבודו של אדם.

רבי מנשה היה רציונליסטן בכל עומק משמעותה של המלה הזאת, אשר רק במאה השמונה־עשרה אפשר היה למצוא דוגמתו. בכל זאת התיחס בחיבה לחסידות והוקירה. הוא היה אומר: החסידים אנשים חיים הם. איש איש ורצונו, איש איש ונשמתו איש איש ואופיו. בזמן

„שהמתנגדים" הם נפשות-מתות. הדת — הרגל מכני בידם והם משוללי האני האנושי. ליהדות היה מסור בכל לבו ונפשו וגינה את אלה העוסקים בתורה למראית עין בלבד, ולמעשה אינם נמשכים אחרי לימוד התורה.

רבי מנשה נשא בליבו כמה וכמה הצעות חשובות להרמת קרן היהדות והתנערותה, אך יחד עם זה, לא הסיח את דעתו גם מקטנות: היה עובר מחדר לחדר בהם לומדים ומתחנכים ילדי ישראל ומעורר אותם להתמסר ללימודי תורה ורכישת השכלה כללית. בחן את כשרונותיהם של בחורי ישראל והמריצם לכלול בלימודיהם מתימטתיקה, הציג להם שאלות להגברת תבונתם וידעם.

מעטים היו ידידיו האמיתיים לכן אהבם והוקירם בלב ובנפש. לידידו המקורב ביותר נחשב הנדיב ר' יוסף מזל, מהעיירה ויזין, הסמוכה לאילייה. ברשותו של רבי יוסף מזל, היתה ספריה גדולה, שבכל ליטא לא נמצאה כדוגמתה בימים ההם. מאחר ורבי מנשה נמשך מאד לספר, היה ר' יוסף מזל, מזמינו מזמן לזמן לביתו ומעמיד לרשותו את הספריה, לשבועות וחודשים. כל ספר חדש שהופיע אפשר היה מיד להשיג בספריה זו, לשביעות רצונו של רבי יוסף מזל ולהנאתו של רבי מנשה.

על ידידיו המעטים, נמנה גם ר' שמריהו לוריה, עתיר נכסים ממוהילוב. בזמן בקוריו במקום היה ר' מנשה מתארח בבית רבי שמריהו ודורש בפני הקהל שבבית מדרשו. באחת הדרשות כאשר הזכיר ר' מנשה את ספרי הפילוסופיה של אריסטו ואפלטון, התפרץ מולו אברך למדן אך קנאי מאד, ויכנהו פושע, על שום שהזכיר שמם של אנשים שאינם בני ברית, בעמדו ע"י ארון הקודש.

רבי מנשה הפסיק את דרשתו וחידשה רק לאחר שהשתרר שקט וסיימה כאילו לא קרה ולא כלום.

התעלמותו של רבי מנשה, מעלבון האברך הקנאי, לא נראתה בעיני ידידו ר' שמריהו. בדרכם לביתו שאלו ר' שמריהו: אני תמה על שכבודו עבר לסדר היום על ההתקפה החריפה של הצעיר ולא מצא לנכון להגיב כלל, אולם רבי מנשה לא השיב לשאלתו. תוך כדי הליכתם נתקלו בעגל צעיר משתולל. לפתע קפץ העגל על ר' שמריהו ויפילהו ארצה. כאשר קם ר' שמריהו והתנער מהלכלוך שאלו ר' מנשה בהלצה: מדוע כבודו לא הגיב על מעשי העגל וחוצפתו? השיב לו ר' שמריהו. כיצד יכולתי להגיב, כלום העגל בר דעת הוא? האם עשה זאת מרוע לב. נכון, השיב לו רבי מנשה, תהי תשובתו זו תשובה מתאימה לשאלתו, מדוע לא הגבתי לעלבונו של האברך.

עובדה זו, אף כי היתה מעציבה, נחשבה לקלת ערך בחיי רבי מנשה. הוא סבל רדיפות יותר גדולות, מצד אנשים יותר מסוכנים מן הצעיר המוהוליבאי, וגם מהם לא חת.

באחת האספות של עסקני צבור ואישים חשובים, שהתכנסו בעיירה איליה, כדי לדון בבעיות השעה, קם סופר הקהל והאשים את רבי מנשה — במתיחת בקורת פומבית על רש"י ועל מפרשים אחרים, תוך הדגשה כי הוא אינו נרתע אף מלערער על חוסר הגיון שבפלפולי האמוראים, שלדבריו נוגדים את השכל הישר.

לשמע דברי האשמה, הביעו משתתפי הכנס את התמרמרותם, שבעיירת איליה, ההומה תלמידי חכמים ויראי שמים, מצא לו מקום מקלט אדם כה מסוכן, המערער את יסודות היהדות ואמונתה ואין פוצה פה. לאחר חילופי דברים החליטו הנאספים להכריז על רבי מנשה חרם. רבי מנשה, שנוכח אף הוא באספה שתק, כאילו אין הדבר נוגע לו. אולם כאשר מכל הצדדים הפצירו בו, שיצטדק ויזים את העלילה, קם והכריז: כל הדברים שהשמיע סופר הקהל נכונים הם, כל אשר אמרתי, אמרתי רק במטרת בקוש האמת.

כאשר הגיעה שמועת החרם לידידו, רבי יוסף מזל, מויזין, שאהב את רבי מנשה והוקירו, אץ לביתו, להשפיע עליו להתנצל בפני האספה הנכבדה ולהסביר את טעמי התנהגותו. רבי מנשה סרב לשמוע בעצת ידידו, בטענו: כיצד אתה תובע ממני כי אתחרט על מעשי בעבר, בשעה שאני מוכן ומזומן להוסיף עליהם בעתיד, כהנה וכהנה. אולם רבי יוסף מזל, שלא פסק מללחוץ על ידידו, השפיע בסופו של דבר כי רבי מנשה יאות להפגש אישית עם ר' יהושע צייטלים, מראשי המדברים ומנהיגיה של אספה זו, להבהיר בפניו את נימוקיו, בתנאי כי רבי יוסף מזל יקדים ויבוא אל רבי יהושע לפניו, וינסה להכשיר את הקרקע לקראת הפגישה. וכך אמנם היה.

כאשר סר רבי מנשה לביתו של רבי יהושע, הוא יצא לקראתו וקבלהו בסבר פנים ובידידות. רבי יהושע הקשיב לדברי רבי מנשה בתשומת לב, אף כי לא היה בהם מן ההצטדקות, התנצלות או הכחשת העובדות. הוא הודה שאכן מתח בקורת על קודמיו המפורסמים, אולם טען לזכותו, כי כל בר דעת רשאי לבקר רעיונות ודעות שהושמעו אי פעם, בתנאי, כמובן, שיהיה בהשגותיו מן ההגיון ושכל הישר. האם לא מתחו בקורת גדולי האחרונים על הראשונים? האם לא חלקו, בדעותיהם, „האמוראים" על „התנאים" ופרשום כהבנתם? באותה זכות הוא רשאי

לחלוק ולערער על פרושים שאינם נראים לו, אף כי הם הושמעו על ידי גדלוים ומפורסמים ממנו.

רבי יהושע צייטלים שוכנע עתה כי עמדתו של רבי מנשה נכונה וצודקת. בסיום שיחתם נפרדו זה מזה בידידות והבנה, והחרם בוטל.

כאשר התאספו שנית גדולי הרבנים לאספתם, באילייה, ניסה סופר הקהל להעלות שנית את דבר בקורתו החופשית של רבי מנשה, אולם הפעם הפסיקו רבו יהושע צייטלים, מיד. בהדגישו בפניו, כי אין הוא רשאי לבקר אדם גדול שאת מעשיו אינו מבין. עתה שוכנע סופר הקהל, כי אין טעם להמשיך בהשגותיו שאינן מתקבלות על הדעת, ויאלם.

רבי מנשה, אמנם הצליח לשכנע אדם גדול, כרבי יהושע צייטלים, אך נימוקיו לא הובנו ע״י אנשים רגילים, שביניהם חי, פעל והתהלך כל הימים. רבי מנשה, שנתן דעתו לכל בעיות עמו, נתקל בהרבה פגמים וליקויים שדרש בפומבי לתקנם. עמדתו זו עוררה נגדו את הפרנסים וראשי הקהל.

על יריביו האחרים, נמנו גם אנשים הגונים, שלא יכלו לשאת את בקורתו נגד בעלי שם מפורסמים. כן הקים לו מתנגדים חריפים בין היהודים האדוקים והתמימים, שראו בבקרתו החפשית, חתירה תחת יסודות היהדות וקיומה. אולם, לא מעטים ממתנגדיו היו סתם מחרחרי ריב ואוהבי מחלוקת, שמצאו להם כר פעולה, בהציגם את עצמם כמגיני אלוהים ודברו, „קוזקים של רבונו של עולם״, ורבי מנשה הרגיש סביבו, יש ים של שטנה ושנאה.

בעתים הקשות של רדיפות וחרם, לא עמדה לו גם הזכות שנמנה על מקורבי הגאון מוילנה. לא הועילו לו הוכחותיו של הגאון. כגאון כך גם הוא צדד שלמודי התורה ילכו אחרי הפשט ולא אחרי הפלפול.

רבי מנשה ספר כי באחת משיחותיו עם הגאון אמר לו האחרון: אלה המאמינים כי אפשר לעמוד על פשט המקרא באמצעות הדרש, אינם אלא טועים. אפילו במשנה, כאשר אנו מוצאים את שני אלה יחד, הם שונים זה מזה, הפשט לחוד והדרוש לחוד. אבל גם ההסתמכות על דברי הגאון לא הועילו לו. אלה שמאנו להאמין כי רבי מנשה הולך בדרכי הגאון, היו להם טעמים מבוססים. יש להודות כי הלוחמים ברבי מנשה, הטיבו להבין את הגאון ממנו, ואם רדפוהו, עשו זאת בהתאם לרוחו של הגאון.

בכדי לעמוד על אפיו של רבי מנשה, תכונותיו הנפשיות ולהבינו כראוי, עלינו לעמוד תחילה על תכונותיו הנפשיות של הגאון מוילנה. לצורך זה נחוץ להדגיש עובדת יסוד, בעלת חשיבות גדולה. בשנת 1797 בה מת הגאון מוילנה, היה כבר רבי מנשה בן שלושים, פירוש הדבר, כי שנות גידולו הפיסית והתפתחותו הרוחנית, עברו עליו, בתקופה שכל היהדות הליטאית, נמצאה תחת השפעתו של הגאון ושום אישיות, אפילו רבי מנשה, לא יכול היה להשתחרר ממנה.

את השפעתו האישית והכללית של הגאון, על בני דורו, אין להשוות להשפעת הטל המפרה ומחיה, על כל אשר בא במגע עימו. הצדק יהיה עם זה שימשיל, את השפעת הגאון על סביבתו, לרוח צפונית קרה, המקפיאה את כל אשר היא מוצאת בדרכה.

דורו של הגאון היה דור של תלמידי חכמים וגאונים. אולם איש מהם לא העיז להרים ראש ולהתבטא בצורה חופשית בפומביי; איש מהם לא יכול היה להביא את אישיותו לידי גלוי, ביחוד כבדה ידו על אלה, שמצאו עוז בנפשם להתנגד למקובל.

מן המפורסמות הוא — אפשר לאמר כי זה מן „השקרים המוסכמים" — שהתפתחות ההשכלה בין יהודי רוסיה תחילתה „בתקופת הגאון מוילנה", לראיה: נוהגים להשתמש בעובדה, כי הגאון הציע לרבי ברוך משקלוב, לתרגם לעברית ספר של תורת החשבון. כהוכחה נוספת מתבססים על „עובדה" אחרת: כי הגאון בקי היה בדקדוק ,תכונה ומתימטיקה. אלה המרבים להתוכח בשאלה, הביקר הגאון את הרמב"ם — על עיסוקו בפילוסופיה — או לא ביקר אותו, מתעלמים מחוקי החיים; העובדה היא כי מקורביו של הגאון גינו את הרמב"ם על התמסרותו לפילוסופיה, מוכיחה, כי בכך הם ביטאו את דעותיו. האנשים, הטובים הללו, שאספו וטיפחו את המילים הבודדות שנאמרו ע"י הגאון, ואולי לא נאמרו על ידי הגאון, שאפשר ליחסן כהוכחה לגישתו החיובית להשכלה, מוטב שיתעמקו יותר במהותו. כלומר: שיסתכלו בכל אותם הסימנים המובהקים הקובעים את דמותו האמיתית, אז יווכחו, כי רחוק הגאון מן ההשכלה כשמים מן הארץ.

כידוע חופש המחשבה וחופש הבעתה — הוא תנאי מוקדם, לכל השכלה. עקרונות השכלה ראשוניים מחייבים חופש בקורת, בטוי גלוי של ספקות אפילו בדעות שנתקדשו מרוב ימים, הזכות לבקר אישים, למרות שההיסטוריה העלתם למעלות קדושים וטהורים. השכלה פירושה הראשוני, העדפת השכל על האמונה. אלה הם תנאי יסוד מינימליים

להתפתחותה, בלעדיהם אינה אפשרית כלל ובהעדרם — היא אינה קיימת. התמצא בכל שעור קומתו של הגאון, אף רמז קל לאותו החופש — חופש המחשבה והבטוי? — הם מלהזכיר!

ועוד: נסו נא לשלול מהגאון את כל הקרבה המיוחסת לו להשכלה — התרגישו בהעדרה, פגימה כלשהי בגדולתו של הגאון, כגאון וקדוש? לא! הגאון ישאר גאון, בכל רוממותו. אולם אם תפחיתו מעט מקדושתו, חסידותו, פרישותו וידיעתו העמוקה בתלמוד, מהיראה והטהרה שהגאון הצטיין בה, תוכחו מיד, כי רום מעלתו, משקלו וכבודו, יפחתו במידה ניכרת. אש הקודש והאגדה שנטוותה סביבו תדעך לא במעט. „גאון" ו„חסיד" — אלה הם שני השמות שהם למעשה אחד, המגלמים את דמותו ומהותו של הגאון. בפי המוני בית ישראל, המעריצים את הגאון מדור לדור, הוא נקרא עד היום גם „החסיד"... בוילנה למשל, ידעו התינוקות היכן בית הכנסת של החסיד, כשם שידעו היכן בית הכנסת של הגאון, שני המושגים שהם היינו-הך.

הקשר בין הגאון וההשכלה — לפי מובננו אנו, נולד במוחות המשכילים בכוונה תחילה. לא כדי להרים את קרנו של הגאון, אלא להעלאת כבודה של ההשכלה — בעיקר לכבוד עצמם, נושאיה. אילו לא הצליחו למצוא את פירורי ההשכלה תחת שולחנו של הגאון, היו בודים אותם מלבם. המשכילים הראשונים, אנוסים היו ללקט את הפירורים ולהגדירם כסימני השכלה, כדי להצדיק את קיומם, בזכותו של הגאון, מעין „הכשר" לקיום ההשכלה.

אמנם, עובדה היא, כי לא רק המשכילים, אלא גם המאמינים והאדוקים, המעלים את דמות הגאון, יודעים לספר, על „בקיאותו בכל שבע החכמות" באומרם שהוא היה מעיין בהם בשעה שאינה יום ואינה לילה, במקום שאסור להרהר בדברי תורה... אולם כל הספורים הללו היו מגמתיים. יותר מאשר התכוונו לרומם את הגאון וכושרו העצום, התכוונו למעט את ערך „החכמות החיצוניות", שרכש אותן ללא כל מאמץ, מבלי להקדיש להן אף רגע מעתו, שכולה הייתה קודש ללמודי התורה. ברור הוא כי המשכילים והאדוקים, כאשר מספרים ספור זה, מתכוונים לשני דברים שונים, והצדק עם האדוקים. המקרים הבודדים, שהמשכילים מיחסים לנטיותיו של הגאון להשכלה, לא רק שלא תפסו מקום בהכרתו של הגאון, אלא היו גם זרים למהותו. זאת הטיבו להבין האדוקים. אף שהלכו באמת בדרכי הגאון, לא הרשו לבניהם לעסוק באותם דברים

שאף הם מודים, כי הגאון עסק בהם, דרך אגב. בלי ספק עמדתם קרובה לרוחו של הגאון ולא פירושי המשכילים, שציירו תמונה מרהיבת עין ממציאות קודרת.

מעתה יובן לנו, מדוע רדפו תלמידי הגאון את ההשכלה ואת המשכילים בחימה שפוכה, בין בחייו וגם לאחר מותו. רק בפינה אחת מפעילותו, בהעדפת הפשט על פני הפלפול והשרשת תודעה זו בחיי הצבור, שרת בחיוב, אם כי באקראי, את תנועת ההשכלה ועניניה. אך כוונתו היתה לדרך לימוד התורה, בה רוממותו, בה גבורתו ולא לצרכי ההשכלה ומטרותיה.

ידוע המעשה שקרה לרבי מרדכי גלוסקר, איש שבמשך שבועות וירחים עשה מאמצים, להגיע לוילנה, כדי לזכות לראות בעיניו את הגאון. ואותו גאון אשר בעצמו תבע ללמוד תורה לפי הפשט בעיקר, הוא עצמו, הגאון, ציווה להלקות „ארבעים" את רבי מרדכי גלוסקר, כאשר התבטא, שפירוש המלה „דיצה" בתנ"ך, כפי שמוסברת ברש"י ובמדרש, אינה תואמת את האמת. ר' מרדכי קבל עליו את הדין, אך גם אחרי כן ציוה הגאון לקשור אותו במבוא בית הכנסת וכל הבא להתפלל באותו יום, ירק לו בפניו ויחרפהו, כדין „המלגלג על דברי חכמים".

כאשר התחילה פרשת החסידות והחסידים ומקורבי הגאון יצאו מוכנים ומזומנים לקרב, בכל מיני תחבולות ומזימות, לא אבה רבי מנשה, לסמוך על „דעת הקהל", שם את פעמיו לליאדי — — „לבעל התניא", כדי לראות במו עיניו את החסידים ומנהגיהם, להכיר את החסידות בביתה. חודשים אחדים שהה רבי מנשה במעוז החסידות וכעד ראיה מסוגו, אפשר היה לסמוך, כי יפיץ את האור הנכון על החסידות, אך כאשר חזר, מליאדי לוילנה, כדי להפגש עם הגאון, להרגיע את רוחו, ולמסור לו על המצב דברים כהוויתם, פגשוהו מקורבי הגאון נזעמים, והגאון עצמו נמנע מלהושיט לו יד ל„שלום". לאחר שנים אמנם השלים הגאון עם רבי מנשה, אך הידידות שוב לא התחדשה ביניהם, עד יום מותו של הגאון.

מי שאינו רואה צורך בפרורי השכלת הגאון, „כהכשר" להשכלה, צריך להודות, כי הגאון היה גאון גדול בתורה ורק בתור שכזה, נשאר חי בלב העם ובמסורת. לגאון התיחסו בקדושה והערצה. כשם שמתיחסים לספר תורה. כשם שבנוכחות ספר תורה ובמשכנה מרגיש היהודי את עצמו כפות מבחינות רבות, הסר חופש תנועה, קטן ערך ואפסי, כך הרגיש בית ישראל בדורו של הגאון.

מורם ונשא עמד הגאון מעל לדורות רבים, הרחק מן העולם, נזיר ופרוש מן האנשים החיים סביבו ומצרכיהם, אפילו מצרכיהם הרוחניים. בדורו היה דומה לאנשי תקופתו כהר מונבלן לרוכסי ההרים הקרובים, שמשמשים הדום לרגליו. העם ראה בו קדוש וירא מפניו „וינועו ויעמדו מרחוק". בגודל יקרתו הכביד בבלי דעת על כל סביבתו.

בגאוניותו, צדקתו ופרישתו, הפליא את היהודים, שבימיו וגם בימינו. הוא שמש מופת לרבים: כיצד היהודי צריך להיות יהודי. אין פלא, שבני דורו הביטו על אלה שסטו מדרך הגאון, כעל פושעי ישראל. ואת רבי מנשה, שמטבעו ועל פי דבריו ומעשיו היה ההיפך מן הגאון, רדפו עד חרמה — שטמוהו בשמו של הגאון וברוחו.

הגאון מוילנה היה סגור ומסוגר בארבע אמותיו. חי בעצמו החכים בחכמת התורה לעצמו, ועמו מתה גם חכמתו... ר' מנשה, חי היה ברשות הרבים, למען רבים, ואת חכמתו פזר לרבים ולא רק חכמתו, כי גם את נפשו וכל חושיו פזר ונתן לעמו. ולא בו האשמה, אם אפילו בקרב תלמידיו שהיה מתהלך אתם, לא כרב אלא כחבר, היו רק יחידי סגולה שהואילו ללכת אחריו ולחיות ברוחו וברוח תורתו. רובם לא הסתפקו בשכל הישר הנטוע בגישתו ללימוד התורה וחשקו גם בפלפול, שהורגלו לו עוד בטרם שידעוהו. רבי מנשה הבין לרוחם והתבטא כך: „נקל ללמד בער שלא למד מאומה, מללמד אדם „שחכמי דורנו" כבר הספיקו לשים תורתם בפיו". בהוסיפו: „חכמים הם להרע ולהטיב לא ידעו".

ולא רק בלמוד התורה בלבד, עסק רבי מנשה, אליו פנו רבים מהעניים והמדוכאים לשמוע בעצתו בענייני פרנסה, בעת צרה ומצוקה והוא השתדל לעזור לכל אחד, כמיטב יכולתו. אלה הביאוהו, לעיתים קרובות, לידי התנגשויות, עם כמה וכמה „גבאים" שבערי ישראל. כך הלך וגדל מחנה יריביו ושונאיו. לא תמיד היו הגבאים ראויים לאותה איצטלא של המשרות שנשאו בהן. והוא לא נרתע מלאמר להם את האמת.

חרד היה רבי מנשה לחינוך הילדים והיה מקדיש לו חלק ניכר מזמנו. בגללו, הגיע ליחסים מתוחים עם המלמדים הבלתי מתאימים, ששלחו ידם בהוראה, מחוסר כל יכולת לעסוק במקצוע אחר. את הבלתי מתאימים, ניסה לשכנע לעבור למקצוע אחר, ההולם את כשרונותיהם. הוא עזר להם למצוא פרנסה אחרת. אולם אם האיש לא הצליח במעשיו, מובן, שהפך לשונאו הנצחי של רבי מנשה.

מעולם לא דאג רבי מנשה לעצמו. כאשר מצבו החמרי התמוטט לגמרי, ומכל עבר קמו עליו אנשים רעים למרר את חייו ולהחשיך עולמו,

עזב את בית משפחתו — שבלאו הכי לא הוא היה מפרנסה — במטרה לצאת לחוץ לארץ לקנות דעת, שאליה צמאה נפשו. למצוא מקום, בו יוכל להפיץ רעיונותיו באין מפריע.

כך הוא אמנם חשב, אבל טעה. הוא היה שייך לאנשים המעטים עליהם נאמר, כי הם עומדים מעל הזמן והמקום, לכן גם לא ימצאו מרגוע בשום מקום ובשום מצב. כדי לפרסם את האמת שלו טרם נמצא אז מקום מתחת לפני השמיים. ואכן כך היה. בעוברו דרך ברודי סר לבית הגאון המפורסם רבי יעקב׳קע ויציע לפניו את חידושיו בתורה, שבהם העלה את עמדתו הביקורתית נגד פירושי הראשונים והאחרונים. אולם ר׳ יעקב׳קע מאן לשמוע בקול חידושיו. לשאלתו של ר׳ מנשה מדוע? ענהו רבי יעקב׳קע: את שם מנשה שמעתי לראשונה, רק היום, גם עיר מגוריך קטנטונת ובלתי ידועה ואיך תעיז להתחרות ברש״י ותוספות „שכרקיע יזהר שמם״? תשובתו של רבי מנשה הייתה פשוטה וקצרה: מה החשיבות לשמי, אם מפורסם הוא או לא, איזה ענין תופסת כאן עיר מגורי, אם גדולה היא או קטנה, השאלה העיקרית היא, אם לפרושי יש טעם והגיון. ר׳ יעקב׳קע אמנם לא השיב אך בז לו בלבו.

באותה צורה התיחסו אליו למדני ברודי ונכבדיה — פשוט נמנעו לבוא עמו במגע. הרגשת בדידותו בתוך עיר ואם בישראל דיכאה את רוחו. מוחרם ובודד בנכר, החליט לשוב לאילייה. בעוברו דרך בריסק בקר את הגאון ר׳ שאול קצנלבוגן, שאת שמו כבר ידע. ואכן הגאון קצנלבוגן קבלהו בסבר פנים יפות, מינהו מלמד לבניו בתנאים טובים, אך התנה עמו: כאשר ילמד את בניו אל יבטל ויבקר בפניהם את פרושי רש״י ותוספות, אלא ילמדם ברוח פרושיהם, גם כאשר דעתו האישית אינה נוחה מדבריהם. רבי מנשה אמנם הסכים, אך למעשה לא יכול היה לעמוד בדבריו. סוף סוף אין אדם יכול לכלוא את רוחו והשקפתו. כאשר פרש את דברי ר׳ יוחנן במסכת שבת „האוחז ספר תורה ערום, נקבר ערום״, טען רבי מנשה בנגוד לדברי רש״י, כי הכוונה „ערום״ מתייחסת לאוחז ולא לספר. כאשר שמע הגאון קצנלבוגן את פרושו של רבי מנשה, העומד בסתירה מוחלטת לדברי רש״י, רמז על אי קיום הבטחתו ויפטרהו ממשרתו. באין ברירה אחרת חזר רבי מנשה לביתו.

כך עברו על רבי מנשה שנים בהן נדד מעיר לעיר, מעיירה לעיירה, במגמה למצוא מקום, בו יוכל לשבת בשלווה, להפיץ דעותיו ולמצוא מקור למחייתו. תוך כדי נדודיו דרש ברבים על הפגמים

החברתיים שבחיי העם, הזקוקים לתיקון מידי. לקריאותיו לא הייתה כמעט שום השפעה, לעיתים אף גרשוהו מעל הבמה, חרפוהו וגדפוהו, על שהעיז להטיף מוסר לעם סגולה, שאלהים בחר בו להיות למופת בגויים אשר על פני האדמה... הסיתו בו את ההמון הפשוט ורדפוהו בחימה. אך הוא — מדרכו לא סר.

ממורמר ומאוכזב, באין לו מנוח, באין שומעים בקולו — חרף כל כוונותיו הטובות, שוב עלה במוחו הרעיון לחפש לו מפלט מחוץ לגבולות המדינה, באווירה אחרת וחופשית. הפעם התכוון לצאת לברלין. שמשו לו דוגמא, בעל „פרי מגדים" ובעל „נצח ישראל", אשר בצר להם ממתנגדיהם ורודפיהם, ברחו לברלין, בה מצאו מנוח. החליט — ועשה. אחרי נדודים ותלאות הגיע עד לקניגסברג, שם הוא נתקל בסוחרים יהודיים, מפולין וליטה, שהכירוהו. כאשר גילה להם את מטרת נסיעתו, הפצירו בו שישוב לעירו, כי הדרך בה הוא הולך מובילה לאפיקורסות. מאחר ודבריהם לא השפיעו על רבי מנשה, שישנה את דעתו, השתדלו לפני ב"כ הרשות לא להוציא לו תעודת מסע, שבלעדיה אי אפשר היה להגיע מקנגיסברג לברלין, בימים ההם. בכך הם הצליחו. שוב נאלץ רבי מנשה, לשוב שנית לביתו, באילייה, שבע רוגז ומכאובים.

את מחשבתו אמנם הפרו, אך את תשוקתו העזה להשתלמות ומדע לא יכלו לעקור מלבו, ובשובו הפעם לביתו, הביא עמו הרבה ספרי מדע והגה בהם בסתר. עוד לפני נסיעתו זו, בהיותו בברודי, נפגש עם משכילים וגילה להם את חידושיו בחכמת החשבון. המשכילים אמנם הפליאו את כשרונותיו ובינתו, אך הוכיחו לו כי ספרי המתימטיקה החדשים, כבר עונים על הפתרונות שהוא נאלץ היה בעצמו לגלותם. הדבר חרה לו היטב, על שנאלץ לבזבז את זמנו כדי לגלות פתרונות קיימים וידועים מכבר. עתה החליט ללמוד את השפות המדוברות, כדי להשתמש בחידושים הקיימים, אולם הוא לא הצליח, כי גם ספריו היו כבר מיושנים.

גם עתה נמצאו אנשים „כשרים" שעקבו אחרי מעשיו בחשאי. מבעד סדקי הדלת בלשו עיניהם כדי לעמוד על עיסוקיו. הם נוכחו כי הוא מחזיק ביד אחד ספר ואילו ביד שניה רושם הערות משמאל לימין. עובדה זו הספיקה, כדי להפיץ בעם דיבה ולרדוף אותו.

בראשית המאה ה־19 דרך ועלה כוכבו המזהיר של נפוליאון בונפרטה, נצחונותיו הגדולים באירופה ובמצרים, פרסמו את שמו בעולם. הספרות של הימים ההם, ששרה שירי תהילה למעשי גבורתו, טבעי

הוא, שזרעה פחד ומבוכה בליבות מלכי ושליטי אירופה. עיני אירופה מופנות היו לצרפת וציפו בדריכות לצעדיו של נפוליון ולמוצא שפתיו.

עם התבססותו של נפוליאון עקב נצחונותיו, פג הפחד של המהפכנות המתמדת הצרפתית בהדרגה. הגיליוטינה שבתה והרצח הבלתי פוסק חדל. עתה החלו עיני האינטלגנציה שבאירופה להסתכל על צרפת באהדה. אף המלכים האירופיים, שנשאו בלבם פנימה, רגשי שנאה ונקמנות עוורת נגד צרפת, על שחיללה כבודם, התרככו בהדרגה.

כאשר התחיל נפוליאון להתעניין בשאלת היהודים, נמצאו לו מיד מחקים בשאר ממלכות אירופה, מובן כי גם רוסיה לא יכלה לפגר אחריו. בשנת 1802 סמוך לעליתו של אלכסנדר הראשון על כסא מלכותו, הקים ועד מיוחד לטפל בשאלת היהודים. שנה לאחר מכן, העלה את הסיסמא: „למעט בהגבלות ולהגדיל את החופש". בשנת 1804 פורסמה הצהרה מלכותית ברוח של שיפור תנאי חייהם של היהודים, במובן הכלכלי החברתי והתרבותי.

הצהרה זו מגדירה זכויותיהם של היהודים; להקלט בחקלאות, במסחר, בתעשיה, ומקנה להם רשות להתגורר מחוץ „לתחום המושב" ואפילו בבירות. מעניקה זכויות לילדי היהודים „ללמוד בבתי ספר ממשל-תיים, או מיוחדים שיוקמו ע"י הממשלה ובמימונה, לצורך זה".

שנוי זה לטובה לא התמיד. כבר 4 שנים לאחר מכן, הוגבלה שוב זכות היהודים להתישב בכפרים, להחזיק אכסניות בצידי הדרך וכדומה. היהודים שטרם למדו את מקצוע עבודת האדמה, ומאידך המסחר באכסניות וריכוזי המסחר בכפרים נאסר עליהם, נושלו ממקורות פרנסה מסורתיים ומקובלים. השלטונות שהחליטו לבצע את ההצהרה השתמשו בתהליך גרוש היהודים מן הכפרים, ברשעות וביד חזקה, מבלי לאפשר להם עמדות פרנסה אחרות. גזירה זו שרוב הצבור לא יכול היה לעמוד בה, דרבן את עסקני הצבור היהודיים, להאבק על בטולה.

פחדם המתמיד של מלכי אירופה ושל רוסיה בפרט, ממזימותיו ותכניו הבאים של נפוליאון, גרם לכך, שיראו, בצעד התעניינותו בשאלת היהודים וארגונם, מגמה לרכישתם כבני ברית פוטנציאליים, וכשלב מסויים בהכנותיו לקראת מלחמותיו בעתיד.

היהודים הפכו לחרב פיפיות: מצד אחד דכאו אותם משנאה ומזלזול בכוחם, ומאידך, פחדו מפני אפשרות הצטרפותם לאוייב האפשרי המסוכן. עובדה זו הייתה לטובת יהודי רוסיה. השלטונות, אמנם רצו להציק להם ולהצר צעדיהם, אולם נמנעו מלעשות זאת בהחלטיות

ובאכזריות, כדי לא למתוח את החבל יתר על המידה, ולהכריח את היהודים ליפול, בלית ברירה לחיקו של נפוליאון. שיקולים אלה הכריעו להפסקת גרוש היהודים מן הכפרים.

ומה עשה רבי מנשה בשעת הרת עולם זו, האם עמד מן הצד כפי שעשו זאת גדולים וטובים? העמד גם הוא, אז, ביחסי מלחמה עם החסידים ובחסידות אשר הגאון החל והבאים אחריו המשיכוה במרץ והתלהבות? או לבו נמשך לענייני החיים, שדרשו עיון ופתרון מלחמה, כלפי חוץ וכלפי עמו.

רבי מנשה ידע על הנעשה בעולם ובאירופה, הרבה יותר מאשר ידעו זאת דגולי עם. הוא הבין גם את היחס לבין המאורעות הגדולים שאירעו באותה שעה באירופה, לבין גורל היהודים שנקלעו לתוכם. הוא הבין כי גורל היהודים, אם לטובה ואם לרעה, תלוי וכרוך במאורעות תבל כטבעת בשלשלת. שאי אפשר לה להיות שלמה ללא הטבעת ואין לה שום ערך, אם לא תהיה חלק מהשרשרת כולה.

בשנת 1798 ואחריה, בתקופת המהפכה הצרפתית, הופיע במיץ עתון באידיש, שהכיל את פרטי כל המהפכה, סבותיה, מטרותיה ויסודותיה, כולל סיסמתה: „חירות שויון ואחווה", לכל העמים, החיים על אדמת צרפת, כולל היהודים. עתון זה הגיע בקביעות לספרייתו של ר' יוסף מזל, מויזין, ונקרא ע"י ר' מנשה.

ברוח הנאומים הללו והדומים להם, שהושמעו בבית המחוקקים, הצרפתי, התיחס ר' מנשה לתיקונים של שנת 1804, שהוצאו ע"י קיסר רוסיה. הוא עצמו בקש כל ימיו להשתלם בהבנת החיים: מאחיו ובני עמו תבע להתפרנס מעמל כפיהם ולא לשוטט ברוח ולחיות ממנה. אולם, בכל זאת נפגע מדברי הקיסר אלכסנדר, כאשר נימק את הצהרתו כי המטרה הראשונית היא לחנך תחילה את היהודים, להפכם לבעלי תרבות, כדי שיהיו ראויים ליהנות מזכויות האדם — את זאת לא יכול היה לנשוא. האמנם, רמתם התרבותית של אחיו נמוכה מרמת שאר תושבי הארץ, הגרים סביבם? הנהנים מן הזכויות הטבעיות, שאי אפשר לאדם בלעדיהן? משום מה הצדק והחירות הנתונים לאדם, צריכים להיות תלויים דווקא במידת השכלתו?

רבי מנשה, טרח כדי להוכיח לממשלה ושריה, כי הרמה התרבותית של היהודים אינה כה נמוכה כפי שמדמים אחרים, שההשכלה אינה זרה גם ליהודים, שבתוכם נמצאים אנשי תרבות נעלים. ואם עוניים מנוולם לפעמים, הרי זו אשמת אלה המנשלים אותם מיסודות כלכלה בריאים.

כדי להעמיד את השליטים על המצב העובדתי של היהודים, החליט לערוך אגרת ברוח זו. האגרת הכילה הרבה מידענותו של ר' מנשה בשטחי הספרות מתימתיקה גבוהה ותכסיסי מלחמה, ועוד... הוא האמין בתומו כי אגרת זו, תוכיח את רמתם התרבותית המדויקת של אחיו היהודים. הכל היה כבר מוכן, חסר רק האדם שידע לתרגם את האגרת לרוסית, כדי להגישה לסנט.

כמנהגו ודרכו להתיעץ, בכל, עם ידידו הגדול, ר' יוסף מזל, שהיה למדן, משכיל, איש מעשה ועסקן בענייני הכלל, הביא גם הפעם רבי מנשה את דבריו, בפני ידידו, כדי לשאול לדעתו: הוא גילה לו את תוכן האגרת והקריאה בפניו. כאשר סיים את קריאתה, נבוך ר' יוסף. אולם, כדי לא לפגוע קשות בידידו, החליט ר' יוסף מזל לזמן אנשי שם, להשמיע בפניהם את האגרת ולבחון את עמדתם. ואכן כולם שללוה, מתוך הנמקה כי אגרת זו, עלולה, לגרום דווקא, להרעת מצב היהודים, מטעמים הבאים: עד עתה לא אהבה הממשלה את היהודים, אך גם לא דרשה מהם הרבה, מפני שהעריכה אותם כחבר אנשים מחוסרי תרבות והשכלה, פראים ופתאים למחצה. מה איפוא מותר לדרוש מהכסיל? לא כלום. אולם אם תגיע אגרת זו לידי הממשלה, היא תאמר: הביטו, היהודים הם אנשי תרבות, אולם בעבודת האדמה אינם רוצים לשלוח ידם. זה רק יגביר את חמת הממשלה... אכן הלחץ הצליח האגרת בוטלה.

הנימוקים הללו לא הניחו את דעתו של ר' מנשה, כי זרים היו לרוחו. הוא לא יכול היה להשלים עם המצב, כי הממשלה מביטה עלינו בבוז. מוטבכי נהייה שוטים בעיני השרים, ובלבד שלא יפגעו בחיינו כמלא הנימה — חשב לרעיון מזיק. ואם הממשלה דורשת שהיהודים יעסקו בעבודות האדמה, אין בכך משום „גזירה רעה" — שכדאי לבטלה. להיפך, יחדלו היהודים מעסקי הפרקמטיה, תגרנות ומסחר למיניהם ומשאר פרנסות אויר. אגרתו לממשלה, אמנם נפסלה להגשה, אך עליו להוכיח במעשים, — את עמדתו החיובית, כי מסוגל יהודי להשקיע את כוחו ומוחו, גם בעניינים השייכים לחקלאות.

לפני כן רכש לו ר' מנשה, ידיעות ראשוניות במכניקה. ועכשיו כאשר הוחל להציע הכוונת יהודים לחקלאות, רצה ר' מנשה לתרום את חלקו להקלת העבודה הזו, ע"י המצאת מכונות מכניות. מעתה החל להתעניין במכונות חקלאיות, כל מכונה כזו הייתה זוכה לתשומת לבו, היה בודק ומתבונן בה, עד אשר עמד על הרכבה ופעולתה. באחד הימים נתקל במכונת דיש וזריעה ומאז לא נח עד אשר המציא מכונה לחרישה

בכח של 10 שוורים, הווה אומר, אפשר בה לחרוש שטח שגודלו פי 10, מאשר אפשר לעשות זאת בשור אחד. המכונה זכתה לציון, אך העובדה שיהודי המציאה, עוררה פקפוקים בכושרה ולא נמצאו כספים כדי להכשירה לפעולה, ליצירה. פנייתו לעשירי עמו לממן את ייצורה ולהקל ע״י כך את הכוונת אחיהם לחקלאות — נתקבלה בצחוק: מה ליהודי ולמכונת חרישה? פנה לאכרי הכפרים, אולי דרוש להם הצעצוע. כך אבדה המצאתו ועמלו עלה בתוהו.

צר היה לרבי מנשה לשמוע את הביקורת שנמתחה על אחיו היהודים, מה גם שהיה בה הרבה מן האמת. עובדה היא כי סדרי החיים של היהודים רחוקים היו משלמות, הדרושה להם עצמם לטובתם. אולם גרוע מזה הייתה תגובתם לביקורת ולכל רעיון חדש שהגיע מ„הספירות הגבוהות" ונגע למצבם. שהיחס אליהם ישתנה לטובה, בזאת לא האמינו מראש, על כן התכווצו בקליפת הצלה, הסתתרו מעין רואים וחיכו עד יעבור זעם, כי בכל רוח ראו רוח זעם, בימי עברה השתדלו לא להראות ולא להתבלט. שאיפתם היחידה היתה להמשיך בתנאים הקיימים, מתוך חשש לחדש שלא ידעו מה טיבו. הם פחדו מכל תמורה שבחיים, אם גם נשאה בחובה שיפור מצבם בעתיד, הם ביכרו שעת מנוחה בהווה על פני הבטחות אושר ועושר בעתיד. על כן ראו בכל שינוי, גזרה שצריך לבטלה, בכל תמורה כוונה להרע, שתביא בעקבותיה צרות.

האמת היא שלא מעט ממצבם הקשה, יש ליחם ליהודים עצמם, שלהם חלק לא מבוטל בהתהוותו. אמנם עניים איום ונורא ומנוון את חייהם, השאלה היא אם יכול להיות אחרת, אם מספר הנפשות במשפחה האוכלים עולה בהרבה על מספר הידיים העובדות? צעירי ישראל נושאים נשים, מרבים להוליד, ואת יהבם משליכים על אביהם שבשמים ועל אבי האשה שעל שולחנו הם סמוכים. מהנות בטלנים, חולמים, המתהדרים באיצטלא דרבנן ובמסכה של לומדי תורה, ממלאים את הרחוב היהודי ומתפרנסים מקופת הקהל. אם מצב זה לא ישתנה, תתפשט הדלות, והעוני ישלוט שלטון מלא, עד אשר אי אפשר יהיה להתגבר עליו.

אף על פי כן, טרם נמצאו בישראל אנשי רוח ולב, שראו התפתחות הרת אסון זו, ועשו את הדרוש כדי למנוע התפתחותה, כל עוד ניתן לתקן ולהציל. בטרם יאחרו את המועד.

עובדה היא, כי רוב העשירים שקועים בהגדלת הונם, רק לעניניהם הפרטיים ידאגו, מה להם ולשכבות הקבצנים הקרועים והבלויים? רבני ישראל וגדוליו שקועים במחלוקת ומאבק שבין החסידים למתנגדיהם,

וכל אחד מהם מבקש תחבולות להכריע את הצד שכנגד, אין להם פנאי לעסוק בדברים לא כל כך „חשובים" אלה. עסקני הצבור נגררים כמובן אחרי „שרי התורה", שהפכו ל„שרי מלחמה" ואם לפרקים הם נעצרים, הרי זה לשם בטול „גזרה חדשה" אף אם היא צופנת בחובה תועלת ליהודים. ומהו עם העם? המוני העם הטובעים בים של דלות ועוני הולכים כסומא בארובה אחרי מנהגים, שעבר עליהם הכלח, גם אם התנאים השתנו תכלית שינוי. אין בכוחותיהם הנפשיים והגופניים לשתחרר ממסורת זו. על אף השינויים הרבים בעולם המקיף אותם, הם עדיין דורכים במקום. במקום שהמנהיגים יחלצו אותם מטיט היוון, עסוקים הם במאבק הדדי על קוצו של יוד. אף על פי כן אם ינסה מישהו שלא מחוגי המנהיגות המוכרת לקרוא את העם לחידוש נעוריו „ישתיקוהו" מיד ככופר ומין — בכל האמצעים והדרכים המקובלות, למען ישמעו ויראו.

נאמן ליעודו, ממשיך, רבי מנשה, בדרכו הוא, להזהיר ולהסביר, אולי בכל זאת יחול גם והמוני העם יתעוררו, אולי בכל זאת יתנו זה לזה יד, להשתחרר ממצוקתם הכלכלית והרוחנית, שבדרך כלל קשורות זו בזו וכרוכות יחד. אולי יתעורר סוף סוף, מצפון המנהיגים ויתנערו ממלחמת הסרק, ההורסת ומשמידה כל חלקה טובה ביהדות, ובמשותף יפתחו במלחמה האמיתית, לשחרר את המוני העם; מסבלם, עניים ובערותם. בשנת 1807 הוא מפרנס איפוא את חיבורו „פשר דבר" וממציאו לכל הרבנים, לגדולי ישראל, לעסקני צבור ולנכבדי העדה, כדי להצביע בפניהם היכן החזית האמיתית, בה עליהם להשקיע את מיטב כוחם ומרצם המשותף.

בשער הספר הוא כותב: „הנני קורא לספר בשם „פשר—דבר" כי מטרתי היא לפשר בין הצדיקים". הוא אמנם אינו מפרש בגלוי למי הכוונה, בכל זאת ברור לכל, כי בדבריו הוא מתכוון לגאון מוילנה ולרבי שניאור זלמן מליאדי. בדיוק יתר: להולכים בעקבותיהם של שני הרועים הרוחנים האלה. אולם די, כי רבי מנשה, יכנה את רבי שניאור זלמן — ולו רק ברמז — הצדיק ויעמידו בשורה אחת עם הגאון, כדי להקים נגדו, לא רק את וילנה למדניה ומתנגדיה, אלא, גם את המתנגדים אשר בעולם היהודי כולו.

אולם לא רק בשער הספר בלבד, ראו פגיעה בכבודו של הגאון, כי אם בספר עצמו. ב„פשר-דבר" הוא מדבר קשות עם הגאון — מבלי להזכיר את שמו — ורואה בו חוטא, על אשר הוא עוצם את עיניו מראות את אשר נעשה סביבו, ביחוד כאשר העושים פועלים למעשה בשמו.

זאת ועוד: ישנם אמנם אישים דגולים הסבורים, כי הוא טועה והדרך אינה מובילה אלא לשנאה הדדית והרס, אך אינם מעיזים לעשות דבר. הם חוששים כי התערבותם לא תואיל לפקוח עיניים המוכות בסנוורים, רק יזיקו וישניאו עצמם בעיני ההמונים, ההולכים אחרי הגאון בעיניים עצומות. גם את אלה הוא מוכיח קשות: „ונפש כי שמעה קול אלה ולא יגיד ונשא עוונו". אדם המאמין כי נעשה עוול לאדם אחר, ביחוד, כאשר העוול נעשה לרבים מאד, חייב להגיב, על אף האי נוחיות שבדבר. מה גם כאשר אלה מאמינים ומשוכנעים כי דרך המלחמה הננקטת בידי תומכי הגאון, פוגעת קשה בעם, מפלגת אותו, ומסבה את תשומת לבו מהמאבק האמיתי העומד לפניו. ואלה הגדולים בישראל, שאינם יכולים להתחמק באמתלא: כי איש לא ישמע בקולם, ובכל זאת אינם עושים דבר — להפסקת המאבק, מסייעים למעשה בידי מחרחרי ריב וממיטים קלון על בית ישראל.

הכל הבינו כי דברים אלה מיוחסים לגאון מוילנה, ותהי הסערה גדולה. בהמשך דבריו פונה רבי מנשה, מהמנהיגים, ישירות לעם, הוא מזים את הדעה הנפוצה בעם, כי הדעת פוגעת באמונה ובדת, ולא היא. באותות ובמופתים הוא מוכיח את ההיפך מזה, הדעת מובילה לחיזוק הדת.

בספר מובאת לידי ביטוי עמדתו ובקורתו לגבי שני הצדדים גם יחד. החסידים הוא אומר חיים רק בדמיון ומשתמטים משכל הישר. לדמיון אמנם יש ערך רב, הוא נועד לעורר, אך אינו יכול לבוא במקום השכל שתפקידו הוא עצום, לברור את הטוב שברעיונות שנולדו בדמיון. את המתאימים והרצויים. המתנגדים, מאידך, נשענים רק על השכל הקר והיבש ומתרחקים מדמיון, על כן רעיונותיהם מאובנים כפסלים. גם בשעת התפילה, ובעבודת אלוהים, אין בתוכם ניצוץ של רגש, צל של דמיון ושירה, או התרוממות רוח. כל אשר הם עושים, בא להם מהרגל: ללא התרגשות, וללא התלהבות וללא התפעלות, ממש מעשי מכונה אוטומטית. התפילה שלהם יוצאת משפתותיהם מבלי לשתף בה את הלב, מבלי שישמעו את המשפטים המדובבות שפתותיהם. בצורה זו הם ממלאים את חובתם לבורא: כשכירים הם משכימים בבוקר לבית התפילה לעבודת הבורא וכשכירים הם שמחים על סיומה. ללא שום שינוי והתרגשות בכל יום ויום, תמיד.

יש הכרח בשינויים רבים כדי למנוע התאבנות. אולם אין זה מתפקידו של פרט זה או אחר, גם אם יהיה מנהיג הדור. התורה מצווה

לנו לשמוע בקול השופטים אשר יהיו בימים ההם — דור דור ושופטיו, דור דור וחכמיו, עליהם איפוא מוטל העול הזה. הם חייבים להתכנס ובמשותף להחליט על התיקונים הדרושים וההרכחיים, כדי לקיים — „וחי בהם".

כאשר הכין רבי מנשה את ספרו זה לדפוס, המציאו לפי חוקי המדינה, לידי הצנזור הוילנאי, מר יוסף רוזנסון לבקורת. באותו מעמד התארח בבית הצנזור יהודי מלומד ומר רוזנסון ואורחו שקעו בקריאתו. כאשר סיימו את המלאכה העיר האורח המלומד למבקר רוזנסון:

אני מקנא בגאוני ישראל: הם יכולים להרשות לעצמם גלוי לב בכל, מפני מחרחרי ריב לא יפחדו כי התורה מגינה עליהם, מקנאים לא ירתעו, כי מורמים הם מעליהם. גם אני שקוע בהרהורים אלה, אך חוששני להביעם בכתב, כי הרבנים יחרימוני והעם ירגמני באבנים.

אל תקנא בגאונים, אמר המבקר רוזנסון, ידועות לי דרכי העם ומדריכיו, האיש שיעיז לבקר דבר הקדוש בעיני העם, או בעיני חלק מהם ויביעם בפומבי, גם הגאוניות לא תצילו מזעם העם ורדיפתו. וכך היה.

כאשר נתפרסם חבורו של רבי מנשה, הרימו הרבנים קול רעש גדול, ברקים ואש אוכלת. היו אנשים שבקרוהו והתקיפוהו על דרישתי להנהיג חידושים, אחרים לא סלחו לו על כי העיז לפגוע בכבודם של גדולי ישראל ביחוד בכבודו של הגאון מוילנה. אלה ואלה החליטו במשותף לבער את הספר מן הארץ, כדי שלא יתפרסם וירעיל את העם בחידושיו הנועזים והמסוכנים. אולם, גם את המחבר לא ניקו: הסיתו בו המונים, דרשו בגנותו בבתי הכנסת, כדי להבאיש ריחו בעיני הבערים, לעורר אותם להגן על הבורא מפני המתנקשים וחותרים תחת אמונת ישראל. אמנם עדיין לא העיזו להחרימו, בהתחשב בפרסומו כלמדן גדול. טרם ניסו לשרוף את ספרו בפומבי, אך השמדתו החשאית נמשכה בשיטתיות.

אכן הם הצליחו במשימה, את ספרו השמידו ולא נשאר ממנו, זולת אכסמפלר יחידי, השמור במוזיאון הבריטי בלונדון.

על אף נסיונו המר של רבי מנשה בפרסום חבורו הראשון, לא נרתע ולא נכנע. אף כי ידידיו יעצו לו לחדול מלפרסם את האמת אשר בליבו, על אי אלה אישים, ומסורות מאובנות, הוא לא נענה לקריאתם, והיה אומר: ידידי מנסים להניעני לאמר את אשר בליבי בגלוי ובפומבי, מחשש לכבודי. אולם מטרתי איננה שמירת כבודי אלא

טובת הכלל, על כן לא אסוג ולא ארתע ואמשיך בדרכי. חיי העולם הזה אינם נחשבים בעיני הרבה, על כן לא אתעלם מן האמת, ביחוד כאשר היא לטובת המוני בית ישראל השרויים בחשכה. הכופים עליו, מכריזים השכם והערב, כי עליו להמשיך בדרך אבותיו, אף כי אינם חשים כי האור הולך ונדלק סביב סביב, אם ירצו ובין לאו, העם יראהו וימשך אליו.

עתה נגש רבי מנשה להכין לדפוס חבורים נוספים, אולם לאחר שלמד מנסיונו כי בליטה ההתנגדות אליו הולכת וגוברת והמדפיסים שוכנעו לא להיות שותפים לדבר עבירה, פנה רבי מנשה לווהלין, בתקוה, כי שם ימצא מדפים לספרו השני והראשי: אלפי מנשה.

אכן תקותו נתקיימה, הוא הצליח בנקל להשיג מדפים והעבודה החלה, אולם באקראי נקלע לבית הדפוס הזה, אחד הקנאים מידידיו של המדפים, וכאשר ראה את הכתב יד המסוכן, התמלא קנאת אלוהים ויטיף למדפים להפסיק את העבודה: היתכן, הוא קורא, כי יהודי שומר מצוות כמוך, יתן את ידו להדפים ספר החותר מתחת יסודות היהדות? דברי הקנאי עשו רושם חזק על המדפים וכדי לכפר על חטאו, שרף באש את העמודים המוכנים, כולל כתב היד שהיה ברשותו, רבי מנשה נדהם. כל עבודתו ועמלו במשך מיטב שנותיו עלה באש לנגד עיניו... ונשאר רק מה שנשאר בזכרונו.

כשלון זה, הטביע ברבי מנשה את חותמו, ויחזור לביתו במפח נפש. אולם לאחר התאוששות הדרגתית, נגש שוב להשלים את החומר הנשרף, כדי להדפיסו מחדש. עתה התיישב להשלים עבודות כתיבה שונות, שהחל בהן וטרם סיימן. רוב חבוריו הוקדשו, לבעיות החיים הפנימיים של היהדות ולתיקון מצבה החומרי.

בהקדמתו לספרו „תקון כללי" הוא כותב: מלבד עובדת החמס והגזל בעולמנו, שכל הגדול מחברו בולעו, הרי הסבל נגרם בעולמנו כתוצאה מחוסר פרנסה. רוב האנושות נאבקת על פרנסתה ואינה מצליחה אלא באופן חלקי בלבד. רק מעטים יחסית האנשים שפרנסתם נכונה להם במידת הצורך. רוב האנושות ענייה, רעבה, וצמאה, חסרת קורת גג וכסות נאותה, והמחלות מורידות את האנשים שאולה בטרם זמן. אמנם הפתרון לבעיה אינו קל. אך הקושי העקרי נובע מכך, כי רוב האנשים דואגים רק לקדם את עניניהם הפרטיים שלהם ושל זרעם, על כן סובל העניין הכללי והדלות והעוני מתפשטים ומעמיקים.

בחוגי השלטונות הרוסיים,לא חדלו מלחשוב על תיקונים הנחוצים

בחיי היהדות. אמנם בשנת 1812, מיד לאחר מפלת נפוליאון, רפתה ההתעניינות בשאלה זו, אך היא לא נשכחה לגמרי מהלב. אכן, כאשר בשנת 1818 נפגשו השליחים הנבחרים של היהודים מ־12 הגלילות שברוסיה, בפטרבורג, עמד רבי מנשה להביא בפניהם את הצעותיו בכתב, כדי שיוכלו לעיין בתיקונים המוצעים. אולם, מסיבות בלתי ידועות לנו, החומר לא הוגש לכנס.

בינתיים המשיך רבי מנשה בכתיבת ספריו והוציא את החוברת „בינת המקרא", בה הוא מביע את דעתו, כי טעמי המקרא אין בהם רמזים וסודות, אלא, טעמי ותווי נגינה בלבד. הסבר פשוט זה הוציא לרבי מנשה שם של אפיקורס ועוכר ישראל. אף בספרו המחודש „אלפי מנשה", שנדפס בוילנה, ב־1822, קורא רבי מנשה לדעות, שבעיני רבים מאוד מבני דורו, היו חופשיות ומסוכנות יתר על המידה.

פרנסי העדה הוילנאית ורבניה כבר עמדו על משמר הגיגי רבי מנשה, בכתב ובעל־פה. הסערה החלה למעשה בטרם שספרו ראה אור. העוקבים אחריו כבר ידעו, כי באחד מדפי הספר הוא אומר: לרבנים שבכל דור נתנה הרשות להתיר מה שאסרו קודמיהם, אם לפי חוות דעתם, תובעים תיקונים אלה תנאי המציאות הקיימת בדורם. לדעתו של רבי מנשה אינם קיימים אמיתות נצחיות בעולם, בין שהן טובות ובין שהן רעות, הרבה תלוי בתנאי החיים של הזמן.

עוד לפני שרבי מנשה הספיק לראות את ספרו יוצא לאור, הוא נקרא ע"י הגאון רב שאול קצנלבוגן, רבה הראשי של וילנה, בימים ההם, והוזהר; אם לא תמחוק מספרך את הרעיון שבו אתה קובע כי הרשות בידי הרבנים שבכל דור ודור להתיר את האיסור, וידעת כי אצווה לשרף את ספרך באש, לעיני כל העם. עד היום לא העיז שום יהודי להעלות רעיון מסוכן כזה, בפומבי.

רבי מנשה שהכיר את אופיו התקיף וההחלטי של הרב, הסכים למחוק את המשפטים הללו כדי להציל את ספרו משרפה. אכן האותיות שדרכם הביע רבי מנשה את דבריו פרחו, אך הרעיון הורגש בכל פרק ופרק שבספר. אי אפשר היה לגרש את רוח הפרצים הנושבת מהספר, מבלי להשמיד את הספר כולו.

מה היתה המטרה שרבי מנשה רצה להשיג בספרו אלפי מנשה? הכל. יחסי אנוש, יחסים בין יהודים ללא יהודים, על הכלל ועל הפרט ועל יחסיהם המשלימים והסותרים זה את זה. על הגוף ועל הנפש, על החומר ועל הרוח ויחסיהם ההדדיים. הבריות אומרים: העיקר באדם הוא

הנפש ולנפש אין שום צרכים. אמנם כן, אומר רבי מנשה, לנפש אין צרכים, אף צריך להתייחס בזהירות גם לגוף בית גניזתה של הנפש ושומרה.

ואם הגוף טעון שמירה, אין פלא, כי בראש ספרו זה, הוא עומד שוב על צדדי החיים החומריים וצרכי הגוף. מתעכב על המטרה והאמצעים המובילים אליה. נוגע בטוב ובתענוגות, על הבנה ודעת ועל אמונתו של האדם המאמין, על השכל ועל הרגש, ועוד ועוד. כבר בראשיתו של הספר נמצאים רעיונות הנראים כזרים ליהדות, מה גם שהם נאמרו ע"י גאון בישראל עוד לפני 150 שנה.

ביסוד דבריו קיימת הנחה, כי עיקר טובת הפרט תלויה בטובת הכלל, ועיקר התכלית במעשי האדם — היא השגת הטוב, והרחקת הנזק קודמת להשגת הטוב. אם הגורמים הראשיים למעשי האדם מכוונים להרחקת הרע והשגת הטוב, הרי עיקר התכלית היא השגת טובה עצמית.

מי שאוהב לעזור לזולת, עושה זאת מפני שטובת הזולת היא גם טובתו והנאתו האישית. דומה הדבר לאב הנותן עזרה לבניו ולבני משפחתו האחרים. תאוריה זו אושרה מאוחר יותר, במחצית השניה של המאה ה־19, ע"י הסוציולוג הנודע הרברט ספנסר — שקבע כי גם האלטרואיזם מקורו באגואיזם. מאהבה עצמית מוכן האדם להנות גם את חברו, כדי שלא יצטרך לראות בצערו, ממנו גם הוא עלול להפגע. אדם משכיל עוד ירחיק לכת, הוא לא יסתפק בעזרה לאדם אלא ישמח גם להנות את בעל החי, כי הנאתו — היא גם שמחת העוזר. לחיזוק עמדתו מצטט רבי מנשה מאמר חז"ל ומפרשו: כל המתאבל על ירושלים רואה בשמחתה, וכל מי שאינו מתאבל אינו רואה בשמחתה. רבי מנשה מפרש: אין זה ענין של שכר ועונש אלא עניין שבחוקי הטבע. והוא מסביר: מי שמתאבל... רואה בשמחתה; פרושו, נהנה משמחתה. אולם מי שאינו מתאבל, ואם גם הוא רואה בשמחתה — אינו נהנה ממנה.

כדי לבסס את עמדתו; שכל העושה פעולה למען הזולת מפיק ממנה הנאה, בין אם היא חומרית או רוחנית, מחלק רבי מנשה את הפעולות לשני סוגים ומגיע לידי הסבר מעניין.

מתוך אקסיומה כי שום פעולה לא תיעשה ע"י אדם אם לא תהיה לו ממנה שום טובת הנאה, מחלק רבי מנשה את הפעולות לשני סוגים נפרדים.

א. העושה פעולה למען הזולת, שרק הזולת נהנה ממנה, יש גם לעושה טובת הנאה, מפני שהוא מקבל שכר תמורת הפעולה.

ב. העושה פעולה למענו הוא, לצרכיו האישיים אף כי אין כאן תמורה כספית, הרי יש כאן הנאה רוחנית או הנאה כלשהי אחרת. רבי מנשה ממשיך: בכל מעשי האדם יש כוונה, גלויה או סמויה, להפיק ממעשהו טובת הנאה במישרין או בעקיפין. לכן רצוי שכל אחד יפריש „מעיסתו" לטובת הכלל וממילא נכונה לו תמורה.

הרבה תקלות נגרמות מתוך אי הבנת כלל זה. אם היה אדם או הציבור משלם בעין יפה תמורת העבודה שהזמין, היה נהנה ומהנה. אולם, המעביד הוא על פי רוב צר עין, הוא מקמץ ומאבד את ההנאה שבמתן תמורה נאה ובעין יפה. ומה עושה העובד שהתמורה אינה מספקת לצרכיו החיוניים? הוא מוצא איכשהו דרך להסתדר, על פי רוב ע"ח אותו מעביד. יוצא איפא, כי המעביד הקמצן אמנם משלם את התמורה המלאה, אך מאבד ההנאה שבצידה.

לדוגמא; הממשלה מעסיקה עובדים רבים, אלא שמשכורתם נמוכה ואינה מספיקה לצרכיהם, משום כך הם נאלצים למצוא את התוספת הדרושה, מכל מקור שהוא. התוצאה היא שהם עולים על דרך הרמייה והשוחד המאפשרות להם להגדיל שכרם. יוצא איפא כי הצבור נמצא מפסיד.

רבי מנשה, שסקר את יסודות הכלכלה והקיום של אחיו, נוכח, כי הדלות נפוצה כל כך, עד אשר לא נראה מוצא מידי לשינוי המצב. את הגורם העיקרי הוא ראה בעובדה „שרבו מספר האוכלים על מספר העובדים" „ורבים המתפרנסים מן הצדקה של תורמים". את האחריות למצב זה, מטיל על מנהיגי העם, פרנסיו וגבאיו. במקום להטיף ולחנך את היהודי שיתפרנס מאמונתו, מוטב לחנכו כי יתפרנס מאומנותו. אם יוכח, כי שינוי מצבו תלוי למעשה בזריזותו ובמעשי ידיו, ממילא יחול שינוי במצבו וברמת חיו. אולם, המציאות היא אחרת. אלה שאינם זקוקים להתפרנס מאומנות, מבזים אותה — ואלה הם בעיקר דברי העם ופרנסיו. דלת העם המסתכלת ומחקה את העשירים, חוששת כי המלאכה מבזה את בעליה ומתחמקת ממנה. סובלת רעב ומחסור, אך לא סובלת את המלאכה.

הפרנסים מטיפים לעניים שיחיו מצדקה ומשתדלים להגדילה, מתוך הנמקה שבתורה: „כי לא יחדל עני מקרב הארץ". הם ממשיכים לטעון: אם לכל „אדם בישראל יהיה שולחן משלו, ויחדל עני מקרב הארץ — במילא יתבטל ענין הצדקה, ומה יהיה על מצוות עוזר דלים?

רבי מנשה מגנה עמדת הפרנסים ומסביר: הטענה שלכם כי

המעלים עין מן הצדקה יענש, הכוונה היא לעשירים, כדי שלא ישתמטו ממתן צדקה. אבל אלה הנאלצים להתפרנס ממנה ואינם עושים זאת, אלא, מתפרנסים מעבודת כפים, תבוא עליהם ברכה. „פשוט נבלות בשוק ואל תזדקק לבריות" — היא התשובה הקולעת ביותר לצביעות, של הנצחת קיום הצדקה.

בעקבות הלך מחשבתו, כי הכלל והפרט חד הם ומי שפועל בתום לב ובנאמנות לכלל — בונה ממילא גם את הפרט, מדגים רבי מנשה את תלותו של הפרט בכלל: הפרט בתור שכזה אינו יכול להתקיים ללא עזרת הכלל. לדוגמא: הפרט אמנם יכול לתפור לעצמו בגד, מתחילתו ועד סופו, אבל הוא אינו יכול להכין בעצמו את האריג. הוא אינו יכולו לחרוש ולזרוע בעצמו את הכותנה; להפרידה, לטוותה, לסרגה, לצבעה. מכל מקום, הוא זקוק לעבודתו לחוטים ומחט, ומנין יקח אותם ללא עזרת הכלל. הרי מישהו צריך לעבוד במכרות הברזל, לסייגם להתיכם לייצר את המחט; וכו'. הפרט לא יוכל לבנות בעצמו את הבית; כיצד ישיג בעצמו את העצים, את החומרים, את מכשירי העבודה — תמיד יצטרך הפרט להיות ביחסי גומלין עם הכלל — החברה. אם יצטרך לעסוק בכל אישית, גם ימי מתושלח לא יספיקו לו, כדי לספק את צרכיו הראשוניים.

רבי מנשה דן בספרו גם על העלאת רמת חיי האדם ושיפור מצב בריאותו. הוא מצטט את התלמוד כראיה שתשעים ותשעה אנשים מתים שלא בעיתם ורק אחד מהם בלבד נאסף לעמו בשיבה טובה. מותם המוקדם של התשעים ותשעה נובע מאי ידיעת דרכי שמירת הבריאות. לו ידעו ההמונים הרחבים כי אינם יודעים את דרכי שמירת הבריאות היו לפחות משתדלים ללמוד ולהבין, אך גם לדרגא כזו הם לא הגיעו. דרוש להקנות להמונים ידע שמירת הבריאות והרגלי חיים תקינים, כדי שלא יזדקקו לרופאי אליל, שבנסיונותיהם מעמידים בסכנה את חיי הפונה אליהם בהמשך ההסבר הוא מוכיח כי מדע הרפואה לא רק שאינו מתנגד לדת, אלא, להפך, הדת היהודית מחייבת שמירה מעולה על הנפש.

לו ידעו המתרוצצים והנדחקים למנהיגות, גבאות, ולראשות הקהל, מה כבד העול הנוטל עליו איש זה ומה עצומים ורבים הקשיים בהם הוא יתקל אם כוונתו לשרת את הצבור היא אמיתית וכנה — בודאי שלא היו רודפים אחרי השררה המדומה. אולם מאחר ולא בשרות תשוקתם אלא בעמידה בראש וחשוב להם רק התואר: פרנס, גבאי, ראש הקהל, מנהיג וכו'. טבעי שהם עושים את מלאכתם רמיה. מנהיג צריך קודם כל

לראות את טובת הכלל, בתנאי שטובת הכלל לא תתנקש בזכויות הפרט, מפני שטובת הפרט היא גם למעשה טובת הכלל. לא פגשתי, הוא אומר, איש שירתע מלקבל עליו את עול האחריות, כולם מוכנים ומזומנים להיות מנהיגים, כאילו אין לך דבר קל ממנו.

לאחר שרבי מנשה קבע את דעתו על תפקידי הפרנס, הגבאי והמנהיג, הוא אומר: מטבעו של העני לציית לעשיר, ממילא נבחר העשיר להחזיק במושכות העדה וצרכי הצבור. העשיר חושב שאין לו דומה בכושר הפעולה הציבורית והאמת היא ההפך מכך. העשיר אינו מבין לרוח הנזקקים, הואיל ויש לו הכל. כך גם אומר פתגם העממי „אין השבע מרגיש את מצבו של הרעב". המומחיות של העשיר מתבטאת בעשיית הרבה כסף, אך הוא מתעלם או שוכח עובדות ידועות, כי העושר איננו מחזיק במקום אחד, אפילו ארבע דורות ובימינו אפילו לא שני דורות. צאו וראו, כמה עשירים ירדו בימינו מגדולתם ואבדו את נכסיהם, מעמדם וכספם. אולם הם מתעלמים מכך לחלוטין: דיה צרה בשעתה... לפי שעה הם חיים ואינם רוצים להתעמק ולהרהר, כיצד להקדים רפואה למכה. ואם לפתור את ענייניהם הפרטיים אינם מסוגלים, כיצד אפשר לסמוך עליהם שיפתרו בעיות הציבור הרחב?

תנאי החיים במצב של חוסר פרנסה ועוני משווע במשך דורות, הטביעו את חותמם על שכבות רחבות של העם. אם כי חלק מצער מהעם כבר הגיע לידי הכרה, כי קיומם והתקדמותם הכלכלית, תלויה למעשה בהם עצמם, בכל זאת לא היה להם הכוח הפיזי והנפשי, להתקומם נגד הגורל ולשנות את מצבם.

הסיבה לכך נעוצה בהרגלי הדורות, לחכות לעזרת הזולת שתוגש להם. ואם לא תוגש העזרה, הם יעמדו בחוסר אונים, מבלי לנקוף בעצמם אצבע.

השיבושים בחיינו בכל המובנים, השתרשו כל כך עמוק, עד כדי כך, שאין אנו אפילו מרגישים בהם. לדוגמא, תפילת כל-נדרי, המקודשת כל כך על היהודים, שאפילו תנוקות מובאים אליה, כל נוסחת בנין משפטיה הוא בלבול שלם של זמנים: עבר ועתיד משמשים בערבוביה. אם נתקן את הנוסחה כפי שעשו זאת היהודים הספרדים, נצטרך אולי פה ושם לשנות קמעה את הנגון, וזאת „ישמרנו האל"... אסור לנגוע בו, כי זה עלול לקלקל משהו במרומים, כי הרי הניגון של כל-נדרי, נכתב, על פי השראת רוח הקודש... והוא למעלה מן השכל...

דוגמאות מסוג זה לא חסרות. אין זאת אומרת — ממשיך רבי מנשה, כי אני רוצה לשנות מנהגי ישראל, לפי ראות עיני, או להסכים לשינויים שיבצעו אחרים, לפי רוחם. דעתי היא כי גדולי ישראל ורבניו, העומדים בראש האומה, יתאספו יחד ויסכימו על תיקונים מסויימים, ואנו נקבל עלינו את שיפוטם והחלטתם.

רבי מנשה, שהגורל לא פנקו מעולם, אפילו הוא לא העלה בדעתו, „שאלפי מנשה" יתקבל באיבה ושנאה גלויה. אדרבא, בהקדמה לספר זה הוא אומר בכל ענוותו: הספר הזה צריך להיות מצוי אצל כל יהודי והוא חייב להיות בו בקיא כבתפילות. הוא קווה שאם הקורא ירד לסוף דעתו — יבקש ממנו להמשיך להעלות רעיונות נוספים, אך תקוותו לא התגשמה והתוצאה היתה הפוכה. מעתה השתדלו כל אלה שיש בידם משהו לאמר — לבלום את פיו, אם זה בכתב ובין אם זה על פה, כדי שדעותיו לא יגיעו לקהל הרחב.

למרות שספרו המובחר „אלפי מנשה" נתקבל בזעם ובשיטנה, לא נפל רוחו ושנה לאחר מכן, בשנת 1823, פרסם שני ספרים נוספים „סמא דחיי" ו„שקל הקודש".

נדמה כי „סמא דחיי" הוא הנסיון הראשון מצד גדול בישראל וגאון בתורה, לדבר אל העם ביידיש. נסיון זה נעשה לאחר שהוא נוכח, כי ראשי המדברים, מתנגדים למגעו עם העם, על כן הוא החליט לפנות ישיר להמונים בשפתם המקובלת, בתקוה כי ביידיש יבינוהו.

הספר נכתב למעשה בשתי שפות: העמוד הימני בעברית והשמאלי ביידיש, שתי שפות זו מול זו. הרעיון היסודי שבספר, מטיף ללימוד מלאכה, לקיום עצמי על עבודת כפיים ולהשתחרר מדעות קדומות שהביאום לעוני מנוון.

אך לא רק השימוש בשפה השגורה בפי ההמון היה החידוש, אלא גם אופן הדפסתו, והתיאוריה של רבי מנשה כמו"ל אף היא מענינת. וכך מסביר רבי מנשה בהקדמתו: אוציא ספר זה חלקים חלקים, חוברות, חוברות, ובהם עמודים אחדים בלבד. אם היהודי העממי יצטרך להוציא סכום עבור ספר שלם, לא יוכל להרשות זאת לעצמו מסיבות מצבו הכלכלי. ואם אפילו יוכל, יהיה לו קשה להתפנות לקריאת ספר גדוש, על כן יניחו למשמרת ולא יראהו עוד. אבל עמודים אחדים זולים יהיו וגם נוחים לקריאה. אם אצליח לעניין את הקורא, הוא ממשיך, הרי קורא זה יקנה את החוברות הבאות, מיד עם הופעתן אחת לשבוע.

אולם מזלו הרע שליווהו כל הזמן לא מש ממנו גם עתה, וגם

לחוברתו הראשונה לא מצא קונים. ממילא הייתה חוברתו הראשונה, גם האחרונה.

אף כי רבי מנשה מדגיש בהקדמתו, כי מטרתו היא, להגיש את החומר בסגנון קל ושוטף, אין זה כך במציאות. רבי מנשה לא נתברך בסגנון קל, לא בעברית ולא ביידיש, נראה כי שפתו לא הובנה ע״י ההמונים וזאת אולי סיבה נוספת לאי הצלחתו.

הופעת החוברת „סמא דחיי" לא השאירה איפא רושם מיוחד בציבוריות היהודית, לעומת זה ספרו „שקל הקודש" גרם להתרגשות בכל ישובי ליטא היהודית. אולם ספר זה הכיל את קינתו האחרונה ואחריה כבר לא פירסם דיעותיו ורעיונותיו בדפוס.

באותה תקופה לערך, חודשו גזירות גירושי היהודים מן הכפרים שבמדינת רוסיה. מאות אלפי יהודים ומשפחותיהם מרוששים, עניים וחסרי כל נאלצו לנהור לעיירות הקטנות שבתחום המושב, העניות ומרודות בלאו הכי, כדי להסתדר ולמצוא מקורות מחיה. נציגי היהדות שנועדו בפטרבורג, לא הצליחו להעביר את רוע הגזרה. הגלילות של פולין לשעבר, בהם הורשו היהודים לחכור בעבר אחוזות של הפריצים הפולניים, בטלה הגזרה גם זכות זו. הדלות והעוני התפשטו איפא, מיום ליום.

ספרו של רבי מנשה „שקל הקודש" הופיע איפא שלא בעתו. ביחוד הרגיזו רעיונותיו חלקים ניכרים בצבור, המתוח והמרוגז גם בלאו הכי. בספרו „שקל הקודש" דרש מהיהודים כי יתאמצו להשתחרר מלחץ הדוחקים למיניהם מן החוץ. אם יתקנו בעצמם את סדרי חייהם, ממילא יוטב מצבם ולא יהיו תלויים כל כך בדעתם ורצונם של אחרים.

אנו מביאים כאן כמה מדבריו שפורסמו בספר זה והרגיזו חלקים של הציבור: אנו רואים קטנים הסמוכים על שלחן אביהם, ואף כאשר יתבגרו לא ידאגו לפרנסתם אלא לאחר שהם נדחקים על כרחם משלחן אביהם. בלית ברירה הם נאלצים אז לחפש מקורות פרנסה לא בדוקים ביותר, במסחר. אולם, מאחר ומספרם הוא עצום והפרנסה לא מצויה, הם נאלצים לרמות איש את רעהו וגם את הקונה.

לא יפלא איפא, כי דברים מסוג זה העלו חמתם של חוגים רבים: הסוחרים שכינה אותם, „כאומנות לסטים" „אונאת ממון ודברים", החותן המחזיק את חתנו וילדיו סמוכים על שולחנו, ואחרים, היו מלאי חימה, על האיש המרגיז את מנוחתם, ותובע מהם לצאת מתחומיהם הסגורים למרחב, לעול השלטון ודרך ארץ.

היה גם חשש נוסף, כי דבריו יגיעו אי פעם לאלה העומדים מבחוץ שיאמרו: הן גם רב וגדול בישראל מאשימם ברמיה במסחרם, מתקומם נגד נשואי בוסר ומגנה את התנגדותם להשכלה וכו׳.

הלך רוח זה הביא לכך, כי התארגנו קבוצות, אספו את ספריו בכל מקום שמצאום, העבירום לוילנה ולפי הוראות פרנסי העיר ודבריה, ערכו להם מדורה פומבית... למען ישמעו ויראו.

לבו של רבי מנשה נשבר בקרבו. בראותו את אשר עוללו ערלי לב מבין אחיו, החליט לא להוסיף לבוא יותר במגע עם הקהל. הסתגר באוהלי תורה וקונן על גורל אחיו, אשר עשה כמיטב יכולתו להשכילם והם לא אבו לשמוע בקולו, ולא עוד אלא גדפוהו, החרימוהו והשמיצוהו.

בערוב ימיו, חזר לעיר מולדתו, סמורגון, כדי להשתקע בה. שם, נהג לכנס בערבי ימי ששי את המוני בני העיר, והורה להם את יסודות הדקדוק העברי, כדי שיוכלו לקרוא עברית כהלכה, ולא יהיו ללעג בעיני „תלמידי חכמים". גם במוצאי שבת נהג להקהיל אליו את בני עירו כדי ללמדם דעת ויסודות המוסר. כבעבר, כן עתה נהג לבקר בחדרי הלימוד של ילדי ישראל, כדי לעמוד על רמת לימודיהם. כך אירע, כאשר בכל ליטה ורוסיה הלבנה היה רבי מנשה מוחרם ומנודה — היה אהוב ומקובל בעיר מולדתו סמורגון ובאילייה, בה חי את מרבית שנות חייו.

לאחר שידולים ממושכים נאות בשנת 1827 להתישב בסמורגון על כסא הרבנות — תפקיד אשר שנא כל ימיו. במשרתו זו המשיך רק שנה וחצי והתפטר.

והימים ימי ה„חוטפים" בישראל. רבי מנשה שראה בצערם של האבות ובצערם של ילדי ישראל, הנגזלים בכח מזרועות אמהותיהם ומובלים לשבי — לשמד, להרג, לא יכול היה להתאפק. כתוצאה מכך, החל לגנות ברבים את ה„חוטפים" ותבע להוציאם מכלל ישראל. כאשר נודע הדבר, לידידי, רבי מנשה, התחננו לפניו, כי לא יסתכן בהתנגדות פומבית לכוחות הרשות... פן יוכרז כמורד במלכות ומטיף למרד.

תשובתו של רבי מנשה היתה קצרה ועניינית: אם אינני יכול למחות, בפומבי, נגד תועבת „החוטפים" — אסור לי לכהן כמרא דאתרא... ובאותו יום התפטר מכהונתו.

במשך שלוש שנות חייו האחרונות, לא מש מעירו וכמעט לא יצא מפתח ביתו. בלי הפסק המשיך בעקביות להעלות רעיונותיו על הנייר, אך לא פרסמם, אלא, סגרם בארון למשמרת. משך הזמן הזה, לא הראה לשום איש את כתביו, גם לא למקורבים ביותר.

הוא היה חי לא ככל אדם והוא גם לא מת ככל אדם. בשנת 1831 והוא בן 64 מת ממגיפת חולירע שפקדה בזמנו את ליטה.

למעלה מ-50 שנה חלפו מאז מותו, ואף איש לא ניגש לארונו הסגור כדי לבדוק את הכתבים שהשאיר אחריו, כדי להוציאם לאור. כאשר פרצה השרפה בשנת 1884 בסמרגון נשרף הארון על כל הכתבים. והמעט שנשאר הוציא לאור, נכדו, הרב סלפטר, בשנת 1904 בשם „אלפי מנשה, חלק ב.

ככה חי עונה ומת אדם גדול אשר בני דורו לא ירדו לדעותיו ולא הכירוהו, והדורות הבאים לא זכרו לו את מאבקיו הצבוריים: להפיץ השכלה, להקניית מקצועות, להשתחרר מהעוני, ולבטל נשואי קטינים מקרב העם, וישכחהו. אולם מדינת ישראל שקמה לתחייה, אמנם, אינה יכולה להעלות את עצמותיו מעמק הבכא, אך את רעיונותיו היא הולכת ומגשימה בעקביות.

עוד ינון שמו, בקרב העם ובין מניחי היסודות, לחיי עצמאות וכבוד בדברי ימי ישראל.

ביבליוגרפיה:

מ. פלונגיאן — בן פורת
ש. רוזנפלד — ר׳ מנשה איליער
ב״צ כץ — רבנות חסידות והשכלה
י. ל. מימון — שרי המאה
א. אורינובסקי — תולדות הספרות העברית החדשה
נ. נתנזון — שפת אמת
ש. סטניסלבסקי — לתולדותיו
י. סלפטר — הקדמה לאלפי מנשה
ש. י. פין — שפה לנאמנים
פרופ. יוסף קלוזנר — רבי מנשה בן פורת
ש. דובנוב — דברי ימי עם עולם
ד״ר י. צינברג — תולדות הספרות היהודית
ד״ר ה. מאהלר — קול קורא במדבר

א. ב.א. ק.

איליה כאכסניה של תורה

אף כי איליה הייתה עיירה זוטא וענייה, שמשה אכסניה ומרכז לתורה. עובדה היא, כי על כסא הרבנות שלה ישבו רבנים גאונים ידועי שם, בה התפרסמו וממנה עברו לכהן לערים גדולות ושמם נודע בכל תפצות ישראל.

אין ליחס תופעה זו למקריות בלבד, הואיל ומקרה הוא בדרך כלל תופעה בודדת ויוצאת דופן — מה שאין כן במקרה דנן. עובדה זו התיחסה כמעט לכל רבני איליה, פרט לאחדים שמטעמי ענוה וצניעות מיאנו בכך. יש איפא להניח כי אין זה דבר סתמי, לעובדה זו היו בודאי שורשים עמוקים בעיירה ובאוירתה. נראה לנו כי היחסים ההדוקים בין הרבנים, רועיה הרוחניים של העיירה, לבין האוכלוסיה היהודית — צאן מרעיתם, היו יחסי גומלין של הפרייה הדדית. איליה היהודית השפיעה לא במעט על התעלותם הרוחנית של רבניה ואילו הרבנים האצילו מהודם והדרם עליה. מכאן מסתבר כי הרבנים מצאו באיליה כר נרחב ונוח להתפתחותם, הציבורית והרוחנית.

אין בידינו פרטים ביאוגרפיים וכלליים על כל רבני איליה מאז הוסדה, אולם המעט הידוע, דיו להוכיח את יחודה ואת הנחתנו.

לא כללנו ברשימת רבני איליה את הגאון הנודע רבי מנשה — מאיליה, בן פורת ז"ל. למרות שענק תורני זה התגורר באיליה מרבית חייו והייתה לו השפעה עצומה, אולם הוא לא ישב בה מעולם על כסא הרבנות.

השני, הידוע והמפורסם בעולם הרבנות, כגאון גדול בתורה ובמידות, הוא רבי לייב שפירא ז"ל, שישב על כסא הרבנות באיליה וזכה להגיע לכסא הרבנות בקובנה והתפרסם בעולם בכינויו — ר' לייב'לה קובנר. יוצאי חלציו — בניו נכדיו ונינים, שמשו ומשמשים עד היום, חוליות מפוארות בשלשלות רבנים וראשי ישיבה.

השלישי, המפורסם והידוע בעולם הרבנות כגאון מופלא, חריף ובקיא, הוא רבנו ראובן הלוי לוין ז"ל. כקודמיו אף הוא ישב על כסא הרבנות בעיירתנו וכאשר שמו נודע לתהילה הוזמן ברוב פאר לעיר הגדולה דוינסק בה התפרסם בכל תפוצות ישראל בשם הגאון מדינבורג.

הרביעי, הרב הרב הגאון רבי שמואל בן יהושע זליג ז"ל ישב על כסא הרבנות בעיירתנו אך שמש בשני כתרים: רב העיירה וראש ישיבתה. שמו נודע בתפוצות ישראל כגאון ויוצר רב פעלים ופורה. כתלמידיו של הגאון מוילנה גם הוא עוזב את הרבנות עולה לארץ ישראל, משתקע בירושלים ומפרסם חיבורים אחדים הידועים עד היום.

החמישי, הוא רבנו משה שלמה חארי ז"ל, חתנו של ר' לייב'לה קובנר. איש עניו, חסיד וצדיק בכל דרכיו תמים ויושב אוהל ומיחסים לו מעשי נסים ונפלאות. זקני הדור ספרו מפה לאוזן כי עסק גם בנסתר ועיירתנו הקטנה שמשה לו מקום מתאים ממנה לא רצה להפרד.

השישי, הוא רבנו ר' אברהם אלי' רמז ז"ל למדן מופלג, אציל רוח, ציוני בעל מאור והדרת פנים, עסקן ציבורי ובעל השכלה כללית רחבה ביותר, היה הרב האחרון של העיירה והוא נספה בה לעיני צאן מרעיתו. הי"ד.

* *
*

ראשיתה של הישיבה הגדולה באילייה אף היא לא ידועה יש האומרים שהגרעין נזרע ע"י רבי מנשה מאילייה, קיימים מקורות המעידים שהיא הייתה קיימת בסוף המאה ה־18 ובראשה עמד הגאון ר' שמואל בן יהושע. מכל מקום פרטים ברורים ידועים רק מהתקופה של שנות ה־80 למאה ה־19, כאשר בראשה עמד הגאון רבי משה ישראל שפירא ז"ל.

* *
*

מן הראוי כי נציין עוד עובדה אופינית לגדולי התורה וחכמיה בעיירתנו, איליה, הם לא הסתפקו עוד בעובדה שהפכו את העיירה למבצר תורה, אלא יצאו לכבוש עמדות חשובות בעיקר בערים הגדולות שבליטא: מינסק, וילנה, בוברויסק ועוד. בין השאר ידועים ומפורסמים כראשי ישיבות מינסק: הרב יעקב לחובסקי, המכונה רב יעקב זבריר, הרב נפתלי הרץ, הרב ר' לייב אקמן, הרב גרונם אקמן, הרב מנחם מנדל מפרספה, הרב שלמה יואל, נין לרבי מנשה מאילייה, הרב יהושע, הרב משה צבי שרמן, הרב משה חתן קוסצקרס, הרב זאב וולף ברוידא ששמש ראש ישיבת בוברויסק והרב הגאון רבי יצחק פינס ראש בית הדין במינסק.

הישיבה הגדולה באילייה

ידוע, כי עיירתנו אילייה שמשה בעבר אכסניה חשובה ללומדי תורה. רבים מגאוני ישראל וגדולי יהדות ליטה ורוסיה הלבנה בתקופה ההיא, למדו בה לשחות בים התלמוד. אולם, עתה, כאשר אנו מנסים להעלות נשכחות, כדי להקים נר־תמיד לעיירתנו, אישיה ופעליה, אין בידינו לצערינו, אסמכתות מהימנות על עברה המפואר והרחוק, כדי לתאר את הישיבה, ששמשה מגדל־אור והאירה בתורתה ובחכמתה למרחקים. ביחוד קשה לחקור ולודא עתה פרקים מתקופת העבר, לאחר שפנקס הקהילה, בו נרשמו העובדות והמאורעות החשובים ביותר שארעו בעיירתנו העתיקה — הושמד יחד עם האוכלוסיה היהודית כולה. אולם, מאי אלה רמזים שבמקורות המצומצמים המצויים בידינו, ניתן להסיק, כי הישיבה הוקמה לפני כ־180 שנה, והיו לה עליות וירידות; תקופות פריחה ושיגשוג בהן המתה מרוב לומדים, ושנות הצטמצמות וירידה. ושוב באו לה ימי גאות ואחריהם תקופות שפל וחיסול.

לפי גירסה אחת, נזרע גרעין הישיבה באילייה ע"י רבי מנשה (בן פורת) האילייאי, כאשר יסד חוג לומדי תורה, במטרה להשריש את לימוד התלמוד על בסיס של הגיון ומעשה, במקום שיטת הפלפול שהייתה נהוגה בעבר. כרבו הגדול, הגאון מוילנה, אף הוא ראה בשיטת לימוד התלמוד הקיימת, צורת לימוד שנועדה רק ליחידי סגולה, אך מקשה מאד על הרחבת מעגל הלומדים שיוכל להקיף המונים רחבים ככל האפשר. לדעתו, הייתה זו תרומה חיונית להבריא ולפשט את לימוד התלמוד. על חוג תלמידיו ותלמידיהם נמנו רבים, שבחלקם הגדול, נתפרסמו אחרי כן בעולם היהודי כרבנים וגאונים ידועי שם: כר' לייבלה שפירא המכונה ר' ליבלה קובנר. ר' אריה לייב אומנר, ר' ראובן לוין, המכונה הגאון מדינבורג ועוד. לגירסה זו יש סימוכין כלשהם בעובדה שבספרו „בית נתן" לר' נחמן קורניל מירושלים, שיצא לאור לפני כ־120 שנה, חתום בין שאר הסומכים ידיהם על הספר — ביחד עם הרב הראשי של התקופה ההיא ר' אברהם אשכנזי ואחרים — גם הרב רבי שמואל בן יהושע זליג, המוצג כרבה של אילייה וראש ישיבתה. פרטים רבים יותר על הרב שמואל מתפרסמים בסדרה המוקדשת לרבנים הגדולים של עיירתנו.

בתקופה מאוחרת יותר אנו מוצאים שוב הוכחות נוספות על קיום הישיבה בעיירתנו. בכתבה המופיעה בעתון „הצפירה" מס' 166 משנת 1891, אנו קוראים: „זה כ־10 שנים שישיבת אילייה פורחת

ומשגשגת ורבים מאוד מאברכי ישראל נוהרים אליה כדי לקנות בה תורה ודעת. בראש הישיבה עומד הגאון רבי משה ישראל שפירא שהעלה את רמתה ופרסם את שמה ברבים. רבה של אילייה הצדיק והעניו רבי משה שלמה הארי עושה רבות לסיפוק צרכיהם של הלומדים. אף על פי שאילייה עיירה קטנה, היא מחזיקה את לומדי הישיבה, כמעט בכוחות עצמיים ומספקת את צרכיהם ביד רחבה ונדיבה".

בהמשך הכתבה הנ"ל שב„הצפירה" מובאת עובדה על ניצול שם ישיבת אילייה לרעה. לקהילה נודע, כי מאן דהוא מסייר ברחבי רוסיה ומציג את עצמו כשליח הישיבה באילייה ואוסף למענה כספים ונדבות. קהילת אילייה מפרסמת איפוא קול קורא וגלוי דעת, בו היא מבקשת לא להענות לאיש, המציג את עצמו כב"כ הישיבה, מפני ששום איש לא נשלח להתרים למען הישיבה. הצבור מתבקש לא להאמין לו, גם אם יראה מכתב בחתימת הרב, כי המכתב מזויף. יש להניח כי „השליח" הוליך שולל את רבנו העניו והצדיק. הגלוי דעת מוסיף: קהילת אילייה הקטנה גאה בעצמה ובכוחותיה היא ובעזרת הנדיב המינסקאי זלדוביץ — לספק את צרכי הלומדים בכבוד, ואינה זקוקה לנדבות הציבור הרחב.

קרנה של ישיבת אילייה החלה לדעוך לאחר שראש הישיבה רבי משה ישראל שפירא עזב את הנהלתה ועבר לארצות הברית, לכהן כרבם הראשי של יוצאי אילייה בעולם החדש. פרטים על הגאון ר' משה ישראל מובאים בסדרה על גדולי התורה שבאילייה.

הרב הגאון רבי ראובן הלוי לוין זצ״ל

רבי ראוב׳לה דינבורגר

הרב הגאון המופלא רבנו הלוי לוין, נולד לרב דמתא בעיר סמורגון. עוד משחר נעוריו, הראה כשרונות נעלים ושקידה יוצאת מהכלל. כאשר התבגר, נשלח לאילייה, כדי ללמוד תורה מפי הגאון המפורסם ר׳ אריה לייב שפירא, שהיה אב״ד של העיר אילייה ואחרי כן נודע כרבי לייבל׳ה קובנר, בשמשו בכתר הרבנות בעיר קובנו.

רבו הגדול, רבי לייב׳לה, הוא אשר פלס לו את הדרך לתורה, כבוד ותהילה, ויעניק לו את התואר עילוי. אכן נודע שמו ברבים בשם העילוי מסמורגון. בקבלו סמיכות לרבנות, ע״י רבו הגדול וגאונים אחרים, נפרד רבי ראובן מרבו הדגול ושמש בכתר הרבנות בהרבה עיירות, אך כאשר הוזמן רבי לייב׳לה לשמש בכתר הרבנות בעיר הגדולה קובנו, חזר רבי ראובן והתישב בעיר אילייה, עלה על כסא רבו, ויפאר את עיירתנו אילייה בנוכחותו, וירים את קרנה וכבודה.

לא ארכו השנים ושמו יצאה לתהילה בתפוצות ישראל, ותזמין אותו העיר דינבורג—דווינסק, לשמש בה בכתר הרבנות. במקומו עלה על כסא הרבנות בעיירתנו ,אילייה, חתנו של רבי לייב׳לה קובנר, רבי משה שלמה חארי. עתה התחילה תקופה גדולה בחייו של רבי ראובן הלוי, ושמו נתפרסם בעולם היהודי כרבי ראובלה דינבורגר: כגאון נשגב, בקי ובעל הוראה עמקן, כאחד מגדולי הראשונים. רבני וגאוני ישראל שבדורו, פנו אליו בכל שאלותיהם הקשות מרחוק ומקרוב, ושמו נודע לתהילה בכל תפוצות ישראל.

בחייו הפרטיים היה איש עניו, טוב מזג ונוח לבריות. צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו. חריף, פקח ולפסקי הדין שלו יצאו מוניטין, בהגיונם ובפשטותם. הוא היה אהוב מאוד על המוני בית ישראל, ומקובל על כל גדולי הדור. השם ר׳ ראוב׳לה דינבורגר, נישא בכל תפוצות ישראל בהערצה ובכבוד. במשך 8 שנות חייו האחרונים פיאר והידר את כתר הרבנות של העיר דווינסק, וממנה נתבקש לישיבה של מעלה בגיל 71 לחייו, וכל בית ישראל ספדו לו.

רבינו משה שלמה חארי זצ״ל

מרנן ורבנן רבי משה שלמה חארי, הגיע לעיירתנו אילייה, בתור חתנו של הרב דמתא, הגאון רבי אריה לייב שפירא, מי שהתפרסם אחרי כן בעולם הרבני והיהודי כגאון רבי לייב׳לה קובנר.

תכונותיו העיקריות של רבינו משה שלמה הארי היו: גאוניות, ענווה, תמימות ויראת שמים. כאשר הוזמן כבוד הרב הגאון דק״ק אילייה, רבי אריה לייב שפירא, לכהן פאר כרבה הראשי של העיר קובנו, מאן חתנו, רבי משה שלמה חארי, להתישב על כסא הרבנות שהתפנה, מטעמי ענווה ויראת כבוד. הוא המליץ להעביר את הרבנות לתלמידו המובהק של רבי לייב׳לה קובנר — הגאון רבי ראוב׳לה לוין, שנודע אחרי כן בעולם בשם הגאון מדינבורג. רק לאחר שרבי ראוב׳לה הוזמן לכהן כרבה הראשי של העיר דינבורג, הסכים רבי משה שלמה לעלות על כסא הרבנות באילייה.

אף כי רבי משה שלמה היה גאון בתורה ובקי בש״ס ופוסקים, כיאה לחתנו של הגאון רבי לייב׳לה קובנר, וגיסו המפורסם ר״מ של ולוז׳ין רבי רפאל, ממשפחת רבנים ענפה ומושרשת מדורי דורות, הרי דווקא תמימותו וצדקתו היא היא שעשתה לו כנפיים, ופרסמה שמו ברבים. אגדות ועובדות שונות התהלכו עליו בין הצבור, המדגימות את תמימותו ויושרו. אפילו מעשי ניסים יוחסו לו, ועל אחדות מהן אנו נעמוד כאן.

איש תם ויושב אוהל

1) באחד הימים נודע באילייה, כי תושב העיירה, יהודי המכונה בשם בר׳לה באשעס, נאסר ע״י המשטרה הרוסית, באשמת גניבת סוסים. השמועה פשטה חיש מהר בעיירה. אחד מבעלי הבתים, מצא לנכון להביא זאת לתשומת לב הרב, רבי משה שלמה, ולטכס עצה כדת מה לעשות. כאשר שמע רבנו את הדברים, התרגז מאוד, והוכיח קשות את המספר, על שעבר על לאו־ים מפורשים מן התורה: „לא תלך רכיל בעמך״, „לא תענה ברעך עד שקר״, „לא תלבין את פני חברך ברבים״ וכו׳. כמובן שרבי משה שלמה לא האמין למספר. „לא יתכן כדבר הזה״ חזר וטען: „הרי כתוב במפורש לא תגנוב״.

2) כאמור היה רבנו איש תם, יושב אוהל ורחוק מהוויות העולם. כאשר שמו התפרסם ברבים, הוא הוזמן להשתתף בכנוס רבנים, שהתקיים בעיירת דולהינוב, המרוחקת מעיירתנו כשלושים קל"מ. הקשר התחבורתי היחידי בין שתי העיירות, היה כמובן באמצעות הסוס והעגלה, והיא נמשכה כ-4 שעות לערך. לאחר שכבוד הרב עבר כמחצית הדרך, פנה לעגלון בשאלה: האם זוהי עדיין רוסיה? לתשובתו החיובית של העגלון „כן", הפטיר רבנו: באמת, אם כן הרי זוהי מדינה עצומה.

3) כיושב אוהל, היה שקוע בלימוד התלמוד יומם ולילה, ולא הרגיש כלל בנעשה סביבו. באחד הלילות למד בחדרו בפני נר דולק, ולא חש כלל כי ילדו הקטן בוכה וזועק. חותנו רבי לייב'לה, שהתעורר למשמע הבכי, נגש להרגיע את הילד, אולם מה הופתע בראותו את חתנו ער שקוע בתלמוד, ואינו שומע מהמתרחש סביבו. כדי לא להפסיקו מלימודו, ניגש רבי לייב'לה בעצמו והרגיע את הילד. כעבור שעה שוב נשנה המצב. הילד פתח בבכי ושוב ירד ר' ליב'לה לתינוק והרגיעו, למרות שרבי משה שלמה היה עדיין ער ורכון על התלמוד שלפניו.
למחרת בבוקר, פנה רבי לייב'לה לחתנו, רבי משה שלמה, ותבע ממנו לתת גט פיטורין לאשתו, מפני שאינו משתתף בנשיאה בעול של צער גידול בנים. לתמיהתו של רבי משה שלמה, ספר לו רבי לייב'לה את קורות הבכי בלילה, אולם רבי משה שלמה התנצל והצטדק, שבכלל לא שמע ולא חש בבכי של התינוק. עד כדי כך היה שקוע בלימוד התורה.

צדיק באמונתו יחיה

בשנת 1905 עת פורעים ערכו פוגרומים ביהדות רוסיה, בעדוד השלטונות למטרת שוד ורצח, הגיעו שמועות לעיירתנו, כי איכרים מסיתים החליטו לנצל את יום השוק השבועי, בו מתקהלים רבבות איכרים לשם מקח וממכר, כדי לשדוד את רכוש יהודי העיירה.

הלומים וקודרים, אבלים וחפויי ראש, התהלכו יהודי המקום בהגיע ידיעה מעציבה זו. ראשית דרכם הייתה לרב העיירה, רבי משה שלמה-הצדיק, העוסק בנגלה ובנסתר, כדי להסיח בפניו את מר ליבם.

כאשר שמע הרב במה מדובר, גזר על יום כפור קטן. כל היהודים מזקן ועד נער התכנסו לבית הכנסת לתפילה בציבור, והרב בעצמו ובכבודו עבר לפני התיבה, כדי לקרוע את רוע גזר הדין. עם תום התפילה פנה הרב לאנשי צאן מרעיתו ועודדם לבטוח בעזרת ה׳, שתבוא כהרף עין.

לאחר דברי העדוד של הרב הצדיק, נרגעו הרוחות במידת מה, והאמונה בצור ישראל גברה על ההיסוסים והסכנות. הקהל התפזר לביתו, ובאנחת הקלה פתחו החנונים את עסקיהם. באותו זמן עצמו התרכזו מנהיגי הפורעים במאפיה יהודית, כדי להשתכר ולהתעודד לקראת פתיחת הפעולה. אף כי הייתה זו עונת החורף השלגים והקור, נשמעו לפתע רעמים אדירים. אחד מהם חדר למאפיה, מקום ריכוזם של הפורעים, פגע ברגל של ילדה יהודיה פעוטה, קרע את נעלה ממנה, בלי שפצע או שרט את רגלה כלל. מאידך קטע רעם זה את ידו הימנית של ראש הפורעים.

לשמע הרעמים, קמה בהלה בקרב האכרים, שהתכוננו לשדוד, והם פתחו במנוסה חפוזה מהעיירה, מלווה בצעקות: „היהודים זורקים פצצות״. אכן קם והתרחש הנס המקווה, שהרב הצדיק רבי משה שלמה הבטיח.

עוד שנים רבות לאחר מותו, רמזו זקני העדה על כוחו הגדול בנסתר, ושמו הקדוש נשא בפי כל בחילת יראה וכבוד.

מ. צ.

הרב הגאון ר׳ שמואל בן יהושע זליג ז״ל

בסוף המאה ה־18 ובראשית המאה ה־19, כהן ר׳ שמואל זליג, ז״ל, כרב וראש הישיבה של עיירתנו איליה וסביבתה הקרובה: חצ׳נצ׳יץ, ויאזין, סוסנקה ועוד. ר׳ שמואל למדן מופלג היה, עסקן צבור רב פעלים, ומחבר בעל יכולת. זאת דלינו מספרו „מנחת שמואל", שיצא לאור בשנת תר״ב 1802, בוילנה.

כפדגוג מוכשר, וחניך ישיבת ולו׳זין וראשה ר׳ חיים, הוא מנסה בספרו הנ״ל, המהווה פרוש למסכת ברכות, להשתמש בשיטת הגאון מוילנה. היינו; להסביר את המסכת בפשטות ובקצור, כדי להדגים בפני לומדי התורה הצעירים, שיתרחקו מאסכולות הפלפולים האין סופיים, המבלבלים רק את ראשיהם ומרחיקים אותם מעצם הענין. ר׳ שמואל מקווה, כי חיבורו על מסכת ברכות יהווה תקדים לגדולי דורו, לפרסם ספרים דומים ברוח זו, לכל הש״ס, פעולה שתקל על הלומדים הצעירים לשחות בים התלמוד.

כיאה לבני דורו מאסכולת הגאון מוילנה, הוא עוזב את כתר הרבנות באילייה, עולה לארץ ישראל ומשתקע בירושלים. גם פה ממשיך ר׳ שמואל לעסוק בצרכי צבור באמונה ובמסירות. לפי ספרו של מר פנחס גרייבסקי „זכרון לחובבים ראשונים" הוציא ר׳ שמואל בירושלים בשנת תר״ט, ספר נוסף בשם „שערי דמעה".

מלבד היותו למדן גדול וירא שמים עסק גם בעניני צבור של הקהילה. במיוחד התלבט בדאגתו לעניים ולמוכי הגורל שבתוך יהודי ירושלים. לרבים שירדו מנכסיהם, ספק מתן בסתר מבלי שידעו מיהו הנדבן הנעלם.

שמו של רבי שמואל מתפרסם בירושלים כגדול בתורה, ועל ידידיו הקרובים והרבים, נמנה גם הרב הראשי לעדת האשכנזים באותה תקופה. הוא היה מפורסם, אהוב ומקובל על בני ירושלים ובעיקר על יקיריה, ושמו נישא בברכה על כל שפתי תושביה היהודיים. בשנת תרי״ח נפטר ר׳ שמואל ומצא את מקום מנוחתו בהר הזיתים.

יהיה זכרו ברוך

מ. צ.

הרב הגאון ר׳ זאב וולף ברוידה ז״ל

ר׳ זאב וואלף נולד בשנת 1851 בעיר מינסק הסמוכה לעיירתנו. כנהוג בימים ההם, פנה הצעיר לאכסניות תורה, הצטיין בהן בהתמדה מופלאה ובכושר תפיסה מהירה ובהירה. בגיל 18 כבר הוסמך לרבנות ע״י הגאון סולובייציק, אב בית הדין של העיר לוצק, ולאחר מכן הרב של העיר בריסק.

כבן 19 היה כאשר הגיע לעיירתנו בחפשו אחרי אכסנית תורה ואוירה מתאימה ללימוד. בעיירתנו איליה נשא את הגב׳ יכנה לבית הוטנר לאשה. רעיתו היא היא שנשאה בעול פרנסת הבית, וע״י כך אפשרה לבעלה, ללמוד וללמד תורה באין מפריע. ואכן ר׳ וואלף עלה משלב לשלב ונתפרסם כגדול בתורה.

מאז נשואיו וכל תקופת מגוריו באיליה, היה קובע עיתים לתורה, עם הרב המקומי, הצדיק רבי משה שלמה, ושניהם למדו בצוותא פוסקים ובעיקר טור בשלחן-ערוך אורח חיים.

בגיל 30 היה כבר מוכר ומקובל בחוגי תורה רחבים שבליטה ורוסיה הלבנה, על כן הוזמן לנהל את ישיבת בברויסק ובמשך 25 שנות כהונתו המסורה, העמיד תלמידים מופלגים רבים.

בימי המלחמה העולמית הראשונה, חזר ר׳ וואלף לעיר הולדתו — מינסק, וביחד עם עמיתו הגאון ר׳ לייב רובין, מוולקומיר הליטאית, יסד ישיבה, והמשיך להרביץ בה תורה. סיום מלחמת העולם ויצוב הגבולות בין המדינות מצאה אותו במינסק שברוסיה הסובייטית, ואילו עיירתנו איליה, המרוחקת ממינסק 60 ק״מ בלבד, בה התגוררה משפחתו, נחשבה לחלק ממדינת פולין. מצב זה דכא את רוחו וקרב את קץ חייו.

בפסח תרצ״א והוא כבר בן 80, נקרא לפתע לישיבה של מעלה, ומכתב מאלמוני, שהסתכן ועבר לשם כך את הגבול, בישר לבנו, בן ציון ברוידה, כי אביו הגדול איננו עוד.

ת.נ.צ.ב.ה.

הגאון רבי משה ישראל שפירא ז"ל
ראש ישיבת אילייה

כבר משחר נעוריו הסתופף רבי משה ישראל הכהן באוהלה של תורה, אצל מורים ומלמדים אנשי שם, שברוחב בינתם הכירו כי הוא מחונן בכשרונות נעלים. בהיותו כבן 11 פנה לישיבת מינסק המפורסמת, בה צלל לים התלמוד והוכיח את עצמו כעילוי-בעומק שכלו והבנתו. מאידך, הצטיין גם בשקידה והתמדה שלא תתואר, בעשותו לילות כימים בלימוד ושנון התורה, ושמיעת שעורים בהלכה מפי ראשי הישיבה.

כאשר החליט לנסוע למקום תורה, הוא הגיע לעיירתנו אילייה בעודנו אברך. בצוותא עם אברכים אחרים שקד על העמקת ידיעותיו בתלמוד, עד שרכש לו בקיאות מופלאה בש"ס ובפוסקים. התנהגותו ושקידתו רכשו את ליבות כל רואיו. ראשי העיירה קרבוהו מאוד, דברו בו נכבדות להשיאו לבתו של אחד מיקירי העיירה. רבי משה בן ישראל נשא את העלמה שרה דבורה שפירא ומאז עוד הגביר את מאמציו ומסירותו בלימוד התורה ויקנה לו בקיאות בש"ס הבבלי, הירושלמי ובפוסקים הראשונים והאחרונים.

כדי להיות ראוי לתפקיד שהועיד לו הגורל — לכהן כראש הישיבה באילייה, הוא נסע לישיבת וולוזין על מנת להעמיק ידיעותיו בתורה ולהוסיף דעת. שם נתפרסם כגאון, וראש הישיבה הגאון הגדול, שר התורה הנצי"ב וחתנו רבי רפאל שפירא, קרבוהו מאד ויעניקו לו סמיכה. רק אז הרגיש את עצמו מוכן למלא את יעודו. הוא חזר לאילייה, נבחר לראש הישיבה ויאציל מרוחו, ידיעותיו והליכותיו על לומדיה ויוליכם מחיל לחיל... בכך תרם להעלאת קרנה של הישיבה ולפרסומה בכל ליטה ורייסן, וצעירי ישראל נהרו אליה מקרוב ומרחוק.

כאשר הקימו יוצאי אילייה בעולם החדש את מקדשם, נתכבד רבי משה ישראל לבוא לאמריקה, כדי לכהן בכתר הרבנות. רבי משה ישראל זכה להערכה והוקרה, וירכוש את לבות עדתו לאהבה: בגלל תמימותו, יוש-רו ונועם הליכותיו. הוא קרב את המהגרים בני עדתו לתורה ועבודה. לימודיו ושקידתו שפעו כמעין המתגבר ותשוקתו להקנות תורה לבני עדתו

התעצמה והלכה. פרט לשיעור היומי בפני קהל עדתו, עסק הגאון רבי משה ישראל שפירא בהנהלת הישיבה ע"ש רבי יצחק אלחנן, בה הוכיח גבורתו בפלפול וסברא,ותלמידיו שתו בצמא את חידושיו בתורה. כמנהגו בעבר, היה גם כאן מסיים את הש"ס ביום השנה לפטירת אביו המנוח. לתוגת בני עדתו נסתלק לבית עולמו בשנת ה-ס"ב לחייו.

ת.נ.צ.ב.ה.

(מתוך ספר היובל 40 שנה לחברה „פועלי צדק", אנשי איליה, בארה"ב)

חיים לוין

רבי יעקב אפריט בן נפתלי נחמין ז״ל

מאביו ר׳ נפתלי, ירש ר׳ יעקב אפרים את המשרה, משרת שמש־דמתא. למזכיר הקהילה של היום, קראו לפנים שמש־הקהל. מכובד היה התפקיד הזה, בעיקר בערים הגדולות, עד שלפעמים עזבו רבנים את הרבנות ותפשו את המשרה הזאת, בווילנא למשל. מתפקידו של השמש־דמתא, היה לשמור על פנקס הקהילה, לכתוב בו את התקנות וההחלטות, וכל הענינים השייכים לקהילה.

מלבד זאת היה כעין נוטריון צבורי, כל זכרון־דברים בין אדם לחברו, בכל העסקים באו אליו. כאשר קנה איש נכסי דלא ניידי, החל מנחלה וכלה ב„מקום״ בבית־המדרש, באו אליו וקבלו קנין. הוא כתב את „ההחלטה״ והכל נהיה שרירי וקיים: שטרי אירוסין, תנאים, קדושין, כתובות, היה מתפקידו לאשר. ליעקב אפרים היו שני תפקידים: שמש־דמתא ומזכיר „המועצה״. לא סתם מזכיר היה אלא כל עסקי הקהל התנהלו על ידו. יו״ר המועצה (הסטארוסטא) היה גוי, אמבראז׳ביץ, שלא ידע בין ימינו לשמאלו, וחתם על כל מה שר׳ יעקב אפרים אמר לו.

בשבתות וחגים עבר לפני התיבה, התפלל שחרית וקרא בתורה. מוספים התפלל על פי רוב הרב, כי חובב חזנות היה. עיקר „חולשתו״ של ר׳ יעקב אפרים, הייתה אהבת תורה ואהבת ישראל.

מורה לישראל היה, מורה עממי. דף הגמרא לבעלי־הבתים, השאיר לר׳ ניסן שמואל, והוא על יד שולחן ארוך, בכתל הדרומי שבבית־המדרש, הרביץ תורה ל„עמך״. בבקרים, לפני התפילה, סעיף בחיי־אדם, אחריה פרק במשניות. בין הערביים, בין־מנחה־למערב, תנ״ך ועין יעקב. בשבתות — פרשת השבוע ומדרשיה, בחגים המגילות לפי זמנן. אהוב ומכובד היה על כולם, כעניו ואיש עממי. מי שזכה אי פעם והזדמן במקרה לשמוע תורה מפיו, רותק אליו בעבותות, עד שלא הרשה לעצמו לפסוח, ולו אפילו פעם אחת, אף על אחד משעוריו. קהל שומעיו ומעריציו עלה וגדל משבוע לשבוע והקיף את מרבית יהודי העיירה.

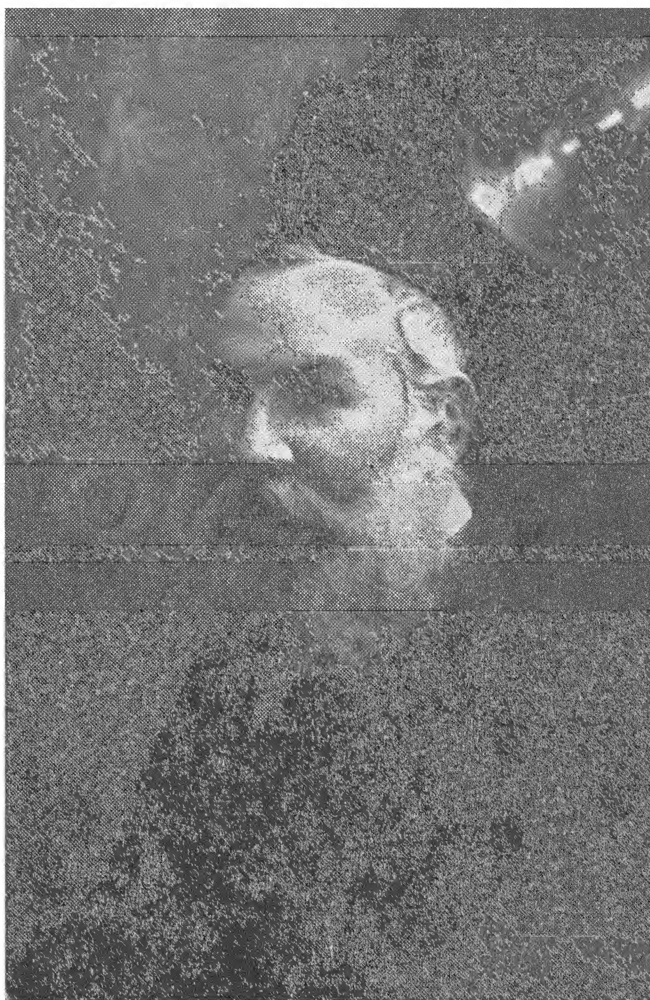
מותו הפתאומי השרה אבל כבד על כל בני העיירה. זקני הדור מספרים כי לוויתו נערכה ברוב עם. כל יהודי אילייה ליווהו בדרכו האחרונה, ביניהם גם חולים ותשושים.

זכרונו לברכה!

משה שלמה בלקס

רבנו ר׳ אברהם אלי׳ רמז ז״ל

רבים מאתנו כבר התרגלו אל האופי האנונימי של חיי העיר הגדולה או למבנה ה„ייצוגי״ של המדינה המודרנית, בה מכיר האזרח

הרב ר׳ אברהם אלי׳ רמז, הי״ד.

את רבי המדינה ופרנסיה מתוך ידיעות המתפרסמות בעתונות או נשמעות מעל גלי האתר. לא קל לנו על כן לתפוס את הייחוד שבמעמד

„הרב דמתא" בקהילה היהודית הקטנה בגולה — רועה העדה שכל השפעתו ומנהיגותו נבעו מהבלתי אמצעיות והמגעים האישיים המאפיינים צבור אנשים מצומצם ומבודד. שמעתי פעם משל נאה על קברניט אניה בלב ים, מנותק מכל עזרה מבחוץ, החייב לאחד בקרבו סגולות רבות ושונות למען ידע למצוא את דרכו בכל סבך שהאניה תקלע לתוכו. עליו להיות הנווט והמפקד, המדריך והמפשר, מה דומה לזה היה מעמדו של רב העיר בקהילות היהודיות הקטנות בגולה המבודדות מטולטלות על פני גלי הים הנכרי. עליו היה לספק הנהגה רוחנית לצאן מרעיתו. מחובתו היתה לשמש מתווך ושתדלן בין הקהילה והעולם הנכרי ושלטונותיו. הוא היה חייב להיות מעין „שר הסעד והחנוך" — לרכז את עניני הסעד והצדקה, לדאוג לתקנת הישיבות וה„חדרים" ולשמש כתובת לכל אחד מאנשי קהילתו שאפסה ידו לפתור בעצמו את בעיות קיומו, ועל הכל, בתוקף תפקידו כ„רב" ו„מורה הוראה" כאחת, היה חייב לגלם את השוניות שביהדות המסורתית, שהיא בעת ובעונה אחת אמונה דתית ו„תורת חיים" המדריכה את האדם בכל הליכותיו.

אכן, לא כולם עמדו בנסיון הזה. בשלהי המאה הקודמת ותחילת המאה הזאת קמו למדנים וגדולי תורה, עוקרי הרים ופורקי סלעים — אך יושבי אוהל, מתרחקים מן הכלל ומנותקים מן החיים ותהפוכותיהם. לא כזה היה הרב אברהם אליהו רמז בן הרב הגאון ר' אהרן, רבה של העיירה סנאו ורבה של איליה משנת 1912 ועד השואה. אצלו שמשו דעת תורה ויראת אלהים בכפיפה אחת עד בקיאות בהויות החיים. סדרי העבודה בבית המקדש ויתר העולמות שחרבו היו בשבילו מציאות ריאלית באותה מדה כמו דיני הכשר ואסור או מחלוקת בעניני ממון. ההוי היומיומי באיליה עיירתו היה קרוב לרוחו לא פחות מאשר „הויות דאביי ורבא".

בתקופה בה הפרידה תהום בין הסביבה היהודית והעולם הנכרי, זכה הרב רמז להערכה כבורר ופוסק, היודע להרחיק ריב ומדנים גם מצד שופטי הגויים. יהודי תושב איליה שנקלע לערכאות המשפטיים של המדינה היה נשאל לא אחת ע"י השופט „ואצל הרב רמז כבר היית? — אם לא, תיטיב לעשות אם תביא את עצומותיך קודם אליו, כי הוא תמיד יודע לפסוק דין צדק".

הרב רמז היה תלמיד מסור של אסכולת ר' הלל הזקן — האמרה „הוה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות" היתה נר לרגליו בכל התנאים והנסיבות. אף האיש מר הנפש ומוכה הגורל ביותר, היה יכול למצוא אצלו

אוזן קשבת וסעד רוחני וחמרי כאחת. הוא ידע לגלות הבנה עילאית אף לרוחו של אדם שחשך עליו עולמו עד כי נבצר ממנו לשלוט ברוחו. מספרת בתו של הרב רמז כי בהיותה עוד ילדה קטנה הופיע אצלם אדם שרק יום קודם זכה לקבל תרומה הגונה והתחיל שופך על הרב את מלוא התמרמרותו, מזועזעת ואכולת תרעומת הקשיבה לשטף הדברים — אבל

אברהם אלי' רמז חופ"ק איליא	**RABIN** **A. E. REMEZ** **ILJA** **WOJEW. WILEŃSKIE.**

בעזה"י יום [illegible] Ilja dn.

[illegible]

Rabin A.E. Remez
m. Ilja pow. Wilejski
אברהם אלי' רמז רב דאיליא

מכתב בכתב ידו של הרב רמז ז"ל משנת תרפ"ט—1929

הרב בעצמו לא זו בלבד שלא נפגע, אלא אף טרח להסביר לה מה גדולה המצוקה בה נתון האיש ומהו הלחץ הנפשי הממריץ אותו להתנהגות כה יוצאת דופן.

נדיבותו של הרב רמז הגיעה לידי כך שהרבנית למרות היותה בעצמה עתירת מידות תרומיות, נאלצה להסתיר ממנו את המעות לצרכים הנחוצים ביותר, לבל יחלק אף אותם לעניים. יום אחד אגב עלעול בין דפי אחד הספרים נתגלו לעיניו שטרות כסף בסך שלושים זהובים שהטמינה הרבנית. יכול הרב לתאר לעצמו כמה זמן ועמל השקיעה הרבנית בצבירת הפרוטות עד שזכתה להגיע לסכום כזה. אך רצה הגורל ובאותו היום בא אחד מתושבי העיירה לתנות את מר נפשו, על כי באו גובי המס לעקל את פרתו היחידה ואין ידו משגת לפרוע את החוב. לא הסס הרב אף רגע ומסר לו את כל שלשים הזהובים בשלמותם.

מן האמור אנחנו רואים, עד כמה היה הרב רמז „בן בית" גמור בכל הויות העולם — בעל הבנה מעמיקה בפסיכולוגיה של האיש מן הרחוב ותפיסה של תופעות החיים ותמורותיהם. אך זיקתו לעולם המעשה לא גרעה במאומה מכמיהתו אל העולמות העליונים, אל הנעלה והנשגב. כאשר נחה עליו הרוח, היתה כל עצמותו מתרכזת ומתכנסת בתוך הרקיע השביעי והעולם הסובב היה נבלע ונגוז. מספרים עליו, כי בהיותו תפוס בשרעפיו היו עיניו ואזניו אטומים לחלוטין לכל המתרחש סביבו. אם במקרה היה עובר אותו זמן „גוי" ליד ביתו, היה יכול להכנס פנימה ולקחת ככל העולה על רוחו מבלי שירגיש הרב בנוכחותו. במהרה למדה הרבנית לנעול את הדלת אחריה, כל אימת שנקראה לצאת בזמן שהרב היה מתייחד עם... דפי הגמרא...

יחד עם כושר ההתרכזות הפנימית היה הרב מחונן במידה מפליאה של התמדה והתעמקות, תכונות שאפשרו לו לקיים הלכה למעשה את הצוו „ובהם תהגה יומם ולילה". מי יודע, על כמה אנשים כבר נאמר כי היו עושים לילות כימים, אך לגבי הרב רמז לא תהייה זאת בשום אופן מליצה נדושה בעלמא, לא אחת ולא שתיים היה השחר הבוקע מוצא אותו כשהוא עומד כפוף ונשען על גבי ה„עמוד" וכל ישותו שקועה בתלמודו.

כגודל התמדתו של הרב רמז כן היתה אף עמקותו ולמדנותו. כמו כל למדן מובהק שאף אף הוא לשמור על רציפות השלשלת ולהעביר לדורות הבאים את אשר קבל מקודמיו, בתוספת נופך מגישתו האופיינית ומדרך הבנתו המיוחדת. למרבה הצער היו כל יצירות רוחו, הגליונות שמלא באמרי שפר רבים מספור, למאכולת באש השואה...

ידוע הספור על הפילוסוף היוני שהלך חוזה בכוכבים כשעיניו נשואות השמימה ולפתע מצא את עצמו מוטל בתוך בור עמוק. חשבנו בודאי שאין כאן אלא אלגוריה על דלות המעש והתלישות מהמציאות של הפילוסוף רועה הרוח. ברם, לא אחת אנחנו רואים בבואה, של ספוריים דמיוניים לכאורה, נשקפת אלינו מתוך האספקלריה של המציאות. וכך קרה גם לרב רמז, שיצא יום אחד לטיול ביער כשהוא תפוס כולו בהרהוריו, התנגף במכשול, נפל ושבר את ידו. מקרה פעוט זה, כשהוא נפרש על רקע פעלו של הרב רמז בחיים ובחברה, ממחיש יותר מכל את ה„שניות" הטמירה בנפשו — נפש אדם שידעה למזג בהרמוניה מופלאה סגולות אופי כה שונות ומנוגדות — תכונותיו של איש המחשבה וההרהורים ותכונותיו של המנהיג — איש הפעולה והמעש.

בתקופת השואה הוא מצא את מותו מידי הטמאים, לעיני צאן מרעיתו. זכרו ישאר לנצח חי בלבנו.

בין שתי מלחמות העולם

צווישןביידע וועלט מלחמות

חלק שני

אריינפיר

די סעריע עפּיזאָדן פון דעם חרוב געוואָרענעם שטעטעלע איליע, ווילנער גובערניע, געשריבן דורך מיין פריינד אליעזר שאַפּיראָ, האָבן אַ ספּעציעלע חשיבות און אַ באַזונדערע היסטאָרישע באַדייטונג, ראשית כל ווייל זיי זיינען געשריבן דורך אַ באַגלויבטן עדות, וואָס געהערט צו אַ פאַרצווייגטער משפּחה אין יענעם שטעטל און איז געווען באַקאַנט מיט אַלע פּרטים פון דעם איליער אכזריותדיקן פאַרשניטענעם ייִדישן לעבן והשנית, ווייל דער שרייבער פון די עפּיזאָדן איז אַ ייִד אַ יודע ספר. און הגם אַליין איז ער נישט קיין פּראָפעסיאָנעלער שרייבער, דאָך אַ מענטש וואָס איז באַגאַבט מיט אַ פיינעם זשורנאַליסטן טאַלאַנט און ער קאָן אַרויסברענגען אויפן פּאַפּיר מענטשן און סיטואַציעס, אַזוי אַז זיי דערשיינען פאַרן לייענער ווי לעבעדיקע מענטשן, וואָס באַוועגן זיך פאַר אונדז מיט זייערע פּראָבלעמען, פאַרלאַנגען, קאָנפליקטן, קאַמפן, דערפאָלגן און נידערלאַגעס. און אַזוי זיינען במילא יענע דורכן נאַצי-רוצח פאַרשניטענע לעבנס, זוכה געווען צו אַ רוחניותדיקן תיקון דורך דער פּען פון פריינד אליעזר שאַפּיראָ, וועלכער באַשרייבט אגב זיין חרוב געוואָרענע שטעטעלע מיט גאָר אַ סך יראת הכבוד און פּיעטעט. במילא פאַרדינט דער דאָזיקער מאַטעריאַל פאַראייביקט צו ווערן דורך אַ יזכור-בוך און געלייענט צו ווערן דורך יעדן איינעם, וועמען עס איז טייער דער זכר פון יענע טראַגיש אומגעקומענע, טייערע, האַרציקע פאָלקס-מענטשן, שלימות-דיקע ייִדן, וואָס זענען געווען דער וויכטיקסטער באַשטאַנד-טייל און דער רוב מנין ובנין פון די חרוב געוואָרענע שטעטעלעך אונדזערע. נישטאָ מער יענע שטעטעלעך; נישטאָ מער יענע טייערע, ליבהאַרציקע ייִדן! זאָלן די דאָזיקע שורות, געשריבענע דורך געטרייע העגט דינען ווי מצבות אויף זייערע אומבאַקאַנטע קברים.

כבוד זייער הייליקן אָנדענק!

יוסף ווינעצקי

אליעזר שפירא / מעקסיקע

מיין היים־שטעטעלע איליע

(באַשרייבונג)

מיטן חורבן פון פויליש-ליטווישן ייִדנטום איז אויך אָפּגעמעקט געוואָרן אונדזער היים-שטעטעלע איליע, ווילנער גובערניע, ווילייקער קרייז. ווען נאָך דער מפּלה פון פאַרשאָלטענעם נאַציזם איז אַנטפּלעקט געוואָרן די שוידערלעכע ייִדישע טראַגעדיע, דער פולשטענדיקער אומקום פון מזרח-אייראָפּעאישן ייִדנטום: ווען דאָס וואָס איז געווען אומגלויבלעך אָנצונעמען, אַז אַ קולטור-פאָלק זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין באַרבאַרן, קאַניבאַלן און בלוט-דורשטיקע מערדער. נאָך דער צעשמעטערונג פון נאַציזם ווען מיר זיינען געקומען פּנים אל פּנים מיט די שוידערלעכסטע אומגליקן, אַז די לעבנס פון זעקס מיליאָן פון אונדזערע ברידער און שוועסטער איז מזרח-אייראָפּאַ, זיינען מיט די שוידערלעכסטע מיתות-משונות פאַרשניטן געוואָרן אין די קאָנצענטראַציע-לאַגערן, אין די גאַז-קאַמערן פון מיידאַנעק, טרעבלינקע, אָשוויענטשים און פיל אַנדערע גהינומס, האָט דער שרייבער פון די שורות פאַרפאַסט אַ פּראָיעקט

רחל און אליעזר שפירא, מעקסיקע, דער אויטאָר פון די שילדערונגען

אויפצושטעלן מאָנומענטן פון קינדער־היימען, שולן און סאַנאַטאָריומס אין מדינת ישראל לזכר פון אַלע אומגעבראַכטע יידישע ישובים, שטעט און שטעטלעך פון אונדזערע חרוב־געוואָרענע היימען. דער מאָנומענטן־פּראָיעקט איז צוגעשיקט געוואָרן צו דער אָפּטיילונג פון דער סוכנות אין ניו־יאָרק, ווייל, גלייכצייטיק איז געווען פאַרבונדן די רעאַליזירונג פון פּראָיעקט מיט קאָנסטרוקטיווע עקאָנאָמישע אינוועסטיציעס אין פּראָצעס פון אויפבוי פון דער מדינה. רחל ספרדי־ירדן, די לייטערין פון לאַטיין־אַמעריקאַנעם דעפּאַרטאַמענט פון דער סוכנות אין ניו־יאָרק, איז געווען באַגייסטערט פון פּראָיעקט. עס זיינען אָבער אויפגעקומען ריזיקע עקאָנאָמישע אַנטוויקלונגען, מגבית, באָנדס און פּריוואַטע אינוועסטיציעס, וועלכע האָבן אַלע פּראָיעקטן רעדוצירט צו צווייט־ראַנגיקע פּאַרמעסטונ־גען. יד־ושם; פּאַרשיידענע לאַנדסמאַנשאַפטן רעאַליזירן טיילווייזע פּלע־נער פון דערמאָנטן מאָנומענטן־פּראָיעקט. איך האָב דעם טיפן גלויבן, אַז אויך אונדזער היים־שטעטעלע וועט פאַראייביקט ווערן מיט אַן ענלעכן מאָנומענט אין ישראל, ווייל דאָס איז געווען אין די ציילן פון דערמאָנטן פּראָיעקט. די שארית־הפליטה פון איליע, וועלכע זיינען עולה געווען און לעבן ווי פרייע בירגער אין מדינת־ישראל, האָבן געשאַפן אַ קאָמיטעט מיט דער אויפגאַבע צו פאַראייביקן אונדזער שטעטעלע אין אַ ליטעראַ־רישער אויסגאַבע, וועלכע זאָל פאַרצייכענען די היסטאָרישע, סאָציאַלע און קולטורעלע אייגנשאַפטן פון איליע. איך באַטראַכט פאַר אַ פּריי־ווילעגיע דעם כבוד וואָס דער קאָמיטעט האָט מיר צוגעטיילט מיט־צואַרבעטן ליטעראַריש און דערמעגלעכן די רעאַליזירונג פון דער אויס־גאַבע אויף אַ געהעריקן ניוואָ. מיט ערנסטער פרייד און יראת־הכבוד ווידמע איך מיינע באַשיידענע ליטעראַרישע מעגלעכקייטן דער הייליגער אויפגאַבע ווי בלוטיקע טרערן אויף די קברים פון איליער קדושים.

אויף דער מאַפּע איז נאָר צו געפינען דעם טייך איליע, אַ צופלוס פון דער טייך ווילִיע, וועלכער גיסט זיך צוזאַמען מיטן ניעמאַן. דער טייך איליע איז אַ סטראַטעגישער פּונקט פון קאָמוניקאַציע און טראַנס־פּאָרט און האָט אַרויסגעהאָלפן דער עקספּלאָטאַציע פון אַרומיקע וועלדער. ריזיקע טראַנספּאָרטן פליטן האָלץ זיינען געשוואומען דורך איליע קיין דייטשלאַנד, אָבער דאָס שטעטעלע איליע האָט נישט דערגרייכט צו זיין פאַרצייכנט אין דער וועלט־מאַפּע. די געשיכטע פון דער אַנטשטיי־אונג פון איליע איז דיזעלבע ווי פון טויזנטער אַנדערע שטעט און שטעטלעך. אין פּראָצעס פון אונטערגאַנג פון פעאָדאַלן רעזשים און

דעם סיסטעם פון לייב-אייגנטום, האָבן די גרויסע גוט-באַזיצער אויס־פאַרקויפט שטחים פון זייערע שטחים צו פריוואַטע פערזאָנען און אַזוי האָט זיך אָנגעפאַנגען דער פּראָצעס פון אויפקום פון ייִדישע ישובים, שטעט און שטעטלעך און אויך אונדזער היים־שטעטעלע איליע בתוכם, וואָס איז פאַרבונדן מיט אַ ייִדישער עקזיסטענץ פון צוויי הונדערט פופציק יאָר. די נאַטור־פּאַנאָראַמע אירע איז אַ פּרעכטיקע, ביים ברעג פון טייך; אָרום וועלדער, צענדליקער גיטער און דערפער, דרייסיק קילאָמעטער פון דער אייזנבאַן־ליניע, איז דאָס שטעטעלע געווען אַ האַנדלס-צענטער, ווי פאַר די אַגריקולטורעלע ישובים, אַזוי אויך פאַר די נאָענטע אַרומיקע שטעטלעך אין מאַסשטאַב און פּראָפּאָרץ פון הער־שנדע פּרימיטיווע עקאָנאָמישע פאָרמעס. מיטוואָך איז געווען דער מאַרק־טאָג, אויך אַ פּאָר יארידן יערלעכע. דער מאַרק איז דאַן אָנגעפּיקעוועט מיט טויזנטער פויערים מיט זייערע תבואות, הינער, פערד און בהמות און וואַלד־פּראָדוקטן. די ייִדישע באַפעלקערונג האָט געציילט פינף הונדערט נפשות. ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה זיינען די גאַסן נישט געווען ברוקירט. אין דער צייט פון רעגנס איז דאָס שטעטעלע געלעגן אין בלאָטע און זומפּן, ווי נאָר די רעגנס האָבן אויפגעהערט און די זון האָט געשטראַלט מיט אַלע אירע חנ'ען, זיינע די פּאָר גאַסן געוואָרן טרוקן און זאַמדיק, די גערטנער און פעלדער האָבן געשפּרודלט מיט אַ שפע אַראָמאַטן פון בלומען און גרינסן. די פרילינג און זומער־אָוונטן זיינען געווען באַלאָדן מיט צויבער און פּראַכט און פאַר די איינוואוינער זיינען זיי געווען אַן אָפּרו און אָפּפרישונג נאָך אַ טאָג פון אַרבעט און זאָרג. פאַר די ייִנגערע אַן אָנגענעמע אַטראַקציע צו שפּאַצירן אין די גאַסן ביז אין די שפּעטע שעהן פון דער נאַכט, זיך פאַרקלייבן אין די וועלדער און פאַרברענגען שעהן ביים ברעג פון טייך. די ווינטער־מאָנאַטן זיינען געווען אַ ראַדיקאַלער אומבייט און שטאַרקער קאָנטראַסט: דאָס גאַנצע שטעטעלע, ווי איינגעפּעקלט אין אייז און שניי, האָט אירע איינוווינער צוגעשמידט צו זייערע היימען. יעדער פעריאָד פון יאָר האָט געהאַט זיינע שיינקייטן, און אויך דער ווינטער האָט אַריינגעבראַכט אָנגענעמע ניואַנסן: דאָס אויוועלע אין שטוב, דער גליטש אויפן פאַר־פרואָרענעם טייך, די שווערע ווינטערדיקע מלבושים, פעלצן, באַשליקן, וואַליקעס, הענטשקעס און קאַלאָשן; די קאָנקעס, גליטשערס און שלי־טנס; ווינטערדיקע קרויט, געזאַלצענע אוגערקעס, געפּראָרענע עפּל, געפּעקלטע, פאַרפראָרענע פליישן זיינען געווען אָנציענד און רייצנדיק;

עס האָט אויך געפאָדערט גרויסע אויפמערקזאַמקייט און אָנשטרענגונג צו באַזאָרגן דער פאַמיליע מיט האָלץ, קליידער און פּראָדוקטן פאַר די ווינטערדיקע מאָנאַטן. גרויסע שנייען און זאַווירוכעס זיינען געווען ווי נאַטור־קאַטאַסטראָפעס און האָבן פאַרצוקט אויך מענטשלעכע לעבנס. עס זיינען געווען פאַלן ווען אונטערוועגס זיינען אָנגעקומען די גרויסע שנייען און די רייזנדע פאַרזונקען אין טיפן שניי, זיינען פאַרפראָרן געוואָרן צום טויט; דאָס זיינען געווען זעלטענע פאַלן; דאָך איז גרויס געווען די ריזיקע און שרעק צו לאָזן זיך אין וועג אריין אין די טעג פון שנייען. דער ווינטער האָט אָבער סטימולירט פיזישע ענערגיע און גייסטיקע אינטעלעקטועלע פרישקייט. די שאַפונגס־אינספּיראַציע איז ווינטער־צייט געווען פּאָטענציעלער ווי זומער־צייט.

די דאָלהינעווער און מינסקער גאַס פון אַ געניויעם קילאָמעטער לאַנג, מיט אַ פּאָר הינטער־געסלעך, איז די גאַנצע געאָגראַפיע פון שטעטל. דער מאַרק מיט אַ פּאָר צענדליק קראָמען אין צענטער פון שטעטל, האָט אָפּגעטיילט די מינסקער פון דאלהינעווער גאַס, פון זעלבן מאַרק איז מען אריין אין די הינטער־געסלעך, ווי די קיידערשע געסל אַזוי אייך די דאלהינעווער גאַס, איז געווען דער וועג צום בית־עולם, וועלכער איז געלעגן אַ געניויעם קילאָמעטער פון שטעטל. פון מאַרק איז געווען דער אַריינגאַנג אויפן שול־הויף, וואו עס זיינען געווען די דריי בתי־מדרשים; די גרויסע שול, דער קליינער בית־המדרש און די חסי־דישע שול, אין וועלכע עס זיינען געווען געענוג מתפללים סיי אין די וואָכעדיקע, סיי אין די שבת און יום־טובדיקע טעג. אַ פּאָר מעטער נידעריקער פון שול־הויף האָט זיך געפונען דער הקדש און די באָד. אין איין ווינקל פון מאַרק האָט זיך געפונען די פּאָטשט, די פּאָליציי־קאָמענ־דאַטור, די גריכישע עוואַנגעלישע קירכע. דערנעבן אין אַ הינטער־געסל איז געווען די צווייטע קירכע און אין עקסטרעם פון מינסקער גאַס איז געשטאַנען די קאַטוילישע קירכע; צוויי ברונימער אויפן מאַרק האָבן פאַרפולט די עסטרוקטועלע סכעמע פון דער שטעטעלע מיט אירע אַלטע הילצערנע הייזער; צווישן זיי זיינען געווען אויך עטלעכע נייע בנינים, אויפגעבויטע נאָך די אָפּטע שרפות און איין איינציק פון ציגל געבויטע הויז, וועלכע האָט געהייסן „פריידקעס מויער".

אילייע איז געבליבן די זעלבע אילייע אין אַלע אירע אַס־פּעקטן ביז די לעצטע טעג פון איר עקזיסטענץ און אונטערגאַנג, אינטעגראַלע, גייסטיק־נאַציאָנאַלע אָריענטאַציע. די שולן זיינען געווען

צענטערן פון געזעלשאַפטלעכן לעבן. די יום־טובים זענען געפייערט געוואָרן מיט אַ פאָלקסטימלעכן קאָלאָריט. די נאַציאָנאַל־רעליגיעזע טראַדיציעס, די אייגנאַרטיקע לעבנס־איינשטעלונגען, האָבן ממשיך געווען און אין אַ גייסטיק־רעליגיעזע פיזיאָנאָמיע. אונזער היים־שטעטל האָט נישט געוואוסט פון קיין „דאָפּעלטער לאָיאַליטעט״, פון די מכות פון אַסימילאַציע און קאָסמאָפּאָליטישע שטרעמונגען, וואָס צוברעקלען, צעשפּליטערן און צעפּרעסן אונדזער נאַציאָנאַלן גוף. אין איליע זיינען נישט געווען קיין אַנטי־ציוניסטן אָדער אַסימילאַטאָרן. טיף פאַרוואָרצלט אין יהדות און יידיש־נאַציאָנאַלער קולטור, איז איליע געווען דער רעזערוואואַר, וועלכער האָט ווי אַלע הונדערטער שטעטלעך אַרויסגעבראַכט קולטורעלע, סאָציאַלע יידישע גייסטער פאַר קאָמפּאַקטע יידישע צענטערן

זיי האָבן פאַרשריבן איליע אין דער היסטאָריע

די גר־צדק־לעגענדע און פון גאון־הדור ר׳ מנשה איליער, אַ תלמיד פון ווילנער גאון, האָבן געגעבן גרויס פרסום דעם שטעטעלע. אין דער יידישער ליטעראַטור פאַרנעמען זיי אַ פּראָמינענטן פּלאַץ. אַ רייכע ליטעראַטור איז אָנגעזאַמלט געוואָרן וועגן דער דראַמאַטישער, היסטאָרישער גר־צדק געשעעניש, דעם גראַף־פּאָטאָצקים זון, וועלכער האָט זיך מגייר געווען און ווי אַ פרומער ייִד און תלמיד־חכם זיך אויפגעהאַלטן אין איליער בית־המדרש על התורה ועל העבודה, מיט גרויס פאַרזיכטיקייט נישט אַריינצופאַלן צו דער פּאָליציי. פאַרן פאַרלאָזן דעם קאַטוילישן גלויבן און אָננעמען אַן אַנדער רעליגיע, ספּעציעל די יידישע, האָט געדראָט די גרעסטע שטראָף. די פּאָליציי האָט דעם גר־צדק געפונען אין איליער בית־המדרש, אים אַרעסטירט און אין ווילנע איז אויסגעפירט געוואָרן דער טויט־אורטייל איבער גראַף פּאָטאָצקים זון. די גר־צדק־עפּאָפּייע איז דראַמאַטיש און לעגענדאַריש פאַראייביקט אין דער יידישער ליטעראַטור. ביז זייער אומקום האָבן איליער ייִדן אָפּט דערמאָנט דעם גר־צדק אין טאָג־טעגלעכן לעבן.

אין 1960 איז אין טאָג־מאָרגן זשורנאַל פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ ווערסיע אַז דער גר־צדק איז אַרעסטירט געוואָרן אין סטאַרינקע און נישט אין איליע.

ר׳ מנשה אילייער

ר׳ מנשה איליער האָט גורם געווען גרויס שפּאַנונג אין די רבנישע קרייזן. זיין ברוויזנדער פאָלקסטימלעכער גייסט האָט זיי באַאומרואיקט. זיי האָבן אָפּגעשטימט אַז ער קען ווערן אַ סכנה פאַר יהדות, האָבן זיי אים גערודפ׳ט און פאַרפאָלגט. ער האָט אַלע זיינע יאָרן געלעבט אין דחקות און גרויס אָרימקייט. ער האָט געשריבן מאמרים אין יידיש פאַר די פאָלקס-מאַסן. אין יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט איז ער פאַרצייכנט ווי דער פּיאָנער פון דער יידישער ליטעראַטור, ווייל ער האָט באַנוצט די יידישע שפּראַך צו לערנען און דערציען די יידישע עדה. ער האָט געהאַט גרויסע ידיעות אין די וויסנשאַפטן פון פיזיק און מאַטעמאַטיק און געשטרעבט צו פאַרפולקאָמען זיך אין די וויסנשאַפטן. ער האָט פאַרלאָזן איליע צו דערגרייכן אַן אוניווערסיטעט-שטאָט און שטודירן די וויסנשאַפטן. די רבנים האָבן שוין באַזאָרגט אַז מען זאָל אים מיטן טאָפּ צוריקברענגען קיין איליע. ער איז אָבער פאַרבליבן אין דער יידישער געשיכטע ווי אַ ליכטיקער גייסט און גרויסער רבי און ווערט דערמאָנט מיט ליבע און פאַרערונג. זיין אוהל אויפן בית עולם איז פאַר דורות געווען דער קבר פון אַ צדיק און גרויסן גאון.

רבנים, לומדים, מלמדים און ראשי ישיבה

דער גורל האָט מזכה געווען אונדזער היים-שטעטעלע, אַז איר קליינע באַפעלקערונג זאָל אַרויסברענגען אַ גייסטיקן ריז, אַ גאון און צדיק הדור. דאָס האָט משפיע געווען אַז דאָס שטעטעלע זאָל ווערן אַ צענטער פון יהדות און תורה. די איליער ישיבה האָט מחנך געווען בני-תורה, רבנים און תלמידי-חכמים. איך וועל זיך פאַררופן אויף אַ גאַנצער ריי תלמידי-חכמים, וועלכע איליע האָט דערצויגן און באַרייכערט די תלמודישע וועלט פאַר די לעצטע אַכציק יאָר בראש מיט דעם אַלטן רב ר׳ משה שלמה ז״ל, אַן איידים פון ר׳ לייבעלע קאָוונער, אַ שוואָגער פון ר׳ רפאל וואָלאָזשינער און אַ פעטער פון ר׳ חיים בריסקער, די גדולי הדור פון אונדזער צייט. ער איז געווען באַרימט אין דער רבנישער וועלט ווי אַ גרויסער למדן, צדיק און בעל מידות. זיין עלטערער זון, הרב ר׳ מנשה איז אַלע זיינע יאָרן געווען דער סמאַרגאָנער רב; דרך אגב איז ער אויך דער שווער פון גרויסן

דיכטער אברהם ליעסין. זיין צווייטער זון הרב ר׳ אלטער, האָט געזאָלט זיין דער ממלא מקום פון זיין כסא־הרבנות, איז ער אָבער געשטאָרבן מיט אַ פריצייטיקן טויט אונטערן מעסער פון אַ כירורג אין ווילנע. מיר איז אויסגעקומען צו הערן זיינע אונטערהאַלטונגען אין העברעאיש מיט זיין חשובער פרוי ראסעל, אַ זעלטענע דערשיינונג צווישן רבנים אין יענע צייטן. זיין איידים הרב ר׳ אברהם אליהו רמז האָט נאָכן טויט פון אַלטן רב פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אין איליע; גרויס אין תורה און הכמה, אַ ווונדערבאַרער בעל מזג־טוב מיט אַ פּרעכטיקן הדרת־פנים; ער איז געווען באַהאַוונט אין לימודי־חול און פילאָזאָפיע. אַ מזרחי פון הרב ריינעסעס נאָכפאָלגער, דער שטאָלץ און די קרוין פון דער רבנישער וועלט, איז געוועז אַ הייליקער קרבן פון בלוטיקן נאַציזם צוזאַמען מיט אַלע איליער קדושים. הרב ר׳ שמחה זעליג איז געוואָרן דער דיין פון בריסקער בית־דין. הרב ר׳ זאב וואָלף ברוידע, אַ גאון און אַ זעלטענער בקי, ראש־הישיבה פון די גרעסטע ישיבות אין ליטע, אַ ריז אין דער תלמודישער וועלט. הרב ר׳ משה ישראל, דער ראש־הישיבה פון איליער ישיבה איז איינגעלאַדן געוואָרן פון ניו־יאָרקער יִדן צו קומען אין די פאַראייניקטע־שטאַטן צו פאַרשפּרייטן תורה צווישן יִדן אין דער נייער וועלט, איז אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד און ממשיך געווען אויף זיין פּאָסטן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן. הרב ר׳ ירוחם, אַ גדול און אַ מפורסם, אַ באַרימטער ראש־ישיבה אַלע זיינע יאָרן, ר׳ יעקב זאַגאָריער, אונדזער זיידע, אַ ידיד פון אַלטן רב, ר׳ ניסן־שמואל, ר׳ בער לעווין, ר׳ בנימין ברוידע, וועלכער האָט פאַרלאָזן איליע און זיין גרויס פאַרמעגן, איז אַוועק קיין ארץ־ישראל צו ענדיקן זיינע יאָרן אין הייליקן לאַנד, על התורה ועל עבודה. אַלע יאָרן איז ר׳ בנימין געווען דער אָפּשפּרעכער פון עין־הרע׳ס אין איליע; איז קראַנק געוואָרן אַ קינד, האָט מען קודם־כל אָפּגעשפּראָכן אַן עין־הרע ביי ר׳ בנימין׳נען. ר׳ ברוך־יוסף, ר׳ שמואל רודניער, ר׳ שלום שפּטל, ר׳ אפרים קויפמאַן, ר׳ משה־דוד וויינעס, ר׳ שמעון קאַפּילאָוויטש, ר׳ משה־לייב, ר׳ יוחנן שמעון, ר׳ משה מייזעל; זיין זון אַ מעדיקער איז אין די יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה עולה געווען און איז געווען באַרימט ווי דער אַלטער דאָקטער אין ירושלים. כמעט ר׳ משה׳ס גאַנצע פאַמיליע איז אַוועק קיין ארץ־ישראל על מנת להשתקע. דער מלאָך, הרב ר׳ חיים אברהם־בער; אַ ליובאַוויטשער חסיד, אַ זייל פון חסידיזם, מיט אַ הדרת פנים פון אַ חסידישן רבין, האָט זיינע לעצטע יאָרן געלעבט אין די

פאַראייניקטע שטאַטן, געווען אַן אָנערקענטער רבי פון אַ גרויסער צאָל, חסידים און יוגנטלעכע פאַרערער. ר׳ יעקב אפרים, אַ גרויסער בעל־תורה, אַלע יאָרן, בין מנחה למעריב, געלערנט אַ שיעור פון תלמוד בבלי, משנה און אגדה, אַ שטענדיקער בעל־קורא פון גרויסן בית־המדרש. דער שוחט הרב ר׳ אברהם יצחק זעלמאַנאָווסקי, דער שוחט ר׳ בן־ציון גרינהאוז, אַ גרויסער בעל־תנ״ך, אַ מחבר פון אַ דיקדוק, אַ וווּנדערבאַרער העברייער, ר׳ צמח שאַפּיראָ, אונזער פאָטער ר׳ חיים־שלום דער קאַטלער, אַ פאָלקס־מענטש, זייער געשעצט פאַר זיין צידקות און תמימות. מיט כבוד און ליבע וועל איך דערמאָנען די איליער מלמדים פון די לעצטע יאָרן: ר׳ אלי דער דרדקי־מלמד; די איליער בעלי־בתים פון אַ פּאָר דורות זיינען געווען זיינע תלמידים. ר׳ אהרן; ר׳ אברהם־משה, דער זאַסלאַווער מלמד; ר׳ יעקב דינערשטיין, לעבט די לעצטע צענדליקער יאָרן אין ניו־יאָרק; ר׳ שלמה חיים רודניער; ר׳ אברהם, יעקב דעם קצב׳ס איידים, ר׳ יעקב׳ס צוויי זין זיינען געווען רבנים אין מינסק און אַ פּראָדוקט פון איליער ישיבה. די מלמדים האָבן געלעבט אין גרויס דחקות און אָנגעהאַלטן זייער שליחות מחנך צו זיין ייִדישע קינדער אויף די יסודות פון תורה, יהדות און מענטשלעכקייט. גרויס איז געווען די צאָל בכבודיקע בעלי־בתים, וועלכע זיינען געווען בעלי־תורה און אַ כבוד פאַר אונדזער שטעטל. מיין זיכרון דינט מיר נישט זיי אַלעמען אָנצורופן ביי זייערע נעמען. עס איז וויכטיק צו פאַרצייכענען אַז איליע האָט אויך פאַרמאָגט אַ בדחן, טוביה חפץ׳ס פאָטער; דער בדחן איז ביי ייִדן נישט געווען קיין ביליגער, באַנאַלער וויצלינג. ער איז געווען אַ בעל תורה מיט אַ פּאָעטישער אינספּיראַציע, אַ פאַרפאַסער פון פאָעמעס, אַ ראַפינירטער וויצלינג, אַ טרעפלעכער הומאָריסט און פיקח; דערציילט מען אַז מלכה דער בעקערקעס מאַן האָט פאַרמאָגט די אַלע טאַלאַנטן. נישט טוביה זיין זון, נישט איך, האָבן אים געקענט ביים לעבן. טוביה האָט אָפּגעירשנט פון זיין פאָטער פּאָעטישע אינספּיראַציע, ראַפינירטע גייסטיקע קולטורעלע אייגנשאַפטן; איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל אין די צוואַנציקער יאָרן און איז אַלע יאָרן מנהל פון בית־העם אין ירושלים. אַן אָנגעזעענער קול־טורעלער רעפּרעזענטאַנט אין דער הויפּט־שטאָט פון מדינת ישראל.

עפּיזאָדן פון אילוזיע און ווירקלעכקייט

די טאָג-טעגלעכע אומגעבונג פון קליין-שטעטלדיקן לעבנס-שטייגער איז אין דורכשניט געווען פון אַלגעמיינע געוווינהייטן און מנהגים, אַזוי אַז די כאַראַקטעריסטיק פון איין שטעטל איז אַ בילד פון באַדינגונגען און אומשטענדן פון פאָלקסטימלעכן קאָלאָריט און סאָציאַלע איינגעשאַפט פון טויזנטער אונדזערע שטעטלעך; דאָך זיינען די אינדיווידועלע פּאַסירונגען פאַרשיידנאַרטיק און יעדער שטעטל האָט פאַררעגעסטרירט אייגנטימלעכע עפּיזאָדן, וועלכע זיינען במסורה דערציילט געוואָרן פון דור צו דור. דאָס שטעטל איז געווען אויך אַן אָביעקט פאַר ליטעראַרישע שאַפונגען אָפּצושילדערן ניואַנסן, דראַמאַטישע, קאָמישע און טראַגי-קאָמישע; אויפטרייסלונגען פריידיקע און אויך טרויעריקע. די ליטעראַטור האָט אויסגעפירט די מיסיע צו אַנטפּלעקן די שטעטלדיקע ווירקלעכקייט מיט אירע פּראָטאָטיפּן פון עטישער, גייסטיקער און אינטעלעקטועלער דערהייבנקייט, וועלכע זיינען אַרויסגעוואַקסן פון פרימיטיווע לעבנס-פאָרמען. פאַר די קומענדיקע דורות, וועלכע וועלן שטודירן די געשיכטלעכע פּראָצעסן פון ייִדישער אומשיכטונג, וועלן די ליטעראַרישע ווערק, די שטעטל-ליטעראַטור, פאַרנאַנדערוויקלען די דראַמע פון שטעטלדיקן לעבנס-אַרט, פּרייווויליקן געטאָ-פּרימיטיוו, וועלכער האָט פאַרוואָרצלט פאָלקסטימלעכן, ייִדיש-נאַציאָנאַלן, אייגנאַרטיקן לעבנס-באַנעם און לעבנס-שטייגער. דער פאַרשאָלטענער נאַציזם האָט גרויזאַם און באַרבאַריש פאַרניכטעט און אויסגעוואָרצלט ייִדישע עקזיסטענץ און ייִדישע לעבנס-פאָרמען אין מזרח-אייראָפּע. די נייע דורות פון די ייִדישע ישובים אין דער דיאַספּאָרע אַנטוויקלען זיך אין נייע לעבנס-באַדינגונגען און אין אַ קלימאַט פון נייע, מאָדערנע לעבנס-פאָרמען. די אייגנשאַפטן, זיטן, און מנהגים פון מזרח-אייראָפּייאישען שטעטל זיינען פאַרפרעמדט און אפילו נישט באַגרייפבאַר. עס איז נישטאָ קיין פּסיכאָלאָגישער הינטערגרונט אין זייערע אויפפאַסונגען אויפצונעמען די אייגנטימלעכקייט פון לעבן פון זייערע אור-עלטערן אין די טויזנטער שטעטלעך. עס איז נישט אויסגעשלאָסן אַז די פּראָגנאָזע איז טיילווייז אַ באַגרינדעטע אַז דער שיקזאַל פון שטעטלשער ליטעראַטור זאָל בלייבן אַן ארכיוו-אוצר פאַר דער מערהייט און רעאַלע נאָענטע און אינטימע לעבנס-דראַמע בלויז פאַר אַ קליינער מינדערהייט. עס קומען אָבער צום אויסדרוק סאָציאַלע, קולטורעלע און ליטעראַרישע טענדענצן צו סטימולירן אַ ברייטע, פּאָ-

פולערע פראָדוקציע פון אָפּשילדערונגען, זכרונות און עפּיזאָדן פון שטעטלדיקע לעבנס-פאָרמען; עס זאַמלט זיך אַן אומדערשעפּלעכער אוצר פון נאַציאָנאַלן, סאָציאַלן, קולטורעלן ווערט פון פאַרניכטעטע ייִדיש-נאַציאָנאַלע צענטערן. איך וויל פּרובירן פאַרזוכן ביי דער געלעגנהייט אויפצולעבן פּראָזאַישע עפּיזאָדן פון אילייער ווירקליכקייט ווי זיי זיינען דערציילט געוואָרן דורך אונדזערע עלטערן.

יאַשע און ישראל דער בורער

עס זיינען געווען ביי אונדז אין איליע צוויי ברידער — יאַשע דער-בורער און ישראל. איך געדיינק זיי אין זייער טיף-טיפער עלטער. זיי זיינען געווען הענדלער און דער מסחר איז געווען מיט די פּריצים פון דער געגנט. זיי האָבן זיי צוגעשטעלט אַלץ וואָס זיי האָבן נויטיק געהאַט און דעם האַנדל האָבן זיי געפירט בשותפות מיט אַ דריטן הענדלער. די פּריצים האָבן אָבער נישט געצאָלט במזומן און אויפמאָנען ביי אַ סך פון זיי איז אָנגעקומען מיט גרויסע שוועריקייטן; דעם ייִדישן הענדלער האָבן זיי שטענדיק געלאָזן צום לעצט; דערווייל איז דער חוב געוואַקסן. פיל מאָל איז יאַשע דער בורער געקומען צום פּריץ נאָך געלט און פלעגט אַוועקגיין מיט גאָרנישט. געדולט האָט דאָך אָבער אויך אַ גרענעץ איז שוין יאַשע׳ן פּשוט דערעסן געוואָרן צו מאָנען ביים פּריץ און פאַרלירן אומזיסט לאַנגע חדשים. איז ער געפאַלן אויף אַן המצאָה. אין די זונטיקן פאָרן זיך צוזאַמען די פּריצים אין שטעטל און פאַרברענגען צוזאַמען, וועט ער דאַן צוקומען צום פּריץ און בעטן אַז ער זאָל אָפּצאָלן דעם חוב; אפשר וועט דער פּריץ זיך וועלן אויספיינען פאַר זיינע פריינד, די פּריצים, און וועט באַצאָלן דעם חוב. עס האָט זיך אים גראָד איינגעגעבן און ער איז צוגעקומען צום פּריץ. אָנגעפאַנגען מיטן געוויינלעכן פּזמון אַז ער נייטיקט זיך זייער אין געלט און דעריבער בעט ער דעם פּריץ אַז ער זאָל אים באַצאָלן וואָס אים קומט. דער פּריץ האָט אים אויפגענומען פריינד-לעך און אים גוט אויסגעהערט און אים געהייסן קומען צו אים מאָרגן אין זיין גוט, וועט ער אים באַצאָלן דעם חוב. יאַשע שטייט אויף צו מאָרגנס גאָר פרי און גייט צום פּריץ. ער מעלדעט זיך אין זיין פּאַלאַץ און בעט דעם דינער, ער זאָל מעלדן דעם פּריץ, כדי ער זאָל אים אויפנעמען. האָט דער פּריץ געגעבן אַ פאַראָרדענונג אַז יאַשע זאָל אַריינ-קומען.

— וואָס פאַרלאַנגסטו; פרעגט אים דער פּריץ.

דערמאָנט אים יאשע וועגן דעם זונטיקדיקן צוזאָג.

קאַלטבלוטיק האָט דער פּריץ זיך פאַרמאָסטן אויף יאשען מיט אַ קאַנטשיק און אים אַריינגעציילט יענע פּאַרציע שמיץ... מיט כעס און צאָרן האָט אים דער פּריץ דערביי געוואָרנט אַז אויב ער וועט וואַגן נאָכאַמאָל צו מאָנען ביי אים געלט אין דער געזעלשאַפט פון פּריצים און פאַרשעמען אים, ווי ער האָט אים פאַרשעמט יענעם זונטיק, וועט ער אים פאַרשמייסן ביזן טויט. יאשע קומט אַהיים אַ פאַרצאַרנטער און אַ באַליידיקטער. פרעגט אים דער שותף צי דער פּריץ האָט אים באַצאָלט דעם חוב. זאָגט אים יאשע אַז ער האָט צוגעזאָגט מאָרגן צו באַצאָלן און גאַנץ פרי וועלן זיי ביידע גיין צום פּריץ. צו מאָרגענס ווען זיי זיינען אָנגעקומען אין דעם פּריצעס גוט, זאָגט יאשע צום שותף: — ווייסטו וואָס? נעכטן בין איך אַריין, היינט גיי דו, אפשר וועסטו מער מצליח זיין. מעלדעט זיך דער שותף, ווי נעכטן יאשע. דער פּריץ נעמט אים אויף און פרעגט ביי אים וואָס ער פאַרלאַנגט. זאָגט ער אַז יאשע איז ביי אים נעכטן געווען און דער פּריץ האָט צוגעזאָגט היינט צו באַצאָלן דעם חוב. דער פּריץ האָט פאַרשטאַנען יאשעס איינפאַל און מיטן זעלביקן קאַנטשיק אַריינגעשאָטן אים די זעלביקע שמיץ און אים אַרויסגעיאָגט פון פּאַלאַץ. יאשע האָט זיך באַהאַלטן כדי נישט אָנצוטרעפן זיך מיטן שותף אויף דער הייסער מינוט. עס איז אַריבער אַ ביסל צייט, קומט ער און פרעגט ביים שותף, וואָס ער האָט אויפגעטאָן; פאַרשטייט זיך אַז דער שותף איז געווען בייז און פאַרצאָרנט און האָט זיך געוואָרפן אויף יאשן מיט קלעפּ. יאשע האָט זיך געוועדט און אים איינגעצוימט: — וואָס מאַכסטו פאַר אַ רעש?... — וואָס טומלסטו!? — שותפים זיינען מיר?... קומט דאָך אונדז גלייכע חלקים! — וואָס מיינסטו, נעכטן איז מיר בעסער געווען?...

אָפּגעביסן אַ האַלבן פינגער

געוווינט אין איליע אַ באַלעבאָס, האָט ער געהייסן בערל דער סעסיק. פאַרוואָס מען האָט אים גערופן דער סעסיק, דאָס קען פאַר־ענטפערן נאָר טייבל באַניעס. זי האָט זיך קיינמאָל נישט באַגנוגנט בלויז מיט אַ געבורטס־נאָמען. זי איז געווען אַ גרויסע קינסטלערין פאַר יעדן איינעם צוצופּאַסן אַ צונאָמען און אַלע איליער תושבים האָט זי באַקליידט מיט אַ צונעמען, וועלכע האָבן כאַראַקטעריזירט געוויסע שוואַכקייטן,

קאַמישע געוואוינהייטן און אויסטערלישע אייגנשאַפטן פון כאַראַקטער. בערל דער סעסיק איז געווען אַ לובאַוויטשער חסיד און געדאַוונט האָט ער אין דער חסידישער שול, אין „שטיבל”. אַ שול אין אַ שטעטל איז געווען נישט בלויז פאַר דאַוונען. אַ שול אין אַ שטעטעלע איז געווען אַ צענטער. דאָרט פלעגט זיך אָפּשפּיגלען אַלץ וואָס האָט פּאַסירט אין שטעטל און אין דער ברייטער, אַרומיקער וועלט. אין שול פלעגן באַהאַנדלט ווערן ענינים פון תורה און ייִדישקייט, פון וועלט-פּאָליטיק און אינערלעכע רכילות. דאָס אַלץ פלעגט באַגלייט ווערן מיט טעמ־פּעראַמענט און היץ. אין שול פלעגט מען זיך צעווערטלען אין שול פלעגן פאַרטיפט ווערן די געפילן סיי פון פריינדשאַפט, סיי פון שׂנאה. פון דער שול פלעגן אַרויסקומען אַלע שטעטלדיקע פּאַסירונגען. האָט בערל דער סעסיק אָנגעפאַנגען אַ שטורמישן ויכוח מיט אַ צווייטן חסיד. האָבן זיי זיך זייער שטאַרק צעהיצט אין דער קריגערײַ; מיט אַרגומענטן איז שוין מער נישט מעגלעך געווען צו אָפּערירן; האָט בערל דער סעסיק זיין צד שכנגד אויסגעשטעלט אַ פייג. דער צד שכנגד איז אָבער אויך נישט געווען אַבי־װער; האָט אים בערלס פייג שטאַרק ווילד געמאַכט! האָט ער אַריינגעכאַפּט אַ פינגער פון בערלס האַנט אין זיין מויל אַריין און אַזוי לאַנג געביסן ביז ער האָט אים אָפּגעביסן אַ האַלבן פינגער און בערל איז געבליבן מיט אַ האַלבן פינגער ווי אַ זכר פון אַ היציקער מחלוקת אין חסידים-שטיבל...

גט׳ן אין שטעטל

דער שלום-בית אין דער פאַמיליע איז געווען אַ טיף-פאַרוואָרצל־טער. אין יענע יאָרן האָט מען אָפּט געהערט זאָגן, אַז חתונה-געהאַט איז ווי געשטאָרבן, אַ גט איז געווען אַ זעלטנהייט. אין אונדזער שטעטל זיינען פאָרגעקומען צוויי גטן, ביזן יאָר 1928, ווען איך האָב פאַרלאָזן די אַלטע וועלט. ר׳ יעקב דער שמש האָט געהאַט אַ פרוי מיט דריי קינדער; אים וואָלט קיינמאָל נישט איינגעפאַלן דער געדאַנק פון גטן זיך. ער איז געווען אַ גוטער מענטש און אַ בן-בית ביי אַלעמען אין שטעטל. זיין פרוי איז אָבער געווען אַ יוצאת מן הכלל און עס איז שווער צו באַגרייפן ווי אַזוי זי איז געוואָרן אַ קונצן-מאַכערקע. אירע צוויי ייִנגלעך און דאָס וואונדער-שיינע מיידעלע, האָבן זיך אויך אויס־געלערנט די מלאכה פון שלינגען פייער, טאַנצן אויף גלאָז און אַנדערע

אקראָבאַטישע קונצן. ווי עס זעט אויס האָט זי פאַרלאַנגט דעם גט. מען האָט דערציילט אַז קונצנמאַכעריי, אַקראָבאַטישע שטיקלעך, איז געוואָרן איר געשעפט; מיט די קינדער האָט זי געוואַנדערט פון שטעטל צו שטעטל און געמאַכט פון דעם אַ לעבן. ר' יעקב דער שמש האָט חתונה־געהאַט מיט אַ שטעטלדיקער מיידל און געהאַט אַ משפחה ווי אַלע אַנדערע. מינקע, מאַטלע דער בעקערקעס טאָכטער, האָט זיך אויך גע'גט מיט איר מאַן, חיים דער מאַראַזשניק. מאַטלע די בעקערקע האָט זיך איינגעהאַנדלט אַן איידים פון מינסק. שידוכים צווישן די קליין־שטעטלדיקע און גרויס־שטאָטישע זיינען געווען אַ זעלטנהייט אין יענע צייטן, איז באַשערט געווען מינקע מאַטלעס אריינצופאַלן און חתונה־האָבן מיט אַ גרויס־שטאָטישן, האָט עס נישט געטויגט. חיים האָט געמאַכט מאַראָזשענע (אייז־קרעם) צו פאַרקויפן, פלעגן מיר קליינע קינדער פון אונטער דער ערד אַרויסבאַקומען קאָפּיקעס און קויפן ביי חיימען די מאַראָזשינע. עס פלעגן פאַרקומען גרויסע קריגערייען צווישן מינקען און איר מאַן. מינקע האָט געבוירן אַ מיידעלע און די קריגערייען און סקאַנדאַלן זיינען געוואָרן גרעסער; מאַטלע האָט אַמאָל פאַרשפּאַרט די טיר כדי חיים זאָל נישט קענען אריינגיין. האָט ער גענומען אַ האַק און מיר אַלע האָבן צוגעזען ווי ער האָט אויפגעבראָכן די טיר, אריין אין שטוב מיט סקאַנדאַלן און געשרייען. יידן האָבן זיך אריינגעלייגט און אויסגעפּועלט ביי חיימען אַ גט. האָבן מיר אַלע קינדער זיך צוגעקוקט ווי חיים האָט פאַרפּאַקט זיינע בעבעכעס, גענומען אויף די פּלייצעס זיין מאַראָזשענע־קעסטל און פאַרלאָזן איליע. מאַטלע און איר טאָכטער מינקע זיינען פּטור געוואָרן פון אַ צרה, מיר די קליינוואַרג האָבן שוין נישט געהאַט ביי וועמען צו קויפן מאַראָזשענע.

די באַציאונגען מיט די קריסטן

אויף וויפיל מיין זכרון דינט מיר, קען איך נישט פאַרצייכענען קיין עקסצעסן און כוליגאַנישע אָנפאַלן אויף יידן פון אונדזערע גוישע שכנים; אין קעגנטייל, ווייס איך פון פריינדלעכע באַציאונגען און אויפ־ריכטיקער איבערגעגעבנהייט מצד די קריסטלעכע שכנים. אונדזער גאַט זעליגער פאָטער ע"ה, ווי אַ וואַלד־סוחר, איז אַלע יאָרן געווען געקניפּט און געבונדן מיט די גויים פון שטעטל און די אַרומיקע דערפער. פיל פון זיי זיינען געווען אמתע פריינט, זיי האָבן אַרויסגעוויזן פיינקייט און טריי־

הײם. אין שװערע ענינים זײנען זײ געקומען צו אונדזער פֿאָטער נאָך ראָט און הילף. ר׳ בער לעװין, דער מעל־קרעמער, איז געװען זײער באַליבט בײ די שטעטלדיקע גױים פֿון אַלע אַרומיקע דערפֿער. אַלע ייִדישע הענדלער זײנען געװען אין געשעפֿטלעכע באַציאונגען מיט די קריסטלעכע שכנים און דער צוטרוי איז געװען אַ קעגנזײטיקער. אַפֿילו די פֿערד־הענדלער, װעלכע האָבן דערלײדיקט זײערע מסחרים אויף אַ גאַנץ ספּעציפֿישן אופֿן, האָבן זיך פֿאַרקערט מיט די קריסטלעכע שכנים זײער פֿרײנדלעך. אָבער די זעלבע גױים האָבן געקענט װערן אויך גרױזאַמע מערדער, װען די העצע פֿון אַנטיסעמיטישע אַגיטאַציע און די נאַצישע אינװאַזאָרן האָבן עס פֿאַרלאַנגט.

מאָרדען

פֿאַר די דרײסיק יאָר װאָס איך האָב געלעבט אין מײן הײם־שטעטעלע איז פֿאָרגעקומען אײן מאָרד, אָבער צוליב רויב־צװעקן און נישט פֿון שנאה און האַס. דאָס האָט פּאַסירט מיט יאַנקעס מאַן, חיים הענדלס אײדים. זײ האָבן געלעבט אין זשעבין נישט װײט פֿון איליע און ער איז געפֿאָרן צו גאַסט זען זיך מיט זײן שװער אין איליע. דער פּױער האָט באַמערקט אַז ער האָט מיטגענומען עטלעכע רובל, איז אים באַפֿאַלן אַ שגעון און רויב־לוסט, האָט ער אין מיטן װעג אים אַטאַקירט, דערהרגעט און באַרויבט. דאָס איז פֿאָרגעקומען פֿאַר דער ערשטער װעלט־מלחמה, עס איז געװען אַ שװערע איבערלעבונג פֿאַרן גאַנצן שטעטל. איך בין געגאַנגען פֿון מעריב אַ הײם, בערל און יודל זײנען נאָך פֿאַרבליבן אין שול, אַרױסקומענדיק פֿון שול־הויף בין איך געגאַנגען נאָענט פֿון אברהם־שלמה דעם פֿערד־הענדלער, דער־זעענדיק מיר האָט ער מיט גרױסע קולות גשריען: קום אַהער, גיכער קום אַהער... װאָס איז, רב אברהם־שלמה, װאָס האָט פּאַסירט? שרײט ער היסטעריש, דו װײסט גאָרנישט אַז מען האָט געהרגעט אַ ייִדן? אַ דערשראָקענער און צומישטער דערצײלט ער מיר אַז ער איז נאָר װאָס אָנגעקומען פֿון װעג און נישט װײט פֿון שטעטל האָט ער אָנגעטראָפֿן אַ פֿור און לעבן װאָגן איז געלעגן אַ דערמאָרדטער ייִד. ער האָט נישט אויסגעפֿונען בײ דעם פּױער — בעל־עגלה, װי אַזוי דאָס האָט פּאַסירט, אָבער לויט דעם פּױערס רײד האָט ער אַן השערה, אַז דאָס זאָל זײן חיים הענדלס אײדים, בין איך צוריקגעלאָפֿן אין בית־מדרש, אָפּגערופֿן

יידלען, חיים הענדלס אייניקל, און אים געפרעגט אויב זיי וואַרטן אָפּ זייער פּאַטער פון זשעבין, דערציילט מיר ייִדל, אַז דער פּאַטער פון זשעבין דאַרף היינט אָנקומען. אַ טיף דערשיטערטער האָב איך גענומען שלעפּן ייִדלען מיט אַ געשריי: קום גיכער צו אברהם־שלמה׳ן! ער האָט זיך גענומען ווערן און שטעלן פראַגעס; איך האָב אָבער געשריען: קום צו אברהם־שלמהן! עס איז אומעגלעך אָפּצושילדערן וואָס דאָס שטעטל האָט אין יענער שוידערלעכער נאַכט איבערגעלעבט. מיר האָבן אויפגעהויבן די פּאָליציי, וועלכע איז אַוועק צום פּלאַץ פון פאַרברעכן. ווען ביילקע, ייִדלס מאַמע, האָט דערהערט דעם טומל און די לייפעריי פון די שטעטלדיקע ייִדן, האָט זי זיך דערוווּסט פון אומגליק, זי איז מיטגעלאָפן, געפאַלן און גע׳חלשט; אָפּגעמינטערט איר, האָט זי מיט היסטערישן יאָמער ווידער גענומען לויפן און ווידער גע׳חלשט, דאָס איז געווען שוידערלעך, מיר האָבן קוים דערלעבט עס זאָל טאָגן. אין דער פרי איז אָנגעקומען דער וואָגן מיטן מת. דעם טויטן קערפּער האָט מען אַריינגעטראָגן צו זיין פעטער ר׳ שלמה־יצחק, כדי נישט איבערצושרעקן דעם זקן חיים־הענדלען. אגב, ר׳ שלמה יצחק, איז געווען אַ גרויסער בעל־תפילה און דער ימים־נוראימדיקער חזן פון שטעטל. שווערע טעג האָבן די איליער ייִדן איבערגעלעבט. אָבער ווי זאָגט אַ ווערטל, מיט אַ צרה דאַרף מען נאָר איבערנעכטיקן, ווערט עס שוין אַ היימישער ענין. יאָכקע די אלמנה מיט די צוויי קינדער האָט זיך ווידער באַזעצט אין איליע און אָנגעפאַנגען מיט איר לעבן; זי איז געווען אַ קלוגע, שיינע סוחרישע פרוי און האָט דערצויגן די קינדער מיט ווירדע און טאַלאַנט. מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער איז פאָרגעקומען נאָך אַ טויט־פאַל: הירשל, אַ זון פון חיים אברהם דעם סטאַראָסטע, איז נישט ווייט פון שטעטל געטראָפן געוואָרן פון אַ קויל. זיין פערד און וואָגן איז אַריינגעפאָרן אין שטעטל און הירשל איז געלעגן אויפן וואָגן אַ דערשאָסענער. עס איז נישט אויפגעקלערט געוואָרן ווי אַזוי דער אומגליק איז פאָרגעקומען; איז עס געווען אַ צופעליקער אַקצידענט אָדער אַ געפּלאַנטער אָנפאַל פון אַ מערדער.

אונזערע מוטערס נשות־חייל

אונדזערע מאַמעס זיינען געווען פון ספּעציפישן טיפּ אשת חיל און עקרת־הבית. זיי האָבן געטראָגן אויף זיך דעם יאָך פון פּרנסה און שווערע שטובּיקע אַרבעט, כדי זייערע מענער זאָלן זיין בעלי־תורה און

תלמידי־חכמים. אונדזער באָבע גיבע שאַפּיראָ ע"ה איז געווען אַ באַ־גאַבטע סוחרטע. די מומע פריידקע — אַ דינאַמישע, אַרבעטזאַמע, ענער־גישע קלוגע קרעמערקע. רחקע אברהם חיימס, אַן אַרבעטזאַמע מעל־קרעמערקע. די רביצין טייבל האָט פאַרקויפט הערינג אין הורט, גאַנצע פעסער. שרה וועלוולס האָט געהאַנדלט מיט פּיאַווקעס און לולקעס צו פּלעכטן די באַרימטע פויערים לאַפּטשעס. איטע־מערע און ראַשע־ציפּע, האָבן אָנגעפירט מיט גרויסע שניט־קראָמען; באַגאַבטע, טיכטיקע און קלוגע קרעמערקעס. חנה־באַשע, יאַכנע, גיטל קאַפּעליאַוויטש, טייבל כּאַניעס; אונדזער זעליקע מוטער נחמה־שאָשע;ביילע בענטשעס; רחל חנה־באַשעס און צענדליקער אַנדערע האָבן אָנגעפירט מיט זייערע קראָמען פון שניט, מעל און אייזן; אויפגעבראַכט און דערצויגן גרויסע פאַמיליעס. אַ וואונדערבאַרער אויסנאַם איז געווען ליבה־לאָה גרינהאוז, אַ פּרעכטיקע פּערזענלעכקייט. איר מאַן, ר' נחום־יוסף איז געווען אַ בעל־תורה און אַ משכיל מיט וועלטלעכער בילדונג; ער איז געווען זייער אָנגעזען און אויפגענומען געוואָרן פון אַלעמען מיט כבוד און ליבע; האָט פאַרנומען אַ וויכטיקן פּאָסטן ביי די בראַצקים אין קיעוו; איז געווען גלייכצייטיק אַ געווויסער ציוניסט. נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער געשיקט זיין זון שמעונען קיין יפו לערנען אין הרצליה־גימנאַזיע. זיי האָבן פאַרמאָגט אַ הוטע, אַ גרויסע גלאָז־פאַבריק, וועלכע איז געלעגן זיבן קילאָמעטער פון שטעטל. ליבע־לאָה האָט אָנ־געפירט מיט דער הוטע; זי האָט פאַרמאָגט קאָמערציעלע און אַדמיניס־טראַטיווע טאַלאַנטן פון אַ הויכער קאַטעגאָריע; אַ פּרעכטיגע שיינהייט מיט פיל חכמה.

די גלאז הוטע און אַרום איר

פאַר יאָרן און יאָרן איז די הוטע אונטער איר אָנפירונג געווען אַגרויס און גוט געשעפט און פאַר איליער יידן אַ קוואַל פון פּרנסה און אַרבעט. פיל פון איליער יידן האָבן געאַרבעט אין דער הוטע, צענד־ליקער פון זיי האָבן אפילו געלעבט אין דער הוטע און געהאַט דאָרט זייערע וואוינונגען און אַ בית־מדרש. חיים־אברהם. חיים שמעונס איז געווען דער פאַרוואַלטער פון דער גלאָז פאַבריק. איליער יידן האָבן אַלס רייזענדע פאַנאַנדערגעפירט און פאַרקויפט די פּראָדוקציע פון דער הוטע אין אַלע שטעט און שטעטלעך: די ברידער אפרים־לייזער און שמעון הוטנער, ר' שלמה ־יצחק, ר' חיים־הענדל, ר' שמערל, ר' שמואל־לייב, די פאַמיליע

דייכעס און אַנדערע. מאַנאַטן זיינען זיי געווען אין וועג און ווען זיי פלעגן קומען אַהיים, פלעגן זיי דערציילן מעשיות אָן אַ סוף, נאָכן דאַווענען און בין מנחה למעריב, זיינען זיי געווען אַרומגערינגלט פון די ייִדן אויסצוהערן זייערע געשיכטעס; זייערע מעשיות זיינען געווען גוזמה־דיקע. לייזער הוטנער, אַן אַלטער בחור, זייער אַ פריילעכער, איז געקומען פון רוסיש־יאַפּאַנישן קריג אַ פאַרוואונדערטער, אַ וועלט־מענטש, זיינע דערציילונגען זיינען געווען אומגעלומפּערטע; איז ער געקרוינט געוואָרן מיט אַ צונאָמען: לייזער דער ליגנער. ער האָט אָבער דורכאויס געוואָלט אַז מען זאָל אים גלויבן, האָט אַלעמאָל געענדיקט און פאַרגעלייגט אַן עדות, אויב איר גלויבט מיר נישט — פרעגט ביי חיים־אברהמען. דאָס זעלבע האָט אויך געטאָן חיים־אברהם, אויך אַ פריילעכער בחור אין די טיפע דרייסיקער, האָט ער ענדלעך חתונה־געהאַט מיטביילקע איטע־מערעס, אַ שיין עלעגאַנט מיידל מיט פיל אינטעליגענץ. ווען ער פלעגט קומען אַ שבת אין שול אין צייט פון קריאת־התורה איז ער געווען אַרומגע־רינגלט אין פּאָליש שטיבל פון צוהערער, וועלכער ער פלעגט אונטערהאַלטן מיט פאַרשיידענע מעשיות. אַז ער פלעגט שוין אַליין באַגרייפן, אַז ער כאַפּט איבער די מאָס, האָט ער פאַרגעלייגט זיין עדות: — פרעגט ביי לייזערן און איר וועט זיך איבערצייגן אַז דאָס וואָס איך וועל אייך דער־ציילן איז ריכטיק. ר׳ שמואל־לייב האָט שוין געהאַט אַן אַנדער טאַקטיק; ער פלעגט אָנפאַנגען ערנסט, מיט אויטאָריטעט און פאַררופן זיך אויף דער וועלט: די וועלט זאָגט... אין דער וועלט רעדט מען... היינט פאָלג מיך אַ גאַנג: פרעג ביי דער וועלט און פיר אַ ויכוח מיט דער וועלט... זיי אַלע זיינען אָבער געווען גוטמוטיקע, פריילעכע ייִדן, ליבע גוטע מענטשן. ליבע־לאה האָט פאַרצווייגט אירע געשעפטן טיף אין רוסלאַנד; זי האָט געהאַט אָפּטיילונגען אין קאַזאַן, באַקו און טיפליס. אין יענע אומשטענדן איז עס געווען אַ ריזן־אונטערנעמונג. אָבער אַ פּאָר יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ליבע־ללאה אָפּגעשטעלט די הוטע. מען האָט דערציילט אַז עס זענען אַנטשטאַנען גרויסע שוועריקייטן צווישן איר און דעם אייגנטימער, אַ גוט־באַזיצער פון אונדזער געגנט און זיי זיינען נישט געקומען צו קיין אויסגלייך. דאָס איז געווען אַ שווערער קלאַפּ אין פרנסה סיי פאַר די קרעמער, סיי פאַר אַלע איבעריקע הענדלער. די ייִדישע אַרבעטער האָבן פאַרלאָזן די הוטע און זייערע וואוינונגען; שפּעטער האָבן פיל פון זיי פאַרלאָזן איליע און אַוועק קיין אַמעריקע און לאַנגזאַם אַראָפּגענומען אויך זייערע פאַמיליעס.

ר׳ אברהם שלמה דער פערד הענדלער

א זעלטענער עקזעמפליאַר, אַן עמך־מענטש, אַ גיבור, אַ ריז און אַ פּיקח, איז געווען ר׳ אברהם־שלמה דער פערד־הענדלער. אין שווערע ענינים איז ער געקומען צום רב נאָך אַן עצה און אַראָפּריידן זיך פון הארצן. אונדזער פאָטער ז״ל איז געווען זיינער אַ ידיד און ער האָט געהאַט צו אים אַ סך צוטרוי, זיין יינגסטע טאָכטער גיטל איז געשטאַנען אין שידוכים; איז אונטערגעקומען איר באַשערטער, ברוך רודניצקי. אַ היטלמאַכער פון קורעניץ, דאַרף מען דאָך האָבן מיטלען חתונה צו מאַכן אַ טאָכטער; קומט ר׳ אברהם־שלמה, אַ פאַרזאָרגטער, צום רב, און רעדט זיך אַראָפּ פון האַרצן: רבי; עס איז שלעכט, איך האָב נישט קיין מיטלען פאַר אַזאַ ענין. דער רב באַרואיקט אים און מאַכט אים די זאַך לייכטער: מען גיט זיך אַן עצה ר׳ אברהם־שלמה, אַביסל גיט מען, אַביסל זאָגט מען צו און דער רבונו־של־עולם וועט העלפן. רבי, די צרה איז אָבער וואָס איך האָב נאָר דעם צוזאָג, עס פעלט מיר אָבער דער אויפגאָב! קרעכצעט אונטער ר׳ אברהם־שלמה. ער איז נאָכהער געקומען צו אונדזער פאָטער און דערציילט אים מיט אַלע פּרטים וועגן זיין שמועס מיטן רב, האָבן זיי זייער האַרציק געלאַכט. באַקומען האָט זיך ווי דער רב האָט געזאָגט; גיטל האָט חתונה־געהאַט פאַרן קורעניצער בחור, ברוך רודניצקי. ר׳ אברהם־שלמה האָט שוין געפונען די נויטיקע מיט־לען... צווישן דער שארית־הפּליטה פון די איליער אין ישראל, האָב איך, בעת מיין באַזוך צום ערשטן יום־העצמאות פון דער מדינה, זיך געטראָפן מיט זייער זון, אַ יונגער חיל, שוין מיט אַן אָפיצירן־ראַנג אין צבא הגנה לישראל. צו אונדזער טיפן צער , איז ער פריצייטיק גע־פאַלען. ר׳ אברהם־שלמה האָט נישט געקענט שרייבן און האָט נישט געוווּסט ווי צו ציילן געלט. כל־זמן זיין פרוי וויכנע האָט געלעבט איז זי געווען זיין קאַסירערין. ווען ער איז געבליבן אַן אַלמן אָן וויכנען, איז זיין זון מאָטל געוואָרן זיין קאַסיר, האָט ער זיך זייער באַקלאָגט פאַר אונדזער פאָטער, אַז ער פאַרשטייט נישט וואָס פאַראַ בעל־חשבון זיין זון מאָטל איז. וויכנע ע״ה האָט אַלעמאָל געהאַט אַ סך געלט און די סומע איז כסדר געוואַקסן. מיט מאָטלען איז דאָס להיפוך, וואָס מער געלט ער טראָגט צו, אַלץ מאָגערער ווערט די קאַסע. האָט ער צוגענומען פון אים די קאַסע און געמאַכט אייזיקן פאַרן קאַסיר. איז אייזיק געווען

נאָך אַ גרעסערער בעל־חשבון און די קאַסע איז געווען אויף צרות. האָט ר׳ אברהם־שלמה באַשלאָסן צו שטעלן אַ חופּה, ער איז שוין געווען אַ בן־שמונים. ער וועט אָבער נישט טאָן אַזוי ווי יענקל־שײנעס דער קצב, אומגעפּער אויך אין זײַנע יאָרן, פּלעגט ער דערציילן די שטוביקע אַז ער קלײַבט זיך צו שטעלן אַ חופּה, פּלעגן די שטוביקע שוין באַזאָרגן אַז עס זאָל צו קיין חופּה נישט קומען. ר׳ אברהם־שלמה איז אַוועק קיין קורעניץ, אָפּגעשטעלט אַ חופּה שטילערהייט און געקומען מיט דער ייִדענע אַהיים. יענקל־שײנעס האָט נאָכהער פּונקט אויף דעמזעלבן אופן אויך געשטעלט אַ חופּה. אַז ר׳ אברהם־שלמה׳ס בנים האָבן דער־זען אַז די ייִדענע וועט די גאַנצע באַלעבאָסטע, האָבן זיי שוין אַזוי געמאַכט, אַז די ייִדענע איז פון שרעק אַנטלאָפן קיין קורעניץ. האָט ר׳ אברהם־שלמה געמאַכט ביים רב יענעם סקאַנדאַל און די בנים האָבן, פאַר מורא, צוריקגעבראַכט די ייִדענע... משה גאָלדעס און אַבאַ גיטלס, פריילעכע ייִדן און לצים דערצו; האָבן פּרובירט איבערצושרעקן ר׳ אברהם שלמה׳ן. עס איז געווען אין אַ טאָג פון חול־המועד סוכות; שטייט אַזוי ר׳ אברהם־שלמה מיט טלית און תפילין און דאַוונט מיט התלהבות, גייט צו אים צו אַבאַ גיטלס און פרעגט אים אַזוי אומשולדי־קערהייט: ווו איז עס אַוועקגעפאָרן אייער ייִדענע? איך האָב איר געזען פאָרנדיק אויף אַ וואָגן. ר׳ אברהם־שלמה האָט אויסגעטאָן טלית און תפילין און אַוועק זען, וואָס דאָ קומט פאָר, האָט ער איר געטראָפן אין קיך, באַשעפטיקט מיט איר באַלעבאַטישקייט; איז ער צוריק־געקומען, אָנגעטאָן טלית און תפילין און ווייטער געדאַוונט. אבאַ און משה, זײַנען אויסן געווען, אַז ר׳ אברהם־שלמה זאָל ווערן בייז און באַפאַלן זיי מיט געשרייען, זײַנען זיי צוגעקומען עטלעכע מאָל צו אים, אָבער ער האָט זיך געמאַכט נישט־וויסנדיק; זיי האָבן געהאַט אַ גרויסן דורכפאַל...

ר׳ אברהם־שלמה איז אין די טיפע אַכציקער, גייט פון דאָלהי־נעוועער גאַס, רעדט צו זיך, שפּייט און כראַקעט; ר׳ אברהם־שלמה, וואָס האָט פּאַסירט? — וואָס רעדסטו? איך גיי דאָך פון דער לויה, צו מענדל דעם סוצקע אין די הענט אַריינפאַלן, נישט דערלעבן זאָל ער. ר׳ מענדל איז געווען פון חברה־קדישא. ווי עס זעט אויס איז ר׳ אברהם־שלמה מיטן מלאך־המות גאָרנישט געווען שוה־בשוה, האָט ער אויסגעלאָזן זײַן כעס צו ר׳ מענדלען...

די „טעכניק״ פון די פערד הענדלער

דער מסחר מיט פערד אין איליע איז אָנגעגאַנגען אויף אַ ספּעציעלן אופן. די באַזונדערע באַדינגונגען פון מסחר האָבן געפאָדערט די באַטייליקונג פון אַ גרופּע ביים אָפּשליסן די פערד־מסחרים; האָבן די פערד־הענדלער געפירט זייער מסחר בשותפות. אברהם שלמה, אפרים־איטשע, חיים ריער, איטשע ראדעס, מאָטל און אייזיק, זיי אַלע זיינען געווען שותפים און יעדער איינער האָט געהאַט זיין אַרבעט. אברהם שלמה איז שטענדיק געווען דער פאַרקויפער; איטשע אָדער אפרים־איטשע זיינען געווען די מעקלער און האָבן צוגעשטעלט די קונים; אייזיק האָט אויסגעפּרובירט די פערד פאַר די קונים און מאָטל פלעגט חרטה האָבן אויפן פרייז. וויפל אברהם שלמה זאָל נישט בעטן, שרייט מאָטל אַז עס איז צו ביליק... און נאָכדעם ווי אייזיק האָט באַוויזן די גרויסע מעלות פון פערד, האָט מאָטל געטענהט אַז ער גיט נישט אַוועק פאַרן פרייז. און חיים ריער האָט עס פאַרמיטלעט צווישן קונה, אברהם שלמהן און מאָטלען, ביז זיי פלעגן קומען צו אַ הסכם. זיי פלעגן עס מאַכן אונטערן פרייען הימל און די איליער פלעגן זיך גוט אַמוזירן מיט דעם ספּעקטאַקל פון פערד־מסחר. דאָס איז געווען אַ געשעפט נישט בלויז פאַר מזומן. אַ גוטן געשעפט פלעגן די פערד־הענדלער מאַכן ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן בייטן אַ פערד אויף בהמות אָדער אַנדערע פי; דאַן פלעגן זיי אויסליידיקן דעם פויערס שטאַל פאַר אַ פערד... עס פלעגן דערפון אַמאָל אַרויסקומען סכסוכים מיט אַ פויער, אָבער זיי פלעגן עס אַזוי דערליידיקן אַז זיי פלעגן דאָך בלייבן די בעסטע פריינד מיטן פויער.

אַלטע בחורים

ביי אונדז אין איליע איז אויך געווען אַ פּראָבלעם פון עלטערע בחורים און פון עלטערע מיידלעך. דער גורל פון די עלטערע מיידלעך איז געווען נישט אַזוי גרויזאַם. די מערהייט פון זיי פלעגן דאָך חתונה האָבן און נישט בלייבן קיין „פאַרזעסענע מיידלעך״. ערגער איז געווען די לאַגע פון די אַלטע בחורים... דאָס רוב פון זיי זיינען געבליבן בחורים זייער גאַנצן לעבן, הגם קיין באַהעמיער זיינען זיי קיינמאָל נישט געווען. אָט אַ שטייגער זיינען צאַלקעס צוויי זין, אַלטע בחורים, געווען פרומע יידן און מאָטל דער קאָזליער האָט געהאַט עסקים מיט די פּריצים פון דער

געגנט און ער האָט געקאָנט געפעלן ווערן יעדער מיידל און דאָס זעלבע בנוגע נאָך אַנדערע, וואָס זיינען פאַרבליבן אַלטע בחורים זייער גאַנץ לעבן. ווי עס זעט אויס זיינען שיקזאַל־קאַפּריזן אומפאַרמיידלעך, אַז פאַרזעסענע מיידלעך און אַלטע בחורים זאָלן דינען פאַר מוסר השכל פאַרן פרייען אויסוואַל—נישט צו גיין קעגן שטראָם און ממשיך זיין דעם נאַטירלעכן לעבנס-וועג פון די עלטערן און אור-עלטערן פאַר וועלכע די אינסטיטוציע פון הייראַט איז אַ גליקלעכער סדר וואָס פאַרשאַפט פרייד און געמיינזאַמען פאַרגעניגן אין לעבן.

ר׳ בערע זלמנ׳ס (לוין)

ר׳ בערע זאַלמענס איז אויך געוועזן פון די אַלטע בחורים. ער פלעגט שוין בחורוויז טראָגן אַ טלית, וואָס אין אונדזערע מקומות איז עס געוועזן אַ גרויסער חידוש. ער איז געוועזן אַ לובאַוויטשער חסיד, אַ גרויסער למדן און האָט געהאַט באַציאונג אויך צו וועלטלעכער קולטור. שוין בחורוויז האָט ער אָנגעפירט מיט אַ מעל און באַקאַליי־קראָם. עס ווערט דערציילט אַז ער האָט געהאַט אַ שטיף־מאַמע, זלאַטע, איז זי געוועזן אַ גוואַלדיקע שרייערין, זייער אַ שלעכטע; האָט זיך ביי ר׳

ר׳ בערע לוין

בערן געשאַפן אַ פאַראורטייל צו פרויען בכלל. פאַר אים זיינען געוועזן אַלע פרויען אַזוי ווי זלאַטע און מען דאַרף זיך פאַר זיי היטן ווי פאַר פייער. זייענדיק פון די אַלטע בחורים האָט ער זיך באַפריינדעט אין שטעטל

מיטן איליער שוחט, פלעגט זיין ביי אים א אָפּטער איינגייער און זיי פלעגן צוזאַמען לערנען אַ בלאַט גמרא. דער שוחט האָט געהאַט אַ טאָכטער רחל און אַזוי איז געוואָרן אַ שידוך, רחל איז געוואָרן ר׳ בערס כלה. ער איז שוין דאַן געווען אין די ארבעים...

ר׳ בער פלעגט שוין אַריינקומען צום שוחט, ווי זיין צוקונפטיקער איידעם. אין איין פרימאָרגן קומט ר׳ בער צום שוחט, גיט אָפּ די תנאים און דערקלערט אַז ער איז אויס חתן. אָפּלאָזן אַ שידוך איז געווען אַ שווער איבערלעבונג אין אַ ייִדישע פאַמיליע; די באַליידיקונג איז געווען אַ פיינלעכע. רחל איז געוואָרן אויפגעבראַכט און דערשיטערט פון איר חתנ׳ס האַנדלונג. ר׳ בער פלעגט טאָג-טעגלעך, געשעפטלעך גיין אין מיל און רחל האָט שוין געוואוסט געגנוי די צייט, ווען ר׳ בער גייט אין מיל, פלעגט זי אים אָפּוואַרטן און אים באַשיטן מיט זידלערייען און געשרייען. רחל האָט נישט דורכגעלאָזט קיין איין טאָג אָנצוטרעפן ר׳ בערן און אויסדריקן איר פיינפולע באַליידיקונג און אויפגעברויזטן געמיט-צושטאַנד; אירע זידלערייען האָבן געווירקט און אין איין פרימאָרגן איז ר׳ בער געקומען צום שוחט און דערקלערט אַז ער האָט געביטן זיין באַשלוס און איז גרייט חתונה צו האָבן מיט רחלען. ר׳ בער איז געוואָרן אויס פאַרזעסענער בחור און רחל האָט אים געבוירן צוויי זין און צוויי טעכטער. די משפחה איז געוואָרן פון די בכבוד׳יקסטע באַלעבאַטים אין שטעטל. ר׳ בער איז געווען זייער געאַכטעט און באַליבט אויך פון דער נישט-ייִדישער באַפעלקערונג פון געגנט, ווייל ער איז געווען אַ ייִד, אַ תלמיד חכם און אַ פיקח און זיין מעל-קראָם איז געוואָרן אַ צענטער פאַר אַלע פויערים פון דער געגנט.

קראַנקהייטן

געוויסע קראַנקהייטן זיינען געווען אומפאַרמיידלעך און זיינען געווען נאַטירלעכע דערשיינונגען אין יעדער איליער ייִדישער משפחה: פּאָקן, מאָזלען, קאַטאַרן, אינפלוענציע און די שפּאַנקע, האָבן נישט דורכגעלאָזן קיין איין ייִדישע פאַמיליע אין איליע און אַלע זיינען געווען גרייט אַריבערצוטראָגן די מחלות. ערנסטע, שווערע קראַנקייטן זיינען געווען זעלטענער ביי די איליער ייִדן; דאָך זיינען אין אונדזער שטעטל פאַר־צייכנט געוואָרן אויסטערלישע פאַלן; אייניגע פרויען זיינען געווען נישט ביים קלאָרן פאַרשטאַנד: אויך אַ פּאָר יונגטלעכע זיינען געווירט געווען

ביים זינען. די געטראָפענע משפחות האָבן עס אָנגענומען ווי גאָטס שטראָף און האָבן געדולדיק אַריבערגעטראָגן זייער שיקזאַל. וואָוטשע, שׂרה ראַשעס בן־יחיד איז געווען זייער באַגאַבט; ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין די חדרים און ער איז געווען אַ פּייהיקער גימנאַזיסט. שׂרה און איר מאַן יעקב האָבן שטאָלצירט מיט זייער בן יחיד. מיטאַמאָל איז וואָוטשע געוואָרן מעלאַנכאָליש; זיין געזונט־צושטאַנד האָט זיך שוידערלעך קאָמפּליצירט און ענדלעך איז ער אַראָפּ פון זינען אויף אַן אומהיילבאַרן אופן. ווען די קאָזאַקן זיינען אין 1915, אין אָנהייב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַריין אין שטעטל, האָבן זיי וואָוטשען געטראָפן אין צימער, ווו שׂרה האָט געהאַט אַ טעלעפאָן; האָבן די קאָזאַקן געמיינט אַז וואָוטשע שטייט איי אַ טעלעפאָנישער פאַרבינדונג מיט די דייטשן, האָבן זיי אים באַלד אויפן אָרט דערהרגעט און זיין קערפּער צעשניטן אויף שטיקער. אויף אַזאַ טראַגישן אָרט אופן איז וואָוטשע באַפרייט געוואָרן פון זיין שוידערלעכער עקזיסטענץ.

אונדזער שטעטל איז באַפאַלן געוואָרן פון טובערקולאָזער עפּידעמיע. נחמיה דער שוסטער, זיין ווייב און אויך אַ פּאָר קינדער זיינען קראַנק געוואָרן אויף טשאַכאָטקע. אין געציילטע טעג זיינען זיי „פאַרברענט" געוואָרן און געשטאָרבן. צוויי יִינגעלעך נחמיה'ס זיינען אויסגעהיטן געוואָרן פון דער שרעקלעכער מגפה און זיי זיינען לעבן געבליבן; זיי זיינען צו יענער צייט געווען די איינציקע יתומימלעך פון שטעטל און אַזוי האָט מען זיי גערופן: די יתומימלעך. די שכנים: חיים דוד דער שוסטער און הענדל דער שניידער זיינען שטאַרק געטראָפן געוואָרן פון דער טשאַכאָטקע־עפּידעמיע; חיים דוד'ס פרוי און זייער זון, יצחק האָבן זיך אָנגעשטעקט און נאָך שווערע יאָרן פון ליידן זיינען זיי געשטאָרבן. און אויך הענדלס פאַמיליע האָט געהאַט אַ קרבן פון דער טשאַכאָטקע. אַלטער, מיכאל דעם שוסטערס זון איז אויך אין אַ לייכטער פאָרעם אָנגעשטעקט געוואָרן; ער האָט אָבער נאָך באַוויזן חתונה צו האָבן מיטביילקע דעם טויבן שניידערס טאָכטער; איז ער אָבער געשטאָרבן אין בליענדיקן עלטער.

דריי פאַלן פון שוידערלעכע קראַנקייטן ביי אונדז אין שטעטל זיינען געבליבן אַ רעטעניש פאַר די דאָקטוירים. יאַכע דער סטאַרינקעס אייניקל און באַשקע, ראובן דעם סעלצערס אַ מיידל, יונגע קינדער, זיינען פּלוצלונג פאַראַליזירט געוואָרן; זייערע ליידן זיינען געווען איבערמענטשלעכע; זייערע געשרייען פלעגן אויפשוידערן די שכנים. דאָס

זיינען ווי עס ווייזט אויס געווען מעליטים-פאַלן — אַ קראַנקייט, וועלכע איז אין די לעצטע יאָרן געוואָרן אַ שוידערלעכע פּלאָג פאַר די קינדער, אָבער אין יענע צייטן האָבן די דאָקטוירים נאָך נישט געוואוסט פון קיין קינדער-פּאַראַליז; זייערע רעצעפּטן האָבן נישט פאַרלייכטערט די יסורים פון די קראַנקע. חיה ראובנ'ס, באַשקעס מאַמע, איז געווען אַ זעלטענע שיינהייט; שטענדיק אַ קרעפּטיקע, אַ געזונטע; אַ בליִענ־דיקע, די קראַנקייט פון איר טאָכטער האָט אָבער רואינירט איר געזונט און זי איז פריצייטיק אַוועק פון דער וועלט. אַרע דער שמיד האָט געליטן פיל יאָרן פון קאָנוואולסיעס און שרעקלעכע יסורים; פלעגט אַלעמען אויפשוידערן מיט זיין כאָרכלען און מיט דעם „גלגול" איז ער יאָרנלאַנג אַרומגעגאַנגען. די דאָקטוירים האָבן נישט פעסטגעשטעלט זיין קראַנק־הייט; אַרע האָט נישט אויפגעהערט אַרבעטן אין זיין קוזשניע, כאָטש די רפואות האָבן נישט פאַרלייכטערט זיינע יסורים.

דעם מלמדס טאָכטער

געווען אין איליע אַ מלמד; ווי עס זעט אויס האָבן ביי אונדז אויך די מלמדים געלעבט אַזוי לאַנג... ביז זיי זיינען געשטאָרבן... האָט דער מלמד געהאַט אַ טאָכטער מייטע, זייער אַ געראָטענע; זי האָט דעם טאַטן אירן אַרויסגעהאָלפן אויך אין זיין קנעלן מיט די קינדער. ווען דער מלמד איז געשטאָרבן האָט זיין טאָכטער מייטע אויך דערפילט דעם חוב פון אַ זון און דריי מאָל אַ טאָג איז מייטע געגאַנגען אין שול אַריין און געזאָגט קדיש נאָכן טאַטן. דער עולם איז געווען אַנטציקט פון איר עברי. צוזאַמען מיט איר מוטער, האָט מייטע פאַרלאָזן איליע און איז אַוועק קיין אַמעריקע.

ר' איטשע דער וויאַזענער

שיינע ריווע, שמואל שמעון נחומס, איז שוין געווען אין די זיבעציקער יאָרן. אירע קינדער זיינען אַוועק קיין אַמעריקע און נאָך איר מאַנס טויט איז זי געבליבן אַליין און עלנד. זי איז געווען אַן אָפּטע אַריינגייערין צו אונדז אין הויז. אונדזער זעליקער פאָטער עליו השלום איז עס געווען איר סעקראַטאַר. די בריוו וואָס זי פלעגט באַקומען פון אירע קינדער פון אַמעריקע, פלעגט אונדזער פאָטער עליו השלום פאַר

איר לייענען און ער פלעגט אויך שרייבן פאר איר די בריוו צו אירע קינדער אין אמעריקע. שיינע ריווע האט געהאלטן אין איין וויינען; וויינענדיק האט זי גערעדט וועגן אירע קינדער, וואס זיינען וויט־וויט פון איר און זי האט געשלונגען אירע טרערן צוזאמען מיט די ווערטער, וואס אונדזער פאטער עליו השלום האט פאר איר געלייענט די בריוו פון אירע קינדער. די גאנצע פיר און צוואנציק שעה אין מעת לעת האט זי געהאלטן אין איין וויינען און עס איז געווען צו שטוינען, פון וואנען עס נעמט זיך צו א מענטשן אזא קוואל פון טרערן! כדי נישט צו זיין אליין, האט זי אריינגענומען אין איר הויז א שכנטע: שׂרקע די וויאזוענער מיט איר פאמיליע און אלטן שווער, רב איטשע דער וויאזוענער, אויך א זקן אין די טיפע זיבעציקער און שיינע ריווע האט מיטאמאל אויפ־געהערט צו יאמערן. זי פלעגט קומען צו אונדזער מוטער עליה השלום און גאנצע שעהן רעדן וועגן אירע שכנים, בעיקר וועגן רב איטשען. מיט אלע פרטים פלעגט זי דערציילן פון רב איטשעס דרכים, ווי ער שטייט אויף גאנץ פרי, ווי ער דאווענט, ווי ער עסט אפ דעם אנבייסן און פון אלע זיינע טאג־טעגלעכע באוועגונגען. מען האט געדארפט האבן געדולד איר אויסצוהערן. די ענדערונג איז אבער געווען אן איבער־ראשנדע. מיט ברען און אינטערעס האט זי געהאלטן אין איין דערציילן פון איר אלטן שכן. און עס איז געווען גאנץ פריילעך אויסצוהערן שיינע ריוועס מעשיות. נישט אלע באנעמונגען רב איטשעס פלעגן איר געפעלן און זי פלעגט אים אויך שארף קריטיקירן. אזוי ווייט קען זיין שטארק די גוטע השפעה פון א מענטשן אויף א מצב פון עלנד און איינזאמקייט פון א צווייטן מענטשן, אפילו אין דער טיפער עלטער!

יענקל שיינעס בלינדע שוועסטער

א דראמאטישער עפּיזאָד איז געווען די חתונה פון יענקל שיינעס, דעם קצבס א שוועסטער, א בלינדע פון איר קינדהייט.

איז מגולגל געוואָרן אין איליע א בחור, אַן עלענדער אָן פריינד און באקאנטע אין שטעטל. איז איינגעפאלן יענקל שיינעס אז ער קען זיין א פאסיקער זיווג פאר זיין בלינדער שוועסטער. ביי ייִדן טאָרן קיין פאר־זעסענע מיידלעך נישט בלייבן. האט מען אויסגעפועלט ביי דעם בחור זיין הסכמה און יענקל שיינעס האט מקיים געווען די מצווה פון הכנסת

כלה. ער האָט אויסגעלערנט זיין נייעם שוואָגער דעם פאַך פון אַ קצב און איז אַלע יאָרן אַרומגעגאַנגען מיט זיין לעבן שטיל, באַשיידן; זיך אונטערגעוואָרפן זיין טראַגישן גורל. עם זיינען אויפגעקומען קינדער. ער איז אָבער געוואָרן אַ זעלטענער שווייגער. גאָר ווייניק גערעדט. זיין זון אלי־יאשע איז נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אַוועק אין אַמעריקע און איז אויך אין דער נייער היים פון זיין פאַך אַ קצב און ער באַרימט זיך אַז זיין שאָפּ איז שטרענג כשר. אַ צווייטער זון משה׳לע איז אַוועק קיין אַרגענטינע. מיר האָבן צוגעזען ווי זיין מוטער האָט זיך דראַמאַטיש געזעגנט מיט משה׳לן. זי האָט יאָמערלעך געוויינט און כסדר איבערגעחזרט אַז איר איז שוין נישט באַשערט אירע קינדער אָנצוקוקען, ווייל זי איז נעבעך אַ בלינדע... זי פלעגט אָבער הערן משה׳לס קול. איצט וועט זי שוין אָבער אויך דעם פאַרגעניגן מער נישט האָבן.

שפּאַנונג

איך געדענק ווי איליער יידן האָבן איבערגעלעבט וואָכן פון שרעק און פון שוידערלעכער שפּאַנונג. מאָטל וויכנעס האָט אין אַ שטיפערייַ געטראָפן מיט אַ שטיין אין הייליקן יעזוס, וואָס איז געשטאַנען אין אַ ווינקל פון מאַרק נעבן קלויסטער. די הייליקע סטאַטוּע איז געוואָרן באַשעדיקט, איז אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכער טומל אין שטעטל. דאָס איז גראָד געשען אין די יאָרן פון נאָך דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע פון טויזנט ניינהונדערט פינף. פּאָגראָם־שטימונגען האָבן דאַן געהאַלטן אין שרעק די יידישע ישובים אין רוסלאַנד און דאָ... אַזאַ אומגליק! אַזאַ אינצידענט קאָן דאָך אויפהעצן די פּויערים אַז זיי זאָלן נקמה נעמען אין די יידן מיט אַ פּאָגראָם... ווי עס ווייזט אָבער אויס, איז דער גלח געווען אַ פרידלעכער און הומאַניטאַרער מענטש און ער האָט דעם אינצידענט אויפגענומען ווי אַ צופעליקע פּאַסירונג פון אַ יינגלשער שטיפערייַ. אין זיינע זונטיקדיקע דרשות האָט ער נישט פאַרסמט די שטימונג פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג און די פּאַסירונג איז אַריבער אָן שווערע פאָלגן פאַר די איליער יידן.

ווייבער קריגען זיך

ווייל אונדזער שטעטעלע איז רואינירט אויף אייביק און די אילעיער קדושים האָבן מיט זייער אומקום פאַרענדיקט איר ייִדישע עקזיסטענץ, האָב איך דעם באַגער צו פאַרצייכענען אַלע פּרטים וואָס קומען אויף אין מיין זכרון. אין איליע זיינען געווען דריי גרעסערע אייזן און באַקאַליי-קראָמען. די קאָנקורענץ צווישן זיי איז געווען אַ פאַרביסענע און זיי זיינען געוואָרן בלוטיקע שׂונאים איינער דעם אַנדערן. פריידקע, גדליה און שׂרה ראַשעס האָבן זיך פאַרביטערט דעם לעבן פון קנאה טאָמער לייזט דער צווייטער מיט אַ רובל מער; פריידקעס קראָם איז געווען פונקט אַנטקעגן שׂרה ראַשעס קראָם, זיינען זיי געווען שטענדיק אויף דער וואַך און נאָכגעקוקט יעדן קונה וואָס פלעגט אַריינ־גיין אין די קראָמען. די שׂנאה צווישן פריידקען און שׂרה׳ן איז געוואָרן אַ גוואַלדיקע און מיט יעדן יאָר איז די שׂנאה גרעסער געוואָרן. פריידקע האָט געהאַט אַ זון, לייבל און דער לייבל איז געווען דער גאַנצער פירער פון קראָם. שׂרה האָט געהאַט אַ טאָכטער רחל. ביידע זיינען געשטאַנען אין שידוכים. עס האָט אָבער נישט געקלאַפּט; מען האָט פאָרגעלייגט לייבלען פאַרשיידענע שידוכים און עס איז פון דעם אַלעם גאָרנישט אַרויסגעקומען. רחל איז געווען אַ שיין מיידל. איז איינגעפאַלן פאָרצו־לייגן לייבלען דעם שידוך מיט רחל שׂרה ראַשעס. עס זיינען אַריבער עטלעכע חדשים און ביידע צדדים האָבן איינגעזען אַז עס איז אפשר טאַקע אַ פּאַסיקער שידוך; פלעגן די יונגע זיך אָפּט טרעפן ביי אונדז אין הויז. שׂרה ראַשעס פלעגט פון נייגעריקייט זיך צוקלעפּן צום פענצטער נאָכצוקוקן ווי זיי אונטערהאַלטן זיך. עס איז געשלאָסן געוואָרן דער שידוך. די בלוטיקע שׂונאים האָבן זיך איבערגעבעטן; עס איז געשלאָסן געוואָרן תּנאים און דערנאָך — די חתונה. די שׂנאה איז פאַר־געסן געוואָרן. פריידקע און שׂרה ראַשעס זיינען מיט מזל מחותּנת׳טעס. זייערע מענער האָבן נישט געהאַט וואָס זיך איבערצובעטן, ווייל זיי האָבן זיך קיינמאָל אַזוי זיך נישט צעקריגט ווי די ווייבער... יענקל ראַשעס און שמואל פריידקעס האָבן כמעט ווי געלעבט בשלום. דאָס יונגע פּאָרל איז באַלד נאָך דער חתונה אַוועק קיין וואַרשע און צוזאַמען מיט זייער שוואָגער, יוסף שמאַטניק האָבן געמאַכט שותּפות און זיי האָבן געמאַכט גרויסע געשעפטן אין זייער מסחר מיט פאָדים. עס זיינען

פון צייט צו צייט אָנגעקומען ידיעות אַז דער שלום בית ביי לייבלען מיט רחלן איז נישט קיין אויסגעצייכנטער; מען קריגט זיך אַ ביסל אונטער... לייבעל איז געווען אַ שטילער מענטש; עס זיינען געקומען עטלעכע קינדער און זיי זיינען אָנגעגאַנגען מיטן לעבן ווי באַלעבאַטישע מענטשן. פריידקן האָט פאַרדראָסן וואָס לייבל האָט נישט קיין גוטע מערכה מיט רחלען. די מחותנתטעס פלעגן זיך אַריינזאָגן שטעך־ווערטלעך. עס איז געקומען די ערשטע וועלט־מלחמה און די פאַמיליעס זיינען געווען צוריסן אַ פּאָר יאָר. נאָך דער מלחמה האָבן זיך די פאַרבינדונגען באַנייט. מיט דער באַן מינסק־באַראַנאָוויטש־וואַרשע איז שוין מעגלעך געווען אָנצוקומען קיין וואַרשע. זיינען די מחותנתטעס געקומען קיין מינסק. אונדזער טאַנטע חנה אירגער איז אויך געווען פריידקעס אַ פלימעניצע. קומט פריידקע צו הנהן און טרעפט זיך דאָרט אויך מיט שׂרה ראַשעס, איר מחותנתטע. עס איז געוואָרן שפּעטלעך; האָט אונדזער אָנקל אלי אירגער זיי פאַרגעלייגט זיי זאָלן שוין בלייבן נעכטיקן און מען האָט זיי איינגעאָרדנט אין אַ צימער אין איין בעט. שׂרה ראַשעס איז געוואָרן נייגעריק צו וויסן וואָס עס טוט פריידקע אין מינסק. אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט און שׂרה פרעגט ביי פריידקען ווי לאַנג זי דענקט צו פאַרבלייבן אין מינסק. אונדזערע מומע פריידקע איז געווען ממזריש קלוג; דערציילט זי איר אַז זי קלייבט זיך צו פאָרן קיין וואַרשע. שׂרהן איז עס נישט געפעלן געוואָרן, וואָס פריידקע פאָרט קיין וואַרשע. — וואָס איז די איילעניש? — פרעגט שׂרה. די קאָמוניקאַציע איז דאָך זייער אַ שווערע. איז דען נישט בעסער אָפּצוּוואַרטן אַ ביסל צייט? ענטפערט פריידקע אַז זי מוז נויטיק זיין אין וואַרשע און מאַכן אַ טאָלק מיט לייבלען. מען קען דאָך נישט אַ גאַנץ לעבן זיך אַרומקריגן. לייבל דאַרף נישט אָפּפינצטערן זיינע יאָרן. — גוט איז גוט, אַניט זאָל מען זיך אָפּגעטן. האָבן זיי אָנגעפאַנגען צו לאַרמען און שרייען אין מיטן נאַכט. דער פעטער אלי איז אויפגעשפּרונגען — געווען איז ער פון זייער הייכן וואוקס — אַ דערשראָקענער און איבערראַשטער, האָט ער זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף און אין די אונטערוועש אַ צוכעס׳טער, איז ער אַריין צו זיי אין צימער און ער האָט ביידע ווייבער שטאַרק אויסגעזידלט פאַר דעם אופן ווי זיי דאַנקען אַפּ זיין גאַסט־פריינדלעכקייט. מען זאָל זיך דערוואַגן מענטשן אויפצורייסן פון שלאָף און שטערן זייער רו! ... אַ אינטערעסאַנטע און מערקווירדיקע באַגעגעניש אין מינסק פון די אילייער מחותנתטעס פריידקע מיט שׂרה ראַשעס ביי אונדזער פעטער אליהו אירגער אין הויז.

פאַכלייט אין שטעטל

איך וועל געבן אַ שטיקל פּלאַץ דער סטאַטיסטיק און פאַרצייכענען דעם איבערפלוס פון פאַכלייט וואָס אונדזער שטעטל האָט געהאַט; 8 שוסטער, 5 שניידערס, אַ פּאָר נייטערקעס, 5 שמידן, 3 שטעפּער, 6 קצבים, 7 פערד-הענדלער, 3 בעקערס, 3 קירזשנער, אַ פּאָר אָנגע-שטעלטע ביים אויסהאַקן די וועלדער, אַן איינבינדער, אַ סטאָלער, אַ קאָטליער און אַ סופר; ווען דער סופר ר׳ שמעון איז נפטר געוואָרן, האָט זיך שוין קיין ממלא מקום ניט געפונען. איליע האָט אויך געהאַט אַן אָרגינעלן עקזעמפּליאַר, שלמה-יענקל דער קצב. ער האָט מקיים געווען דעם געבאָט, פון פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות. אין די אָוונטן האָט ער מיט התמדה אַריינגעקוקט אין זוהר און מורה-נבוכים. ר׳ שלמה-חיים דער קאָמיסיאָנער, האָט אָנגענומען ביי די קרעמער באַ-שטעלונגען צו ליפערן זיי פון מינסק אויף זיין פערד און וואָגן. ר׳ ישראל דער שטיין-העקער און מצבה-מאַכער; ר׳ מאיר-שלמה דער גלעזער; ר׳ שלמה דער גאַרבער מיט זיינע זין זלמן און חיים; מיט זיין איידים ר׳ אליהו; אַלע, ליובאַוויטשער חסידים. ר׳ אליהו איז שוין אויסגעווען אַ וועלט. אַ פּאָר יאָר געלעבט אין אַמעריקע, איז אָבער צוריקגעקומען קיין איליע אויפן זעלבן חסידישן אויפן מיט זיין לאַנגער באָרד און שוואַרצן סורדוט. געוויינלעך זיינען די אַלע, וואָס פלעגן קומען פון אַמעריקע, געווען מאָדערניזירט אין זייער קליידונג און אויסזען. דיקע ראַזירטע פּנימער, מיט ברילן און אַ גאָלדענעם זייגער מיט גראָבער גאָלדענער קייט און פעז, וועלכע דאַרף קיין טינט נישט. ר׳ אליהו, שלמה דעם גאַרבערס איידים, איז געווען דערפינדעריש אין די ענינים פון אכילה, האָט ער געבראַכט אין איליע פּאָמידאָרן (טאָמייטעס) און האָט פיל דערציילט וועגן דעם טעם פון דעם נייעם מאכל. מען דאַרף זיך נאָר צו דעם צוגעוואוינען. אַ דאַנק זיין פּראָפּאַגאַנדע האָבן איליער יידן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה געשמאַק געגעסן פּאָמידאָרן, וואָס זיי פלעגן אַליין פאַרזייען אין זייערע גערטנער. אַ פּאָר צענדליק קרעמער און סתם הענדלער, אַרענדאַרן פון סעדער און פרוכט-הענדלער; צו די אַלע גליקן האָט יעדער איינער געהאַט אַ גאָרטן פאַר גרינסן און קאַרטאָפל. אָבער מיט פרנסה איז געווען שטענדיק שמאָל: דחקות, קאָפּ-דרייעניש; עס האָט שטענדיק געפעלט אַ טאָג אין וואָך. אפילו די פאַרמעגלעכע בעלי-בתים, מ׳שטיינס-געזאָגט,

איז דער עול הפרנסה געווען אַ שווער לאַסט, ווער רעדט, פאַר יוגנט, זיינען די אויסזיכטן פאַר אַ קאַריערע צו מאַכן אַ לעבן, געווען זייער באַגרעניצטע. די עקאָנאָמישע באַדנלאָזיקייט האָט געדריקט די געמיטער; חתונה־מאַכן אַ טאָכטער איז אָנגעקומען מיט קריעת ים־סוף. די בחורים האָבן אין דער הייראַטן נישט אויסגעפונען פאַר זיך קיין אויסוועג. עס איז געווען אַ גרויסע ריזיקע צו נעמען אויף זיך די אחריות און דעם עקאָנאָמישן יאָך פון מאַכן אַ לעבן. נישט דערפאַר ווייל זיי זענען געווען פויל, אָדער קעגן הייראַטן; אין קעגנטייל, עס איז געווען אַ גרויסער לוקסוס און אַ לעבנס־טרוים. די עקאָנאָמישע מעגלעכקייטן זיינען געווען ממש אויסזיכטסלאָזע.

משפחה באַציאונגען

אין אַן עת צרה איז מען געווען צווישן זיך גוטע פריינט. אַ שווערע איבערלעבונג אין אַ פאַמיליע איז געווען אַן איבערלעבונג פאַר אַלעמען. אין נאָרמאַלע טאָג־טעגלעכע אומשטענדן האָט זיך אָבער געטומלט. עס האָבן נישט געפעלט קיין קנאה־שנאה און קריגערייען. ראַשעס און גדליהו זיינען אַלעמאָל געווען צעקריגט און וואָלטן איינע די אַנדערע דערטרונקען אין אַ לעפל וואַסער. דאָס זעלבע, די שניט־קרעמער און אַלע אַנדערע קרעמער. עס האָבן אויך נישט געפעלט קיין אַלגעמיינע סכסוכים און מחלוקתן. אין די בתי־מדרשים זיינען די מתפללים געווען פאַרטיילט אין צוויי צדדים. אַ גרויסע מחלוקת וועגן אַ רב האָט אָנגעהאַלטן אַ פּאָר יאָר און עס איז פאַרגעקומען 13 געשלעגן אין די שבתים נאָך קריאת־התורה. אין גראַבסקי'ס צייטן איז געקומען אַ אינ־ספּעקטאָר און פאַרלאַנגט גרויסע שטייערן, האָט ער פאַררופן אין שול אַ פאַרזאַמלונג פון אַלע ייִדן און פאַרגעלייגט אויסצוקלייבן אַ שאַץ־קאָמיסיע, וואָס זאָל באַשטימען די שטייערן לויט דעם צושטאַנד פון יעדן איינעם. האָט זיך זייער שטאַרק געטומלט אין שטעטל, מיין ווייניקייט איז געווען אין דער קאָמיסיע, איז צו מיר געקומען ביילע די שניט־קרעמערקע, זי איז געווען פון די לעצטע נשׂרפים, האָט געוואוינט מיט אירע טעכטער ביי אברהם דעם טויבן שניידער; אין די מערק־טעג פלעגט זי אויסלייגן אירע שניט־סחורות אויף אַ טיש אויפן מאַרק, ווייל איר הויז האָט זי נאָך נישט געהאַט פאַרטיק. בעט מיר ביילע, די שניט־קרעמערקע אַז איך זאָל ווירקן אין דער קאָמיסיע מען זאָל איר שאַצן

נידעריקער. מערקווירדיק איז אָבער דער אופן ווי זי האָט איר ביטע פאַרגעבראַכט; איך בעט דיר, נעם אין אַכט מיין שווערע לאַגע, מיר גייט נישט אָן וואָס ביי יענעם טוט זיך, פריידקע, שׂרה און גדליהו, ברענגען פון קראַסנע עטלעכע פורן אייזנוואַרג מיט אַמאָל, איטע — מערע, ראַשע ציפּע, גיטל און טייבל, ברענגען פון מינסק גאַנצע פורן מאַנופאַקטור; דאָס אַרט מיר נישט, איך פאַרגין זיי פון גאַנצן האַרצען, אָבער איך פּלאָג זיך מיט מיינע טעכטער און דו קענסט מיך אַרויס-העלפן... די זעלבע ביילע האָט געהאַט אַ סיכסוך מיט אַ שכן מאַטיע דער קצב, אַ שטילער ייִד און אַ מטופּל מיט קינדער. נאָך דער שׂריפה זיינען די סטעזשקעס פאַרריבן געוואָרן און עס איז געווען שווער געניי אויפן מילימעטער צו אָפּטיילן זייערע פּלעצער, האָט מען זיך שטאַרק געקריגט. דער רב האָט זיך אַריינגעלייגט זיי צו פאַרמיטלען און אויס-גלייכן. ביילע האָט ביי יעדער געלעגנהייט אויסדערציילט די צרות וואָס זי האָט פון מאַטיע דעם קצב. כאַפּט זי ר׳ בערע זלמענס און דער-ציילט אים איר ביטערע מערכה וואָס מאַטיע דער קצב טוט איר אָן, ר׳ בער איז געווען זייער אַ געלאַסענער, אַ קאַלטבלוטיקער, אַ ייִד אַ חכם; ווי עס ווייזט אויס האָט ביילע ביי אים קיין חן נישט געפונען. מען דאַרף דאָך אָבער ביילן עפּעס זאָגן, ענטפערט ער איר אָפּ: יאָ ביילע, אַזאַ מזל האָסטו שוין, שטענדיק פאַלסטו אַריין צווישן שלעכטע מענטשן. אַזוי האָט עס ר׳ בער לייכטער געמאַכט ביילעס שווערע האַרץ.

המשך פון דער עמיגראַציע

אין איליע האָבן פונקציאָנירט צדקה-אינסטיטוציעס, ווי „לינת-הצדק", „ביקור-חולים", „תומכי-עניים". די אַלטע רביצן: דעם רבס מוטער, האָט זיך פאַרנומען מיט דער מצוה פון הכנסת-כלה. אין די לעצטע יאָרן פון נײַנצענטן יאָרהונדערט האָבן די גאַר-אָרעמע אויס-געוואַנדערט קיין אַמעריקע. די רייזע-הוצאות זיינען נישט געווען קיין גרויסע; עס איז אָבער שווער אָנגעקומען דאָס צו באַזאָרגן. איז די אויסוואַנדערונג אָנגעגאַנגען לאַנגזאַם ביז 1905. נאָך דער דורכגעפאַלע-נער רעוואָלוציע און די פּאָגראָמען אויף ייִדן אין ליטע און פּוילין, איז דער תחום-המושב טשערטאַ אָסיעדלאָסטי געוואָרן צו ענג און די אויס-וואַנדערונג אין אַלגעמיין האָט אַרומגענומען ברייטערע קרייזן, אויך די בעלי-בתי׳שע, כלומרשט פאַרמעגלעכע פאַמיליעס האָבן אָנגעפאַנגען

צו עמיגרירן קיין אַמעריקע. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען צענדליקער איליער יִדן אַוועק אין דער נייער וועלט און געשאַפן פאַר זיך נייע היימען אין אַמעריקע; זייערע פאַמיליעס האָבן אָנגעפאַנגען צו באַקומען אַמעריקאַנער דאָלאַרן און זייער עקאָנאָמישע לאַגע איז געוואָרן בעסער. מאיר־וועלוול, חנהס מאַן, איינער פון די הוטע־אַרבעטער, האָט איבערגעלאָזן חנהן מיט זיבן קינדער און איז אויך אַוועק קיין אַמעריקע. זיין גורל איז געווען אַ טראַגישער: ער איז געפערלעך קראַנק געוואָרן און איז אויפן שיף געשטאָרבן. חנה איז געווען אונדזערע אַ שכנ'טע. פאַר מיר איז חנה'ס הויז געווען מיין צווייטע היים. זי מיט אירע קינדער זיינען מיט יאָרן שפּעטער אויך אַוועק קיין אַמעריקע. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך כמעט אַלע אויסגעהאַלטן פון די אַמעריקאַנער דאָלאַרן, וואָס פלעגן שטראָמען פון אַמעריקע. ביי אונדז איז פאָרגעקומען אַ קוריאָז: עס ווערט דערציילט, אַז ר' שלום־שעפּטל איז אין איין פרימאָרגן אַרוים אויפצומאַכן די לאָדנס פון די פענצטער און איז אַוועק אַזש קיין אַמעריקע; ער איז אָבער שנעל צוריקגעקומען. אַמעריקע האָט אים נישט אבסאָרבירט, אָבער זיינע צוויי זין זיינען אויך אַוועק קיין אַמעריקע און זיך זייער גוט איינגעבירגערט. אין אַמעריקע האָט זיך קאָנצענטרירט אַ סאָלידע צאָל איליער משפחות און זיך גוט אַרויפגעאַרבעט. פיל פון זייערע קינדער זיינען פּראָפעסיאָנאַלן, אידוסטריעלער און סוחרים; עס איז אויך אָרגאַניזירט געוואָרן די קאָנגרעגיישאָן פון איליער לאַנדסלייט אין איליער בית־המדרש אין ניו־יאָרק.

די נייע ריכטונג אין בילדונג

די איליער ישיבה אָן איר ראש־ישיבה הרב ר' משה ישראל איז געוואָרן פאַריתום'ט. עס זיינען אַריבער אַ פּאָר יאָר און די ישיבה האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. אין די בתי־מדרשים איז אָנגעגאַנגען דער לימוד פון תורה. די בעלי־בתים און די שטעטלדיקע תלמידי־חכמים, פּרושים פון דער פרעמד האָבן אָנגעפילט די שולן וואו מען האָט גע־לערנט, אָבער ווי יחידים און נישט ווי אַ ישיבה־צענטער. מיט דער ליקווידאַציע פון דער ישיבה האָט איליע פאַרלאָרן איר ספּעציעלע חשיבות, איר קרוין און שטאָלץ ווי אַ צענטער פון תורה. עס איז אַ שמערצפולע ירידה, אָבער ס'איז געבליבן אַ שטעטעלע פון איידעלע, חשובע בעלי־בתים, מיט יחוס און גלאָררייכער פאַרגאַנגנהייט. איליער

ישיבה־בחורים זיינען שוין געפאָרן לערנען אין ווילנע. עס זיינען אויך אויפגעקומען ראַדיקאַלע ווענדונגען; די השכלה־באַוועגונג, די ציוניס־טישע באַוועגונג האָבן באַווירקט דעם יונגן דור, וועלכער האָט זיך אויך פאַרנומען מיט לימודי־חול און וועלטלעכער בילדונג; די יוגנט האָט זיך פאַרשאַפט אַ ביבליאָטעק פון יידישער און וועלטלעכער ליטע־ראַטור מיט אַ דראַמאַטישן קרייז פאַר פעריאָדישע פאָרשטעלונגען. קיין שאַרפער פירוד־הלבבות צווישן עלטערן און קינדער זיינען נישט פאָר־געקומען; עלטערן האָבן אויפגענומען מיט פאַרשטאַנדעניש די נייע שטרעמונגען און שטרעבונגען פון זייערע קינדער צו וועלטלעכער בילדונג. דער מומע־פריידקעס זון, אברהם־יצחק, אַ ישיבה־בחור, איז מגולגל געוואָרן קיין באַקו. וואו עס האָבן געלעבט אונדזערע נאָענטע קרובים, וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט דער אינדוסטריע פון נאַפט־קוואַלן. דאָרט האָט ער ווי אַן עקסטערן דערגרייכט צו ווערן אַ פאַרמאַ־צעווט; געענדיקט גימנאַזיע, זיך אריינגעריסן אין דעם אוניווערסיטעט אויפן מעדיצינישן פאַקולטעט, טראָץ דער איינגעשטעלטער פּראָצענט־נאָרמע פאַר יידישע סטודענטן. דאָס איז געווען אַ זעלטענע דערגרייכונג, דער פעטער שמואל און די מומע פריידקע זיינען געווען שטאָלץ אויף דעם. אברהם־יצחק דער סטודענט איז געווען די סענסאַציע פון דער גאַנצער געגנט; אַלס דאָקטאָר האָט ער זיך באַזעצט אין פעטראָגראַד, אויפן וואַסיליעווער אינדזל און געוואָרן פון די פּאָפּולערסטע דאָקטוירים אין פעטראָגראַד־לענינגראַד. אַ פּאָר האַרציקע ווערטער פאַר אהרן־משה דעם פעלדשער און שרה די באָבע, ר׳ אהרן דעם מלמדס פרוי; זיי זיינען געווען זייער באַליבט און געשעצט; דער פולער צוטרוי צו זיי איז געווען ווי צו אַ פאָטער און מוטער. אַלע זיינע יאָרן איז אהרן־משה דער פעלדשער געווען דער איינציקער, וועלכער האָט געהיילט די יידן פון שטעטעלע פון אַלע מחלות; עס איז געווען די מיינונג, אַז אהרן־משה ווייסט מער פון דעם דאָקטאָר. זיין טויט איז געווען אַ שווערע אבידה פאַר איליער יידן. שרה די באָבע איז צענדליקער יאָרן געווען די הייבאַם, די אַקושערקע פון שטעטל. אונדזערע מאַמעס האָבן איר זייער ליב געהאַט; דראַמאַטיש איז געווען דאָס געזעגענען זיך מיט איר, ווען זי האָט פאַרלאָזן איליע און אַוועק מיט איר פאַמיליע קיין אַמעריקע. איליע איז געבליבן אָן דער באָבע־ שרה׳ן; אונדזערע מאַמעס האָבן אָבער זייער מיסיע אָנגעהאַלטן און די געבורטן זיינען געווען די זעלביקע ווי פריער, ניט ווייניקער.

די נייע יוגענד און אירע אידעאַלען

די השכלה־באַוועגונג, דער פּאָליטישער ציוניזם, די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונגען, האָבן אויך אין איליע, ווי אומעטום, אַנטוויקלט נייע שטרעמונגען. די עלטערן האָבן זיך אָנגעשטרענגט און געשיקט זייערע קינדער אין גימנאַזיעס; פיל זיינען געווען אויטאָ־דידאַקטן מיט וועלט־לעכער בילדונג; די ישיבה־בחורים האָבן ווי עקסטערנע דערגרייכט סאָלידע בילדונג. דער יונגער דור איז שוין געווען פון מיטעלער אינטע־ליגענץ מיט תלמודישע און העברעאישע ידיעות. וואולפקע, בענטשע דעם שוחטס, אַ בן־יחיד, פלעגט אָנקומען פון דער פרעמד מיט אַ פראַנצויזיש בערדל און אַ שוואַרצער פּעלערינע, האָט מען דערציילט; אַז ער איז פון די אויפגעקלערטע, פון די רעוואָלוציאָנערן, ער איז אַוועק קיין אַמעריקע. חיים־לייב טייבלס, איז אויך אָנגעקומען פון דער פרעמד אויפן זעלבן אופן. ער איז אָבער געווען אַ ציוניסט אַלע יאָרן; געטאָן אין שטעטל ציוניסטישע אַרבעט, ספּעציעל פאַרן קרן קימת. שוין צענדליקער יאָרן ווי ער לעבט אין ישראל. בנימין דייכעס האָט זיך אויסגעצייכנט; איז געוואָרן אַ גרויסער ציוניסטישער עסקן. זיינע עלטערן האָבן פאַרלאָזן איליע און אַוועק אין די באַלטישע געגנטן. האָט מען דערציילט אַז בנימין איז אַ ציוניסטישער מנהיג און אַ דעלעגאַט צום ציוניסטישן קאָנגרעס. מיר האָבן געהאַט אויך איניקע גימנאַזיסט־קעס: דבורה, חייקע, און רחל ראַשע־ציפּעס, ביילע איטע־מערעס, אַלטקע יעקב־משה׳ס; ראַניע יוחנן־שמעונ׳ס, שימקע יאַכנעס און האָדל איטע־מערעס. פון מיין דור וועל איך זיך פאַררופן אויף אַ באַדייטנדער גרופּע פון מיטעלער אינטעליגענץ: שלמה סאָלאָנאָוויטש, אַ מושלם אין תלמוד און ליטעראַטור, איז אַוועק פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה קיין אַמעריקע; אברהם־משה דעם מלמד׳ס צוויי זין, גרויסע תלמודיסטן; הירשל קאַפּעליאָוויטש, אליהו־צבי ראַגאַזשינסקי, שלמה קויפמאַן, חיים־יענקל הוטנער, איסר יוחנן־שמעונ׳ס, זלמן בערעס, יהושע און חיים־יוסף יאַכנעס, מנשה און ברוך איטע־מערעס, יעקב שאַפּיראָ, אַנשל און אייזיק קוגל, שמואל צימערמאַן, נאָשקע סערקעס דער ביבליאָטעקאַר פון שטעטל אליהו איידעלמאַן, מיין וויניקייט, רפאל־זלמן דעם מאַלערס, טוביה חפץ, די ברידער בערל יהודה, און שמערל דאַרדאַק — לערער און גרינדלעכע העברייער. הירשל רודניער, יהודה און שמעון ליכטערמאַן,

מנחם אריאן, אברהם וויינעס, דוד זאַלמאַנאָווסקי, זלמן רודניער, לייזער דינערשטיין, קענער פון תלמוד או העברעאיש; געבילדעטע יונגעלייט. אויך פון די ייִנגערע וועל איך זיך פאַררופן אויף אסתר, מאַניע און שרה דעם רבס, אסתר, באַשקע און יאָכקע וויינעס; פרומע אברהמקעס, האָדל רודניער, גרשון שאַפּיראָ, שמואל קוגל, ברוך לעווין, שמעון און הענדל, חיים אברהם דעם סטאַראָסטעס זין, געענדיקט טעכניקום; אסתר דעם רבס האָט זיך אויסגעצייכנט אויך אַלס העברעערין; דוד זאלמאנאָווסקי, ר׳ אברהם-יצחק דעם שוחטס זון איז געווען אָריגינעל און באַגאַבט; ער האָט פאַרלאָזן די ישיבה, שטודירט וועלטלעכע לימודים, זיך פאַר־פולקאָמט אין דער העברעאישער קולטור, געווען אַ גוטער העברעאישער לערער; ווידער אַוועק אין ראדענער ישיבה. פאַר אַ פּאָר יאָר האָבן מיר געהאַט ידיעות אַז ער איז געוואָרן ראַבינער. זלמן רודניער, זייער אַ שטילער און ערנסטער בחור, אַ גרינדלעכער קענער פון העברעאישער און ייִדישער ליטעראַטור; מיין רבינס ר׳ אברהמס צוויי זין, ישיבה־בחורים, גרויסע תלמודיסטן. מנשה איטע-מערעס, אַ גימנאַזיסט פון קאַגאַנס גימנאַזיע אין ווילנע, אַ רוסיפירצירטער בחור, מיט זעלטענער עלעגאַנץ, ליטעראַרישע און אַרטיסטישע טאַלאַנטן, האָט איבערגעשראָקן אַלע ייִדן פון איליע. נאָכן פיפנטן יאָר, נאָכן דורכפאַל פון דער רעוואָ־לוציע, זיינען אויפגעקומען משונהדיקע שטרעמונגען: אַנטוישונג, סקעפּטיציזם און פעסימיזם באַגלייט מיט אַן עפּידעמיע פון זעלבסט־מאָרדן צווישן דער יוגנט. אין אַ שיינעם פרימאָרגן איז ווי אַ דונער פון הימל געקומען די שרעקלעכע ידיעה אַז מנשה איטע-מערעס האָט זיך אַריינגעשאָסן אַ קויל און איז קוים אָפּגעראַטעוועט געוואָרן. אַ שוידער און שרעק האָט אַלעמען אַרומגענומען, היינט האָט עס אָפּגעטאָן מנשה, מאָרגן קען עס איינפאַלן אַ צווייטן. איטע-מערע האָט אַוועק־געפירט מנשהן קיין קעניגסבערג און אָפּגעראַטעוועט אים פון אַלע געפאַרן, געהאַט זייער אַן ערנסטע אָפּעראַציע, צוריקגעקומען אַהיים און איז געזונט געוואָרן. עס איז שווער אָפּצושילדערן יענעם מאָמענט ווען אין אַ שבת איז מנשה העלדיש און מוטיק אַריין אין שול און פאַרנומען זיין שטאָט אייבען־אָן, דער גאַנצער עולם מתפללים איז פאַר־גליווערט געוואָרן פון איבערראַשונג. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה איז ער געווען אַ געוואַלדיקער רוסאָפיל; בין מנחה־למעריב האָט ער אָנגעפירט אין שול אַ פּראָפּאַגאַנדע קעגן די דייטשן. ער איז פריצייטיק געשטאָרבן פון אַ שווערער מאָגן-קראַנקהייט.

אַ בחור מיט גרויסע טאַלאַנטן איז געווען יודל דארדאק. ווען איך בין פון געפאַנגען-לאַגער אָנגעקומען אַהיים, האָב איך אָנגעטראָפן אונדזער פאַמיליע אין שווערע באַדינגונגען. אונדזער זעליקע מוטער איז פּלוצלונג געשטאָרבן פון דערשיטערונג און שרעק אין עלטער פון 43 יאָר ווען די קאָזאַקן זיינען אָנגעקומען אין שטעטל אין דעצעמבער 1915, און האָט איבערגעלאָזן אַ פאַמיליע פון צען נפשות. אונדזער זעליקער פאָטער איז אָנגעגאַנגען מיט מסירת-נפש און אפּפערונג פאַר דער פאַמיליע קליינע קינדער. האָב איך אָנגענומען דעם פּאָסטן פון סעקרעטאַר אין איליער איספּאַלקאָם, כדי אַרויסצוהעלפן דער פאַמיליע מיט פּרנסה. יודל קומט אַהיים פון מינסק און באַזוכט מיך ווי געוויינלעך אַמאָליקע קינדער-חברים. גלייכצייטיק בעט ער ביי מיר דעם שליסל פון פאָלקס-הויז, ווייל ער וויל געבן אַ פאָרטראַג איבער ציוניזם און די פּראָדוקטיוויזירונג פון יידישע מאַסן; פרעג איך אים: ווי פאַלט עס דיר איין, יודעלע, צו געבן אַ ציוניסטישן פאָרטראַג אין אַ סאָוויעטישן פאָלקס-הויז? איך טו עס אָפּט אין מינסק, פאַרוואָס זאָל איך עס נישט טאָן אויך אין איליע? דער גאַנצער יודל איז נאָך נישט געווען קיין פולע 18 יאָר. מילאָ, האָסטו די שליסלען פון פאָלקס-הויז. מיר איז זייער אינטערעסאַנט צו הערן דיינע אַ דרשה. ער האָט מיך דאַן זייער איבערראַשט. דער שנעק איז גאָר אַ טריבון, אַ מטיף לאומי, אַן אויסגעצייכנטער העברעער, מיט טעמפּעראַמענט; אַ שטורעם, אַ פּראַכט פון רעטאָריק און רייכקייט פון געדאַנק, אַ וואונדערבאַרע סימפאָניע פון וואָרט און גייסטרייכקייט. איך האָב נישט געקענט באַגרייפן ווי עס קומט צו אים אַזאַ שפע פון טאַלאַנטן, צו דערוועגן אַ שלל ידיעות אין די אומנאָרמאַלע יאָרן פון דער בלוטיקער מלחמה און רעוואָלוציעס. ער האָט נאָכהער געהאַלטן אַ דרשה אויך אין גרויסן בית-המדרש. ווי נאָר ער איז אַרויף אויף דער בימה, איז געוואָרן אַ גרויסער טומל. לציים האָבן אונטערגעהעצט אַ פּאָר פרומע, האָבן זיי אויפגעהויבן אַ געשריי: אָט דער שגץ, אָט דער מחלל-שבתניק אויף דער בימה! און יענקל שיינעס, אַ היציקער ייִד, לויפט אַראָפּוואַרפן דעם הפקר-יונג פון דער בימה. ער האָט זיך אָבער אָנגעטראָפן מיט אליה יאָשעס, אייזיק וויכנעס און שניאור הייקעס; אדרבא, ר׳ יעקב קומט אַרויף! קומט אַרויף! אַזאַ גאַסט-פריינטלעכקייט האָט אים איבערראַשט. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז אויב ער וויל האָבן גאַנצעביינער, דאַרף ער זיך נישט רוקן ווייטער און זיך צוריק אַוועק-געזעצט אויף זיין פּלאַץ. די ווייבער פון עזרת-נשים האָבן זיך אויך

געלאָזט הערן: גזלנים, וואָס האָט איר צו יודלען, לאָזט אים ריידן, עס איז דאָך אַ מחיה אים צו הערן!... מיט אָפענע מיילער האָט דער עולם אויסגעהערט זיין דרשה און צופרידענע פאַרלאָזן די שול. דער זעלבער אינצידענט איז פאָרגעקומען ביי יעדער דרשה וואָס יודל האָט געהאַלטן אין דער גרויסער שול. דער שיקזאַל איז צו יודלען געווען גרויזאַם. ער איז מגולגל געוואָרן אין סאָוועטן-פאַרבאַנד, אַ נאַטור מיט קאָנטראַסטן און עקסטרעמען, אַ שטרומישער גייסט מיט אַ נייגונג צו אָפּאָזיציע, ווי עס זעט אויס, איז ער פאַרכאַפּט געוואָרן פון טראָצקיזם. סטאַלין האָט זיך מיט אַזוינע זייער ווייניק געצערטעלט און זיי געמאַכט מיט אַ קאָפּ קירצער... אויך יודל איז געפאַלן אַ קרבן. חבל על דאבדין ולאַ משתכחין. אין די פרייע לענדער וואָלט יודל מיט זיינע גרויסע טאַלאַנטן, געווען אַ קאַנדידאַט פאַר אַן אָנפירנדער פּאָזיציע אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און אין דער העברעאישער קולטור. זיינע צוויי ברידער בערל און שמערל, זיינען געווען באַרימטע העברעאישע לערער, מיט אַ וואונ-דערבאַרן רעקאָרד אין דער „תרבות"-צענטראַלע אין וואַרשע און ווילנע. בערל איז אַלע יאָרן געווען דער העברעאישער לערער אין קורעניץ; די „תרבות"-צענטראַלע האָט אים דעלעגירט אין אַ „תרבות"-שולע, אין אַ שטעטל טיף אין פּוילן. דאָרט איז ער באַפאַלן געוואָרן פון פּוילישע כוליגאַנעם; זיי האָבן אים שטאַרק צעשלאָגן. אַ קורצע צייט נאָכדעם איז ער פריצייטיק געשטאָרבן פון אַ האַרץ-פעלער, וואָס ער האָט זיך ביי אים אַנטוויקלט נאָך דעם כוליגאַנישן איבערפאַל. יהודה און שמעון ליכטערמאַן זיינען פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה אַוועק קיין אַמעריקע און זיינען אַלע יאָרן העברעאישע לערער און גוט באַקאַנט אין „אגודת-המורים" אין ניו-יאָרק.

נאָכן אַנטשטיין פון פּוילן

איך וועל אָפּשילדערן אַספּעקטן פון איליערווירקלעכקייט פאַר די לעצטע פּאָר יאָר, איידער איך האָב פאַרלאָזן אונדזער היים-שטעטעלע און דער פאַרשאָלטענער אייראָפּע, דעם קאָנטינענט פון שטורעם און אומגליק, פון בלוטיקע מלחמות און בלוטיקע רעוואָלוציעס. אין 1920, האָב איך פאַרלאָזן דעם ראַטן-פאַרבאַנד, געשמוגלט די גרעניץ פון מינסק קיין ראַדישקאָוויטש און געקומען אַהיים. ווילנער געגנט איז אָקופּירט געוואָרן פון פּוילן און אויך איליע איז געוואָרן פּוילישע טעריטאָריע.

צוליב זיכערקייט-מאָטיוון האָב איך דעם ערשטן יאָר פאַרבראַכט אין וואַרשע און געהאַט מיין צימער ביים ראש-ישיבה פון גענשער ישיבה, הרב ר' משה גאָראַדזשענסקי. זיינע זין זיינען געווען ישיבה-בחורים, וועלפקע דער בכור, איז אַרויס לתרבות-רעה און איז געוואָרן אַ בונדיסט. יוסף איז געווען אַ ציוניסט און אַ העברעאישער לערער. מיט יוספן בין איך געוואָרן באַפריינדעט ; ער איז געווען לערער פון די העברעאישע אָוונט-קורסן אין דער צעירי-ציון-פּאַרטיי. די פּאַרטיי האָט גענומען אַ נייעם לאָקאַל און האָט דורכגעפירט אַ חנוכת-הבית-פייערונג, האָט מיך יוסף געבעטן איך זאָל צוגרייטן פאַר אים אַ שריפטלעכע באַגריסונג, ווייל ער איז אין דער ליסטע פון די רעדנער אַלס לערער פון די אָוונט-קורסן, אָבער ער איז זייער פאַרנומען. עס איז צום ערשטן מאָל וואָס מיר איז אויסגעקומען צו פאָרמולירן אַ ציוניסטישן אידייען-געדאַנק. ער האָט מיר נאכהער איבערגעגעבן, אַז זיין באַגריסונג איז אויפגענומען געוואָרן מיט בייפאַל. אָט די צופעליקייט האָט אָנגעפאַנגען אַ נייע ווענדונג אין מיין אידעאָלאָגישער אָריענטאַציע. ווען איך בין אין 1921 געקומען אהיים און אין סאַן רעמאָ האָט די פעלקער-ליגע אָנגענומען די באַרימטע סאַן-רעמאָ-רעזאָלוציע, וועלכע האָט באַשטימט דעם בריטישן-מאַנדאַט איבער פּאַלעסטינע מיט דער רעקאָמענדאַציע צו שאַפן די יידישע-נאַציאָנאַלע היים אין גייסט פון דער באַלפור דעקלאַראַציע, האָב איך אין אַ לענגערן פאָרטראַג באַגרינדעט די אַקטועלקייט פון פּאָליטישן ציוניזם און דער ציוניסטישער אידעאָלאָגיע, וועלכע איז אויפן אינטערנאַציאָנאַלן פאָרום אַריין פּאָטענציעל אין אַ פאַזע פון פּראַקטישער רעאַליזירונג: דאָס איז געווען מיין אָפיציעלע דעקלאַראַציע פון אָנשלוס און צוגע-העריקייט צום ציוניזם. דער שרייבער פון די שורות האָט דאַן גענומען די איניציאַטיוו און עס איז געשאַפן געוואָרן אַ ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע מיט הרב ר' אברהם-אליהו רמז אַלס ערן-פּרעזידענט און ר' בער לעווין אַלס פּאָרזיצער און מיין ווייניקייט אַלס סעקרעטאַר. צו פועלן ביי ר' בערן אָנצונעמען דעם אַמט אַלס יושב-ראש פון דער ציוניסטישער אָר-גאַניזאַציע איז געווען אַ גרויסע זכיה. ער איז געווען אַ ליובאַוויטשער חסיד, כמעט אַן „אגודה"-מענטש, אַ גרויסער תלמודיסט און האָט אויך געלייענט די העברעאישע און יידישע ליטעראַטור און פּרעסע. איך האָב זיך דאַן באַנוצט מיט אַ דעקרעט פון דער פּוילישער רעגירונג וועגן אָבליגאַטאָרישער בילדונג און אָרגאַניזירט אַ „תרבות"-שולע מיט דער אַלגעמיינער שטיצע אויך פון די רעליגיעזע. אַלע שטעטלדיקע מלמדים

זיינען געווען לערער פון לימודי-קודש אין דער „תרבות״-שולע. מיינע ערשטע שריט אין ציוניזם האָב איך פאַרבונדן מיט קולטורעלע אַקטיווי־טעטן צו פאַרוואָרצלען די העברעאישע קולטור און שפּראַך. און חנוכה אין ערשטן יאָר פון דער „תרבות״-שולע, האָבן די תלמידים אונטער דער לייטונג פון באַרימטן פּעדאַגאָג באָרוכאָוויטש, אַ דיפּלאָמירטער לערער פון די גראָדנער קורסן, שוין געזונגען מיט אַלע חנ'ען העברעאישע לידער און אויך „ אַ איר קליינע ליכטעלעך״, פון מאָרים ראָזענפעלד. די שילער האָבן געהאַט אַ ועד-התלמידים און אָפּגעהאַלטן זיצונגען, זיינען זיי געווען זייער צופרידן, גאַנצע מענטשן, מיט אַ פאָרזיצער און סעקרעטאַר. האָט דער שילער-קאָמיטעט פאַררופן אַ זיצונג וועגן דער פורים-פאָרשטעלונג וואָס די „תרבות״-שולע גרייט צו. די זיצונג האָבן זיי אָפּגעהאַלטן אויף דער בימה פון גרויסן בית-המדרש; זיי האָבן דיסקוטירט די פראַגע ווי צו דעקן די אויסגאַבן פון דער פאָרשטעלונג. ר' חיים הענדל איז געשטאַנען אַנטקעגן זיי און ווי געוויינלעך, געזאָגט תהילים. אין יענע צייטן האָבן כמעט אַלע איליער ייִדן באַקומען אַמע־ריקאַנער דאָלאַרן, יעדער איינער האָט עס געהאַלטן בסוד. אויך ר' חיים הענדל האָט פון צייט צו צייט באַקומען אַמעריקאַנער דאָלאַרן, רופט זיך אָפּ איין תלמיד, און אויף אַ הויכער אָקטאַווע, עס זאָל אָפּקלינגען אין גאַנצן בית-המדרש, וואָס הייסט? מיר וועלן לייען געלט פאַר דער פאָרשטעלונג ר' חיים הענדל וואָס האָט נעכטן באַקומען אַמעריקאַנער דאָ־לאַרן וועט אונדז אויסבאָרגן. מיר וועלן באַצאָלן פּראָצענט; ר' חיים-הענדל האָט ווי געוויינלעך געכאַפּט דעם האַנטעך, אַוועקגעלאָזן זיך אָנצוברעכן זיי די ביינער. די שטיפער האָבן שוין געוואוסט ווי זיך צו פאַרטיידיקן, האָבן זיי אומגעוואָרפן אַלע שטענדערס און ר' חיים-הענדל איז געבליבן מיטן האַנטעך אין דער לופטן. אַזוי האָט דער ועד-התלמידים פון דער איליער „תרבות״-שולע אָפּגעהאַלטן זיין ערשטע זיצונג וועגן דער פורים־פאָרשטעלונג. אין מיין אַרכיוו איז צופעליק אָפּגעהיט געוואָרן אַ פּראָ־טאָקאָל פון ועד ההורים פון מוצאי שמחת-תורה 1922. אין דער שארית־הפליטה פון די איליער אין ישראל לעבן שמואל וויניסעם צוויי זין, גע־וועזענע תלמידים פון דער „תרבות״-שולע. איינער פון זיי ארבייט אין יוסטיץ מיניסטעריום, עס געפינט זיך דאָ אויך גיטל קאָפּילאָוויטשעס אַ זון דער רעדאַקטאָר פון דעם אילייער יזכור בוך.

דער באַנדיטן איבערפֿאַל

אין יענע טעג איז אין איליע פֿאָרגעקומען אַ שווידערלעכע פּאַסירונג: ביי מיר איז פֿאָרגעקומען אַ זיצונג פֿון ועד־ההורים פֿון דער שולע, זיינען פֿאַרבליבן ביי מיר שלמה קאופֿמאַן און דער לערער באָרוכאָוויטש צו פֿאַרענדיקן אַ געמיטלעכן שמועס. פּלוצלונג הויבן אָן צו קנאַלן שיסערייען. עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק אַז איליע ווערט אָקופּירט. די סאָוויעטישע גרעניץ איז געווען נאָענט פֿון שטעטל. עס האָבן זיך דערהערט דינאַמיט־אויפֿרייסן. זיינען מיר געוואָרן שרעקלעך צעטומלט. אין יענער נאַכט, איז פֿאָרגעקומען די חתונה ביי נאָסעל רחקעס מיט נישקע יעקב־משה'ס ביי וועליע דעם בוסאָווער אין הויף, דער איינציקער ייִדישער גוט־באַזיצער פֿון אונדזער געגנט, 15 קילאָמעטער פֿון שטעטל. אגב, יעקב־משה איז געווען אַ ענערגישער וואַלד־סוחר און תבואה־הענדלער. זיינען זיי אָנגעקומען פֿון דער חתונה און מיטאַמאָל איז געוואָרן שטיל אין שטעטל. דאָס איז גאָר געווען אַ באַנדיטן־אָנפֿאַל; זיי האָבן אָקופּירט די פּאָטשט, איבערגעריסן די טעלעפֿאָן־פֿאַרבינדונג. די באַנדיטן האָבן געוואוסט ביי וועמען צו פֿאַרלאַנגען פֿערד און וואָגן, אַוועקצופֿירן דעם רויב. ר' אפרים־איטשע דער פֿערד־הענדלער, אַ תהלים־ייִד האָט נישט אויסגעפּילט זייער באַפֿעל צו געבן זיי פֿערד און וואָגן, האָבן זיי אים דערשאָסן. מיט דינאַמיט האָבן זיי אויפֿגעריסן די פֿאַרשלאָסענע קראָמען, זיי אויסגעליידיקט. אָבער דער אָנקומען פֿון דער חתונה האָט זיי איבערגעשראָקן. די באַנדיטן האָבן געמיינט, אַז דאָס איז אַ פּאָליציי־אָפּטיילונג און האָבן אויף שנעל פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל. זייער אַ שווערע איבערלעבונג איז עס געווען פֿאַר איליער ייִדן.

יענקל ברוידה האָט חתונה

אין יענע מאָנאַטן האָבן די זעלבע קינדער אָפּגעטאָן אַ געלונגענעם שפּיצל: יענקל חנה־באַשעס אין געווען אַ בחור אין די טיפֿע דרייסיקער, געקענט תלמוד און געהאַט וועלטלעכע בילדונג. מען האָט אים אפֿילו גערופֿן „דער אַדוואָקאַט“, ער האָט געוואוסט געזעצן און רוסיש האָט ער גערעדט ווי אַ וואַסער. ער איז געוואָרן זייער פֿרום און פֿלעגט פֿאַרברענגען שעהן אין בית־המדרש; געלערנט תלמוד. אים איז זייער שווער געווען מיט אַ שידוך. קודם־כל וויל ער חתונה־האָבן מיט

אַ מיידל „שלא עלה עליה עול״. אונדזערע אַלע מיידלעך זיינען געווען צניעותדיק מיט אַ גוטער דערציאונג, געמיינט האָט ער אַז זיין כלה דאַרף זיין זייער אַ יונגע. אַ רייכער בחור איז ער געווען, האָט ער באַטראַכט פאַר קאַנדידאַטקעס די יינגסטע מיידלעך פון שטעטל. איז עס אָבער נישט געגאַנגען. ער האָט זיך פאַרקוקט אויף שימקען, נחמהקע שלמה־איטשעס, אַ שיינקייט אַ מיידל. האָט זי אים געמאָלדן, אַז זי פאָרט קיין אַמעריקע; נחמה׳קע האָט געהאַט נאָך צוויי טעכטער, רחל די עלטערע און מערע־פייגע נאָך נישט קיין פופצן יאָר אַלט. וויל נישט שימקע — חתונה האָבן — דאַרף מען זיך פּרואוון מיט מערע־פייגען. זאָגט נחמהקע: יענקל, דו ביסט ביים דעת? מערע־פייגע איז דאָך נאָך אַ קינד, זי גייט דאָך נאָך אַרום אָן שיך און פיטערט די ציגן, פאַרוואָס זאָלסטו נישט נעמען רחקען? ער וויל נאָר מערע־פייגען. אַ באַלע־באַטישער בחור מיט מיטלען, האָט נחמהקע, נאָך אַ ישוב־הדעת, געגעבן איר הסכמה; מערע־פייגע וועט שוין פאָלגן דער מאַמען. עס זיינען דאָך אָבער דאָ צוויי עלטערע שוועסטער, און עס איז נישט אָנגענומען אַז די יינגערע זאָל חתונה האָבן פאַר דער עלטערער, איז אָפּגעשטימט געוואָרן אַז די חתונה זאָל פאָרקומען אינמיטן דער נאַכט, ווען די עלטערע שוועסטער וועט שוין שלאָפן. די חתונה זאָל פאָרקומען אויפן הויף פון זיין שוועסטער גיטל, חנה־באַשעס. לעבן גיטלען האָט געוואוינט בנימין ברונשטיין, האָט זיין יינגל דערזען ווי מען טראָגט אַריין אין אָוונט צו גיטלען די חופה, איז אים די זאַך געוואָרן אויפפאַלנד און האָט גלייך דערציילט וועגן דעם זיינע חברים. איז עס זיי נישט געפעלן געוואָרן און האָבן אָפּגעשטימט, אַז מען זאָל די חופה באַהאַלטן; נישטאָ די חופה... האָט זיך געטומלט אויפן הויף, אָבער יענקל האָט יענע נאַכט חתונה געהאַט און מערע־פייגע איז געוואָרן אַ נייע באַלעבאָסטע אין שטעטל.

חיים יצחק דער באַלעגאָלע

דערמאָן איך זיך ווידער אָן עפּיזאָד פון דער טאָג־טעגלעכער אילער ווירקליכקייט.

חיים־יצחק דעם שניידערס איז געווען אַ בחור פון אָרעמען שטאַנד. הגם ער איז נישט געווען דער איינציקער אין אַזעלכע אומשטענדן ביי אונדז אין שטעטל.

בײַ חיים דוד דעם שוסטער האָט זיך אױפגעהאַלטן זײַנע אַ קרובה, אַ יתומה, אַ יונגע בליענדע מײדל. דאַרף מען מקיים זײַן די מצוה פון הכנסת כלה און מאַכן אַ שידוך צװישן ציװוקען און חײמען. בײדע אָרעם און אָן אױסזיכטן צו קענען מאַכן אַ לעבן. איז געבליבן אַז מען זאָל חיים פאַרזאָרגן מיט אַ פערד און װאָגן אַז ער זאָל קענען מאַכן אַ לעבן װי אַ באַלעגאָלע. ער װעט פירן פּאַסאַזשירן צו דער באַן אין קראַסנע און ברענגען פון קראַסנע קײן איליע פאַרשײדענע סחורות. עס איז גע־פּראַװועט געװאָרן די חתונה און עס איז געזאַמלט געװאָרן געלט פאַר אַ פערד און װאָגן און חיים איז געװאָרן אַ יונגער באַלעבעסל אין שטעטל און געמאַכט אַ לעבן װי אַ פורמאַן. מאַכט זיך אָבער אַז עס גײט נישט אַװעק קײן זעקס חדשים און חיים פאַרלירט זײַן סוס. דער פערד איז בײַ אים געפאַלן אין שפּאַן... האָט מען שױן װידער געמוזט שאַפן פאַר חײמען אַ פערד. מען װעט דאָך נישט לאָזן אַ פאַמיליע אױף גאָטס באַראַט, אין דחקות און אין נױט. ציװוקע פלעגט באַזאָרגן פּאַסאַזשירן פאַר חײמען. זי פלעגט זיך דערװיסן װער עס דאַרף פאָרן צום באַן און קײנער פלעגט איר נישט אָפּזאָגן. עס גײען אַװעק נאָך עטלעכע חדשים און חיים איז װידער געבליבן אָן אַ פערד... איז אין שטעטל שױן געװאָרן אַ נאַטירלעכע זאַך אַז מען זאָל דאַרפן צװײ מאָל אַ יאָר שאַפן פאַר חײמען אַ פערד...

פאָרנדיק אײנמאָל װי חײמס אַ פּאַסאַזשיר פון קראַסנע קײן איליע, פרעג איך בײַ חײמען: — חיים, װאָס איז דאָס פאַר אַן אומ־גליק, װאָס בײַ דיר האַלטן זיך נישט קײן פערד?... אַלע באַלעגאָלעס האָבן פערד און זײ פּגרן נישט און דו חיים, האָסט דאָך שױן אַ גאַנצן מאָגילניק אָן אײגענעם... דערקלערט מיר חיים אַז דאָס אַלץ װאָס בײַ אים פּאַסירט איז אױסגערעכנט סוחריש... ער רײַסט אָפּ פון פערד יעדע װאָך אַ פונט האָבער און אין די 5—6 חודשים שפּאָרט ער אָפּ די געלט װאָס מען האָט באַצאָלט פאַרן פערד.... — נו, פרעג איך אים, פאַרװאָס האָסטו נישט קײן געלט צו קױפן אַן אַנדער פערד? — זעסטו, זאָגט ער, איך װײס טאַקע נישט װי אַזױ דאָס אײנצוהאַלטן און דאָס געלט װערט בײַ מיר אינגאַנצן צערינען... און אַזױ האָט זיך עס חיים געפירט זײַן מערכה געמיטלעך, נישט חלילה אַראָפּגעפאַלן בײַ זיך... פון זונטיק ביז פרײַטיק איז דער װאָגן אױך געװען זײַן בעט אפילו...

הרי את

אייזיק וויכנעס האָט נישט געוואָלט זיין קיין פערד־הענדלער; האָט ער זיך אויסגעלערנט שניידעריי און זיך געוואָלדיק אויסגעצייכנט אין זיין פאַך. ער איז געווען ביכולת אויפצונייען אַ קאָלאָסאַלע צאָל הויזן אַ טאָג. האָבן די באַוואוסטע דאַלהינעווער טאַנדעטניקעס אים גענומען צו זיך און ער האָט פאַר זיי גענייט הויזן. האָט דאָרט אין דאַלהינעוו מיט אים פּאַסירט אַ קוריאָז. פאַרברענגענדיק מיט אַ מיידל, האָט ער איר אָנגעטאָן אין אַ שפּאַס, אַ פינגערל און אָפּגעזאָגט דעם הרי את. איז פון דעם געוואָרן אַ גרויסער סקאַנדאַל און ס׳ האָט זיך שטאַרק געטומלט פון דער פּאַסירונג אין איליע און אין דאַלהינעוו. ייִדן זיינען אים באַפאַלן און אים געצוואונגען אָפּצוגטן דאָס מיידל ווי עס פאָדערט דער דין ביי ייִדן. אייזיק האָט צוליב דעם אַוועקגעוואָרפן שניידעריי און אָנגעפאַנגען אַרויסהעלפן זיין טאַטן אין דעם מסחר מיט פערד.

שיינקייט און ריינקייט

חיים הענדל האָט געהאַט פיר טעכטער; האָט ער די ערשטע טאָכטער חתונה געמאַכט פאַר אַ ישיבה־בחור פון בערעזין. מינסקער גובערניע, אַ מוסמך און אַ מושלם מיט אַלע מעלות. איז אָבער חיים הענדלס טאָכטער פלוצלונג קראַנק געוואָרן און אין איר בליענדיקער יוגנט געשטאָרבן. האָט חיים הענדל נישט געוואָלט פאַרלירן זיין גע־ראָטענעם איידעם, האָט ער אים געגעבן זיין צווייטע טאָכטערביילקע פאַר אַ ווייב. ביילקע האָט אָפּגעלעבט מיט איר מאַן עטלעכע יאָר און אים געבוירן דריי ייִנגעלעך: בערל, יודל און שמערל. איר מאַן איז אָבער פלוצלונג געפערלעך קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן אין בליענדיקן עלטער, ביילקע בלייבט אַן אלמנה אין די פריע צוואַנציקער יאָרן. זי איז געווען אַ רייצנדיקע שיינהייט און האָט געהאַט אַלע אויסזיכטן ווידער חתונה צו האָבן; זי האָט אָבער אַוועקגעגעבן איר לעבן און זיך מקריב געווען פאַר די קינדער און האָט נישט געוואָלט הערן פון חתונה האָבן אַ צווייטן מאָל. זי האָט זיך אַלע יאָרן געשפּיגלט אין אירע ייִנגעלעך איבער זיי געציטערט און זיי אָפּגעהיט מיט היסטערישער געטריישאַפט. אירע ייִנגעלעך האָבן זיך פון אַלע קינדער אין חדר, אויסגעצייכנט מיט זייער קליידונג, ציכטיקייט און ריינקייט. מיט אַ סאַך יאָרן שפּע־

טער האָט שמואל משה דודס׳ פרוי, אויף אַן ענלעכן אופן אויפגעפּאַסט אויף אירע צוויי יינגעלעך און ווי תלמידים פון דער תרבות־שולע האָבן זיי זיך אויסגעצייכנט מיט זייער ריינקייט און שיינע ציכטיקע מלבושים. שמואל וויניסעס איין זון האָט איבערגעלעבט די בלוטיקע יאָרן פון נאַציזם און צוזאַמען מיט די שארית הפליטה פון אונדזער איליער לעבט ער אין ישראל.

מען מוז עמיגרירן

אין יענע מאָנאַטן האָט דער שרייבער פון די שורות אויסגע־ברייטערט די ציוניסטישע אַקטיוויטעט און עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן הכשרה. אַ גרופּע חלוצים פון 24 יוגנטלעכע, 4 מיידלעך און 20 בחורים. הער רובינטשיק, דבורה׳ס מאַן, איז געווען דער פאַרוואַלטער פון אַ פּאַפּיר־פאַבריק אין ראַיאָווקע, נישט ווייט פון איליע, האָט ער אונדז פיל אַרויסגעהאָלפן, אויסגעפועלט ביים פריץ, דעם אינהאַבער, אַ גרויסע קוואָטע פאַר די חלוצים. האָבן זיי געטאָן לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרבעט און אויך אַנדערע אַרבעטן וואָס הער רובינטשיק האָט פאַר זיי געשאַפן. אַ פּאָר חדשים האָבן זיי געלעבט אַ קאָלעקטיוון לעבן און אויף אַזאַ אופן האָבן זיי זיך געגרייט עולה צו זיין פאַר אַ קיבוץ־לעבן אין ארץ־ישראל. אַמעריקאַנער וויזעס איז שווער געווען צו דער־וואַרטן; סערטיפיקאַטן קיין ארץ־ישראל איז נישט לייכט געווען צו באַקומען; האָט די יוגנט געחלומט וועגן אויסוואַנדערונג ווי אַ ראַדיקאַלע לעזונג. ביי יעדער געלעגנהייט האָט דער שרייבער פון די שורות אָריענ־טירט און פּאָפּולאַריזירט די דרינגענדקייט אויסצוּוואַנדערן וואו עס זאָל נאָר זיין: ארץ־ישראל, אַרגענטינע און די פאַראייניקטע־שטאַטן, האָבן מיר אָפּט טעמפּעראַמענטפול פּאָלעמיזירט. מיין חבר שלמה קופּמאַן האָט גע־האַט די אָריענטאַציע פון אשרי יושבי ביתך. ער איז געווען אַ גרויסער וויצלינג, מיט הומאָר און חכמה. ווען איך האָב אַרגומענטירט און באַגרינ־דעט עמיגראַציע ווי פּקוח־נפש פאַר דער יוגנט, האָט ער אָפּט באַמערקט: „ער זעט פאַר אַז לייזער וועט זיך אַוועקלאָזן אין די מרחקים און אַז עס וועלן אָנקומען שווערע קריזיסן אין מזרח־אייראָפּע, וועט ער זיך זיכער באַטייליקן אין אַקציעס צו שאַפן הילף פאַר די נויטבאַדאַרפטיקע, אָבער אויף דעם סמך וואָלט ער נאָך קיין צרות נישט געוואָלט האָבן״. מען דערציילט, אַז די טויטע קערפּעס פון שלמה, זיין פרוי און צוויי קינדער, האָט מען געפונען אין גאָרטן פון זיין הויז. ער האָט געהאַט

דעם פינצטערן גורל פון אַלע איליער קדושים, קרבנות פון בלוטיקן נאַציזם.

די פאַמיליע שפירא פון איליע, צמחס קינדער, האָבן אַלע באַציטנס אויסגעוואַנדערט. זעליג און שמואל לעבן אין די פאַראייניגטע־שטאַטן. מיט שווערער אַרבעט האָבן זיי דערוואָרבן פאַר זיך אַ סאָלידע עקאָנאָמישע פּאָזיציע. האַלטן אָן די שיינע טראַדיציע פון אונדזער פאַמיליע און האָבן אַ גוטן רעקאָרד אין זייער ביישטייער פאַר ייִדישע נאַציאָנאַלע נויטן. יעקב, לייזער (מיין וויניקייט), גרשון און יהושע, רייזל און חנה, לעבן אין מעקסיקע. מיט איניציאַטיוו, דינאַמיק און ענערגיע, האָבן מיר אין מעקסיקע פּראָגרעסירט עקאָנאָמיש און באַטייליקן זיך פּראָמינענט אין לאָקאַלע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן, ספּעציעל אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און פאַר מדינת־ישראל. פאַר די אַלע יאָרן וואָס מיר זיינען אין די אַמעריקעס, האָבן מיר נישט איבערגעריסן דעם קאָנטאַקט מיט אונדזער היים־שטעטעלע איליע. די פאַרבינדונג איז געווען אַ גייסטיקע, אַ סענטימענטאַלע. זייער אָפט אָפּגעפרישט מיט זכרונות.

די איליער איינוווינער

איך וועל פאַרבינדן די עפּיזאָדן פון איליער ווירקלעכקייט מיט אַ דערמאָנונג פון אַלע איליער תושבים, וועלכע מיין זכרון וועט מיר העלפן זיי אָנצורופן. די מערהייט פון זיי זיינען קדושים, די הייליקע קרבנות פון פאַרשאָלטענעם נאַציזם.

אין עקסטרעם פון דאַלהינאָוווער גאַס האָט געוואוינט, שיינע מיט אירע קינדער. איר מאַן איז שוין געווען אין אַמעריקע. דערנאָך האָט ער אויך זיין פאַמיליע אַריבערגענומען קיין אַמעריקע. שיינע האָט זיך אויפגעפירט ווי אַ גרויס־שטאָטישע; פלעגט אַרויסגיין אין גאַס מיט אַ היטעלע, אויפגעפּאַסט און עלעגאַנט. אַנטקעגן איר האָט געוואוינט אַרע דער שמיד. זיינע זין פלעגן אים אַרויסהעלפן אין דער קוזשניע; ווען זיי זיינען אונטערגעוואַקסן, האָבן זיי געאַרבעט אין די אַרומיקע שטעטלעך. אין שכנות מיט אַרע דעם שמיד האָט געוואוינט לייבע דער שוסטער, זייער אַ פרומער, אַ תהילים־ייִד. ער פלעגט נישט פאַרפעלן צו גיין אין שול אַריין יעדן טאָג צו שחרית, מנחה און מעריב. ער האָט געהאַט דריי זין און איין טאָכטער. איין זון איז אַוועק קיין אַמעריקע; פון אַ שוסטער איז ער אין דער נייער וועלט געוואָרן אַ פאַרמעגלעכער סוחר און אַרויפגעאַרבעט אַ פיינעם שוך־געשעפט.

נישט ווייט פון לייבע דעם שוסטער, האָט געוואוינט שלמה חיים דער קאָמיסיאָנער מיט זיין צווייטער פרוי, אסתר די מאלאדעטשנער. איר זון מלך, פון איר ערשטן מאַן און איר שטיף־זון אלי שלמה חיימס, זיינען אַוועק קיין אַמעריקע פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. דוד דער יונצע־וויצער, זייער אַ פרומער ייִד, זיינער אַ זון איז אויך אַוועק קיין אַמעריקע; גוטמאַן דער שמיד, אַ פרומער ייִד, אַ תלמיד חכם, איז אַוועק קיין אַמעריקע און דערנאָך האָט ער אַראָפּגענומען זיין פרוי מיט די קינדער יודל און שמעון ליכטערמאַן, וועלכע האָבן אַ לאַנג־יאָריקן רעקאָרד אַלס העברעאישע לערער אין ניו־יאָרק. שלמה זלמן דער שוסטער, האָט געהאַט אַ שווערע מערכה. זיין ווייב איז געווען נישט מיט אַלעמען... ער איז אָבער געווען אַ שטילער און בכבודיקער און ער האָט מיט הכנעה זיך אונטערגעוואָרפן זיין ביטערן גורל. זיין טאָכטער רייזל, אַ יונג שיין מיידל איז אויך אַוועק קיין אַמעריקע. אַן אַמעריקאַנער טוריסט וואָס האָט באַזוכט אונדזער שטעטל, איז אים רייזל שטאַרק געפעלן געוואָרן, האָט ער מיט איר חתונה געהאַט און ער האָט איר מיטגענומען קיין אַמעריקע. מאיר יהושעס האָט געהאַט אַ זון און אַ טאָכטער. שמואל זיין זון איז געווען אַ פאַר יאָר אין אַמעריקע, איז אָבער צוריקגעקומען אַהיים. פון צייט צו צייט פלעגט שמואל אָנטייל נעמען אין דראַמאַטישן קרייז אין אונדזער שטעטל און ער פלעגט אויספירן פרויען־ראָלן; האָט מען אים גערופן שמואל די „פאַניענקע". ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ איליער מיידל און איז געבליבן אַ איליער תושב. זיינע אַ טאָכטער איז פון איליער שארית הפליטה אין ישראל. מאיר יהושעס טאָכטער האָט חתונה געהאַט פאַר אַ ישיבה־בחור; זייערער אַ זון איז אויך פון די שארית הפליטה אין ישראל. שמעון דער גלעזער איז אויך אַוועק קיין אַמעריקע צו זיינע קינדער. אין איליע זיינען געווען צוויי יתומים אַן אַ מוטער: מלכה און יהושע. יוחנן שמעון, אַ בכבודיקער באַלעבאָס פון שטעטל האָט מלכהן גענומען צו זיך און ער האָט איר דערצויגן ווי אַן אייגן קינד; האָט מען איר גערופן מלכה, יוחנן־שמעונס. זי האָט חתונה געהאַט פאַר באַטשע איטע מערעס, פון די גרעסערע שניט־קרעמערס ביי אונדז אין שטעטל. מלכהס ברודער יהושע האָט זיך אויפגעהאַלטן ביי שמעון דעם גלעזער; מיט איבערגעגעבנהייט און עלטערן־ליבע, האָבן שמעון דער גלעזער און זיין ווייב דערצויגן יהושען ווי אַן אייגן קינד. ווען שמעון דער גלעזער איז אַוועק מיט זיין פאַמיליע קיין אַמעריקע צו זיינע קינדער, האָבן זיי יהושען נישט מיטגענומען;

די סיבה איז אומבאַקאַנט. יאכע די סטארינקער האָט אַלע אירע יאָרן געלעבט מיט איר שנור; איר זון לייבע איז אַלע יאָרן געווען אין אַמעריקע און צום סוף איז ער צוריקגעקומען קיין איליע. שמואל שמעון נחומס איז געווען פון די הוטנער אַרבעטער; אַלע זיינע קינדער זיינען אַוועק קיין אַמעריקע. חיים דוד דער שוסטער האָט אָפּגעקויפט גוטמאַן דעם גלעזערס הויז און איז אויפגעריכט געוואָרן ווי אַ באַלעבאָס אין שטעטל. חיים שמעון האָט געהאַט אַ גרויסע פאַמיליע; עטלעכע יאָר איז ער געווען אין אַמעריקע און חיה דרייזע זיין ווייב איז געווען די פרנסה-געבערין פאַר דער גרויסער פאַמיליע, ביז די קינדער זיינען אונטערגעוואַקסן און זיינען געוואָרן אַרויסהעלפער. חיים שמעון איז צוריקגעקומען קיין איליע; זיינע קינדער: בנימין דער שטומער, רחל, אירמע, לייבל און טייבל. טייבל, די מוזינקע איז שוין געווען אַ גימנאַזיסטקע, אַ שילערין אין ווילייקער גימנאַזיע. לייבל מיט זיין פאַמיליע האָבן איבערלעבט די שוידערלעכע יאָרן פון נאַציזם און ער לעבט מיט זיין פאַמיליע אין די פאַראייניקטע שטאַטן. יצחק יעקב דער שניידער, איז געווען אַן אביון; זיין עלטערער זון אַלטער איז אַוועק קיין אַמעריקע און פון צייט צו צייט אַרויסגעהאָלפן זיינע עלטערן מיט עטלעכע דאָלער. זיין צווייטער זון חיים איז געבליבן אַ איליער תושב. רב אברהם יצחק דער שוחט האָט געהאַט פיר טעכטער און אַ געראָטענעם בן יחיד, דוד, אַ באַגאַבטער יוגנטלעכער מיט סמיכה אויף רבנות און וועלטלעכער און העבראישער בילדונג, האָט פאַרנומען אַ ראַבינער-שטעלע אין אַ שטעטל. אהרן-זלמן דער שוסטער איז געווען אַ פייער-לעשער. ווען ער איז געגאַנגען אָנגעטאָן אין דער אוניפאָרמע פון דער פאַזשאַרנער קאָמאַנדע, האָט ער זיך געפילט ווי דער מושל פון שטעטל; ער איז אַוועק מיט זיין פאַמיליע קיין אַמעריקע. אין זיין שטוב האָט דערנאָך געוואוינט אַלטער, מיכאל דעם שוסטערס. אין שכנות מיט אים האָט אויך געוואוינט אַלטער, חיים אברהם דעם סטאַראָסטעס זון, אַ מעל-קרעמער; ער האָט געהאַט אַ בן יחיד, דוד. אברהם דער מלמד, זיינע צוויי זין זיינען געווען באַרימטע ישיבה-בחורים און גרויסע תלמידי חכמים. ראשע זיין ווייב איז געווען אַ קרעמערקע און האָט אַרויסגעהאָלפן אין דער פרנסה. אברהם דער טויבער שניידער האָט זיין בן יחיד ברוכן אַוועקגעשיקט קיין אַמעריקע. שמעון שיינע פייגלס איז געווען פון די הוטנער; האָט געהאַט אַ גרויסע פאַמיליע; מאשקע, ראניע און פעשקע זיינען אַוועק קיין אַמעריקע און האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער נייער היים ווי

אייגנטימער פון אַ גרויסער פאַטענטירטער אונטערנעמונג. שיינע פייגל מיט איר מאַן — דריי טעכטער און זייער זון חיים יענקל זיינען אין די מלחמה־יאָרן מגולגל געוואָרן קיין וולאַדימיר. חיים יענקל האָט זיך דער־נאָך אויסגעצייכנט אַלס שעף פון גרויסע רעגירונגס־ביוראָען אין מאָסקווע. חיים שמעון, אפרים און לייזער זיינען אויך געווען פון די הוטנער. יענקל שיינעס דער קצב, זיין זון אלי איז געשטאָרבן יונג און איבערגעלאָזן אַ פרוי מיט קינדער. אַלע יאָרן האָט די אלמנה מיט איר פאַמיליע געלעבט צוזאַמען מיט איר שווער בשלום. אברהם חיים ניסן שמואלס האָט געהאַט פינף זין; דריי האָבן חתונה געהאַט מיט איליער מיידלעך און געווען פון די אָנגעזעענע איליער בעלי בתים. אייזיק און אנשל זיינען אַוועק קיין וואַרשע. אנשל איז דערנאָך מגולגל געוואָרן טיף אין רוסלאַנד. אברהם חיים איז געווען אַ וואַלד־סוחר און תבואה־האַנדל; איז געשטאָרבן פון אַ ראַק. זיין פרוי ראכע האָט דער־נאָך צוזאַמען מיט אירע קינדער אָנגעפירט מיט די געשעפטן. כיענע, חיים אברהמס שוועסטער, אַ בילד־שיינהייט האָט חתונה געהאַט מיט אַ ישיבה־בחור און אין די מלחמה־יאָרן האָבן זיי פאַרלאָזט איליע און געלעבט אין מינסק. איטע־מערע מיט אירע דריי זין און דריי טעכטער האָט געפירט אַ גרויסע שניט־קראָם. איר טאָכטער האָדל האָט די לעצטע צען יאָר געלעבט אין די פאַראייניקטע שטאַטן. איר יינגסטער זון ברוך האָט חתונה געהאַט מיט מלכה יוחנן־שמעונס און אָנגעפירט מיט דער שניט־קראָם צוזאַמען מיט זיין מאַמען. ר׳ אפרים ראשע ציפעס האָט געהאַט דריי טעכטער און אַ בן יחיד שלמה. דבורה לעבט מיט אירע צוויי טעכטער אין ישראל (פון שארית הפליטה). ר׳ ברוך יוסף איז געווען פון רב מנשה איליערס משפחה; זיין טאָכטער פרומע האָט חתונה געהאַט מיט בנימין בער׳ל מאשעס, שמאַטקינס אַ זון. ר׳ בערל מאשעס איז געווען פון די באַרימטע ליובאַוויטשער חסידים און האָט געהאַט אין וואַרשע אַ גלאָז־געשעפט. אָפט פלעגט ר׳ בערל מאַשעס קומען קיין איליע געשעפטלעך און איז געווען אַ בכבודדיקער גאַסט אין חסידישן שטיבל. ער פלעגט פירן אַ טיש ווי אַ חסידישער רבי. פלעגן די חסידים טאַנצן און עסן צלי מיט ר׳ בערל מאשען. אין גראַבסקים צייטן איז ר׳ בערל מאשע עולה געווען צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע קיין ישראל. ווי אַן אגודה־מענטש האָט ער פאַרענטפערט אַז די השגחה האָט אַזוי אָנגעצייכנט זיין לעבנס־שיקזאַל אָפּצולעבן זיינע עלטערע יאָרן אין ישראל. בנימין ברונשטיין איז געווען פון די פאַרזעסענע בחורים, האָט אַלע יאָרן

געלייענט דעם „הצפירה" צום סוף האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ מיידל פון פלעשטשעניץ. זיין זון האָט אויסגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע. יעקב משה — אַ וואַלד־סוחר און תבואה־הענדלער, נאָסל אברהם חיימס איז געווען זיין איידעם. ראחקע די שניידערקע האָט לאַנגע יאָרן געלעבט מיט איר טאָכטער אַליין; איר מאַן איז געווען אין אַמעריקע. צום סוף איז לייבע צוריקגעקומען צו זיין פאַמיליע און ער האָט זיך פאַרנומען מיט סטאָלעריי. שלמה חיים דער מלמד מיט זיינע קינדער האדל און זלמן.

יאַכנע מיט איר באַרימטן מאַן, הרב רב זאב ברוידע. זייערע קינדער חיים יוסף מאשקע און שימקע האָבן געלעבט אין באַקו, קאַווקאַז. זייער זון בענטשע איז געבליבן אַ אילייער תושב. הרב רב ירוחם מיט זיין פאַמיליע. ראובן דער סעלצער האָט געהאַט דריי טעכטער און אַ בן יחיד. אליה ראובנ׳ס איז געווען אַ בעל מנגן פון הויכן שטייגער, מען קען זאָגן — אַ קינסטלער אין נגינה. ער איז געווען אַ בוכהאַלטער אין דווינסק. יעדער מאָל ווען ער פלעגט קומען אַהיים, איז ער געווען דער ליבער גאַסט פון שטעטל און מהנה געווען די אילייער מיט אַ קבלת שבת און מוסף. אַלטקע ראובנ׳ס האָט חתונה געהאַט מיט שמואל צימער־מאַן, אַ לערער אַלע זיינע יאָרן. צום סוף האָט ער זיך גענומען צו מסחר און זייער שטאַרק מצליח געווען. אפרים איטשע מיט זיין פאַמיליע. זיין זון ירוחם איז געווען פון די יונגע בעלי תפילות אין שטעטל. אלי זונדל מיט זיין פאַמיליע, לייבל אלי זונדלס מיט זיין פאַמיליע, זיין פרוי איז קראַנק געוואָרן אויף אַ ראַק און איז געשטאָרבן אין בליענדיקן עלטער. איטשע דער שמיד, זיין זון משה פייווע האָט חתונה געהאַט מיט עלקע שמואל אייזיקס. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז משה פייווע אַוועק קיין אַמעריקע. עלקע האָט נישט געהאַט קיין ידיעות פון אים. נאָך דער מלחמה איז זי אויך אַוועק קיין אַמעריקע און די פאַמיליע האָט זיך פאַראייניקט. שמואל אייזיק דער בעדער מיט זיין פאַמיליע. אלי־שמואל אייזיקס האָט זיך אויסגעצייכנט; ער איז געוואָרן אַ וואַלד־סוחר און געהאַט סמאַליאַרניעס. זיינע צוויי קינדער — אַ זון מיט אַ טאָכטער זיינען פון די שארית הפליטה פון אילייער אין ישראל. זיין יינגסטער זון מיט סמיכה אויף הוראה איז מיט צוועלף יאָר צוריק אָנגעקומען קיין אַמעריקע, און פאַרנעמט אַ כסא הרבנות. יעקב דער שמיד מיט זיין פאַמיליע; אלי דער שמיד מיט זיין פאַמיליע. משהקע זיין זון האָט אַרויסגעהאָלפן זיין טאַטן אין דער קוזשניע. רב שלמה יצחק מיט זיין

פאַמיליע; זיין זון אַ מוסמך און אַ ראש הישיבה אַלע יאָרן. נחמהקע שלמה איטשעס מיט איר מאַן רב יצחק, וועלכער האָט יאָרן געלעבט אין אַפריקע און אַמעריקע. נחמקע, כלוינע און שימקע זיינען אַוועק קיין אַמעריקע. איר זון לייזער איז יונג געשטאָרבן און אברהם, רחקע און מערע־פייגע זיינען פאַרבליבן איליער תושבים. אלי הירשקע ראגאזינסקי האָט דערנאָך געוואוינט אין נחמקים הויז אין עקסטרעם פון מינסקער גאַס. אַלע יאָרן איז ראגאזינסקי געווען אַ העברעאישער לערער; איז דערנאָך געוואָרן אַ דערפאָלגרייכער סוחר און איז פלוצלונג געשטאָרבן עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. זיין טאָכטער נחמקה לעבט אין ישראל. ישראל דער סמאלארניק מיט זיין פאַמיליע און דריי זין און עטלעכע טעכטער. חיים ריער מיט זיין פאַמיליע, נח ריער מיט זיין פאַמיליע זיין זון יונה האָט חתונה געהאַט מיט בת שבע יענטעס און זיינען פון דער שארית הפליטה אין ישראל. חיים הענדל מיט זיינע טעכטער: ביילע, יאָכקע און פראַדל. רב שלמה חיים דער קאַטלער — זיינע קינדער זיינען אַוועק קיין אַמעריקע.

רב משה דוד האָט געהאַט אַ גרויסע פאַמיליע: צוויי זין און פינף טעכטער. ברוך בערעס האָט אַראָפּגענומען יאָכקען די יִנגסטע טאָכטער זיינע קיין אַרגענטינע, האָט מיט איר חתונה געהאַט און לעבן אין ריא קווארטא, וואו זיי זיינען באַקאַנטע סוחרים. שמואל וויינעס — זיינע צוויי זין זיינען פון שארית הפליטה פון די איליער אין ישראל. אברהמל דער שוסטער, דער שמש פון קליינעם בית מדרש און זיין פאַמיליע. משה אהרון דער שוסטער מיט זיין פאַמיליע; זיין זון אַלטער, אַ ישיבה־בחור איז פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה אַוועק קיין אַמעריקע און איז געוואָרן דאָרטן אַ דערפאָלגרייכער סוחר. אורע דער קצב מיט זיין פאַמיליע — זיינע זין אלי און אַלטער זיינען געווען תושבים פון איליע, זיין טאָכטער מינקע האָט חתונה געהאַט מיט נאָטע שעליובסקי פון מאלאדעטשנא, געווען אַ לערער אין איליע. איז אַוועק קיין אַמעריקע. שלמה יענקל דער קצב מיט זיין פאַמיליע; מאטשע דער קצב מיט זיין גרויסער פאַמיליע. יוסף סאלאנאוויטש מיט זיין פאַמיליע; זיין זון שלמה — אַ גרויסער למדן איז פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אַוועק קיין אַמעריקע. זיין צווייטער זון איז אַוועק קיין אַרגענטינע. וואלפקע סאסמאַן משה דודס איידעם מיט זיין פאַמיליע, ביילע בענטשעס מיט איר פאַמיליע — איר זון וואלפקע איז פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אַוועק קיין אַמעריקע. חיים אברהם דער סטאראסטא מיט זיין

פאַמיליע, איטשע ראדעס מיט זיין פאַמיליע, רב חיים דער פאסאצער מיט זיין פאַמיליע, אברהם דאנישעווסקי מיט זיין פאַמיליע — זיין זון ראובן דניאלס און זיינע אַ טאָכטער זיינען פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אַוועק קיין אַמעריקע. דער יִינגסטער זון שלמה איז אַוועק קיין אַרגענטינע. מאקלע די בעקערקע מיט אירע טעכטער מינקע און איטקע. דער איינציקער זון אירער איז אַוועק קיין אַמעריקע. רב שלום שעפטל מיט זיין פאַמיליע — זיינע צוויי זין זיינען אַוועק קיין אַמעריקע, גיטל, יענקל און רחל האָבן געלעבט מיט זייערע פאַמיליעס אין איליע. גיטלס זון, אריה קאַפעליאָוויטש איז פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה עולה געוועזן קיין ישראל. רב משה, טייבל באַניעס מאַן מיט זיין פאַמיליע און אַלע זייערע קינדער זיינען עולה געוועזן קיין ישראל. אברהמקע בנימינס מיט זיין פאַמיליע, שלמה זיין ברודער איז אַוועק קיין אַמעריקע. רב שמואל רודניער, פריידקעס מאַן מיט זיין פאַמיליע — זייער טאָכטער דבורה, די פרוי פון רב יוסף שמאטקין האָבן אין גראַבסקים צייטן עולה געוועזן קיין ישראל. לייבל, הירשל, פייגל און גיטל האָבן געלעבט אין וואַרשע. פייגלס זון בנימין דן איז פון די שארית הפליטה פון די איליער אין ישראל. חיה שרה פריידקעס מיט איר מאַן חיים האָבן געלעבט אין איליע. די פאַמיליע דייכעס זיינען אַוועק אין די באַלטישע לענדער. גדליה דער אייזנקרעמער מיט זיין פאַמיליע האָט אָפּגעקויפט זייער הויז. מלכה די בעקערקע מיט איר פאַמיליע, יענטע מיט איר פאַמיליע, הענדע מיט איר פאַמיליע, שרה ראכע מיט איר פאַמיליע. טוביה חפץ, מלכהס זון איז עולה געוועזן אין די צוואַנציקער יאָרן קיין ישראל, בת שבע, יענטעס טאָכטער איז מיט איר פאַמיליע פון די שארית הפליטה פון די איליער אין ישראל. מלכהס צוויי זין זיינען אַוועק קיין אַמעריקע נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, רב שמערל מיט זיין פאַמיליע, אָסנע מיט אירע צוויי זין — רב ישראל דער שוסטער מיט זיין צווייטער ווייב, אסתר מלכה; אלי דער שוסטער מיט זיין פאַמיליע; ברוך מושה׳ס מיט זיין פאַמיליע — ראובן זיין זון איז אַוועק קיין אַרגענטינע; הרב רב אברהם אליהו רמז מיט זיין פאַמיליע; זיין טאָכטער שרה מיט איר פאַמיליע לעבן אין ישראל. ראובן אברהם דער שוסטער, דער שמש פון קליינעם בית מדרש מיט זיין פאַמיליע. מענדל דער וואַטאָוניק — זיין פרוי טייבע איז געווען די שטעטלדיקע באָבע אויף שרהם פלאַץ. ר׳ אלי דער מלמד. זיינער אַ זון איז אַוועק קיין אַמעריקע. רב מאיר שלמה דער גלעזער און זיין פאַמיליע. אבא דער פורמאַן און זיין פאַמיליע.

דוד מאיר שלמהס און זיין פאמיליע. פיישקע דער פרוכט־הענדלער מיט זיין פאמיליע; מענדל דער קירזשנער מיט זיין פאמיליע; יענקל דער שמש מיט זיין פאמיליע. אברהם שלמה וויכנעם — זיינע קינדער — עטל מיט איר פאמיליע, מאטל מיט זיין פאמיליע. אייזיק מיט זיין פאמיליע גיטל מיט איר פאמיליע. צוויי זין רב אברהם שלמהס זיינען אוועק קיין אמעריקע פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. מאטלס א זון איז פון די שארית הפליטה פון די אילייער אין ישראל. גיטלס א זון איז געווען מיט אן אפיצערן־ראנג אין צבא הגנה לישראל — איז אבער יונג געשטארבן. רב שמעון דער תלמוד תורה מלמד מיט זיין פאמיליע — זיין זון חיים אלי איז פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה אוועק קיין אמעריקע. זיין זון צבי איז געווארן א תושב אין קורעניץ און זיין טאכטער פערלע האט חתונה געהאט און איז געבליבן אין איליע. הינדע די בעקערקע מיט איר פאמיליע — ר׳ לייב דער שטעטער מיט זיינע טעכטער. וועלוול שרהס מיט זיין פאמיליע — זייער בן יחיד אליהו און זייער טאכטער מינדל זיינען אוועק קיין ארגענטינע. רייזע די הוטנער מיט איר פאמיליע. איר איידעם שנייאור מיט זיין פאמיליע; דער סטארינקער מיט זיין פאמיליע — זיין זון הירשל האט חתונה געהאט מיט ליבען, אלי דעם שוסטערס טאכטער. משה זוט מיט זיין פאמיליע, בערעס איידעם; מיניע בערעס די אלמנה מיט אירע צוויי זין, אנגעקומען קיין אמעריקע פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה. זיין ברודער ברוך לעווין איז אוועק קיין ארגענטינע. רב צמח שאפירא מיט זיין פאמיליע, זעליק און שמואל לעבן אין די פאראייניקטע שטאטן. די אלע אנדערע פון דער פאמיליע האבן אויסגעוואנדערט קיין מעקסיקע: יעקב, לייזער, גרשון, רייזל, יהושע און חנה און זייערע פאמיליעס. יוחנן שמעון מיט זיין פאמיליע — אלטער, איסר, ראניע און זיין איידעם מיט זיין פאמיליע האבן פארלאזן איליע און האבן געלעבט אין קאוונע. יעקב שרה ראשקעס מיט זיין פאמיליע. משה גאלדעס האט נאך גאלדעס טויט חתונה געהאט מיט רחל חנה באשעס.

דאס זיינען די אילייער תושבים, וואס מיין זכרון האט מיר געהאלפן זיי צו פארצייכענען. זיכער האב איך פארפעלט צו דערמאנען אייניקע תושבים. א חוץ דעם זיינען פון 1928 ביז 1943 פארגעקומען ענדערונגען און די שארית הפליטה פון די אילייער אין ישראל וועלן דערגאנצן די רשימה פון די אילייער תושבים און לאמיר האפן אז אויך צו דער רשימה פון די לעבעדיקע.

אונזער פליכט

אונדזער היים־שטעטעלע איז אָפּגעמעקט געוואָרן. די יידישע איליע עקזיסטירט שוין נישט מער. די עמיגראַציע האָט אָבער אָפּגעראַטעוועט הונדערטער איליער אין די פאַראייניקטע־שטאַטן, אין אַרגענטינע, מעקסיקע און אַ שארית־הפליטה פון אַ פּאָר־צענדליק אין מדינת־ישראל. אין די פאַראייניקטע־שטאַטן האָט אַלע יאָרן עקזיסטירט די קאָנגרעגיישן פון איליער לאַנדסלייט. זלמן בערעס איז פאַר פיל יאָרן געווען פאָרזיצער פון דער אָרגאַניזירטער איליער קאָנגרעגיישן, וועלכע איז געווען דער אַדרעס פון אַלע איליער צעשפּרייטע אין פאַרשידענע סטייטס אין די פאַראייניקטע־שטאַטן. די איליער לאַנדסמאַנשאַפט האָט אויסגעפילט איר מיסיע צו שאַפן הילף פאַר אונדזער היים־שטעטלע אין צייטן פון אומגליקן און נויטן. דער פרי צייטיקער טויט פון זלמן בערעס איז אַ גרויסער פאַרלוסט פאַר אַלע איליער. ער איז געווען אַ בכבודיקער רע־פּרעזענטאַט פון איליער יונגער גענעראַציע מיט אינטעליגענץ און בילדונג און עס איז שמערצפול וואָס צוויי יאָר צייט נאָך זיין טויט האָט די קאָנגרעגיישאָן אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

די קאָנגרעגיישאָן פון איליער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק דאַרף באַנייען איר עקזיסטענץ. מיט מיין באַשיידענער באַטייליקונג אין דער ליטעראַרישער אויסגאַבע צום זכר פון איליער קדושים, האָב איך דעם באַגער צו באַווירקן אויף אונדזערע לאַנדסלייט אין די פאַראייניקטע־שטאַטן, זיי זאָלן פאַסן די אָריענטאַציע פון הונדערטער קאָנגרע־גיישאָנס, וועלכע האַלטן אָן זייער עקזיסטענץ און רעאַליזירן קאָנ־סטרוקטיווע טעטיקייטן פאַר נאַציאָנאַלע נויטן און זיינען עפעקטיווע שותפים פון די ריזיקע אַנטוויקלונגס־פּראָיעקטן אין אויפבוי פון מדינת־ישראל. די באַנייאונג פון איליער קאָנגרעגיישאָן וועט זיין נישט נאָר דער מאָנומענט פון איליער קדושים, ווי אָן אינספּירירנדער פּאָטענציאַל אָנצורעגן מיט זייערע סילועטן. דאָס וועט זיין אַ גרויסער ביי טראָג אין דער מיסיע פון די אָרגאַניזירטע לאַנדסמאַנשאַפטן צו דעראָבערן איינ־הייטלעכקייט, אינטעגראַלקייט און קולטורעלע נאַציאָנאַלע קאָנצענ־טראַציע פון 6 מיליאָניקן יידישן ישוב אין די פאַראייניקטע שטאַטן און אויך אין אַלע אַנדערע תפוצות פאַר אונדזער נאַציאָנאַלן קיום און המשך מיט דעם גייסטיקן טעריטאָריעלן צענטער מדינת־ישראל, ווי איין גע־אייניקט פאָלק.

דער אומקום פון אונדזערע ברידער און שוועסטער על קידוש־השם והעם, איז זייער צוואָה פאַר דורות, פאַר אַלע איליער אָנצוהאַלטן זייערע טראַדיציעס, זייער נאַציאָנאַל־רעליגיעזן, פאָלקסטימלעכן לעבנס־שטייגער אין די תפוצות און אין ישראל. די מיסיע דאַרפן מיר אָנהאַלטן און ממשיך זיין פאַרן הייליקן אָנדענק פון אונדזערע ברידער און שוועסטער פון אונדזער חרוב־געוואָרענעם היים־שטעטעלע, איליע. די אָפּגעמעקטע שטעט און שטעטלעך האָבן אין די תפוצות און אין מדינת־ישראל, גרויסע טיילן פון זייער אַקטיוו. די לאַנדסמאַנשאַפטן, וועלכע זיינען אויפגעקומען מיט אַ פילאַנטראָפּישער מיסיע, דאַרפן ווערן די מאָנומענטן און פאָנען־טרעגער פון אונדזער אַלטע היימען, מיט דער מיסיע אָנצוהאַלטן זייער גייסטיקע נאַציאָנאַלע אייגנאַרטיקייט, וועלכע זאָל צעמענטירן נאַציאָנאַלע איינהייטלעכקייט און אייגנאַרטיקייט, ווי אַ פאָלק מיט נאַטירלעכע נאַציאָנאַלע אַטריבוטן, וועלכע האָבן מעגלעך געמאַכט די ראַדיקאַלע רעוואָלוציע, די דעראָבערונג פון מדינת־ישראל פאַר נצח ישראל.

נר תמיד
להורי אבא וגיטה קופלוביץ, לבית ברוידה, ולאחותי מלכה, שנספו בשואת העם על סף תקומת ישראל — הי״ד.
ת.נ.צ.ב.ה

אריה קופלוביץ

הקשר בין איליה לארץ ישראל בעבר והווה *

(כ־200 שנות עליה של עיירה אחת)

כאודים מוצלים מאש, שההשגחה העליונה זיכתה אותנו לחיות בישראל העצמאית, מחובתנו להקים גל־עד לזכר עיירתנו ויהודיה, שהיו ואינם עוד. את תרומתנו הצנועה, נרים, בהעלאת פרשיות עליה מופלאות מהעבר הרחוק ומהתקופה שבין שתי מלחמות העולם, המעידות על קשרים אמיצים בין עיירתנו, אילייה, לבין ארץ ישראל, קשרים שקודשו במבחן הדורות והזמנים. נגול כאן פרקי הוד, קסם וכמיהה, רוויי געגועים לארץ, לעליה ולציונות, המשתרעים על פני תקופה של כ־200 שנה. אולם, מאחר וחלק מהעלילות הללו מתיחס לדורות קדומים שנמסר מדור לדור על פה, יתכן ופה ושם שזורות העובדות באגדות. נשתדל איפוא לעמוד על מה שסופר לנו מפי אחרים וכן נתאר שורת דמויות של עולים בני זמננו וננחיל זאת לדורות הבאים.

רבים ושונים היו הגורמים שהלהיבו דורות רבים, של בני עיירתנו, לעלות, אך המניע המשותף לכולם היה האהבה לארץ. אם מגמת הראשונים, היתה מלווה בעיקר, אמונה דתית עמוקה; אם הבאים אחריהם עלו מטעמי מצוות ישוב הארץ; אם הממשיכים אחריהם נהרו לארץ כדי

---

*) רוב העובדות המיוחסות לדורות הקדומים ספר לי סבי המנוח ר׳ שלום שפטל ברוידה, ז״ל, בילדותי, ואילו מיעוטם בן עיירתנו מר חיים לוין, יבדל לחיים ארוכים, ממשק רמת־הכובש, בישראל.

לחונן עפרה — הרי מאוחר יותר חל מפנה: התפתחות הרעיון הלאומי. עתה הגיעו לארץ עולים, שמשאת נפשם היתה לבנותה ולהאחז בה: מניעיהם של הבאים בעקבותיהם, היה חזון תקומת ישראל; אחריהם עלו והעפילו עולים, שנשאו בליבם נכונות למאבק בכובש ושחרור המולדת. כך הגענו לשנת תש"ח, והעולים החדשים לחמו לעצמאות ישראל מהם גם נפלו בגבורה בשדה-הקרב. המדינה קמה. עולים בני עיירתנו שתעו על פני ארצות אירופה, המשיכו להגיע לישראל. כל מי שנשאר בחיים כוון את דרכו לציון.

אף היום בהכתב טורים אלה, בשנת תשכ"א י"ג שנה לקיום מדינת ישראל, עדיין מחלחל זרם דקיק של עולים „משם" ואברים מדולדלים מגיעים מעמק הבכא, כדי להסתופף בצל קורת מדינת ישראל הנבנית ומתפתחת.

ותחזנה עינינו:

חזון העם היהודי ואהבתו לארץ כרוכים זה בזה אלפי שנים. יחד עם הלב האם ינק הילד היהודי את האהבה והגעגועים לארץ. כבר בילדותו הורגלו שפתיו לדובב: „ותחזנה עינינו בשובך לציון". כל זה טבע בו חותם של אהבה וכמיהה בל ימחה. כך נוצרה שרשרת כמוסה ולוהטת של מאוויים וחלומות. אותם נשא כל חייו, בשמחה ובאבל, עד רדתו אלי קבר.

למול אורח חייו הדלים והעגומים, מלווים דאגת פחד מתמדת מבני הארץ העוינים אותו ומתנכלים לו, שקע באמונה ובזכרונות התנ"ך, שנטעו בליבו בנעוריו ועוררו בדמיונו געגועים לעבר המפואר... הן גם אנו היינו אי פעם עם חופשי בארץ ישראל. עם ככל העמים: עם גינוני מלכות משלנו, עם משטר ממלכתי עצמאי, בו עברו עלינו ימי מלחמה ושלוה. נצחונות וכשלונות. אולם בהיות העם מושרש באדמתו, לא נואש. תמיד נמצא המנהיג שהתיצב בראש המאבק ולרוב הצליח... לבסוף נוצחנו. העם הוגלה מאדמתו, פוזר בין הגויים ועצמאותו אבדה.

קרוב לאלפים שנה חלפו והוא התחיל להתאושש. על אף פזורו הנרחב ושעבודו הקשה במשך דורות, בגלל היותו מיוחד ונבדל מאחרים, רוחו לא נפלה. ממעמקים, בשמחה ובתוגה נשא בסתר את נפשו לציון, לחידוש חירותו הלאומית. כמיהה זו עברה מדור לדור וכך חדרה לנפשות אבותינו.

בכל היהדות שינקה משורשי המסורת העברית הקדומה והמקודשת, נשאו אבות אבותינו בליבם, בחשכת הגולה הארוכה, את חזון הגאולה השלמה. בתלאותיהם ובנדודיהם, חלמו עליה. אמנם, בתנאי חייהם הקשים; פחדם, עניים, נאלצו רובם המכריע להסתפק בתפילה זכה בלבד. אולם, בכל התקופות קמו בודדים, אמיצים ונועזים להגשים משאת נפשם — לעלות לארץ אבות.

הגעגועים לציון אינם ממושכים פחות מאורך הגלות עצמה. אולם, על כך לא נעמוד הפעם, כי אלה הן עובדות ידועות בתולדות ישראל. בכל התקופות ובכל הזמנים, של הגלות המרה, קמו קבוצות ובודדים וקיימו מצוות שיבת־ציון; אחרי חורבן הבית הראשון, השני ולאחריו; בימי הביניים בתקופת משיחי השקר, לפניה, אחריה, בימי הבעש"ט ועוד.

לעובדות הללו אין קשר מיוחד לעיירתנו, עכשיו נעמוד על השתתפותם הישירה של בני עיירתנו בעליות השונות.

עלית החסידים:

תולדות עם ישראל בגולה טראגיים ביסודם: עקב אבדן העצמאות הלאומית, בגלל התבדלותו מהאחרים מרצון או מאונס ובגין יעודו ההיסטורי. מבחנים עליונים של פורענות וגזרות, ברחבי התפוצה, יצרו שרשרת אסונות נוספים, שיסודם בסבל הממושך מחד גיסא ותקוות גאולה, מאידך. על אף עקשנותו המפורסמת ואמונתו הבלתי מעורערת של העם בצור ישראל וגואלו, יצרו האכזבות הממושכות שהעם נחל — רקע נוח לפעילות דוחקי קץ למיניהם. אם כי מניעיהם היו החשת תשועה לעם הנדכה והסובל, היה סופם אכזבה והמרת דת.

במערבולת טרגית זו נסחבו ונגררו יראים ושלמים. זו היתה מנת חלקם של תומכי שבתאי צבי, גורל חסידי יעקב פרנק, ואחרים. הטרגדיות הללו שמשו לקח לגדולי ישראל שבדורות הבאים, ללחום בכל תנועה חדשה בעודה בחיתוליה ולהחרים כל רעיון חדש, בעודו באיבו.

אין בכוונתנו לעמוד ולהסביר את תולדות החסידות מניעיה ומטרותיה, זאת עשו כבר ההיסטוריונים וסופרים שונים. מטרתנו הפעם היא הבהרת הרקע בלבד, כדי להאיר ולהסביר את סיבות המאבק המר והעקש, בין החסידים לבין מתנגדיהם. לעיירתנו הקטנה, איליה, השתולה אי שם במרחב שבין ליטה לרייסן, הגיעה החסידות בדור מאוחר יותר ובלבוש החב"די.

יוצרה, מחוללה ומבססה הרוחני של תנועת החסידות במרחבנו, היה רבי שניאור זלמן מלאדי. אף כי הוא לא היה מתלמידיו הישירים של הבעש"ט, אלא תלמיד תלמידו, רבי יעקב יוסף, — התגלה כהוגה דעות מוכשר של תורת החסידות ויסודותיה, כיוצר, מבסס ומטיף, בעל שעור קומה. עיקרי התורה מבוססים על החדרת אופטימיות והדוות חיים לתוך חיי העם העגומים. רעיונותיו התבססו על כתבי הזוהר, האר"י והקבלה, והוא רכזם בספרו הידוע „תניא", מתוך הנחה כי הם מהווים יסודות איתנים להמשך קיומו של העם, שפורענויות ואכזבות הביאוהו לניוון והתפרקות ערכין. הקבוצה שהתרכזה סביבו כונתה בשם חב"ד: „חכמה, בינה, דעת".

האוטוריטה התלמודית היהודית הגדולה ביותר בתקופה זו ובמרחב זה, היה ללא ספק הגאון, רבי אליהו מוילנה — הידוע בשם הגר"א. בין עקרונותיו יש לציין את התנגדותו לצורת לימוד התלמוד לפי שיטת הפלפולים האין סופית, בדורו ולפניו. במקום שיטה זו הוא הנהיג לימוד פשטני יותר ומעשי. מאידך מצביעים עליו היסטוריונים כי הוא חייב לימודי טבע, מתימטיקה ואסטרונומיה, כחיוניים לצלילה בים התלמוד וחדירה לעומקו.

אין בדעתנו לסטות מהנושא ולתאר את גדלותו של איש האלוהי — הזה ושטחי פעולותיו הרבים, זאת לא נטלנו עלינו. ברצוננו לעמוד בעיקר על פרשת מלחמתו העיקשת, המרה והממושכת — נגד החסידות, שהיא היתה ללא ספק הגורם הראשי והעיקרי, לעלית קבוצות חסידים לאר"י, לפני כ-200 שנה, ובתוכם ראשוני העולים מבין בני עיירתנו.

התפשטות קבוצות חב"ד באזורנו, בימים בהם, היתה בתחילתה איטית והססנית והקיפה בעיקר חוגים, שלא נמנו על גדולי התורה ואביריה. עיקרי תורת חב"ד, הובנו ע"י שכבות עממיות נרחבות, כהעדפת אמונה, הדוות חיים והתלהבות, על פני שכליות, בקיאות וחריפות בתלמוד, על כן הם נמשכו למסגרת זו. אך לא זו בלבד, נוהג הלמדנים בתקופה ההיא, לזלזל בערכם של פשוטי העם „עם הארץ" — זרזו תהליך גידול החסידות ותרמו לא מעט להתלכדותה.

הגאון רבי אליהו מוילנה, מאור הגולה בתקופה זו, שידע את גודל האסונות שהביאו על עם ישראל הכיתות המשיחיות והמתבדלות, נחרד למראה התפתחות תנועת החסידים. תנועת חב"ד שקמה במרחבו, נראתה לו כמהדורה חדשה של הכיתות המשיחיות, אך בעצמה ובהיקף נרחב יותר. הסכנה נראתה לו כמוחשית ומידית, על כן יצא לקראתה

במלחמת חורמה. במאבק זה שהתנהל בליטה ורוסיה הלבנה, נקטו הקיצונים שבין שני הצדדים, באמצעים פסולים ומחרידים, אף גרמו להתערבות שלטונות המדינה ולמאסרם של הרבי והגאון גם יחד. כל האישים שניסו לפשר ולהוכיח לגאון, שחששו אינו מבוסס, שמחב״ד אינה צפויה שום סכנה ליהדות, לא הצליחו לשכנעו. אף נסיונו המיוחד של רבי מנשה בן פורת, בן עיירתנו, מתלמידיו המובהקים של הגאון, לתהות אישית על קנקנה של חב״ד ע״י בקור במצודתה היא, בבית רבי שניאור זלמן, לא הצליח להזיז את הגאון מעמדתו העיקשת. המלחמה הפנימית נמשכה, הוגברה והגיעה לשיאי שנאה נוספים.

אלה היו ימים קשים ומרים, שנאת חינם בין עדת בני ישראל שגשגה ופרחה ובמיוחד הייתה השפעתה מרה כלענה, בעיירות הקטנות. היו אלה ימי מצור ומצוקה לחסידים, אך גם לרודפיהם. הגו בעצמכם; בעיירה קטנה, בה מתגוררות מאות משפחות אחדות, שנולדו, גדלו וחונכו יחד, שרובם קשורים אהדדי בקשרי משפחה ושכנות טובה, מתחילים לפתע להתבדל מהקהל כ-30 משפחות. הרוב בעיירה שקבל את השראתו מתלמידי הגאון, רואה במתבדלים סכנה ממשית לקיומו הוא ולקיום העם, פותח נגדם במלחמה; מונע מהם תפילה בצבור, שולל מהם זכות עליה לתורה מונע מילדיהם תלמוד-תורה, אינו בא אתם בשום מגע ומשא — פשוט מעמיד אותם כמצורעים מחוץ למחנה, היו אלה ימים אפלים לראשוני חב״ד ומהלומות עזות נתכו עליהם.

אף על פי כן הם לא נשברו. המכה שהוכו חשלה אותם ופיתחה בהם רגשי עזרה הדדית חזקים. אף כי רובם היו בני שכבות עממיות ואמצעיהם החומריים דלים, התחילו להתאושש, ובהתלהבות המיוחדת להם, נגשו להקמת בית תפילה עצמאי, „שטיבל״. מקצת האמידים שביניהם נשאו בעול כבד מאד, אולם גם העניים התאמצו מעל יכולתם הדלה. בכל זאת ספק אם יכלו לעמוד במאמץ הכספי מחד גיסא ובמבחן הבדידות מאידך, אלמלא החליטו לקבל לקהלם משפחה מסועפת, שאחד מבניה היה קשור בתקרית הטרגית של הגר-צדק. עתה הגישו שני הצדדים זה לזה ידים וכבלי בדידותם התרופפו. המשפחה המבודדת הצטרפה לחב״ד ואילו אנשי חב״ד אמצו אותה. ברית זו אפשרה לשני הצדדים להרחיב את מעגל חברתם וביסוס קיומם.

כל זמן שהחסידים עמדו בפני קשיים, עמד להם הכח והמרץ הדרוש להתמודד במכשולים. אך הונח והוקל להם במקצת ומצאו את עצמם בתנאים רוגעים יחסית, נוכחו שבכל זאת, הם מבודדים. בדידות זו גברה

מיום ליום והעיקה עליהם, במיוחד על הרגישים והאמידים שבהם. וכאשר לא מצאו מוצא אחר, החליטו לעלות לארץ ישראל כדי לפתור את מצבם המיוחד. כך קמה תנועה רצינית לעליה לארץ ישראל בין החסידים, וביניהם בני עיירתנו.

ר׳ אייזיק מאיר בן יוסף, שהיה חוכר טחנת הקמח באילייה כמעט כל ימיו. בעודו נער התיתם מאביו, במקום להמשיך לימודיו בחדר ואחרי כן ללמוד בישיבה המקומית, נאלץ להכנס לעול העבודה בגיל רך, כדי להביא טרף לאחיותיו ואחיו הקטנים ולאם האלמנה. אכן הצליח האיש במעשיו והגיע לביסוס כלכלי איתן, לעומת זאת נשאר כמעט ללא תורה ודעת. כאדם אמיד ובעל בעמיו, שהפרוטה מצויה בכיסו, שאף גם לקצת כבוד, אותו רצה למצוא בעסקנות ציבורית וגבאות קהילתית, אך עובדת היותו „עם הארץ" עמדה לו למכשול בדרך. הלמדנים בני העיירה, שקבעו בדרך כלל את הענינים הציבוריים, פסלוהו מסיבה זו, כתוצאה מכך הגיע למרירות.

התהוות חב"ד בעיירה, שמשה לו, איפוא, קרש קפיצה כדי להגיע למחוז חפצו. הוא הש כי הגיע זמנו וחלומותיו להיות לעסקן חשוב יתגשמו עתה. מיד הוא הצטרף לחסידים והם פתחו בפניו כר נרחב לפעולה וכבוד. ר׳ אייזיק מאיר, ממן עתה את פעולותיהם ודאג לארגונם. הודות למרצו ואמצעיו החומריים, הושגו הסכומים הדרושים לבנין ה„שטיבל". ביזמתו ובתמיכתו הכספית, הוזמן מלמד חב"די לילדי החסידים וכל מחסורו נטל על עצמו, מפיתו אכל ובצל קורתו לן. נתונים אלה הקנו לו זכויות להחשב על עמודי התווך של עדת חב"ד בעיירתנו. הכל התנהל איפוא כשורה, ר׳ אייזיק מאיר הטוחן זכה לשני כתרים גם יחד; לעושר ולכבוד. אולם הגורל רצה אחרת, הקערה התהפכה על פיה.

האברך ר׳ נפתלי בן יהודה, עלוי חרוץ ובקי בש"ם ובפוסקים, היה מבאי ביתו של ר׳ אייזיק מאיר, הטוחן, זה 8 שנים. נער היה עדיין, אולי כבן 10, כשאביו הביאו ממרחקים לישיבת איליה, לקנות בה תורה וחכמה. מנהל הישיבה, שהנער נשא חן בעיניו מאוד, דאג לסדרו בבית אמיד, כדי שיוכל להתמסר בכל כוחו לתורה, מבלי שידע מחסור. כך הגיע הנער לביתו של ר׳ אייזיק מאיר, שם הוא נכנס לעול מצוות, גדל והיה לעלם יפה, התקדם בשלבי התורה ודרך ארץ וזכה ליחס אהבה, כבוד והערכה עמוקה. סוף מעשה מחשבה תחילה. לר׳ אייזיק מאיר, איש המעשה, היו מזמן תוכניות תכליתיות, לגבי האברך נפתלי, הוא רצה בו, בכל לבו, כחתן לבתו היחידה ויפת התואר, אסתר, שעמדה להגיע

לפרקה בקרוב. על אף עלייתו הציבורית, גרמה לו עובדת היותו „עם הארץ" סבל לא יתואר. השאת בתו ללמדן ומופלג בתורה, צריך היה לפצותו על סבלו. לא היה לו שום ספקות שישיג מטרתו בנקל, מה גם שמלבד עושרו, היה לאחרונה לעסקן ראשי בעדת חב"ד. הפרי היה בשל, הוא צריך היה רק להושיט את ידו ולקטוף.

עסקנותו הענפה של ר' אייזיק מאיר, בעדת חב"ד והתלהבותו לעניניה, בלעו לאחרונה את כל זמנו. לשום מטרה לא הקדיש עתה תשומת לב ומרץ כה רב, כאילו רצה במאמציו המיוחדים להשיג את הפגור בעסקנות צבורית, שנכפה עד כה עליו. לפתע התערב הגורל וטרף את כל הקלפים, שאיפותיו הכמוסות התנפצו פתאום לרסיסים. בעודו שוקל את הדרכים כיצד להביא את הצעתו בפני חתנו לעתיד, „לדבר תכלית" ולעמוד על התנאים, העירה לו אשתו כי החתן הנכסף עזב את ביתו ולא חזר עוד. הוא הזדעזע, הזמיר שלמענו תכנן בניית כלוב מזהב, פרח ואיננו. זו היתה אמנם מהלומה, אך הוא לא אבד את עשתונותיו. לאט חזרה אליו שלוותו ובמוחו הצלול והמעשי, עלתה התכנית כיצד להחזיר את נפתלי, חתנו המיועד, לביתו. הוא הבין, כי במקרה דנן, הדרך המבטיחה ביותר, תהיה פגישה ישירה, אך היסס לעשות זאת, מטעמים רבים. לאחר שיקול נוסף, החליט לתכנן „פגישה מקרית", שרק בה הערובה, שהיא עתידה להסתיים בהצלחה. בידעו את מקום מגוריו, ושעות שובו הביתה, ארב ר' אייזיק מאיר לחתנו המיועד. התכנון היה מדויק להפליא, הפגישה עם רב נפתלי, שהתקיימה בשעה מאוחרת, נראתה בהחלט כאקראית.

שלום לך נפתלי פתח ר' אייזיק מאיר. איזו פגישה מקרית. מניין אתה בא ולאן מועדות פניך — המשיך לשאלו, בכוונו את השיחה לאפיקים צדדים. אולם, כאשר הרגיש כי היא קולחת בשובה ונחת, הוא שאלו דרך אגב; מדוע אין רואים את פניך בביתנו לאחרונה? התשובה היתה הססנית ומגומגמת, ספק התנצלות, ספק התחמקות. אולם ר' אייזיק מאיר לא הרפה מקרבנו, עד שגילה לו את האמת כולה. הסיבה נובעת מהתקשרותו של ר' אייזיק מאיר עם חב"ד.

האברך ר' נפתלי, עמד לפניו מבויש ונכלם וסינן מבין שיניו בהססנות והצטדקות; לא אוכל להרע לך מטיבי, אך דע לך כי הגר"א מוילנה, הכריז על חסידי חב"ד כמינים וכופרים, שאין לעמוד בד' אמותיהם ומכל שכן לא לבוא בקהלם. לתשובותיו הרגשיות של ר' אייזיק מאיר, הטוחן, שאין להאשמות הללו שום יסוד עובדתי ומציאותי, ענה

האברך: הגאון ללא ספק יודע מה הוא מדבר! קטונתי מכדי להרהר במעשיו ודבריו, אמרותיו הם לי לחוק.

זעה קרה כסתה את פני ר׳ אייזיק ועיניו השכו, הוא הרגיש כי עוד מעט ויתמוטט. מכה כזו עוד לא ניתכה עליו מעודו, הוא נוכח בעליל כי חלומו היפה מתנדף והולך. הוא התנודד, אך לא מט. חוסנו הגופני עמד לו. אף כי האברך, נפתלי, עדיין המשיך בהתנצלויותיו, עקב מצבו האישי הקשה ונאמנותו הכפולה, לא נקלטו הדברים במוחו. מצב זה נמשך דקות אחדות. לאט החל להתאושש ובינתו החלה לפעול. לשונו שנאלמה, החלה לשוב לגמישותה. אף על פי כן לא יכול היה להזים את ההאשמות. הוא גמגם: רק טובתך וטובת בתי לנגד עיני, הן אני כבר זקנתי, כל עושרי הרב שצברתי נועד רק לכם. הבאמת אתה מאמין כי אני מין וכופר? ליבו ניבא לו שתשובתו חדרה ללב האברך. הוא הרגיש כי העקשנות נחלשה, החומה אמנם נסדקה, אך כדי לכבוש אותה כליל דרושה הסתערות מחודשת, ולכך לא היה לו ברגע זה הכח הדרוש. הוא קבע, איפוא, את ההתמודדות המכרעת לפגישה נוספת, שהציע לקיימה בביתו של האברך. ר׳ נפתלי, ששיחה זו ערערה את עצביו ומצפונו כאחד, ניסה להבהיר את חוסר התכליתיות שבשיחה המוצעת, אולם כוחו כשל, לבסוף הסכים לה, בתנאי שהיא תתקיים באישון לילה, במקום מבודד שמחוץ לעיר.

באישון לילה הם נפגשו. ר׳ אייזיק מאיר, הטוחן, כאיש מעשי ובעל נסיון רב בחיים, שפע רעיונות ונימוקים. האברך כרע ממש תחת עוצמת דברי הגיונו והשתכנע בצדקתם — אך לא נכנע. מה יואמרו הבריות הוא טען: הברי, ידידי, ראשי הישיבה וכל בני העיר. לא אוכל! להתגוננות אמוציונלית זו, לא הייתה בפי ר׳ אייזיק מאיר הטוחן, שום תשובה. השחר כבר הבקיע ופתרון עדיין לא נמצא. לפתע אורו פני הטוחן, הרעיון הגואל הבריק. נמצא הפתרון המתאים הרצוי לשני הצדדים: נשואין ועליה מידית לארץ ישראל.

זה שנים, פתח ר׳ אייזיק מאיר הטוחן, שאתה חולם לעלות ולהשתקע בארץ הקודש, עכשיו אני נותן לכם לכך את ברכתי ועזרתי אעניק לבתי נדוניה ביד רחבה, שתספיק להוצאות נסיעה ולקיומכם לכל החיים. כעת היא ההזדמנות לכך. בכל המרחב מתארגנות עתה קבוצות חסידים לעליה לארץ הקודש, אף אני ורעיתי נחסל את רכושנו, איה״ש, ונצטרף אליכם בהקדם. זוהי לדעתי התכנית הפותרת את כל הבעיות והקשיים.

האברך, ר׳ נפתלי, נדהם, מרוב התרגשות דבקה לשונו לחיכו ולא היה מסוגל להשמיע אפילו משפט אחד. התרגשותו היתה מובנת; חלום חייו עמד פתאום להתגשם. לאות הסכמה רק את ידו היה מסוגל להושיט.

עם זריחת השמש נפרדו הצדדים ופנו כל אחד לדרכו, כשההסכם המושג נחתם „בתקיעת כף״.

לא ארכו הימים והזוג הצעיר נעלם מהעיירה. התעלומה נפתרה בשעת פרידתו של ר׳ אייזיק מאיר, מאנשי חב״ד, לפני עלית משפחתו לארץ הקודש. ר׳ אייזיק מאיר הטוחן, פרסם את הידיעה המרעישה בכבודו ובעצמו. שתי המשפחות הללו, היו איפוא העולים הראשונים מעיירתנו, מאנשי הב״ד, שפתחו את הדרך לאחרים נוספים.

עלית תלמידי הגאון:

היחסים שהיו קיימים בין החסידים לבין המתנגדים בעיירתנו ובליטה בפרט, השתקפו במלוא הבהירות, בפרקנו הקודם. במשפט אחד היינו מגדירים אותם כך; השנאה בין המחנות היתה תהומית. רק ענין אחד ויחיד היה להם משותף, הכמיהה לעלות לארץ הקודש. אף על פי כן שונה הייתה עליה אחת מרעותה, בשלוש עובדות בולטות: במניעיה, בהרכבה וארגונה. בניגוד למניעי עליתם של תלמידי הגאון שהיו דתיים טהורים בלבד, היו טעמי עליתם של החסידים דתיים אמנם בעיקר, אך לא היחידים, מכל מקום לא לגבי החסידים שעלו ממדינת ליטה. להם היו סיבות נוספות: לשתחרר מן המתח המתמיד שבמאבק עם המתנגדים ומן ההטרדות הבלתי פוסקות. ההבדל השני בין שני מחנות העולים התבטא בהרכב הגיל. בעוד הרכב העליה החסידית היה מגוון, מצעירים וקשישים, היו תלמידי הגאון כמעט כולם קשישים. ועוד הבדל נוסף. בעוד העליה החסידית היתה כמעט אקט חד פעמי וספונטני, הרי עלית תלמידי הגאון אורגנה בישוב הדעת, בדאגה ובהמשכים.

ראשוני העולים מבין תלמידי הגאון עלו לארץ הקודש עוד בימי חייו. אך עליתם המאורגנת החלה למעשה לאחר מותו, בראשית המאה ה־19, כשתלמידו רבי ברוך משקלוב התיצב בראשם. עליה זו היתה מאורגנת טוב יותר והייתה מלווה בדאגה לפרנסת העולים בהגיעם לארץ, באמצעות חוליות מקשרות בין הארץ לגולה. במרחבנו התרכז מרכז הארגון בעיירה וולוז׳ין, שנתפרסמה בעיקר בגלל ישיבתה הידועה. כאן נעשתה עבודת הארגון ביסודיות ובמחשבה, פרי תכנון מחושב ובדוק. המצוקה הכלכלית שהייתה מנת חלקם של החסידים בארץ הקודש.

שמשה כאזהרה לתלמידי הגאון. על כן הקדישו המארגנים את מיטב מאמציהם לצד החומרי של הבעיה, כדי לאפשר ממדי עליה נרחבים, גם לשכבות הבלתי אמידות ולמנוע מהם סבל.

ראשון העולים מבני עירתנו ומנאמני הגאון, היה ר׳ ראובן צבי, למדן מופלג וירא שמים, אך נלהב יתר על המידה. הרעיון לעלות לארץ ולהשתקע בה שבה את ליבו, בכל נפשו ומאודו התמכר לו וחלם עליו בהקיץ; בלכתו בדרך, בשוכבו ובקומו, תמיד. אולם, הסידורים הארגוניים, שנמשכו שנים רבות, היו למורת רוחו. מזגו הסוער לא נתן לו מנוח. הוא רצה בכל נפשו לדחוק את הקץ, לשם כך נסע פעמים אחדות למרכז הארגון בוולוז׳ין, אך חזר בלא כלום. מתוך מפח נפש פנה גם לגאון וקבל על איטיות ההכנות ועל עיכוב הגאולה. התשובות שההכנות הממושכות חיוניות להצלחת העליה, לא שכנעוהו. באי רצון מוחלט קבל את הדין, אולם מיד עם הסתלקותו של הגאון, עשה הכנות לדרך. נסיונותיה של רעיתו לדבר על לבו, לרסנו, לא הועילו. טענתה כי אחרי רבים להטות, לא מצאה אוזן קשבת. וכאשר שידוליו שבניו המבוגרים יצטרפו אליו, לא נשאו פרי, עלה בגפו. רק אחרי 10 שנים הצטרפה אליו רעיתו ובניו.

רבי משה בן יעקב, מחשובי העדה, נין ונכד לתלמידי חכמים, אנשי מעשה ועסקני צבור — עמד בראש המועמדים לעליה בעיירתנו. עודו במיטב שנותיו, רם ונישא ויפה תואר. עיניו הרכות והמחיכות, מפיקות טוב לב, זקנו השחור השזור שערות שיבה ראשונות על רקע פניו הבהירים ולחייו הסמוקות, הוסיפו לו חן אצילי מיוחד. פקח, מתון ומקובל על הבריות. דבורו האיטי הקולח בנחת, משכנע, כל משפט שיצא מפיו, נשקל ונמדד. אמיד היה האיש, עושר שבא לו בחלקו בירושה, ובחלקו בזכות עצמו, כספק לבעלי האחוזות. העובדה שהיה יוצא ונכנס בכל זמן ועידן לבעלי האחוזות ודבר אתם בחופשיות ובשפתם, עוד הוסיפו למשקלו הצבורי החשוב. תכונותיו אלה ומעמדו הם שהקנו לו, באופן טבעי, את מנהיגות הקהילה. השפעתו הייתה איפוא גדולה מאוד וכל מוצא שפתיו, נתקבל ללא ערעור והירהור.

ברם, מאבקו של ר׳ ראובן צבי, לדחיקת הקץ ועליתו הפתאומית יחידי, שגרמה לפירוד במשפחה הסעירה את הרוחות ועירערה את מעמדו, של רבי משה בן יעקב, כמנהיג. המועמדים לעליה, שעד כה סמכו על שיקול דעתו הבלעדי, פתחו מעתה בבירור פומבי וקולני. אף כי הרוב דן ברותחין את התנהגותו הפזיזה של ר׳ ראובן צבי, נמצאו גם רבים שגינו את אטיות פעולותיו של רבי משה. למעשה תרמה סערה זו

להחשת תהליך עלית נאמני הגאון מעיירתנו. מכאן ואילך גבר הלחץ על רבי משה בן יעקב. חלק המועמדים רטן ותבע החשת העליה. בעקבות התפתחות זו החל רבי משה, ללחוץ על מרכז הארגון לזרז ולדרבן. בינתיים נשלמו ההכנות, המועמדים כבר חיסלו את רכושם וארזו את מטענם. בל"ג בעומר 1809 עלו מעיירתנו 8 משפחות, מנאמני הגאון ובתוכם משפחתו של ר' ראובן צבי, ס"ה 54 נפשות. כל תושבי העיירה יצאו ללוותם בדרכם החדשה, כשספר־תורה נישא לפניהם.

בשנת תשי"ט, י"א לקיום מדינת ישראל מלאו מאה וחמישים שנה לעליה זו ויוצאי חלציהם של עולים אלה, הפזורים על פני כל הארץ, התכנסו לחוג מאורע היסטורי זה, המכונה בתולדות ישראל עלית „חזון ציון".

עלית „בילו":

אם את עלית החסידים ועלית תלמידי הגאון, בני עיירתנו, נאלצנו לתאר על יסוד רשמים כלליים, שנמסרו מדור לדור, מבלי שנוכל לוודא — אם רב חלקה של העובדה על חלקה של האגדה, או להפך. הרי מעתה הגענו לתקופה, שמוסר העובדות, סבי המנוח, שלום שפטל ברוידא, ז"ל, היה לה עד ראיה, בעודו במיטב שנותיו. יבדל לחיים ארוכים ולשלום, יליד עיירתנו, ידידנו מר חיים לוין, החי עמנו כאן במדינת ישראל, במשק רמת הכובש, שטרח לספר לנו את העובדות כהוויתן, לגבי התקופה הזו והבאה לאחריה. מעתה נוכל להתקדם בבטחה ולתאר במפורט את העולים על רקע העובדות, שנמסרו לנו על ידי עדי ראיה, הנ"ל.

שוב ראינו את עיירתנו מרימה את חלקה במעגל העלייה הכללי של גל העליה החדש.

כל תקופה ובעיותיה, כל גל עליה חדש ומניעיו — והפעם הפוגרומים ברוסיה. מאז עלית החסידים, עלית תלמידי הגאון ועד לעליה זו, חלה התקדמות ניכרת בחיי העם. בעקבות המהפכה הצרפתית ועקרונותיה; היציאות מהגיטו, תנועת ההשכלה ועוד, התעוררו בעם רגשות לאומיים טמירים. את מקומם של מניעי העליות הקודמות — הדת, תפסה ההכרה הלאומית, שהלכה והתוותה ובאה לידי ביטוי בתנועת „בילו", שסיסמתה היתה „בית יעקב לכו ונלכה". בניגוד למטרות העליות הקודמות, שעלו לארץ כדי לחיות בה בקדושה ובטהרה ולחונן עפרה, הציבו לעצמם עולי בילו, את המטרה, לשוב לארץ אבות, כדי לבנותה ולהניח יסודות לאוטואמנסיפציה.

עלית רבי ירוחם חפץ ומשפחתו ז״ל:

התפשטות רעיונותיה של ביל״ו שהכתה גלים בקרב חלקים של הנוער היהודי ברוסיה, הציתה גם אש נעורים בלבו של בן עיירתנו רבי נח הוטנר. הואיל והאיש עמד כבר על סף הזקנה ולא יכול היה להצטרף לצעירי ביל״ו ולהשתתף אישית בהגשמת הרעיון, בערוב יומו, החליט לתרום את חלקו ולו גם באופן בלתי ישיר. העובדה שמצבו הכלכלי היה מבוסס ואיתן, בהיותו מבעלי בית חרושת ליצור כלי זכוכית „הוטה״ והעובדה כי חתנו הצעיר הנו אוהד נלהב של תנועת ביל״ו, הקל על ביצוע משימתו.

מאווייו של רבי נח הוטנר, השתלבו יפה בשאיפותיו האישיות של התנו הצעיר, רבי ירוחם חפץ, מ״ץ יליד רוגצוב. שקבל את הסכמת חותנו, בהתלהבות חסידית ראויה לו. מה גם שחותנו הבטיח לו עזרה כלכלית רבה, לביסוסו הממשי בארץ. בעוד רבי ירוחם מתהלך עדיין בעיירתנו, איליה, ועושה את ההכנות לעליתו, הוא כבר חולם בהקיץ ומתכנן את דרך הייו בארץ החדשה; איך ישתלב בתוך החברה החדשה, המשתחררת, העוברת מצורת חיים הישנה לאורח חיים חדש שלא ידעוהו אבות אבותיו. כיצד הוא והדומים לו יניחו יסודות איתנים לבנין החדש. כיצד ישתול את הנטע הרך שעלול לגדול לאילן רב ענפים, מושרש עמוק באדמה תחת שמי העצמאות הלאומית העתידה, של העם המשתחרר.

עם סיום הכנותיו, עלה רבי ירוחם ורעיתו לארץ והצטרף לבוניה הראשונים של אם המושבות ונוטעי פרדסיה.

מאורע זה השאיר רושם עמוק בעיירה ופתח את הדרך לעלית משפחות נוספות.

עלית משפחת ר׳ מרדכי זפרן — מזל ז״ל:

מר מרדכי צבי זפרן, אברך צעיר, יליד העיירה קלוריה הליטאית וחבר פעיל בתנועת ביל״ו, בקר בבית דודו, ר׳ משה מזל, שבעיירתנו, לשם פרידה לפני עלותו לארץ. על אף היותו אורח לתקופה מוגבלת, לא נמנע מפעולות הטפה לרעיון בו האמין ואותו שאף להגשים, בכל חום לבו. כל צעיר וצעירה שבאו אתו במגע חברתי, הדביק בלהט אמונתו בחזון התקומה ובראש וראשונה את בני הבית בו התאכסן, בית דודו, כל משפחת מזל.

אווירת בית ר׳ משה מזל, התנו של ר׳ בנימין ברוידה, הספוגה תורה, השכלה, יחוס אבות ואמידות, שבתה את ליבו. כאן מצא מיודענו המאמין הצעיר והתרבותי שלווה ונועם; אווירה נעימה זו שקסמה לו, הושלמה בצורת בת צעירה וחיננית, צביה, המאמינה והנלהבת באותם האידיאלים שהיו גם משאת נפשו. לאט הלכה הכרתם והעמיקה, עד שליבותיהם פעמו בקצב אחד.

ההתפתחות הבאה הייתה כמעט טבעית ומובנת, האברך הצעיר קדש את בת דודו, הגב׳ צביה, לאשה, וביחד עם רעיתו ובלויים אחרים, שמו פעמיהם לארץ אבות. בהגיעם לארץ השתקעו בפתח־תקוה ובנו בה את ביתם ועתידם. כניסת רעיתו להריון הסבה לזוג אושר מיוחד, על שזכו שילדם הראשון יולד בארץ ישראל. אולם הגורל האכזרי והטרגי רצה אחרת, האושר נהרס. תוך כדי לידתה היא שבקה חיים, בארץ שכה נמשכה אליה וכה אהבה.

משפחת מזל, נצר לבית רבי ליבל״ה קובנר, ז״ל, מצד האב, ואילן רב שרשים של בני תורה ואנשי מעשה, מצד האם, הוכו בתדהמה באסונם הגדול, הוכו אך לא הוכרעו. ד׳ נתן וד׳ לקח — הפטיר ראש המשפחה, רבי משה הלמדן, התמים והישר, כשנודע למשפחה על האסון המר. אולם פניתו הנרגשת של ר׳ מרדכי זפרן, מארץ ישראל, לאפשר לו חדוש הקשר עם משפחת מזל, שהוא כה מכבדה ומעריצה, הפיגה במקצת את המרירות. גזירה היא שהמת ישתכח מהלב... מלמל רבי משה, מזל.

מלווה רגשות מעורבים מצדה ומצד המשפחה, יצאה האחות השניה, מרים, לארץ ישראל לקראת גורלה, למלא את מקום אחותה כרעיה, ולהיות לאם לילדה הראשון. מר זפרן המזוועזע שהתאבל זמן רב על אשת נעוריו האהובה, שניספתה, בצורה כה טרגית, מצא לאט לאט את ניחומיו, בארגון בית הספר הראשון בפתח־תקוה ובהוראת הילדים. בהדרגה הלכה ופגה המרירות, הוא התאושש וחיכה לאשתו השניה — מרים. והיא, בהכנסה לביתו, מצאה אומץ לב ראוי לשמו, כדי להשתלב חיש במעגל הקיים, להיות אם לילד של אחותה ורעיה נאמנה לבעל.

שנים רבות המשיך מר זפרן בהתלהבות בהוראה וחינוך ילדים. במקצועו ראה שליחות חלוצית חיונית וכך הקים דורות של תלמידים. אולם באופיו נשאר תמיד חלוץ. כשנוכח שענף ההוראה נכנס לדרך סלולה ונראה כמבוסס, חפש לעצמו תפקידים חלוציים בקרקע בתולה. העקרונות בהם דגל ולחם הטיף, בעודו בחו״ל, לא משו ממנו אף פעם, הם שהיו תמיד נר לרגליו. מאחר וראה את עצמו ממניחי יסודות הממלכתיות העתידה,

העדיף להתנדב להקמת התאים היהודיים הראשונים למינהל עצמי, בהם ראה את הגרעין להגשמת חלום העצמאות. וכך הטיל על עצמו את תפקיד מזכיר ועד המושבה בפתח-תקוה.

למרות הכל לא זנח את מצות בנין הארץ ופיתוחה ובמו ידיו קיים זאת. הוא נטע בעצם ידיו כרמים ופרדסים המלבלבים עד היום. עם רעיתו השניה, מרים ראה אושר ואריכות ימים. גידל משפחה ענפה, שהכתה שורשים בנקודות ישוב רבות בארץ.

עלית רבי בנימין ברוידא ז״ל:

למרות השינוי היסודי שחל בהרכב העולים ומטרות העליה, המשיכו עדיין קשישים לעלות בערוב ימיהם לארץ, כדי לחונן עפרה. גם בגל העליה שנשא אופי זה, השתתפה עיירתנו באופן ישיר. אחד מהם הוא אבי סבי ז״ל.

סבא רבא, המנוח, רבי בנימין ברוידא ז״ל, היה נצר למשפחה רבת יהש של גדולים בתורה, אף בעיקרם אנשי מעשה מובהקים. גבה קומה, רחב כתפים, אמיד, תקיף ושופע בטחון עצמי רב. למרות היותו למדן גדול וירא שמים, לא הסתגר באהלי תורה; למרות היותו סוחר מצליח, ספק ראשי של כל בעלי האחוזות שבסביבה — שדלתותיהם תמיד פתוחות בפניו, לא הסתפק גם בזאת. הוא נטל על עצמו אף את כתר העסקנות הצבורית, אותו נשא באהבה, במסירות, בגאוה ובתקיפות.

שני קווי יסוד כאילו נוגדים אולם משלימים אהדדי נמזגו באופיו: תקיפות ורכות כאחד. את פעולותיו הציבוריות בצע בהחלטיות, בגלוי לב ובתקיפות רבה עמד על דעתו. אולם ביחסיו הפרטיים עם הבריות ובחוג משפחתו, היה נוח, ממש רך כדונג. מלבד עסקיו הפרטים ועסקנותו הציבורית, אמץ לו „מקצוע״ נוסף „מלחש בפני עין הרע״. כל ילד שחלה הובא ראשית כל בפני רבי בנימין „שישחררו״ מעין-הרע.

את רעיתו, הסבתא שרה, אהב אהבה עזה ובטל את עצמו בפניה. כל ענין, קטן כגדול, אם זה צבורי או עסקי, הביא בפניה לשאול לעצתה, והשפעתה עליו הייתה מכרעת. אמי המנוחה, גיטל, עליה השלום, ספרה לי עובדות המצביעות על גודל השפעת הסבתא על הסבא: לעיתים (בנכחות אנשים שלא מן המשפחה), הספיק מבטה בלבד, כדי שיחוש את העמדה, שעליו לנקוט.

על אף שעמד על סף הגבורות, עדיין היה איש בריא וקל תנועה. בעודו בשיא פעלתנותו, רמזה לו הסבתא, שרה, כי הוא איננו עוד איש צעיר והגיע הזמן להגשים את משאת נפשם, לעלות בערוב ימיהם לארץ הקודש. הרמז היה לו לפקודה ומיד החל בהכנות הדרושות לעליה. בעודו מצווה את נכסיו הרבים לבניו, נפלה רעיתו למשכב. הוא הסתגר בחדרה ולא מש ממנה חודשים — והיא, בטרם שעצמה את עיניה והשיבה את נפשה הטהורה לבוראה, הפצירה בו לעלות לארץ ישראל.

אכן מלא הסבא, רבי בנימין ברוידא, ז"ל, את בקשתה וצוואתה של המנוחה, ועלה בגפו לארץ ישראל.

בר מזל היה, אמצעיו החומריים אפשרו לו גם בארץ להמשיך להיות בלתי תלוי. למזלו לא הזדקק ל„חלוקה" שהיתה מנת חלקם של ישישים עניים, בני גילו ועולים כמוהו. על כן הייתה הרגשתו טובה. במכתביו לילדיו לחו"ל, שהיו חדורים אהבה וחזון, בא לידי ביטוי צערו על שעלה לארץ בגיל כה גבוה, המונע ממנו להצטרף בפועל אל בוני המושבות החדשות.

רק שנתיים ימים זכה לחיות בארץ, שמילדותו חלם עליה, ולהתענג על זיווה והדרה. בעודו שופע בריאות והרגשה טובה, תקפה אותו לפתע קדחת צהובה שהטילה אותו למיטת חוליו, ממנה לא קם עוד. הוא נספה, וקברו נכרה בירושלים על הר הזיתים.

ת.נ.צ.ב.ה

העליה השניה

יצחק מזל, בן משה וטייבל עולה לארץ:

ימי המתיחות והפוגרומים שעברו על יהודי רוסיה, נגרמו בעקבות התעוררות המונים רחבים, להאבק לחופש נגד משטר הדכוי של הצאר וממשלתו. במטרה להחליש ולדכא את רוח החופש שהלך וגבר והקיף המונים על פני כל רוסיה רבתי, הפנתה הממשלה הצארית את זעם ההמונים נגד היהודים ונתנה ליסודות פליליים יד חפשית לשפוך את דמם, כדי להשקיט את זעם ההמונים הבלתי מרוצים וצמאי החופש.

העובדה כי דם יהודי נשפך במטרה לדכא את המהפכה, ומאידך היה דרוש גם דם יהודי כדי לשמן את גלגלי המהפכה, עוררה הרהורים נוגים בליבות רבים מצעירי ישראל שבתחום המושב — והובילה למסקנה, שאין קיום לעם ישראל אלא בארץ ישראל העצמאית.

שוב עולה ענף אחר לאותה משפחה והפעם הבכור יצחק. החנוך לאהבת ציון משחר נעוריו, דרך השתייכותו לחובבי ציון — באמצעות קשרי משפחה אמיצים עם הארץ, הוו צעד טבעי ומובן מאליו להצטרפותו לעליה השניה, ואכן עלה יצחק עם חבריו מהעליה השניה וישתקע בפתח־תקוה.

הפגישה הגורלית בין שתי העליות הראשיות של התקופה ההיא בארץ; בין עלית השמונים למאה ה־19, המכונה „בילו". לבין העליה הזו של ראשית המאה ה־20, הקרויה „עליה שניה" — הייתה קשה, בעייתית ומכאיבה ביותר. על אף העובדה שמטרתם היתה משותפת ומניעיהם נבעו בעיקר מאותו מקור עצמו, הם לא יכלו למצוא ביניהם הבנה. המטען הסוציאליסטי הלוחם המשולב בהכרתם הלאומית שהביאו אתם אנשי העליה השניה, היה זר לרוח אנשי ביל"ו, ואילו העסקת ערבים ע"י אנשי ביל"ו, היו לצנינים בעיני אנשי העליה השניה. מה גם שעובדה זו גרמה לכך שאנשי העליה השניה יתקשו להשתלב בעבודה החקלאית העברית הדלה והמצומצמת שבאותם הימים, תופעה שיצרה מרירות ומלחמת מעמדות חריפה.

תחנתו של מיודענו יצחק מזל, הייתה אם המושבות, פתח־תקוה. וטבעי היה הדבר. ראשית, מפני שכרוב חבריו, מבין העולים החדשים, נמשך גם הוא לעבודה חקלאית במושבה הסמוכה ביותר, מנמל כניסתו לארץ — יפו. ושנית, מפני שבמושבה זו התגוררה אחותו הנשואה, מרים, המעורה בצבור המקומי, זה 15 שנה. אולם הנימוק האחרון לא עלה יפה. דווקא בגלל הקירבה המשפחתית, הוא נקלע למצב אישי קשה ובלתי נעים. ומדוע? מפני שמבחינת עליתו הכרונולוגית ובמיוחד מבחינת השקפת עולמו ההכרתית, הוא השתייך, ללא ספק, לאנשי העליה השניה, ואילו מהצד שמנגד, זה שמעבר למתרס, לפי הכרתו העמוקה, המעמד הבלתי אהוב, המתנגד לזכות עבודה לחבריו, עומדים אחותו וגיסו ודומים להם, תושבים ותיקים של אם המושבות.

לבטיו הנפשיים נמשכו עד שחדרו למוחו מחשבות, כי אכן איננו נאמן עוד ושני הצדדים גם יחד אינם נותנים בו את אמונם. בויכוחים עם חבריו לא היה שלם עם דעתם, לא פעם העלה את נימוקי הותיקים

של אם המושבות, הגן על השקפתם, ואילו בבית האחות הרגיש, כי הצדק עם חבריו ועל עמדתם לחם בעוז ובחום. המאבק שהחריף מיום ליום הגיע לשיאים חדשים. הוא חש, שלרגל מצבו האישי המיוחד — ועובדת היותו נתון בין המצרים, הביאה לכך, שחבריו המסורים חדלו לשתפו בהתיעצויות ופקפקו, אם עודנו ראוי לאמונם. מאידך, נדמה היה לו, כי גם בבית האחות, הוא מרגיש הסתייגות וזהירות מפניו. הוא התהלך קודר, לא היה בו עוד כח להחליק על פני תהום ולהאבק על נפשו ומצפונו, הוא היה נאלץ להכריע לכאן או לכאן. ברירה קשה ונפתלת.

במשמרת האחרונה לעבודה עברית, בה השתתף ביחד עם חבריו, הגיע סבלו לקצה גבול היכולת, מה גם שהפעם נאלץ היה לעמוד באגרופים קמוצים מול פני ידידים, שהיה לו הכבוד להכירם בבית אחותו, מבני ביל"ו, וותיקי המושבה כמוה. מעמד זה שבר איפוא את יצחק העדין כליל, המיתר המתוח יתר על המידה, פקע הפעם. הוא נפל למשכב.

לאחר החלמתו חל מפנה. אחותו שעקבה בזהירות ובדאגה אחרי מחלתו, הבינה לפתע כי מחלתו קשורה ביסורי מצפון, על כן צריך הפתרון להיות בראש וראשונה, בתחום החלוצי. אכן הצורך החיוני ברופאים לישוב החדש והסובל, שכנעוהו, כי הדרך המוצעת הולמת בהחלט את האידיאלים החלוציים בהם הוא מאמין ולמענם הקריב כה הרבה. כך פנה יצחק שלנו לאפיק חלוצי חדש וחשוב. בעזרת אחותו וגיסו, שתמכו בו מבחינה חומרית, יצא לאוניברסיטת ביירות וסיים שם את חוק לימודיו הרפואיים. עם שובו כהן כרופא בירושלים.

למעלה מ־40 שנה עמד על משמר בריאות יהודי ירושלים בתנאים חלוציים. אולם את מרבית זמנו הקדיש לתושבי מושב זקנים המאוחד בירושלים, כדי להקל על סבלות הזקנים הגלמודים בערוב ימיהם.

ת.נ.צ.ב.ה

מר מאיר דיזנגוף מבקר באילייה

שבועות מספר לפני בואו של האורח החשוב מארץ ישראל לעיירתנו, כבר קמה המולה והתעוררות גדולה בקרב האוכלוסיה היהודית. לאו מלתא זוטרתא היא, לזכות ולראות בעיני בשר יהודי מארץ ישראל, ביחוד כאשר נמסר שיהודי זה הוא גם שליחו המיוחד של הברון רוטשילד, המפורסם והנודע לתהילה. כלום אפשר להחמיץ הזדמנות נדירה שכזו?

תוך שבועות הציפיה לאורח נסרו בחלל האויר אגדות, שמועות, ספורים ופרושים שונים, על מטרות בואו של האורח. הסקרנות לפגוש יהודי מארץ ישראל ולראותו עין בעין, רוקנה כליל את בתי המגורים של העיירה; וכל התושבים מזקן ועד נער, נהרו למבואות העיירה להקביל את פני האורח הנכבד והנדיר בברכה והתלהבות, כשספר תורה נישא בידיהם.

השני להשיבות בתור, אליו הופנתה תשומת לב הצבור, אשר קרן כולו מאושר, היה המארח ר' נח הוטנר, מבעלי המפעל לייצור כלי זכוכית שאליו במיוחד כוונה שליחות האורח היקר, מר מאיר דיזנגוף. מר דיזנגוף שהתפרסם אחרי כן כמיסדה וראשה של העיר תל־אביב, פנה למשפחת הוטנר, מבעלי המפעל לזכוכית — הוטה, שע"י עיירתנו, במטרה מפורשת, לקבל עזרתם בהדרכה, אולם במיוחד לקבל כמה ממומחיהם, הדרושים להקמת מפעל דומה בארץ ישראל.

הברון רוטשילד המכונה הנדיב הידוע, שנמצא בעת ההיא בעיצום פעולותיו הקונסטרוקטיביות לפתוח הארץ ובנינה, הקים — לאחר נטיעת הכרמים גם יקבי יין, אולם, הדאגה לשיווק תוצרתם לחו"ל והעמדתם על בסיס רנטבילי, חייבה הקמת מפעל לייצור בקבוקים בארץ, שישמש למילוי היין הנועד ליצוא. בהקמת מפעל זה ראה הנדיב שלב נוסף בפתוח הארץ ויצירת אפשרויות קליטה נוספות לפועל העברי. מובן כי הצלחת המפעל היתה מותנית בראש וראשונה, בהשגת המומחים הדרושים והיה רצוי כמובן, שהם יהיו בני ברית.

בן עיירתנו מר נח הוטנר שרגשות עזים ומשפחתיים קשרוהו עם ארץ ישראל, שאף בכל ליבו לעזור בבנינה ופתוחה של הארץ, על כן לא הסס כלל להענות לבקשת מר דיזנגוף. ברצון ובשמחה גלויה העמיד לרשותו את המומחים הדרושים. אף כי נדיבות לב זו הסבה למפעל

המקומי נזק חומרי ניכר, לא היה איש מאושר יותר ממר הוטנר, שלנו, ביחוד כאשר בהופעתו הפומבית של מר דיזנגוף בבית־הכנסת המקומי לשם מסירת דרישת שלום מארץ ישראל, הודה מר דיזנגוף למר הוטנר בפומבי, על העזרה החשובה והנדיבה שהושיט לפתוח התעשיה העברית בארץ ישראל.

פרידתו הנרגשת של מר דיזנגוף מיהודי איליה ועליתם של המומחים, שבחר להקים ולהפעיל את בית החרושת לייצור זכוכית בארץ ישראל, היתה פרידה רבת רושם, עד שרבים מאוד, זכרו מאורע זה במשך שנים רבות.

אכן, המפעל שנועד לייצר בקבוקים הופעל ב־1903 בטנטורה שבשומרון, אך לצערינו הוא לא עמד במבחן הקשיים הרבים שהיו מנת חלקה של כל התעשיה העברית החלוצית בעת ההיא ונדון לכשלון וחיסול. אולם, המשפחות שעלו, היכו שורשים באדמת ישראל ויתערו בה.

עלית החלוצים

אריה מזל (חיים ליב) ובית אביו

אף כי מאז חלפו 35 שנות חיים, עדיין ניצבת חזותו לנגד עיני, כפי שראיתיו בילדותי, סמוך לעלייתו לארץ באמצע שנות ה־20 של המאה הנוכחית: גוץ, רחב כתפיים ובמיטב שנותיו. חובש מגבעת „דוד" קשוחה ושחורה. פניו הבהירות מלאות, מגולחות למשעי ועטורות שפם „צפליני" שחרחר, ומביעות חוסן. הוא צועד כשבידו מטה, עם ידית שן עגולה. נעליו מצוחצחות, מבריקות — והוא כולו אומר הוד והדר.

עם עלית אריה מזל לארץ, נזדעזעו אמות הסיפים של הפעילות הציונית בעיירה, שהייתה עדיין בהיתוליה ושעל ראשיה הוא נמנה. ביחוד נפגעה הפעולה למען הקרן הקיימת לישראל, שבראשה עמד במשך שנים. לא זו בלבד שהטיף לציונות והיה דברה הראשי של הקרן הקיימת, אלא, עשה בעצמו גם את „מלאכת הרגליים", בעוברו מבית לבית להסביר ולהתרים.

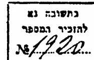
את אהבתו וגעגועיו לארץ ינק משני מקורות נפרדים; הראשון היה, כמובן, המעיין ממנו שתו ונתבסמו כל הדורות — התנ"ך, ואילו

השני המיוחד לו, מוחשי יותר, חי ומבעבע: הקשר עם אחותו ואחיו שעלו לארץ לפני עשרות שנים והכו בה שורשים.

הוא גדל בבית, בה היתה האוירה הציונית מוחשית. השיחות שנסבו בבית הוריו, על הארץ, לא היו בחינת חלומות וגעגועים, אלא

„KEREN KAJEMET LJEZRAEL"
Biuro Wileńskie

קרן קימת לישראל
הלשכה הוילנאית.

Wilno, dn. 1/7 192 5
Ludwisarska 4
Skrzynka pocztowa 68.

וילנה, יום ט׳ לחדש תמוז שנת תרפ״ה
ליטוויסקי 4
ת. ד. 68

אשור

החבר ל. מזל מהעירה איליע, מחוז וילי־קה,
הוא עסקן חרוץ ובמשך הרבה שנים עבד, בלי הפסק, במסירות ובאמונה לטובת קרן קימת לישראל, בעירו.
כל המוסדות הציונים והלאומים מתבקשים לקרבו ולהכירו.

קרן קימת לישראל
הלשכה הגלילית בוילנה

תעודה מטעם הקק״ל שניתנה לאריה מזל לפני עלותו לארץ

עובדות ומציאות. המכתבים התכופים מבית האחות, שנמנתה על ראשוני פתח־תקוה, ספרו על לבטי החיים ותיארו מציאות קשוחה ועזה. המכתבים מהאח הרופא, הירושלמי הותיק, העלו מבעיותיה המיוחדות של עיר הנצח. על כן הייתה גם ציונותו רגישה פחות ומעשית יותר. זהו אולי גם ההסבר מדוע הקדיש את עיקר כוחותיו לקרן הקיימת, שעסקה במעשה הגדול של גאולת האדמה.

לשבחו של אריה מזל יאמר: מעולם לא האמין ברעיונותיה המדומים של „המהפכה הגואלת", גם כאשר חבריו להטו באמונתם — הוא עסק אך ורק בציונות.

לפתע התנדנד כסאו של הצאר ואריה מזל נתבקש לצאת לחזית, לעזרתו. אולם ידידנו המתון והשקול, לא התרגש מהזמנת הקיסר ולא הזדרז כל כך... במקום זה החליט לשנות זהותו: גידל לו זקן רב מידות, הצטייד בתעודת איש קשיש, ויעלם מן האופק. תחילה ניסה להסתתר אצל שאריו בערים אחרות, אך כאשר הוחמרו החפושים וארובת התנור,

אליה התפלח ברגע האחרון, הצילה אותו בנס מלהתפס כעריק, נטל בידו משור וגרזן, שלם למישהו טבין ותקילין והופיע בדמות חדשה: פועל יער...

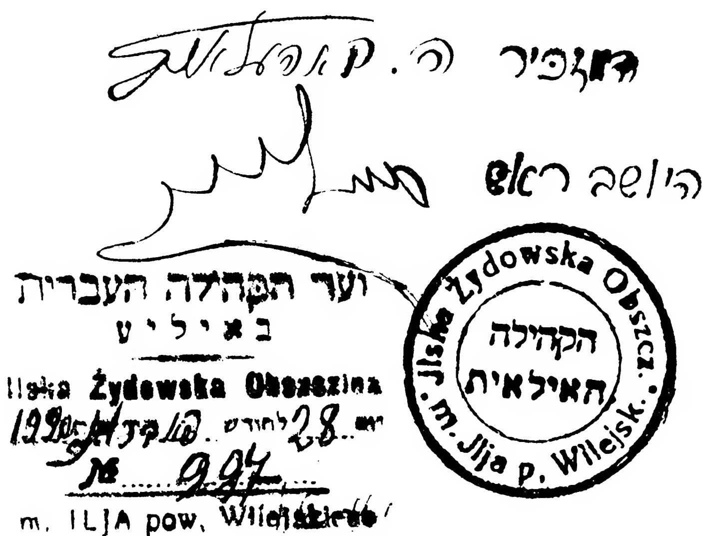
אריה מזל, בדמות חוטב עצים ביער

המשטר התמוטט ו„החברים" הגיעו לשלטון. עתה הם פתחו במרץ בגלוי סרבני מלחמה ועריקיה וכך הם הגיעו ליער. נציג השלטונות — כנראה גם הוא מזרע אברהם אבינו — שהסתכל בפני אריה מזל שאלו: מה מעשיך כאן? — „חוטב עצים אנוכי" — השיב אריה שלנו. קלסתר פניך אינו כשל „פועל" — הכריז נציג השלטונות. „אינני עובד בפנים אלא בידים" — השיב אריה, — „הראה נא איפוא את ידיך" — פקד הנציג. וכאשר הסתכל בידיו הוסיף: „גם ידיך אינן ידי פועל"... לאחר הרהור מה הרעים: בוא אתי!! אולם אריה מזל חמק גם הפעם...

פעולתו הציונית שהחלה לפני מלחמת העולם הראשונה, נפסקה בראשיתה — וחודשה רק לאחר תום מלחמת העולם, כשהוא וחבריו לפעילות — מבוגרים ממנו וצעירים יותר, חזרו ממרחבי רוסיה רבתי ופולין המתחדשת.

והימים ימי מצוקה, רעב וסבל שלאחר המלחמה. אריה מזל, החוזר לביתו עם תום המלחמה, נמצא ראוי לעמוד בראש הקהילה ונבחר לתפקיד זה פה אחד.

מעתה הוא מקדיש את עתותיו לבעיות הכלל ודאגותיו: מארגן את מפעל עזרת האחים מארצות הברית, שנועד להקלת הרעב, מטפל

חותמות הקהילה האיליאית וחתימותיהם של היו״ר והמזכיר — בשנת 1920

בארגון השרות הרפואי, בעזרתה הנדיבה של „אוזע". נבחר לתפקיד ראש הקהילה, ומארגן את חייה מחדש.

אריה מזל, בתקופת כהונתו כראש הקהילה המקומית.

עקב מלוי תפקיד זה בהגינות ויושר הוא נאלץ לפרקים להתנגש עם ב"כ השלטונות, אך הוא לא נרתע, כתוצאה מכך נעצר והושם בבית הכלא.

בעלותו לארץ, עם בית אביו, השתקעו הוריו, משה וטייבל מזל, ואחותו יוכבד, בפתח-תקוה, ואילו הוא, נקלט בירושלים. שם הושיט את ידו לאחיו, הרופא, בהקלת מכאוביהם של הקשישים בבית הזקנים המאוחד בירושלים, בערוב חייהם.

עתה הוא נח לו מעמל חייו בירושלים והוא עודנו חסון, ער, פעיל ותרם בנדיבות להצבת הגל-עד להנצחת העיירה.

טוביה בן חפץ, ז"ל

בשלהי יוני 1959 בשעות המוקדמות של הבוקר הוחרדתי לצלצול צורמני של פעמון הדירה, כשפתחתי את הדלת, ניצב בפני ידיד נעורי ורעי, יונה ריאר. לשאלתי: מה מבשר בקורו הפתאומי בשעה מוקדמת כל כך, ענה לי: אני צריך משהו דחוף לברר עם רעיתך. בעודם משוחחים, ניבא לי הלב כי משהו בלתי רגיל התארע, איזה שהוא אסון פקד אותנו. בעודם מסתודדים ומתיעצים כיצד לספר לי על האסון הפתעתי אותם, כאשר נחשתי מיד במה המדובר.

טוביה! טוביה היקר, כבר איננו. הלומים, נדהמים, נדכאים ומזועזעים, קודרים, שכולים ומיותמים. עטופי אבל ויגון תהומי — אנו מבכים את האבדה הגדולה ומותו הפתאומי והטרגי של בן עיירתנו ידידנו וחברנו, טוביה בן חפץ,ז"ל, שהסתלק לבית עולמו — כי לקחוהו האלוהים.

* *
*

עוד אתמול פיאר בדמותו, חזותו, וקומתו המפליאה, את רחובות בירת הנצח; רק אתמול חצב מדברותיו, מעל במת בית העם בירושלים וחנך המונים; זה שלשום קונן בקול ישראל — שרות השידור של מדינת ישראל — על קדושי השואה האיומה ביותר בתולדות עמנו; הן אתמול התהלך בתוכנו ופיאר באישיותו את אספות בני עיירתנו; אך אתמול היה ער וחי ומלא כרמון תכניות פעולה לעתיד — אך עניו, צנוע ונחבא אל הכלים. ועתה? „היה איש — וראו: איננו עוד", „קודם זמנו מת האיש הזה, ושירת חייו באמצע נפסקה";

* *
*

טוביה בן חפץ ז"ל
(1899—1959)

ילד קטן עדיין הייתי, אולי בן ארבע — והוא עלם כבן 19 גבה קומה. רק קומתו הרמה נחרתה בזכרוני — גבוה משכמו ומעלה מכל העם. אחרי כן נעלם מאופק ראייתי. כאשר התבגרתי נתגלתה לי פרשת חייו המופלאה והסוערת: על התנערות מרעיונות של קסמי שוא מהפכניים; על עזיבת בית האם; על צמאון להשכלה ודעת; על כבוש ערכי תרבות ומדע ועליה לארץ.

* *
*

כצעירי ישראל רבים בדורו, שזרעו בשדות זרים, בעלומיהם, התמכר טוביה לרעיונות הנשגבים והמדומים נושאי החופש, בכל ליבו ונפשו הסוערת. אולם רצה הגורל ובעוד מועד השתחרר מקסמי שוא אלה, אם כי לא בלי נפתולי נפש, סבל, מצוקה, חולי ובתי כלא.

עם שחרורו מהסוהר עלה טוביה על דרך הדשה בחיים. ראשית כל חשקה נפשו בתורה והשכלה, במרץ עלומיו הסתער על מעיינות הדעת ושתה מהם עד רוויה. תחילה כתלמיד הגימנסיה הפולנית, דרך — הסמינריון העברי למורים בוילנה. אולם לא הסתפק בזה, השאיפה לצלול לים ההשכלה והמדע, הביאתהו אחרי כן לאוניברסיטה של ברלין,

בה למד משפטים וכלכלה מדינית. אבל גם לפעילות ציונית פנה והפעם לפועלי ציון. תחילה בווילנה ואחרי כן בברלין, ע"י כך חרץ במו ידיו את המשך דרכו בחיים. כך מצא טוביה את הדרך לקראת גורלו בארץ.

* *
*

בהמצאו בשווייץ בהחלמה לאחר מחלה קשה, נפגש עם רעיתו לעתיד, ויקטוריה, הוא עלה לארץ, השתקע בירושלים ויבן בה את קן משפחתו. הגורל רצה שישרת את הציבוריות העברית ויתנכה במשאיו הרבים, שיטיף לאמונה בחזון מדינת ישראל — הרחק מן הרעיונות בהם האמין ולהם סגד בנעוריו. שלושים שנה עמד בראש בית־העם בירושלים ובנאומיו הנלהבים הצית אש תמיד ואמונה עמוקה בליבות המונים. שלושים שנה התהלך ברחובותיה של הבירה, עד שנעשה לחלק מהנוף של ירושלים, סלע מסלעיה: מזדקר, חצוב, איתן, רם ונישא.

* *
*

כאשר נתגלתה הטרגדיה האיומה של השואה, כליון והכחדה המונית, בתוכם אילייה, עיירת הולדתו ויהודיה, כאשר אודיה המוצלים מאש התופת וההשמדה החלו להתקבץ בישראל העצמאית, הוא הופיע ביניהם. התהלך אתם, עודדם והלהיבם להנציח את העיירה וקדושיה, באמצעות הוצאת ספר זכרון. כמובן שהוא, טוביה, ברוך הכשרון והמשכיל הטיל על כתפיו הרחבות את בצוע המשימה הנכבדה.

לפתע נתיתמנו. על אף שדחק מאד את הקץ, לא זכה להתחיל במפעל, שכה נכסף לבצעו. עכשיו הוא איננו, והמשא הכבד נפל מכתפיו הרחבות על שכמנו, אולם את צוואתו נקיים. נשתדל להיות ראויים לכך ונעשה זאת במיטב יכולתנו הדלה. כה יעזור אלוהים וכה יוסיף.

טוביה בן־חפץ, בחיר ופאר עיירתנו בארץ, נעקר מתוכנו בחטף, וקברו נכרה בהר המנוחות.

ת.נ.צ.ב.ה

נחמה רוגוזינסקי — מאירוביץ

אם תשאלו את אנשי עיירתנו אילייה — לנחמה, מובטחני שהרוב לא ידע למי הכוונה. חלק עלול גם לא לדעת כי המדובר הוא בבת עיירתנו. אולם אם תשאלו לנחמקה — הריני נשבע בציציות שלי שכל אחד מבני העיירה יקום ויכריז: בודאי! פרוש הדבר כי כולם קראוה נחמקה; חבריה ויריביה. יש משהו מיוחד בטמפרמנט שלה. אתה קשה להתוכה. כך זכרתיה בעיירתנו והיא עדיין כבת 20, וכך או דומה לכך היא מגיבה גם היום לאחר שכבר חלפו שנים רבות. במשפט אחד: הצעירה הנצחית.

את אביה הכרתי מקרוב והערצתיו. איש משכיל, יפה רוח היה והופשי בדעותיו. בעלומיו חרש בשדות זרים ונשא לרחוב היהודי את להט המהפכה. עם קום פולין נשאר מעבר מזה של הגבול, דבר שחרץ את המשך הדרך. על אף הכרתו המגובשת, נתן את דעתו להשקפות אחרים; הקשיב, החשיב והויכוח אתו קלח בחופשיות ובנועם. כאשר הייתי מבאי ביתו, עלם עדיין הייתי ומוטקה בנו מטובי חברי. הגורל המר לו מאד. בעודו בשנות נשואיו הראשונים נסתלקה רעיתו לבית עולמה והשאירה את נחמקה כתינוקת ואת מוטקה פעוט, לחסדיו ולרחמי שמים.

הוא נשא אשה, פנה למסחר והצליח, ע״י כך אפשר לבתו נחמקה חינוך תיכון מסודר — דבר שזכו לו מעטים מאוד מבני עיירתנו.

בין שנינו לא היה הבדל ניכר בגיל, רק שנים אחדות הפרידו, אך למעשה היינו שני עולמות שונים. נער קטן הייתי עדיין והיא כבר עלמה פורחת ומושכת: קוי פניה ערים מאוד, שערה זהבהב מתולתל קל, עיניה תכולות קטנות ומחייכות, פיה קטן וקמור, ובת צחוק תמידית מרחפת על שפתיה ומתגלגלת באופן מקסים. על אף קומתה הנמוכה וגופה העגלגל הייתה פרופורציונלית, זריזה וגמישה. מדברת בחתך וקולה נישא למרחקים.

הצלחת האב במסחר, לא נמשכה זמן רב. משכיל, מהפכן וסוחר כאחד, אינם דרים על פי רוב בכפיפה אחת. על אף עברו הסוער של אביה, הוא היה איש תמים מאוד, והשותף נישל אותו מחלקו בעסק. כך החלה הירידה ואלצה את נחמקה, להפסיק לימודיה ולשוב לעיירה. ואילו האב נאלץ לשוב למקצועו הקודם — הוראה, הרביץ תורה לילדי ישראל והקים דור דוברי עברית.

שנים חלפו והתנועה הציונית הסתערה וכבשה מבית לבית, ונחמקה שלנו נלקחה בשבי. ההתפתחות הבאה היתה טבעית ומובנת. השתייכות להחלוץ; יציאה להכשרה ועליה לארץ.

לאחר הפסקה ארוכה של שנים הייתה נחמקה העולה הראשונה שעלתה מעיירתנו בראשית שנות השלושים.

אסתר לברפרב — ברזוביץ ויהושע לפידות

בהזכרי בעלית אסתר ויהושע לארץ, עולה בזכרוני, בלי משים, יצירת „קרן העליה". בנגוד למקובל בימים ההם לערוך נשף, הגרלה, או שלשלת ולהקדיש את כל ההכנסות למטרה המיועדת, חרגנו הפעם ממסגרת העיירה שלנו. את הפעולה העברנו לעיירות הסביבה, למרות שלכל אחת מהן היו בעיות רבות משלהן. עצם החידוש שבגישה, היה בו כדי לתרום להצלחת הענין, ואכן הושגו תוצאות טובות. אם תשאלו את הברי יונה ריאר, הוא יוכל לספר על „הסיור" שלנו ימים רצופים, על חוויות והרפתקאות שארעו לו ולכותב הטורים הללו. היתה זו פעולה נועזת ובלתי נשכחת.

* *
*

אסתר ויהושע דודנים, חברי ובני דורי. לתנועת בית"ר הם הצטרפו עם הוסדה בעיירתנו ב־1929. ממנה יצאו להכשרה. כדי להכלל בין המאושרים הזוכים לעלות לארץ ישראל. אף כי כל אחד מהם עשה את הכשרתו במקום אחר ובזמן שונה, הרי שניהם היו הראשונים; היא כאשה והוא כגבר. כך זכו לעלות לארץ ישראל ברשיון העליה הראשון, שניתן לקן בית"ר באיליה.

* *
*

מאורעות הדמים של תרפ"ט נגד הישוב הקטן בארץ, זעזעו את הגולה היהודית ובמיוחד את יהדות מזרח אירופה. השפעת הפרעות הייתה הפוכה מתקוות הרוצחים. הסכנה לחיים בארץ לא הרתיעה אף אחד מעליה, אדרבא, היא חיסנה וביצרה את התנועה הציונית — והקפיצה אותה קדימה, אך הסטיכייה של ההמונים לצאת לעזרת

הישוב הקטן המותקף, נתקלה בשערים נעולים.

באותה תקופה הופיע ברית טרומפלדור — בית"ר ברחוב היהודי, במטרה להפוך את חמש האצבעות של היד הלאה לאגרוף מחושל ובו להגן על החיים והרכוש ובאמצעותו לפלס דרך לחיי עצמאות וכבוד.

בין אלה שנענו לקריאה זו, נמצאו גם אסתר ויהושע ושניהם על סף הבחרות. אסתר: עלמה עליזה, בלונדינית, תמירה ויפה וכל רואיה נועצים בה מבטם. נבונה, חברתית ובעלת הומור. נחנה בחוש התמצאות נדיר, בשבילי החיים. דמותו של יהושע שונה בתכלית: נמוך, רזה, אך שרירי והסון. שתקן, בן לגזע עקשנים המוליד קנאים ולוחמים, המתכוונים לכל ברצינות, העושים מלאכתם בלב שלם ההולכים בעקביות ובאומץ, המאמינים ולא נרתעים.

אופי האדם הוא גם גורלו. שניהם מצאו את דרכם בארץ בהתאם לאופיים. אסתר נישאה ואילו יהושע הלך לפלוגות הגיוס של בית"ר והתחשל. במלחמת העולם השניה התגייס ל„חפרים" הבריטיים, אחרי כן לחם בפלוגות הקומנדו של הצבא הבריטי ברחבי אפריקה ובאותו זמן עצמו פעל במחתרת העברית. בסערת התקומה השתתף במלחמת השחרור.

גם כיום כאשר מגיע לאזניו קול חצוצרה הקוראת — הוא מוכן.

אהובה סולומינסקי — טייטלבוים

ראויה אהובה כי יצויין לזכותה מאבקה העקשני והחריף על זכותה לפעילות בהחלוץ, ליציאה להכשרה ועליה לארץ. מעודדת על ידי כבושי התנועה הציונית וחדירתה לכל החוגים והשכבות בעיירה, פתחה אהובה במאבק עם הוריה על זכותה לצאת להכשרה. עוד קודם לכן היא נאלצה לעמוד בתוקף ולהלחם על זכותה להצטרף ל„החלוץ", אך התנגשות זו הייתה כאין וכאפס לגבי המאבק השני.

בת להורים אמידים, מבעלי טחנת הקמח הממונעת בעיירה, ששיכלו את בתם הבכירה, רושקה, באורח כה טרגי, עת כרעה ללדת את בנה הבכור, לא העלו בדעתם, אפילו בחלום, להפרד מהבת הצעירה ביותר — אהובה. המאבק הקשה והמר נמשך והחריף מיום ליום, אף על פי כן לא זזו שני הצדדים מעמדותיהם אפילו כמלוא הנימה. ברגע המכריע והקריטי, נתגלתה אהובה במלוא עקביותה המפליאה

ואופיה החזק. במקום להשאר בבית, בחרה אהובה בניתוק היחסים כליל, אם כי לא בלי יסורי מצפון.

היא יצאה להכשרה ועלתה לארץ וברגע האחרון ממש לפני עליתה השלימו הצדדים.

ר׳ אליהו סולומינסקי ז״ל — אביה

בעמוד הורי אהובה מול קבריהם הפתוחים ומכונת היריה המופעלת קוצרת את קציר המות, ודאי שחשבו על אהובה ונתברכו באופיה החזק ובעמדתה התקיפה והנבונה.

צפורה ריאר — קורבייניק

בית ר׳ נח ריאר, היה עליז ומחוסר דאגה. העיקר להיות שמח, הייתה הרוח הכללית שבבית. חמשה מתוך ששה הילדים ידעו יפה לשיר ועשו זאת ברצון ובהתלהבות. בערבי הקיץ המופלאים, עם שקיעת החמה היו קולותיהם הרומנטיים, המלווים מנדולינה וגיטרה, נישאים למרחוק ועד האחו והנהר הגיעו. המנדולינה הייתה הכלי הלאומי בבית וכל הילדים, פרט לאחת, פרטו עליה וליוו את עצמם בשירה לבבית, משתפכת. למרות שאף אחד מהם לא ידע תווים, הם השתמשו בשיטת מספרים והשתלטו על כל שיר חדש על פי השמיעה בלבד.

בתכונות התורשתיות המשותפות לכל ילדי הבית: עליזות, פיזור ובידוח, לא היה לצפורה שלנו כמעט שום חלק ונחלה. היא הייתה שונה ונבדלת, מעין דיסוננס בתוך התזמורת הגועשת של הבית. בנגוד לתכונות אחיותיה ואחיה היא היתה שקטה, רצינית ומרוכזת, וכשפתחה את פיה היו דבריה שקולים ונבונים, פרי מחשבה מעמיקה ותכליתית. הבדלי האופי היו כה ניכרים, עד שאפשר היה להבחין בהם ללא מאמץ. בוודאי פעלה כאן העובדה שאת שנות עלומיה בילתה מחוץ לבית ההורים, זה נסך לדמה מידה גדושה של רצינות ועצמאות.

לתנועה הציונית ולהחלוץ היא הצטרפה על סף הבגרות. בהיותה בעיירת וישניבה מחוץ לבית הוריה עלתה על דרך ההגשמה; תחילה להכשרה ואחרי כן לארץ.

המעפילים

אריה קופלוביץ — המעפיל הראשון

השמש כבר שקעה, עלטת הערב התפשטה מאופק לאופק ואני ברדתי מהאוטובוס שרכתי את רגלי העיפות, אך ליבי התרונן משמחה. רק כרגע הגעתי מהעיר המחוזית ויליקה, ומאחרי יום גדוש של פעילות ומאמץ. חוצפתי בלבד היא שעמדה לי במצבי הקשה. נראה כי לפעמים כדאי להעיז... עוד הבוקר טוטלתי בין תקוה ליאוש ובכיתי כנער, כאשר הפקיד המטפל בעניני, דחה את מתן אשרת יציאתי לשבוע נוסף, בעוד שאנייתי, עמדה להפליג תוך שלושת הימים הקרובים. תחנוני והסברותי לא הועילו במאומה. לו, לפקיד, זה לא דחק כלל. טענתי — מדוע תעכבני, הן סיימתי את שרותי הצבאי, נשארה ללא מענה. חשתי כי חרון אפי עולה וגובר. בעוד רגע אתפרץ רזוזח המחי ויזזרתיו ופניתי להדרו של הממונה על המחוז, להתאונן ולקבול. אולם מה הופתעתי, כאשר משני עברי הסף עמדו שומרים גברתניים שבאדיבות עכבוני. חזרתי והפרתי להם את הבעיה, אך הם הצטערו ורק נדו לי ראש, יותר מכך לא היה בידם להושיעני. החלטתי לעשות צעד נועז, ולפרוץ בכוח, והצלחתי. בעודם המומים, החלקתי לתוך חדרו של הממונה, בריצה קלה ובנשימה מוחשת, נעמדתי ואמרתי: אדוני! לא נהגתי כשורה

כאשר התפרצתי לכאן, על כך אני מצטער, אולם נתקלתי ביחס עויין ולא הייתה בידי שהות טכנית, להגיע אליך באופן תקין. אנא, סלח לי, ספרתי את ספורי והוספתי: רבים בפולין מכריזים בימים אלה „יהודים לארץ ישראל" אולם מי שרוצה לעשות כן, מונעים בעדו, מה פרוש הדבר? מחרתיים מפליגה אנייתי, אך הפקיד המטפל באשרת יציאתי מפולין, דוחני בלך ושוב.

אריה קופלוביץ

מתיחות מה השתררה בינינו...נעצתי בו מבטי והנה פניו החמירו מאוד... נכשלתי — הרהרתי, אך טעיתי... המתיחות פגה. לאט רפו תוי פניו ובת צחוק אבהית הופיעה במקומה. הוא ניגש ונטל את ידי בידו ויוליכני על פני פרוזדור ארוך, שמימינו ושמאלו משרדים עד שנכנסנו לחדרו של הפקיד המטפל: „להוציא את האשור מיד"! — הפטיר הממונה. ויפנה ויצא את החדר. חשתי אחריו להודות לו על יחסו האנושי, לחצתי את ידו בתודה ובחמימות.

הדרך הביתה עברה עלי ביעף. בהיותי מכונס עמוק בתוך עצמי לא הרגשתי כלל שכבר הגעתי לעיירה. יצאתי מהאוטובוס והתקרבתי במהירות לבית. הרהרתי בהורי שנצבו על דרכי וניסו להניעני מהחלטתי האיתנה, בדרכים ובאמצעים שונים: בדורון, בתפילה ובמלחמה. תחילה ניסו לדבר על לבי בהציעם דחייה ארעית בלבד. עד שיתברר המצב, עד יעבור זעם. אחר כן לא נרתעו מלהשתמש באמצעי שכנוע של חברת

נעורים. הפעילו ידידים וקרובים, במגמה לרכך. עתה ידעתי שגורלם בידי ושקלתי כיצד להגיש גלולה מרה זו בטקט ובנועם. אף על פי כן לא שלטתי ברוחי הנסערת. כאשר הגעתי הביתה ומצאתי את הורי, אחותי ודודנו שלמה קויפמן מסביב לשולחן, היה המשפט הראשון שפרץ מגרוני: הצלחתי.

דממה עמוקה התפשטה בחדר. התקוות האחרונות לעכב בעד עליתי נמוגו. האם נעצה בי עינים דומעות והאב מבט מאובן. האחות שעודדתני במשך כל הזמן, השפילה את מבטה והדודן שלמה פתח ואמר: הצלחת, מה? האם הנך מוסר לעצמך דין וחשבון על צעדך. הכיצד, מסוגל אתה, בן יחיד להוריך, להפקירם ולהסתבך בתעוזת העפלה? האם לא קראת את העתונות על אוניות התועות בלב ים ובהם צעירי ישראל, נטולי תקווה. מופקרים ללא מזון ומים, כשכל הנמלים הקרובים סגורים בפניהם. האם לא ידעת על אוניות תועות ואובדות, שהובילו צעירי ישראל וירדו למצולות. הנעלם ממך כי הצי הבריטי האדיר שומר בקפדנות על חופי הארץ, שחיל האוויר המלכותי סורק את מרחבי ים התיכון, שמודיעין בריטי פועל בכל נמלי היציאה; האם בתנאים אלה יש תקוה ותוחלת להגיע לארץ ישראל. האם קיים סיכוי אפילו של אחוז אחד?

נכון, עניתי. אכן התנאים הנוכחיים קשים מאוד, אף על פי כן צריך לנסות. חייב אני לנסות ויהיה אשר יהיה. אולי בכל זאת נצליח

אחותי מלכה, הי״ד

לפרוץ את טבעת ההסגר. הן זהו חלום חיי. להזדמנות העליה הריני מחכה זה שנים. לדעתי עתה היא השעה האחרונה, חמש דקות לפני שתים־עשרה. אם לא עכשיו, מי יודע אם בכלל תהיה אי פעם הזדמנות כלשהי. ועוד נימוק חשוב לי, שבחלקו גם לא אוכל להסבירו ובודאי שלא לשכנע, מאחר והוא בתחום הרגש והתחושה הפנימית שבליבי: המלחמה ממשמשת ובאה. מי עוד כמוך יודע שברצון כן הלכתי לשרת בצבא פולין ומלאתי את חובתי האזרחית למדינה זו, בנאמנות ובמסירות. אולם לא די בכך. מעתה ואילך ברצוני למלא חובתי לעמי ולמולדתי. ובודאי, שאינני מוכן להלחם וליפול למען פולין, סיימתי בהתרגשות.

שוב עברה היוזמה לדודנו שלמה קויפמן, המוכר בפקחותו ופכחותו, שהוסיף ואמר: אתה טוען כי פני השמים מתקדרים והולכים ובאופק נראית סערת המלחמה; ראשית עלי להעמידך על הטעות — להד"ם. לא תהיה כלל מלחמת עולם. אדרבא, קרא בעיון את מאמרו של מורך ורבך, זאב ז'בוטינסקי, שכל מלה היוצאת מפיו היא לך לחוק, אז תשתכנע כי הנחתך מוטעית. לא תהיה מלחמה. אולם אם בכל זאת יש שמץ של אמת בדבריך כי קדרו פני השמים, גם אז אין ממה להבהל. הרי ידועה המימרא: נשיאים ורוח וגשם אין. אשר לטענתך כי כאן ענין של הרגשה ותחושה זהו ענין אחר. אף כי מול תחושות אין להלחם בהגיון, בכל זאת אנסה. נניח כי מה שלבך מנבא אמת ויציב הוא ואכן תפרוץ מלחמה, הסבור אתה בכל זאת, שבסביבה שלנו, סביבת הספר, הקרובה לגבולות ברית המועצות כ־10 ק"מ בלבד, יתחוללו קרבות? הרי תוך עשר דקות בלבד ישתלטו הסוביטים על כל מחוזות הספר. לא רק שהפולנים גיום לא יספיקו לבצע, אלא אפילו „קריאת שמע" לא יספיקו לאמר. האם שכנעתיך? נראה לי שלא. הבה איפוא ואמשיך בקו מחשבתך; נניח ותפרוץ מלחמה, האם לדעתך תפרוץ האבקות האדירים על שטחים מוגדרים מדורות, מיושבים, מנוצלים, כאן באירופה ואילו בסביבת ארץ־ישראל, בה אתה חושב למצוא מקלט, במזרח התיכון, העשיר במעינות הנפט, בו מצטלבים האינטרסים האמיתיים של מעצמות העולם, יהיה גן עדן עלי אדמות? האין זו תמימות?

שוכנעתי מעצמת נימוקיו והגיונו הבריא, אך לא נכנעתי. השבתי לו: ברור לי כי ההגיון לצידך, יתכן אף כי הצדק אתך, אך בענין של תחושה אי אפשר לשכנע. אבל לא רק זאת בלבד: אינני יודע היכן תפרוץ המלחמה וכיצד היא תפרוץ. אולי היא קרובה יותר מאשר אנו

מדמים ואולי טועה אני. אם היא תפרוץ היא תתלקח על פני חלקי תבל שונים, ואולי גם המזרח התיכון. דבר אחד מנוי וגמור עמי, אם נגזר עלי להלחם או ליפול — תפילתי היא, כי יקרה הדבר בארץ ישראל, מולדתי העתיקה הנבנית ושבה לתחייה.

מחרתיים אני יוצא את העיר. בהזדמנות זו קבל נא את תודתי והכרתי על מאמציך לשכנעני. אני נפרד ממך לשלום. ישמור אלוהים את כולנו.

* *

*

זה שבועות שלמעלה מ-800 צעירים, גברים ונשים; מפולין, רומניה, בלגיה, צרפת והעיר החפשית דנציג, מתנדנדים באניה קטנה „פריטה" על גלי הים התיכון, מעבר למים הטריטוריאליים של ארץ ישראל. הצפיפות באניה היא ללא נשוא. בבטן האניה, שם המחנק גדול סודרו מיטות ארעיות בנות שלוש קומות בצפיפות איומה. טבעי הדבר שמהנץ השחר ועד לשעות הלילה המאוחרות, נמצאו כולם על הסיפון העליון של האניה הקטנה, כדי לנשום לריאותיהם אוויר צח.

במזרח התיכון עתה הקיץ בעיצומו. מיום ליום החום עולה וגובר וצורב באכזריות את העולים. פני הים חלקים ושקטים כפני הראי. צעירים אחדים שוכבים ומתפרקדים על גבי הסיפון ומשתזפים בשמש הלוהטת, כאילו נמצאו בריוויירה, אך בלב מקננת הדאגה. המשא שתוכנן להמשך כ-10 ימים נמשך והולך זה כשבעה שבועות. הספינות הקלות שתפקידן היה להופיע ולשחרר את האניה שלנו למסעות נוספים, ואותנו להביא לחופי המולדת, התמהמו בלי קץ וגבול. זה מזמן שאנו נמצאים על סף הארץ המובטחת ואליה אין אנו יכולים להגיע. בינתיים הצידה אזלה והמים ניתנים במשורה, לצרכי שתיה בלבד. המציות, מנת הברזל שלנו, שרצו זה מזמן רימה. מישהו ביטא אז מימרא אופינית למצב: „מוטב שאנו נאכל את התולעים, מאשר הם אותנו".

המצב הורע מיום ליום ומשעה לשעה. הקשרים עם הארץ וחו"ל כאחד, השתבשו כליל. האמונה וההתלהבות, שהייתה מנת חלקנו עוד לפני שבוע, התנדפה. אחוז הספקנים, דפטיסטים וסתם רואי שחורות, עלה וגדל. נסיונות הסתה ומרידה בהנהגת האניה היו לעובדה. אף כי דוכאו ביד ברזל, עמדנו על סף אנרכיה; המזון כלה, המים אזלו ונמלי ים התיכון סגורים בפנינו על מנעול ובריח. הנסיונות להכנס

לנמל הטורקי, איזמיר, כדי להצטייד במזון, במים ולחדש את הקשר עם ארגון ההעפלה, נתקלו באזהרה חמורה של שימוש בכח, פתיחת אש וטיבוע האניה. קודרים התהלכנו, אבלים וחפויי ראש, ללא צל של תקוה וללא תכלית אחרת, מאשר גסיסה איטית. במצב רוח זה נתקבלה החלטה גורלית, לבחון את רצינות איומי הטורקים — לירות ולהרוג את כל המנסים להתקרב לנמל. לצורך זה נבחרו 50 שחיינים שהתנדבו לשחות אל החוף, במטרה להסעיר את דעת הקהל ולחדש את הקשר המנותק. רצה הגורל וגם כותב הטורים נמנה על 50 השחיינים — נחשונים אלה, שבגופותיהם עמדו לבחון את רצינות המצב ובחייהם עמדו להביא תשועה ל־800 המעפילים התועים ואובדים. שעת האפס של הקפיצה נקבעה לשעה 12.00 בצהרים ובינתיים נתלו על גבי תרני האניה כרזות וטרנספרנטים בטורקית „לחם, מים ופחם".

ב־11.15 לפנה"צ פונה סיפון האניה כליל, רק 50 השחיינים המתנדבים שנמצאו עליו, השקיפו אל החוף הנכסף, לקראת הצלה לקראת הפדות. כל אחד מהם שקע בהרהוריו והתיחד עם עצמו, כדי לערוך את חשבון הנפש.

כבסרט נע חלפו לעיני; ילדות, נעורים, עלומים ובחרות. ילדות שזורה לימודים ואהבת הטבע, ביער ובנהר. שחרית נעורים, מלווה ניצני כמיהה לציון והשתייכות לגורדוניה. ימי אושר זוהרים. בראשית עלומי נמצאתי הניך בישיבה, מלווה ברכת הסבא ואימרתו: במשפחתנו אין „עם הארץ". עלומי בעיצומם, ואני על סף הסמינריון למורים, נדבק ברומנטיות של התנועה הציונית ומתבסם מריחה החריף והמשכר. בסערת המתיחות, האירועים וההתרחשויות בתנועה הציונית; הלכתי שבי אחרי בית"ר. על סף הבגרות נמצאתי מנהל פלוגת הכשרה של בית"ר, באורן שע"י הגבול הליטאי, ממנה חזרתי לפעילות ענפה של שנים במפקדת הקן. אהבה סוערת ונכזבת המרבה סבל. אחריה שרות בצבא פרשי פולין בתקוה לנצל את הידע לטובת עמי. הכל. הכול וכולם, עוברים בסך לנגד עיני: עיירת הולדתי, הורי ומורי, אחותי היחידה והמשפחה המסועפת של דודים, דודות ודודנים. חברות קרובות ורחוקות וחברי לתנועה שלקריאתה נעניתי ובעקבות חינוכה אני כאן. כאן... ברגעי יאוש ממוטטי עצבים, על סף האבדון האפשרי, או ההגשמה הנכספת...

רעש אדיר מחריש אזנים ניתק לפתע את פתיל הרהורי, אוירון חג מעלינו וחלף על פנינו בטיסה נמוכה. העזרה המקווה הגיעה — נבא

הלב. והפה הפטיר בלחש; מי יתן והנס יתרחש. מחוגי השעון הוסיפו לנוע קדימה, עוד 10 דקות ויתרחש הדבר. כנחשון בזמנו נקפוץ לים, נחיה או נמות. עוד 7 דקות נותרו לראשית המבצע הגורלי. עוד רק 5 דקות נשארו. והמתיחות עלתה לשיאים שכמוה לא ידעתי עד אז. „הכון" — נשמעה הפקודה.

ובאופק סירת קיטור דוהרת לקראתנו במלוא עצמתה. עוד מעט והיא תגיע, עוד מעט, וברמקול היא משמיעה בעברית צחה: עצור! עצור! עצור! — העזרה הגיעה.

ואכן העזרה הגיעה. מר בן־חורין ממרכז ההעפלה בארץ אך ירד ממטוסו מיד התיצב בפני השלטונות המוסמכים והודיע להם על מטרת בקורו, הוצאת המעפילים שנתקעו בקרבת נמל איזמיר. השלטונות שחששו מפני סערה עולמית, עקב קפיצת המעפילים לים והכרזתם לירות ולהרוג בהם, מאידך, ספרו למר בן חורין על השתלשלות המצב הקריטי, בקשוהו בבהילות להגיע לאניה והעמידו לרשותו מכונית וסירת מוטור. כך הספיק מר בן חורין למנוע התפתחויות עגומות.

מפורקים מהמתח העצום בו נתנסינו, עמדו מי שהצטרכו להיות הנחשונים יחד עם כל המעפילים על סיפון האניה ועינינו נשואות אליו, כשהוא עומד על גשר הפקוד בלוית מפקד האניה, המודיע:

הספינות הקטנות שעמדו לבוא להחליף את האניה הגדולה שלנו, לשחררה למסעות נוספים, דומים, ואותנו להביא לחופי הארץ, לא הגיעו עד עכשיו וכנראה כבר לא תגענה. על כן לא נחכה להן יותר. עוד היום נצטייד במזון ובמים ונחתור לארץ בספינה זו ובעוד שלושה ימים נעגון בדמי הליל בחופי תל־אביב.

* *
*

בליל 22 לאוגוסט 1939 באורות כבויים התקרבה ספינתנו במהירות לחופי תל־אביב, כששני אורות חשמל הדולקים בקצווי העיר, מצביעים על נקודת עגינתנו. בשקט מיוחד, כשהסיפון ריק מאדם, כדי לא להיות מופתעים, עמדנו דרוכים ובנשימה עצורה חיכינו לרגע שהספינה תעלה על שרטון או תחדור לחול החוף, כסימן שהגענו לארץ. בני הארץ שליוונו בדרך, נפרדו כשני קילומטרים מהחוף וחתרו בסירת הצלה בכוון אחר ואילו אנחנו, מצאנו את עצמנו תקועים בחול שפת הים מול המלון „קטה דן".

כאשר השחר הבקיע נמצאנו עוגנים מול הכרך הרדום, כשגלי הים מנדנדים ספינתנו בלי הרף. כל מי שהיו לו שארים וקרובים, או כתובת ברורה אחרת, התחמק לו בלאט ושחה לחוף מבטחים. אולם הרוב המכריע, הפעיל את הסירנה וקרא ס.או.ס., כדי להחיש בואה של המשטרה ולנוח במעצר מעמל הדרך.

בשעות הבוקר הקיפה אותנו המשטרה והחלה פרשת ההורדה. בינתיים ריכזו אותנו בגינת הקפה והוגש לנו כיבוד: משקאות, מזון וסיגריות. נשי ויצ"ו טיפלו בנו במסירות ובחמימות יוצאת מן הכלל, דבר שהביאנו לידי התרגשות. אולם ההתרגשות הגיעה לשיאה כאשר מתוך האוטובוסים שבהם הוסענו למחנה המעצר צריפין — סרפנד, ראינו את כל תושבי תל־אביב עומדים על רגליהם וקוראים אלינו קריאות עדוד. רבבות קולות נשאו באויר: „אל תפחדו אנו אתכם".

שבעה ימים בלבד נמשך מעצרנו. ב־1 לספטמבר 1939 בשעות הצהרים שוחררנו מן המחנה, כאשר הגענו לתל־אביב, השקיפה כותרת ענקית מצהרון „ידיעות אחרונות": „פרצה מלחמה בין פולין לגרמניה".

היום לאחר 21 שנות חיים מעורים בארץ, כאשר אנכי כותב את הטורים הללו להנצחת עיירת הולדתי ויהודיה, צופות ועולות בזכרוני חוליות פעולותי בארץ בפרק זמן זה; הליכה לפלוגות הגיוס של בית"ר — לעבודה חקלאית — מיד עם בואי; שרות צבורי כמזכיר ה.ע.ל. בנתניה; התקשרות והשתלבות במחתרת; כליאה במחנה עצורים בריטי; השתתפות במלחמת השחרור. מאז ועד היום בשרות חלוצי בקליטת העליה והשרשתה. חוליות, חוליות, בשרשרת אחת, של רעיונות שחושלו וגובשו בנעורי, אי שם בבית, שהיה ואיננו עוד. עתה אני נזכר בויכוח ההוא: הנוקב, הכואב והטרגי. וכוח מסוג זה או דומה לו התקיים באלפי בתים יהודיים בתפוצות והודות לאלה שלא נרתעו מן הקשיים, הצער והקרע המשפחתי, התגשם חזון שנות אלפיים.

מי יגלה עפר מעיניכם הורים אהובים, אחות יחידה ודודן יקר וראיתם את הארץ שלנו את מדינת ישראל הנבנית, מתפתחת ומתבצרת, כששרידי השואה נוהרים אליה כדי לבנות בה את ביתם מחדש, מקלט בטוח ונצחי. הילמד העם בתפוצות את הלקח המר והנמהר? מי יתן וילמד!

דבורה שרמן

דבורה חברת ה„חלוץ", מסורה פעילה ומפעילה, ואילו שני אחיה הצעירים ממנה, היו בית"רים. כך זה היה בהרבה בתים בעיירה ומדוע דווקא כך. על זאת לא אעמוד. אחיה, שלמה זלמן, חברי היה, אך יותר מכך היה מפקדי בבית"ר. איזה הבדל דק בגיל הפריד בינינו והוא כבר בוגר ואני עדיין עלם, וזה קבע לא מעט. מאוחר יותר כשנכנסתי אף אני לשלב הבגרות התידדנו מאוד ושום סודות לא חצצו בינינו. אח נוסף היה לדבורה יחיאל שמו, חניך שלי. ילד חמד היה. אהבנוהו מאוד ולא פעם הזכרנו לו כיצד דיבר בילדותו, חצאי מילים. כפי שמוסרים לי, שניהם נספו באורח טראגי בימי השואה המחרידה.

כחודשיים לפני עלית דבורה ארצה, נפגשתי אתה במקרה בחנות הורי, עת היא נכנסה אלינו כדי לערוך קניות. כאשר סיימה את עניניה נפרדה לשלום, גילתה שאושר לה רשיון עליה ובעוד ימים אחדים היא יוצאת לדרך. איחלנו לה דרך צלחה, ואישית הוספתי: אני מקווה כי תבואי כעבור חודשים מספר לאחד מנמלי הארץ כדי לקבל את פני. אך היא לא באה.

עתה מתברר כי דבורה לא עלתה ברשיון עליה, אלא השתהתה בפולין כשלושה חודשים נוספים בקבוץ, ורק אז, ממש ערב פרוץ מלחמת העולם השניה, היא יצאה כמעפילה בדרך לארץ. אף כי נסיעתה לא נמשכה הרבה זמן כ־17 ימים בלבד, הרי היתה זו הפלגה מאוד מסוכנת. המלחמה כבר החלה וצוללות פעלו כאשר ספינתה הרעועה התנדנדה על פני מי ים התיכון. עם בואה לארץ פנתה לקבוץ תל יוסף בו היא שוהה זה 20 שנה. דבורה — היחידה מבין כל בני עיירתנו שמצאה את ביתה בקבוץ.

מרוסיה לארץ ישראל

משפחת בלקס — רמז

עליית משפחת בלקס בשנת 1941, הצביעה על תמורות ואירועים כבירים שהתחוללו, בתנאי החיים שנמשכו דורות על דורות „שם" והמחישה את המפנה החד. חשנו בעליל כי אורח החיים התקין, המוכר לנו, בו טווינו את מיטב חלומותינו, שקע ונעלם מן האופק. במקומו צמח ועלה סדר חדש, משהו שלא ידענוהו תמול שלשום — מהו ומה טיבו, מכל מקום יצור שעקר יסודות איתנים מושרשים מדורות וגרם

סבל ויסורים גדולים. עם בואה של משפחת בלקס נמסרה לי פרישת שלום חיה אך עגומה. משפחת בלקס התגוררה בבית הורי זמן מה לפני עליתה ארצה, ופריסת השלום הייתה בלתי־אמצעית וישירה, שהכילה תאור עגום ומלא על ההווי הקיים של העיירה ועל השינויים היסודיים שחלו בה, תוך תקופה קצרה.

* *

*

בשחרית נעורי עדיין הייתי, כשסוניה רמז נשאה לליאון בלקס; הרשתן למפעלים אחדים בסימיטיץ ובורשה. בן למשפחה מושרשת ביהדות, בתורה, ביחוס אבות ומעשים טובים ואישיות בזכות עצמו. היא עזבה את עירתנו ותלך אחרי בעל נעוריה, אך בעיירה היא השאירה חלל ריק. מעמד מיוחד רכשה לה סוניה בעיירה, לא מפני שהיתה בת הרב דמתא; איש גדול בתורה, משכיל, אציל ויפה רוח (עליו עוד נעמוד בודאי בנפרד) אלא בזכות עצמה: רעננה עליזה ובעיקר יפת תואר ומראה, יופי אצילי נדיר, שאין מרבים לפגוש, אפילו בין רבבות רבות. כל רואיה נעמדו להזין עיניהם ביפיה, ליהנות מזיו פניה ולהפליא את העובדה שהטבע ריכז ממיטב הצבעים, התום והחן, בגוף אחד. לא ארבה במילים כל המוסיף רק גורע. כך היא נשארה בעינינו — הבלתי נשכחת.

עם ליאון התידדנו בארץ כאשר צעד בה את צעדיו הראשונים והתחיל את הכל מבראשית, לאחר אבדן נכסים וירידה תלולה. הוא היה אז גבר על סף ה־40: איש משכיל, עדין ויפי רוח, חרד ונעים שיחה, אם כי עניו, צנוע ונחבא אל הכלים. אף כי היה ידוע חולי, לא השתקף הדבר בפניו השלוים ולא הורגש גם בבית. בנועם קלחה אתו השיחה, בעירנות עקב אחרי בני עיירת רעיתו ומעשיהם והשיא להם עצות מנסיונו הרב. אהבנוהו וכבדנוהו.

לפתע פסק לבו הכושל מלפעום, כולנו לוינו אותו למנוחות עולמים וזכרו נשאר הרות בלבנו. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

יעקב סינדר — בן אליהו

באחד מערבי אביב 1942, עת ישבנו קבוצת חברים ארציישראליים בדירתי בנתניה, ושוחחנו על דא ועל הא, נשמעה נקישה בדלת. לתשובתי יבוא! נכנס ינקל: גבוה, חסון ומרכיב משקפיים. פניו סמוקות מאורכות

ומעוטרות שפם קטן. לבוש בגדי חייל פולני מצבא אנדרס, אתם הוא יצא את רוסיה ואתם הוא הגיע לארץ. התרגשתי מאוד, התחבקנו והתנשקנו. זה שלוש שנים הייתי מנותק לגמרי מהבית. בתמימות הנחתי כי ינקל מביא לי פריסת שלום חיה ורוטטת. כאשר שאלתיו כיצד מצאני, הפליט בבדיחת הדעת מימרא רוסית ידועה: „הלשון תביאך לקיוב".

עוד מספר ימים הסתובב ינקל במדיו ויצג בכבוד את צבא הפליטים, עד שסדרנו לו מקום עבודה. אחרי כן ערכנו טכס צנוע אך רב רושם והורדנו את מדי כבוד הנשר ביגון שאולה. במקומם הופיע ינקל אחר — כאילו נולד בארץ.

ינקל, כך קראנוהו, כולנו, גם היום. אף על פי שבשנים האחרונות הוא ממעט להפגש אתנו, בני עיירתו, מסיבות בלתי מובנות לפחות לנו. הוא היה חברי במשך שנים ובצוותא למדנו ועשינו דרכינו. לזמן קצר נפרדנו, אף שוב הפגיש אותנו הגורל, והפעם בתנועת בית"ר.

בעלומיו היה רב כשרון, מלא וגדוש ידיעות. בילויים ונערות לא משכוהו. תמיד רק קרא ושנן. אינציקלופדיה מהלכת קראנוהו. הוא התבלט כמושך בעט מחונן וכנואם לא רע, אך מאריך במקצת. שלושה סוגי נאומים נשא ושחה בהם בחופשיות בולטת; ציונות, יהדות, ופוליטיקה בין לאומית. הוא ידע על קוצר רוחם של החברים, אף על פי כן המשיך בשלו עד שמיצה את הנושא עד תום. נאומיו הציונים התחילו תמיד מחורבן הבית הראשון, כמובן. נאומיו על נושאי יהדות, התחילו מבראשית ברא. ונושאיו הבין לאומיים תחילתם מיד לאחר המבול. כמובן, משם, חם ויפת. סבלנותו לא ידעה גבול וכן גם נאומיו.

בתנועה ובקן המקומי באיליה נחשב על הקיצוניים מאוד „אחימאיר" קראנוהו. כמעט כולם היו בעיניו פשרנים, ותרנים מסתגלים למצב. כולו להט באש האמונה הציונית, על פי דרכו. התוכח, הוכיח וקרא לשינוי הקו. בער באש... עד שנשרף. ובשובו מרוסיה היה ל„אחר".

ינקל אהב בכל ליבו ונפשו את חופש הבטוי והדבור, על כן גם נאם והאריך בדבריו. בינתיים השתנו הזמנים משטר חדש עלה וצף. משטר שבו חופש הביטוי, אינה מעלה יתידה. כנראה כי הוא לא חש בשינוי העיתים ולא עצר כח לשתוק. המעניין שבכך דווקא חרץ את גורלו לחיים. הוא הוזמן בכל הכבוד, הואשם כציוני ודינו נחרץ ל-15 שנות „ישיבה" ב„פנסיון ממלכתי" והוסע — הרחק הרחק מזרחה. כך ניצל מהשואה.

עלית שרידי הגיטאות והפרטיזנים

שרגא סולומינסקי

את שרגא הכרתי מקרוב, רק 4 שנים לפני עליתי ארצה. פגישתנו האישית קשורה במאורע מיוחד, כאשר קבוצת חברים יצאה לוילנה להאזין למשאו של זאב ז׳בוטינסקי, שהסעיר את הציבוריות היהודית בפולין בקיץ 1935. היו אלה ימי סער, מתח והתגוששות אדירים בתנועה הציונית, במיוחד במרכז העיקרי של היהדות — בפולין. בנאומיו חוצבי הלהבות הוליך ז׳בוטינסקי רבבות צעירים ובוגרים בשבי.

שרגא שהשתייך בעיירתנו לדור מארגני החלוץ הצעיר, שהיו קשישים מאתנו בין 8—5 שנים, התקרב זמן לא רב לפני כן להצה״ר, בכך הוא פרץ את מסגרת הגיל סביב תנועתנו בעיירה ופתח את הדלת להצטרפות של חברים בוגרים נוספים. בתקופת הצ״ח נפגשנו בהנהלה המקומית ושתפנו פעולה אמיצה. כיבדתיו חבבתיו והוקרתיו. עם התגייסותי לצבא פולין נותקו היחסים וחודשו רק עם עלותו לארץ.

מהאקציה הראשונה של הגרמנים הקרויה בלשון שארית הפליטה בעיירתנו: השחיטה הראשונה, ניצל שרגא באורח דרמתי, בהסתתרו מתחת לשלג 24 שעות, כשמשמרות גרמניים סורקים ומחפשים בשטח ודורכים על גופו. הגיטו הוקם רק אחרי כן, בו רוכזו היהודים המעטים, שהצליחו להשאר בחיים, באלף תחבולות. בהיותו ממונה על טחנת הקמח הממונעת שהייתה חיונית למלחמה, קבל „שיין", כדי להגיע לעבודה ולשוב ממנה. כך נתנה לו האפשרות להגניב מזון לגיטו; הסובל, המורעב, המבודד ומוקף משמרות.

את מועד האקציה השניה וחיסולו המוחלט של הגיטו הוא חש לפי המשמרות המוגברים, באחד הימים בשובו מהעבודה. על כן נתן מיד את דעתו למצוא מקלט בטוח. ביחד עם קבוצה מצומצמת הצליח להשאר בחיים, ממקום מחבואו השקיף וראה את המובלים לטבח. בחצות הלילה, כשנדמה היה שהשקט השתרר מסביב, יצא עם אחרים מהמחבוא, זחלו לגדר, פרצוה ופתחו בריצה לקראת היער, כשמשמרות גרמניים דולקים אחריהם ויורים. בחסות הלילה ובקפיצות בין הבתים, התקרבו לנהר וצלחוהו בדרך ליער, מקום מבטחים ארעי. רק יד הגורל ומקרה עוור הם שפתחו בפניו את הדרך להצטרפות לפרטיזנים, לאחר סבלו הממושך ביערות; רעב נרדף ומעונה. שנים נמשך המאבק המר והגואל כאחד, עד שביום מן הימים הושמד גדול הצוררים, תמה המלחמה והשחר הבקיע.

עתה הוא ידע את הדרך בה הוא ילך. החלום שנשא בליבו, בימים האפלים של פרעות ודמים עמד על סף ההגשמה. לעזוב את בית הקברות האירופי הגדול ולעלות לארץ, הייתה מחשבתו העיקרית. בעודו בצרפת עם קבוצת בני העיירה וניצולי השואה כמוהו, מצא את דרכו למהתרת של אצ"ל, ובלבו החלטה איתנה להגיע לארץ לשדה מערכות ישראל. אולם הגורל רצה אחרת. במקום להגיע לארץ נתפס ונכלא עם הבריו במחנות המעצר של קפריסין, שם הוחזק כשנה תמימה. רק מועד קצר לפני הכרזת העצמאות הוא הגיע לארץ.

שלום סינדר

את סיומה הכרתי מילדות; שמנמן, גבה קומה ורחב כתפיים היה תמיד, בילדותו ובעלומיו. נח לבריות ובעל מזג טוב. סיומה מחניכי היה ומהיבה נהגתי לצבוט לחייו. כשלימדתיו עברית חשתי כי הוא ניחן בכשרון כתיבה בולט, אך סיומה העדיף את המסחר על פני הכתיבה. אני חושד לפרקים כי הוא מושך בעט בסתר, או לפחות נמשך לכך ויעשה זאת ביום מן הימים. כשנפרדנו לפני עליתי ארצה הוא אמר: אם אתה תצליח להעפיל, אבוא בעקבותיך. ואכן הוא קיים את הבטחתו, אף שלא באשמתו היא השתהתה. בתקופה שבין ההבטחה להגשמה נכחדה עיירת הולדתנו ויהודיה, נמחתה יהדות פולין והושמד שליש מבני עמנו.

עם שינוי פני המשטר, נדד סיומה מזרחה, השקיע את עצמו בעבודה ונחשב על „גבורי העמל". ע"י כך מנע ממנו הגורל את פרשת הסבל, האימים והכליון, שהיו מנת חלקם של חבריו. ימי המלחמה חלפו עליו הרחק מעיירת הולדתו; הוריו, אחותו ואחיו וגורלם המר. בתום המלחמה הזר לעיירה ומצא אותה הרוסה וריקה מיהודים. רק קבר האחים הגדול העיד על מה שהתרחש כאן. קומץ שרידים תועים ואובדים שלא האמין לספורי האימים חזר כדי להווכח באכזריות השפלה של החייה שבאדם. כאן הם נקהלו ופתחו במסע מערבה, על פני אירופה בדרכם לארץ.

כבית"רי ידע מה מוטל עליו עתה לעשות, ובדרך הקצרה ביותר השתדל להגיע לארץ. על אדמת אוסטריה הופתע מפגישה עם דודנו זאב רודניצקי, שנחשב לאבוד וימשכהו אחריו מערבה. בצרפת התגייס לארגון הצבאי הלאומי ויתאמץ להחיש מועד עלייתו לארץ, כדי להצטרף ללוחמים. הוא דרבן את חבריו והטרידם יום יום, עד שמצא את עצמו בספינת „לנגב", על פני ים התיכון בדרך לארץ. הספינה נעצרה ע"י חיל

הים הבריטי ואולצה לפנות לחופי קפריסין, למעצר במחנה הבריטי. הוא חרק שן אך נאלץ היה להסתפק בהפנית מבטו מזרחה לעבר הארץ ולהתעודד ממבצעי הגבורה; המופלאים, הנועזים והבלתי נשכחים, של המחתרת העברית בארץ. במכתביו רוויי הגעגועים והזעם שהגיעו אלי ממקום כלאו, קונן על ביש מזלו, שהביאו למקום בו נאלץ באזלת יד לעמוד מנגד, בזמן שחבריו בארץ לוחמים בגבורה ושופכים את דמם על מזבח אותם האידיאלים, בהם האמין משחר נעוריו.

רק בראשית 1947 הגיע לארץ. עוד בטרם הספיק לפנות כה וכה וכבר התגייס לחיל האויר המתהווה, אך כבעל מקצוע מעולה רותק דווקא לשרות הקרקע, למרות רצונו. הבסיסים של שנינו היו סמוכים והקשרים האמיצים נמשכו בינינו גם תוך כדי סערת מלחמת השחרור.

דוד רובין

ילד קטן היה דוד כאשר הוריו עברו לגור לעיירתנו. כאשר גדל מצא את מקומו בתנועת בית"ר. בניגוד למצטרפים אחרים, שנימוקיהם היו אמוציונליים בעיקר, הרי דוד בא אליה מטעמי השכל: קר מזג, שקול, מתון והתרגשויות היו ממנו והלאה. גם כאשר רגשות אפפוהו ידע להשתלט עליהם ולהדבירם, לנתח בשכלו הבריא כבאיזמל חד ולהסיק מסקנות לגופו של הענין. בתור שכזה היה ידוע. רק ברגעי התעלות נדבקה גם בו רגשיות מסוימת ונסחב עם הזרם הגואה, אולם אלה היו מומנטים בודדים בלבד.

כאשר בגר, השתלב דוד בעסקיו המסועפים של אביו ועזב את העיירה, רק עם פרוץ מלחמת העולם השניה חזר אליה שוב. באותה תקופה אני כבר הייתי בארץ, אך כפי שמוסרים לי חל בדוד שינוי מהפכני, הוא נהיה לאחר.

עתה באו והגיעו ימי חירום קשים ומכריעים. דוד חש בתמורות העיתים, הגורל האיר לו פנים במיוחד. כל משפחתו נשארה שלמה מהאקציה הגרמנית הראשונה ואף אחרי כן גם לא נכלאו בגיטו. חופשיים התהלכו הוא הוריו אחותו ואחיו. ה„מזפתה" של אביו, הייתה כנראה חיונית למאמץ המלחמתי הגרמני והם אפשרו למשפחתו לנהלה, כאילו לא קרה כלום. כך נשאר הוא מחוץ לגיטו כל הזמן, אולם לא לעולם חוסן. כאשר הגיעה לביתם הבשורה המרה על האקציה השניה וחיסולו המוחלט של הגיטו, בעוד משמרות נאצים התקרבו לבית הוריו לחסלם, קם דוד

ויצא בדלת האחורית, עבר רק כברת דרך של כמה עשרות מטרים וכבר נמצא בחסות היער, הגואל והמציל.

סבל לא יתואר היה מנת חלקם של היהודים הבודדים שתעו ביערות ונרדפו על צואר. גם כאשר פלוגות פרטיזנים קבלו יהודי בודד, זה או אחר, מטעמי קשרי עבר, הם נצלוהו באופן המחפיר ביותר. כל התפקידים המלחמתיים הקשים והמסוכנים ביותר, הטילו עליו. אף בהצלחתו קנאו ושטמו אותו. בדרך כלל השנאה ליהודים העבירה גם את הפרטיזנים על דעתם, לא פחות מהרוצחים הנאצים, אף הם רצו במותם. דרך יסורים זו עברה גם על דוד שלנו, שהיה בין היהודים הראשונים שהצליח להקלט בין הפרטיזנים. הודות לעוז רוחו ואומץ ליבו, הכשיר את הקרקע לקבלתם של יהודים נוספים.

דוד קבל על עצמו משימות מסוכנות מאוד ובצע אותן בקור רוח ובגבורה. שבעה מדורי גיהנום עבר בזמן ההתקפות ובנסיגות שביערות רוסיה הלבנה, בהצלחה מלאה. עד שביום אפל, על סף סיום המלחמה בגד בו מזלו, בצאתו לתפקיד מלחמתי, נורה, נפצע קשה ויעזב על ידי חבריו. רק במקרה נשאר בחיים, לאחר שאיכרה מצאתהו גוסס ביער שמעה במללו: „אמא" „אמא", ברוסית. היא חשבה אותו ל„שלנו" ותזעיק עזרה. כך הוטס דוד מהיערות לבית חולים שבמוסקבה, שם נאבק עם מר המות ויוכל לו. בינתיים הבקיע השחר, הנאצים הוכרעו והמלחמה נסתיימה.

כשרידי השואה והגבורה האחרים, אף הוא נמשך לאילייה, העיירה בה גדל והתחנך. אף כי ידע את המצב לאשורו, מיאן הלב להאמין, רק עובדות המציאות האיומה שכנעוהו, כי העבר איננו ולא ישוב עוד. כך התלקטו השרידים ויתכננו את המשך דרכם, מערבה, אל האור, אל הדרור להתלכד עם שארית הפליטה ולעזוב לצמיתות, את עיי המפולת ועיירת ההריגה.

מכאן ואילך המטרה היתה ברורה ומוחלטת. אף כי הדרך קשה ורחוקה היתה, צעד בה הוא וחבריו בעקביות ועקשנות. בצרפת השתלב באצ"ל והצטרף למחנה הלוחמים בפועל. הוא דחק את הקץ לעלות, אך ספינתו ל„נגב" במקום להגיע לחופי ישראל, נפלה ישר לידי הצי הבריטי. לפתע מצא עצמו עצור במחנה קפריסין, כדי להמשיך בדרך היסורים והסבל שנה נוספת. רק עם פרוץ מלחמת הקוממיות הגיע לארץ. היתה זו פגישתנו הראשונה אחרי נתוק של שנים. אך פגישתנו השניה התקיימה בגדוד חמישים ושבע של חטיבת „גבעתי", כששנינו במדי צ. ה. ל. בסערת מלחמת השחרור.

בת שבע — ויונה ריאר

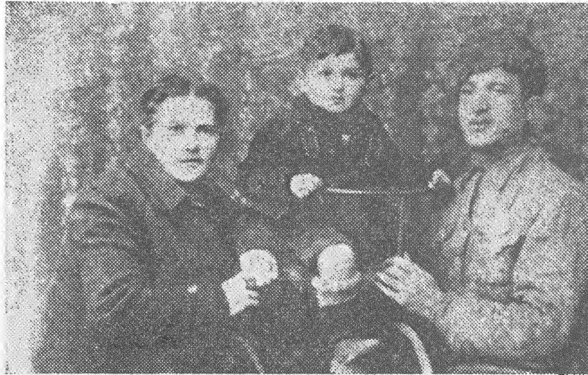
עם בת־שבע נפגשתי לראשונה בימי הילדות בגורדוניה, בהיותי כבן — 11. בת־שבע נבחרה אז להנהגה ואילו אני הייתי חבר השורה פשוט ואפור. ברוב הימים, הייתי בביתם בן בית ואחיה יעקב ברונשטיין מטובי חברי (יעקב המחונן והמוכשר נספה באכזריות בימי השואה). אחרי כן נפרדו דרכנו. בת־שבע נשארה בהנהגת גורדוניה ואילו כותב השורות הללו, ביחד עם חברים אחרים, ארגנו את הרצליה. אולם גורל משותף היה לשתי הסתדרויות הנוער הציוני גם יחד, שתיהן לא החזיקו מעמד וציינו אפיזודה חולפת בגבוש תנועות הציוניות בעיירה. אחרי כן שוב נפגשנו והפעם בבית״ר: בוגרים יותר, מפותחים ומגובשים יותר. עתה לא הסתפקנו בעובדה שנשאנו חזון ציוני בליבנו, אלא עשינו מאמצים כדי להגשימו.

עם יונה נפגשתי מאוחר יותר, אולי בגיל 16 — בבית״ר, אך היכרותנו העמיקה מאוד והצמיחה ידידות אמיצה וכנה, הנמשכת עד היום. שונים היינו זה מזה, יתכן כי זהו סוד הידידות, שעמדה במבחנים כה רבים. יונה רומנטי, עליז, טוב מזג ונוח לבריות. גם היום לאחר יום של עמל ועבודה מפרכת, לוקח יונה את המנדלינה ו„מספר" באמצעותה זכרונות נעורים. משתפך בעצמו וגורר את כולנו חזרה לנעורים, למצבי רוח רומנטיים — שקמלו בתנאי המציאות שהיו ואינם. יונה מחלוצי העבודה הפיסית מקצועית היה בעירתנו, כאשר החל לעבוד כשוליה של המסגר הגויי יִיראמיי, בזמן שבני טובים, אם לא למדו הסתובבו באפס מעשה. תכונותיו העיקריות הן: גלוי לב, יושר ופשטות, ללא שום תסביכים ויומרות. אולם גם לו חולשה אחת, הוא מאוהב בעסקנות ציבורית ותהיה צורתה כאשר תהיה. למענה הוא מוכן לעשות הכל, תכונה שירש כנראה, מסבו ר' אלי זונדל ז״ל, שאהב לעבור לפני התיבה ולהיות הש״צ. אם אספר על יונה בפרוטרוט, זה יחייבני לכתוב ביאו־גרפיה, או לפחות, לספר חלק ניכר מתולדות קן בית״ר באילייה, שיונה נמנה על מפקדיו, אולם לכך לא נקראתי.

יונה שעבד לאחרונה בוורשא, חזר עם פרוץ מלחמת העולם הביתה,ברגל, וחכה לבאות; שהפתיעו את העולם כולו באכזריותן; שהנחיתו מכה על העם היהודי, שלא ידע כמותה, אף בדברי ימיו רוויי הדם והדמע.

בסלקציה שלפני האקציה הראשונה הוצאו מהשורות בעלי מלאכה שונים ומשפחותיהם, בתוכם יונה, רעיתו ובנו. כלומר, נדונו לחיים. ואילו האחרים 99% מכלל האוכלוסיה היהודית הובלו כצאן לטבח, להרג ולהשמדה ואף נאלצו לחפור קברים לעצמם. שוב משחק לו המזל, יום לפני חסולו המוחלט של הגיטו הוצאו ממנו כמה משפחות בעלי מלאכה והועברו לגיטו ווילייקה ויונה ומשפחתו בתוכם. אף כי המות קצר את קצירו, הנותרים בחיים המשיכו לחיות ולקוות לרגע בו יבקיע השחר ותווצר אפשרות לנקום על הדם השפוך. רגע זה התמהמה מאוד אף על פי כן בא.

לא אעמוד על דרך יסוריהם של בת-שבע ויונה: בגיטו, ביערות, בפלוגת הפרטיזנים וכו׳. זאת הם מטיבים לספר בעצמם, בפרק הדן בשואה. ברצוני רק לציין ברפרוף פרטים אחדים:

יונה ריאר, רעיתו בת שבע ובנם יהודה
עם תום מלחמת העולם, בצאתם מהיערות

המלחמה נסתיימה, יונה ובת-שבע חוזרים לעיירת הולדתם; השדודה, השרופה והרוסה עד היסוד. הם מוצאים כי הכל נעלם: הרכוש היה לבז, התושבים נרצחו והיסטוריה של מאות שנות חיים, של תקוות, סבל ויצירה, נמחקו. רק קברות האחים, שנראו בגיא ההריגה, העידו על מעשי התועבה של הרוצחים. מזעם ויאוש עולים יונה וחבריו על דרך הנקם. כל מי שידוע כרוצח, או משתף פעולה, נמסר לשלטונות, או „נדפק" במו ידיהם. אולם הם כה רבים מי יוכל להם? יונה גואל גם את דם אבי ז"ל שנרצח בדם קר ובאכזריות ע"י חבר נעורים, נוצרי. אבל אין להמשיך עוד בנקם, כי המשטר התייצב בינתיים. יונה וחבריו; זוסמן

גיטליץ, שרגא סולומינסקי, דוד רובין, סיומה סינדר, יצחק חדש ואחרים שחיו בצוותא, נחלצים להתקין גדר לגיא ההריגה, נפרדים מקברי האבות ונודדים מערבה.

עתה נמצא יונה ומשפחתו באיטליה. הוא ער פעיל ומפעיל ועומד בראש קבוץ הכשרה של בית"ר המחכה לעליתו. יונה נשוי עם — 2 ילדים קטנים על כן נדחית מדי פעם בפעם עליתו. בינתיים הוא מופיע בועידות ומשמיע את דברו. זעקת הקרב הנצחית שלו, היא: „מחה תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח".

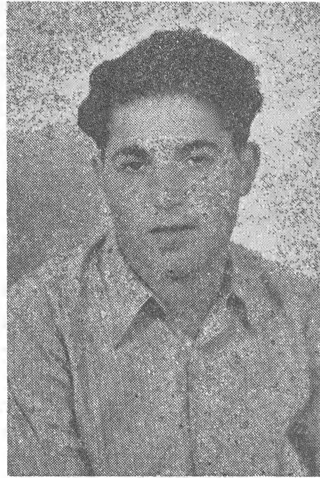
הוא שולח לארץ את דודנו יצחק חדש, בנו המאומץ שנשאר לפליטה, אחרי אבדן הוריו וכל משפחתו, ומצפה לאפשרות הקרובה ביותר לעלות. אכן ההזדמנות סוף סוף הגיעה. יונה, רעיתו ובני ביתו עולים לארץ.

כבוד ללוחמים שנפלו בגבורה!

יצחק בן שניאור חדש, — הי"ד

ימים אחדים לאחר שחרורי ממחנה המעצר הבריטי, בלטרון, כאשר שחקתי עם בתי בת השלוש, אביבה, בגינת ביתנו אשר בנתניה, ראיתי לפתע שני גברים מתקדמים בכוון הבית. אחד מהם היה עלם צעיר, כבן 18 ואילו השני באמצע שנות השלושים. הם נקשו בדלת ויכנסו פנימה. אחרי דקות אחדות שמעתי את קולה של אשתי הקוראת: אריה, באו אורחים! נכנסתי הביתה והנה הם יושבים וממתינים. לשאלתי במה הענין, פנה אלי העלם בשאלה ובהתרגשות, — האינך מכירני? חשתי לא בנוח, אך לא ידעתי עם מי יש לי הכבוד. הפניתי אליו מבטי ואמצתי את זכרוני. מוכר במקצת, הרהרתי, אך מניין? אולי בן עיירת הולדתי חשבתי, אחד מאלה שגרו בסימטה צדדית ולא פגשתיו יום יום. ילד שבגר מסבל וצרות תוך כדי השואה האיומה — אך מיהו ? בדמיוני חזרתי לעיירה וסקרתי את פני הילדים מבית לבית. עתה חלף מבטי על פני רחוב טטרסקה, והבחנתי בילד המשחק לו על יד ביתו בשובה ונחת, ואכן נזכרתי... חייכתי ואמרתי: בנו של שניאור חדש, לא כן? נחשת, השיב האורח. נכון בהחלט, שמי יצחק חדש. עתה הגיע תורו להציג בפני את הגבר שליווהו. תכיר, הוא אומר: זה בן דודי המתגורר באבן יהודה. לחצנו ידים והחלפנו משפטים אחדים. עכשיו פניתי ליצחק והמטרתי עליו שאלות אין ספור. היכן היה

במלחמה? בשואה? כיצד הגיע לארץ? מתי, מניין וכו׳? באטיות אך ביסודיות גלל יצחק פרשה ארוכה של סבל, פחד וסכנות, שהיו מנת חלקו בימים האיומים והקודרים הללו.

יצחק חדש, הי״ד, נפל במלחמת השחרור

אבי ואני, פתח יצחק את ספורו, הצלחנו להנצל מהאקציה הראשונה בהסתתרנו במחבוא שבחצר ביתנו, אולם עם רדת הלילה התגנבנו כצללים וחמקנו מהעיירה בכוון לעיירת הולדתו של אבי, שהניח, כי שם יעלה בידו להסתתר באופן יסודי וממושך יותר. בלילות התקדמנו ובימים הסתתרנו, עד שהגענו למקום, אבל גם שם לא ארכה שלוותנו. אחרי שבועות מספר כאשר יהודים נקהלו להתפלל בצבור, ביניהם גם אבי ואני, הקיפו אותנו כיתות הס. ס. הגרמניים וירו בכל הנוכחים. אני היחידי שזחלתי מתחת לארון שבחדר, ונשארתי בחיים בנס.

אחרי כן התחילה פרשה חדשה בחיי: היער. סבל, רעב ויאוש היו מנת חלקי אבל על זאת לא אתעכב במיוחד, כי דרך יסורים זו עלתה בגורלם של כל אלה שנשארו בחיים. הם טולטלו בין יאוש לתקוה. רעב חולי ופחד מאדם וצלו, היה לחם חוקם יום יום. תועה, אובד ורעב, הסתובבתי ביערות. קרוע ובלוא ונזון מצמחי היער. לאט לאט הסתפחו אלי צעירים יהודיים נוספים. מוכי גורל כמוני..כך הגענו לפרטיזנים. לא אלאה אותך בסיפורים על סבלנו, לכולנו היתה רק דרך אחת והיא המלחמה על חיינו, נקמה והשמדת האויב. כך זה נמשך 4 שנים ומי שזכה להגיע ליום השחרור, זה ראה את קיצה של חיית האדם המשתוללת.

מטרת בקורי אצלך, המשיך יצחק, היא כמובן לראותך, אבל הבאתי גם עבורך מכתב ופריסת שלום מאבי, חברך וידידך יונה ריאר, הנמצא עתה באיטליה — והושיט לי מעטפה חתומה. נדהמתי והתרגשתי. לא ידעתי כלל על קיומו של יונה. סברתי כי אף הוא כרבים אחרים נגרף בים השכול והמוות, והנה הוא חי וקיים, דמעות גיל נראו בעיני. הפסקתי את שטף דבריו. שאלתי ,אולי תבהיר לי, מלמלתי: תחילה אמרת כי אביך נספה ואילו עתה מסרת ד"ש מאביך, יונה, הרי יונה אינו אביך, אלא בן־דודך בלבד. הכיצד אתה מסביר זאת? הצדק אתך, ענה יצחק. אבי אמנם נספה, בכל זאת חברך יונה הוא אבי. לשם הבהרת הענין תרשה לי לשוב במקצת לעבר.

עם כניעת גרמניה וסיום מלחמת העולם השניה החלטתי לשוב לעיירת הולדתי, אילייה, כדי לבדוק שמא בכל זאת נשאר בחיים מישהו מהמשפחה. כאשר סו"ם הגעתי לשם, פגשתי ביונה ובת־שבע. מדוכא, אבל, יתום, בודד וגלמוד, הסתובבתי על קברי חללי השואה ובקשתי מיונה ובת־שבע לאמצני לבן, והם נאותו לכך בלב שלם. עכשיו הבינות? — הבינותי, הפטרתי ואנחה עמוקה התפרצה מגרוני. לשאלתי; הדרושה לך עזרה כלשהי? הצביע על בן דודו ואמר: בביתו מצאתי מחסה, המימות ותעסוקה, ליותר מזאת אינני זקוק. נפרדנו, להתראות היה המשפט האחרון ששמעתי מפיו.

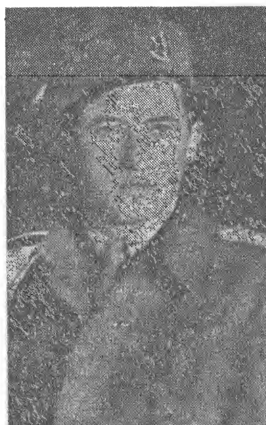
ואכן ליותר מכך יצחק לא היה זקוק. כאשר הגיע לכאן, מאילייה, כבר היה חבר בארגון הצבאי הלאומי, ולבואו ארצה היו מטרות מפורשות: להלחם לשחרור המולדת ולנצח. לכך בזמנו לא חסרו אפשרויות. יצחק זנח מאחוריו הכל; בית חם, עבודה ומשפחה, וישליך את עצמו מנגד במלחמה באויב. הימים ימי ראשית המאבק הגלוי בערבים ופלוגות אצ"ל לחמו ביפו, יהודיה, ראש־העין ורמלה ובמקומות אחרים. יצחק הנלהב רצה להיות בכל החזיתות. איזה אי שקט נפשי דחפו להסתער בגופו מול כדורי המרצחים ובהסתערות אחת נעזב בנסיגה נרשם כנעדר ובודאי נקבר כאלמוני. לא זכה יצחק לשמוע לפחות את הכרזת מגילת העצמאות של תקומת מדינת ישראל, שעל הקמתה לחם, ומסר את נפשו הרכה ונשמתו הטהורה.

נוחה אחא הגבור בקברך האלמוני ואת מעשי גבורתך, שבזכותך ובזכות דומים לך חודשה עצמאותנו הלאומית, נספר לדורות הבאים.

זכרך ישאר לנצח שמור בלבנו.

זאב בן ברוך רודניצקי — הי״ד

בשלהי 1947 נקראתי לפתע למשרד המפעל בו עבדתי, כאשר נכנסתי עמד לפני זאב׳יק רודניצקי. כאשר עזבתי את עיירת הולדתי, הוא היה עדיין ילד, ועתה עמד בפני עלם כבן 18. לשאלתי כיצד הגיע? פתח בסיפורו:

סגן זאב רודניצקי, הי״ד.
נפל על משמרתו במילוי תפקידו

בחילוף המשטרים היה כבן 13 ונכנס לקומסומול; בפרוץ מלחמת גרמניה רוסיה פונה והוסע מזרחה; בינתיים גדל וגויים לצבא האדום ועלה לדרגת קצין; עם התקדמות הצבא הרוסי מערבה הגיע לגרמניה; שם קלט לראשונה את הידיעות על החורבן והאבדון; על שרידים תועים ואובדים מחפשי המחר; על התלכדות שארית הפליטה והתקדמותם מערבה; על המטרה המיועדת והאמונה בהזון עצמאות ישראל.

ברגע התרגשות והתעלות נפש, פשט את בגדי כהונתו; נפרד מהחרמש, אמר ברכת שלום לפטיש, קרץ בעיניו לכוכב המחומש, ויסתלק.

שוב פגשנוהו כחייל מגויים, אך הפעם בארגון הבריחה, בו התמהה בהעברת שרידי השואה במעברי ההרים, שבגבולות אוסטריה איטליה — באישון לילה, בדרכם לישראל. בעבודה זו עשה לילות כימים והתמסר לה בכל חום נעוריו; באהבה, במסירות, בחרדת קודש וללא ליאות והפסק. בה ראה חזות הכל: הכוונת שארית הפליטה לחוף

מבטחים. אף כי נמצא תמיד במרכז הפעולה מוקף אנשים רבים ועמוס תפקידים לעיפה, היה סגור ועצוב. הוא סבר כי יחידי נשאר מכל משפחתו המסועפת גלמוד ובודד. הופעתו הפתאומית של דודנו סיומה שקם כאילו לתחיה, החיו בו רגשי קירבה ושארות עזים ויצטרף אליו בדרך מערבה.

כחבריו בני עיירתו האחרים הצטרף אף הוא לארגון הצבאי הלאומי והפליג בספינת „לנגב" בדרכה לארץ. הוא כחבריו לספינה, נעצר ע"י הבריטים ויכלא במהנות המעצר שבקפריסין. אף על פי כן מעצרו היה מקוצר יותר. בהיותו עדיין עול ימים ברח מקפריסין הופיע בארץ בשלהי קיץ 1947, כשחבריו ידידיו ובני עיירתו, אתם עשה כברת דרך, נשארו עדיין כלואים מעבר לגדרות התיל הדוקרני בקפריסין.

עתה צעדנו לביתי בו מצא מחסה ומפלט ארעי, אולם זאב'יק מאן בשלוה ובשקט, הסכנות כאילו הקסימוהו וריתקוהו. אינני יודע כיצד ואיך, לפתע חשתי שהספיק כבר לחדש את הקשר עם המחתרת, להגרר למערבולת של מתח, דם ודמע של התקופה החמורה. כשהערתי לו ;האין זה לדעתו מוקדם מדי, הרי טרם הספיק להנפש, הפטיר בחיוך וקריצת עין: הרי לשם כך הגעתי לכאן!

היו אלה ימי ראשית המאבק הגלוי לאדנות הארץ בין הערבים והיהודים, כשבאמצע ניצב „הבריטי הניטרלי". דם צעירי ישראל נשפך בשדות הקרב לעיני השמש, בהגינם על כבוד האומה וזכותה להיות ולחיות. זאב עזב את העבודה והתמכר כולו למטרה נשגבה זו, בכל רמ"ח אבריו ונפשו העדינה. עתה פסקו השיחות העליצות שבינינו, והשתררה מתיחות אילמת. זאב חדל לשוב בקביעות בערבים הביתה ורק לעיתים נדירות בדמי הליל חזר עיף ויגע, ומשק המים המפכים במקלחת, העיד על שובו.

הישוב העברי התכונן להתמודדות המכרעת וגדודי צבא מאורגנים הופיעו באופק מערכות ישראל. הארגון הצבאי הלאומי נספח לצבא ישראל ונכנס לחזית המלחמה, וזאב כמפקד מחלקה נלחם בגבורה. עתה כמעט ואיננו מתראים, כל אחד מאתנו, כצעירי ישראל אחרים במולדת, עומד על משמרתו אי שם בארץ. רק לעיתים נדירות הוא סר לביתנו כדי לבשר על קיומו, בבדיחה וחיוך על שפתיו.

המלחמה תמה, החיילים הקשישים יותר משתחררים ושבים לחייהם הפרטיים, אך זאב שעודנו צעיר לימים, מאמין שהאומה הצריכה לבצר את הנצחון עדיין זקוקה לשרותו הקרבי, על כן הוא מצטרף

לצבא הקבע. ואכן כאלה היו פני הדברים. האויב המובס בשדות הקרב המלקק את פצעיו שטרם הגלידו, רוקם כבר את מטווה הנקם והשילם. ואם אינו יכול לעשות זאת לעיני השמש, מחשש שיוכרע בפעם נוספת, הריהו הורש מזימותיו במסתרים. שליחי האויב, מוגי הלב, ממקשים את אזורי הספר ומפילים קרבנות חינם בין אזרחים שלוים ועובדים, המפריחים בזיעת אפם את אדמות המולדת הקמה לתחייה. צבא ישראל המצווה להגן על אזרחי המדינה, נאלץ לשלוח את מיטב קציניו וחייליו לסיור בגבולות ולשמור מפני מתנקשים ומתנכלים. באביב 1950 בליל הסדר של חג הפסח עת יצא זאב׳יק בראש כיתת סיור להגן על שלמות המולדת, עלה רכבו על מוקש שהוטמן בידי צר ואויב ויתרסק. וזאב השיב את נפשו לבוראו.

בהציבנו היום גל־עד לעיירת הולדתנו נעלה את זכרו של חניך, לוחם ורע, שהקריב את הכל לעצמאות ישראל, ונספר לדורות הבאים את תולדותיו. זכרו ישאר חקוק לנצח על לוח לבנו.

עלית דבורה רובינצ׳יק ומשפחתה

זה ימים אחדים שבידי הודעה על עלית דבורה רובינציק ובנותיה, דודנית של אמי המנוחה, ואני שרוי אי שם בדרום, בחטיבת גבעתי, בעיצומה של מלחמת השחרור. פניתי איפוא למפקדי ובקשתי חופשה לצרכי הבקור במחנה העולים פרדס־חנה, והיא נקבעה לראש השנה תש״ח. כאשר קבלתי את כרטיס החופשה לידי, נמסר למפקד מברק ממטה החטיבה ובו כלולה הודעה דחופה, כי משעה 10,00 תמצא החזית בתנועה. בעוד רבע שעה יתחיל „מבצע עשר מכות״. אולם המפקד לא עכבני והפטיר: בר־מזל! אלמלא נמסר המברק לפני כן, מי יודע כיצד היו מתפתחים פני הדברים.

בראש השנה תש״ח הייתי אולי החייל היחידי שנמצא בחופשה, מכל מקום בודאי שהייתי החייל היחידי בחופשה, מחטיבת גבעתי. מצאתי איכשהו תחבורה ובלווית בתי, בת הארבע אביבה, יצאתי למחנה פרדס־חנה. בהודעה שהייתה בידי צויינה הכתובת, אולם רק אלוהים ידע כמה מאמצים ידרשו עד אשר אמצאם. לך וחפש בג׳ונגל של מהנה בן 30 אלף עולים, מבנה על פני מאות דונמים. לכל מי שפניתי לא ידע להדריכני. לפי המספרים ראיתי שהנני בקרבת המטרה, אך המבנה הדרוש כאילו נבלע באדמה. נסיתי לשאול לפי שם המשפחה, אך מתוך מאות האנשים שפגשתי איש לא ידע על קיומה, מכל מקום

כך הם אמרו לי. פקיד התורן שבמשרד, שאליו פניתי לעזרה, מצא אמנם את שם המשפחה, רובינציק, רשום, אך היכן מתגוררת, זאת לא ידע. עכבתי אנשים על ימין ועל שמאל, שאלתי ובקשתי שיעזרו לי, אבל לשוא. הייתי אובד עצות, מפני שבתי הקטנה התעייפה ובכתה. נסיתי לשדלה ולהרגיעה, כי עוד מעט ונמצא את הדודה מחו"ל. נחנו קצת ושוב פתחתי בחיפושים נמרצים.

לפתע פגשתי באשה, שבסבלנות ראויה לציון הטתה אוזן קשבת לדברי, אך במקום תשובה היא פתחה בחקירה: מדוע אני מחפש משפחה זו? מפני שהם קרובי, עניתי. איזו קירבה, היא שאלה שוב? הסברתי לה, כי המדובר בדודנית של אמי ז"ל. כמה נפשות הם? המשיכה לחקרני, ועוד שאלות לענין וסביב הענין. הנחתי בתומי כי הנה בא הרגע הגואל, מיד לכשתסתיים „החקירה" תצביע הגברת על המבנה, או תוליך אותי אליו, אך הסיום היה מפתיע ביותר... אינני מכירה אותם, הפטירה, ופנתה לדרכה. רתחתי, האשמים המדים שעלי? שאלתי את עצמי, האם אני נראה כה בלתי מהימן? אולם לא היה בידי לשנות את המצב. פתחתי שוב בסבלנות לסרוק את השטח עד אשר מצאתי.

התחבקנו והתנשקנו. אחרי חלופי ידיעות ראשוניות לא עצרתי כח וספרתי על התנהגות האנשים ועל החיפוש שערך שעתיים, והזכרתי את העובדה עם האשה „החוקרת", רק סיימתי את דברי נפתחה הדלת ונכנסה אשה. תאמינו או לא, אך נדמה לי כי ניחשתם... הייתה זו האשה שחקרתני שתי וערב. לא התאפקתי ושאלתיה לפשר התנהגותה, אך היא לא נבוכה וענתה בפסקנות; „כשלא יודעים לא מזיקים". הבינותי... זוהי תיאוריה שנתגבשה במציאות מחנות המוות בזמן הנאצים, והאשה שלפני עודה חיה עם העבר האיום והקודר.

למותר להציג את דבורה רובינציק זאת עושה אישיותה לבד: פקחית, שנונה וחלקת לשון. מוצאה ממשפחה מאוד מיוחסת. אם קיים מושג של אריסטוקרטיה יהודית, הרי אביה ר' אפרים היה נציגה הבולט. קלסתר פניו אציליים ויפים. זקנו הלבן, גדול המדות והמטופח מוסיף לו כבוד והדר. מדבר בשקט, בנועם, ולשונו קולחת במתק ובשטף. ר' אפרים היה הגבאי הנצחי של בית הכנסת ומבעלי הבתים המכובדים ביותר בעיירה. הוא היה חותנו של ר' מיכה רטנר ז"ל על כן קראוהו ר' אפרים מיכה'ס אולם הצעירים או תושביה החדשים של העיירה קראו לו (קרי בהברה אשכנזית) ר' אפרים יהוס. כל כך הזדהתה אישיותו עם מושג זה.

בעת נעוריה של דבורה טרם הייתי עלי אדמות, אך על פעולותיה במהפכה האוקטוברית, התהלכו אגדות; כיצד הלהיבה המוני אכרים מעל הבמות; איך הובילה אשה צנומה ונמוכת קומה זו, גויים באפם. והם על כפיים נשאוה. כאשר נישאה לבהיר לבה אליעזר רובינציק, התנערה מתורות המהפכה, וקבעה את חייה בסגנון מסורת אבות. בהדרגה השתפר מצבם הכלכלי והגיע לאמידות מבוססת. דבורה עסקנית צבורית מלידה, על כן מצאה את מקומה בתנועה הציונית ובמיוחד בויצ"ו, לה הקדישה את מיטב זמנה הפנוי. הייה אף כי היו אינטנסיביים מבחינה כלכלית וציבורית, הרי מבחינה משפחתית הם קלחו בשובה ונחת. גידלה שתי בנות ונתנה להן ממיטב החינוך. אולם המלחמה שפרצה שמה קץ לאורח חיים זה.

פרוץ המלחמה ושינוי המשטר שבא בעקבותיו „שחרר" את משפחת רובינציק מנכסיה, אך את הבעל אליעזר, ז"ל היא אבדה בשואה האיומה בהיותו כלוא במהנות המוות הנאציים. היא ושתי בנותיה עברו את כל כור היסורים, ובנס הצליחה להציל את שתי בנותיה ממוות בטוח. כעת היא מתגוררת בקרית-מוצקין ומושרשת במקום.

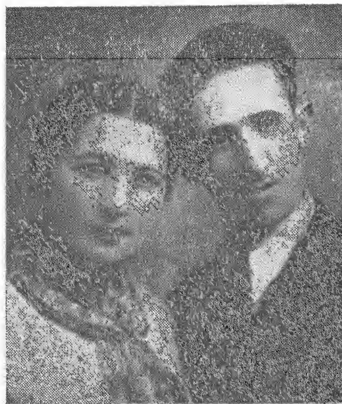
פנינה זבודניק — גוטנברג

שלוש אחיות ושני אחים מנתה משפחתם, שנתיתמו מאב ואם בגיל רך מאוד. האחות הבכירה, לאה, הגרה לארצות הברית, בעודני נער קטן ומחזותה נשארו בזכרוני רק צללים מטושטשים. הבא אחריה היה האח אליעזר, שהגר לארגנטינה על סף עלומי — דיוקנו ניצב עדיין לנגד עיני, כמעט בבהירות. באילייה נשארו איפוא הילדים הצעירים יותר: פנינה משה ושרה.

מאז עמדתי על דעתי, הם התחנכו על ברכי הסבתא והסבא הישישים, מייטה ונחמיה. כאשר הם שבקו חיים נשארו פנינה משה ושרה גלמודים והם עדיין ילדים על סף נעוריהם. אין פלא שבתנאים קשים ואכזריים אלה נאלצה פנינה, הבוגרת ממשה ושרה, ליטול על עצמה אהריות כבדה לקיומם וחינוכם. דבר שהשפיע לא במעט על גיבוש אופיה ואישיותה.

משה ושרה חברי לתנועה היו. כוכב לידתם לא היה מזהיר ביותר: בעצב נולדו, ביתמות וסבל התחנכו ונגדעו מעץ החיים בידי זדים בעודם באיבם.

ישמשו השורות הללו נר תמיד לזכרם וזר פרחים על קברם האלמוני.

משה ושרה זבודניק (קומפינסקי) הי״ד.

גם פנינה שהשתייכה לאותה מסגרת תנועתית, עברה אחרי כן להחלוץ — בודאי מתוך אמונה ושאיפה להחיש את מועד עלייתה לארץ. אולם הגורל רב תהפוכות הוא, הלועג לנו וטורף את כל תכניותנו: פנינה אמנם סיימה את הכשרתה וציפתה לעליה מידית, אך זו, משום מה בוששה לבוא.

פנינה נבונה, מעמיקה וסולידית. כל משפט מפיה שקול, מדוד ומחושב. בשקט נאמרים דבריה ובלי כל התרגשות, אך הם קולעים במלואם למטרה. כאשר היא חזרה מהכשרה בלוית בעלה לעתיד, חיים, כבר ראתה את עצמה בחזקת אזרחית פוטנציאלית של ארץ ישראל, אף כי תנאי העליה בתקופה הנדונה היו קשים ביותר. זמן קצר אחרי נשואיה פרצה המלחמה, אף על פי כן לא ויתרה על חלומה הגדול לעלות. המלחמה אמנם שיבשה את התכניות הללו, אך לא עקרה אותם מהלב. כאשר נפתחו אפשרויות חדשות ואי אלה סדקים נראו בחומת הבידוד, לא היססה ופרצה מבעדם בדרך לארץ.

עם חילוף המשטרים היא נעה מזרחה והגורל שהפריד בינה לבין בעלה, הפגישם בהקדם שוב. כאן עברו עליהם ימי תלאות וסבל, שהיו מנת חלקם של כל הפליטים במלחמה. רק נסתיימה המלחמה הם נעו מערבה בדרך לארץ ישראל.

את בעלה לעתיד, חיים, הכירה בהיותה בהכשרה, כאשר הוא, כמוה, נמצא שם מתוך השאיפה לעליה. אולם מצבו היה מיוחד במינו, משפחתו כולה, הייתה כבר מזמן בארץ ואילו הוא נאלץ היה להתעכב בפולין. כאשר פנינה שבה מההכשרה הביתה, הוא נלווה אליה.

פגישתי עם חיים התקיימה בביתה. אף כי חלפו מאז 25 שנות שנות חיים, הרושם הראשון לא פג: היים ניחון במטעני חוש הומור עצומים, הקולחים ומפכים. דרושה איפוא היכרות עמוקה, כדי להבחין, מתי נאמרים דבריו בהלצה או ברצינות. כזה הוא, ועד היום לא חל בו שינוי.

זה שתים עשרה שנה שהגורל זמן אותנו לעבוד במחיצה משותפת למען מטרה נעלה.

יוסף ירושבסקי

באחד הימים של שנת 1950 נתבשרתי כי יוסף בן יחיאל ירושבסקי, יליד עיירתנו נמצא בארץ. לכשפגשתיו הוא גולל בפני את פרשת חייו: בהגיע הרוסים לעיירה היה עדיין נער ונכנס לקומסומול; בזמן האבקו־אציה הועבר לרוסיה והתגלגל במחנות עבודה שונים; סבל רב וממושך היה מנת חלקו בימי המלחמה האכזריים האלה; במחנות נפגש עם אחדים מחבריו בני עיירתו וביחד נשאו את סבלם בדומיה; אחרי כן גויס לצבא והתקדם עם הצבא הרוסי מערבה; בהגיע אליו הידיעות על קיום שארית הפליטה הזורמת לארץ, הפשיט מעליו — בהשפעת חבריו — את מדי הצבא ויערוק.

תנועת הבריחה שאליה פנה, הגישה לו עזרתה, וכרווק ניתנה לו זכות עדיפות לעליה. בראשית הקרבות שפרצו מיד לאחר הקמת המדינה הוא הגיע לארץ. המצב בחזיתות היה קשה על כן הוא גוים מיד, ישר מהאניה נשלח לחזית לטרון, רבת הדמים. אחרי נופש קצר נשלח ביחד עם תגבורת לגוש עציון, שנלחם על עצם חייו וקיומו. על אף מעשי הגבורה והקרבנות הנואשים, נאלצו המעטים להכנע לרבים ויחד עם שאר הלוחמים נלקח גם יוסף בשבי. סבלו בשבי לא יתואר, הוא ספג מכות אנושות שהשאירו עקבות נפשיים, עד היום. רק לאחר שהייה של כשנה וחצי בשבי הוא שוחרר וחזר לארץ.

לאחר שנים אחדות התברר כי גם אביו נשאר בחיים ואף הוא נגרף בזרם שרידי השואה שנהרו לארץ. זהו אחד המקרים הנדירים

בין בני עיירתנו שזכו להפגש בחיים עם הוריהם על אדמת הארץ. אביו של יוסף כבר ישיש ומצא את מנוחתו בערוב ימיו במוסד לזקנים של מלב"ן.

דן מנדלסון

דנצ'יק, כך קראנוהו בעיירה, מפני שרזה וקטן היה מכפי גילו. שחרחר ועיניו בוערות. אף כי היה יליד ורשה הרי את מרבית הקיץ בילה בבית הסבתא, פריידקה, שבעיירה. כך זה היה מדי שנה בשנה, עד שפקדו אסון ומת עליו אביו בעודנו ילד. מאז הפך לאזרח העיירה והתגורר בקביעות אצל סבתא. תמונה אחת מיתמותו נחרתה במיוחד בזכרוני, והיא עודנה חיה וקיימת בלבי עד היום: דנצ'יק מתפלל קדיש לעילוי נשמת אביו. מפאת קטנותו העלוהו על ספסל, כדי שהקדיש ישמע בצבור וקולו הילדותי נישא בחלל בית הכנסת.

מפעם לפעם נסע לאמו האלמנה לורשה, אך עם פרוץ המלחמה חזר לעיירה. לא ארכו הימים והמשטר החדש גייס את הצעירים לעבודה במחנות וכבני גילו האחרים אף הוא נלקח למחנות שמעבר להרי אורל. שם עבר עליו סבל לא יתואר: רעב ומחסור. לבסוף התחמק מהמחנות ובאמצעים מחוכמים הצליח להתגיים לצבא פולין של וסילבסקה, בו עברה עליו המלחמה וכל מאורעותיה, בהיותו בפרוסיה המזרחית, אז כבר בתפקיד טוב ובלתי קרבי, נודע לו על קיום שארית הפליטה והתארגנותה מחדש לקראת העליה לארץ. במקרה הוא נפגש בורשה עם אנשי „השומר הצעיר" והם שכנעוהו לערוק מן הצבא ולהצטרף אליהם, במטרה לעלות לארץ. עד היום דנצ'יק שלנו נרגש כאשר הוא מדבר על הפרשה הזו.

בכל להט הנעורים התמסר דן לעבודות הארגון וריכוז של שארית הפליטה. אש האהבה לארץ שהוצתה בליבו לא נתנה לו דמי והוא נלחם עם הנהגתו כדי לאפשר לו להחיש את עליתו לארץ. המאבק היה עקשני מפני שההנהגה לא רצתה לותר על כח נעורים פעיל, מתלהב ומבצע עקבי, אך נאלצה לבסוף לותר ולאפשר עליתו. תוך כדי הפעולה הוא הכיר את רעיתו לעתיד ואם ילדיו, ושניהם עברו את הגבול באישון לילה לכוון אוסטריה. שם חיכתה לרעיתו העתידה הפתעה משמחת ומרעישה — היא מצאה בחיים חלק ניכר מבני משפחתה.

פעילותו הציונית נמשכה גם באיטליה אך במישור אחר. שם

נולדה בתו הבכירה, לכן התעכבה במקצת עליתו, והוא הגיע לארץ רק לאחר ההפוגה השניה.

כעולה חדש שהתגורר עדיין במחנה העולים שוחרר זמנית מהצבא כדי לאפשר למשפחתו להסתדר. אולם, מיד לאחר שנקלטה ברמלה, גוים לצ.ה.ל. למשך שנתיים. תוך תקופת שרותו אירעו מעשי התגמול של צבא הגנה לישראל נגד האויבים בגבולות, ודן שלנו השתתף בהם.

האחים חייקין

יהזקאל ומנדל הם אחים, אך איש איש וגורלו. שניהם הגיעו לארץ לאחר הקמת המדינה, יחזקאל ממזרח ואילו מנדל ממערב. יחזקאל משרידי השואה, שנאבקו על קיומם, רק בנס נותר בחיים. מנדל לעומתו — בא מאורוגוויי, השלווה, מאורח חיים יציב ותקין, מפעילות ציבורית ענפה.

שונים ונבדלים הם אחד ממשנהו: באישיותם באופיים, בכושרם — בכל. רק אחים לאותם הורים, עלולים להיות כה שונים ומנוגדים. ללא זהות כלשהי, ללא שום דמיון חיצוני ופנימי.

בעיני רוחי אני רואה את בית ר' דוד חייקין, רעיתו וצאצאיו. האם ילידת ליבאו, מבית אמיד ומתקדם, בעלת חינוך גרמני במובן החיובי של המושג, נלכדה בקסמיו של האב, שבצעירותו היה כנראה גבר יפה תואר. בגללו נטשה בית מסודר ומושרש ותלך אחרי בחיר לבה — למרחקים. בחינוכה היא הטביעה את חותמה על הבית, על הילדים ושמותיהם. בעיירתנו נקראנו כולנו, בשמות עבריים מלאים, ללא קיצורים וללא סימני חיבה — ואילו בבית חייקין: נחמיה נקרא — „העמקע", זלמן כונה — „זאמקע", יחזקאל — „חאצקע", מנדל „מענדקע", לייב — „לייבקע" וגיטעלע. אנו קראנו לאמהותינו מאמע (ה-מ השניה סגולה) ואילו הם קראוה מאמא (שני המ"מ בפתח).

ששה ילדים היו למשפחה, חמשה בנים ובת. רובם מוכשרים: מושכים בעט, נואמים, מארגנים, בעלי כח שכנוע ויפי תאר. בכל מקום הופעתם בלטו. שלושה מהם היו חברי החלוץ ושלושה חברי בית"ר, מדוע זה היה כך אל תשאלוני, זה נסתר מבינתי — אף כי זוהי עובדה.

גם ההורים היו חלוקים בדעותיהם, האב צידד בהחלוץ ואילו האם אהדה את בית"ר.

נחמיה, הבכור, ניחון בתכונותיהם המשותפות של האם והאב: סולידי ומאופק, נעים הליכות ויפה תואר. משכיל ונואם תרבותי — היה

מראשוני החלוץ הצעיר ומיסדיו. „תולעת ספרים" — להם הקדיש את מרבית עתותיו. לזלמן, היו אותן התכונות, אולם הוא היה יותר ער, יותר דינמי, פולמסן חריף ותקיף, אך נמוך קומה. זלמן — „זאמקע" היה אחד משני הקרבנות הראשונים, שהוצאו להורג ע"י הנאצים מיד עם כניסתם, כאילו בעוון פעילות קומוניסטית. יחזקאל, שונה מהם, לא שאף להופעות בציבור ולהיות מראשי המדברים. את המוטל עליו עשה ביושר באמונה ובשלמות. מנדל, הוא ממש כפילו של אחיו זלמן, בכשרונותיו, אך סוער יותר, (מזרע הכוהנים) יומרני יותר וגבה קומה ממנו, גם גורלו שפר והוא רכש נסיון רב בפעילות ציבורית וביחסי אנוש. לייבקע, היה חייל ממושמע — מתוך שכנוע. האמין בכנות בדרך בה הוא הולך ומוכן היה להלחם עליה, בכל לבו ונפשו. גיטל'ה, עדיין עולת ימים, אך הורגש כי היא תעלה בכשרונותיה על כל אחיה; עיניה בערו כאש, לחייה להטו, ליבה המה מהתלהבות, פיה הפיק מרגליות — ומוחה נשאר קר ואנליטי.

מנדל חבר נעורי ואתו עשיתי כברת דרך. על סף הילדות השתייכנו שנינו לגורדוניה, בה היה מנדל מראשי המדברים. אחרי כן נפגשנו שוב בוילנה — בישיבת תומכי תמימים. מאז נפרדו דרכינו וכל אחד הלך עם אלוהיו.

כאשר מנדל בגר, נכנס להחלוץ ונמנה על פעיליו—דבריו, יצא להכשרה כשלב לקראת עליתו לארץ. הואיל ושערי הארץ היו נעולים הגר זמנית לאורוגווי — בה פתח בפעילות ציבורית ענפה. כ־20 שנה שהה שם ולבסוף עלה לארץ.

יהזקאל ומנדל הם שרידי משפחה מסועפת וציונית ששקעה בים הדם והדמע.

ריסיה סינדר—אפשטיין—טוביאשביץ

אם נקרא לה ריסיה כפי שמעידות תעודותיה, הרוב לא ידע למי הכוונה, ולכן מוטב כי נקרא לה בשמה הידוע — „רישקע ינקעל שיינעס" יזכרו כולם בדמותה המיוחדת: הג'ינג'ית. האיליאים שבארץ ואלה שבתפוצות.

ר' יעקב סינדר, או כפי שכולם קראוהו — „ינקעל שיינעס" היה הסבא שלה, הקצב הידוע ביותר בעיירה. איש נח מאד ונעים הליכות, מסודר ומרוכז ובעיקר מכנים אורחים נלהב. הוא פשוט חפש אותם, בלעדיהם היה אומלל. אולם על כך, לא נעמוד, זאת מספר חברינו המנוח

טוביה בן חפץ, בסיפוריו. לפני עלייתי שערתי כי הוא מתקרב לגיל הגבורות, אך יודעי סוד רמזו לי, כי גיל זה עבר עליו, 15 שנה לפני כן. אף על פי כן בריא וחזק היה, ואהב להתבדח עם המין החלש, וככל שצעירה הייתה יותר, הקדיש לה יותר תשומת לב... ביום בהיר הוא התחתן ונשא אשה. שגילה נע בסביבות 55—50.

אחרי זמן מה התלחשו... כי הוא מתאונן... שהיא מדי זקנה בשבילו...

טבעי שר' יעקב הטביע מרוחו ואופיו על הבית: בית עליז, מכנים אורחים, קל ומשעשע. ואין פלא בדבר. בבית היו ארבעה ילדים בגיל הבילוי, שתי בנות ושני בנים, לכל אחד מהם הייתה החברה שלו. כך המה תמיד הבית מאורחים ומבקרים עליזים. גם האמא חווה, אף שהתאלמנה בגיל צעיר, הסתגלה לתנאי הבית ולא הקשתה על הילדים במצב רוחה. בית סינדר היה איפוא חופשי, עליז ומכנים אורחים, בקיצור: מרכז הבילוי של העיירה.

תקופה תקופה וצורת בילוייה:

ילד קטן עדיין הייתי, כאשר משפחת סינדר פתחה את מסבאתה בעיירה, בה אפשר היה לקבל מטעמים מגוונים: בירה, שוקולד, ממתקים, גלידה, וכדומה. כולם נהרו לבית זה, להתרשם מהסידורים ודרך אגב לטעום משהו. — הבית הפך למרכז החברתי של העיירה שהמה ערב, ערב, מרוב יושבים ומבלים.

מזמן לזמן שיכללו וחידשו את המסבאה והוסיפו כלי בלוי ומשחק נוספים, בתוכם -- רדיו. עד כמה שזכור לי, היה זה הרדיו הראשון בעיירה, רדיו עם אוזניות. מזקן ונער נהרו כולם לראות את הפלא השביעי ולתמוה על הניסים והנפלאות ותוך כדי כך, ללגום ולטעום משהו. גם אחותי ואני, ילדים קטנים היינו עדיין, כאשר התלהבנו לפלא הגדול ששמו רדיו. מאוחר יותר הכניסו למועדון גם בילרד. עדיין לא השתתפתי במשחקים אך עקבתי אחרי המתחרים במתח ודריכות.

כל תקופה וצורת בילוייה. מאוחר יותר ירדה המסבאה מגדולתה ובבית נוצר קלוב לקלפים — קלוב לא רשמי; אך לפי כל הכללים והחוקים. גם כותב השורות הללו שלם עבור „נסיונו" שכר לימוד די גבוה. באחת — היה זה מפגש חברתי חשוב בעיירה, אך ירד מגדולתו בשנים האחרונות.

בני הבית הצעירים נישאו והתחתנו בהדרגה, ובלכתם התרוקן גם המרכז מתוכנו.

שלמה רפסון הי״ד.
נפל באירופה לאחר השחרור

בעלה של ריסיה ואב ילדיה: אליהו־יוסף ומשה, היה שפסל אפשטיין, בנעוריו שחקן כדורגל מצטיין. אחרי כן באה התמורה הפוליטית: הרוסים הגיעו ועזבו, פר"צה מלחמת גרמניה רוסיה, ובאו האסונות של השואה. שפסל שהיה סנדלר ממקצועו והיה חיוני לאויב הפולש, הושאר

שפסל אפשטיין הי״ד
בעלה הראשון של ריסיה

בחיים עם כל משפחתו, באקציה הראשונה של הגיטו. אחרי כן רוכזו בעלי המלאכה ומשפחותיהם בגיטו ווילייקה ושפסל ומשפחתו ביניהם.

כאשר נפוצו שמועות כי אף גיטו זה ישמד, דירבנה ריסיה את בעלה לברוח ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. אולם שפסל, שבזכותו נצלה אמו עד כה, סרב להפרד ממנה ולהפקירה ונשאר אתה עד הסוף המר. ריסיה לעומת זה, נטלה אתה את שני בניה הקטנים והסתתרה במשך שנים בחסות היערות והפרטיזנים.

המלחמה תמה, ריסיה וילדיה שנשארו בחיים חפשו לשוא את את אביהם, וכאשר התברר בודאות כי הוא נספה, החליטה כי בניה זקוקים לאב — נשאה, למר טובישביץ, שגדלם, חינכם והקנה להם מקצועות. המשפחה ניסתה להשתרש ברוסיה, אך הבדידות האיומה שהעיקה על מצפונם ונפשם כוונה אותם בדרך העליה לארץ.

ריסיה ובעלה מאושרים ומתגוררים בבני ברק יחד עם הבת הצעירה שנולדה להם מנשואיהם האחרונים, הבן הצעיר, מתגורר ע"י פתח תקוה ומתפרנס בכבוד, ואילו הבן הבכור תקע מושבו בקרית גת ושמח מאוד בחלקו. בקיצור הם מאושרים שזכו לעלות לארץ.

רוזה (ברונשטיין) ושרגא רזניק

כאשר נודע לי, כי רוזה ושרגא הגיעו ארצה ציפיתי לפגוש עלם ועלמה, אך להפתעתי, פגשתי זוג נשוי עם ילד. נראה כי הזמן חולף ביעף. רק אתמול... זכרתי אותם כילדים, והנה הם כבר בגרו והקימו משפחה.

את רוזה אני מכיר, נדמה לי, מיום לידתה, שכנים היינו. קיר בקיר נגעו הבתים של הורינו, גדר יחידה הפרידה בין המגרשים, ולא אחת הגיעו בגללה לסכסוכים.

רוזה, הייתה עדיין תינוקת, כאשר אחיה החורג דוד, מפקדה הראשון של קן בית"ר באילייה — היה חברי. רעים נאמנים היינו וכינינו זה את זה בשמות היסטוריים ספרותיים. לדוד קראתי — דוד הראובני והוא קרא לי לייבוש ליבושיצקי, ע"ש היסטוריון צעיר.

המצב הכלכלי בבית הוריו קשה היה. דוד הבכור, שחלם על עליה לארץ, עשה מאמצים נואשים בכיוון זה, אך לא הצליח. על כן נאלץ היה להגר לארגנטינה בתקוה כי זו ארץ מעבר ארעית בלבד, ממנה יעלה לארץ. יש אומרים כי כל סידור ארעי הוא הקבוע ביותר, ונראה כי זה

נכון. מאז חלפו כבר למעלה מ-30 שנה ודוד נשאר עדיין שם. עד היום לא שמעתי אם הוא מתעתד לעלות. נראה כי שכח מזמן את נושא שיחתנו האחרונה, בדרך לתחנת הרכבת.

דוד ברונשטיין, ארגנטינה

אם יגיעו השורות הללו לידי דוד, בודאי יתרענן זכרונו ויזכר בשיחה ההיא בגעגועים.

גם שרגא ניצב לעיני, בדמות ספק ילד, ספק נער, חמוד ונבון. הוא איננו יליד עיירתנו אך הגיע לאילייה זמן לא רב לפני שפגשתיו. אביו שהתאלמן בצעירותו, נשא לאשה רווקה בגיל מתקדם מבנות עיירתנו, ואותו, את שרגא, הביא בתורת „נדוניה". שרגא התגורר באותו בית — אצל חיים אברהם „הסטרוסטה" — שבו שכן גם קן בית"ר; — ואני שביליתי בקן באותה תקופה שעות רבות מזמני, גם ביום, פגשתי בזאטוט המסתובב והחלפתי איתו מילים. כאשר חזרתי משרותי בצבא פולין, שרגא היה כבר עלם וחבר בבית"ר; נעים שיחה, רציני, מדבר בהגיון ובצורה תרבותית.

כאשר המשטר הקיים, הפולני, כרע ונפל והרוסים הגיעו, השתנו סדרי בראשית. שרגא, כשאר בני גילו ניסו להתערות בחברה החדשה ולהקלט בה. בעודם עוברים את תהליך ההשתלבות, פרצה המלחמה הגרמנית—רוסית, ששינתה את המצב מיסודו. הגרמנים המתקרבים זרעו פחד דם ואש.

שרגא, יחד עם חברים וחברות, החליטו לעזוב את העיירה לימים ספורים בלבד, עד יעבור זעם. אך ימים אלה, נמשכו שנים רבות. אמנם סבל רעב במחנות ברוסיה אך ניצל ממות בטוח בתקופת השואה האיומה.

בשנת 1942 בהיותו ברוסיה גוים לצבא ושרת בו כ-5 שנים רצופות — עד לשחרורו. הוא נשא את בת עיירתו, רוזה, לאשה והקים משפחה. עם שחרורו מהצבא השתקע בווילנה ושהה שם עד שנפתח אשנב לעליה לארץ.

רוזה ושרגא מתגוררים כעת בחדרה.

הירשל (צבי) ברמן

הירשל ברמן, נמנה על אחרוני העולים שהגיעו לארץ „משם" — לא מכבר. הוא אמנם נולד באיללייה והתגורר בה שנים רבות, אולם שנים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, עבר להורודוק הסמוכה, לרגל נשואיו.

בתקופת המלחמה והשואה עבר עליו סבל, אימים ונדודים, אולם מזלו הטוב עמד לו. הוא זכה להשאר בחיים ולעלות לארץ.

יחד עם הירשל ניצל גם אחיו, יצחק ברמן, שגם הוא עזב את איללייה לרגל נשואיו והתגורר בהורודוק. אבל הוא היגר לארגנטינה, כדי להצטרף לאחיו, טוביה, המתגורר שם שנים רבות.

הירשל מתגורר עתה במגדל אשקלון, רואה פרי בעמלו ושמח בחלקו.

לאה זלצר

לאה, או לאה'צקה כפי שקראוה, היא בתה הבכירה של חייקה סוסנסקי, מבטורינה, שמשפחתה השתקעה באיללייה בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה. אני שזכרתיה כתינוקות חמודה, שצבטתי לפרקים את לחייה הסמוקות, הופתעתי לפגוש אותה נשואה, למוניק זלצר. למזלה היא הצליחה להנצל מהתופת הנאצית וזכתה לעלות לישראל, עם הקמת המדינה.

מוניק, בעלה, היה בחור מוכשר וחברתי, התקדם בשלבי החיים בהצלחה רבה. הוא היה עובד נאמן במוסדות ההסתדרות. אחרי כן הופקד על ניהול מנגנון עובדי בית חרושת לצמיגים „אליאנס" בחדרה, תפקיד מורכב ואחראי. לפתע נודע כי מוניק חולה במחלה אנושה. הלב

מיאן להאמין כי הוא בן ה־36 עומד להעקר מתוכנו. במרצו הרב הוא נאבק במחלה אך היא הכריעה אותו. מוניק היקר החזיר את נשמתו העדינה והטהורה לבוראו.

לאה, הצעירה והעליזה התאלמנה, ילדיה נתיתמו ופניה לבשו קדרות. אף כי חלפה כבר שנה לאחר האסון היא עוד לא התאוששה ממכת הגורל האכזרית.

יצחק דוקשיצקי

בין ניצולי השואה שעלו לארץ הגיע גם יצחק דוקשיצקי. עם פלישת הסוביטים לגבולות פולין צמחו ליצחק כנפיים. הוא שהאמין באידיאל של „שוויון ואחווה" הנהוג בארץ שמעבר המזרחי לגבול פולין, זכה סוף סוף לראותו עין בעין, בחיי המציאות היום יומית. כאשר התפכח לבסוף מהחלום והתאכזב מצורת הגשמתו — הגיע לישראל.

בארץ הקים את ביתו במשק קבוצי שבהרי אפרים.

חייה צימרמן—לדיסלבובסקי

חיה, בתם של שמואל ואלטקה צימרמן, לבית קגן, היתה עדיין תינוקת, כאשר הוריה עזבו את איליה ועברו לסמורגון. שיחק לה המזל והיא היחידה מכל המשפחה הצליחה בתקופת השואה להתחמק מידי הרוצחים וזכתה להגיע לישראל. נישאה והקימה משפחה. הייה היא שרידה יחידה ממשפחה מסועפת.

האחים לבקוב

משפחת לבקוב ברוכת ילדים, התגוררה בעיירתנו שנים רבות, ולבסוף עברה לגור לסמורגון. בתקופת השואה נספו ההורים, האח הצעיר והאחות הבוגרת, לובה. ואילו 4 אחים: ישראל, יצחק, אברהם, ומרדכי, נמלטו על נפשם לרוסיה, שם הם נדדו עד לאחר סיום המלחמה ובהדרגה עלו לארץ.

נחמה, אחותם, נתפסה ע"י הגרמנים ונכלאה במחנות ריכוז, אולם על אף הסבל, זכתה להשאר בחיים, ועם סיום המלחמה היגרה לארצות הברית.

אף כי האחים לבקוב עזבו את עיירתנו, איליה, 10 שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, הרי יחסיהם עם בני איליה נשארו הדוקים.

חיים לוין

מר חיים לוין שנולד בעיירתנו והתגורר בה בנעוריו, התחמק באדיבות, המיוחדת לו, מלספר לנו את תולדותיו, בנימוק כי אין לכך שום חשיבות.

לא נשאר לנו איפא, אלא, לציין את העובדה, כי אנו גאים בו. כעת הוא הגיע כבר לגיל הגבורות ועדיין לא נס כוחו וליחו. הוא הושיט לנו עזרה נאמנה וחשובה בריכוז החומר לספר איליה.

מר לוין נמצא בארץ כ-25 שנה ומצא את ביתו בקבוץ רמת הכובש והוא עדיין ער ופעיל.

יחד עם כל בני איליה בארץ ובתפוצות אנו מברכים אותו ומאחלים לו שיזכה להמצא בתוכנו עד מאה ועשרים. כה לחי.

אריה בר־דרומא

התנועה הציונית — מפעליה וזרמיה

הרעיון הציוני שלבש צורה ארגונית בסוף המאה ה־19, מצא קרקע פוריה להתפשטותו בתפוצות ישראל. אם כי בתקופה ההיא עדיין לא מצאה הציונות, בעיירתנו, לבוש ארגוני, היא כבשה לבבות רבים ואף הניעה אחדים לעלות לארץ. בראשית המאה הנוכחית עלו שוב בני עיירתנו לארץ, אולם, פרוץ מלחמת העולם הראשונה והאסונות שבאו בעקבותיה, הקפיאו תהליך זה.

ניצני הארגון הראשונים של התנועה הציונית, בעיירתנו, נראו למעשה רק בסוף מלחמת העולם הראשונה, מיד עם פרסום הצהרת בלפור. הרקע הנפשי והנכונות הרעיונית לכך, הייתה קיימת מזמן, חסר היה רק היוזם, המארגן והמבצע, שישא בעול הפעולה היום יומית.

לשכת הקרן הקיימת כבר פעלה כסדרה, ראשה ומארגנה, אריה מזל, הנמצא אתנו בארץ, פעל והפעיל, תרם והתרים, כתת את רגליו מבית לבית, ממשפחה למשפחה, עד שהקופסה הכחולה התאזרחה בכל בית יהודי. עתה הופיע אליעזר בן צמח שפירא, וארגן בפועל את הועד הראשון של ההסתדרות הציונית בעיירתנו. הוא הזמין אישים נכבדים ומקובלים על הבריות שיעמדו בראש הועד, ואילו הוא, בחר להשאר נחבא מאחורי הקלעים ולעשות את העבודה המעשית, השחורה. בראש הועד עמדו הרב המקומי, ר' אברהם אלי' רמז. ור' דב בר לוין, זכרם לברכה.

התנאים השתנו במהירות, ארץ ישראל התנערה מקפאונה, עם שחרורה מידי הטורקים. יהודים נהרו לארץ להתיישב ולהתערות בה, אך המצב החדש תבע ידיים עובדות, של מגשימים בגופם, המוכנים להפרות את השממה וליבש את הביצות. למטרה זו לא התאימו חברי ההסתדרות הציונית בעיירתנו, שהיו ברובם בעלי משפחות ובגיל העמידה. דרושים היו בדחיפות, צעירים, חלוצים, המוכנים לשאת בעול בנין הארץ, בתנאים קשים.

הקמת „החלוץ"

אליעזר שפירא, ואתו קבוצת חברים, שחשו יפה בדופק הזמן ועקבו אחרי ההתפתחות המהירה המתחוללת בארץ, עם צאת הטורקים, נטלו על עצמם את היזמה לארגן סניף „החלוץ" מצעירי העיירה, כדי לשתפם ולשלבם בתהליך העליה ובנין הארץ. מאחר ותקנות העליה הייבו את חברי „החלוץ" להכשיר עצמם לתנאי עבודה גופנית, נוצר הכרח להקים נקודת הכשרה מתאימה בסביבה.

בתיווכו ועזרתו הפעילה של מר אליעזר רובינציק הי"ד, שנמנה על מנהלי העבודה של עתיר הנכסים — בוגדנוביץ — סוכם כי חברי „החלוץ" יוכלו לעבוד במפעלו הגדול לדיקטים, שבכפר „ריובקה", הסמוכה, כדי להכשיר את עצמם לעליה. אכן המאמצים הוכתרו בהצלחה.

חבר יוזמי „החלוץ" ומקימי נקודת ההכשרה, שידעו והבינו כי בהכשרה גופנית בלבד לא די, כדי לעמוד במבחן הקשיים הכלכליים והנפשיים, בהם עלולים חברי „החלוץ" להתקל במציאות הארץ ישראלית, דאגו לשכור מועדון, בו תנוהלנה פעולות תרבותיות ורוחניות: על הארץ, התנועה הציונית, ודברי ימי העם, כדי לחשל את רוח העולים ולארגן קדרים נוספים של צעירים שימשיכו בדרכם.

אם כי נעשה הכל לביסוס „החלוץ" המקומי וחלק מחבריו אף יצאו להכשרה, אף אחד מהם לא עלה, מסיבות שהיו קשורות בהגבלת העליה. עוד זכור השיר שהושר בזמנו בפיהם, בו ביטאו את רגשות האכזבה והמרירות...

„וואָס טויג מיר ז'בוטינסקי,
און וויצמן דער פּראָפּעסאָר,
אַז צו פאָרען אין פּאַלעסטינע
דאַרף מען ענגלישע פּעסער".

התקוות שהם נשאו בלבם, לעלות בהקדם לארץ, התנפצו אל סלע מציאות ההגבלות המנדטוריות. הם נשברו, הוכרעו והתפזרו לכל עבר. מצבם הכלכלי הקשה, הכתיב להם לעזוב את העיירה ולפנות לאמיגרציה לארצות שונות. אולם, רבים מהם נשאו בליבם את חלום ציון, בתקווה כי ארצות ההגירה החדשות, אינן אלא תחנות מעבר ארעיות, מהן יגיעו למחוז חפצם — ציון.

בית ספר „תרבות" באילייה

אותה קבוצת יוזמים, בעזרת הורים שנתנו את ידם למפעל, המשיכה בעקביות בדרכה. הגיונם הדריכם בדרך נכונה. כדי למשוך את הנוער לתנועה הציונית וליצור מגע נפשי הדוק, עם הארץ הנבנית, הכרחי הוא ללמדם את השפה העברית המתחדשת. זאת אפשר להגשים רק בדרך אחת — הקמת בית ספר עברי, שבו תהיה השפה העברית השלטת. שבו תורגש רוח ארץ־ישראלית חלוצית.

כמובן שהיו קשיים לא מעטים. אך במאמצים לא קטנים התגברו על הקשיים הכספיים והאחרים ובית הספר עמד על תילו.

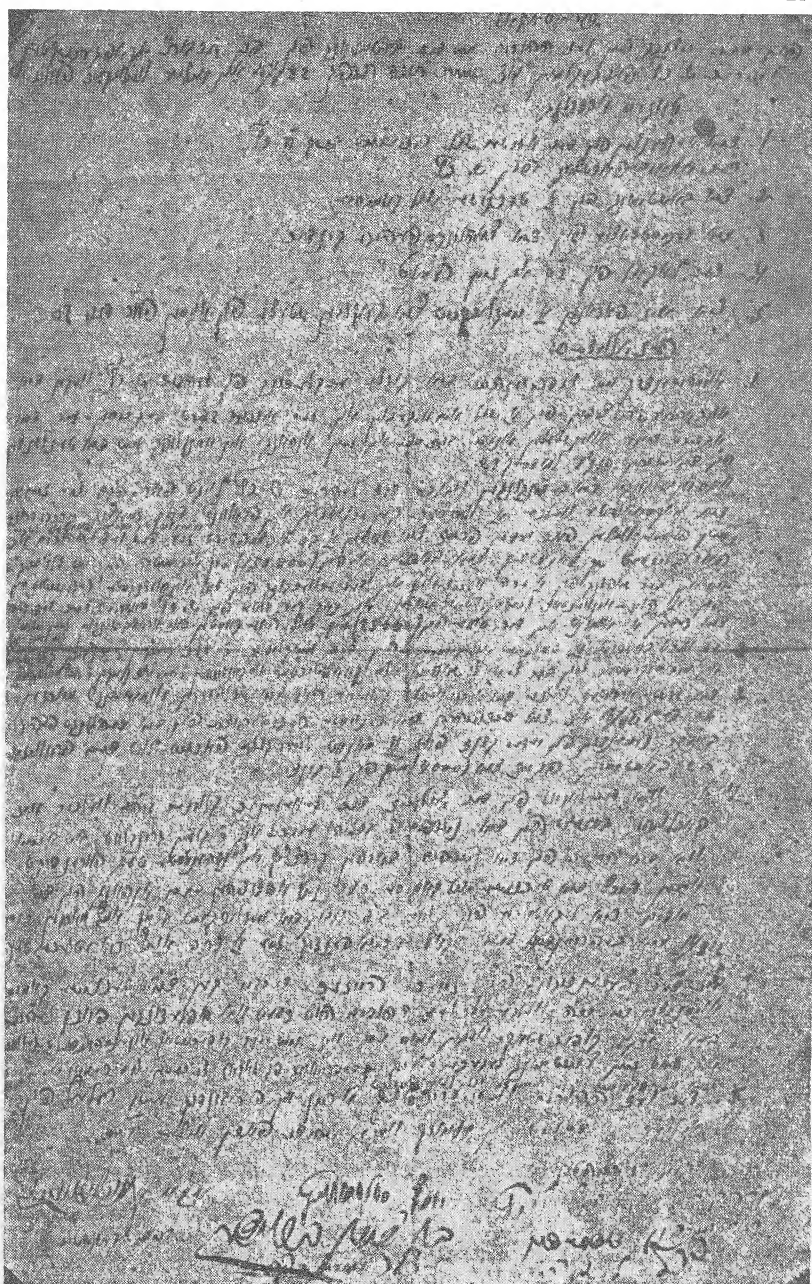
כאחד מתלמידיו עלי לציין, כי הישגי בית הספר בהמחשת ההווי הארץ־ישראלי והחדרת הרוח הציונית בלבות הנוער היו עצומים.

בידי ידידי, מר אליעזר שפירא, מיוזמי מפעלים צבוריים רבים בעיירה, שהיה בזמנו מזכיר הועדה המארגנת של בית ספר „תרבות" והמתגורר עתה במקסיקו — נשארו למשמרת פרטי־כלים אחדים מתקופה זו.

אנו משבצים איפה בזה אחד מהם ככתבו ולשונו, מאושר בחתי־מותיהם המקוריות של המיסדים, לאות וזכרון עולם.

למזלו של הנוער האיליאי, היה מנהלו הראשון של בית הספר „תרבות" — המורה בורוכוביץ: אידיאליסטן, ציוני, משורר ורומנטיקן. דבריו יצאו תמיד מהלב ולכן גם חדרו ללבנו. כאשר דבר על הארץ, התלהב עד כדי שכחה — פשוט רחף במרומים. שיריו ומנגינותיו היו חדורים תמיד אהבה עמוקה למולדת. הוא לא הסתפק בשירים ובספורים על הארץ, אלא השתדל להמחישם, כדי להחדירם ללבנו. הנושא להצגותיו בבית הספר, אותן ערך לעיתים קרובות מאוד, היו תמיד גבורי האומה וגדוליה, הקשורים בהקרבה ואהבת המולדת. לא נשכח לנצח את ההצגה לכבוד חנוכה — „נצחון המכבים". אף כי חלפו מאז כ־35 שנה עדיין מהדהדים מילות השיר:

„או איר קליינע ליכטעלאך,
איר דערציילט געשיכטעלאך,
מעשה׳לאך אָן אצאָל...
איר דערציילט פון מוטיקייט,
העלדענשאַפט און בלוטיקייט,
וואונדער פון אַמאָל..."

פרטי כל על הועדה היוזמת להקמת בי"ס תרבות באילייה

החתומים על המסמך :
1) יעקב קופלוביץ
2) חיים דוד חייקין
3) דוד חייקין
4) יוסף סולונוביץ
5) בן ציון ברוידה
6) אליהו רוגוזינסקי
7) אליעזר שפירא
8) אבא קופלוביץ
9) בנימין ברונשטיין

ואנו תלמידי — כתה „א" — הלבושים תכלת לבן, ראשינו עטורים כובעי „סירה" ועליהם רקום: „חשמונאים", רואים את עצמנו, בעיני הרוח, כלוחמים ומשחררי המולדת לעתיד. תפקיד זה, שנחרת בלבנו הרגיש בימי הילדות, כוון את דרך חיינו עד הלום.

ושוב... הצגת י"א באדר, סמל הגבורה המתחדשת של העם המתעורר לתחיה בימים ההם. הגנה הרואית על כבוד העם.

המורה בורוכוביץ נותן את האות וקולותינו מהדהדים באולם:

„קדרו קדרו פני השמיים,
ורוח עז רעש,
קבלו קבלו הרי אפרים
קרבן צעיר חדש."

עדיין ניצב לעיני, ישראל מיכאל סולונוביץ, תלמיד כתה ה' בעל הקול העז והרוטט, הנעים והמקסים כאחד — מתנת ה', וקולו מתגלגל ומרעיד הקירות:

„קלייבט זיך צוזאמען גיבורים צום שלאכט,
שטעלט זיך וואס שנעלער צום קאמף...."

התרגשותנו עולה וגוברת, רטט עובר בלב, ההרגשה היא שהקריאה הפטטית הזו מופנית ישר אלינו... באולם שוררת דומית מות וקולו הצלול מהדהד באויר:

„א טויט די באדריקערס א סוף די שונאים,
זיי האבן פארוויסט אונזער לאנד
מיר שווערן ביים בעסטן און לעצטן בלוט'ס טראפן
נישט לאזן די שווערד פון דער האנד."

גם את המורה אסתר רמז, אהבנו, לאו דווקא בגלל שעוריה, אולי למרות שעוריה. הן איזה תלמיד אוהב חשבון או טבע? אותה אהבנו אישית: את פניה האציליים, את עיניה הגדולות והשחורות, המפיקות פקחות, ענווה ונועם, את קולה השקט והמלטף כקטיפה, השופע עדנה ורוך אמהי. אך את המנהל בורוכוביץ הערצנו וכבדנו, יותר מאשר את הורינו. הוא ידע למצוא שביל למעמקי נפשנו. רגיש מאד היה, עדין ויפה נפש וראה בשליחותו החינוכית את יעוד חייו. בגיל צעיר, בעמדו על משמרתו וחנך בשיריו לאהבת המולדת פסק לבו הרגיש מלפעום...

כל אלה שבצילו חסו ומפיו למדו אהבת המולדת מהי, לא ישכחוהו לנצח. זכרו ישאר חרות על לוח לבנו.

ספרית „חרות ותחיה"

אינני יודע מתי היא נוצרה ומי היו בדיוק יוזמיה, זה קרה כנראה בהיותי עדיין ילד. עד היום לא הצלחתי לברר זאת, אף כי רציתי מאד להעלות את זכר יוזמי המעשה החשוב והמבורך. יש להניח כי זו פרי ידיה של אותה קבוצה, שרשמה לזכותה הקמת מפעלים צבוריים רבים בעיירה.

אין שום קנה מידה להעריך את חשיבות תרומתה של הספריה, להשכלתם והתקדמותם של צעירי עיירתנו. כולם שתו ממעינות החכמה שנמצאו על מדפיה, שתו ונתבסמו. היא אשר פתחה לרבים דרך ופתחה אופקיהם ונתנה להם את הדחיפה הראשונה, להשכיל ללמוד ולהתקדם. השיבותה איפא לא תסולא בפז.

אולי בן 7 הייתי, כשנצבתי לראשונה על מפתן הבית, בו שכנה הספריה בחדר אפל למחצה, ששלט בו העובש שלטון ללא מעצורים. אף על פי כן לא נחרת הדבר הזה בזכרוני במיוחד, אלא ספר הקריאה הראשון שהשאלתי. ותמיד אזכרנו: כשם שצעירים זוכרים את אהבתם הראשונה, כן אזכור תמיד את „האנוסים מספרד", שהעלה אותי לדרך אהבת הספר, המשמש לי עד היום מרגוע, ביום עברה וזעם.

את הספר הראשון קבלתי מידיו של הספרן — ליישקע — אליעזר בן ברוך לוין. לולא ראיתי זאת בעיני, לא הייתי מאמין כי חובב ספר בדרגה כה גבוהה היה האיש. אדם שעשה את מלאכתו באהבה לוהטת ומסירות ללא גבול. כאשר הגיש לי את הספר, ליטף אותו ועלעל בו בעדנה ואהבה, כאילו מסר את בנו יחידו לידיים זרות. הוא שאלני ברוך, האם זה ספרך הראשון? כאשר השבתי בחיוב, איחל לי לזכות להכלל בין חובבי הספר.

הערצת האיש נשארה שמורה בליבי עד היום, מפני שמסירותו לספריה לא הייתה תלויה בדבר ולא הייתה מקצועית. רק מתוך אהבת הספר בלבד עשה אשר עשה, וזאת בתנאים אישיים של דוחק ועוני. עם זריחת השמש, יצא לכפר לעזור לאביו הרוכל בפרנסת הבית, ועם שקיעתה, אחרי יום עבודה מפרך, נמצא על משמרתו בספריה. תמיד הופיע הראשון ופתח אותה, עלעל בקטלוג, יישר את הספרים במדפים, או התעניין מי מהקוראים אינו מחליף לעיתים מזומנות. לאחר שנים ספרו חבריו, כי לפרקים, כאשר נבצר ממנו לשוב מהכפר מוקדם, אץ לספריה מבלי שבא מזון כלשהו לפיו. ורק בשעות המאוחרות של הלילה,

כאשר נעל את הספריה, אם לא התקיימה באותו ערב ישיבת ההנהלה, חזר לביתו לסעוד.

שנים רבות שרת האיש במסירות את הספריה, שמח על כל ספר שהתוסף, כאילו נולד לו בן ודאב על כל ספר שיצא משימוש ואזל מן השוק. כאשר עזב את העיירה לרגל נשואיו הוא היה כבר בגיל מתקדם, את תפקידו נטל על עצמו, חיים בן גדליהו אבריל, שהמשיך בו עד לחורבן העיירה. כפי שמוסרים לי נספו שניהם בשואה...

כל קוראי „חרות ותחיה", ישאו בליבם את זכרם ופעלם המסור.

„החלוץ הצעיר"

נוער בגיל 14 — 17, מחוסר דאגות, עליז ורועש, היה מתכנס למועדונו שבבית סרקה מרגלית, בסימטת הסצ'נקה, לפעולות ואסיפות. השירה הארצישראלית שבקעה ממנו נשמעה למרחקים. ריקודי ההורה המסחררים, הדהדו בכל הסביבה. אולם לא רק על שירה ורקודים בלבד התקיים המועדון. התנהלה בו גם עבודה חינוכית, תרבותית, ציונית

חברי „החלוץ הצעיר" באילייה, בשנות ה־20

והכנה נפשית לקראת העליה לארץ. אם כי צעירים מדי היו חבריו והמטרה מהם עדיין רחוקה, בכל זאת הייתה נכספת וקסומה. כל הנוער המקומי נהר לתנועה זו שהייתה בזמנו היחידה בעיירה.

עדיין נמשכה בארץ התקופה הרומנטית, תקופת הבניה והעבודה הבלתי מופרעת. התקופה הקסומה של שירה בציבור בלילות ירח. תקופת התפרקות מפחדים, מורשת הגולה והזדקפות לאומית ואישית, בחברה צעירה וחופשית. ובגולה?... הלב התרונן משמחה, למקרא ההשגים בארץ: פתיחת האוניברסיטה העברית, שהשרתה חג ברחוב היהודי בפזורה. גם בעיירתנו הקטנה היא נחוגה בפאר והדר, מלווה געגועים כאחד. תמונת חלוצים, מיבשי ביצות מחייכים באושר, הופיעו בכל העתונות היהודית ובתוספותיה המצולמות, והשרו רוח רומנטית מלווה געגועים וכסופים.

לפתע אירע מפנה מפתיע, האידילייה נמוגה. נהירת ההמונים של העליה הרביעית חוללה משבר כלכלי קשה בארץ. החלה תנועת ירידה רבתי בממדים גדלים והולכים, שנשאה בחובה סכנה לארץ ולגולה. הפסיכוזה שבירידה פגעה קשה בכל מערכת הבנין ואף במוסדות התנועה הציונית. מאידך, הוציאו היורדים את דיבת הארץ רעה. תנועת הבנין והפתוח נפסקה ונתהוותה תקופת דריכה במקום בהסכמתה האילמת של הנהגת התנועה הציונית, שהופתעה מן המפנה השלילי החד.

לאחר התאוששותם של חוגי מנהיגות התנועה הציונית, הוחל בגיבוש היש וביסוסו, ואילו בעדוד המשך העליה חלה הפסקה. מצב זה השפיע ישירות על תנועת „החלוץ הצעיר" גם בעיירתנו. בני ה־17 שהתבגרו בינתיים והתכוננו לעמוד ברשות עצמם, נוכחו לראות כי אפשרויות העליה נמוגו, נאלצו להפסיק את פעילותם בתנועה ולהרתם בעול העזרה לפרנסת הבית וההורים, שהייתה דלה ובלתי מספקת. אחרים, מבוגרים יותר, נקראו בינתיים לשרות הצבא ואילו הצעירים המשיכו בלימודיהם. כך החלה ההתפוררות. השרידים עוד זמן מה נאבקו בקשיים, אך לא יכלו להם. הגורל והמצב האוביקטיבי בתנועה הציונית הכריע אותם והחלוץ הצעיר התחסל.

אף על פי כן, החריש שנעשה ע"י הסתדרות נוער זו, אפשר לזרעים אחדים שנשרו ממנו להקלט עמוק בקרקע ולהוות את הגרעין ממנו תנבוט בעתיד תנועת החלוץ המחודשת, בתנאים אוביקטיבים נוחים יותר.

תנועת „גורדוניה"

אולי כבני 9 — 12 היינו, בזמן קיומו של החלוץ הצעיר בעיירתנו, אך רגש ציוני עמוק פעם בלבנו מכבר, אפשר לאמר כי ינקנו אותו עם חלב האם. לא יפלא איפא, כי התקנאנו מאוד במבוגרים מאתנו, חברי החלוץ הצעיר, היכולים להועד בצוותא במועדונם, לשיר משירי הארץ, לרקוד הורה ולנהל שיחות על התנועה הציונית וקורותיה. פעמים אחדות נסינו לשכנע את מחנכי תנועה זו לקבלנו כחברים, אך הפצרותינו נדחו. כנראה שהם לא הבינו בזמנו, את חשיבותה של משמרת צעירה. שגיאה זו היא שחרצה אחרי כן את קיום החלוץ הצעיר בעיירתנו, כאשר בוגריו נפוצו לכל עבר ותנועתם התחסלה. אולם אנו, קבוצת נערים ונערות, מצאנו ביזמתנו העצמית את הדרך להתארגנות.

צעירים מדי היינו ולא עמדו לרשותנו אפשרויות כספיות לשכירת מועדון, על כן קבלנו בשמחה הצעת חברתנו, לאה דוברובסקי, להתכנס בביתה אחת לשבוע.

זכורני כיצד שמרנו על כללי הדמוקרטיה, לפנים משורת הדין. בתור יושבת ראש בחרנו בחברה, בת שבע ברונשטיין, מפני שרוב חברי האגודה השתייכו על המין החלש. בת שבע נהגה בתקיפות ובהגינות, כאילו הייתה יושבת ראש פרופסיונלית.

העבודה התרבותית שלנו התנהלה באורח דמוקרטי מיוחד. לא היו לנו מרצים קבועים, אלא אפשרנו לכל החברים, לפי תור מסויים, להרצות בפני חברי האגודה. לשם כך נקבע הסדר, לפיו ידע המועמד שבועיים מראש, מתי יגיע תורו. שבוע לפני הרצאתו חייב היה המרצה למסור לחברים את ראשי פרקי הרצאתו, כדי לאפשר להם להתכונן מראש לויכוח. נושאי ההרצאות הוקדשו לשלושה מקצועות עיקריים: לציונות, לדברי ימי העם ולמולדת. שיטה זו תרמה רבות להתפתחות הפרט ודרבנה חברים לקריאה ולימודים.

לא מעט קבעו את שיטת עבודתנו התנאים האוביקטיביים, בהם היינו נתונים. הואיל ובדירה שהועמדה לרשותנו, ללא שום תמורה, לא יכולנו להתנהג בצורה חופשית, כראוי לנערים בגילנו, נאלצנו להסתגל לתנאים הקיימים, ולתכנן את צורת הפעולה בהתאם לאפשרויות הקיימות. ואכן מעז יצא מתוק. השתוללנו פחות, אך התמסרנו יותר לפעולות ציוניות וחינוכיות.

מר בנקובר, שליח הארץ מטעם תנועת החלוץ שבקר בעיירה, הוזמן לבקר גם אצלנו, הוא נוכח בהרצאתו של חבר, והתרשם מהרמה של „הזאטוטים", העוסקים בצורה כה רצינית בסוגיות של התנועה הציונית, הציע לנו להקרא בשם „גורדוניה".

התיחסנו ברצינות ובאמונה עמוקה לפעולותינו, כפי שיכולים להיות רק ילדים בגיל זה. כך נמשכה פעילותנו, אולם באחת האסיפות התערב השטן וגרם לפילוג בינינו, על רקע של בחירת הנהלה. המיעוט סרב לקבל את הדין והסיק מסקנות חמורות, התפלג ויצר את תנועת הנוער הרצליה. שני הפלגים המשיכו להתחרות ביניהם, מי ירבה לפעול ולהתפתח, אולם האמת היא ששניהם נפגעו קשה ונאלצו להתחסל. הייתה זו אפיזודה חולפת נוספת בדרך לגיבוש השקפתנו ופעולתנו הציונית, הנמשכת עד היום.

„תפארת בחורים"

המועקה הפוליטית והכלכלית בארץ, השפיעה ישירות על הפעילות הציונית בגולה, ביחוד על תנועת הנוער, שראו בעליה פתרון לבעיותיהם האישיות. מצב זה נתן את אותותיו גם בעיירתנו. עם פרוץ המשבר והפסקת העליה הפסיקו תנועות הנוער את פעילותן הציונית ופנו לכל עבר; הצעירים פנו ללימודים, המבוגרים נרתמו, בחלקם, לפרנסת הבית ובחלקם — אלה שלא ראו שום עתיד לקיומם בעיירה — הגרו לארצות שמעבר לים.

בשלהי 1928 חזר דוד זלמנובסקי, בנו של השו"ב המקומי, מישיבת רדון, כמוסמך לרבנות. דוד שהיה בעבר ציוני ותלמיד הסמינריון העברי למורים „תרבות" בוילנה, נטשו לפתע ופנה לישיבה. כל מכיריו ויודעיו השתוממו על המפנה המוזר, ביודעם מה „חופשי" היה בדעותיו והכרתו, אולם בהדרגה התרגלו למצב החדש.

דוד זלמנובסקי, שנמשך לפעילות ציונית וציבורית מטבעו, לא הרגיש עצמו בנוח בכתר הרבנות, המטיל עליו סייגים רבים. בחפשו שטחי פעולה מתאימים למעמדו, הגיע למסקנה, כי ארגון „תפארת בחורים" לא יפגע בכבודו ולא יתקל בהתנגדותו של אביו שוחט העיירה.

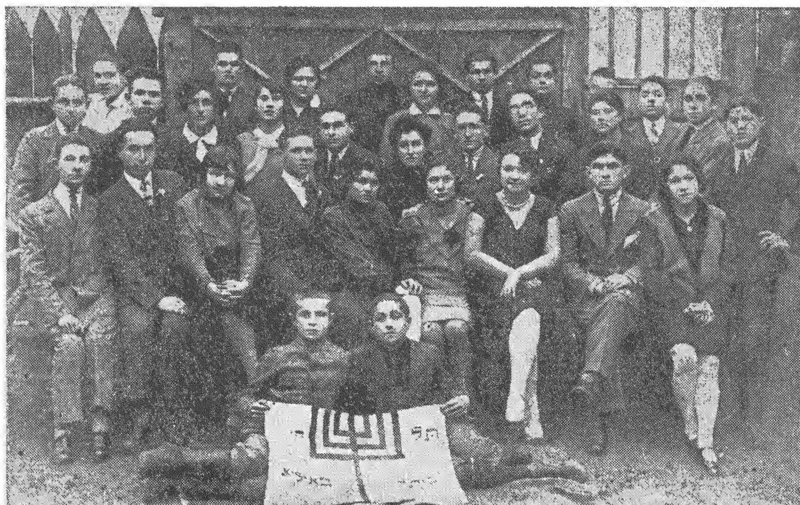
בהיותו נחון בלשון חלקה וידיעות רבות, קידם בהרבה את רמתם של חברי „תפארת בחורים". הרצאותיו על נושאים שעיקרם הוקדשו לדברי ימי ישראל, היו שזורות בנימה ציונית, כנראה לא הצליח להתנער

מהשקפותיו, שגובשו בנעוריו. פעילות זו נמשכה כשנה, עד פרוץ מאורעות תרפ״ט. מרגע זה ואילך, הוקדשו הרצאותיו למצב בארץ ובתנועה הציונית. שינוי הנושאים גיוון גם את קהל המשתתפים. עתה נוכחו לראשונה בהרצאות „תפארת בחורים" גם בתולות: כאשר נודע הדבר בעיר, נאלץ דוד בהשפעת אביו, להפסיק את פעילותו הציבורית.

הארגון שנשאר ללא יוצרו, לא החזיק מעמד ועל הריסותיו קמה תנועת נוער אחרת, בעלת צביון ציוני מובהק. תנועה זו שצמחה על רקע המאורעות בארץ, גדלה במהירות והקיפה את כל הנוער. שפיכת הדמים בארץ היא שהתסיסה את הנוער היהודי בעיירה. כך הוקמה הסתדרות הנוער ע״ש יוסף טרומפלדור, הידועה ברחוב הציוני בשם בית״ר.

תנועת בית״ר

הורתה ולידתה של בית״ר, באילייה, נעוצה באותם ימים רחוקים של מאורעות הדמים בשלהי שנת תרפ״ט, כאשר פורעים ערביים השתוללו בארץ ורצחו יהודים בדם קר. לאור הלהבות שעלו מהישובים העבריים המוצתים ע״י פראי אדם, לקול היריות מן המארב והתפוצצוית מוקשי דרכים נגד יהודים עוברי דרך שלווים, נזדעזעו תושבי עיירתנו, ככל יהודי התפוצה. בעוד שתגובת הזקנים התבטאה באנחות ואמירת

ראשוני קן בית״ר באילייה

תהילים, כאשר בני גיל העמידה הפגינו בנאומי מחאה — חלם הנוער על הגברת הכח וטיפוח האגרוף, שיונחת בעתיד על ראש הפורעים.

שעה זו שהפכה להתעוררות לאומית גדולה בקרב הנוער בגולה, במיוחד במזרח אירופה, הכשירה את הקרקע לגיבוש כוחות חלוציים אקטיביים יותר, להגשמת מטרות הציונות. גם עיירתנו נגרפה בגל גואה זה. בתקופה זו צעדה בית"ר את צעדיה הראשונים בעיירתנו.

בפני הנוער האיליאי שחונך משחר נעוריו על ברכי מסורת אבות וינק אהבתו לארץ מדברי ימי האומה הקדומים, נפתחה הדרך לפעילות, בכוון הגשמת חזון שנות אלפיים. ביזמה ובכוחות עצמיים, נוסד הקן המקומי. תחילה היה מספר חבריו מועט, אולם הוא עלה וגדל מיום ליום. הרכבו האנושי היה חתך נאמן של האוכלוסיה המקומית לכל שכבותיה: בני פועלים ופועלים בזכות עצמם, בני חנוונים, תלמידים, ואחרים, שהמשותף לכולם הייתה השאיפה לשוב לארץ אבות ולהשיג את העצמאות שאבדה.

החינוך היום יומי בכתות, בתאים ובדרגות השונות, בהם ספגו את תורת תולדות הציונות ומאבקה, אישיה, חייליה וחלוציה, חישלה את אופיים. הציתה בהם את רגשי החיבה לציון הכמוסים עמוק בליבם, לאהבה מוחשית וחזקה ולאש תמיד, שדרבנה אותם ללא הרף, לעלות לארץ ולשאת בעול המאבק.

אף כי תנועות נוער ציוניות כמו גורדוניה, החלוץ והחלוץ הצעיר, קדמו בשנים להקמת בית"ר, הרי אלה לא החזיקו מעמד והתחסלו במשך הזמן. מאוחר יותר קם גם סניף החלוץ מחדש, אולם באותם ימי המאורעות של תרפ"ט, הייתה בית"ר, תנועת הנוער הציונית היחידה, שפעלה והתקיימה. בהתלהבות נעורים התמסרו חבריה להתרמה לקרן הקיימת, בה ראו, באותם הימים, מכשיר מדיני ומעשי, לרכישת אדמה מוצקה מתחת לרגלי האכר והחלוץ העברי. בלהט השתתפו בכל מפעלי התנועה הציונית, בשמחותיה, ובדאגותיה. באטמוספירה זו חונכו, גדלו ובגרו.

השאיפה להגשמה שפעמה בלבם, הביאה רבים מהם להצטרף לנקודות הכשרה. אף כי לא היו מאושרים ביותר מצורתה ותכנה, שלפי דעתם לא הכשירה למעשה לשום עבודה פרודוקטיבית המועילה בארץ, אלא הפכה צעירי ישראל, לחוטבי עצים ושואבי מים בלבד. אולם, מאחר וזו הייתה הדרך היחידה להשיג את רשיון העליה והגשמת מטרתם הנכספת, קבלו את יסורי „ההכשרה" באהבה. אך כאשר בגרו ובשלו כבר, להשתתף אישית בבנין המולדת ובמאבקיה ועמדו על

קן בית״ר באילייה מתפתח ורוכש
אוהדים מבין הבוגרים

סף הגשמת המטרה הנכספת, נשללה מהם לפתע האפשרות לעלות, מטעמי חילוקי דעות בתנועה הציונית. הייתה זו מכה אכזרית וקשה אך הם, רובם, שקורצו מחומר מיוחד וחושלו באמונתם הציונית, לא התמוטטו. רק בודדים שלא הספיקו להם הכוחות הנפשיים, או שמצבם הכלכלי הכריעם, נאלצו לפנות לאמיגרציה לארצות שונות, בתקווה שאי פעם יוכלו אף הם להגשים משאת נפשם ולעלות לארץ. רובם דבקו באמונתם ובעקשנות המשיכו להמתין, לשנוי המצב.

עלית זוג הביתרי״ם הראשון לארץ בשנת 1935 הפיחה תקווה בלב. אולם לא רק העולים אסתר לברפרב ויהושע לפידות היו מאושרים, בשמחתם נטלו חלק כל תושבי העיירה, במיוחד חבריהם לתנועה. עליתם הוותה זריקת חיסון נוספת והגבירה את האמונה כי לא לשוא היה הסבל. עליתם של אסתר ויהושע הוכיחה לנו כי יצירת קרן עליה חיונית להמשך פעולותינו בשדה העליה ובהושטת עזרה חומרית, לאלה שיהיו זקוקים לה.

אולם, בניגוד לתקוות, הייתה ההתפתחות בתנועה הציונית אחרת. מצב היחסים בתנועה הלך והחריף והגיע לשיאו עם הרצח המפתיע של המנהיג הצעיר והדגול, ד״ר חיים ארלוזורוב ז״ל, שחבריו יחסו את המעשה הזידוני הזה, לתנועה הרביזיוניסטית. הקונגרס הציוני ה־י״ח,

שהתכנס באוירה מורעלת של שנאת אחים תהומית, סרב להצהיר כי המטרה הסופית של התנועה הציונית היא: מדינה עברית, ע"י כך הכריח את מנהיג תנועת הצה"ר לעזוב את ההסתדרות הציונית וליצור ארגון עצמאי בשם הצ"ח.

עתה החל ברחוב הציוני מאבק מר, שרובו הופנה נגד בית"ר. אף על פי כן הוא לא שבר את התנועה, להיפך הוא חישל עוד יותר את כח רצונה ואמונתה. ההתפתחות בארץ והעמדה שנקטו הערבים סייעה לכך. שוב עמד הישוב בפני מהדורה חדשה של טירור ורצח ערבי מן המארב ודם יהודי נשפך כמים. אם כי הערבים השתוללו כמעט באין מפריע נקטה התנועה הציונית בקו הבלגה. הישוב שליווה מידי יום ביומו את קרבנותיו לקבורות, חרק אמנם שן, אך קבל עליו את דין ההנהלה הציונית והישובית — והבליג.

לא כן הייתה עמדת התנועה הלאומית של הצה"ר ובית"ר. העובדה כי הן היו עצמאיות ובלתי תלויות בהחלטות ההנהלה הציונית, אפשרה להן לנקוט בדרכי תגובה נגד הפורעים הערביים ולהוכיח כי דם יהודי

בקורו של ד"ר ליפמן בקן בית"ר
בקיץ 1930

אינו עוד הפקר. להתפתחות זו חלק מכריע בהתהוות המאוחרת של המחתרת הלוחמת נגד הבריטים, ששמשה גורם חשוב בהרמת כבוד ישראל בעם ובעולם ובהשגת העצמאות העברית במולדת.

כנוס בית"ר
שהתקיים באילייה בקיץ 1931

התנועה הבית"רית, שהדרך לעליה נחסמה בפניה ע"י התנועה הציונית, חיפשה סדקים בחומת ההסגר הבריטית. ראש בית"ר, ז'בוטינסקי, הוא שהצביע על הכוון הנכון, במאמרו „אילו הייתי צעיר". אילו הייתי צעיר — הוא כתב, „הייתי קונה משרוקית ומצפצף על חוקי ההסגר הבריטיים, בים ביבשה ובאויר". „הייתי הופך, — הוא המשיך — את הדרך הזו לספורט לאומי..." כך החלה ההעפלה לארץ, באניות רעועות בצורה בלתי לגלית, ונמשכה עד פרוץ מלחמת העולם השניה. כותב הטורים הללו היה המעפיל הראשון מקן בית"ר באילייה, שהלך בדרך מלאת חתחתים ופורענות זו. הוא נועד לשמש חלוץ העובר לפני המחנה, כשרבים מתכוננים ללכת בעקבותיו. אולם הגורל האכזרי רצה אחרת. לאחר מסע ממושך רב סכנות ומתח שארך כ-7 שבועות, הגיע אמנם המעפיל הראשון לארץ, אך הוא היה גם המעפיל האחרון. ימים ספורים לאחר מכן, פרצה מלחמת העולם השניה.

הגורל הקשה התאכזר לתנועה זו, בה רוכזו בני נוער פטריוטי יקר. עקב העובדה כי שערי העליה ננעלו בפניו, נדון לכלייה ואבדון, הרחק מהארץ שהייתה משאת נפשו, שלאהבה חונך, לשרתה רצה, ללחום לשחרורה נועד, נועד אך לא זכה. כך ירד המסך על הנוער היקר הזה, שהפך לאפר במשרפות הנאציות.

באין לנו רשימה כללית של חברי התנועה נקים לפחות גל-עד למפקדיה ומנהליה, שחינכו רבים לאידיאלים של אהבת הארץ ובנינה, ובעצמם לא זכו להגשים חלום חייהם ונספו בשואה בידי צר ואויב.

זכרם הקדוש ינון במעלות הקדושים והטהורים ויחייה לנצח בלבותינו.

רק מתי מספר שרידים מהם נצלו מאש התופת הנאצי והגיטאות, לאחר שהצליחו לברוח ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. אלה זכו להגיע לארץ לאחר תלאות זוועות ויסורים: שרגא סולומינסקי, יונה ובת שבע ריער, שלום סינדר, דוד רובין, יצחק חדש וזאב רודניצקי. שני האחרונים לא זכו לחיות בה, אלא זמן קצר ביותר. יצחק חדש, נפל בגבורה במלחמת השחרור בהתקפה על רמלה. זאב רודניצקי, עבר את מלחמת השחרור בשלום, עלה לדרגת קצין, אך התרסק על מוקש שהוטמן על ידי יד זידונית, בשומרו על גבולות המדינה. כבוד לנופלים על משמר המולדת!

תנועת הנוער החלוצית *

אהובה טייטלבוים:

כאשר אני מעלה עתה בכתב את זכרונות העבר, עדיין מהדהד באוזני צחוקם הרועם של חברי, המזכיר לי את עיירתי אילייה ואת נעורי. קטנה הייתה עיירתי היקרה אולם עשירה ברוח. הנוער היהודי פעל בתנועה הציונית ותפס בה את המקום המרכזי, בציונות מצא פתרון מלא לבעיותיו האישיות.

החל משנת 1926 לא ראה כבר הנוער היהודי שבעיירה שום סכויים להסתדר בפולין, רק בעליה לארץ ראה את הדרך היחידה כדי להבטיח את עתידו. למרות ששערי הארץ היו כבר נעולים למחצה ויותר מזה, נשארה העליה משאת נפשם הרוחנית והמעשית של רבבות בני נוער, במיוחד של הנוער העובד. החלוץ, החלוץ הצעיר וחוות הכשרה הפכו למרכזי משיכה לנוער היהודי, שהחליט לעלות לארץ.

בין מאות ואלפי עיירות בפולין, ליטה ורוסיה הלבנה, בעלי אורח חיים של תרבות יהודית מסורתית, שזורה ברוח ציונית לאומית, תפסה

* כנראה בטעות ערבבה המחברת ארגונים נפרדים: את החלוץ הצעיר, שנוסד באמצע שנות ה־20 ואת „החלוץ" שהוקם שנית באמצע שנות השלושים.

עיירתנו מקום נכבד. בה התנהלה עבודה אינטנסיבית בכל שטחי הפעולה הציונית והתפרסמה בהישגיה למען הקרן הקיימת. בהמשך הזמן

חברי „החלוץ" בהכשרה

נוצרה בעיירתנו שכבה ניכרת של נוער עובד, שחייו ותכונותיו התאימו ביותר לרוח החלוציות ושאיפותיה הרעיוניות.

תנועת החלוץ ונקודות ההכשרה היו לבית היוצר, בהם חושלה הרוח החלוצית של הנוער; קשר נפשי לארץ, שאיפה להגשמה עצמית, נכונות לעבוד ולבנות את הארץ ואהבה לשפה העברית ותרבותה. הבנים והבנות שהיו מתכנסים בערבים למועדון הצנוע, לאחר יום עבודה אפור ומפרך, חדורים היו אמונה עמוקה בדרכם, אף כי ידעו מה קשים התנאים בהם יתקלו בארץ. כאשר פצחו את פיהם בשירה והדי „אנו עולים ארצה לבנות ולהבנות בה" — נישאו למרחקים, הרגישו כולם כי אין זו מליצה, אלא סיסמת חייהם והם יגשימוה.

אני זוכרת היטב כאשר הורי היקרים, עמדו בדרכי והפריעו בעדי לעלות לארץ. הם חששו כי אני עלולה למות בה מרעב וסרבו להעמיד לרשותי את האמצעים החומריים הדרושים לעליה, אך אחי, שרגא, שהגיע לארץ לאחר השואה, מימן את הוצאות נסיעתי. שאיפתי לעלות ארצה הייתה כה עזה, שבגללה עזבתי בית מסודר ואמיד.

התאורים הקשים על הסבל הצפוי לי בארץ, שהעלו הורי בהנמקת התנגדותם, לא הרתיעוני. בשנת 1938 כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה זכיתי לעלות לארץ, בה התקבץ קומץ מהנוער של עיירתנו, שהתחנך בתנועת החלוץ ותנועות ציוניות אחרות.

לאחר הקמת המדינה הגיעו לארץ גם השרידים המעטים שהצליחו להתחמק מידי הצוררים.

ביום השנה לחורבן העיירה ולרצח יקירינו — קדושינו, שנספו על קדוש השם בידי גדול רוצחי עמנו, כאשר אנו נועדים לאסיפת זכרון, אני רואה בדמיוני את פני חברי החלוצים והחלוצות, שנספו בדמי ימיהם, יחד עם כל תושבי העיירה, הורי ומשפחתי המסועפת. אנו מעלים את זכרם באבל ודומיה כי אין בפינו מילים בהן אפשר לבטא את הצער, הכאב והיגון, של הטרגדיה האיומה ושברנו הגדול.

אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע!

כנוס סניפי „החלוץ" שבסביבת אילייה

הצ״ח

התנועה הרביזיוניסטית, שהוקמה ב־1923, הכריזה בגלוי, כי המטרה הסופית של התנועה הציונית ויעודה — היא מדינה יהודית בגבולותיה ההסטוריים. כאשר נוכח, חבר הנהלת התנועה, זאב זבוטינסקי כי המדיניות הפושרת הנקוטה בידי רוב חברי ההנהלה הציונית, יוצרת לממשלת המנדט רקע נח להתכחש להבטחותיה והתחייבויותיה, הוא התריע על הסכנה. אולם כאשר דעתו לא נתקבלה, התפטר והקים את התנועה הרביזיוניסטית.

אכן הזהרתו נתקיימה. לאחר גישושי נסיון הכריזה הממשלה המנדטורית על מדיניות חדשה, שבעקבותיה גזרות רדפו גזרות: קריעת שטח הגדה המזרחית של הירדן, פרסום ספרים לבנים, הגבלות לרכישת מקרקעין, הגבלות לעליה וכו׳.

הנוער היהודי שבמרכזי הגולה העיקריים, שחש בתהליך הנישול המתמיד, לא ראה לפניו שום דרך, אלא לעלות לארץ. מאחר והמדיניות המנדטורית חסמה בפניו את הדרך היחידה, הצטרף בהמוניו לתנועה היחידה, שלחמה לשנוי המצב. תוך שש שנות קיומה גדלה התנועה במימדים עצומים. כבר בקונגרס הציוני ה־17 שהתקיים ב־1931, במלאת שש שנים להקמתה, מנתה נציגותה בקונגרס למעלה מ־50 צירים והוותה את הסיעה השניה בגודלה.

לאור מדיניות ההתאפקות והויתורים של ההנהלה הציונית להגבלותיה של ממשלת המנדט, תבעה התנועה הרביזיוניסטית מהקונגרס, להגדיר ולהחליט כי המטרה הסופית של התנועה, היא מדינה יהודית, תביעה שנדחתה בזמנו ברוב גדול. כיום כאשר נכתבים הטורים הללו, 28 שנים לאחר המעשה, לא קל להסביר את עמדת רוב סיעות הקונגרס, ששללו החלטה זו.

זאב ז׳בוטינסקי, חש כי עמדתה הפשרנית של התנועה, רק תגביר תאבונם של שליטי המנדט להצר על צעדי התנועה הציונית, אך השתייכותו לתנועה זו ומשמעתה, מנעה ממנו פעילות עצמאית. כאשר כל הנסיונות למצוא פשרה ממצב בלתי בריא זה לא נמצאה, פנה לחברי מפלגתו, וקראם להקים את תנועת הצ״ח, ע״י כך גרם גם לפילוג בתוך מפלגתו הוא, התנועה הרביזיוניסטית.

אין בדעתנו לכתוב את דברי ימי הפרשה, אולם סקירה תמציתית זו הובאה לשם הסברת הרקע הכללי וציון זכר האישים שפעלו בתנועה זו. אחד מראשוני המצטרפים היה ר׳ אליהו יעסעל.

ר׳ אליהו יעסעל

באותם ימים רחוקים של שנות השלושים, למאה שלנו, כאשר הכרתיו מקרוב, הוא היה בשלהי שנות החמישים לחייו. גבוה, חסון וזקנו הצהוב עובר על מידותיו. משולל לחלוטין „פקחות יהודית" ופרשנות האגודל. ישר ותמים היה ומעשיו ביצע בהתלהבות חסידית, כיאה לנצר מגזע חב"ד.

זקוף וגאה ראינוהו בדרכו ל„שטיבל", כשטליתו בידו. זקנו מסורק ומטופח, בגדיו נקיים ונעליו מבריקות. כאשר התכונן לשבת „במקומו" שבבית הכנסת, הוציא מטפחת מכיסו האחורי של „הסורדוט" וניגב את הספסל. הרים את שולי מכנסיו, כדי שהקמט לא יפגם. העלה את שרוולי מקטורנו כדי שלא יתקמטו.

מעטים מקרב מתפללי „השטיבל" היו ראויים לתואר תלמיד חכם, ביניהם היה גם ר׳ אליהו. כל השאר היו אמנם יהודים יראים ושלמים, אך רחוקים מלמדנות. אף על פי כן לא זכה ליחס של אהדה והערכה.

בין בני גילו ודורו בעיירה, היה במובנים מסויימים, יוצא דופן ודווקא לחיוב: החלונות בחדר השינה שלו היו פתוחים בחורף כבקיץ. ובשום אופן לא הסכים לסגירתם. מספרים כי על רקע זה התחוללו משברים משפחתיים, לבסוף חי הזוג בחדרי מיטות נפרדים.

ר׳ אליהו שחיין מובהק היה ואהב ספורט זה מאד. בכל ימות הקיץ בשעות הבקר המוקדמות, נהנה משחיה בנחל הצלול והרדום, בימים לוהטים עשה זאת גם לפנות ערב. אפילו בחורף כאשר קפאו מי הנהר ומעטה עבה של קרח נפרש על מימיו הזכים, פרץ ר׳ אליהו פתח מיוחד ודרכו טבל במים, יום יום.

הרגלי סעודתו נגדו את המקובל בזמנו בעיירות רוסיה וליטה. שם נהגו לאכול תחילה מרק, אחרי כן בשר עם דייסות. ואילו רבי אליהו נהג אחרת. תחילה אכל את הבשר ורק לבסוף את המרק. כאשר שאלוהו: רב אליהו, מדוע אינך מקבל את מנהגי המקום? השיב: אני מאמין בביאת המשיח ובכל רגע אחכה לו שיבוא. אם הוא יגיע באמצע הארוחה, נצטרך לוַתר על המנה השניה. מוטב איפא כי נאכל את הבשר כמנה ראשונה ונפקיר את המרק, מאשר להפך.

נאמן להשקפת העולם האופטימיסטית של החסידות, אהב ר' אליהו כוסית ונגון. שני אלה הם בדרך כלל שלובים וכרוכים, אך מה לעשות כאשר לא כל בשר ודם ניחן בכל התכונות. ר' אליהו אמנם ידע יפה להריק כוסית אך ניגונו היה צורמני ומזוייף. כתוצאה מכך קרה לא אחת כאשר נכנס להתלהבות והמשיך לשיר עד שהחשיך, עפו „פעקלעך" על ראשו והחזירוהו למציאות.

הנהלת הצ"ח

כבר עמדנו על מטרות התנועה הזו ועל גורמי התהוותה. עתה נקדיש מספר שורות להנצחת חבר פעיליה — הנהלתה — שנספו בשואה.

קלוק בנימין, יו"ר — רוקח
בן ציון ברוידה, סגן יו"ר — תעשיין
זוט משה, חבר הנהלה — סוחר
לפידות משה, גזבר — סוחר
קופלוביץ אבא, מזכיר — סוחר

ה י " ד

לא בנקל עלה בידינו למשוך את האישים הנ"ל, הטרודים בבעיותיהם הפרטיות ובעסקנות ציבורית, לפעילות מסורה בהצ"ח. אולם גם הם לא יכלו לעמוד מנגד הגל הגואה של הצ"ח, שהציף את הרחוב היהודי.

הצטרפותם להסתדרות הציונית החדשה, פתחה בפנינו אפשרויות ממשיות להרחבת מעגל החברים, מתוך שדרות הרחבות של הציבור המבוגר. מעתה גדלה התנועה בקצב מסחרר, אולם המלחמה והתפתחויות הרות האסון שבאו בעקבותיה, הפסיקו תהליך זה וגזרו כליה מוחלטת על עיירתנו.

נומו על משכבכם יהודים וציונים יקרים אמנם אתם לא זכיתם לראות אישית בתקומת מדינת ישראל, צבאה, ממשלתה, פיתוחה ושגשוגה. אולם שארית הפליטה, ניצולי השואה — בתוכם בודדים מבני עיירתנו — נוהרים אליה ומשתרשים בה לעולמי עד.

את כל אלה שנשאו בליבם אהבה לציון ופעלו למען ביסוסה והקמתה — לא נשכח לעולמי עד.

טוביה בן חפץ

מעזבוננו

אילייה עיירתי

(דברים בפגישת חברים — 2.5.49)

אילייה, איליה, מירושלים הנצחית והקדושה אני זוכר אותך; אני זוכר את רחובותיך ושביליך, אני זוכר את בתיך וחצרותיך, אני זוכר את בתי המדרש ובתי הכנסת שהמו תמיד שחרית וערבית ויהודים שפכו את ליבם לפני אביהם שבשמים ובקשו ממנו על הפרט ועל הכלל. אני זוכר את הנהר ואת היער, בהם בילינו ונשאנו את מיטב חלומותינו. אני זוכר את השלוה והמנוחה שהיתה נסוכה על הכל ועל כולם. לא ידענו את הגורל הצפוי לך, לא פיללנו מה שהגוי נשא בחובו ובלבו, על עתידך ועתיד בניך. אני זוכר את ערבי הקיץ עת ירח שט למעלה ובניך ובנותיך משוחחים ומתוכחים על דא ועל הא, מבלי לדעת מה שהמחר צופן בתוכו. מה איום הוא הרעיון, מה נוראה המחשבה, שברחובותיך וחצרותיך אין יותר לא אב יהודי ולא ילד יהודי.

אילייה אילייה, את העיירה של הגאון הצדיק ר' מנשה, איה הם ילדיך? מה חוללה בהם היד האכזרית של האויב. ילדיך מפוזרים ברחבי העולם, נושאים אותך בחיבה בזכרונם, לא שכחו ולא ישכחו אותך. מקבר האחים שנמצא בתוככי עיירתי אילייה, עלה וצמח עץ ששלח ענפיו לניו-יורק, לתל-אביב, וירושלים. ילדיך בונים את ארץ האבות, הם תרמו מדמם במלחמת השחרור של המולדת, ובכל מקום שאנו נמצאים אנו חוזרים וזוכרים אותך, שבקינך חלמנו בתור אפרוחים על ציון.

אילייה אילייה, עיירתי היקרה, הגורל המר עבר עליך. אי שם ממשיכה השמש לזרוח, הפרח פורח, הנהר זורם לאיטו, היער ממשיך לרשרש באילנותיו, אולם כל זה לא לנו. אנו רק מביטים כלפי מעלה, שולחים מבטינו למרחק וזועקים בזכרנו אותך.

לכאורה מהווה עצם התופעה של קיבוץ גלויות, לא רק תופעה היסטורית גדולה מבחינה לאומית, אלא גם חויה פרטית גדולה, בשביל כל אחד ויחיד מאתנו, כאשר אחים מיבשות ותפוצות שונות נפגשים אחרי דורות רבים של חיים, בפזורה ובמרחקים. יש מן החויה הגדולה

כאשר יוצא תימן נפגש עם יוצא רוסיה, יוצא טריפוליטניה עם יוצא אשכנז, ושניהם נושאים אתם את השאיפה המשותפת הגדולה לקראת

כנס יוצאי איללייה בישראל בהשתתפותם של בני משפחת שפירא ממקסיקו: ה׳ יעקב שפירא, רעיתו, ואחיותיו — חנה ורייזל

העתיד, וכל אחד עמוס זכרונות של סבל ורדיפות, שעברו עליו בארץ פיזורו.

אולם חויה כפולה ומכופלת יש, כאשר יוצאי עיירה אחת מזדמנים, אחרי עשרות בשנים של פיזור ופירוד, ונפגשים כמו צפרים שנמלטו מקן, ומזדמנים אחר כך כל אחד עם עלה טרף בפיו, שזימן לו הגורל. פגישה כזאת היא חויה עצומה.

וביחוד אם אנו זוכרים מה היו השנים האלו — לא מספרם חשוב אלא איכותם. שנים שהיו מלאות וגדושות מאורעות כבירים בקנה מדה עולמי ובקנה מדה יהודי. שנים של מהפכות ומלחמות, שנים של מפנה במהלך הרוח של עמים וחייהם. שנים בהן עלו וירדו מדינות, שנים בהן התחולל לעינינו המאבק הגדול של עמנו לשחרורו. ואם אחרי שנים כאלה אנו אנשי איללייה נפגשים שוב, הרי יש ויש בזה מן החויה.

אמר פעם זיטלובסקי: „פון אַלע בילדער וואָס איך זע איז מיר דאָס בילד פון מיין מאַמען דאָס ליבסטע, פון אַלע שפּראַכן וואָס איך

רייד איז מיר מיין מוטער שפראך די ליבסטע, פון אלע שטעטלעך איז מיר מיין געבורטס שטעטעלע די ליבסטע".

בודאי, לא הכל זה בדיוק כפי שזיטלובסקי הביע במשפטו זה, אבל אמת עמוקה יש בדברים אלה. את הרשמים הראשונים שקבלתי בעיירתי, איליה, בה נולדתי, חונכתי, גדלתי — רשמים אלה יבאו צמודים ודבוקים אלי עד הקבר. דרכם אני רואה את העולם. אליהם אני חוזר מדי פעם בפעם, ולפיהם אני מודד אנשים, דברים ומאורעות.

את הגולה על אורותיה וצלליה רק דרך עיירתי אני רואה, כאשר ישבתי על סיפונה של אוניה גדולה, שהובילה אותי על פני מים רבים, נזכרתי בכלי שיט הקטן של גלובצקי — בה עשינו „נסיעה" על פני הנהר עם שירי ביאליק ביד, ואליהו וועלוול'ס אוחז בהגה ומשיטה.

וגם אחרי שראיתי את בתי החרושת הגדולים בברלין ופאריז, לא שכחתי את הטחנה של גלובוצקי, שהיתה בשבילי בנעורי, התגלמות הטכניקה והתעשיה. מכל הפרופסורים, המורים והמלומדים שפגשתי בעולם, נשאר בזכרוני הגדול ביותר: אליהו המלמד. זה שידע לתקן נעל, לתפור מכנסיים, לתקן טלית, לתקן מטריה ולספר את הראש — נראה לי כסמל הידען האוניברסלי. מכל הקומפוזיציות ששמעתי בחיי, נחרת בזכרוני אותו הניגון הקודר והחודר של יענקל „דער שמש" — כאשר קרא בערבי שבתות „אין שול אריין" בניגון ממושך. וכאשר אני ישבתי על המעקה שלי והוא היה כבר על יד ביתו של צמח, הייתי עדיין שומע קולו. מכל השומרים המעולים נשאר בעיני הטוב שבהם אליהו „דער קולוקוטניק". איך שבדמי הליל האפל היה מודיע לגויים ולכלבים: אני פה!

ומכל הפוליטיקאים נשאר לי „כמובן" — הגדול ביותר יענקל חנה-באשקעס ואולי חיים לייב טייבלם.

כן, עמוקה מני ים החויה, כאשר אתה מתיחד עם ימי הילדות. בכל הלשונות, בכל הספרות שבכל הדוִרות — כותבים ושרים על אותם הימים ועדיין לא מיצו אפילו כקוצו של יוד.

והנה רצה הגורל — ואנחנו מתכנסים היום בתל-אביב רבתי, עיר ואם במדינת ישראל, באוירה של חגיגת העצמאות — אנו נפגשים כאן עם החיים, האורחים, ולהבדיל גם עם המתים. כן; עם המתים!

אם תראו איך שהעם החי רוקד בחוצות ביום העצמאות, תזכרו שגם הצללים של המתים רוקדים אתם יחד. הודות לעצמאות שבה זכינו, יש טעם למותם, הממלא תוכן את החיים שהם חיו, חלמו ולחמו.

שלשה גורמים עיקריים הביאו אותנו עד הלום: היהודי המת — זה שנשרף בכבשני האש. היהודי החי, שפעל והקים את המשק והנשק. והגורם הלא יהודי, אלה הגרנדוסים, הפבריגטים, טרומנים ודומיהם, שעמדו לצדנו בימים גורליים.

ואני כשלעצמי רואה את הגורם החזק ביותר את המת, כי יותר ממה שהחי נושא את המת על כתפיו, נושא המת את החי. בזכותו הגענו למה שהגענו. השואה הגדולה היא שזיעזעה במקצת את מצפון העולם — ואפשרה את התופעה המיוחדת במינה, את אחידות הדעים בין אמריקה וברית המועצות וביחוד היא זיעזעה את השאננות בתפוצות שלנו.

ובודאי עם ישראל עוד יגיד את דברו איך להביא לידי ביטוי את הרגשתו כלפי השואה. אבל זה אינו פוטר אותנו יוצאי איללייה מלחשוב, איך אפשר להנציח את הפנה הקטנה הזאת — בה בילינו את מיטב שנותינו, בה רקמנו את חלומותינו.

אם רוצים אפשר להגדיר את תוכן חיי אנשי איללייה במילים שאנטול פרנס שם בפי ההיסטוריון שלימד את השח הפרסי הגוסס.

מסופר כאשר חלה השח הפרסי, קרא אליו הסטוריונים שילמדוהו את תוכן ההיסטוריה העולמית, הביאו לו 500 כרכי היסטוריה. כאשר נחלש מאוד, ביקש שימציאו לו תמצית מקוצרת, הביאו לו 50 כרך על גמל אחד. כאשר הופיעו סימני גסיסה והיה חשש שלא יספיק לסיים לימודיו, גחן אליו היסטוריון ולחש לו: אני אלמד אותך את כל ההיסטוריה האנושית במשפט אחד: אנשים נולדו, נאבקו, סבלו ומתו.

כך אפשר להגיד על תוכן חייהם של אנשי איללייה. תוכן חייהם מתמצה בשלש המילים: הם נולדו סבלו ומתו. ואף על פי כן, זאת היתה „מיין שטעטעלע", „מיין טייכעל", „מיין וועלדעלע" ויש צורך להנציח אותם שלא יעלמו מהזכרון ומהעולם כליל. ואני הייתי משהו מציע: נוסף על הדרכים הסלולות שרגילים ללכת בהם בזמן האחרון: נטיעת עצים, יחידים או רבים על שמות קדושינו. באיללייה היה פעם יהודי גדול, שבזכותו היא נתפרסמה בעולם ובתולדות הספרות העברית, אני מתכוון לר' מנשה מאיללייה, שבקרוב תמלאנה 120 שנה למותו.

הוא השמיע רעיונות, האקטואלים מאוד גם כיום במדינת ישראל. הוא הכריז שיש רשות לרבנים בכל דור לעשות תקנות דתיות ברוח הזמן, הוא שהתרומם לגובה מוסרי וסוציאלי גדול כתב: אילו היה הקב"ה נותן לו את כל תענוגות העולם, בתנאי שהרע והעוני יוסיף

לשלוט בעולם, היה מותר על כל הטוב הזה, מפני שתכליתו של האדם עלי אדמות — לפעול לטובת הכלל. הוא הוא שטען שיש צורך בתיקון כללי בעולם, כדי שהעוני לא יתרבה, הוא שהשפיע על לילינבלום אבי ההשכלה בישראל.

מדוע לא נוכל להוציא מחדש ספר משלו, במהדורה חדשה, עם הקדמה, עם מונוגרפיה על איליה שלנו, לפרט את שמות כל הקדושים שניספו בשואה בשחיטות השונות שעברו עליהם?

יש צורך להנציח זאת למען הדורות הבאים. כשם שתולדות השחיטות בכל הדורות השפיעו על רוחנו והניעו אותנו להשבע אמונים: אם אשכחך ירושלים! כי עוד רבה הדרך, ותפקידים גדולים עומדים עדיין בפנינו ודרושה עזרת החיים וגם המתים.

ולבסוף אני רוצה להגיד שגם בארגון של „לנדסמאנשאפטים" יש משהו מן החיוב וארגון חיי הכלל. והארגון נחוץ לנו כדי להמשיך במאבק שלנו הכללי. ולהנציח את זכר הקדושים שצוו לנו את החיים.

גראנדום מספר: באנית תשי"ז מתה אם ועזבה תינוק קטנטן, רב החובל שנאם ברגע שהורידו אותה למצולות אמר: כמו בתקופת יציאת מצרים בדרך לגאולתו, פזר עם ישראל הרבה קברים על פני מדבריות וימים, כך גם הפעם, מפזר העם את קברות הנופלים בדרך לעצמאות. האם אמנם מתה אולם תינוקה ימשיך. למען התינוק הזה אנו מחויבים ומצווים להתארגן, לפעול ולהאבק עד שישראל תשכון לבטח בין העמים.

חצר בית הכנסת

חצר בית הכנסת הייתה למעשה עורק החיים הצבוריים, לפחות עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. החצר הזו הייתה מוקפת גדר מארבע צדדיה. במרחק מה אחד ממשנהו התרכזו שלשה בתי כנסת — שניים של מתנגדים ואחד של חסידים.

בית המדרש הגדול היה בית המדרש בו התפלל הרב, בו היו לומדים בוקר וערב ,יחידים ובצוותא. שם היו מתפללים, שם היו לומדים. רק במשך היום היה לפעמים בית המדרש ריק מאדם, כי היהודי היה נטרד על ידי דאגתו לפרנסתו, להביא איך שהוא טרף לביתו.

אבל בדרך כלל היה בית המדרש הגדול מאוכלס בוקר וערב על ידי מתפללים ולומדים גם יחד.

מצד אחד — הדרומי — עמד שולחן עץ ארוך מוקף ספסלים ארוכים ו„שטענדרס" וליד שולחן זה היו יושבים יהודים ומקשיבים בדחילו ורחימו לפרק במשניות בשעות הבוקר שלאחרי התפילה, ובשעות הערב פרק בעין יעקב ובתנ"ך — מגיד השעור בכל המקצועות האלה היה ר' יעקב אפריים.

מהצד השמאלי — הצפוני — של בית הכנסת עמד שולחן ארוך, שמדי ערב בערב לא פסק „פומיה מגירסא" — שעור בגמרא מאת התלמיד החכם הגדול הגאון ר' וואלף.

ליד התנור ישב מאשע עם חובת הלבבות ועיין בעברי טייטש — ועד השעות המאוחרות בלילה היו בוקעים קולות השקלא וטריא של השלישיה שלמדו תורה. הכי מאוכלס היה בית הכנסת בשעת בין השמשות בין קודש וחול, בין שבת למוצאי שבת.

אותה שעה — הכי עצובה בחיי היהודי, כאשר הוא צריך להפרד משבת מלכתא ושוב ליהפך מבן מלך לכלב — הרודף אחרי העצם והנרדף על צוארו ע"י כל שקץ ושיכור, רועד כעלה מכל גוי ושוטר — אותה השעה שעת דמדומים בין הערביים נוגה היתה, ואנו הילדים והצעירים היינו רצים, מסתובבים ומשתוללים בחצר האפלה ומתרוצצים מקצה לקצה, מפינה לפינה — ומשחקים עד כמה שנתנו לנו, כלומר עד כמה שר' יעקב השמש לא גער בנו: שקצים, שקט!

באותה שעה היו היהודים מתאספים קבוצות, קבוצות, ומסדרים את עניני העולם, מעלים ומורידים קיסרים, כובשים מדינות וארצות — היו כאן גם דנים ומתווכחים על ארץ ישראל.

בית המדרש הזה היה כולו על טהרת המתנגדים. לא היה בו אף חסיד לרפואה. לעומת זה היה „השטיבל" כולו על טהרת החסידות. זוכרני שהייתי חושב לי לחטא להכנס שם להתפלל. ביחוד בראש השנה או ביום הכפורים.

גם בית הכנסת החסידי היה מאוכלס ובזמני היה שם „המלאך" יהודי בעל קלסתר פנים אציליים ששם משפחתו היה מלאך — הדמות המרכזית ושלמה איטשע היה הבעל תפילה.

בין שני בתי כנסת אלה עמד בית כנסת קטן, ששם היו מתפללים בחגים בשבתות, ולעת מצוא גם בימות חול. שם היה ר' אליה המלמד חולש על המערכה, על פיו ישק כל דבר.

דוד מוכר המסרקות

טיפוס אחד שאמנם לא היה מתושבי אילייה, אבל אורח תדיר וקבוע בביתנו — זה היה דוד מוכר המסרקות. פרנסתו היתה על כך שהיה מביא מהסיטונאים של העיר הגדולה — ואולי ישר מבית החרושת — מסרקות מכל המינים והסוגים כדי למכור אותם בקמעונאות לחנויות שלנו — ותמיד היה מתארח אצלנו.

בדמותו הוא הזכיר איזו מין חבית קטנה, שהרכיבו עליה ראש מידות. היה בעל מזג טוב ונעים, ואם אני מזכיר אותו במיוחד, הרי זה בגלל תכונתו המיוחדת: הוא כמעט ולא אכל שום דבר. תזונתו היתה בשתייתו, אבל לא חם וחלילה וודקה, כי אם דוקא תה — אבל היה לו מנהג משונה! המיחם שלנו הכיל כשלושים כוסות תה, היה קודש אך ורק לו. אנו, בני הבית, ידענו שאסור לנו אפילו לבקש כוס אחת ואם פעם העזנו לבקש, הרי שזה היה בגדר הלואה שעלינו היה אחר כך לסלק אותה. וכך היה מנהגו: היו ממלאים לו 6 כוסות והיה גומר אותן. ואז היו ממלאים לו עוד 6 כוסות והיה גומר אותן, וחוזר חלילה — וכדי שלא תהיה טעות או אשליה, עלי להדגיש שהכוסות היו נורמליות; היינו כוסות לתה ולא חלילה כוסות שנועדו לארבע כוסות של פסח או כוסות רוח נגד הצטננות, אלא כוסות ממש. אני הייתי תמיד עומד ביראת כבוד בפני גבורת בטנו, ועד עכשיו אני מנסה להחיות את התמונה בזכרוני וזה מדרש פליאה, אלא שבינתיים בשוטטי בערים הגדולות נתקלתי באמנים: אמני האוכל, השתיה ואמני הצום וכו׳.

ראיתי כבר כאלה שהציגו הצגה של 20 ו־30 יום של צום, לעומת זה ראיתי אחרים שיכלו לאכול עבור חמישה וששה אנשים וכמו כן שתיינים ממדרגה עליונה. והוא היה כנראה חלוץ העובר לפני המחנה.

שמשים

יענקל השמש, היה גם נותן מלקות ערב יום כפור אבל ידו היתה על פי רוב רועדת כל אימת שהיה עושה זאת.

היה מסיק את התנור בחורף, מדליק את המנורות, קורא לעליות, מכריז על כניסת השבת „בניגון העצוב והערב כאחד" — „אין שול אריין", מעיר לסליחות, דופק על השולחן לפני חזרת הש"ץ, ועוד. פעם תפס אותנו משחקים בחנוכה בקלפים בבית הכנסת ואז ברחנו דרך האשנבים הקטנים לעזרת הנשים שמעל לארון הספרים ורק בנס לא שברנו את מפרקתנו.

דער בית-מדרש

ווען מיר באַרירן די טעמע וואָס הייסט בית-המדרש באַרירן מיר דערמיט, דעם שוואַרצאַפּל פון אויג, דעם צענטער פון אונדזער לעבן, ווו — אַלעס און אַלע האָבן זיך קאָנצענטרירט.

אהין האָבן זיך געצויגן אַלע אונזערע הערצער. דאָס איז געווען אונזער יום-טוב און אונזער וואָך. דאָרטן האָבן מיר זיך געפרייט, דאָרטן האָבען מיר געוויינט, דאָס איז געווען אונזער טעריטאָריע, און דאָרטן האָבן מיר געהאַט כמעט אַ פולשטענדיקע אויטאָנאָמיע. דאָס איז געווען דער איינציגער פּלאַץ וואָס האָט אונז באַגלייט פון וויג ביז דעם קבר.

דאָרט האָט מען געמאַכט מי-שברך דער יולדת, אפילו טעאַטער פאָרשטעלונגען. פון דאָרטן האָט מען באַגלייט דעם בר מינן. אין פּאָליש זיינען געשטאַנען די חופּה מכשירים, און דאָרטן האָט זיך אויך געפונען די טהרה ברעט, און אַלע אַנדערע מכשירים, וואָס האָבן באַגלייט דעם ייִדן אויפן עולם האמת. דאָרט פלעגט מען פאַרגיסן טרערן ביים ארון הקודש אין אַ נויט, אין אַ עת-צרה.

אין אַלע וועגן און שטעגן וואָס דער גורל האָט מיר אַרומגעוואָרפן אין מיינע וואַנדערונגען: אין ווילנע, קיידאַנאַב, ראַדעשקאָוויטש, אָדער פּאַריז, בערלין און ירושלים — ווען איך האָב דערמאָנט זיך אין מיין שטעטעלע, האָט דער בית המדרש פאַרנומען דעם אויבן-אָן.

אין איליע זיינען געווען דריי בתי-מדרשים, און אַלע דריי קאָנצענטריט אויף איין פּלאַץ, פונקט ווי צוגעטוליעט איינער צום צווייטן. אַלע זיינען געווען אויפגעבויט אויפן שולהויף און ניט צושפּרייט איבער פאַרשיידענע טיילן פון שטעטל. אין דער שולהויף איז געווען אַרומגעצאַמט מיט אַ הילצערנעם פּאַרקען. דאָרט האָט זיך געפונען די „פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע" ווי אויך דער הקדש און די באָד.

אין איין שול האָבן געדאַוונט די חסידים — אין שטיבל. אין די אַנדערע צוויי האָבן געדאַוונט מתנגדים, אָבער די הויפּט שול איז געווען די גרויסע שול, וואָס איז געשטאַנען מיטן פּנים צום מאַרק

אין די שבתים זיינען אַלע שולן געווען פול. ס'איז אוממעגליך זיך פאָרשטעלן אַז עמיצער זאָל וואַגן צו אַלטן אָפען אַ קראָם אָדער

אַ וואַרשטאַט אום שבת. מען וואָלט אים זיכער פאַרשטיינערט, מען וואָלט אים אין חרם אַריינגעלייגט. דערפאַר איז זעלבסט פאַרשטענדליך, אַז דער איינציקער פלאַץ ווו אַלט און יונג האָבען זיך קאָנצענטרירט, איז געוועזן די שול.

נאַטירליך אַז דאַן האָבן שוין געבלאָזן נייע ווינטען, ווינטען וואָס האָבן מיטגעבראַכט נייע ביכער, וועלכע האָבען שוין ניט געפונען זייער פלאַץ אין בית-מדרש נאָר אין דער ביבליאָטעק. פאַרשטענדליך אַז ס׳זיינען שיין געוועזן מענטשן פון יינגערן דור, וואָס האָבן אָפּטמאָל „פאַרפעלט" אַ טאָג דאַוונען, לייגען תפילין, בענטשען בירכת המזון, לייענען קריאת שמע א.א.וו. אָבער אין אַלגעמיין איז אונזער שול געוועזן אַ מקום פון תורה און תפילה.

די פייער־לעשער קאָמאַנדע אין איליע

הרב ר׳ וולף ברוידה

יידן האָבן געלערנט איינצלווייז און גרופּנווייז. ביים טיש אין צפון זייט פון דער בימה, וועלכע איז געשטאַנען אין מיטן שול, האָט געזאָגט אַ שיעור ר׳ וולף ברוידה. אַלע האָבן אים גערופן הרב ר׳ וולף, ווייל ער איז געוועזן אַ גרויסער בקי אין ש״ס. איך געדענק אַז יעדע מינוט פלעגט ער אָנרופען דעם דף, דעם עמוד פון דער אָדער צווייטער

מסיכתא. מיט אים האָבן געלערנט ר׳ ברוך יוסף, ר׳ שלום שפטל און נאָך א גרופּע ייִדן לומדים. די גרופּע האָט געלערנט בעיקר צווישן מנחה למעריב און נאָך מעריב, ביז 11 אָדער 12 אין דער נאַכט. די אָפּ־קלאַנגען פון אמר אביי אמר רבא, פלעגן אָפּקלינגען אין דער גאַנצער געגענט.

הרב ר׳ וולף ברוידה איז געווען א אויסער געוויינליך אינטערע־סאַנטער טיפּ. צו דער תורה פלעגט מען אים אויפרופען הרב טראָץ וואָס אָפיציעל איז ער נישט געווען קיין רב. ווען ער פלעגט דורכגיין פלעגן זיך אלע אויפשטעלן לכבוד אים. העכער 40 יאָר זיינען פאַרביי פון דאַן און ווען איך זע דעם מאַן אין דער פּערספּעקטיוו פון דער צייט פאַרשטיי איך אַז איליע איז געווען צו קליין — פאַר אַזאַ תורה ריז. ער איז געווען א חריף און א געוואַלדיקער בקי אין ש״ס און פּוסקים. ווען איך בין נאָך א ייִנגעל געווען, האָב איך ליב געהאַט זיך פון דערווייטנס צוהערן צו זיין שיעור טראָץ דעם וואָס איך האָב נישט פיל פאַרשטאַנען. באַזונדערס פלעג איך ליב האָבן אריינקומען אין בית המדרש אין די שפּעטע נאַכט שטונדען; ווען אַלץ אַרום איז געווען טונקעל, די אייוועלע וואָס אונטער דער בימה איז געווען גוט אונטער געהייצט און וואַרעם, און נאָר דאָרטן ביים לאַנגען טיש זיינען געזעסן, אומגעפער א מנין ייִדן ביי דער ליכט פון א לאָמפּ, פערטיפט און באַצויבערט פון זיין גוואַלדיקער חכמה און בקיאות.

ווען איך האַלט שוין ביי ר׳ וולף וויל איך דערמאָנען זיין זון, בענטשען. אָבער זיין גבורה איז שוין נישט באַשטאַנען אין בקיאות פון ש״ס אָדער פּוסקים, נאָר אויף אַנדערע געביטן. אין מיין זיכרון האָט זיך איינגעקריצט א בילד וואָס איך האָב געזען קינדווייז ביי ר׳ אברהם משה׳ן אין הדר. אין דעם חדר איז געשטאַנען א לאַנגער טיש און אויף אים גלעזער. בענטשע האָט געצייגט א גבורה און האָט אויפגעהויבן דעם גאַנצן טיש מיט די גלעזער מיט זיינע ציינער, און האַלטנדיק דעם טיש אין דער הויך האָט דער פייער פון נצחון געגלאַנצט אין זיינע אויגן.

פון דער צווייטער זייט — ביים לאַנגען טיש, וואָס איז גע־שטאַנען אין דרום זייט פון דער בימה, האָט געזאָגט א שיעור, יעדן אָונט צווישן מנחה למעריב און נאָך שחריתדיקן דאַווענען — ר׳ יעקב אפרים. דאָרטן פלעגן שוין זיצען א פּאָר מנינים ייִדן, און אויסהערן א פּרק עין יעקב אָדער א פּרק משניות.

אויסער דעם זיינען געווען פילע יידן וואָס האָבן געלערנט ביחידות: אַ בלאַט גמרא, אַ חובת הלבבות א.א.וו. די מאַמעס אונזערע פלעגן זיך צוהערן דורך די פענסטערלאַך פון עזרת הנשים, אָדער לייענען אַ „נופת צופים״ אָדער חומש מיט עברי טייטש.

ר׳ שמואל פריידקעס

ר׳ שמואל פריידקעס ר׳ בנימין ברוידה׳ס אַ איידעם, איז געווען אַ למדן, אָבער מער פון דעם איז ער געווען אַ שקדן, אַ מתמיד, און פלעגט לערנען מיט גרויס התלהבות. אויף זיין אָרט לערנען האָט מען זיכער געקענט זיך אויסדריקן „כל עצמותי תאמרנה״. לערנענדיק האָט ער זיך געוואַלדיק געשאָקלט, פון התלהבות האָט ער ממש געקלאַפּט די פּלייצע אין דער וואַנט. ער האָט אָבער דאָס זיכער נישט געפילט, דען ער איז דאַך געווען אין די „עולמות עליונים״.

ער האָט געהאַט אַ גרויסען אייזען געשעפט מיט וועלכען עס האָט אָנגעפירט זיין פרוי פריידקע. דאָס איז געווען אַ אשת חיל, און איר געשעפט האָט געבליט. ווען ר׳ שמואל פלעגט אפילו יאָ שטיין אין געשעפט איז דאָס געווען בלויז למראית-עין, ווייל זיין קאָפּ איז געווען אין בית מדרש, ביי דער גמרא. אין אַלגעמיין איז ער געווען זייער אַ שטילער מענטש און האָט זיך אין עניני הקהל גאָר נישט געמישט און האָט געלעבט זיין לעבן.

ר׳ משה מזל

דער צווייטער איידעם פון ר׳ בנימין ברוידה איז געווען ר׳ משה מזל. און ער האָט געשטאַמט פון באַוסטן גאון ר׳ לייבלע קובנער׳ס פאַמיליע. ער איז אויך געווען אַ ייד אַ למדן אָבער אין זיין יונגע יאָרן איז ער געווען אַ שטענדיקער אורח אין איליע. ער איז געווען אַ משולח פון איינציגע ישיבות און פלעגט אַהיים קומען צו זיין פאַמיליע בלויז געציילטע מאָל אין יאָר, אויסער די יום-טובים. ער איז געווען אַ גרויסער תלמיד חכם אָבער אויך זייער ווייט פון הוויות העולם. אין מאַנופאַקטור געשעפט וואָס האָט געפירט זיין פרוי, טייבל, האָט ער קיין אַנונג נישט געהאַט, ער האָט פשוט נישט געקענט ריידען מיט די קונים אויף זייער שפּראַך. און ווען ער האָט עס פאַרזוכט מאַכען, איז עס אָפטמאָל אַרויס פאַרקערט ווי ער האָט געמיינט.

אנדערע יחיד׳ס לערנער

ס׳זענען געווען פיל יחיד׳ס לערנער און זיי נאָמענטליך אויסרעכען געדיינק איך שוין נישט. יאָ. ס׳איז געווען ירחמיאל אפרים איצעס אַ זון. אפרים איצ׳ע אַליין איז דערהאַרגעט געוואָרן דורך די באַנדיטן וועלכע זיינען באַפאַלן די שטעטעל אין 21־סטן יאָר. זיי האָבן דאָן פאַרוועגדעט ר׳ שלום שפטל ברוידה — בנימינס ברוידה׳ס אַ זון, און אויך בן ציון ברוידה, ר׳ וואָלף ברוידה׳ס אַ זון.

אַ יחיד לערנער פון חובת הלבבות און נופת צופים איז געווען מאָשע דער קאָמיסיאָנער מאָשע לוין. ער איז געווען אין דער נאַטור אַ בייזער ייִד, אַ כעס׳ן, אים אָנרירן איז געווען סכנות נפשות: זיינע זידלענישן און קללות האָבן זיך געשאָטן ווי פון אַ זעקל ער האָט געהאַט אַ שטאַרקען „מענה־לשון״.

זייער פיל פון די טיפן וואָס האָבן אָנגעפילט דעם בית המדרש זיינען ראוי מען זאָל זיי פעראייביקען און כאַראַקטעריזירן, אפילו נאָר מיט אַ פּאָר שורות. ליידער דינט מיר נישט מיין זכרון און דערפאַר וועל איך זיך באַגנוגענען מיט מיינע נאָענסטע שכנים אין שול און אָנפאַנגען וועל איך מיט אונזער רב — ר׳ אברהם אלי רמז ז״ל.

הרב ר׳ אברהם אלי רמז ז״ל

אין צפונ׳דיקן ווינקעל פון ארון הקדוש איז געזעסן דער רב. אַ ייִד מיט אַ אויסערגעוויינליכען הדרת פנים און אַ שיינע נשמה. ליידער איז ער געווען אַ כבד־פה, דאָס האָט אים זייער פיל געשטערט. דערפאַר האָט ער אויך נישט געלערנט קיין שיעור. אָבער נישט דאָס אַליין האָט אים געשטערט. זיינע טיפע געדאַנקען דורכגעפלאָכטן מיט אַ הויך און טיף ליטעראַרישער שפּראַך האָבן די אַלטע, גוטע נאַאיווע ייִדן נישט פערשטאַנען. ער פלעגט אין זיינע דרשות אַריין אין התלהבות און זיין שיינער ווייסער מלאכ׳דיקער פנים האָט זיך מיט בלוט אייגעזאַפּט און האָט געשטראַלט פון שיינקייט און פרישקייט, אָבער מיט זיין התלהבות זיינען זיינע צושויער נישט מיטגעריסן געוואָרן. דער מערהייט פון קהל האָט נישט פאַרשטאַנען זיין שפּראַך און זיינע טיפע געדאַנקען. ער האָט גערעדט פון מעטאַפּיזיק און זיי זיינען געבליבען צוגעבונדן צו דער שווערער גראָער ווירקליכקייט. ער

האָט געהאַט אַ פּאָעטישע נשמה, ווער ווייסט צי ס׳איז נישט געגאַנגען פאַרלאָרן אַ גרויסער פּרוכטבאַרער דיכטער, דורך זיין באַשלוס ווערן דווקא אַ רב.

ווי איך האָב שוין באַטאָנט האָט ער געהאַט אַ פיינע נשמה. היינט נאָך העכער 40 יאָר פון דאַן, שפּיגלען זיך אָפּ אין מיינע זכרונות די געשעהענישען און מחלוקות וואָס זיינען אויסגעבראָכען ווען ס׳איז געקומען אין איליע אַ 2-טער רב. די מחלוקת האָט זיך שטאַרק צופלאַקערט און עס האָבן זיך געשאַפען נאַטירליך צוויי צדדים. אין דער הסידישער שול איז געווען דער גרעסטער געגנער פון דעם נייעם רב — בערל דער סעסיק. טאָמער מיינט איר אַז זיין געגנערשאַפט האָט געהאַט ראַציאָנעלע אַרגומענטן האָט איר אַ טעות. דער נייער רב האָט ליידער געהאַט אַ געלע באָרד און בערל דער סעסיק האָט עס יישט געקענט דאָס פערדייען. דאַקעגן אין אונזער שול, איז גרויסען בית מדרש, איז איינער פון דעם נייעם רב׳ס געגנער געווען ר׳ יעקב סינדער (יענקל שיינעס) דווקא אַ ייִד מיט אַ געלער באָרד. און דווקא פון זיינע חסידים זיינען געווען ייִדען מיט שווארצע און גראָע בערד, זייער הויפּט רעדנער און פאָרשטייער איז געווען ר׳ חיים הענדל מאז״ה.

ר׳ חיים הענדל מזא״ה

חיים הענדל איז געווען אַ וואַרעמער און האַרציקער ייִד. ער האָט זיך געפילט אַז ער געהערט צו די פני, צו די מיוחסים. ער איז געווען פון די פאָרשטייער פון דער „הוטע" פאַבריק און איז אָרומ־געפאָרן איבער גאַנץ רוסלאַנד פערקויפען איר פּראָדוקציע — די גלאָז. ער האָט זיך געפירט ווי אַ מלך. אין דעם גייסט האָט ער דערצויגען זיינע אייניקלעך: בערל, שמערל, יודל און ברוך. זיינע אייניקלעך זיינען געווען מיינע חברים און דאָרט ביי זיי אין שטוב האָב איך זיך איבערצייגט אַז ער איז געווען אַ ייִד מיט אַ ברייטער און גוטער האַרץ אָבער העזה האָט אים נישט געפעלט.

ווי געוויינליך, ווי אַלע ייִדישע מלחמות, האָט זיך אויך דער געראַנגעל אָפּגעשפּילט אין שול, אין גרויסען בית המדרש. און זעלבסט פאַרשטענדליך ביים ארון הקודש. איך וועל קיין מאָל נישט פאַרגעסען וואָס איך האָב געזען מיט מיינע אויגן: ווען מען נעמט ארויס דעם ספר תורה פון ארון הקודש, איז אַ נימוס מנהג, אַז מען טראָגט איר

צו קודם כל צום רב, דאָס ער זאָל איר דער ערשטער אַ קוש טאָן. אָבער חיים הענדל, אַלס פאַרביטערטער געגנער פון רב, האָט אַ שפּרונג געטאָן פאַרויס, און האָט להכעיס פאַרכאַפּט דעם ערשטן קוש, כדי ער זאָל זיין פאַרן רב.

דער רב אַליין איז געזעסן בלייך ווי די וואַנט און האָט קיין וואָרט נישט געזאָגט. ער האָט נאָר געבעטן זיינע אָנהענגער זיך באַרואיקן און נישט מחלל זיין דעם מקום קדוש. איבערהויפּט געדיינק איך נישט אַפאַל אַז ער זאָל אויף וועמען־ שרייען. שטענדיק איז ער געווען געלאַסן, רוהיג, פיין, און יעדן איינעם מקבל פנים געווען מיט ליבשאַפט און פריינדליכקייט.

ר׳ יעקב סינדער, יענקל דער קצב

דער פאַל האָט גלייך אַרויסגעבראַכט יעקל־שיינעס פון די כלים, און ס׳איז געוואָרן ליהודים... עס האָט זיך געקאָכט און געררודערט. די שול איז געוואָרן ווי אַ קעסעל: עס האָט נישט פיל געפעלט אַז מען שיינקען איינער דעם צווייטן אַ „מתנת יד״.

ר׳ יענקל שיינעס איז געווען אַ קצב פון פאַך, אָבער אין דער נשמה, אַ ייִד מיט אַ וואַרעמער האַרץ. ער פלעגט אָפּהיטן דעם דאַוונען ווי דעם שוואַרצאַפּל פון אויג. ער פלעגט זייער ליב האָבן אורחים אויף שבת, ווען ער האָט נישט געפונען קיין אורח אויף שבת, איז ער ממש געווען אומגליקליך. ביי אים אין שטוב האָט מען געגעסן כיד המלך. ביז היינט געדיינק איך נאָך זיין קישקע מיט זיין קוגעל.

אין אַלגעמיין איז ער געווען זייער אַ רואיקער מענטש, אָבער ווען ער האָט געפילט אַז מען טוט אים אַ עוולה, פלעגט ער נישט איבערגיין צום סדר היום. ווען ס׳איז אָנגעקומען דער ערשטער גראַמאָפאָן אין איליע, צו פייגעל שרה־ראַשעס, האָט זי אַרויפגעלייגט די פּלאַטע פון חזן סיראָטאַ — יהי רצון, האָט געעפנט די פענצטער אַז אַלע זאָלן הערן — האָט עס יענקל—שיינעס אויפגערעקט... היתכן — אום שבת! אַ דאַנק זיין אינטערוועניץ האָט דער רב מתרה געווען מען זאָל נישט שפּילען אום שבת.

ער פלעגט דאַוונען אין זייער אַ גרייסן סידור וואָס האָט פאַרנומען דעם גאַנצען שטענדער, און פלעגט לייענען די פּרשה מיט עברי טייטש.

ר׳ ברוך יוסף

נעבען אים איז געזעסן ר׳ ברוך יוסף, אַ ייִד אַ גרויסער למדן, אָבער אַ באַשיידענער און זייער אַ גרויסער קבצן. ער האָט זיך באמת באַגנוגענט מיט אַ טאָפּ חרובים פון שבת צו שבת. ער האָט אָבער נישט געקענט דולדן אַז אַ קינד פלעגט שטיפען אין בית המדרש. אוווּ דען האָט ער געקענט שטיפען, אין גאַס? די גאַס האָט דאָך געהערט צו איוואַנען און שצ׳יפּאַנען. איך געדיינק שוין נישט וואָס איז געווען זיין פרנסה, אָבער איך געדענק אים אַלס שטענדיקן גבאי אין שול, זייער אַ גרויסער מתמיד וואָס פלעגט לערנען טאָג און נאַכט.

ר׳ משה דוד ווײַנעס

אַנטקעגען איז געזעסן ר׳ משה דוד וויינעס, אַ הויכער מאַן מיט אַ אינטעליגענטן אויסזען. אַ ייִד אַ משכיל אויף וועלכען דער רב האָט געלייגט געוויכט ער פלעגט אים שטענדיק פרעגען זיין מיינונג וועגן זיין לעצטער דרשה. ער איז נישט געווען קיין פרומער און אויך נישט קיין לערנער און איז געווען אַ גילוח. דאַגעגן איז ער געווען אַ קלוגער מענטש און באַהאַוונט אין אַלוועלטליכע זאַכען. בשעת קריאת התורה פלעגט ער מיט זיין שכן באַשפּרעכען די אַקטועלע פּראָבלעמען פון דער פּאָליטיק. שטענדיק איז ער געגאַנגען סאָליד און לאַנגזאַם פּונקט

אבראַשע וויינעס

ווי ער וואָלט גאָר נישט געהערן צום עמא פזיזא. זיין דעוויז איז שטענדיק געווען: פריער נשמע נאָכער נעשה. צו זיינע באַקאַנטע האָט ער זיך באַנומען דעליקאַט און העפליך.

מיין פלימיעניק, יונה, דערציילט מיר: אַז ווען זיין זון אבראַשע, איז אומגעקומען דורך די רוצחים, זיינען זיינע לעצטע ווערטער געווען: „דיסיאָטאָיע פּאַקאָליעניע אָטאָמסציט זאַ נאַשו קראָוו".

„דער צענטער דור וועט נקמה נעמען פאַר אונזער בלוט"

ר׳ יעקב משה ברונשטיין

ביי דער זייט איז געזעסן יעקב משה ברונשטיין, און זיך צו־געקוקט ווי איך דאַווען מיט אַ פאַרטיפונג און התלהבות. ער איז געווען שטענדיק פאַרהאָרעוועט און פאַרשמייעט. שטענדיק אויפן ירידֿ. ספק צי דער שבת האָט אים געבראַכט די רוה. אפילו די נשמה יתרה, איז מיט אים מיטגעפאָרן איבער די דערפער קויפען מעל. אָבער דאָס איז געווען אַן אופטישער טעות. ער האָט געוואַרט אויף שבת ווי אויף משיח׳ן און זיין פרוי רבקה אַ באַטעמ׳טע עקרת בית, האָט עם זייער שיין אונטערשטראָכען אין זיין שטוב.

ר׳ צמח שפּירא

פון דערווייטנס איז געזעסן ר׳ צמח שפּירא, פון די מזרח ייִדן. דאָס רוב אַרומגערינגלט מיט די קינדער: יענקל, לייזר, זליג, גרשון יהושוע און מולע. אַ טיפּישער ייִדישער פאָטער, וואָס האָט מיט זיינע לעצטע כחות געזאָרגט צו דערציען זיינע קינדער, מיט ייִדישער און אַלגעמיינער בילדונג. איך געדיינק נאָך ביז היינט מיט וואָס פאַר אַ דרך ארץ און קנאה איך פלעג קוקען אויף די געלע קנעפּ, און די געלע „קאָקאַרדע" מיט וועלכע יענקל פלעגט אַראָפּקומען פון זיין „גאָראָדסקאייע אוטצילישצ׳ע", וואָס איז געווען אין ראַדישקאוויטש. לייזער האָט זייער פיל ליב געהאַט צו לערנען, און דאַן אין אילייע איז ער געווען דער אינציאַטאָר פון פיל געזעלשאַפטליכע טאַטען און אַנטשטאַלטן. גרשון האָט שוין געלערנט אין גימנאַזיע און פאַר מולען האָט ער געצאָלט רבי געלד אין דאָלאַרן ביי ר׳ שמעון זיידן־קנאָפּ דער באַוווּסטער דיקדוק קענער פון דאלהינוב — טראָץ וואָס דאָס איז געווען איבער זיינע עקאָנאָמישע כחות.

צמח איז געווען איַיד מיט אַגעלע באָרד און מיט אַגאָלדענע האָרץ. ער האָט שטענדיק ליב געהאַט מנדב זיין ביי עלית התורה אַ פיינע תרומה, אפילו ווען זיין לאַגע איז געווען נישט לייכט, האָבנדיק אַזאַ גרויסע משפחה.

ווי עס ווייזט אויס האָבן זיינע קינדער גע׳ירשנט פון אים די אייגנשאַפט.

ר׳ חיים אברהם דער „סטאַראָסטע״

לעבן מיר זיצט ר׳ אברהם קופלוביץ דער „סטאַראָסטע״, זייער אַרוהיגער מענטש, אין שול און אויך אין לעבן. אגב דער איינציקער אין שטעטל וואָס זיין פרוי האָט געקענט חומש מיט רש״י, און האָט געקאָנט העלפן אירע קינדער איבער לערנען די סדרה אויף לשון קודש. ביי אים פלעגט מען פאַרצייכענען „מי יחיה ומי ימות״. אַביסל פראַזאַאישער: ווער וועט גיין צים פריזיוו.

איך וויל צוגעבן אַז זיין זון הירשל אַליין איז נאַטירליך נישט געגאַנגען צום פריזיוו, און האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אונז אין שטוב, אין הינטערשטן צימער. ווען אַמאָל איז אריין אַסטראַז׳ניק אימעצן זוכן, האָבן מיר תיכף הירשלן געמאָלדן און ער האָט געמאַכט ויברח דורכן גאָרטן אַ היים. הירשל וואָס האָט געדאַרפט ווערן מיין שוואָגער, איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך אַ גוי. ביז היינט ווייסן מיר נישט פאַרוואָס.

ר׳ שלום חיים דער קאָטלער

פון דער אַנדער זייט איז געזעסן ר׳ שלום חיים דער קאָלטער. ביז היינט ווען איך דערמאָן מיר פון אים, לעבט אויף אין מיינע געדאַנקען, אַ צדיק הדור, אַ ל״ו־זניק. אָרענטליך צו גאָט און צו לייט. שניי אָדער שטורם, קעלט אָדער פרעסט, רעגן אָדער בלאָטעס, דונערן אָדער בליצן, האָבן אים קיין מאָל נישט געשטערט. ער איז דער ערשטער געקומען שטענדיק אין שול, כדי צוזאָגן דעם רבון העולם, גוט מאָרגן! ער האָט דער ערשטער אויסגעטראָטן די „סטעזשקע״ אין טיפן שניי. זיין אַרט דאַוונען איז נישט געווען פשוט. דאָס איז געווען אַ התיחדות — אַ צוזאַמענשמעלצונג מיטן בורא עולם. ער זעט קיינעם נישט און גאָרניט,

פאַרשטענלעך אַז מיטן דאַוונען האָט זיך זיין טאָג אָרדענונג נישט געענדיקט. ער איז געווען דער נושא כלים פון ר׳ יעקב אפרים —

ממש זיין רעכטע האַנט: אינדערפרי ביי משניות, ביים תנ״ך, ביים „עין יעקב״ און ביים דאַוונען פאַרן עמוד. אָבער נישט ווייניקער וויכטיק איז געווען זיין טאָג טעגליכער לעבן. אויך זיין חולין איז געווען קודש קדשים. ער האָט געגעסן נאָר כדי דערהאַלטן די נשמה, אויף וויפל דער אויבערשטער האָט אים באַפוילן בלייבן אויף דער זינדיקער וועלט. זיין שכר פאַר אַשטיקל ארבייט איז געווען דער מינימום, ער זאָל חלילה ניט נכשל ווערן און איבערנעמען אַ קאָפּקע.

ר׳ שלום שפטל ברוידה

ר׳ שלום שפטל איז געווען אַנ׳אָרגינעלער טיפּ. ער האָט געשטאַמט פון די „פּני״ אין שטעטל — באַניעס אַ זון, אַ יחסן און אויך אַ עושר. טראָץ דעם וואָס ער איז געוועזן אַ למדן אַ ייִד, איז ער אָבער נישט געווען קיין בטלן. ער האָט אָנגעפירט דעם גרעסטען מאַנופאַקטור געשעפט אין שטעטל. ער האָט פערשטענדליך געהאַט אין שול אַ מזרח „שטאָט״ נאָר געזעסן דאָרט איז ער נאָר שבת. אין מיטען־וואָך איז ער געקומען אין שול נאָך מעריב, האָט זיך אוועקגעזעצט ביים לאַנגען צפון־דיקן טיש, ווו ר׳ וולף ברוידה, האָט געזאָגט דעם דף יומי, און האָט געלערנט ביז שפּעט אין דער נאַכט.

ווי אין אַלע קליינע שטעטלעך מיט פיל יאָרן צוריק, איז אַ ייִד אַ בעל מלאכה ניט געווען שטאַרק מקובל, ספּעציעל ביי די מיוחסים. דאַגעגן ר׳ שלום שפטל האָט זיי דווקא פאַרערט, און זיי ממש מקנא

דער הער ראָבערט דאַניעלס — דאַנישעווסקי
די פאַראייניקטע שטאַטן

געווען. זיין שכן, ר׳ אברהם מאיר, דעם שניידער, דאנישעווסקי, האָט ער גערופן דער „גענעראַל״. ווען מען האָט אים געפרעגט פאַרוואָס? האָט ער געענטפערט: קוקט צו, דער מענטש האָט שטענדיק צייט צו גיין אין שול: צו שחרית, מנחה און מעריב. ער איז שטענדיק רוהיג און געלאַסן, ווען איר וועט אים אַרויפשטעלן אַ גלאָז וואַסער אויפן קאָפּ וועט זי נישט אַרונטערפאַלן. אָבער איך... דער סוחר, ווען איך וויל שוין יאָ אַרויסגיין פון מיינע ד׳ אמות, אָדער זיך זעצען עסן מיטאָג מיט דער משפחה, פונקט דאַן קומט אַריין אַ קונה און שטערט מיר...
איינער פון ר׳ אברהם מאיר׳ס זין, ראָבערט דאַניעלס און זיין שוועסטער גאָלדע איז פון דער גאַנצער פאַרצווייגטער פאַמיליע לעבן פאַרבליבן אַ דאַנק דעם פאַקט וואָס זיי האָבן מיט יאָרן צוריק עמיגרירט אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

ספּעציעל האָט ער געפּריידיקט לערנען אַ מלאכה נאָך זיין צוריק קומען פון אַמעריקע, ער האָט דערציילט פון זיין פּערזענליכער דערפאַרונג, פאָלגנדעם עפּיזאָד: ווען ער איז יונג געווען איז ער געפאָרן אין דער נייער וועלט, אין אַמעריקע. מיט אים איז געפאָרן אַגרויסע גרופּע מענטשן. צופעליק זיינען זיי דורכגעפאָרן דורך לאָנדאָן. אויף דער באַן סטאַנציע האָט מען זיי אַרומגערינגלט און אָנגעפאַנגען פרעגן: ווער איז אַשניידער? ווער איז אַשוסטער? ווער איז אַסטאָליער? אַשמיד א. א.וו. אַזוי האָט מען אַלעמען צוגענומען און איינגעאָרדנט. דער איינציקער וואָס קיינער האָט נישט באַדאַרפט איז געווען ער — דער סוחר, פּשוט אַ איבעריקער מענטש אויף דער וועלט. פון דאַן אָן האָט ער געפּריידיקט: לערנט אַפאַך! וואַרשיינלעך האָט ער אָבער זיינע קינדער נישט איבערצייגט ווייל זיי זיינען אַלע פאַרבליבן סוחרים...

ר׳ אפרים קויפמאַן

אַנטקעגן איז געזעסן דבורה׳לס טאַטע, ראַשע ציפּעס מאַן, ר׳ אפרים קויפמן. דאָס איז געווען אַ אַריסטאָקראַט אין פולען זין פון וואָרט. אַשיינע געשטאַלט מיט אַ ווייס פּאַטריאַרכאַלער באָרד ער איז געבענטשט געוואָרן מיט זייער אַגלאַטן צונג איידעלע מאַניערן און טיפע חכמה אַ איינגנשאַפט וואָס איז איבער געגאַנגען צו זיין זון שלמה און צו זיין טאָכטער דבורה. זינט איך געדיינק אים, איז ער שטענדיק געווען אַגבאי אין שול. יעדן שמחת תורה נאָך די הקפות פלעגן אַלע קומען צו אים אין שטוב, זיך משמח זיין מיט כיבוד, געטרונקען שנאַפּס און

פאַרביסען מיט לעקאַח כיד המלך. דאָס איז געווען פּיליכט די שענסטע משפּחה אין שטאָט.

חזנים און מגידים

אַביסל לעבן אין שול פלעגן אַריינטראָגן די חזנים אָדער די מגידים, וואָס פלעגן קומען אין שטעטל. פיל פון די אורחים פלעגן אפילו איינשטיין ביי אונז אין שטוב. איין חזן האָט ליידער נישט איבערגעלאָזן קיין גוטען איינדרוק. די מעשה איז געווען אַזאַ. דער חזן איז איינ־געשטאַנען ביי שיינקען, וואָס איר מאַן איז געווען אין אַמעריקע. דער סוף איז געווען אַז ער האָט איר איבערגלאָזן... אַ יורש, און ער אַליין האָט זיך אָפּגעטראָגן און איז פאַרשוואונדן... פּונקט ווי אין וואַסער אַריין.

פון די מגידים געדיינק איך איינעם באַזונדערס; זונטיג האָט ער געהאַלטן אַ מילכיקע דרשה, מאָנטיג אַ פליישיקע דרשה, דינסטיג — אַ פּייערדיקע, און מיטוואָך אַ וואַסערדיקע. נישט ווייניק טרערן האָט ער אַרויסגעצויגן ביי די צוהערער: אויפן גלות פון דער שכינה, אויפן חורבן בית המקדש, אויפן גלות פון יידישן פאָלק און אויפן חורבן פון ציון.

סיום התורה

אַספּיציעלע שמחה פלעגט זיין אין בית המדרש, אַז מען פלעגט ענדיקן שרייבן אַ ספר־תורה. די שמחה האָט אַרומגענומען די גאַנצע שטעטל. דאָס איז ממש געווען ווי אַ חתונה און אַלע פרייען זיך מיטן חתן כלה. באַזונדערס געדיינק איך איין נאַכט ווען מיר האָבן געפירט די כלה צום חתן, ד. ה. דעם ספר תורה צום ארון הקודש, אַ מין פּאַראַדע איז פאָרגעקומען דאַן אין גאַס. מענטשען האָבן זיך פאַרזאַמלט און געצונדען „פאַקלען" — שמאַטעס באַנעצטע מיט נאַפט, כדי ס׳זאָל זיין ליכטיק און פריילעך. דער גאַנצער קהל האָט געזונגען און געטאַנצט, ממש ווי אויף אַ חתונה.

כיבודים עליות און אורחים

איליע איז געווען אַ דעמאָקראַטישע שטעטל באַזונדערס האָט זיך עס געפילט אין שול. פונדעסטוועגן פלעגן שלישי און ששי אָדער מפטיר באַקומען מזרח יידן: אַ חיים הענדעל, אַ צמח, אַ יעקב משה, אַ משה דוד און זייער גלייכן אָבער מאָשע דער קאָמיסיאָנער, אליה דער שוסטער, אַרע דער שמיד האָבן זיך געמוזט באַנוגענען מיט רביעי און חמישי.

דערפֿאַר אָבער האָט די סמעטענע ביים דאַוונען באַקומען אברהם איצע דער קאָניוך ער האָט געהאַט זיין ספּעציעלן נוסח. ער פֿלעגט אַצי־טאָן אַ „לכו נרננה"... ממש אַפּאַרגעניגען... קדיש פֿלעגט ער איינ־שלינגען מיט איין אָטעם. איך בין ממש געווען באַצויבערט און ביז היינט ליגט מיר נאָך דער געשמאַק אין זכרון.

די גרויסע שול איז געווען באַלויכטן מיט ריזיקע לאָמפּן אַזוי זיינען אויך געווען באַלויכטען די אַנדערע שולן, דער קליינער בית המדרש און חסידישע קלויז. ס'איז פּשוט געווען ליכטיק און וואַרעם אויף דער נשמה... און ער האָט געדאַווענט! אוי האָט ער געדאַווענט! קבלת שבת איז געווען זיס און געשמאַק, און אַז מען האָט שיין געענדיקט דאַוונען פֿלעגן אַלע צוגיין צום רב אים זאָגען גוט שבת. ערשט דאַן האָט יענקל דער קצב זיך גענומען צו זיין אַרבעט — זוכען אַ אורח אויף שבת.

אַן אורח אויף שבת

ער פֿלעגט נישט קענען אַהיים גיין אָן אַגאַסט וואָס זאָל מיט אים עסען פּרייטיק—צונאַכט ביים טיש. ער האָט זייער ליב געהאַט הכנסת אורחים. ביז היינט פֿאַרשטיי איך נישט פֿאַר וואָס האָט אים גאָט געשטראָפֿט און אַסאַך פֿון זיינע קינדער זיינען אויסגעשטאָרבן יונג. ביי אים אין שטוב האָט אויך געוווינט זיין שנור — חוה מיט אירע קליינע קינדערלאַך, וואָס איז געבליבן זייער אַ יונגע אלמנה. זי האָט נעבעך שווער און ביטער געאַרבייט, כדי צופֿרידן שטעלן איר שווער, אַזוי צו פֿאַרדינען ברויט פֿאַר אירע קינדערלעך. איר איינציקער פֿאַרגעניגן איז געווען קומען אַביסעל צו אונז לייען אַטאָפּ אָדער אַ קאָטשערע, און אַזוי כאַפּען אַ שמועס מיט מיין מוטער, אין משך פֿון אַ שעה.

אונטער דער השפּעה פֿון דער פֿעברואַר רעוואָלוציע

די פּוייערים זיינען דאַן געווען ממש צוטומלט, גרופּען־ווייז פֿלעגן זיי שטיין און קוקן איינער דעם צווייטן אין פּנים, אפֿשר וויים דער שכן וואָס ס'וועט ברייגנען דער מאָרגן.

אין מיין זכרון האָט זיך איינגעקריצט אַ געוויסער פֿראַגמענט: אין אַ פֿרימאָרגן ווען ס'איז נאָך געווען גאַנץ טונקעל אויפֿן גאַס, און אין שטוב האָט נאָך געברענט דער היינג לאָמפּ, בין איך געזעסן ביין לאַנגן טיש מיט שטעפּאַנען פֿון שכנת'דיקן דאָרף. פּלוצלונג גיט ער

מיר אַפרעג, זאָג מיר דעם אמת: איז פֿאַראַן אַגאָט אויף דער וועלט, אָדער ניטאָ? האָב איך אים געענטפֿערט, איך אַליין ווייס ניט. ער אָבער האָט זיך מיט מיין תשובה ניט באַגנוגנט: דו ווייסט יאָ — האָט ער געזאָגט, אָבער דו ווילסט ניט זאָגן.

איך האָב עס דאַן ניט פֿערשטאַנען, אָבער היינט 40 יאָר שפּעטער הויב איך אָן באַגרייפֿן זיינע ספקות: זיין גאַנצן לעבן האָט אים דער גלח געלערנט אַז דער קיסר איז ממש אַ שליח פֿון גאָט און „יעזוסן" אויף דער ערד. פּלוצלונג האָט ער מיט זיינע אייגענע אייגן געזען, ווי דער צאַר, דער אַנערקענטער שליח פֿון גאָט, דער הכל יכול, איז אומ־געבראַכט געוואָרן, ווי זיין דינאַסטיע איז אָפּגעווישט געוואָרן, ווי זיין רעזשים איז אונטערגעגאַנגען. דאָס אַליין איז געווען גענוג צו דערשיטערן זיין טיפֿע איינגעוואָרצעלטע אמונה. פֿון דעם נעמען זיך זייער ספקות, אויב ס'איז פֿאַראַן אַגאָט אויף דער וועלט... אויב ער וואָלט יאָ געווען וואָלט ער דאָך זיכער אָפּגעהיט דעם תכשיט — דעם צאַר ניקאָלאַי.

אמת, מיר ייִדן האָבן אויך שטענדיק געמאַכט „הנותן תשועה למלכים" בציבור, אָבער וואָס מיר האָבן געטראַכט אין האַרצן ווייס נאָר איין גאָט און מיר. און אַז מיר פֿלעגן ביי „עלינו לשבח" זיך אויסשפּייען, האָבן מיר זיכער געמיינט מיט דעם איוואַנען, שציפּאַנען, און ניקאָלאַיען מיט זיין דינאַסטיע.

אַ דונער האָט געראַטעוועט פֿון אַ פּאָגראָם

ס'איז געווען אַ קורצע צייט פֿאַרן ערשטן וועלט קריג. דער לעבן איז אין אַלגעמיין נאָך געפֿלאָסן נאָרמאַל: דער שוסטער איז געזעסן ביי זיין וואַרשטאַט, דער בעקער האָט געבאַקט די פֿרישע בייגל, דער קרעמער איז געשטאַנען ביי זיין בופֿעט און געוואַרט אויף אַ קונה א. א. וו.. דאָס איז אָבער געווען נאָר אויבערפֿלעכלעך, אין דער לופֿט האָט זיך שוין געשפּירט אַ געוויסע אומרוהיקייט.

פּונקט ווי ביי טוביה דעם מילכיקן. מיט אַמאָל האָט זיך דעם גוי דער שכן, פֿאַרוואָלט — סתם אַזוי, אַ שפּיל טאָן מיט די ייִדן: אַגראַבעווע טאָן, אַהרגה'טאָן. פֿון די באַקאַנטע מעשים וואָס פֿלעגן באַגלייטן יעדן פּאָגראָם, און וואָס האָבן זייער קלאַסישן אויסדרוק אין, בעיר ההרגה פֿון ביאַליקן.

אויסגעקליבן האָבן זיי צו דעם צוועק גראָדע מיטוואָך, ד. ה. אַ מאַרק טאָג, ווען אַלע פּויערים פֿון דער גאַנצער געגנט פֿון די אַרומיקע

דערפער קומען זיך צונויף מיט זייערע פערד און וועגענער און סחורה: אויסבייטן זי אויף זאַלץ, הערינג נאַפט און בראַנפן.

יענער מיטוואָך האָט זיך איינגעקריצט שטאַרק אין מיין קינדערשן זכרון, צוליב פאַרשיידענע טעמים: אונזער שטוב איז געשטאַנען אין מיטן מאַרק וועלכער איז געווען פול געפּאַקט מיט גוים, פונקט ווי זיי וואָלטן זיך אַלע צוזאַמען־גערעדט אַז מען דאַרף, אַז מען מעג, אַביסל אַהוליע־טאָן, אויפן חשבון פון די „זשידעס".

ביי אונז אין שטוב, אין פאָדערשטן צימער זיינען דאָן אַנוועזענד געווען אַפּאָר חברה. ליידער האָב איך פאַרגעסן זייערע נעמען. מיר האָבן געוואוסט אַז די גוים גרייטן זיך מאַכן אַ פּאָגראָם. האָבן די ייִדן געזוכט געווער, געפּרוּווט מעלדן די קרייז און אָרטיקע פּאָליציי. זיי האָבן טאַקע צוגעזאָגט קומען, אָבער געקומען זיינען זיי נישט. זיי האָבן זיך פּשוט אויסבאַהאַלטן. אַלזאָ אין אונזער רשות איז געווען אַ פּיסטאָ־לעט — אַ רעוואָלווער, און די גרופּע וואָס האָט זיך ביי אונז פאַרזאַמלט האָט אים אויסגעפּרוּווט. איר ווייסט ווו? צווישן אונז מיט איצע צאַלעס איז געווען אַ שטומע וואַנט, דאָס איז געווען אַ שמאָלער הויף און אַ אויסגעצייכנטער פּלאַץ אויסצופּרוּוון דעם רעוואָלווער; דאָס איז געווען דעם ערשטן מאָל וואָס איך האָב געזען און געהערט אַ שאָס!

אָבער אַ גוי טראַכט און גאָט לאַכט. דאָס איז געווען אַ פּראָס־טיקער ווינטערדיקער פרעכטיקער טאָג. איך געדיינק דאָס פונקט ווי דאָס וואָלט פאָרגעקומען נעכטן, און ניט מיט 50 יאָר צוריק. פּלוצלונג איז געשעהן אַ זעלטענע אויסערגעוויינליכע נאַטור דערשיינונג. ס'האָבן זיך דערהערט דונערן און ס'איז געשען אַ נס:

די הויפּט פּאַגראָמשציקעס האָבן באַשלאָסן זיך אַביסל משמח זיין מיט בראָנפן איידער זיי הויבן זיך אָן שפּילן... מיט די ייִדן. זיי זיינען אַריין אין אַ ייִדישער בעקעריי,, און געהייסן זיך דערלאַנגען בראָנפן און צובייסן. שיכור'נדיק און פּלאַנירנדיק, איז אריינגעפאַלן אַ דונער אין שטוב און האָט דעם הויפּט פּאַגראָמשציק אָפּגעריסן אַ האַנט, דער זעלבער דונער האָט אויך אַרונטערגעריסן אַ שיכעלע פון דער בעקערקעס אַ טאָכטער, אָבער איר האָט גאָרנישט געשאַדט.

ווען די גוים האָבן דערהערט די דונערן און דערזען זייער גלאַוו־נעם אָנפירער אַ פאַרבלוטיקטן, האָבן זיי אָנגעהויבן שרייען: „זידי באָמבי בראָסאיוט" — ייִדן וואַרפן באָמבעס, און זיי זיינען שנעל צולאָפן פון שטעטל צוריק אין די דערפער.

די טראַגעדיע מיטן טעלעפאָן

ס'איז שוין שווער צו געדיינקען, דוכט זיך מיר אַז אויסער די פּאָצ'ט איז דאָן אין שטעטל מער נישט געווען ווי איין טעלעפאָן, דאָס איז געווען ביי יענקל ראַשעס. זייער שטוב איז געשטאַנען אין סאַמען מיטן מאַרק, און ארום איז געווען אַ גרויסער גאַניק מיט אַסאַך דראַטן וואָס האָבן געציינגט אַז דאָ עקזיסטירט אַ טעלעפאָן. דער טעלע־פאָן האָט געדינט יענקל ראַשעס צו פאַרבינדן זיך מיט די פּריצים פון דער אַרומיקער געגנט, און פון צייט צו צייט מיט מינסק אָדער ווילנע. צו באַשטעלן די נויטיקע סחורות וועלכע די פּריצים פאָדערן. פאַרשטענד־דליך אַז דער טעלעפאָן האָט געדינט אויך פאַר די פּריצים זיי זאָלן זיך קענען פאַרבינדן מיט יענקל ראַשקעס, אין אַלע זייערע אנגעלעגנהייטן. איך געדיינק אַז אַמאָל האָט אויך מיין שוועסטער געדאַרפט טעלעפאָנירן דרינגענד, ווייל אַ קינד אירע דוכט מיר איז שווער קראַנק געוואָרן, און מען האָט געמוזט עס פירן תיכף אין מינסק.

דער טעלעפאָן געשפּרעך צווישן מיין שוועסטער און דעם אומ־באַקאַנטן, האָט געמאַכט אויף מיר אַ ריזיקן איינדרוק, וועלכן איך קען ניט פאַרגעסן ביז היינט. אפילו יעצט זע איך מיט מיינע אויגן די גרויסע מאַשין וועלכע איז געשטאַנען אין ווינקל אין קראָם. איך האָב געהערט נאַטירליך די ווערטער פון מיין שוועסטער אָבער איך האָב אויך געהערט דעם קול פון דעם אומבאַקאַנטן כאָטש דעם בעל דבר האָב איך נישט געזען.

באַזונדערס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון די בילד ווי די פּריצים; געצעוויטש, טוקיילע, באָגדאַנאַוויטש, און אַנדערע, וואָס פלעגן צופאָרן צו יענקל ראַשע'ס געשעפט מיט קאַרעטעס וועלכע זיינען געווען איינגעשפּאַנט מיט זעקס פּאָר פערד, מיט אַ אויסגעפּוצטן קוטשער מיט גרויסע געלע קנעפּ, וועלכער האָט געהאַלטן אַ לאַנגע קנאַקעדיקע בייטש, כדי צו מאַכן אַ שטאַרקן רושם. דער ברוק פון מינסקער גאַס האָט ממש געציטערט אונטער די פּאָדקאָוועס פון די פערד מיט דער קאַרעטע און דעם דיקן פּריץ.

כדי צו שילדערן וואָס דאָס איז דרך ארץ, האָט איר געדאַרפט אָנקוקן יענקלן (ברווידא) מיט זיין ווייב שרה, ווען זיי פלעגן אַרויסלייפן פון קראָם אויפן גאַניק, הערנדיק אַז עס דערנענטערט זיך אַ קאַרעטע. אויב איר האָט געוואָלט זען וואָס דאָס הייסט אָפּגעבן כבוד, האָט איר געדאַרפט זען יענקלן מיט זיין ווייב באַגריסנדיק די פּריצים... איך האָב

דאָס אַלעס געזען, זיצנדיק מיט אַ ביכל אין די הענט, ביי יענקל שיינעס אויפֿן גאַניק.

די פּריצים פֿלעגן אויך פֿאַרפֿאָרן צו פֿריידקען, און אויך דאָרט איז געווען אַ רעש און געפּילדער... שאַ.. שאַ.. דער פּריץ איז דאָ.

ליידער איז דער טעלעפֿאָן פֿון יענקל ראַשעס פֿאַרבונדן מיט זייער אַ טראַגישן פֿאַל, און דאָס איז די געשיכטע:

אין דער ערשטער וועלט קריג זיינען דורך געגאַנגען דורך איליע צום פֿראָנט קאָזאַקן, וועלכע האָבן ווי באַוווּסט אָנגעוואָרפֿן אַ פּחד אויף יעדן ייִדישן ישוב וועלכן זיי זיינען אַדורך. יענע נאַכט איז געווען זייער אַ פֿינסטערע, ניט קיין שטערן און ניט קיין לבנה. פֿון אונזער שטוב האָט זיך געהערט דייטליך אַז ערגעץ ווּ קלאַפּט מען שטאַרק אין דער טיר, ממש מען ברעכט אויף. מיר האָבן געפּרוּווט פֿאָרזיכטיג אַרויסקוקן דורכן פֿענסטער, כדי צו זען ווּ דאָס איז. טראָץ דער פֿינס־טערניש האָבן מיר באַמערקט אַז דאָס קלאַפּט מען ביי יענקל ראַשעס, די קלאַפּערס זיינען געווען נאַטירליך די קאָזאַקן.

מיין מאַמע ע"ה וועלכע איז געווען באַקאַנט אַלס זייער אַ מוטיקע פֿרוי איז אַרויס מסתמא זיי זאָגן אַז קיינער איז דאָרטן ניטאָ אין שטוב. ביז היינט פֿאַרשטיי איך נישט פֿון וואַנען האָט זיך גענומען צו אַ פֿרוי אַזאַ מוט. די קאָזאַקן האָבן אויף אירע רייד ניט געלייגט קיין געוויכט און האָבן פֿאָרגעזעצט קלאַפּן און רייסן. אין אמת, אין שטוב איז ביי זיי קיינער ניט געווען נאָר זייער ניט נאָרמאַלער זון וווּטשע. זיי האָבן עוואַקואירט מיט פֿיל אַנדערע איליער ייִדן אין מינסק, אָבער דעם משוגע'נעם זוהן האָבן זיי ניט געקענט מיטנעמען ווייל ער פֿלעגט אַלעס ברעכן און שטעכן. ניט איין מאָל האָט ער אין שול די לאָמפּן און די פֿענסטער צובראָכן. ער פֿלעגט ריידן צו זיך און שרייען. ווען די קאָזאַקן האָבן סוף סוף אויפֿגעבראָכן די טיר און אַריין אין שטוב און האָבן דערזען וווּטשען, האָבן זיי אים באַשולדיקט אַז ער איז געשטאַנען מיטן שונא אין טעלעפֿאָנישן קאָנטאַקט. צומאָרגנס ווען די קאָזאַקן האָבן פֿאַרלאָזט די שטעטל און יענקל ראַשעס מיט זיין ווייב זיינען צוריקגעקומען פֿון מינסק האָט זיך געהערט אין גאַנצן שטעטל אַ גוואַלדיקער געשריי און וויינעריי פֿון זיין מוטער שרה'ן וועלכער האָט געשפּאָלטן די לופֿט און די הימלען:

וווּטשע איז געלעגן אויפֿן פֿאָדלאָגע אַ געקוילעטער. די קאָזאַקן האָבן אים געקוילעט מיט אַ שאַבלע.

מיין מאַמע מלכה

זי איז געווען דער טאַטע און די מאַמע, מיין פאַרגניגן, מיין ליבע און מיין בטחון. דאָס וואָס ביאַליק האָט געשריבן וועגן זיין מאַמען דאַכט מיר אַז דאָס פּאַסט אויך פאַר מיין מאַמען.

איר חלום איז געוויינליך געווען אַז איך זאָל ווערן אַ רב, אָדער אַ זייגער מאַכער — ווייל דער שוואָגער איז געווען אַזאַ, און איך האָב געקענט ביי אים לערנען.

איך געדיינק ווי זי פלעגט אויפשטיין אין סאַמע באַגינען און קנעטן די ברויט, און עס צוגרייטן צום יאַריד אָדער צום מאַרק. נאָך דעם יאַריד איז זי געווען שטענדיק שטאַרק מיד, אָבער אויף שבת איז זי געווען ממש אַ מלכה: אין שטוב איז געווען ליכטיג און ס'האָט זיך געפילט די נשמה יתרה און זי איז געזעסן אויף אַ עסבעט-שטול ווי אַ מלכה און אריינגעקוקט אין טייטש חומש ביז שפּעט. צומאָרגנס האָט זי אָנגעטאָן אירע שענסטע און בעסטע מלבושים און איז געגאַנגען דאַוונען אין שול.

אין אַ שווידערליכן פינסטערן טאָג האָט מיר אַ באַקאַנטער קריסט איבערגעגעבן: „טוואַיאַ מאַטקאַ פּאָמיאַרלאַ"... — דיין מוטער איז געשטאָרבן.

ליבע מאַמע זאָלן די פאַר ווערטער דינען אַלעם אַ קדיש פאַר דיין אייביקן אָנדיינק און פאַר דיינע שווערע ליידן אַלס ייִדישע מאַמע און אלמנה וועלכע האָט מיט שוויים געאַרבייט און געלעבט מיט האָפנונג.

טוביה דער בעל-עגלה

אַז מען דערמאָנט געוויינליך טוביה'ן בעט זיך אַליין צוגעבן דער מילכיקער, דאָס איז אַדאַנק אונזער גרויסן שריפטשטעלער און גוואַלדיקן הומאָריסט — שלום עליכם.

ווען אָבער שלום עליכם וואָלט געלעבט נאָך אַפּאָר יאָר און וואָלט געווינט אין איליע, וואָלטן מיר זיכער באַרייכטעט געוואָרן מיט נאָך אַ פּיקאַנטן הומאָריסטישן פעליטאָן, אונטערן זעלבן נאָמען. דאָס מאָל אָבער וואָלט דער הויפּט גבור געווען דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות.

די מעשה פון דער געשיכטע איז געווען אזא. דער יאָר איז 1915. בלוט גיסט זיך ווי וואַסער אין דער וועלט. פעלקער האַלטן זיך איינער דעם צווייטן פאַרן גאָרגל. אויך די קליינציקע אילייע איז אין געראַנגל מיטגעשלעפּט געוואָרן. אונזערע טאַטעס האָט מען אוועק־געריסען פון זייערע פרויען און פון זייערע געליבטע קינדערלאַך. אויך מיין שוואָגער יודעל — יענטעס מאַן — איז אַוועק ווערן אַ סאָלדאַט, קעמפען פאַר זיין ווייס־רוסישע פאָטערלאַנד. באין ברירה האָט ער איבערגעלאָזען זיין פרוי יענטע, מיט פינף קליינע קינדערלעך אויף גאָטס באַראָט.

מיין שוועסטער יענטע האָט אַלזאָ געמוזט זוכען וועגן ווי אַזוי צו דערנערן אירע קליינע קינדער. אָבער ווי אַזוי זאָל מען עס מאַכען? איז באַשלאָסן געוואָרן אַז די מאַמע, ד. ה. מיין און יענטעס מאַמע, וועט שטיין אין קראָם, און יענטע וועט פאָרן אין מינסק (דאָס איז געווען אונזער נאָענסטע און גרויסע שטאָט) איינקויפן די נויטיקע סחורות. ווער אָבער זאָל פירן יענטען אין מינסק? די קאָמיסיאָנערן לאקציען אַראָפּ פאַר זיך די גאַנצע סמעטענע, דעם עיקר'די'קן פאַרדינסט.

האָט מען אַלזאָ באַשלאָסן קויפן אַ פערד און אַ וואָגן און איך טוביה, וועל ווערן דער בעל־עגלה.

דעם פערד האָבן מיר געקויפט ביי אַ אילייער יידן וואָס איך האָב ליידער פאַרגעסן ווי ער האָט געהייסן, אויב איר שטעלט אייך פאָר אַז דער פערד איז געווען אַ בליץ האָט איר אַ טעות, אזא פערד איז דאָך מסוכן פאַר אַזאַ ספּעציאַליסט ווי איך, האָט מען געקויפט אַ פערדל וואָס ער האָט זיין יוגענד שיין לאַנג אונטער זיך. אָבער נאָך אַ מעלה האָט דער פערדל געהאַט, ער איז געווען בלינד אויף דער רעכטער אויג. שטעלט זיך פאָר אַזאַ פּאַסענדע פאָר קליידער, אַזאַ פערד מיט אַזאַ בעל־עגלה ממש הפלא ופלא.

אַלזאָ מיר האָבן זיך שיין בה"ש געלאָזן אין וועג. מיר פאָרן. איך שריי „הופלא". אָבער ניט נאָר „האָפּלאַ" האָב איך געשריען, איך האָב זיך ממש געבעטן: ר' פערד, גיי פאָרויס. גיי, יידן דאַרפען פרנסה. און ער שלעפּט קוים זיינע פיס. אָבער די השגחה עליונה האָט אונז אויך ניט פאַרגעסן, פון הימל גייט אַרעגן ממש אַ מבול. איך בין שוין נאַס און צי די לייצעס רעכט'ס און דער פערד ציט זיי לינקס, פונקט ווי ער וואָלט געווען אַ פייערדיקער סאָציאַליסט.

מילא, וואָס זאָל איך אייך זאָגן, אויף וויפיל דער שרייבער פון די שורות געדיינקט, האָט דאָס פערדעלע נעבעך באַקומען פיל שמיין און קללות — אָבער געוויינט האָט פונדעסטוועגן דער בעל־עגלה, און ניט דער פערד.

מיין שוועסטער יענטע וועלכע זיצט אויפן וואָגן און קוקט זיך צו ווי דאָס זעט אויס, לאַכט אַביסל און וויינט אַביסל, נעבעך, וואָס זאָל זי פריער טאָן, טראַכט וועגן דער קראָם וואָס איז כמעט געבליבן אַליין? וועגן די סחורה וואָס זי דאַרף איינקויפן כדי צו אָנפילען די ליידיקע פאָליצעס? וועגן איר מאַן יודל, וואָס געפינט זיך ערגעץ אויפן פראָנט אין לעבענס־געפאַר? אָדער וועגן דעם קאָמישען פערד און בעל־עגלה וואָס גאָט האָט איר צוגעשיקט.

אַמבעסטן געדיינק איך דעם צוריק־פאָרן. דאָס איז געווען אַ נאַכט נסיעה און דווקא מיט אַ פולן וואָגן מיט סחורה. כדי עס זאָל זיין אַביסעל היימישער זיינען מיר נאָכגעפאָרן נאָך בערע דעם מעל קרעמערס וואָגן. ער פאָרויס און מיר נאָך אים, אָבער בערעס בעל־עגלה און פערד זיינען געווען פון איין אַנדער שטאָף. ער איז געגאַנגען פאָרויס און מיר זיינען הינטערשטעליק געבליבן, ביז איך בין ווידער געבליבן אַליין מיט מיין פערד.

און ווער עס געדיינקט יענע רעגנדיקע נעכט, וועט אפשר קענען פאַרשטיין דעם יונגן בעל־עגלה, וואָס איז דערוויל פון מידקייט איינגעשלאָפן. נאָר דאָס געוויסן פון פערד איז געבליבן דער איינציקער וואָס האָט אונז אַלעמען געפירט; יענטען, די סחורה, און דעם בעל־עגלה...

יענטע וועלכע האָט אויך געדרעמלט האָט זיך איבערגעוועקט פון אַ בייזן חלום האָט אָנגעהייבן שרייען. דו פאָרסט דאָך אין אַגרוב. דאַן האָט דער בעל־עגלה וואָס האָט זיך פלוצלונג אויפגעוועקט פון איר געשריי, אין לעצטן מאָמענט ממש, אויסגעדרייט דעם פערדל צוריק צום וועג און ווי ניט איז דערשלעפט זיך צוריק אַהיים.

איך האָב געפונען פאַר נייטיק פאַראייביקן די נסיעה; דאָס פערדל און דער בעל־עגלה, ווייל דאָס איז דאָך אַ בילדל פון אַ וועלט וואָס איז שיין לאַנג פאַרשוווּנדן.

דער שערער אין אילייע

געוויינטלעך האָט מען קיין שערער אין אַמאָליקע צייטן אין אילייע כמעט ווי נישט באַדאַרפט. אָבער פונדעסטוועגן האָט מען דאָך יידישע קינדער געדאַרפט אָפּשערן אויף יום טוב, און ניט נאָר קינדער. מילא די באָרד, האָט מען ניט געדאַרפט טשעפּען, אָבער די האָר פון קאָפּ האָט מען פון צייט צו צייט געמוזט אָבשערן. צו דעם איז געווען געווידמעט געוויסע טעג אין יאָר, פרייטיג — ערב שבת, און די טעג פון ערב יום-טוב. אין מיטן-וואָך איז ניט געווען קיין שערער, פונקט ווי די האָר וואָלטן אין די טעג שטרייקן און ניט וואַקסן.

דער ערשטער שערער אין אילייע וואָס איך געדיינק, איז געווען ר' אליה דער מלמד. ר' אליה איז געווען איינער פון די אָרגינעלסטע טיפּן אין אילייע, און אפשר ניט נאָר אין אילייע אַליין. ווען ער וואָלט געבוירן געוואָרן אין אַ גרויסער שטאָט, אָדער אין אַ אַנדער תקופה, וואָלט פון אים געוואָרן אַ לייט; אַ גרויסער איזשינער אָדער אַ וויכטיקער אינדוסטריעלער. זיין קאָפּ האָט געאַרבייט, און זיינע הענט זיינען געווען געשיקט צו אַלץ.

מען האָט אים גערופן ר' אליה דער מלמד, ווייל ער איז געווען דער מלמד דרדקי אין שטעטל. ער פלעגט פאַריכטן די שירימס, ער פלעגט פאַריכטן תפילין און טלית, ער האָט געקענט פאַרלאַטן אַפּאָר הייזן און אַ רעקל, פאַריכטן אַ זייגער — בקצור אַלץ. אָבער על כולם, איז ער געווען דער פאַריקמאַכער פון אילייע — אין דער תקופה פון מיינע קינדער יאָרן.

פרייטיג מיטאָג צייט ווען די קינדערלאַך — זיינע תלמידים, האָבען פאַרלאָזן מיט שמחה דעם איינציקן צימערל, פלעגט דער חדר פאַרוואַנדלט ווערן אין „אַפּאַריק-מאַכעריי". אין מיטן חדר פלעגט אַוועק געשטעלט ווערן אַ גרויסער שטול, וועלכער האָט אָבער ניט געהאַט קיין אָנשפּאַר לייסט, אויף אַוועקלייגן די קאָפּ. ר' אליה פלעגט דעם פּאַציענט שערן, און געאַרבייט האָט ער מיט אַ מאַשינקע אַ קאָם און אַ שער, אָבער גלייכצייטיק דערציילן מעשיות. די מעשיות זיינע זיינען געווען זייער אינטערעסאַנטע, אָבער סאיז געווען שווער צו זיצן אָן אַ אָנשפּאַר לייסט, ווייל די קאָפּ איז די גאַנצע צייט „געהאָנגען". דער פּרייז איז געווען אַגראָשן פון אַ יינגעל — און ווען דער יינגל האָט זיך אָפּגעשאָרן דעם ערשטן מאָל אין זיין לעבן, פלעגט אים דאַרטן

דער „מלאך" אראפּוואַרפֿען פֿון הימעל פֿינף קאָפּיקעס. דער פּרייז פֿון אָפּשערן אַ דערוואַקסענעם איז געווען אַ קאָפּיקע.

צייטן בייטען זיך בייטען צייטען זיך... ס'זיינען געקומען נייע צייטען מיט נייע לידער. די יינגערע אונטערגעוואַקסענע בחורים ביי וועלכע ס'האָט אָנגעפאַנגען שפּראָצן אַ בערדל, און זיי האָבן שיין נישט אַזוי שטאַרק געהאַלטן פֿון לא תגלחו, אַ זאַך וואָס איז אוממעגליך געווען ביי ר' אליה'ן, האָבן זיי געזוכט אַ וועלכע ניט איז לעזונג צו זייער פּראָבלעם.

און די ישועה איז טאַקע געקומען אין פֿאָרם פֿון אַ נייעם איידעם אַ שערער, וועלכער האָט געהייראַט מיט שרה'ן, יענקל שיינעס פּלימעניצע.

ער איז שיין געווען אַ „מאָדערנער" פּאַריקמאַכער. ביי אים אין צימער איז שיין געשטאַנען אויפֿן טיש אַ צובראָכענע שפּיגל, אַקליינע שיסעלע און אַ בערשטעלע מיט זייף — נאַטירליך די זעלבע זייף מיט וועלכע מען פֿלעגט וואַשן אויך די וועש. דער שטול איז טאַקע געווען מיט אַ שטיקל אָנשפּאַר אָבער פֿון מלך סאָביעסקעס צייטן. ס'איז זיך לייכט פֿאָרשטעלן אַז דער שערער האָט קיין קורס נישט דורכגעמאַכט און ער האָט זיך געלערנט גאָלן אויף פֿרעמדע בערד.

געדיינקען געדיינק איך נאָר דאָס, אַז די פּנים'ער פֿון די קונדן זיינען קיין מאָל ניט אַרויס אָן אַביסל בלוט, פֿון רעכט'ס אָדער פֿון לינקס, פּונקט ווי ער וואָלט אַרויס פֿון אַ גרויסן געראַנגל. דער עיקר אָבער איז, אַז די יוגענד האָט שיין געקאָנט נאָכקומען די נייע צייטן און ווייזן אַז זי איז חלילה ניט הינטער שטעליק. די נייע ווינטען וואָס האָבן גענומען בלאָזן האָבן זיך ליידער שפּעטער פֿערוואַנדלט אין גרויסע ווילדע שטורם ווינטן וואָס האָבען רואינירט און צעשמעטערט דאָס יודענטום אין איראָפּע.

הנהר

מקום עונג ושעשועים לנוער ולמבוגרים כאחד, שימש הנהר באילייה.

ראשית כל היה זה מקום צבורי. אם בחורף התרחץ האזרח היהודי במרחץ הזיעה, הרי בקיץ נשא בעול זה הנהר, שבתוכו, על ידו ובקרבתו, מצא הנוער תענוגות ופורקן.

שני ריכוזי רחצה עיקריים היו שם, ושניהם לא היו רחוקים זה מזה. האחד שימש מקום מפגש לגברים לשחיה, לתחרות וספורט, כאשר

הם שרועים על הדשא הרך ומשתזפים בקרני השמש. מצב הגברים היה ללא בעיות. הם התערטלו, קפצו לנהר — ומימיו הזכים והצלולים שמשו להם בגד רחצה. המקום השני שמש ריכוז לנשים, ומצבן היה קשה יותר. בימים ההם טרם היו בגדי רחצה והנשים נאלצו להצניע את עצמן בפינה חבוייה, אי שם מאחרי שיחים משתרגים וקבוצות עצי נוי. בכל אופן, וליתר בטחון. מפני „מראין בישין" נכנסו לנהר בכותנות.

שחיינים בעלי שם לא היו בינינו, בכל זאת היו כאלה שהראו את כוחם בשיטות שחיה שונות: על הגב, על הבטן, בעמידה, ללא שמוש בידים, מתחת לפני המים וכו'.

אנשים חשובים ומכובדים נהגו להתרחץ בשעות הבוקר או בשעות הערב כדי לא להתערב בין „עמך" ואילו הנוער עשה זאת בכל עת ובכל שעה.

שכובים היינו על הדשא למול קרני השמש ומציצים לתוך ספרו של ביאליק, מנדלי, או פרץ, מזינים את עינינו ביער הסמוך שמעבר לגדה, מתנערים מהחלומות, קופצים לנהר, שוחים ויוצאים לחוף וחוזר הלילה.

בערבי חול שטו קבוצות נוער על פני הנהר כאשר המאור היחידי שימש הירח שברקיע. סירות חלפו זו על פני זו הנושאות בתוכן קבוצות צעירים עליזים המשתפכים בשירה בליווי מנדלינה, ואילו „זוגות" חלפו בלאט ובצנעה.

בשבתות שימשו חופי הנהר לטיולים המוניים שנמשכו עד לטחנת הקמח, כדי להסתכל בדוברות העצים החולפים בזרם האדיר שמתחת לגשר, כשסכריו פתוחים.

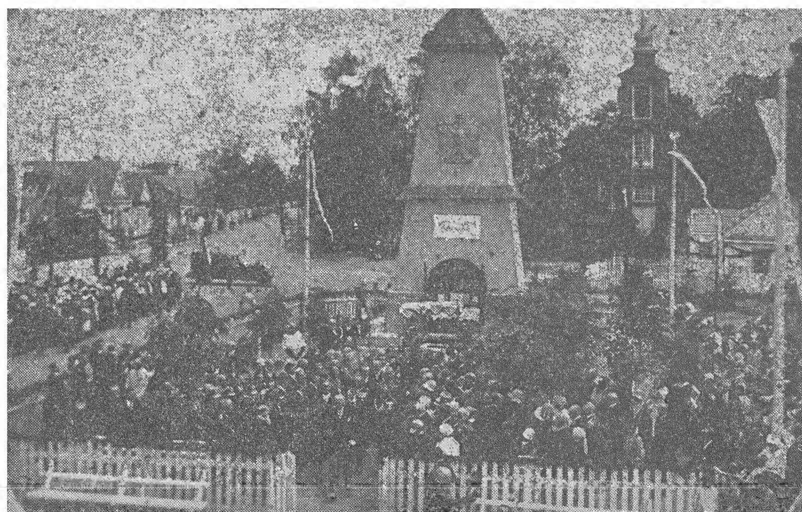
טוביה בן חפץ

דבורה שרמן

איליה שלי

עיירתי איליה קטנטונת הייתה, אף על גבי המפה לא הופיעה ורחוקה מתחנת רכבת כלשהי, כ־30 קילומטר.

כתהבורה יחידה שמשו סוסו ועגלתו של חיים שאשעס, שמדי יום ביומו, הסיע את הנוסעים לתחנת הרכבת אשר בקרסנה הסמוכה.

המצבה לזכר גבורי ההתקוממות הפולנית
בנובמבר 1863

בעיירה היו שני רחובות עיקריים מאונכים, שנמשכו לכל אורכה מצפון לדרום, רק השוק שמרכז הפריד ביניהם. הרחוב הראשי נקרא „השלישי במאי" (מקודם מינסקר) ואילו השני לחשיבות היה רחוב דולהינוב. שני הרחובות גם יחד שמשו לטיול שנמשך מקצה אחד למשנהו כרבע שעה. רחוב נוסף היה בעיירה ושמו טטרסקה ארוך וצר, ששימש לטיולי ערב לנוער ששאף להתבודד.

באמצע העיירה השתרע השוק שסביבו ובמרכזו נבנו חנויות חנויות ודירות חנוונים. בחלקו הצפוני של השוק עמדה מצבת זכרון לזכר חללי המרד הפולני של שנת 1863. השוק התקיים אחת לשבוע בכל

יום רביעי. איכרי הסביבה נקהלו לשוק, למכור את תוצרתם החקלאית ולקנות את המצרכים הדרושים להם מחנויות היהודים. ליום זה ציפו כל השבוע כי הוא סיפק את עיקר פרנסת התושבים היהודים.

מזרחית לככר השוק, התרכזו במקובץ כל שלושת בתי הכנסת של העיירה, בית הכנסת הגדול שמש מקום תפילה ל„מתנגדים", ביניהם התפלל גם רב העיירה. בית הכנסת השני בגודלו היה „השטיבל" ששמש מקום תפילה לחסידי לובביץ — אנשי חב"ד. בימי חג מיוחדים כגון י"ט בכסלו, תאריך שחרורו של הרבי, מיסד השושלת, מהכלא, הופיעו בשטיבל גם לא חבד'ניקים, שהרימו כוסית ופצחו בשיר. בית הכנסת השלישי בגודלו שמש מקום תפילה ל„מתנגדים" מקרב הנוער והמנינים התקיימו בו רק בשבתות ובמועדים.

מככר השוק נראו שלושת בתי הכנסת „כחטף פתח" הפוך, כשהפתח פונה מערבה ואילו השווא מזרחה. אולם השטח המגודר שהקיף את בתי הכנסת נקרא חצר בית הכנסת והיה בעל צורה מרובעת.

חצר זו שמשה מרכז משחקים לנערי העיירה בכל ימות השנה, ובסביבתה הקרובה התרכזו כמעט כל ה„חדרים". שמות רביי'אים רבים שמעתי אם כי לא את כלם זכיתי להכיר: אני זוכרת את ר' אליה קנטרוביץ את ר' יעקב דינרשטיין את אבי המנוח ר' יעקב שרמן, את ר' אפרהם אלטמן, את ר' שלמה חיים הפסצר ואחרים.

מאוחר יותר השתקעו בעיירה „רביים" מודרניים יותר ואף נפתח בית-ספר תרבות שבו הורו: האחים דרדק, בורוכוביץ' הג' רמז, ה'

הרבי ר' יעקב דינרשטיין, ארצות הברית

פלדרין ואחרים. לכל אלה היו זכויות לא מעטות בהחדרת הרוח הציונית בקרב הנוער, שעם התבגרותו הקים תנועות נוער ציוניות שונות: החלוץ, החלוץ הצעיר, גורדוניה ובית"ר.

הרב שלנו היה אהוב על האוכלוסיה היהודית ומכובד גם על התושבים הנוצריים. טוב לב היה ויפה תואר. כל מר לב וקשה רוח פתח בפניו את סגור לבו, ושאל בעצתו כיצד לפתור את לבטיו ובעיותיו. את הפונים אליו קבל תמיד במאור פנים וברצון טוב, הדריך וליווה אותם בברכה ובעידוד.

ראוי לציון מיוחד הנוף המקסים של העיירה וסביבתה. כולה הייתה מוקפת כבטבעת יערות עבותים מאופק לאופק. העבר המזרחי היה המקסים ביותר בנופו וביופיו והיה גם הקרוב ביותר לעיירה. מעבר לבתי הרחוב „שלושה במאי" נמשכו גני הירק, ומיד לאחריהם השתרעו משטחי דשא עצומים וטבעיים ירוקים ורעננים וטבלו את פאותיהם במימי הנהר הצלולים והזכים, שהתפתלו בין כרי הדשא לבין יערות האורן, אשר הפיצו את ריחם החריף והמבריא, למרחקים.

בעונת הקיץ היו פני השמים תכולים ובהירים והאויר הרגוע והצח ליטף בחמימות ונועם. זו הייתה הסיבה שלעיירתנו נהרו קייטנים מהעיר הגדולה להנפש בה ולאגור כח לקראת שנת עמל נוספת, בנוף המפליא והמבריא. ממש לא יאמן כי בפנת חמד רגועה זו התרחשו מעשי רצח והרס כה זוועתיים בהם נספו כל יקירנו.

אף כי רוב הנוער היה מאורגן בתנועות ציוניות שונות ששאיפתן ומגמתן הייתה העליה לארץ, הרי זכו לכך למעשה רק מעטים, עקב ההגבלות החמורות של חוקי העליה. רובם מצאו איפוא מותם מידי הקלגסים הנאציים ועוזריהם, שונאי ישראל המקומיים. רק בודדים נצלו בנס, בדרכים לא דרכים. על עלילותיהם וסבלם יסופרו בפרק המוקדש לשואה ומוראותיה.

קוויתי עוד להתראות עם אמי ועם אחי הצעירים, שלמענם יצאתי לסלול הדרך ולהעלותם, אך הם לא זכו להגיע ולתרום מאונם לבנין הארץ.

אריה — בעלה של מרים

אילייה שלי

איליה, עיירת הולדתי, הפעוטה,
היית לי אי אז כעטרת.
בילדותי דימיתיך לקריה הומיה,
מלאת הוד וכליל התפארת.

מימיך הזכים צוננים ומפכים,
מתפתלים באפיקך הצלול.
בחופיך משתרגים שיחים סבוכים,
המשמשים לך לנוי ולגבול.

בתיך הקטנים נראו לי ארמונות,
אוכלוסיתך הדלילה — המונים.
סימטותיך הצרות, שדרות מפוארות,
וככר השוק פלאי פלאים.

בלהט השמש היית מפלט לגופות,
עייפים ויגעים רעננת מזיעה.
בערב שטו באפיקך סירות,
קבוצות נוער הפוצחות ברינה.

בית המדרש רם ונישא,
זקוף ורחב ממדים.
שמש לצבור כמרכז לתפילה,
— במיוחד ל„מתנגדים".

היית מגן לזוגות נאהבים,
את כנפיך עליהם פרשת.
קרבת לבבות צעירים רוטטים,
מעינא בישא אותם הסתתרת.

„לעמך" בית מדרש נפרד,
לשם הרגשה טובה.
כש"צ רשאי לשמש כל אחד —
העיקר לסיים התפילה במהרה.

בקיץ הרווית צמאון תושביך
בחורף שמשת רכוז מגלשים.
ביד נדיבה הענקת מדגיך,
לכל תושביך היהודים.

* * *

גם לחב"ד „מקדש מעט",
בנוסח שלהם להנעים.
לדרוש „בתניא" קצת,
וכוס יין להרים.

יערך העתיק מתת אלוהים,
נועד לטיול, הבראה ולנופש.
שימש לרבים מסתור אוהבים,
ואפשר התפרקות וקצת חופש.

* * *

נהרי איליה, מה יקרת,
ילדותי ונעורי בך שזורים.
זכרונות משכרים בי נסכת,
של גיל וחדוות עלומים.

בצל האילנות את החיים הנעמת,
בכבדך את האורחים בגרגיריך.
בנופך הנפלא את כולם הקסמת,
ועוררת לתחייה מבקריך

עַיירתי,
ראית יהודיך מובלים לטבח,
בחפרם לעצמם קברים.
חזית בעיניך בהערך הזבח,
של כל הפורעים המרצחים.

יערי!
היית עד למחזות האימים.
בהשתולל האדם החיה,
פרשת כנפיך על השרידים,
ואפשרת להם הצלה.

נהרי!
עתה המסך כבר ירד,
נעקרנו באכזריות מחופיך.
שרידנו עזבוך לעד,
אך יזכרו בחיבה חסדיך.

אליעזר דינרשטיין / ארה"ב

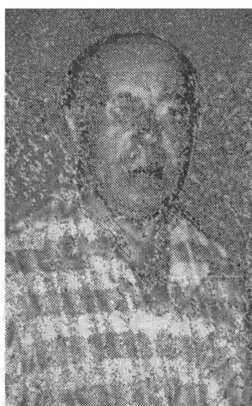
מפנקס הזכרונות

אף כי אבי ספר לי שנולדתי בויז'ין ולאילייה הגעתי רק אחרי השריפה, בהיותי בן שנה, הריני הושב את עצמי כאיליאי לכל דבר. בה גדלתי, חונכתי ורכשתי לי חברים וידידים.

איליה זו, היהודית, החרותה בזכרוני, איננה עוד. תושביה היהודים הושמדו, בתיהם נשרפו, רכושם נשדד ולא נשאר שום זכר לקהילה העתיקה ורבת הפעלים.

שנים רבות חלפו מאז עזבתיה, אף על פי כן היא ניצבת לנגד עיני במלוא בהירותה; רחובותיה, סימטאותיה והשוק — שבמרכזו עמדו הבתים של „ינקעל ראשעס" „יוחנן שמעון הוטנערס" ואחרים, הנראים כאילו אי בתוך הים.

בנעורינו הוקדשו השבתות למלחמה ב„שקצים", שהתנהלו תמיד בככר השוק. כאשר חשנו כי ידם על העליונה, נסוגונו למבואות בית

אליעזר דינרשטיין

הכנסת ונערכנו מחדש למאבק מתוכנן ומחושב. עתה התחלנו בהתקפה רבתי. בכוחות מוגברים התקדמנו עד לבית הספר. שמנו להם מארב בין המבוא הסמוי שבין בית צמח שפירא לבין בית ר' בערע לוין והתחלנו לסגת. כאשר נוכחו „השקצים" כי אנו נסוגים, הם פתחו בהסתערות

ובהתקפה עלינו ואנו נסוגנו כאילו תחת לחצם וכוחם העצום. אולם כאשר הלפו המתקיפים על פני המארב, ניתן האות ואנו נעצרנו ואילו אנשי המארב שלנו התקיפום מאחור. לפתע מצאו את עצמם במלחמה מפנים ומאחור והוכו שוק על ירך.

כרוב עיירות ליטה היתה גם איליה עיירה מתנגדית בעיקר, היו בה שלושה בתי כנסת; בשניים התפללו המתנגדים ובשלישי אנשי חב"ד. שנאה תהומית שררה ב„שטיבל" בין הרבה משפחות, אולם איש לא ידע מדוע.

דוד זלמנובסקי, בנו של השוחט, חברי וידידי היה, בביתו התארחתי, ביליתי ולמדתי, גם בשעורי השחיטה שקבל בבית המטבחיים — השתתפתי. אף על פי כן התנגשו לעיתים קרובות, בעיקר בגלל הזכות ללוות את הרב הזקן, ר' משה שלמה, לביתו. דוד טען לזכות זו מטעמי „חזקה".

דוד היקר איכה? מי הם המרצחים הארורים שהוציאו להורג איש נעים ויקר כמוך.

המחלוקת על קבלת רב חדש שפלגה את העיירה לשני צדדים, נחרתה עמוק בזכרוני. הריב קבל ממדים עצומים והתפשט על כל שטחי החיים; בבתי הכנסת, ברחוב ובבתים. בשבת בבוקר הייתי עובר מבית כנסת אחד למשנהו לראות היכן יותר „שמח".

בשנה הראשונה למלחמת העולם לא ידענו קשיים מיוחדים, רק אחרי כן, כאשר החזית התקרבה אלינו — בגלל התקדמותם המתמדת של הגרמנים ושריפת העיירה על ידי הקוזקים, העתקנו מושבינו למינסק. שם נפגשנו לראשונה עם הגרמנים, שבהשוואה לרוסים התיחסו באדיבות והגינות. מי פלל כי בניהם של אותם גרמנים יהפכו למרצחים אכזריים וצמאי דם יהודי.

איליה וכל אשר היא ייצגה, אינם עוד.

אריה אחי מלכה ק.

עם הגדודים העבריים

במלחמת העולם הראשונה

בהנציהנו היום את עיירת הולדתנו, אנו גאים לציין את העובדה ההסטורית, כי שלושה מבין בניה זכו לשרת בגדוד העברי במלחמת העולם הראשונה — ונטלו הלק בשחרור הארץ מידי הטורקים. למען ההגינות יש להדגיש, כי שלושת המתנדבים לא הגיעו לגדוד ישירות מאילייה, אלא יחד עם מתנדבים אחרים מארצות הברית, אולם לכך אין השיבות עקרונית. הרגש הפטריוטי שפעם בהם והניעם להתנדב לגדוד, לא נספג בדמם בארצות הברית, בה היו אז מהגרים חדשים יחסית, אלא הובא מבית אבא.

כותב הטורים הללו טרם זכה להכירם אישית ואף אינו יודע פרטי תולדותיהם, אולם מהמעט ששמע ניתן להעלות, ולו בקווים כלליים, את דמותם החיובית: דמות ציונית, עסקני ציבור ומחנכים עבריים. מסתבר, שכרבים אחרים, הם הגרו מהעיירה לאמריקה לפני כיובל שנים, במטרה לשפר את מצבם הכלכלי, כמגמת כל המהגרים לעולם החדש, אולם לכך לא זכו. חינוכם ואופיים מנע מהם להכלל בין ה„אולרייטניקים" והגורל הטיל עליהם שליחות, אותה הם נושאים בכבוד עד היום: כציונים, כמתנדבים לגדוד, כעסקני ציבור ומחנכים עבריים, המקנים לצעירי ישראל ערכי מסורת, אהבת ישראל ואת השפה העברית.

למען האמת נציין כי כלל לא ידענו על פעלם זה, שבזכותם יוצגה עיירתנו הקטנטונת בגדוד העברי, דבר הממלא גאווה את לבנו ומעורר אליהם יחס של כבוד. רק באקראי נודע לנו על כך, כאשר מצאנו בין ההומר שהועבר לנו ע"י ידידנו, מר אליעזר שפירא ממקסיקו, שיר, שמתוכנו הסתבר, כי כותבו נמנה על מתנדבי הגדוד העברי הראשון.

פנינו איפא למר יהודה ליכטרמן — כותב השיר — ובקשנוהו להעלות על הנייר מרשמיו בגדוד, כדי להביא זאת בספר. אולם הוא נענה לנו בענווה וצניעות. „אולי אחי יעשה זאת"... הן גם הוא נמנה על מתנדבי הגדוד העברי. באין ברירה פנינו לאחיו, מר שמעון ליכטרמן, אולם גם הוא לא התלהב...

לא נשאר לנו איפא אלא להנציח את שמותיהם בספר איליה לזכרון עולם ולציין את שמות המתנדבים מבני עיירתנו בגדוד העברי הראשון.

1. ליכטרמן יהודה 2. ליכטרמן שמעון 3. כהן לייבל

בהזדמנות זו נפרסם כמה משיריו של המחנך יהודה ליכטרמן, שנכתבו אי שם במזרח התיכון בתקופת שרותו בגדוד העברי הראשון.

יהודה ליכטרמן, ארה״ב, בתקופת שרותו בגדוד העברי הראשון

טַבַּעַת

דִּמְעָה נָשְׁרָה לְתוֹךְ הַיָּם
וְיוֹשֶׁת אוֹת סְבִיבָהּ — טַבַּעַת.
אֵין הַיָּד בָּהּ תּוּכַל גַּעַת
עַד הָעֵת, אֱלֵי כַּלָּה —
יָבֹא דוֹדָהּ וְגוֹאֲלָהּ.

שֶׁמֶן צָף מֵעַל לַתְּהוֹם
סוֹבְבֵהוּ חוּג — טַבַּעַת.
מִנִּי עַיִן־כֹּל תְּהִי מֻצְנַעַת
עַד הָעֵת, אֱלֵי כַּלָּה-
יָבֹא דוֹדָהּ וְגוֹאֲלָהּ.

נְקוּדַת־אוֹר בְּשַׁחַק־יָהּ — —
גַּלְגַּל תּוֹקֵף כְּעֵין טַבַּעַת.
וְהָיְתָה זֹאת אַף פְּלִיאָה־דַעַת
עַד הָעֵת, אֱלֵי כַּלָּה —
יָבֹא דוֹדָהּ וְגוֹאֲלָהּ.

ניו יורק תש״ך.

נִפְתָּחִים הַקְּבָרִים...

הנה אני פותח את קברותיכם

...והבאתי אתכם אל אדמת ישׂראל

יחזקל לז, לב.

נִפְתָּחִים הַקְּבָרִים... הַמֵּתִים מְקִיצִים
מִשְּׁנָתָם הַכְּבֵדָה, תַּרְדֵּמַת הַדּוֹרוֹת;
מִתְלַבָּה שַׁלְהֶבֶת חֲרוֹן אַף פָּרִיצִים...
נִמְשָׁכוֹת שַׁיָּרוֹת עֲדֵי־עַד... אֵין־סְפוּרוֹת...

נִתָּקִים הַכְּבָלִים... הַבְּרִיחִים נִגְדָּעִים...
אַף חוֹמוֹת־הָעַבְדוּת תִּתַּצְּנָה לִרְסִיסִים...
מִתְקָרְבִים הַלְּבָבוֹת, מִשְׁתַּלְּבוֹת יָדַיִם —
בַּסָּף יְהַלֵּכוּן בַּחֲרָבוֹת וַחֲנִיתִים.

שָׁמַיִם חֲדָשִׁים וְאֶרֶץ חֲדָשָׁה
מִמֶּרְחַקֵּי אֹפֶק־הַמִּזְרָח מִתְגַּלִּים —
בַּלֵּבָב מְפָעֵם וְנֶפֶשׁ נִרְגָּשָׁה
עַל דַּרְכָּם יִנְהֲרוּ, יָגִיחוּ כְּגַלִּים...

בְּעֵינָם—זִיק קֹדֶשׁ, בִּימִינָם—הַשֶּׁלַח
בְּגִילָה יָחִישׁוּן לְצִיּוֹן סְגוּלָּתָם—
לְאֶרֶץ הַקֶּדֶם, בַּת נֹעַר וַכַּלָּה
גְּאוּלָּה תִּתָּנֵן, וּמָצְאוּ גְּאוּלָּתָם

הגדוד העברי, ים־התיכון (1917).

ממתים — ידך יְיָ, ממתים מחלד

חלקם בחיים וצפונך תמלא בטנם

ישׂבעו בנים והניחו יתרם לעולליהם

תהלים יז, יד.

צִפִּיָּה

בְּחֵיק תְּלוּלִית בִּנְאוֹת מִדְבָּר
שָׁם יַעֲמִיק־סוֹד מַטְמוֹן־יָקָר:
וְעַל־יָדוֹ— כְּחֵיל־מִשְׁמָר
עָמֹד יַעֲמֹד אִלֵּם עַרְעָר.

אוֹצַר־פְּנִינִים לְפִקָּדוֹן
לְבַל תְּזִיזֶנּוּ יַד־זָדוֹן.
יִדֹּם מִדְבָּר לָמַד שָׁתֹק—
רֶתֶת יָחִיף לָלֶדֶת־חֹק...

יְצַף מִדְבָּר יָחֵל יָרֵחַ!—
בּוֹא וָרֵשׁ, צָפְנַת־פַּעְנֵחַ!—

ניו יורק, תש״כ

מַשָּׂא מִדְבַּר־יָם

בטרם יבינו סירותיכם אטד—
כמו־חי כמו־חרון ישערנו.
תהלים נח, י.

עַל חוֹף־ מִדְבָּר דוֹמֵם, שׁוֹמֵם
יִשְׂתָּרַע יָם זוֹעֵם, זוֹמֵם.
עַל פְּנֵי מִדְבָּר יֵרָא בָדָד
עֵרוֹם, שָׁפָל וָדָךְ—אָטָד!

עַל גַּלָּיו סִיעוֹת, סִעוֹת
שֶׁל דַּיָּגִים נוֹסְעֵי סִירוֹת.
בְּנֹגַהּ־לוֹ וְאֵשׁ שַׁלְהֶבֶת
יַצְהִיר מִדְבָּר, יַשֶּׂה צַלְמָוֶת.

לַהֲקוֹת, לַהֲקוֹת בְּרֹאשׁ אַשְׁמֹרֶת
בָּאוּ שָׁמָּה פְּרֹשׂ מִכְמֹרֶת.
רָאֹה יִרְאוּ וְלֹא יָבִינוּ—
קֶרֶב עָדֵיהוּ לֹא יָהִינוּ...

כֻּלָּם שָׂשׂוֹן וּמְצַחֲקִים—
סְבִיבָם יָהוֹג הֲמוֹן דָּגִים.
יִרְעַם הַיָּם, גַּלִּים יִשָּׂאוּ—
אֶת הַסִּירוֹת הָלְאָה יִשָּׂאוּ...

עָלֵז לִבָּם, יִרְוֶה נַחַת—
וּפֶתַע—אוֹיָה, שֵׁד מִשְׁחַת!
וַחֲוַרְוְרוּ פְּנֵי פּוֹרְשֵׂי־רֶשֶׁת—
עֵין־כֹּל תֻּרְהַב לְעֵן חַקֶּשֶׁת.

ניו יורק, תש״ב

הואיל ומסיבות בלתי תלויות בנו נמנע מאתנו לתאר את בני איליה הנ״ל בתקופת שרותם, נצטט לפחות משפטים אחדים מ„מגילת הגדוד" לזאב ז׳בוטינסקי, המתאר את יחודם של האמריקנים בגדוד.

„לפי מספרם, הם היו הקבוצה הגדולה ביותר בגדוד (34%). לפי האינטלגנציה שלהם, השכלתם ועוז רוחם האישי, שגילו בקרבות עמק הירדן, עמדו גם כן על גובה הגון; מבחינה גופנית וכושר בריאותם נמנו על הראשונים.

אף כי רובם היו עדיין חדשים באמריקה, כבר הספיקו לקלוט לתוכם את הקצב המקומי. האמריקני חושב במהירות ובבהירות ומחליט ללא היסוסים, כן או לא. ואם כן הריהו פועל כך שיצא „כן". אם הוא מתחיל באיזו פעולה הריהו יודע את הדרוש לו, וכל צעד שהוא עושה הוא מסגל למטרה סופית זו...

לאחר שהם ירדו אל החוף באלכסנדריה, מיד הציגו את השאלה: היכן החזית? אף כי לא הרבו להשתתף במאבק, מטעמי הקצב האנגלי... כאשר הופיעה, „מטרה חדשה": שלום. הרי פרוש הדבר שצריך „לבנות את ארץ ישראל"... רובם של האמריקנים היו ציונים טובים, על כן תבעו „הבו לנו מעדר", אך גם זה לא ניתן להם... מכיון שהיריות פסקו ומעדר הבניין טרם ניתן להם, ולנקות רובים... שאין בהם תועלת, לא גלהבו, התחילו תובעים בקולי קולות את שחרורם.

אף על פי כן עם שובם לארצות הברית, נרתמו בהתלהבות בעול העבודה הציונית והוו את הגרעין ליצירת הסתדרות ציונית חזקה בארצות הברית; שקנתה לה זכויות רבות בפתוח הארץ ובבנינה, בעזרה כספית, ביצירת לחץ פוליטי חזק על המנהיגים האמריקאיים המפורסמים, שתרמו בעידודם ופעלם להקמת מדינת ישראל העצמאית".

לייבע גיטל׳ס

איינִיגע אנשטאַלטן און געשטאַלטן

מיט מער אָדער ווייניקער פּיִאיקייטן האָבן געשילדערט די חברים כמעט אַלעס, איך וויל נאָר דערמאָנען איינִיגע אַנשטאַלטן און געשטאַלטן וואָס זיינען געוואָרן פאַרגעסן.

דער קליינער בית-מדרש

ס׳איז אייך אַלעמען באַוווּסט אַז איליע איז געווען אַ׳קליין שטעטעלע. אין דעם גרויסן בית מדרש איז געווען געגוג פּלאַץ פאַר אַלע „מתנגדישע" מתפּללים, אויך אין דער שטיבל פאַר אַלע לובאַ-וויטצער חסידים. אָבער אַז עס האַנדלט זיך וועגן אַמביציע, פאַרלירט די לאָגיק יעדן געוויכט. און דאָס איז די היסטאָריע פון דער מעשה, ווי אַזוי עס איז ענטשטאַנען דער קליינער בית מדרש.

ר׳ ניסן שמואל קוגל, ר׳ אברהם חיים׳ס פאָטער, רחק׳ע דער שקלעפּערקעס שווער, איז געווען אַ ייִד אַ זעלטענער גרויסער למדן, מיט זייער אַ ברייטן פאַרנעם, אָבער די פאַמיליע אין וועלכער ער איז אַנגעקומן אַלעס איידים, איז ניט געווען פון גאָר שטאַרק גרויסן יחוס. אין יענער צייט איז יחוס געווען זייער אַ וויכטיגער פאַקטאָר, אפשר דער וויכטיקסטער. אַלע ייִדן אין שטעטל האָבן אַנערקענט ר׳ ניסן שמואל׳ס גרויסקייט אין לערנען, זיין קלוגשאַפט און זיין הדרת פּנים. אָבער אַ „שטאָט" אין מזרח זייט אין שול האָט מען אים נישט געוואָלט פאַרקויפן, פאַר אַ גבאי אים ניט געוואָלט מאַכן, און זיין שיעור אין גמרא האָבן די יחסנים ניט געוואָלט הערן. דאַגעגן די ניט יחסנים, זיינען קיין גרויסע לערנער ניט געווען, און קיין איבעריג גרויסע דעה ניט געהאַט. אָבער די באַציִאונג צו ר׳ ניסן שמואל האָט „עמך" זייער שטאַרק פאַרדראָסן, אין זיין קאַמף האָבן זיי געזען זייער פּערזענליכן קאַמף. האָבן זיי זיך פאַרבאָרגט און פאַרזאָרגט און אַזוי אויפגעבויט אַ באַזונדער שול, וווּ זיי וועלן זיך פילן גוט און אויך זיין יחסנים. אַזוי איז דורך אַמביציע אויפגעשטאַנען דער קליינער בית מדרש.

אַלס קינד געדיינק איך דעם קליינעם בית מדרש שטענדיק פאַרמאַכט, פאַרשלאָסן און פוסט. אין די קינדער קרייזן האָט מען דערציילט אַז דאָרטן געפינען זיך שדים מיט רוחות. עטליכע מאָל האָב איך זיך, מיט אַ גרופּע פון נאָך קליינע קינדער, אַריינ'געגנב'ט דורך די פענצטער אָבער ס'האָט אויף מיר געציטערט די הויט. יעדער שאָרך האָט זיך מיר געדאַכט אַז אַ שד איז הינטער מיינע פּלייצעס. איך האָב געהאַלטן אין איין מורמלען: „שמע ישראל"... כדי די שדים צו פאַרטרייבן... ווען איך פלעג פון דאָרט אַרויס האָב איך לאַנגע שעה'ן געציטערט, און פאַרזאָגט אַ צענטן מער דאָס ניט צו מאַכן, דאָך האָב איך עס געמאַכט אייניגע מאָל.

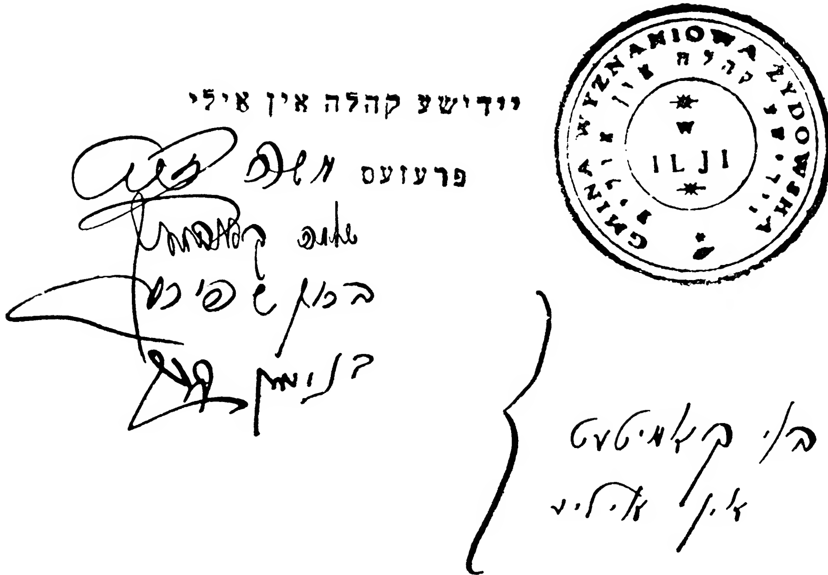
אַ ביסל שפּעטער ווען מען האָט געגרינדעט די ערשטע „תרבות" שולע, האָט מען צייטווייליג פאַרוואַנדלט דעם קליינעם בית מדרש אין אַ שולע, ביז מען וועט געפינען מעגליכקייטן אויפבויען אַ פּאַסיגן בנין, אָבער די „תרבות" שולע האָט זיך ליקווידירט, איידער מען האָט געענדיקט בויען דעם נויטיגן בנין. ווידער איז דער קליינער בית מדרש איבערגעבליבן פוסט און וויסט.

מיט יאָרן שפּעטער, איז אַ ספּעציעלער קאָמיטעט צוגעטראָטן אויפבויען אַ באַזונדער בנין פאַר דער תרבות שולע אָבער ער איז

דער ניט פאַרענדיקטער בנין פון דער „תרבות" שולע

געבליבן ניט פאַרענדיגט און איז אין דער דייטשער אָקופּאַציע פאַרברענט געוואָרן.

די אונטערשריפטן פון בוי קאָמיטעט, פאַר דער „תרבות" שולע

אין אַ געוויסע צייט אַרום האָט ר' אליה דער מלמד, ר' אליה קאַנטאַראָוויטש, אונטערגענומען די איניציאַטיוו באַנייען דעם קליינעם בית מדרש אַלס מקום תפילה, און ער און ר' נחום ראַבונסקי, לייקע דעם עסיק'ס מאַן, זיינען דאָרט געוואָרן די הויפּט גבאים. לאַנגזאַם זיינען די עלטערע בעלי בתים וואָס האָבן געדאַוונט אין דער שול, אַוועק אין זייער אייביגער רוה. אַנשטאָט זיי האָבן זיך דאָרט קאָנצענטרירט „מתנגדים", יונגע לייט, וועלכע האָבן געהאַט אַמביציעס צו גבאות, חזנות און דעות זאָגן. אין דער גרויסער שול האָבן זיי „צו דער מאַכט" ניט געקענט קומען, ווייל אַלע חשובע פּאָסטנס, אַלע וויכטיגע „עליות" צו דער תורה, זיינען פאַרנומען געווען פון עלטערן דור. אין קליינעם בית מדרש האָבן זיי געפונען אַ מעגליכקייט צו רעאַליזירן זייערע טיף פאַרבאַהאַלטענע שטרעבונגען צו: „שלשי", „ששי", און „מפטיר". חזנות, גבאות בעלי קריאה, און נאָך אַזעלכע סאָרטן כיבודים וואָס די ייִדישע שול צערע-מאָניעס אַנטהאַלטן.

די יונגע לייט פון קליינעם בית מדרש, האָבן געוואָלט זיך שפּילן

אין גבאים און פרנסים, אָבער אַלע טאָג קומען דאַווענען אין שול, איז געווען פאַר זיי אַ צו גרויסער קרבן, דערפאַר איז די שול געווען אָפען נאָר שבת און יום־טוב.

די קאָמוניקאַציע מיט דער וועלט

כ׳וועל פאַר אייך גאָרניט באַנייען אַז איך וועל אייך דערמאָנען דאָס אין דער אַלטער היים, אין איליע, האָט איר ניט געקענט אַרויס־גייענדיק פון אייער הויז זיך תיכף אַריינזעצן אין אויטאָבוס, „מעטראָ״ באַן, טראַמוואַי, עראָפּלאַן און אַנדערע קאָמוניקאַציע פאַרבינדונגען, ווי איר מאַכט דאָס אין אַלע לענדער וווּ איר געפינט זיך יעצט. אַמאָל, אין איליע, האָט דאָס אויסגעזען אַנדערש.

צו דער באַן סטאַנציע קראַסנע:

וואָס איז פאָרגעקומען אויף דעם געביט פאַרן אַנטשטיין פון פּוילן ווייס איך ניט, איך בין דאַן געווען אַ קינד, אָבער פון דאַן ביז דער לעצטער וועלט מלחמה געדיינק איך אויסגעצייכענט. איליע איז געווען ווייט פון אַ באַן סטאַנציע אומגעפער — אַ 30 קילאָמעטער. די איינציגע פאַרבינדונג מיט דער מדינה און דער ברייטער וועלט, איז פאָרגעקומען מיט דער פאַרמיטלונג פון חיים שאַשע׳ס פערד און וואָגן, וואָס האָט געפירט אַלעמען צו דער באַן סטאַנציע אין קראַסנע.

איך האָב געזאָגט אַז חיים שאַשע׳ס האָט געפירט, דאָס איז אַ ביסל אפשר אַ סך איבערגעטריבן. דער אמת איז אַז חיים האָט נישט געפירט, חיים האָט בלויז געהאַלטן די לייצעס און געשלאָפן, און דער פערד, האָט געפירט דעם וואָגן, טאָג איין און טאָג אויס פון איליע ביז קראַסנע, צום באַן און צוריק. אַ הין האָט ער געפירט פּאַסאַזשירן מיט משא און דאָס זעלבע צוריק. אָבער דעם געשעפט האָט געפירט זיין ענערגישע ווייב ציביה. ביז חיים איז צוריקגעקומען פון וועג האָט זי שוין צוגעגרייט אַ נייע רשימה פון פּאַסאַזשירן און משא, וואָס ער וועט דאַרפן פירן מאָרגן צום באַן. ווען ער איז ענדליך צוריק־געקומען פון וועג, האָט זי אים עסען געגעבן און שלאָפן געלייגט. זי האָט אין צווישן אָפּגעשפּאַנט דעם פערד, אים אָנגעקאָרמעט און אין שטאַל אַריינגעטריבן. ווען חיים האָט זיך אויפגעוועקט פון שלאָף האָט זי אים די רשימה פון היינטיגע פּאַסאַזשירן געגעבן, דעם פערד איינגעשפּאַנט און איז מיט געפאָרן מיט אים אויפקלייבן די נייע

פאַסאַזשירן. ווען ער איז ענדליך אַרויסגעפאָרן פון שטאָט האָט זי ווידער אָנגעפאַנגען איר מאַרשרוט — צוזאַמען נעמען נייע פּאַסאַזשירן אויף מאָרגנדיקע נסיעה. מיט אַנדערע ווערטער: ניט חיים האָט געפירט נאָר זיין צביה.

די פאַרבינדונג מיט ווילייקע:

די צווייטע באַן סטאַנציע איז אויך ווייט געווען פון איליע אַ 30 קילאָמעטער, איז געווען ווילייקע. אָבער פאַר וואָס די איליער האָבן זיך זייער ווייניג באַנוצט מיט דעם וועג, ווילייקע, אַנשטאָט דורך קראַסנע, פאַרשטיי איך ניט ביז היינט. ערשטנס איז די ווייט־קייט געווען די זעלבע. צווייטנס דער וועג איז געווען אפילו אין אַ בעסערן צושטאַנד. דריטנס, ווילייקע אַליין איז געווען אַ קרייז שטאָט, און אַלע צענטראַלע קרייז אַנשטאַלטן זיינען געווען דאָרטן. אָבער מיין פליכט איז דאָך ניט צו אַנאַליזירן, נאָר דערציילן בלויז פאַקטן.

שפּעטער טאַקע האָט זיך די קאָמוניקאַציע ליניע ווילייקע — איליע פאַרשטאַרקט, און ר׳ בנימין ברונשטיין, איז געווען דער וואָס האָט פאַרבונדן ביידע צענטערן, מיט דער הילף פון אַ פערד און וואָגן.

ר׳ בנימין איז געווען אַ ייִד אַ בעל־הבית, האָט געקענט גוט די „שווארצע פינטלעך", אין זיין צייט אַ יודע ספר און באַהאַוונט אין דער וועלט פּאָליטיק. אין דער יוגנט אַ סוחר מצליח אָבער, ווען זיין פרוי — ווי מען דערציילט איז געווען זייער אַ פיינע און אינטע־ליגענטע — איז אָפּגעשטאָרבן, איז צוזאַמען מיט איר אָפּגעשטאָרבן זיין מזל. וואָס ער האָט געמאַכט און געטאָן איז אים ניט געגאַנגען.

ער האָט געהאַט זייער פייאיקע קינדער; דוד'ן, אליהו'ן און מענדלען האָב איך געקענט פון דער נאָהענט. שטאַרק אָנגעלייענטע בחורים מיט זייער גוטע זכרונ'ס. דוד דער עלטערער, וואָס איז געווען מיינער אַ שכן, אַ גוטער חבר און מיין מפקד אין בית"ר, האָט צוליב דער שווערער לאַגע אין שטוב געמוזט עמיגרירן אין אַרגענטינע אין עלטער פון 18 יאָר, ניט האָבנדיק די מעגליכקייט זיצן אין שטוב ביים פאָטער און וואַרטן אויף עליה אין ישראל, וואָס איז אייגענטליך געווען זיין לעבנס טרוים און ציל. אליהו איז געווען ממש אַ אַרומ־גייענדע ענציקלאָפּעדיע, און מנדל אויך זייער באַגאַבט. די קלענערע קינדער וואָס זיינען אים געבוירן פון זיין צווייטער פרוי האָב איך ניט געקענט פון דער נאָהענט.

ר׳ בנימין האָט זיך זייער גענייטיגט אין פרנסה, ער האָט געהאַט
אַ יונגע פרוי און איז געווען אין דער הינזיכט... גאַנץ אַקטיוו....
כמעט אַלע פּאָר יאָר איז צוגעקומען אין שטוב נייע קינדערלאַך
וואָס האָבן פאַרלאַנגט שפּייז און באַקליידונג. ניט האָבנדיק קיין
אַנדער ברירה, האָט ער געקויפט אַ פערדל מיט אַ וואָגן און געעפנט
אַ ליניע פאַרבינדונג צווישן איליע און ווילייקע. ס׳האָט גענומען צייט
ביז די ליניע האָט זיך אַנטוויקלט — און דערווייל איז געווען מיט
פרנסה... שוואַכלעך. צווערשט פלעגט בניומקע ברענגען פון ווילייקע
טאַבאַק און סיגאַרעטן פאַר די איליער קרעמער, שפּעטער אַביסל
האָבן מיט אים אָנגעפאַנגען מיטפאָרן אויך פּאַסאַזשירן, און די לאַגע
האָט זיך געענדערט אַ ביסל: אָבער זיין פרוי שרה׳ל איז ניט געווען
אַ טיפּ ווי צביה נפח, און ער אַליין איז שוין לאַנג ניט געווען אין די
בליענדע יאָרן. די קינדער זיינע האָט ער ניט געוואָלט צובינדן צו
זיין „פאַך״ און דערפאַר איז דער גאַנצער לאַסט געפאַלן אויף אים.

ס׳איז ניט קיין ווונדער וואָס בניאָמקע איז געווען פאַרביטערט
געגן אַלין און אַלעמען, און האָט אויסגענוצט זיינע בקיאות אין די
„קליינע אותיות״ אָנגרייפן אַלעמען, ספּעציעל די פאַרמעגליכע בעלי
בתים. זיי האָט ער גערופן אנשי סדום. — און פאַרוואָס עפּעס אנשי
סדום? ווייל אין דער תורה ווערט געבראַכט פאָלגענדער פסוק: ו׳אנשי
סדום רעים וחטאים לד׳ מאוד. און בניאָמקע האָט עס אַזוי אויס-
געטייטשט: ו׳אנשי סדום רעים וחטאים ... דאָ האָט ער זיך אָפּגעשטעלט
און געמאַכט אַ פּאַוזע גענוי ווי ער וואָלט אָנגעשריבן אַ אַפּזאַץ. ד. ה.
זיי זיינען זייער שלעכטע מענטשן. יעצט האָט ער ווידער פאָרגעזעצט...
לד׳ מאוד... אָבער וואָס שייך צו גאָט, ד. ה. גיין אין שול; דאַווגען;
לערנען; און זיך שאָקלען, דאָס ערפילן זיי זייער און זייער... ווער
ס׳איז מיט אים מיטגעפאָרן אין ווילייקע, וויים צו דערציילן וועגן
זיין פאַרביטערטקייט. די וועג האָט געדויערט 4 שטונדן פאָרן, און
אין פאַרגלייך מיט חיים שאָשעס וואָס האָט געהאַלטן די לייצעס און
איז געשלאָפן, האָט בניאָמקע דאָס אויסגענוצט, זיך אַראָפּריידן פון
האַרצן.

ווען איך וואָלט אַ פּסיכאָלאָג געווען, וואָלט איך זאָגן אַז זיין
פאַרביטערונג איז קודם כל געווען אָנגעווענדעט געגן זיין ברודער,
יעקב משה, וואָס איז אויך געווען זיינער אַ שכן, און אַ ייִד אַ גביר.
דאָך האָט ער אים ניט געהאָלפן מיט גאָרניט, אין זיינע זייער שווערע

צייטן. אָבער בניאָמקע האָט אפילו מיט אַ ווונק נישט דערמאָנט זיין ברודער, און זיינע טענות זיינען געווען אַלגעמיינע.

פיל יאָרן איז בניאָמקע געצוווּנגען געווען צו זיין אַ פורמאַן. פונדעסטוועגן האָט ער מיט זיין גורל קיין מאָל ניט שלום געמאַכט. זיין טראַגעדיע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער איז געווען אַ אינטע־ליגענטער מענטש, אָבער דער שיקזאַל איז אָפטמאָל אומפערשטענדליך... לא לחכמים לחם... טיף אין זיין נשמה איז בניאָמקע געווען אַ נאַציאָנאַלער טרוימער, און ניט קיין פורמאַן. ווען ער האָט זיך אַ ווײַלע פון זיין פאַרביטערטקייט באַפרייט, דערציילן די פּאַסאַזשירן, אַז ער האָט געמורמולט און אונטערגעזונגען — „התקוה".

דער אָטאָבוס קומט אין איליע

ווען איך בין צוריקגעקומען אין איליע, כ׳געדיינק ניט גענוי, צי דאָס איז געווען פון „הכשרה" אָדער פון מיליטער, האָב איך צו מיין גרויסער איבערראַשונג דערזען באַשיינפּערלעך ווי די טעכניק און וויסנשאַפט פון 20-סטן יאָר הונדערט איז אַריינגעדרונגען אין איליע אין פאָרם פון אַ אָטאָבוס. איך געדיינק שוין ניט ווער איז געווען דער אינציאַטאָר, אָבער אַ פאַקט איז אַז די רעפאָרמע איז ניט לייכט אָנגעקומען. ס׳זיינען דאָך געווען אינטערעסאַנטן וועלכע די רעפאָרמע האָט אין אַ גרויסער מאָס ווירטשאַפטליך געטראָפן. פאַרשטענדליך אַז די ערשטע געטראָפענע זיינען געווען חיים שאָשעס מיט בניאָמקען. מילא חיים שאָשעס און בניאָמקע, אָבער דער ויכוח מיט חיים׳ס ווייב, צביה, איז ניט געווען לייכט און ניט פשוט. זי האָט דערפירט דערצו אַז ס׳איז געווען אַ אָטאָבוס און מענטשן סוחרים, האָבן מיט אים געוואָלט שטאַרק פאָרן אָבער מורא געהאַט... האָט ניט קיין טעות, זיי האָבן ניט מורא געהאַט פאַרן אָטאָבוס, נאָר פאַר צביה׳ן... זי האָט געהאַט אַ צונג אויף שרייפלעך... בעסער איז געווען אריינפאַלן... איר ווייסט שוין אַליין ווהין איך מיין... איידער אין איר מויל...

שטעלט אייך פאָר אַ מצב, די סוחרים זעען פאַר זייער שטוב שטייט אַ אָטאָבוס וואָס קומט אָן אין ווילנע אין משך פון 3—4 שעה, און קענען זאָפאָרט ערליידיקן זייערע קניות, און זיי זיינען געצוווּנגען צו פאָרן מיט חיים שאָשע׳ס, נאָר ביז קראַסנע אַליין 4 שעה. און מוזן שפּעטער זיך שלעפּן מיטן נאַכטיקן באַן ביז 6 אין דער פרי. איז דען איינפאַך בייצושטיין אַזאַ נסיון?

סוף סוף האָט זיך דער גראַנגל געענדיקט מיט אַ שיינער פשרה. דער אָטאָבוס וועט נאָר נעמען פּאַסאַזשירן, און וועט צאָלן אַ געוויסע אַנטשעדיקונג היים נפח פון יעדן פּאַסאַזשיר. אמת בניאַמקע איז אויך געוואָרן אַ ביסל געטראָפן, אָבער ווער האָט פאַר אים מורא געהאַט? ער האָט דאָך ניט געקענט שרייען און שילטן...

ווען די צדדים זיינען צו אַ הסכם דערגאַנגען, און צביה האָט זיך באַרואיקט, איז ביי די אילייער סוחרים אַראָפּגעפאַלן אַ שווערער שטיין פון האַרצן. יעצט האָבן זיי זוכה געווען זיך קענען אָנטאָן ווי מענטשן און אין פאַרלויף פון 3—4 שעה אָנגעקומען אין ווילנע. דער טאָג איז ווירקליך געווען אַ גרויסער יום־טוב אין שטעטל.

ר׳ אליה מיכלעס — קאַנטאָראָוויטש

ר׳ אליה איז געווען מיין ערשטער רבי, וועלכער האָט מיר געלערנט דעם „אלף בית". ווען איך האָב אים דערקענט, איז ער שוין געווען אַ ייד אַ זקן, איך מיין אַז אין מיטן פון די אַכציקער יאָרן פון זיין לעבן. ווי מען דערציילט, איז אין שטעטל ניט געווען קיין איין געבאָרענער ייד אין איליע, וועלכער ר׳ אליה איז ניט געווען זיין מלמד. לויט ווי מיר איז באַקאַנט זיינען אפילו אונזערע זיידעס געווען זיינע תלמידים.

אונזער אומפאַרגעסליכער פריצייטיק פאַרשטאָרבענער טוביה חפין, האָט שוין געשילדערט ר׳ אליה׳ס פאַרשיידענאַרטיקע פייאיקייטן און זיינע גאָלדענע הענט; ער איז געווען אַ מלמד פאַר פיל דורות, אַ שערער, אַ זייגער־מאַכער, אַ סטאָלער, אַ שירים פאַבריקאַנט, אַ שניידער ווי אויך אַ שוסטער — בקיצור אַלעס האָט ער געקענט. אָבער ניט דאָס בין איך אויסן וועגן אים דערציילן. איך וויל אייך בלויז דערמאָנען זיינע דערציאונגס מעטאָדן ביים לערנען דעם „אלף־בית", וועלכע זיינען אייך אַלעמען באַקאַנט.

אין דער שפּעטער תקופה פון זיין לעבן, ווען איך בין געווען זיין אַ תלמיד, האָט ער ווארשיינליך, זיין געדולד שוין פאַרלאָרן. ער האָט ניט געשיינט קיין תלמיד מיט אַ שווערן פאַרשטאַנד. אויסער דעם „טאַייטעל" וואָס ער האָט געהאַלטן אין דער רעכטער האַנט כדי צו ווייזן די אותיות פון „אלף־בית", האָט ער געהאַלטן אין דער לינקער האַנט אַ „לינייקע" מיט וועלכער ער האָט... „אַריינגעקלאַפּט" די גאַנצע תורה אין קאָפּ... שלאָגענדיק איבער די הענט. אָבער נאָך אַ ספּעציעלע

„מעטאָדע" האָט ער געהאַט: אָנכאַפּן דעם תלמיד פאַרן שפּיץ פון זיין „מאָרדע" און קלאַפּן די אונטערשטע אין די אייבערשטע ציין, זאָגנדיק: נוזשע... זאָגזשע... זשע... קמץ אלף אָ. און מיר די 5—6 יעריקע תלמידים פלעגן זיצן ווי שעפּעלעך... און ציטערן פאַר שרעק.

אין פאַרגלייך מיט היינטיקע צייטן, ווען אַ אָנפאַנג שילער לערנט ליינען, גאַנץ פריי, אין פאַרלויף פון ערשטן יאָר, האָט ר' אליה'ס מעטאָדע געדויערט צוויי „זמנים" ביז דער תלמיד האָט אויסגעלערנט בלויז דעם „אלף-בית".

זיינע תלמידים זיינען געווען פאַרטיילט אויף צוויי גרופּן, די וואָס לערנען דעם ערשטן „זמן" און די וואָס לערנען דעם צווייטן. היות אַז דער איינציגער צימער וואָס האָט זיך אָנגערופן דער „חדר" איז געווען קליין און איינג, איז איינגעפירט געוואָרן, אַז ווען איין גרופּע האָט געלערנט, האָט די צווייטע גרופּע זיך געשפּילט אויפן הויף. דער פּאָפּולערסטער שפּיל איז געווען כאַפּן פליגן. די תלמידים האָבן אין דער ערד אויסגעגראָבן אַ גריבל און איר צוגעדעקט מיט גלאָז. דאַן האָבן זיי געכאַפּט פליגן, אַריינגעלאָזן זיי אין גריבל, און דורכן גלאָז זיך צוגעקוקט מיט גרויס הנאה, ווי די פליגן דרייען זיך אַרום אין זוכן אַלע מעגליכקייטן פון דער געפיינגעניש אַנטלויפן.

ר' אברהם שייעס — אַלטמאַן

אויב איך האָב ניט קיין טעות איז ר' אברהם געווען מיין צווייטער מלמד, יעדן פאַלס ביי אים האָב איך שוין געלערנט חומש און תנ"ך.

ביי ר' אליה'ן האָבן מיר געלערנט אומגעפער עטוואָס מער פון אַ האַלבן טאָג דערפאַר איז אונזער פרייהייט ביי ר' אברהמ'ן שטאַרק געווען באַגרענעצט. דאָרטן האָבן מיר געלערנט פון אַכט אין פרי־מאָרגן ביז 7—8 אין אָוונט. נאָר תלמידים וועלכע האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט מיט זייערע קענטעניש אין תנ"ך פלעגט ער דעמאָנ־סטראַטיוו באַפרייען מיט אַ פאַר שעה פריער פאַר אַלעמען, כדי צו ווייזן די קינדער, אַז ס'איז כדאי זיך אָנשטריינגען און „לערנען מיט קאָפּ".

ר' אברהם'ס חדר האָט זיך געפונען ביי אים אין שטוב, וועלכער איז געשטאַנען נאָכן הקדש, אויפן וועג צום באָד. פון חדר אין די היימען איז פאַר 7—8 יאָריקע קינדער געווען ניט נאָענט, באַזונדערס ווען מיר נעמען אין אַכט אַז מען האָט פאַרענדיקט דעם לערנען אין די אָוונט

שעהן, ספעציעל ווינטער איז דאָס שוין געווען שפּעט אין דער נאַכט.

איר געדיינקט וואַרשיינלעך געווי אַזוי ווי איך, אונזערע פּאַפּירענע „פאָנאַרן" וועלכע מיר האָבן אַליין געמאַכט פון פּאַפּיר אין אַ פאָרם פון אַ גאַרמאָשקע, אַריינגעשמעלצט אין זיי אַ ליכט, וועלכע האָט אונז געדינט צו באַלייכטן דעם וועג אַ היים, אין די פינצטערע נעכט. ניט איין מאָל האָט אַ שטאַרקער ווינט אויסגעלאָשן די „פאָנאַרן" און מיר האָבן געמוזסט אָנצינדן די ליכט איינער ביים צווייטן.

ר׳ אברהם איז געווען זייער אַ פיינער איידעלער און גוט מוטיקער מענטש, אַ גרויסער גמרא למדן אָבער די „הויזן" אין שטוב האָט געטראָגן זיין פרוי, ראַשקע. ניט איין מאָל האָבן מיר געפילט ווי ר׳ אברהם ליידט זעליש פון אירע דיקטאַטן: ליידט און שווייגט.

ער האָט געהאַט 2 זין און 2 טעכטער, די זין אליה משה און שפּעטער אויך ישעיה האָבן געלערנט אין ישיבה און באַקומען סמיכה אויף רבנות. געווי ווי אַלע ייִדן זיינען זיי אויך אומגעקומען דורך די נאַצי הארדעס און זייערע העלפער, ווייט פון זייער היים. דאַגעגן זיינען די צוויי טעכטער זיינע געווען אין שטוב. די עלטסטע, רחל, איז געווען אַ מויד אַ ברען, אַ קאָפּיע פון איר מוטער... זי איז שוין געווען אַ מיידל אין מיטן די צוואַנציקער. איין מאָל איז זי אַריין אין „חדר" אין מיטן לערנען אַ געפּודערטע און פערפומירטע... ר׳ אברהם האָט „דערפילט" דעם באַזונדערן ריח, אָבער ער האָט ניט געוווּסט וואָס דאָס איז, האָט ער זיך געווענדעט צו די תלמידים און האָט געבעטן אַז דער וואָס האָט דאָס „געמאַכט", איר ווייסט שוין וואָס ער האָט געמיינט... זאָל אַרויס אויפן גאַס זיך דורך לופטערן... און האָט צוגעגעבן: ביי אַ קינד אין דעם עלטער קען דאָס טרעפן...

מיין אומגעקומענער חבר יעקב לפידות (יאַנקולע) און דער שרייבער פון די שורות זיינען געווען זייער גוטע שילער און האָבן פיל מאָל געגאָסן פון ר׳ אברהמ׳ס זשעסטן, ווען ער פלעגט זיי באַפרייען פון חדר איניגע שטונדן פאַר די אַנדערע תלמידים.

ר׳ שלמה חיים דער פּאַסאַצער — רודניק

פון ר׳ אברהמ׳ס חדר האָב איך געוואַנדערט צום פּאַסאַצער מלמד. דאָס איז שוין געווען אַ אַנדער טיפּ פון אַ רבי, אַ מער מאָדערנער. ער איז שוין ניט געווען קיין גמרא למדן נאָר אַ משכיל אַ יודע ספר. ער האָט געהאַט זייער אַ גרויסע ביבליאָטעק, און אויף זיינע ספרים איז

ערשיינען אַ האַלב רונדער שטעמפּל, וואָס זיין אינהאַלט איז געווען:
מספרי ש.ח.ר. — שלמה חיים רודניק.

אין דער תקופה וואָס איך האָב ביי אים געלערנט איז ער שוין שטאַרק קורצזיכטיק געווען, און לאַנג שוין ניט יונג, און דער דלות איז געווען דאָרט אַ שטענדיקער אורח. ער האָט געהאַט 5 קינדער, פון זיי דריי מיידלעך. זיי אַלע זיינען געווען פייאיק און באַגאַבט, אָבער קיין גרויסן נחת האָט ער פון זיי ניט געהאַט. די עלטערע טאָכטער — האָדל, איז געווען זייער אַ פרייע און האָט זיך ערלויבט פאַרזוכן פון „עץ החיים" מיט רעזולטאַטן — מיידלוויים, אין יענע יאָרן איז דאָס געווען אַ זעלטענע דערשיינונג און האָט געמאַכט זייער אַ שווערן איינדרוק. פונדעסטוועגן האָט עס איר ניט געשאַדט חתונה האָבן מיט אַ רב, און זיין נאַטירליך אַ רבי'צן. די צווייטע טאָכטער זיינע, דבאָשקע, איז געווען פיל מער אינטערעסאַנטער און שענער פון איר עלטערער שוועסטער האָדל, פון פאַך אַ לערערקע, אָבער זי האָט געהאַט די זעלבע בלוטן פון איר שוועסטער..., און האָט זיך פון „פרי צייטיקע ליבע"... ניט אָפּגעזאָגט... די דריטע איז געווען אַלעצקע, אַ דיקע און אַ רונדע ווי אַ פּעסעלע... זי איז געווען אומגעפּער אין מיין עלטער. איר גורל איז מיר ניט באַקאַנט ווייל שפּעטער איז די גאַנצע פאַמיליע ארויסגעפאָרן אין קראַסנע.

דער עלטסטער זון איז געווען זלמן, זייער אַ באַגאַבטער יונגער-מאַן, כ'געדיינק אים ווי ער פלעגט אַראָפּפאָרן אין שטוב מיט דער סעמינאַריסטישער ווייסער זעקס-קאַנטיקער היטל פון תרבות סעמינאַר אין ווילנע, שפּעטער האָט ער אויך שטודירט אין אוניווערסיטעט. ווי זיין גורל האָט אים פאַרוואָרפן און וואָס איז געווען זיין שיקזאַל איז מיר אומבאַוווּסט. דער בן זקונים איז געווען משה'לע... אַ קליין יינגעלע אָבער מיט אַ אָפענער קאָפּ. וועגן זיין שיקזאַל ווייס נאַר איין גאָט אין הימעל...

די תלמידים פון פאסאצער זיינען שוין געווען עלטערע, צווישן 10 און 13 יאָר פון זייער לעבן. די 12—13 יאָריקע זיינען שוין ניט געווען קיין „לייכטע פּאַסאַזשירן", זיי האָבן אים דעם לעבער מיט דער נשמה גענומען, מיט זייערע „שטיקעלעך". אין דעם טאָג וואָס איינער פון זיי האָט באַשלאָסן אַז מען דאַרף היינט ניט לערנען, האָבן זיי געפונען די געהעריקע מיטלען ווי עס צו רעאַליזירן; למשל, דער קונדס האָט געכאַפּט אַ מויז, און האָט איר באַפרייט אויפן גרויסן טיש פון די תלמידים, איז פאַרשטענדליך געוואָרן אַ ווַיצעקו... מייז!... אַ טייל

תלמידים האָבן זיך ווירקליך דערשראָקן, אָבער פֿאַר דער צווייטער טייל, פֿאַר די עלטערע איז דער מישטיינס געזאָגטער פּחד געמישט געווען מיט שמחה — היינט ווייס מען שוין ניט לערנען: און אַזוי איז טאַקע געווען. דער רבי האָט אָפּענטלעך דערקלערט אַ „אַבלאַווע" אויף די מייז, און ס'איז געוואָרן ליהודים... אין אַ מינוט איז שוין קיין איין תלמיד ניט געווען ביים טיש. אַלע זיינען מיט אַ קוויטשעריי אַרומגעלאָפן איבערן צימער און געקוויטשעט... אָט איז די מויז... און אין צווישן צייט, זיך אַרויסגעשמוגלט אויפן הויף און פֿאַרשווונדן.

זיינע תלמידים האָבן שוין געקענט אַלע זיינע שוואַכקייטן. און ניט איין מאָל אויסגענוצט דעם אַנטאַגאָניזם און זיין האַס צו ר' אברהם דעם מלמד און זיינע דערציערישע מעטאָדן. אַ שטייגער, איינעם פֿון די עלטערע תלמידים איז אַריינגעפֿאַלן אַ געדאַנק — היינט וועט מען שוין ניט לערנען. האָט ער זיך פֿאַרשטענדיקט מיט זיינעם אַ חבר און האָט זיך שטיל אַרויסגעשמוגלט אויפֿן גאַס. ער האָט זיך צוגעגרייט אייניגע שניי קוילן „שניעסקעס" און האָט אָנגעפֿאַנגען אַטאַקירן די פֿענסטער פֿון חדר. זיין „שותף" האָט שוין מיט אומגעדולד געוואַרט אויף דעם... האָט ער אָנגעפֿאַנגען שרייען: אברהמ'ס חדר איז אָנגע־פֿאַלן אויף אונז... דאָס איז שוין געווען פֿאַרן פֿאַסאַצער אַ מלחמת מצווה... און אין פֿאַרלויף פֿון איין מינוט זיינען שוין אַלע תלמידים געווען אויפֿן גאַס, און האָבן זיך באַוואָרפֿן מיט שניעשקעס, ניט פֿאַרגעסנדיק פֿאַרזוכן אויך צוברעכן די פֿענסטער פֿון חדר... שעה'ן האָט זיך געפֿירט „די קריג", ביז זיי האָבן „באַזיגט" די ניט אָנוועזנדע אברהמ'ס תלמידים. אין צווישן איז פֿאַריבער ברוך השם נאָך אַ טאָג... אָן לימודים.

ר' אברהמ'ס לערנען שיטה האָט ניט געשמעקט דעם פֿאַסאַצער מלמד און ער האָט אים קריטיקירט אויף יעדן טריט און שריט. יעצט פֿאַרשטיי איך אַז דאָס איז ניט געווען שטענדיק נאָר לשם שמים... אַ ביסל איז אויך געווען אין דעם אַ כוונה שלאָגן דעם קאָנקורענט. ווען ס'איז אָנגעקומען צום פֿאַסאַצער אַ נייער תלמיד פֿון ר' אברהמ'ס חדר, האָט ער געפֿילט באַשיינפּערלעך דעם פֿאַסאַצער'ס „ליבע" צו זיין גע־וועזענעם רבין. איך געדיינק ווי היינט: אין דער וואָך וואָס איך בין אָנגעקומען אין פֿאַסאַצער'ס חדר, האָט מען דאָרט געלערנט די צווייטע פּרשה פֿון ספר שמות — וארא, ווו עס ווערט דערציילט וועגן די 10 מכות וואָס די מצרים האָבן באַקומען. ווען איך האָב געלייענט וועגן

מכת צפרדעים שטייט דאָרטן אין פסוק — וַתבאַש כל האָרץ. האָב איך עס פאַרטייטשט ווי ר׳ אברהם האָט מיר געלערנט: ותבאש, איז פאַרשמעקט געוואָרן... פּלוצלונג האָבן געדונערט דעם פּאָסאַצער׳ס געשרייען אין חדר און זיין געזיכט האָט זיך אָנגעצונדן: מאַך מיר ניט אברהמ׳ס שטיק! ותבאש, איז ניט פאַרשמעקט געוואָרן — נאָר פאַרשטונקען געוואָרן... צוערשט האָב איך זיך ממש דערשראָקן, אָבער שפּעטער האָבן מיר מיינע חברים באַרואיקט, זאָגענדיק, אַז דאָס איז ניט זיין ערשטע אויפרעגונג אויף דעם טייטש, ער איז איינפאַך אַלערגיש... צום ותבאש הארץ...

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט איז דער פּאָסאַצער מלמד געווען זייער קורץ־זיכטיק, פונדעסטוועגן פלעגט ער גיין מיט ברייטע זיכערע טריט. אויך דאָס האָבן די עלטערע תלמידים אויסגענוצט כדי אים צו „דערליידיקן". דער חדר האָט זיך דאַן געפונען אין קליינעם בית־מדרש, און כדי פון אים אַרויסגיין האָט מען געדאַרפט אַראָפּגיין פון טרעפּ. האָט זיך דאָרט איינער פון די לצים אַוועקגעלייגט און ווען דער רבי האָט מיט זיכערע טריט געשפּאַנט אַראָפּגיין האָט ער זיך איבערגעקערט און געפאַלן... ווען ער איז אויפגעשטאַנען האָבן זיך אַלע פאַרבן געביטן אין זיין געזיכט, מיר האָבן געהאַט דעם איינדרוק — אַז ער וואָלט קענען און וויסן ווער דאָס האָט אים „אַראַנזשירט" וואָלט ער אים צוריסן אויף שטיק שטיקעלעך.

דער פאַרשטאָרבענער עזר קאָפּעלאָוויטש, יענקל דעם שמיד׳ס אַ זון, איז געווען אַ לץ, און ער האָט אויך אָנגעהערט צו דער גרופּע פון די דער־וואַקסענע תלמידים וואָס האָבן דעם פּאָסאַצער מלמד אָנגעטאָן אַלערליי צרות — גאָר ניט קיין קליינע. זיינע שותפים וועלכע האָבן אים אפילו איבערגעשטייגט זיינען געווען יוסף חייקין — חיים דוד׳ס אַ זון, און יצחק ברונשטיין — איצל יענטעס וועלכע לעבן יעצט אין אַרגענטינע. ווען מיר וואָלטן נאָר וועלן דערציילן די אַלע „שטיקעלעך" וואָס די צוויי „טשעמ־פּיאָנען" פלעגן מאַכן, האָט מען געקענט אָנשרייבן פילע דרוק בויגנ׳ס.

עזר יענקל׳ס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון מיט זיינע „שטי־קעלעך" ביים פּאָסאַצער אין חדר. ער האָט אויך פּרעטענדירט זיך צו רעכענען צו די פירער און דעה זאָגער אין חדר, האָט ער אויך באַוויזן וואָס ער קען. ער האָט אויסגענוצט דעם פאַקט וואָס דער רבי איז געווען זייער קורץ־זיכטיק און איז אין מיטן לערנען אַרויף אויפן טיש און אַרונטערגעלאָזט... די הויזן. שטעלט איך פאָר די שמחה וואָס דאָרט

איז געוואָרן... צענדליקער תלמידים האָבן צוזאַמען אויסגעבראָכן מיט אַ געלעכטער און זיך ניט געקענט באַרויקן. עזר וואָס האָט דערזען אַז ער איז דער גבור פון טאָג, האָט נאָך אָנגעפאַנגען מאַכן... פיגורן, און דער געלעכטער איז געוואָרן נאָך שטאַרקער. דער רבי האָט זיך איבעראַשט אָבער וואָס איז די סבה פון דער „שמחה" האָט ער ניט געוווּסט. האָט ער זיך אויפגערעגט און האָט אָנגעהייבן שלאָגן אויף רעכט און לינקס. די חברה וואָס האָבן שכל געהאַט, האָבן אויפגעהייבן די פּיס און געמאַכט אַ ויברח... אָבער קיינער האָט ניט אַרויסגעגעבן, אַז עזר איז געווען דער איניציאַטאָר און אָרגאַניזאַטאָר.

יוסף האָט אויך געהאַט זיינע פּאָזיטיווע פּייאיקייטן. אין מיין צייט איז ער געווען דער קריגס פירער און אַ סטראַטעג פון די שבתדיקע מלחמות מיט די שקצים פון פּוילישער שול. און אַ דאַנק זיינע אסטראַ-טעגישע פּלענער האָבן מיר כמעט שטענדיק געזיגט אין קריג. אין יוסף'ס עמיגראַציע אין אַרגענטינע האָט מדינת ישראל פאַרלאָרן אַ מוטיקן און אומשרעקבאַרן קריג'ס קאָמענדאַנט.

איצל יענטעס איז געווען אַ שד... אין אַלע שפּיצלאַך האָט ער געהאַט אַ האַנט, און געמאַכט האָט ער עס אַזוי רואיק... פּונקט ווי ער וואָלט גאָט די נשמה געווען שולדיק. אין איינע פון די ווינטערדיקע פרייטיק צונאַכטיגע אַנגענעמע אָוונטן האָב איך זיך נאָכגעשלעפּט נאָך די פירער. ווען מיר זיינען פאַרביי ראובן קאָגאַנ'ס שטוב, און געזען אַלע לאָמפּן ברענען מיט אַ שבת'דיקער געמיטליכער און העלער באַלויכטונג, האָט זיך אין איצלן דערוועקט דער שד. ער האָט פאָרגעלייגט אַ פּלאַן צו „באָמבאַרדירן" מיט שניעשקעס דעם טיש מיט די וואַרעמע טעלער לאָקשן זופּ. מיינט איר דאָך אַז ער האָט שטאַרק געדאַרפט די חברה בעטן? האָט איר אַ טעות. אין אַ פּאָר מינוטן האָט די ערשטע שניעשקע צובראָכן די פענסטער. די צווייטע איז אַריינגעפאַלן אין אַ טעלער זופּ און די דריטע האָט געטראָפן אין לאָמפּ, אים פאַרלאָשן, און אָנגעמאַכט אַ פּאַניקע אין שטוב. אַלע חברה זיינען צולאָפן נאָר איצ'על האָט אָנגעשטעלט אַ נאַאיווע מינע מיט אַ ערנסטן פּנים און האָט אָנגעהייבן שרייען: יִדן קומט העלפן שקצים זיינען באַפאַלן...

ר' משה ישעיה זיידענקאָפּ

אומגעפער 11 יאָר בין איך געווען אַלט ווען ס'איז אַראָפּגעקומען ר' משה ישעיה פון דאָלהינאָוו און געגרינדעט דעם חדר אין אילייע.

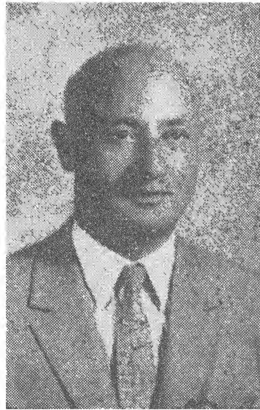
ער איזווירקלעך געווען אַ פאַרגעשריטענער רבי, און באַזונדערס אַ ספּעציאַליסט אין עברית און דקדוק. ווער עס האָט ביי אים געלערנט האָט באמת געמאַכט גרויסע פאַרשריטן אויף די צוויי געביטן, טראָץ וואָס זיין סיסטעם איז ניט געווען אולטראַ מאָדערן.

זיין חדר איז געווען אין אַ געוויסער מאָס אַ סעלעקטיווער, ניט אַלעמען האָט ער אויפגענומען און ניט אַלע האָבן געקענט אנט־שפּרעכן זיינע צוויי באַזונדערע באַדינגונגען: דעם מאַנאַטליכן געהאַלט האָט ער געשטעלט אויף צוויי דאָלאַר, נאָר אין דאָלאַרן. צו דער פּוילישער וואַלוטע האָט ער שוין דאַן וואַרשיינלעך ניט געהאַט קיין צוטרוי. היינטיקע צייטן וואָלט מען אים אָנרופן אין פּאָליטישן זשאַרגאָן, פּראָ אַמעריקאַנער. דער צווייטער תנאי איז געווען נאָך שווערער, עסן צוויי וואָכן ביי די עלטערן פון תלמיד. אין יענע צייטן זיינען ביי אונז אין שטעטל די ביידע תנאים ניט געווען קיין לייכטע, דערפאַר האָט דער „חדר" געציילט נאָר 25 תלמידים, פון זיי אַ טייל אונטערשטיצטע דורך דער געזעלשאַפט. פאַר דער מערהייט פון די עלטערן זיינען די באַדינגונגען געווען שווער — אָבער וואָס מאַכן ניט עלטערן אַז זייערע קינדער זאָלן האָבן אַ גוטן רבין.

איך דערמאָן זיך אָן אים ווען ער האָט געגעסן ביי אונדז, און איך בין איבערצייגט אַז אין אַלע פאַמיליעס איז געווען צו אים ניט קיין ערגערע באַציאונג. טראָץ דעם וואָס מיינע עלטערן זיינען געווען פאַרמעגליכע מענטשן און ביי אונז אין שטוב איז דער לעבנס ניוואָ געווען הויך, האָט מען פאַר דעם רבין געמאַכט ספּעציעלע עסנס... ווי ער האָט פאַרלאַנגט. ווען ער האָט זיך אַוועקגעזעצט צוביסן... האָט ער זיך ממש „געפּאַקט", געגנוי ווי ער וואָלט דאַרפן פאָרן אין הונגער לאַנד. ווען ער איז שוין מיד געוואָרן און ס'איז מער ניט אַריין, פלעגט ער זיך אויפהייבן פון שטול, פאַררייכערן אַ סיגאַרעט, און אַזוי שפּאַצירן אינטענסיוו אַ 20 מינוט פון איין עק צימער צום צווייטן. ווען ער האָט זיך אַזוי „דורכגעטרייסלט", האָט ער זיך ווידער גענומען צו דער אַרבייט — זיך „פּאַקן".

ניט אַלע פון די 25 תלמידים, זיינען געווען גאונים. ס'זיינען געווען מער און ווייניקער פייאיקע ווי אין אַלע שולן, דאָס איז דאָך אַ נאָרמאַלע ערשיינונג. פון דעסטוועגן האָט איינער זוכה געווען אַז איך זאָל אים פאַראייביקן.

מולע, צמח שפּירא׳ס יִינגסטער זון, איז געווען מיינער אַ חבר פון דער פּריסטער יוגנט. מיר האָבן צוזאַמען געבויט אַ הייזל ווי:

שמואל שפּירא, פּאַראייניקטע שטאַטן

מיר האָבן קאָנצענטרירט אומצייטיקע פּרוכטן וואָס מיר האָבן פון די אַרומיקע סעדער „אָוועקגעשלעפּט". מיר האָבן בשותּפות דרעסירט הינט, און איינעם פון זיי „פּאַקסי" געדיינק איך ביז היינט. מיר זיינען זומער ביידע געשלאָפן צוזאַמען ביי זיין פּאָטער אין „פוניע", אין די היי. שפּעטער האָבן מיר צוזאַמען געלערנט, ביי ר׳ משה ישעיה׳ן אין חדר.

די שטימונג אין דעם חדר איז געווען זייער אַ ערנסטע, קיינער האָט נישט געוואַגט עפענען דעם מויל, ווייל ר׳ משה ישעיה האָט געקענט געבן אַ „מתנת יד", ניט טראַכטנדיק אפילו אַ מינוט. דאָך האָט מולע געוואַגט אַריינברענגען אַ ביסל הומאָר אין דער געדיכטער ערנסט־קייט מיט זיין נאַטירליכער שאַרפזיניקייט.

זאָגן אַז מולע איז געווען דער בעסטער שילער אין חדר קען מען ניט. אפשר דערפאַר ווייל ער איז שוין געזעסן נאָר מיט אַ האַלבער קאָפּ און מיט בלויז איין פוס אין חדר, מיט דער צווייטער האָט ער שוין געמאַכט די פּאַפּירן צו פאָרן אין אַמעריקע. דאָס איז אויך די סיבה וואָס ער האָט זיך ערלויבט מיט דעם רבי׳ן חכמה׳נען. אַ פאַקט איז אָבער אַז ווען ער האָט דעם רבין געענטפערט פלעגן מיר זיך קייקלען פון געלעכטער פון זיינע געלונגענע תּרוצים. מולע אַליין פלעגט אויך מיטלאַכן און פון געלעכטער האָבן זיך אים פון די אויגן גערונען טרערן ווי באָב...

מולע, האָט, ווי אַ סך אַנדערע שילער געשריבן עברית מיט גרייזן. אין אַ געוויסער שריפטליכער הקראה האָט ער אָנגעשריבן לחם — ברויט מיט אַ „כ״ — לכם. ווען דער רבי האָט דאָס קאָנטראָלירט, האָט ער געפרעגט מולען — וואָס איז דאָס? מולע האָט קיין סעקונדע ניט געטראַכט און זיך ניט אַנטשולדיקט אַז ער האָט אַ פעלער געמאַכט. ער האָט זאָפאָרט געענטפערט לחם מיט אַ „כ״ — לכם, דאָס איז „שיטניצע״.

היינט געפינט זיך מולע וועלכער הייסט יעצט, סיימור שפירא, אין די פאַראייניקטע שטאַטן און מאַכט ביזנעס אין אַ גרויסן פאַרנעם.

דער „מלאך״

אין די טעג האָט זיך ענדליך געענדיקט מיט מזל, די דראַמאַטישע פרשה, וואָס האָט אויפגעברויזט די געזעלשאַפטליכקייט אין ישראל, און דאָס יידנטום אין דער גאַנצער וועלט. דער קינד, יוסעלע שוכמאַכער, איז „צוגעכאַפּט״ געוואָרן דורך אומבאַקאַנטע — און דער חשד איז געפאַלן אויף קנאים פון די אָרטאָדאָקסישע קרייזן. **„ווו איז יוסעלע?!״** האָבן געשריען טראַנספּאַרענטן פון די ווענט. יאָרן האָבן זיך געצויגן די זוכענישן נאָכן קינד, איבער אייראָפּייאישע לענדער ווי אויך אין די פאַראייניקטע שטאַטן, ביז זיי האָבן געבראַכט פּאָזיטיווע רעזולטאַטן. ענדליך האָט מען יוסעלען געפונען ביי אַ אָרטאָדאָקסישע פאַמיליע אין ברוקלין.

די פּרעסע וואָס האָט באַהאַנדלט דעם טראַגישן פאַל פון פאַרשיידענע אַספּעקטן, און האָט אָנגעפילט, טאָג איין — טאָג אויס, אירע ציילן מיט דער אויסטערלישער געשיכטע, האָט יידער פאַרלאָרן אַ אינטערעסאַנטן שפּאַנענדעם „סקאָפּ״. אָבער אויסער איר, וועט זיך קיינער ניט קימערן וואָס די מעשה האָט זיך געענדיקט מיט אַ „העפּי-ענד״.

מיינע פריינד וועלכע וועלן פרעגן, און מיט רעכט, וואָס פאַר אַ צעזאַמענהאַנג האָט די מעשה יוסעלע מיט איליע? און פאַרוואָס דערשיינט זי אונטערן קעפּל דער „מלאך״? וועל איך זיך באַמיהען זיי אויפקלערן.

איך גלויב אַז מיין גענעראַציע, און באַזונדערס די עלטערע, געדיינקען זיכער דעם „מלאך״. איך פּערזענליך געדיינק אים קוים —

ווי דורך אַ חלום. אָבער אייניגע פון זיינע אויסערליכע שטריכן, זיינען מיר איינגעקריצט ביז היינט אין זכרון.

אויב איך האָב ניט קיין טעות, האָט ער געוווינט ביי בערע לוין אין הויז, און האָט געהאַט אַ זון מיט אַ טאָכטער — מושה פייגל און רפאל. אויך זיי האָט מען גערופן דעם מלאכ'ס.

דער „מלאך" איז געווען אַ שיינער הויכער מאַן, מיט אַ רונדע קלאָרע געזיכט. מיט אַ פּרעכטיקע לאַנגע באָרד וואָס איז געווען דורכ־געפלאָכטן מיט גראָע זילבער האָר. אַ זעלטן אינטערעסאַנטן געזיכט וואָס האָט געשטראַלט פון גייסטיקער און פיזישער האַרמאָניע — ממש ווי אַ מלאך. געטראָגן האָט ער אַ לאַנגן שוואַרצן ברייטן זייער זויבערן מאַנטל מיט אַ פוטערנעם קראַגן, אין איין האַנט האָט ער געהאַלטן דעם שטעקן, און אין דער צווייטער האַנט דעם טלית און תפילין — אונטערן אָרעם.

אין אַ געוויסן טאָג איז דעם מאלכ'ס משפחה אַוועק אין אַמעריקע. מיט וואָס ער האָט זיך דאָרטן באַשעפטיקט, איז מיר ערשט קלאָר געוואָרן היינט, ממש אין די טעג ווען איך זיץ אין לאבאַוויטשער חסידישן דרוק, און קאָרעגיר דעם זכרון בוך לזכר קדושי איללייע.

דער „מלאך" איז געווען אַ גרויסער למדן אין תלמוד און אין חסידות, און איז געווען , אין זיינער צייט, זייער באַליבט און געערט אין לובאַוויטשער חסידישן הויף — אַזוי שטאַרק געאַכטעט, אַז דער רבי האָט אים אויפגענומען פאַר אַ דערציער פון זיינע קינדער. דאָס איז געווען זייער אַ הויכע מדרגה פון צוטרוי און כבוד.

שפּעטער אָבער איז אַ שוואַרצע קאַץ דורכגעלאָפן צווישן דעם רבי'ן און דעם „מלאך", און דער לובאַוויטשער רבי האָט אים אָפּגעזאָגט פון השוב'ן פּאָסטן. פאַר וואָס און פאַרווען — ווילן די חסידים ביז היינט ניט דערציילן.

ווען דער מלאך איז אָנגעקומען אין אַמעריקע, האָט ער געגרינדעט אַ באַזונדערע גרופּע חסידים, און איז געוואָרן זייער רבי. די חסידים זיינע וואָס האָבן אים זייער געאַכטעט האָבן באַשלאָסן זיך רופן אויף זיין נאָמען : „מלאכים".

...יאָרן זיינען פאַרגאַנגען, דער „מלאך" איז שוין לאַנג נפטר געוואָרן. אָבער די גרופּע פון זיינע חסידים — די „מלאכים", לעבן און עקזיסטירן ביז היינטיגן טאָג און זיינען זייער טעטיק. דאָס ציינגט דער קומענדער פאַקט.

ווי באַקאַנט האָט מען דעם קינד יוסעלע שוכמאַכער שוין געפונען, און צו זיינע עלטערן צוריק געבראַכט. ווייסט איר ביי וועמען מען האָט אים געפונען? ביי אַ חסידישער משפחה וואָס געהערט צו דער גרופּע — „מלאכים״, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך אונדזער אילייער תושב — דער „מלאך״.

אַזוי איז געבונדן אונדזער שטעטעלע אילייע, מיט דער דראַמאַ־טישער פאַרשווינדונג פון יוסעלע שוכמאַכער.

אילייע אין מיטוואָכדיקן מאַרק־טאָג

מיטוואָך פון גאַנץ פרימאָרגן, האָבן זיך געצויגן דורך אילייער גאַסן און געסלעך, אומענדליכע רייען פון הונדערטער און טויזנטער פערד איינגעשפּאַנטע אין פויערישע וועגענער, פון אַלע ריכטונגען אין מאַרק: דורך מינסקער, דאָלהינאָווער, און קיידערשע גאַסן, און דורך אַלע אַנדערע געסלעך פון דער גאַנצער ארומיקער געגנט. די פויערישע וואָגענס האָבן אַנטהאַלטן פאַרשיידענע אַגראַר פּראָדוקטן און אַנדערע נאַטור רייכשאַפטן, וועלכע דער פויער און זיין פרוי,— אָפטמאָל נאָך אמיצער פון דער פאַמיליע — האָבן געבראַכט צום פאַרקויפן.

מינסקער גאַס איז שטענדיק געווען ניי, שיין און מאָדערן, לויט די באַגריפן פון די קליינע שטעטלאַך אין ווייס־רולאַנד, פאַר דער צווייטער וועלט מלחמה. די הייזלעך זיינען געווען ניי און באַפּוצט. אַ געוויסער טייל פון זיי געשאַלעוועט און געמאָלן מיט פאַרב. די הייזלעך זיינען געשטאַנען פון ביידע זייטן גאַס ווי יונגע אויסגעאיבטע זעלנער, אין גלייכע רייען מיט אויפגעהייבענע קעפּ. נאָר די פאַרשיידענע גאַניקעס ביי די אַריינגאַנגען האָבן אין די איינהייטליכקייט געשאַפן אַ געוויסע דיסהאַרמאָניע. דער שטענדיק נייער און פרישער געשטאַלט פון מינסקער גאַס, איז אַ רעזולטאַט פון די זייער אָפטע שרפות אין שטעטל, וועלכע האָבן שטענדיק געטראָפן דער מינסקער גאַס, און אין פערלויף פון אַ פּאָר שעה אָפּגעווישט די הילצערנע הייזלעך פון אונטערן הימל.

די צווייטע גאַס, לויט איר וויכטיקייט אין שטעטל, איז געווען — דאָלהינעווער גאַס. זי איז שוין לאַנג ניט יונג און ניט שיין געווען.

אירע מערסטע הייזלעך האָבן שוין זייער לאַנג אָבגעבליט, זיך אַ ביסל איינגעבויגן, צוקנייטשט, און אפילו איינגעהאָרבעט פונקט ווי זקנים אין אַ שלעכט געזונד צושטאַנד.

די קיידערשע גאַס האָט נישט געהאַט קיין יונגן רייץ און אויך נישט די דערפאַרונג פון אַ זקן. אירע הייזלעך זיינען געווען אומגעפער אין די מיטעלע יאָרן אויף וועלכע דער לעבן האָט שוין זיין לאַסט און ליידן איינגעקריצט, אָבער נאָך ניט דערגאַנגען צו דער מעסיקייט פון די אַלטע לייט אָדער צום ברוייזנדן טעמפעראַמענט פון דער יוגענד.

די הייזלעך פון די געסלעך האָבן ניט געהאַט קיין שום געמיינ־זאַמען איינהייטליכן שטריך. דאָרטן האָט איר געקענט נאָכפאָלגן דעם ביאָלאָגישן אַלוועלטליכן פּראָצעס פון לעבנס וועזן: ביי אַ אַלטער צוקנייטשטער כמעט איינגעפאַלענער הויז וואָס איז שוין גע־שטאַנען מיט 1½ פיס אין קבר, איז מיט שטאָלץ געשטאַנען אַ נייע שטראַמע יונגע הייזל, וועלכע האָט מיט אָפּטימיזם געקוקט אויף דער צוקונפט.

טראָץ די פאַרשיידנאַרטיקייט אין דער פיזישער געשטאַלט פון די הייזלעך האָבן זיי געהערט צו איין און דערזעלבער אָפּשטאַמונג — אַלע אילייער הייזלעך מיטן אויסנאַם פון 3 זיינען געווען האָלצערנע. נאָר פריידקעס הויז איז געווען אַ מויער, די אַנדערע צוויי זיינען געווען חייה גאָלדעס און בניאָמקעס „ליעפיאַנקעס” וועלכע זיינען געווען אויסערליך מער ענליך צו מויערן ווי צו די האָלצערנע הייזלעך.

אלזא אַלע גאַסן און געסלאַך האָבן געפירט די פויערישע וועגענער צום מאַרק, וועלכע האָבן זיך אין אים אריינגעגאָסן, ווי טייכן פון פאַרשיידענע ריכטונגען אין ים.

וואָס אַזעלכעס איז געווען דער מאַרק געדיינקט איר דאָך אַלע?! דאָס איז געווען אַ גרויסער ברוקירטער קוואַדראַט שטח, וואָס איז געווען אַרומגערינגלט מיט קראָמען און וווינונגען. אין מיטן דעם ליידיקן קוואַדראַט איז געשטאַנען ווי אַן אינדזל אין ים, אַ פיר־קאַנטיקער פּאַסאַזש פון געוועלבן און הייזער. אַמאָל האָט דאָס אַלעס געהערט צו יידן, אָבער ווען יוחנן שמעון ברוידא, האָט פאַרלאָזט איליע אין אָנפאַנג די 20־ציקער יאָרן פון דעם יאָרהונדערט, און איז אַוועק מיט זיין פאַמיליע אין קאָוונע, האָט ער כמעט אַ האַלבן פּאַסאַזש פאַרקויפט דער קריסטליכער פאַמיליע — קראַטאָוויטש, וואָס איז צוריקגעקומען פון אַמעריקע מיט אָפּגעשפּאָרטע דאָלאַרן.

יוהנן שמעון ברוידא, זייער אַ שיינער ייִד, אונזוערער אַ קרוב, וואָס איך געדיינק אים נאָר ווי דורכן חלום, האָט זיכער נישט געוווּסט אַז ער פאַרקויפט אין האַרצן פון שטעטל זיין פאַרמעגן גויִים גזלנים וואָס זייערע הענט זיינען שפּעטער פול געוואָרן מיט בלוט פון ייִדישע קרבנות וועלכע זיי האָבן אומגעבראַכט אין דער היטלער תקופה, צווישן זיי אויך מיין גאָט׳סזעליקן פאָטער, אבא, הי״ד.

די עקאָנאָמישע לאַגע פון שטעטל האָט זיך באַזירט, די לעצטע יאָרן, אויף ברייטן הינטערלאַנד פון דער פּויערישער ווירטשאַפט. זייער עקזיסטענץ אין אומגעגנד איז געווען געבויט אויף דריי נאַטירליכע באַפעסטיקטע און געזונטע פונדאַמענטן:

1) אויף דער אגראַר פּראָדוקציע, וועלכע איז פון תמיד געווען דער עיקר פון דעם פּויערישן לעבן.

2) אויף די גרויסע זומערדיקע פּאַרדינסטן פון די פּויערישע פאַמיליעס וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיטן זאַמלען שוועמלעך די „באַראָוויקעס", וואָס האָט זיך געצייגט די לעצטע יאָרן פאַר זייער אַ ווייכטיקן פרנסה קוואַל.

3) אויף די באַדייטנדע פאַרדינסטן פון דעם ווינטערדיקן טראַנס־פּאָרטירן די בוימער פון וואַלד צום באַן סטאַציע אין קראַסנע, אָדער אין די קאָנצענטראַציע פּלעצער ביי די ברעגן פון טייך.

מיטוואָך איז אַלזאָ געווען דער צענטראַלסטער טאָג פון דער ייִדישער פרנסה אין שטעטל. די טויזנטער פּויערים וואָס זיינען אָנגעקומען אין מאַרק האָבן מיטגעבראַכט אין זייערע וועגענער אַגראַר פּראָדוקציע, לעבעדיקן אינווענטאַר, און אַנדערע נאַטירליכע רייכטשאַפטן:

קעז, פּוטער, שוועמלאַך, פלאַקס, פעלכלעך, חזיר־האָר, קי, פערד גרינסן, פּרוכט, א. א. וו. די טויזנטער פּויערים האָבן מיט זייערע וואָגנ׳ם און פּראָדוקציע באַזעצט דעם גאַנצן מאַרק ווי אויך די אַרומיקע גאַסן ביים מאַרק. און כדי צו קענען זיך באַוועגן און דורכ־גיין דעם מאַרק פון איין פּלאַץ צום צווייטן, האָט מען באַדאַרפט אַ אַקראָבאַט זיין צו קענען לאַווירן צווישן די פערד, קי, וואָגנס און אַנדערע אויסגעשטעלטע פּראָדוקטן.

אַזוי ווי עס איז פאַרשטענדליך אַז די פּויערים זיינען געווען די פאַרקויפער אַזוי איז נאַטירליך אַז די איינקויפער זיינען געווען ייִדן. פון זיי זיינען נאָר איינציגע געווען איליער, די אַנדערע זיינען געווען פון אומגעגנט איבערהויפּט פון קורניץ און דאַלהינאָוו.

די סוחרים האָבן זיך געדרייט צווישן די וועגענער, אָנקוקן די סחורה „טאַפּן" און אַוועקלייגן. ווייטער אָנקוקן פרעגן אַ פּרייז און פֿאַר־דרייען מיטן נאָז, אַז דער קוואַליטעט איז נישט גוט. דער פּרייז איז טייער, און בכלל... איז זי נישט ווערט אין האַנט צונעמען. טראָץ דעם האָט דער סוחר פֿאָרגעלייגט דעם פּויער אַ פּרייז — רעכענענדיק זיך מיט דעם פֿאַקט „אַז מיר זיינען דאָך שכנים..." אַז דער פּויער האָט נישט איינגעשטימט, איז דער סוחר „פֿאַרשוווּנדן"... אָבסערווירנדיק פֿון דערווייטנס ווי וועט דער פּויער רעאַגירן. ווען דער סוחר האָט זיך אָנגעשטויסן אויף דער נאַטירליכער קלוגשאַפֿט פֿון פּויער, האָט ער פֿאַרזוכט צושיקן צום פּויער זיין שותּף... אין פֿאָרם פֿון גאָר שפּאָגל נייעם סוחר, און אים פֿאָר־לייגן אַ פּיל ביליגערן פּרייז — ממש ווי מען זאָגט „מיט אַ פינגער אין אויג". אָפּטמאָל איז דער מיטל געלונגען... און דער פּויער האָט איבער־געלאָזט זיין פּרוי ביין וואָגן, כדי דעם ערשטן סוחר זוכן. דער פֿריערדיקער סוחר וועלכער האָט זיך געדרייט פֿון דערווייטנס, איז „פּלוצלונג" ערשיינען, ווי אַ מלאך הגואל... זיי האָבן נאָך אַביסל פֿאַרזוכט פֿאָרזעצן זיך שפּילן „אין קאַץ און מויז" אָבער דער וואָס האָט געהאַט שטאַרקערע נערוון האָט געזיגט. דער פּויער וואָס האָט זיך זייער געהיילט די מזומנים באַקומען, כדי „מאַכן לחיים", האָט זיך געווענדעט צום סוחר: „שכן מיינער" דו געפֿעלסט מיר, און טראָץ וואָס מען גיט מיר אַ העכערן פּרייז, האָב איך באַשלאָסן פֿערקויפֿן אַ „אייגענעם מענטשן". דער סוחר וועלכער האָט שוין אין קאָפּ געמאַכט דעם חשבון פֿון פֿאַרדינסט, האָט נאָך פֿאַרזוכט, אָנשטעלן אַ פּנים, האָט געזאָגט דעם פּויער: טייערער מיי־נער, מיין ערשטער פֿאָרשלאָג איז געווען צו הויך, אויב איך וועל עס קויפֿן לויט דעם ערשטן פּרייז וועל איך דאַרפֿן צולייגן... דער פּויער האָט זיך ממש „געדרייט אין דרייען" ער האָט שוין ניט געקענט אויס־האַלטן...... די פֿלעשל בראָנפֿן האָט אים געקריצט און גערופֿן... ער איז געשטאַנען צוטומלט און אַנטוישט. דאַן האָט דער סוחר געוויזן ברייט האַרציקייט און געזאָגט: מילא, איך וועל טאַקע פֿאַרלירן, אָבער מיין וואָרט איז הייליק „סלאָוואָ שווייטאַ" — וואָס טוט מען ניט פֿאַר אַ גוטן שכן... אַזוי איז דער עסק געמאַכט געוואָרן.

אָבער ניט אַלע מאָל איז דער וועג געלונגען. ווען דער סוחר האָט די נאַטירליכע פּויערישע קלוגשאַפֿט ניט געקענט בייקומען און דעם גוי „איינ־בייסן", איז צו זיין הילף גאַץ אָפֿט געקומען... די קליינע „שפּראַנזשינערנע" האַנט וואָג — וועלכע מען האָט „געקענט" אַביסל „רעגולירן"...

אַלע פּויערים, כמעט אָן אויסנאַם האָבן ליב געהאַט אַ טרונק בראַנפן, פונדעסטוועגן זיינען ניט אַלע געווען מיט דער זעלבער גייציקייט. אייניגע פון זיי, ווי זיי האָבן נאָר דערזען אַ לעבעדיקן גראַשן, האָבן זיי פאַרלאָרן דעם קאָפּ, און זיינען געלאָפן תיכף קויפן דאָס פלעשל בראַנפן כדי באַרואיקן זייער „דאָרשט" און דורכשווענקען דעם האַלדז מיטן ביטערן טראָפּן... אייניקע האָבן געוואָלט מיט-אַמאָל רייך ווערן... וועגן זיי וועל איך נאָך דערציילן. דער גרעסטער טייל פון די פּויערים, האָט קודם כל איינגעקויפט זיינע וויכטיגע באַדערפעענישן פון ערשטן געברויך; נפט, זאַלץ, צוקער, הערינג, טאַבאַק, שיך, מאַנופאַקטור א. א. וו.... ערשט דאַן זיינען זיי צוגעטראָטן צו דער הייליקער מלאכה... מאַכן אַ גוטן לחיים...

ווען מיר וואָלטן וועלן שילדערן דעם מאַרק טאָג מיט זיין גאַנצן פאַרנעם, איז גענוג צו דערציילן אייניגע עפּיזאָדן ווי די קצבים האָבן געקויפט „שטיקלעך", און ווי די פערד-הענדלער האָבן געקויפט און פאַרקויפט... כדי צו אָנשרייבן אַ דיקן בוך. ווער פון אייך געדיינקט ניט ווי זיי פלעגן פערקויפן אַ אַלטן פערד — אַ „פאַדלע" אַלעם אַ יונגן און געזונטן? — אַריינלייגנדיק דעם אַלטן פערד אַ הייסע קאַרטאָפל אין...... איר ווייסט שוין אַליין וווהין איך מיין... כדי די אַלטע פאַדלע זאָל ברויזן און שטורמען ווען מען פּרוּווט איר אוים, טראָץ דעם וואָס זי האָט נישט געהאַט קיין כח צו שלעפּן די פיס.

יעצט וועל איך דערמאָנען איין עפּיזאָד דער „ציוויליזאַציע" פון 20-סטן יאָר הונדערט וועלכע איז אָנגעקומען אין די מאַרק טעג אין איליע, אין פאָרם פון אַ קליין טישל מיט 3 קאָרטן.

איך האָב שוין דערמאָנט אַז דאָס זיינען געווען פּויערים וועלכע האָבן נאָכן פאַרקויפן זייערע סחורות געוואָלט מיט-אַמאָל רייך ווערן...

די פאָרשריט פון דער טעכניק אין אונזער יאָר-הונדערט האָט געעפנט נייע האָריזאָנטן פאַר שווינדלערייען:

אין איינעם פון די מאַרק טעג איז אַראָפּגעקומען אַ הויכער גוי מיט אַ פּאָר אונטערגעשטעלטע שותפים וואָס האָבן אים געדינט אַלעם פּסיכאָלאָגישע העלפער, די פּויערים אָפּנאַרן און באַרויבן. און אַוועקנעמען זייערע שווער פאַרהאָרעוועטע געלטער אין פאָרם פון שפּיל מיט 3 קאָרטן:

דער גוי האָט אַוועקגעשטעלט אַ קליינעם טישל און האָט אויף אים אַרויפגעלייגט 3 קאָרטן, פון זיי 2 קאָרטן מיט געפאָרטע צאָלן:

למשל 2, 4, 6, 8, 10 און 1 קאָרט מיט אומגעפּאָרטע ציפערן: 1, 3, 5, 7, 9. ער האָט די 3 קאָרטן אין אָנוועזנהייט פון די פויערישע צושויער דורכגעמישט און אויפן טיש זיי פאַנאַנדערגעלייגט. די ערשטע וואָס האָבן געוואַגט שפּילן זיינען נאַטירליך געווען זיינע שותּפים, און האָבן יעדן מאָל געוווּנען. ווען סתּם פויערים האָבן ענדליך אַרומגערינגעלט דעם טיש און געוואָלט שפּילן האָבן די שותּפים זיי „נישט געוואָלט צולאָזן" אָבער נאָך לאַנגע מי און וויכוחים איז די סתּם פויערים אויך „געלונגען" אָנפאַנגען שפּילן. די פויערים וואָס האָבן זיך פון דער-ווייטנס צוגעקוקט זיינען געווען איבערצייגט אַז זיי וועלן דאָ כאַפּן גליקן, ממש אַ גאָלד גרוב. זיי האָבן טאַקע אָנגעפאַנגען צו ערשט מיט קליינע סומען, און זיי האָבן ווירקלעך געוווּנען. די איבעריגע פויערים זיינען פון קנאה אַרויס די אויגן, האָבן זיי זיך געשטופּט פאַרויס — שפּילן און געווינען. אייניגע פון זיי וואָס האָבן געוווּנען קליינע סומען איינע נאָך דער צווייטער האָבן באַשלאָסן רייך ווערן מיט-אַמאָל, אַריינ-שטעלנדיק אין ריזיקא דעם גאַנצן פּדיון פון די פאַרקויפטע סחורות פון דעם פערד אָדער בהמה. זיי האָבן נאַטירלעך... פאַר שפּילט דעם גאַנצן סכום...

מיט אַזעלכע און אַנדערע „אַפּיאָרע"-פאָרמען איז די „טעכניק" אָנגעקומען אין אילייער מאַרק.

אַ גאַנצן טאָג האָט געדויערט ביז די פויערים האָבן פערקויפט זייערע פּראָדוקטן. ערשט פאַרנאַכט האָבן האַלב אָדער גאַנץ שיכור'ע פויערים זיך געזעגנט-ווינס [sic] אין זייערע וואָגענס און געבראָכן פון ביטערן טראָפּן, און די פרוי האָט געהאַלטן די בייטשן און געפירט דעם פערד אַ היים. ביז אָוונט האָבן לאַנגזאַם פאַרלאָזן די לעצטע פויערים דאָס שטעטל, איבערלאָזנדיק אויפן פּלאַץ פון מאַרק כל-ערליי שמוץ, כדי צו קומען דעם נעכסטן מיטוואָך ווידער פערקויפן און איינקויפן. די וואָס האָבן פאַרשפּילט זייער געלד, האָבן געגלויבט אַז יעצט האָבן זיי הונדערט פּראָצענט געלערנט דעם קונץ פון די 3 קאָרטן, און וועלן דעם נעכסטן מיטוואָך אָבגעווינען וויינינגסטענס פינפפאַך פון דער פאַרלאָרענער סומע... זיי האָבן אין דעם געגלויבט שטאַרק... ביז דעם נעכסטן מיטוואָך ווען זיי האָבן ווידער פאַרלאָרן דעם פּדיון פון זייער צווייטער בהמה.

דער מיטוואָכדיקער טאָג האָט געדינט דער יידישער באַפעל-קערונג צו מאַכן פרנסה. וועמען מער וועמען ווייניקער.

השואה

דער אונטערגאנג

חלק שלישי

דער אונטערגאַנג פון אייליע

(אַריינפיר)

עס הילכט נאָך אין אונדזערע אויערן דער אָפּקלאַנג פון באַשול־דיקונג׳ס אַקט פון אייכמאַנ׳ס פּראָצעס. צוהערנדיק די עדות פון די מיט נסים געבליבענע אין לעבן, זעען מיר אין אונדזער וויזיע אַ פאַרבייגייענדע שטומע דעמאָנסטראַציע פון מיליאָנען ייִדן: פאַרברענטע, דערשאָסענע, דערשטיקטע, און פאַרבלוטיקטע — וואָס טראָגן אַ גרויסן טראַנספּעראַנט מיט אַ אויפשריפט: מערדער! ציייגענדיק מיט מיליאָנען פינגער אויף אייכמאַנען. צעווישן די מאַרשירענדע סקעלעטן באַמערקן מיר אונדזערע מוטערס און פאָטערס; ברידער און שוועסטער; פריינד און חברים; באַקאַנטע און לאַנד׳ס־לייט, וועלכע זיינען מאַסנווייז אומגעבראַכט געוואָרן מיט אַלע משונה׳דיקע מיטלען, וואָס די נאַצישע באַרבאַרישע האָרדן מיט אירע מיטהעלפער האָבן ערפונדן מיטן צוועק צו פאַרניכטן און אויסראָטן דאָס ייִדישע פאָלק פון אונטער דעם הימל.

ס׳זיינען פאָרגעקומען פאַלן אין דער אור אַלטער געשיכטע, ווען ווילדע פעלקער און שבטים זיינען איבערפאַלן שכנות׳דיקע לענדער, מיט דער שטרעבונג זיי באַזיגן און פערשקלאַפן. אָבער אין שטורם פון קאַמף ווען דאָס בלוט האָט געזידט — און ניט ערמעגליכט קיין קאָנטראָלע פון פאַרשטאַנד, האָט דער קריג אָנגענומען אַ כאַראַקטער פון פאַר־ניכטן דעם פיינד: שעכטן פרויען און קינדער אַלטע און קראַנקע דאָס האָט אָבער שטענדיק געטראָגן אַ ספּאָנטאַנעם כאַראַקטער וועלכער איז אויפגעשוווּמען אין ברען פון קריג, וועלכער איז געפירט געוואָרן אויף לעבן און טויט.

דאַגעגן די אויסראָטונגס מעטאָדן געגן דעם ייִדישן פאָלק, וואָס האָט געפירט אַ קולטורעל פאָלק אין 20־סטן יאָר הונדערט, האָט ניט קיין שום פּרעצעדענט אין דער לאַנגער געשיכטע פון פעלקער און לענדער. אין דעם פאַל האָט אַ פאָלק, אַ שטאַט, מיט זיינע אַלע מאָדערנע דינסט־אַטריבוטן פּלאַנירט דעם אויסראָטונג׳ס פּראָצעס פון ייִדישן פאָלק, מיט קלאָרע געדאַנקען און קאַלטקייט, און מיט פאַרביסענע קאָנסעקווענץ — פאָרגעזעצט דעם פאַרניכטונג׳ס פּראָצעס ביזן סוף.

מיט אַלע מאָדערנע מיטלען פון דער וויסנשאַפט און טעכנאָלאָגיע, מיט דער הילף פון פּסיכאָלאָגיע און מענטשן נאַטור קענטעניש, איז

אויפגעשטאַנען אַ ריזן אָרגאַניזירטע קראַפט און אָנגעגריפן אַ פריד־ליכע אומשוצבאַרע באַפעלקערונג: מענער, פרויען, קינדער, אַלטע און קראַנקע. זי האָט זיי אין די לאַגערן געוואָרפן, אויסגעמאַטערט מיט שווערע אוממענטשליכע ארבייט, אויסגעהונגערט, דורך שרעק זיי גייסטיק און פיזיש צובראָכן, דערנידעריקט, און געטויט זייער לעבנס־לוסט, ערשט דאַן, מיט אַלע מיתה משונה׳דיקע מיטלען האָבן זיי די מיליאָנען אומגעבראַכט. אַלע עטאַפּן האָבן זיי רעאַליזירט לאַנגזאַם און סיסטע־מאַטיש, ניט איבערציענדיק מיט אַ מאָל די שטריקל, כדי זייערע קרבנות זאָלן ניט באַשליסן שטעלן אַ אָרגאַניזירטן ווידערשטאַנד.

אַזוי האָבן זיי דורכגעפירט סיסטעמאַטיש און קאָנסעקווענט זייער טייוולאָנישן פּלאַן אין אַלע ייִדישע שטעט און שטעטלאַך, ווו נאָר זייער פוס איז דורכגעגאַנגען און זייער האַנט האָט דערגרייכט.

אויך אונדזערע טייערע אומפאַרגעסליכע שטעטעלע איליע, מיט אירע געטרייע ייִדן, זיינען אומגעקומען מיט די זעלבע מיטלען, און מיט די זעלבע וועגן.. די טויט אַקציע איז דורכגעפירט געוואָרן אין צוויי באַזונדערע פאַזן. דער ערשטער עטאַפּ, וועלכער האָט אַרומגענומען די מערהייט פון דער ייִדישער באַפעלקערונג, איז פאָרגעקומען אין כ״ט אדר תש״ב 17/3/42. די צווייטע און לעצטע אַקציע, נאָך וועלכער ס׳איז כמעט ניט פאַרבליבן קיין שריד און פליט, איז פאָרגעקומען דעם 6.9.1942.

20 יאָר זיינען שוין פאַרגאַנגען פון דאַן און אונדזערע איינצעלנע מיט נסים לעבן געבליבנע פליטים האָבן אין וועג פון זייער קאַמף פאַר זייער פערזענליכן לעבן און עקזיסטענץ פאַרגעסן פיל פון די גרויליכע גרוויזאַמע געשעהנישן אין פאַקטן. אָבער אפילו דאָס ביסל וואָס זיי געדענקען און באַשרייבן אין די קומענדע איבערלעבונגען, איז גענוג צו אויפטרייסלען דעם געוויסן און איינקריצן דאָס אין אונדזער האַרץ אויף אייביק.

איליער ייִדן אויף דער גאַנצער וועלט. געדענקט און פאַרגעסט נישט אויף שטענדיק די אכזריות׳דיקע טאַטן פון די נאַצי׳ם און זייערע העלפער וועלכע האָבן אומגעבראַכט אונדזערע עלטערן און פריינט און אָפּגעווישט פון אונטער די הימלען אונדזער געליבטע געבורטס שטעטעלע איליע. אין דער ריכטונג ערציט אויך אייערע קינדער און קינד׳ס קינדער. ביזן סוף פון אַלע דורות.

די רעדאַקציע

יזכור

יזכור אלהים!

את נפשות קרבנותינו הקדושים והטהורים, שמסרו את נפשם
על קדוש שם שמיים וכבוד עם ישראל:

את הורינו נשינו וטפנו, אחיותנו ואחינו וכל שאר קרובינו. ידידינו שכנינו ומכירינו וכל יהודי עיירתנו: שנרצחו, עונו, נצמתו, נכרתו, נטבחו, רוטשו, נשרפו, נגדעו ונעקרו מעץ החיים, בעודם באיבם, בכל מיתות משונות שהמציא השטן הנאצי ועוזריו האכזריים — בימי העברה של השואה הגדולה ביותר בתולדות עמנו.

אנו יוצאי חלציהם: בניהם ובנותיהם, אחיהם ואחיותיהם, ידידיהם ומכיריהם — שרידי ופליטי חרב האויב בכל אתר ואתר, מנציחים בזה את מעשי גבורתם לנצח נצחים. הייהם ומותם האכזרי והטראגי ישארו לעד חקוקים על לוח לבנו. בגן עדן תהיה מנוחתם, ונשמותיהם תצרורנה בצרור החיים עם כל נשמות גדולי האומה וגבוריה. וינוחו בשלום על משכבם עד קץ הימים ויתפללו יחד אתנו לביסוסה והאדרתה של מדינת ישראל, עד עולם.

נחרות לעד על לוח לבנו, את פשעי הוונדלים צמאי הדם הטהור והנקי שנשפך כמים. את זעמנו ורצון הנקמה הפועם בלבנו, את עברתנו הזועקת לשמים, נוריש לבנינו ובני בנינו

אחרינו, עד סוף כל הדורות.

קדושי השואה*

אבריל גדליה
" דבושה
" חיים
אבריל אליהו
" חייה
" נחום
איידלמן זאב וולף
" שרה
אלפרוביץ יוסף
" בתיה
" אסתר
" לאה
אלפרוביץ וולף
" איטקע
" משקע
" יצחק
אלטוך מנדל
" שרה לאה
" יהודה
" מיכאל
" הודה
" רבקה
" לייבע
אלטמן רשקע
" רחל
" שפרה
" ישעיהו
" אלי'משה
אפשטיין רוחה לאה
" חנא

אפשטיין אסתר
אפשטיין שבתאי
אקמן חיים שמעון
" רחל
" טייבל
אקמן ראובן
" שימקע
אקמן חייה
אקסלרוד אסנה
" בצלאל
" חייה
" יפה
" דינה
ברוידה יעקב
" מרה פייגה
" חייקה
" בנימין
" שפטאל
ברוידה בן ציון
" שרה
" נח
" אליעזר
ברוידה חווה
" חייקע
" אלטקה
" דבורה
" אלתר
" חיים
ברוידה שרה רשה
" פייגל

* רבים מהילדים אינם מופיעים כי שמותיהם נשכחו

ברונשטיין ינטה
" יעקב
" אלימלך
ברוכין זאב וולף
" רחל ו־3 ילדים
ברונשטיין בנימין
" שרה
" אליהו
" מנדל
" נחום
" לאה
" בן ציון
ברונשטיין יעקב משה
ברודנו פריידקע
בוקספר זיסל
" חנה רייזל
" ברוך
" יוכבד
" אברהם
ברמן ישעיהו
" שרה
" אהרן
ברמן שמעון
" פרלה
ברמן בנימין
" לובה
" הבת
גורדון יעקב
" שפרה
" הינדה
" שיינדל
" שרה

גורדון הבן
גרינבלט קלמן
" רחל
" גיטל
" יצחק
" אליעזר
" אפרים
גרינבלט שמחה
" פסיה
" מרים
" יצחק
גופין נחמן
" אלקע
" מטלה
" אברהם
גלמן ירחמיאל
גלמן ישראל
" פייגל
" אפרים
" מירל
" חייקע
גלמן פסח
" מלכה
" דוד
" שרה'ל
גיטליץ דינה לאה
" ליבע־פעשע
" שרה
" באשקע
גרינהויז ביילה
" חווה
" רוחמה

גרינהויז ליפשה
גרוזביין שושה חייה
" רישקע
" פייגל
" חייענע
גוטמן משה
" רשה
" עזר בר
" לייקה
" אלקה
" בריינה
דוקשיצקי יעקב לייב
" יוכבד
" חייה זלדה
דנישבסקי אלטה
" רחל ?
דוברובסקי חייה דבושה
דרויץ לייב
" פאייע
דינרשטיין אסתר מלכה
וויינס משה דוד
" פרלה
" בתיה
" אסתר
וויינס אברהם
" אסתר
וינסווער אליעזר
וייזנפלד ישראל
" נחמה
" חייה
" רבקה
" חיים

זבודניק ביילה
" הינדה
" מולע
" לייזר
זבודניק משה
" (קומפינסקי) שרה
זוט משה
" פייגל
" רחל
זרצר הירשל
" חייה ליבע
זלמנובסקי אברהם
" דבורה
זלטן שרה
" זאב
" משה
" אברהם
" יעקב
" מלכה
זיסמן יוכבד
זיסמן ברוך
" לאה
" חייה
חדש שניאור
" שרה רחל
" חייה ציפה
חייקין דוד
" רבקה
" גיטל
" לייבקע
חייקין זלמן
" פניה

חייקין שולמית
" אבא
חייקין חיים דוד
" אלטע
" צביה
" אסתר
" לאה
חייקין דישקע
" חיה מינע
" מרדכי
" רבקה
ירושבסקי אברהם איצה
" רודה
" גיטל
" חנה
" אברהם
ירושבסקי אליהו
" משה
ירושבסקי חיה אסנה
יעסל אליהו
" חיה גולדה
יעסעל חיינה
" יצחק
לוין ברוך
" בריינה
" ליישקע
" ישעיהו
" הנדל
" דישקע
" איטקע
" שרה
לוין חיים אלי

לוין שיינדל
לוין שלמה
" רייזל
לוין מנדל
" אברהם יעקב
" שרה איטה
לוין אסתר מלכה
" אלקה
לוין ראובן מאיר
" שרה רבקה
לוין פרלה
" יהושע
לויט חיה
" שרה
" אליהו
ליברמן חיינה
ליפק הענדע
" ישראל ברוך
" חייה
לפידות ישראל
" חיה דישקה
" משה אהרן
" אברהם
לפידות לייב
" מרים
לפידות משה
" רחל
" בנימין
" איסר
לפידות יעקב
" אשתו
לפידות הניע

לפידות שרה
" אסתר רחל
לברפרב שמואל
" חייה שינע
" נחמה
" אלימלך
" יהושע
" לאה
" ישעיהו
" מאיר
מנא"ה משה
" אלטה
מזא"ה נחמה
" חיים הנדל
מרגלים סרקה
" פייגה
מנקעס אברהם
" חייה איטה
" מטלה
מרדכוביץ מרה
" ליבה
" אברהם
נפח שושה
" רבקה
" רחל
נפח פישקה
נפח רוחה לאה
" אברהם
נפח חיים
" צביה
סוסמן וולף
" חייקה

סוסמן בלומה
" שרה
סוסנסקי חיים אברהם
" הירש
" זלדה
" רוזה
סוסנסקי שמואל
" חייקע
" צילה
סינדר אלי משה
" ליפשה
סינדר אליהו
" ליבע מירקע
" חנה
" לאה
" פשקה
סינדר פסח
" לאה
סינדר אליהו בן יוסף
" איידלה
" מאיר
" בת
סינדר ליפא
" בתיה
סינדר יוסף
" מיכלה
" ציביה
סינדר שרה רחה
" מלך
" וולף
סינדר שרה
" פסח

סינדר ברל
סינדר שמואל
" נחמה
סינדר מאיר
" אסתר
סינדר מוטל
" שיינה
" רבקה
" יצחק
סינדר אייזיק
" פייגל
" לייב
" רייזל
" זאב
סינדר יענקל
" חוה
סינדר חיים
" דבורה
" מאיר'קע
סינדר רחה
" שרה'ל
" חנה לאה
" טוביה שלמה
סוסנסקי שאול
" חנה
ספוז'ניק אליהו
" חשה איטה
ספוז'ניק הירשל
" לייצע
ספוז'ניק חנא
סקלוט נכה
" שמעון לייב

סולומניסקי אליהו
" חייה
" אפרים
" ישראל
" שמואל אייזיק
" מרים אלקע
סולומינסקי חשקע
" יהודה
סגלוביץ יחיאל
" חנה
" מירל
" רוזה
פידלר לייב
" ינטה לאה
" איטקע
" הירשל
פינקל שיינקה
פרם משה
צימרמן אלציק
" גיטל
" שרה
" קופל
צ'רנה ישראל
" חייה פייגה
" אברהם יצחק
ציפלוביץ יצחק
" שרה'ל
קאופמן אפרים
" רשי ציפה
" אליעזר (רובינציק)
קאופמן שלמה
" חנה

קאופמן שרה	קופלוביץ משה
" משל'ה	קופלוביץ משקע
קגן ראובן	" בילה
" בתיה	" חייה דישקע
קגן שמולקע	קופלוביץ עזריאל
" חנה רייזל	" איטה מינה
" משקע	" ליבה
קוגל יעקב	" רחל
" פרומה	קופלוביץביילה מלכה
" חייה	" ראובן
קוגל שמואל	קופלוביץ הלל
" פרלה	" שיינה
" רחל	קלויץ חיים
קוגל נתן	" חייקה
" נישקע	" משה שמואל
" חיים	" בת
" וולף	קלוק בנימין
" ריבל	" שרה
קופלוביץ אבא	" בן
" גיטל	" אסתר
" מלכה	קרמר שלמה
קופלוביץ דוד	" ליבע
" אסתר	" שיינה
" יכנה	" שוסה
קופלוביץ אלתר	" אברהם
" פרלה	קצוביץ חיים
" אלתקה	" שרה'ל
קופלוביץ חיים אברהם	קצוביץ שלמה זלמן
קופלוביץ יעקב	" איטקע
" חייה	" דישקע
" אלקע	" בתיה
" ריסיה	" לאה

רובין זאב
" איטקע
" רוזה
" מאירים
רובין הירשל
" גולדה
רבונסקי לאה
" יעקב
רוגוזין אליהו
" חנה
" פרומה ריבה
" יעקב משה
רוגוזינסקי אליהו צבי
" פריידל
" מרדכי
" שלמה
" מנדל
" רייזל
" רבקה
" מרים
רודרמן ירחמיאל
" תמר
" בת
רבינוביץ ברל
" אסתר בתיה
רוזין בן ציון
" דבורה
" חייה שרה
" חנה
" אברהם
" הירשל
רודניצקי ברוך

רודניצקי גיטל
" ויכנע
ריער נח
" חייה פסיה
" טייבה
" יצחק
" דוד יעקב
ריער חיים
" אלטר
" פייגה
" איטקה
" רייזל
ריער לייבל
" רוחקה
" איטקה
" יעקב
" בתיה
" שרה
ריער איסר
ריער זלטקה
" בלומה
" אסתר
" טמה
ריער פיישקע
רוכין מינקה
רמז אברהם אלי' — הרב
" טייבל — הרבנית
רבצוק מאניע — לבית רמז
" משה חיים
" סימע
" אהרן
רזניק ישראל

רעזניק חייה שרה'קע
רפסון אליהו יוסף
שולמן אליקים
" אסתר
שניידר יצחק
" שפרה
שפירא ברוך
" איטה מרה
" מלכה
" ז'ניה
" מנשה
שפירא ירחמיאל
" יוכבד
" העניע
" חיים
שפירא ירמיהו

שפירא איטקה
" יעקב
" פסח
שפירא זלדה בתיה
" אלטע
שפריירגן חיים
" רשה
שרמן שיינה
" יחיאל
שרמן שלמה זלמן
" לאה
" פאיה
שרתוק אסתר — לבית רמז
" אליהו
" רבקה
" אהרן

דוד רובין

סיפור הנדודים והדמעות

אני דוד רובין יליד שנת 1918 בעיירה ווילייקה ותושב העיירה איליה עד למלחמת העולם, מוסר בזה עדותי לפרטיה:

ב־17 לספטמבר 1939 נכנס הצבא האדום לעיירתנו. חלק מבני הנוער היהודי שבעיירה, שגויסו ברובם קודם לכן לצבא הפולני, נהרגו בקרבות עם הגרמנים, חלק אחר נפל בשביים. כל השאר נשבו ע״י הרוסים לאחר שחדרו לאזורנו, האחרונים הזרו אח״כ לעיירה.

לאחר שהרוסים ביססו את שלטונם במקום, הם הכריזו על הלאמת מפעלי התעשיה והמלאכה שהיו בעיירה ובעליהם נלקחו אחר כבוד, בהתאם לסעיפי החוקה הסובייטית. החנוונים הזעירים המשיכו לפי שעה במסחרם, באמצעות המטבע הפולני — ה„זלוטי", כדי להסל את המלאי שלהם. עם שינוי המטבע העובר לסוהר והנהגת הרובל הסובייטי, בינואר 1940, הושם קץ למעשה, גם למסחר הזעיר. בלחץ המיסים המוגברים נאלצו החנוונים לסגור חנויותיהם. הנוער היהודי פנה לעבודה והסתדר במקומות שונים. רבים מצעירי העיירה עזבוה ופנו לערים הגדולות. כל השאר התמסרו בשקידה ללימודים בבתי ספר למלאכה. הם למדו רוסית בשקידה ונרשמו למקצועות טכניים ומכניים שונים: נהגות, מלאכת הטרקטור, וכו׳. בעלי המלאכה התארגנו ב„ארטלים" — צורת ארגון קואופרטיבית ממשלתית. כמעט כל מנהלי הקואופרטיבים היו יהודים. כמו כן הסתדרו רבים מהם כפקידים בכירים במשרדים ומוסדות ממשלתיים. כן עבדו רבים בסובייט העירוני ובמוסדות אחרים. באחת — רבים היו המפעלים, בתי העסק והמחסנים, שהתנהלו ע״י יהודים. היחסים ההדדיים בין היהודים לאוכלוסיה הנוצרית (ביילורוסים ופולנים) טובים היו, בדרך כלל.

כך ובדרך זו התנהלו החיים בעיירה עד לראשית יולי 1941. אז נכבשה העיירה ע״י הגרמנים. היה זה בשבועות הראשונים למלחמת הגרמנים נגד רוסיה. רק חלק קטן מהנוער היהודי הצליח לעזוב את המקום, עם נסיגת הצבא האדום. בגלל חוסר באמצעי תחבורה לא ניתנו אפשרויות לכך; ריחוקה של תחנת הרכבת ושיבוש מהלכיה לא איפשרו זאת. רבים ניסו לברוח ועזבו את העיירה, אולם חזרו אליה כעבור

ימים מספר, לאחר שנוכחו לראות כי נחסמו כל הדרכים. נוסף לכך פעל כאן גורם נוסף; עד הרגע האחרון לא האמינו היהודים, כי אכן, עלול הצבא האדום להתמוטט ממהלומות הגרמנים שניתכו עליו; הם בטוחים היו בנצחון הרוסים. אף עובדה זו מנעה את בריחתם.

כבר מהימים הראשונים לכיבוש, הצטיין השלטון הגרמני ב־אכזריותו היתירה כלפי האוכלוסיה היהודית. קצין המחוז איש ה־ס. ס. צווה על היהודים בחודש ספטמבר 1941 לעבור לגיטו. בפקודתו הורכב גם „יודן ראַט" ובחבריו נתמנו: סנדר אייזיק, קויפמן שלמה, בן־ציון ברוידא — בראשות משה זוט. באותם הימים המשיך חלק מיהודי אילייה, לגור לפי שעה מחוץ לגיטו. במרחק של 2 ק"מ מהעיירה היה בית הרושת להפקת זפת, שם התגררו כמה וכמה משפחות יהודיות, בתוכן משפחתנו — משפחת רובין, משפחת קופלוביץ ואחרות. גם מהגיטו היו יהודים באים יום יום לעבודה בבית החרושת. מכאן ואילך נמשכו החיים והורגלנו כאילו לגזירות.

מצב האספקה בגיטו

הקצבת מצרכי מזון לאוכלוסיה היהודית בגיטו, היתה מצומצמת מאוד. הדאגה לכך הוטלה עליה עצמה. אלה שחיו מחוץ לגיטו שימשו כמתווכים עיקריים, ב„עיסקות" השונות שנעשו עם האוכלוסיה הלא יהודית, אשר סיפקה מצרכים אלה לבית המרקחת ומשם למקומות אחרים. גם יהודי הגיטו — בחוזרם לעת ערב מעבודתם בחוץ — היו מכניסים אתם מצרכי מהיה בסתר. כתוצאה מכך הושגו המצרכים האלמנטריים. העניים ביותר נעזרו על ידי כלל האוכלוסיה. רוב העיסקות הללו נעשו בדרך כלל בדרך של מסחר חליפין, ששגשג והתפתח באותם הימים. רופאים יהודים לא היו בעיירה בכלל גם לפני המלחמה. מחוץ לגיטו התגורר רופא פולני בשם סטניסלב יקסטיר. כהומניסט גדול ואוהב אדם, לא שם לב לסכנות, היה מסתנן לגיטו על מנת להגיש עזרה לחולים — שלא על מנת לקבל שכר. גם אשתו שהייתה רופאה הלכה בדרכו וקיימה יחסי אנוש עמוקים כלפי האוכלוסיה היהודית: עוד בשעת השלטון הסובייטי נתחבבה משפחה זו על כלל האוכלוסיה, וד"ר יקסטיר נבחר כחבר ה„גורסובייט" — מועצת העיר.

ראשיתה של מחתרת ויום השחיטה:

בראשית ינואר החל הנוער היהודי לגלות סימני התנגדות ראשונים, לשלטון הנאצי. היוזמים באו מחוגי פליטי וורשה, לודז' ורוסיה, שהגיעו לעיירה ולסביבתה בסוף 1939. בהדרגה נתארגנה תנועת מחתרת שהתקשרה עם הפרטיזנים, שפעלו כבר באיזור מינסק — פלשצניין והתקרבו גם לאיזורנו. כך התנהלו החיים בעיירה כמעט ללא שנוי ניכר, עד בוא יום הטבח הגדול.

בעיירה חצנציין הסמוכה לאילייה, עבדה האוכלוסיה היהודית, שמנתה כ־70 נפש, בבית הרושת לשימורי בשר ונקניק בפיקוחו של גרמני איש ס. ס. בערבו של 14 למרץ 1942 — במוצאי שבת — פרצה קבוצת פרטיזנים מיערות הסביבה אל בית ההרושת בחצנציין, ההרימו את כל תוצרתו ולקחו בשבי את מנהלו, איש הס. ס. למחרת יום א', 15 למרץ, כבר בשעות הבוקר המוקדמות, הגיעו לאילייה משמרות שוטרים מוויליקה והסביבה. הפריצה לבית־החרושת ואשמת הקשר האירגוני עם הפרטיזנים, הוטלה על כל יהודי אילייה. אנשי ס. ס. זינקו גם לכפרי הסביבה, אולם הזרו למחרת בערב — 16 למרץ — לאילייה עם תגבורת גדולה של צבא ומשטרה. אכן, ליבם של יהודי אילייה ניבא להם רעות; אותו לילה היה להם ליל שימורים, הכל ישנו שנתם הטרופה כשהם לבושים. בכל בית היה מישהו ער לכל רחש וניד שבחוץ. אעפ"כ לא האמינו כי הגרמנים עושים כבר הכנות לטבח כללי. הצעירים השכימו למלאכת יומם ביער ובטרם עלתה השמש פנו כבר כמה מהם לדרכם.

משהאיר היום, הסמו הגרמנים את כל מבואות העיירה. בנקודות שונות ובכל הדרכים שהובילו לגיטו הוצבו משמרות חיילים מזויינים ומצויידים במקלעים. אנשי משטרת העזר, שגויסו מבין האוכלוסיה הביאלורוסית המקומית ושוטרים ליטאיים שהובהלו מבחוץ, החלו ללכת מבית לבית. אנשים נשים וטף גורשו מבתיהם והוכרחו לרוץ לנקודת הריכוז שבכיכר השוק. ארבעה אנשי ס.ס. ב־2 מגררות מזויינים הגיעו גם לביתנו שע"י המזפתה שמחוץ לעיירה, לקחו אתם את בני משפחתי, את כל הפועלים והילדים והובילום למקום הריכוז. אחי מירים רובין — נער בן 16 — שנלקח מעבודתו ע"י איש ס. ס. נורה ונרצח לעיני כל לפני פתח הבית ונשאר שוכב בתוך שלולית דם גדולה. כל היתר הוכרחו לרוץ...

תוך כדי ריצה ראיתי רבים מחברי שניסו להמלט דרך הנהר הקפוא, בכוון ליער. הגרמנים דלקו אחריהם והמטירו עליהם אש שוטפת ממקלעים. אף מלווינו אנשי הס. ס., נתעכבו ופתחו באש אחרי הבורחים. במו עיני הייתי עד למותם של רבים מחברי. לאזני הגיעה זעקת אימים של אבי וולף רובין; — „מה מתרחש כאן? לאן מריצים אותנו?" הוא לא יסף יותר... איש הס. ס. הנחית מכה על פניו, הוא החל שותת דם והחריש... כך הגענו לככר השוק. מרבית האוכלוסיה היהודית נתרכזה כבר במקום. תינוקות ועוללים, נשים זקנים וישישים, עמדו צפופים ורעדו מפחד וצינת כפור. בלי הרף התמידו וזרמו קבוצות חדשות שהובהלו בריצה ע"י הרוצחים. ברחוב ה„3 למאי" התגלגלה גופתו של הצעיר יעקב ברונשטיין. הוא ניסה להסתתר במחסנו של התושב הנוצרי ווירמיי, אך הלה מסרו לידי אנשי ס. ס. שרצחוהו בּיריה בו במקום. חולים וישישים שלא היה ביכולתם ללכת, נורו בבתיהם, על יד השלחן או בשכבם במטותיהם.

רבים מהצעירים שנאספו בכיכר, החליטו להתנגד לגרמנים ולנסות לברוח. הם אמרו להוריהם: „הבה נתנפל על שומרינו וכל אחד ינסה לברוח ככל אשר יוכל". הוריהם (וקודם כל האמהות) התנגדו לכך. עד הרגע האחרון האמינו בתשועת אלוקים. כשעיניהם כלות וליבם מכורסם מיאוש ויתרו הצעירים על נסיונם. ראיתי את שוחט העיירה — ר' אברהם יצחק — לבוש בגדי יום טוב וטליתו תחת בית שחיו — כולו הדרת פנים והילת השכינה, מובל לככר השוק. במשך כל הדרך וגם בככר, לא פסק מקריאת פרקי תהילים.

...כך הוסיפו ה„פריצים" הגרמנים, גרוריהם ועוזריהם, להריץ ולרכז את יהודי העיירה אל ככר השוק. יותר ויותר נצטופפו המובלים במקום האיסוף, כשהם רועדים מצינת כפור של יום חורף. אל הככר קרבו עגלונים נוצרים, מבין גרורי הגרמנים ומסרו לאנשי ס. ס., שביער הקרוב מסתתרים צעירים יהודים מצויידים בגרזנים. קבוצה של אנשי משטרה יצאו מיד למקום בהדרכתם — ולאחר שהות מה, חזרו והביאו עמם כ-15 צעירים, מוכים ופצועים אל הכיכר. אנשי ס. ס. הרוצחים לא הסתפקו בקרבנותיהם היהודים, אלא התאוו לשדוד גם רכושם. קול עבר בין נאספי הכיכר: כל מי שימסור מרצונו הטוב את חפצי הערך שברשותו, ינצל. יהודים שהאמינו בכך, הלכו עם הגרמנים והראו להם היכן טמנו כספים וחפצי ערך. הגרמנים שדדו הכל ורצחום במקום. אברהם וויינס בן 36 התחבא במחסן עצים. כאשר נמצא במחבואו ע"י

שוטר בילורוסי, אמר לו וויינס: „הרי אתה מכיר אותי, העמד פנים שלא ראיתני". השוטר הביא את אנשי ס.ס. ואז תפס וויינס מטיל ברזל והכה על ראשו של השוטר הבילורוסי, תוך הוקעתו כבוגד ופושע. אחר כך הסתער גם על אנשי ס.ס. אך נפל שדוד מכדורי השוטרים, תוך עמידתו על הייו וכבודו.

בצהרי היום — בשעה שתים עשרה לערך — החלו הגרמנים לברור מבין הנאספים את בעלי המקצוע וכוחות העבודה, שעדיין היו נחוצים להם. מלאכת סיווג זו נעשתה בעיקר ע"י „בילורוס" מקומי. כ־20 ראשי משפחה עם נשיהם וילדיהם „שנידונו לחיים" הוכנסו למחסן עצים, היו אלה בעלי המלאכה הנדרשים: נפחים, מסגרים, שרברבים, הרוקח וכו'.

— — אותה שעה הגיע במרוצה לככר, מלקים — יערן — מפקח פולני — ששיתף פעולה עם הגרמנים והיה ממונה מטעמם על היערות. הוא הכיר את משפחתי ולאחר התערבות אצל מפקד הס.ס., הורשה להוציא את משפחתי — משפחת רובין כולה — ממקום האיסוף שבככר השוק. חברתי הקרובה — שרה סוסמן צורפה למשפחתי כאשתי. אחותה ליובה — אם לילדה בת שנתיים — מסרה לה את ילדתה: „קחי את יהודית הפעוטה אתך" אמרה, „אולי בדרך זו תנצל אף היא". כך צורפנו, גם אני ובני משפחתי, אל קבוצת בעלי המקצוע שהושארו בחיים לפי שעה. גורל כל שאר היהודים היה ברור וללא אשליות.....

בתוך גן הירק של וויינס הוקם עוד בימי השלטון הסובייטי, בית קרור ענק לאהסנת פירות, מצרכי בשר וכו', ונכרה בור עמוק לצבירת קרח. ימת קרח זו, שימשה באותו יום קבר אחים גדול ל־900 יהודי איל[י]יה — גברים, נשים וטף.

— — היהודים שרוכזו בשוק, הובלו לבית קרור זה, כשמשני עברי הכניסה הוצבו אנשי ס.ס. מצויידים במקלעים. בהגיעם למקום נצטוו הגברים הנשים והילדים להתפשט ולרוץ פנימה. בהכנסם נפתחה עליהם אש מקלעים והם נפלו ישר לתוך ימת הקרח. זו היתה דרכם האחרונה של מרבית יהודי עיירתנו באותו יום עברות — —

לאחר גמר אותה ה„פעולה" שפכו הרוצחים הנאצים נפט על קירות הבנין כולו והציתוהו. האוכלוסיה הנוצרית המקומית שראתה זאת בעיניה ספרה אחר כך, כי במשך שעות רבות נשמעו למרחקים זעקותיהם ואנחותיהם של הפצועים, שלא הספיקו למות והאש עוררה

אותם מעלפונם... כך החל ראשית הסוף של איליה היהודית — קהילה בעלת עבר של מאות שנים — —

למחרת בבוקר עזבו אנשי הס. ס. והמשטרה הליטאית את העיירה. בפקודת ראש העיר והמשטרה המקומית, הועברו הניצולים לגיטו מצומצם יותר, בו התרכזו אלה, שהצליחו להחבא באופן כלשהו בבתיהם — ובתוכם גם הרב רמז ואחרים. כמה מאותם „מומחים" שחייהם נותרו להם לפליטה, נצטוו לצאת במגררות רתומות, לעבור בחצרות ובבתים ולאסוף את גויות המומתים בבתיהם. הגוויות נאספו ונקברו. הנותרים המשיכו בחיים חסרי בטחון ובציפיה ליום המחר. חיים אלה נמשכו קרוב ל־3 חדשים, אך הסוף הזמר לא התמהמה וב־7 ליוני 1942 בא הקץ לרובם.

יום חיסול השארית

אותן יערן — מפקח מלקים, שהציל בשעתו את משפחתי, היה כאמור, משתף פעולה עם הגרמנים. הואיל והכיר את יערות הסביבה היטב, ידע תמיד על המתרחש בדרכים; הוא ידע גם יפה את הדרכים שהובילו אל משכנות הפרטיזנים, והיה מוסר על כך לאנשי ס.ס. לאחר שמפקדת הפרטיזנים עמדה על המצב הוציאה עליו פסק דין מות. לא ארכו הימים ופסק הדין בוצע.

...היה זה בשבת ה־6 ליוני בשעות של אחרי הצהרים. שני פרטיזנים בלבוש אזרחי הגיעו ללשכתו של מלקים, נכנסו לחדרו ושאלוהו לזהותו. כאשר נענה הלה ואישר, כי אכן הוא מלקים, נצטווה להרים ידיו, החרימו ולקחו את כל מסמכי משרדו וירו בו. חיש מהר נפוצה הידיעה על כך בעיירה. יהודי הגיטו ראו כבר את הצפוי להם. אעפ"כ לא יכלו להתחמק מגורלם. מיד נחסמו כל הדרכים והחלו להגיע לעיירה כוחות ס. ס., צבא ומשטרה מווילייקה והסביבה. למחרת יום א' — 7 ליוני עם שחר, החלו הגרמנים בהכנות לחיסול הגיטו. משעות הבוקר המוקדמות ביותר, החלו להוציא את היהודים על נשיהם וטפם מבתיהם. מצוד הנפשות היה הפעם מדוקדק וחטטני ביותר; הגרמנים חיפשו בכל מרתף ובכל עליית גג. אם בשעת הטבח הראשון, הצליחו כמה וכמה יהודים להסתתר במרתפי הבתים שלהם, או במחבואים אחרים, לא היה זה אפשרי הפעם. המצוד נמשך כל שעות היום. בשעה חמש אחה"צ, הגיע אלינו למזפתה, ידיד נוצרי מימי ילדות, שהיה מעובדי משרדו של היערן מלקים. הוא תאר לפני כל המתרחש בעיירה ויען

לי למהר ולברוח, משום שבכל רגע עלולים אנשי ס.ס. להגיע ולקחת גם את כל שוכני המזפתה ועובדיה. הוא הרבה להפציר בי כי אברח, עַז היה רצונו כי אנצל. ומיד הסתלק מהמקום.

...עמדתי עם אבי האהוב בחצר וכאילו עסקנו בעבודה. ידענו את אשר יבוא. פתחתי ואמרתי: „אבי היקר! אם יקרים לנו החיים, עלינו היש מהר להמלט; הפעם אין מי שיצילנו מידם. מגיננו מלקים איננו עוד, מי יצילנו? הבה נכנס אל בין ערמות העצים והקרשים הערוכים כמגדלים, נסתתר עד יעבור זעם ונשאר בחיים". עודני מדבר, הבחינו עיני מרחוק בשיירת משטרה ואנשי ס.ס. שפנו בדרך המובילה למזפתה. האצתי באבי, הבינותי כי יעברו רק דקות מספר והרוצחים יגיעו אלינו. אבי ז"ל פנה אלי במאור פניו, כמו תמיד, הסתכל בי ארוכות ואמר: „בני היקר!" אם יש ברצונך למלט נפשך, עשה זאת ואל תשעֶה אלי, אולי יהיה האל הטוב בעזרך. אני לא אוכל להצטרף אליך, מה יהיה על המשפחה? אני אלך עמהם, את חברתי בחיים ובניה לא אשאיר! האתן כי תושמד המשפחה ואני אברח ואחיה בלעדם? לא, לא אעשה זאת. אך אם אתה בני רוצה בכך, אל יפול לבך, נסה וברח, אולי תצליח להמלט, ברכתי, ברכת אב אוהב, נתונה לך, באשר תלֵך ובאשר תהיה."

ר' זאב וולף רובין, הי"ד.

— — עיני התמלאו דמעות אך הוא הישיר מבט והסתכל ארוכות מעל לראשי... הוא פנה ונכנס הביתה. נשארתי המום עומד בחצר... הסתכלתי סביב, השמש ירדה והלכה מערבה, מקרוב נישא

אלי רעש גלי נהר אילייה, עצי היער עָמדו בלבלובם, אכן יפה הוא העוֹלם, הכל מסביבי חי ועתיר גוונים; אולם עלינו הוטל גזר דין של מוות ואבדון! . . .

טרטור מנועים לפני העצרם, פקודות גרמניות ניתכות, מכלול קללות הנשמע כנביחת כלבי ציד טורפים הוציאוני משטף הרהורי... אתנגד הפעם לגורלי ואמרוד בו, אני רוצה לחיות... חיש מהר קפצתי אל בין עָרמה גדולה של עֵצים מסודרים, הסתתרתי והייתי בלתי נראה, אך יכולתי יפה יפה לראות את הנעשה מסביב. אכן ראיתי הכל. היטב היטב ראיתי, איך הוצאו בני משפחתי וקרובי מהבית, ראיתי בהובילם את אבי היקר והאהוב, שעָמד בחצר והסתכל לנקודה בלתי נראית כאילו חיפש את מישהו, ראיתי איך הובילו את אמי היקרה; הם היו 13 נפשות ביחד. גם דודתי ושני ילדיה שברחו מרוסיה והסתתרו אצלינו, היו ביניהם; — אף ארוסתי שרה סוסמאן ובת אחותה יהודית, הפעוטה, שניצלו ביום הטבח הראשון כפי שסיפרתי, היו בתוכם. כל אלה הוצאו ע״י הגרמנים. הרוצחים ימח שמם הבחינו בהעדרי, הם חיפשו אותי היטב, ורק משהחל להחשיך ונבלע הכול בדמדומי ערב, הם הסתלקו, בהובילם אתם את יקירי ואהובי נפשי.

— — — הוספתי וישבתי דומם... כשחשכת לילה אפפה את הכל, יצאתי ממחבואי ובפעם האחרונה שמתי פני אל בית מגורינו. נכנסתי, הכל היה הפוך ומושלך באי סדר, ניכר היה כי נברו פה הרוצחים, בחפשם זהב ודברי ערך. לבשתי בגדים, נעלתי נעליים; חיש מהר הסתלקתי לעבר הנהר, חציתיו והגעתי ליער. הרחקתי מרחק מה; התישבתי על גזע עץ בפאתי יער והרהרתי על גורלי ודרכי. ממרחקים נישא אלי נפץ יריות, ניצוצות אש שהבהבו באויר, אי משם דמתה אזני לצוד הדי זעקות שבר ואנחות מעוכים. הבינותי כי ברגעים אלה משמידים הגרמנים את כולם. באין ניד והגה זעקתי כל כולי ומתוכי. אף כי אביתי לבכות בקול לא יכולתי, הדמעות לא באו, חשתי כי לבי היה לאבן. זעם אדיר כבשני, כעס מפעפע ורצון כביר לנקמה. עמדתי ונשבעתי כי אלחם על חיי וכבודי ואנקום ככל אשר תשיג ידי, עד הרגע האחרון ועד טיפת דמי האחרונה . . . . .

— — טרטור מכונות יריה וקליעי אש מכדררים מתעופפים, עוררוני מסערת רגשותי. הבינותי, כי בכדי להיות ראוי לשבועתי, עלי לכלכל מעשי בתבונה, שומה עלי מיד לעזוב את הסביבה, בדרך להגשמת משימת נקמתי. שמתי פני לעבר חצינציץ — אחוזה גדולה —

שלפני המלחמה השתייכה לאציל בורובסקי. ידעתי כי שם חיים עדיין כ־70 יהודים, ויש להודיעם בעוד מועד על הנעשה, למען יברחו וינצלו. אולי יאות גם חלק מהם להצטרף למלחמת הגנה ונקם בגרמנים. כך התקדמתי לבדי, שקוע במחשבותי — כברת דרך של 16 ק״מ. בשעה אחת לאחר הצות הגעתי לחצינציץ. דלגתי ועברתי גדרות תיל ובזחילה איטית הגעתי לאחד הבתים והתדפקתי בשקט על חלונו. בבית זה התגורר הזקן היים יוסף קופילוביץ ומשפחתו. בשמעו רחש קל מעבר החלון הוא ניעור אך חשב כי התול הוא, והחל לגרשו: „פסיק״, „פסיק״! אך אני פניתי ביידיש ולהשתי; „אל תעלה אור, פתח את הדלת, יהודי אני!״ הדלת נפתחה וקופילוביץ הכירני.

אמרתי לו כי יחוש ויקרא את ישראל צימרמן ואת המהנדס ברוניסלב רוטבלט (מוורשא), ששימשו כנציגי האוכלוסיה; ידיעות חשובות שאינן סובלות דיחוי יש בפי. לאחר שהגיעו, סיפרתי להם על כל הנעשה, אמרתי, כי עתה עם חיסול איליה יפנו הגרמנים אליהם, לכן על כולם לברוח מיד. חיש מהר התאספה כל האוכלוסיה היהודית שבמקום, להתיעצות. רבים פחדו,הנשים מיררו בבכי, אולם לבסוף החליטו כולם לעזוב את המקום ולברוח ליער. בארבע לפנות בוקר, עוד בטרם עלתה השמש, עזבנו את הצינציץ והתחלנו בחיים הדשים. ביער החלו הגברים מיד להפור שוחות באדמה, לכסותן ולהסוותן בענפים וירק, אלה שימשו משכן לנשים, ילדים וקשישים, הגברים ובני הנוער החלו לחפש דרך להתקשר עם הפרטיזנים. כעבור ימים אחדים ליערך, באנו בקשר עם קבוצת פרטיזנים סובייטיים, שנמצאה ביער, במרחק של 25 ק״מ ממקום משכננו.

עם הפרטיזנים ביערות

יום יומים לאחר שברחנו מחצנציץ, פניתי ליערן מוכר מזאצ׳אר־ניה, לאחר שנודע לי, כי הוא מקיים קשרים עם הפרטיזנים. באחד הלילות של אותו שבוע, ניתנה לי האפשרות להפגש בחצות עם נציגי הפרטיזנים. מגע זה חפשתי לא רק עבורי, אלא לכל אלה שהיו אתי. נציגי הפרטיזנים, שזקוקים היו לכוח אדם הסכימו לקבלנו, בתנאי, שנדאג בעצמנו, להשגת נשקנו האישי. החלטנו להשיג נשק בכל דרך שנוכל. שוטטנו בכפרים, חלק מהנשק רכשנו בכסף מלא מהאכרים, שהחזיקוהו מוסתר בבורות ובמחבואים אחרים, בלתי הדירים. לאחר שהיה כבר משהו בידנו, החלטנו להשיג את היתר בכוח.

שתי בריגדות של פרטיזנים נמצאו אז ביערות שבסביבה, לשתי ההטיבות האלה סופחו הגברים הבריאים ובני הנוער שברחו מחצנציין. האחת „המסתערת" (שטורמוביה), שמפקדה בדרגת קולונל, היה רוסי ושמו לונין — לבריגדה זו סופחו רוב בורחי חצנציין, והיתה עוד בריגדה אחת. אני השגתי לי „אטרזנקה" (רובה קצר) וב-25 ליוני 1942 נספחתי לגדוד„מלחמת המולדת". מפקדו היה סגן וולדימיר זכרוב — קצין סובייטי, שנשבה ע"י הגרמנים והצליח לברוח.

השעה היתה 4 לפנות בוקר כשהגעתי אל מקום היחידה. קטנה היתה היהידה ובמחנה היו בס"ה 14 איש, רובם בורחים מן השבי הגרמני. הנשק והציוד לא הספיקו; חמרי נפץ לא היו בידינו ואף לא פצצות מוכנות. מובן שבמצב זה היה ספק, אם ניתן לנו בכלל לעשות משהו רציני. המפקד זכרוב, היה אוסף אותנו ומתיעץ על כיוון פעולותינו. בינתיים וזייתי היהודי היחיד ואנשי היחידה הסתכלו עלי בעין בלתי אוהדת.

שפור מצב הציוד המלחמתי היה איפוא בראש דאגתנו; הוטל עלינו להשיג בכל מחיר חמרי נפץ, ולהתחיל בעבודות פירוטכניקה, (הרכבת פצצות מילוי מוקשים, תיקון תחמושת וכו'). לתכלית זו שוטטנו במקומות ששימשו שדות קרב, התפזרנו בדרכי מעברם של הטנקים ואספנו פצצות ופגזי תותחים שלא נתפוצצו. כל אלה הבאנו למחנה, פירקנום בזהירות מרובה והוצאנו מהם את חמרי הנפץ, שממנו הכינונו את הכלים הדרושים לנו. מפי האכרים שבסביבה, נודעו לנו מקומות סתר של תחמושת, אבק שריפה וחמרי נפץ. החילונו לרכז ולספח אלינו אנשים יוצאי צבא. — הגברנו דריכותנו ומאמצינו למבצעים העתידים. הואיל והיינו בתחילה יחידה קטנה, נצטמצמו פעולותינו בקנה מידה צנוע ומוגבל. בחדשים הראשונים הסתכמו פעולותינו במעשי חבלה, פוצצנו רכבות צבאיות והתקפנו שיירות צבאיות לא גדולות בכביש ווילנא — מינסק. נשקנו העיקרי היה מוקש פרימיטיבי, כו היינו בלילות ממקשים את המסילה. היינו כורים מחפור עמוק, טומנים את המוקש, קושרים אליו חבל ארוך, נסוגים כ-300—200 מטר ומושכים בחבל בהגיע הרכבת לנקודה מסויימת. כך פיצצנו רכבות צבאיות והרבינו קרבנות בין הגרמנים. שטחי פעולותינו התפשטו מעבר לגבול הפולני הישן ובעיקר ליערות מינסק, בהם פעלנו בחדשים הראשונים. במשך הזמן נתווספו אלינו עוד כמה יהודים, תוך כדי כך גדלה גם יחידתנו באופן כללי והגענו לממדי גדוד לוחם. צורתו הארגונית

של גדודנו השתפרה, האספקה הדרושה הגיעה בצורה קבועה ומאורגנת. אם לא יכולנו לרכוש את האספקה תמורת תשלום, היינו פושטים בכפרים מסויימים ומפקיעים את הדרוש לנו בדרך צבאית. לא אחת הגשנו עזרה במזון, גם ליהודים הבלתי לוחמים ששכנו בקרבתנו. פעולותינו ההלו יותר ויותר להדאיג את הגרמנים, שניסו פעמים אחדות לערוך מצוד בכוחות גדולים בכדי ללכדנו. בחדשי ספטמבר נובמבר נתהדק סביבנו ההסגר הצבאי מצד הגרמנים, אולם לא היה באפשרותם לתפוס אותנו. הקיץ והסתיו כבר חלפו והגיע חודש דצמבר 1942, גדודנו גדל והלך באופן מתמיד, כן השתפר מצב הציוד והנשק הצבאי. עתה היה בכוחנו לערוך פשיטות בקנה מידה גדול ולתאם את פעולותינו עם גדודים וחטיבות פרטיזנים. הוקם קשר עם הצבא האדום, ששלח אלינו צנחנים סדירים ובתוכם מומחים לפירוטכניקה ומזמן לזמן הוצנח לנו חומר נפץ מעולה וציוד חבלני. באחת — הגדוד היה מוכן לפקודת הזינוק. אכן, האות ניתן באחת מלילות סוף דצמבר 1942.

הפשיטה על „אוסטשיצקי גורודוק"

כ־40 ק"מ ממינסק — בכביש מינסק ווילנא — נמצאת עיירה בשם „אוסטשיצקי גורודוק". עיירה זו המהווה צומת דרכים חשובה גם בעיתות שלום, שימשה בסיס גרמני. בה חנה חיל מצב מוגבר ונמצאו בה מחסני נשק וציוד חשובים. על עיירה זו ויעדיה הצבאיים, הוטל עלינו להסתער ולהחריבם. בליל כפור עז — ליל סוף דצמבר — כאשר השלג כיסה הכול, יצאנו לפעולה עוטי סדינים לבנים. הגענו למקום על מגלשים ומגררות. לפני צאתנו קבל כל אחד מאתנו מצרכי מזון וקצת „סמוגון" — ספירט לשתייה תוצרת בית, כדי להמם את עצמותנו. בפעם הראשונה בצענו פעולה זו, בתאום מלא עם הבריגדה „שטורמוביה". ממש לפני צאתי אירעה לי תקרית עם מפקדי זכרוב, שציווה עלי להשאר במחנה ולא להצטרף אל הפושטים. זה חרה לי מאוד וראיתי בכך יחס חשדני כלפי בתור יהודי. בקשתיו והפצרתי בו, אך הוא לא הסכים. מחוסר ברירה קפצתי ואמרתי: „יהיה אשר יהיה לא אשאר במחנה". הוא הרצין, הסתכל בי בזעף, ופתאום הייך מבלי לומר מאומה. חיוך דומם זה נראה בעיני כהסכמה. קמתי ויצאתי עם שאר הלוחמים.

כאשר התקרבנו למקום היעד התפרסנו לקבוצות, התמקמנו והיכינו לשעת האפס. בזמן שכל הכח שהיה אתנו, התפרס על מנת שיוכל להתחיל בהתקפת איגוף מכל הצדדים, הוטל על קבוצה של 5 אנשים ואני בתוכם, להתקרב לגדר התיל, לפרוץ אותו ולהעלות באש את האסמים. פריצת הלהבות היתה צריכה לסמן את מועד ההתקפה הכללית. אט אט התקרבנו, אך הגרמנים גילו אותנו עוד לפני שעת האפס, לפני שהספקנו לפרוץ הגדר ולהעלות את האסמים באש. כשהיינו במרחק 100 מטר מהגדר, החלו הכלבים לנבוח, הגרמנים ירו רקטה לבנה, גילו אותנו ופתחו עלינו באש שוטפת ומהירה. תפסנו מחסה והשיבנו באש. בינתיים החלו כוחותינו משמאל ומימין להתקדם בתנועת איגוף, תוך המטרת אש שוטפת, דבר שהסיח את דעת הגרמנים ואפשר לנו לבצע את התפקיד המוגדר שהוטל עלינו. כעבור שעה קלה עמדו האסמים בלהבות, כשכל השטח סביבנו מואר. בקרב הגרמנים השתררה בהלה ומבוכה; יהידותינו זינקו קדימה. היחידה מצד ימין התקרבה לעמדות האוייב ותוך זריקת כמה רימונים היסל אותם כליל. הקרב נמשך לא יותר מחצי שעה והגרמנים נסו על נפשם בהשאירם את הכול. רב היה שללנו בנשק וציוד, גם תותח אנטי טנקי נפל לידינו. בארבע לפנות בוקר חזרנו כבר לבסיסנו. אבדותינו בפעולה היו 4 הרוגים ו־15 פצועים. בין הנופלים בגבורה גם מפקד יחידה אחד — בחור טוב ואמיץ אף לוחם לבלי חת — אליושקה — לקחנו אתנו את רופא העיירה ואשתו, ששמש לנו בעתיד כרופא הגדוד.

השתתפותי בפעולה זו, פתחה לפני דרך להשתתפות בכל הפעולות הקרביות שמילא גדודנו. מיד לאחר מכן, נתמניתי למפקד כיתת חבלנים. 15 איש ניתנו מעתה למרותי: על אלה נמנה גם בחור מהקבוצה המיוהדת וולודיה, בחור טוב ואמיץ, עקשן ונועז; תמיד היה נכון לזנק לכל משימה. התנועה הפרטיזנית בסביבה גדלה והלכה ובאפריל 1943 התארגנו כל הגדודים שפעלו בסביבה לבריגדה קרבית גדולה, שחולקה ל־4 „אטרדים" — גדודים. מפקדה של הבריגדה המאוהדת היה הקולונל לונין, כסגנו נתמנה זכרוב מפקד גדודנו שעלה לדרגת מיור. לכל גדוד נקבעו איזורי פעולה מיוהדים והוקמו יהידות קשר בין הגדודים, לתיאום התנועה האופרטיבית.

סמוך לאותו פרק זמן — בסוף מרץ 1943 לערך — שוב אירעה לי תקרית, שהבליטה מה גדולה הזרות בהופעת יהודים בתוך גדודי הפרטיזנים ומה עמוקה ובלתי נדלית היא השנאה העיוורת כלפינו מצד

חברינו לנשק. באחד הימים בזמן חנייתנו בכפר סורוצ׳יני, התבסס אוקראיני אחד ובהצביעו עלי שאל: מה עושה פה אתנו יהודי זה? — מלא חימה סטרתי לו על לחיו במלא כוחי, הוא שלף את נשקו והסתער עלי, אולם החברים התערבו ועמדו בפרץ. הם החרימו את נשקו וקשרו אותו למשך כל הלילה אל מיטתו. למחרת בבוקר הוא התנצל לפני. סלחתי לו, אולם היה עלי לפקוח עליו עין באופן מתמיד, מפני שנמסרה לי אינפורמציה — כי באזני אחרים הוא משמיע, שהחליט לנקום בי ולסלקני, ובקשת הסליחה היא רק למראית עין.

השנאה העיוורת ליהודים, העבירה פרטיזנים רבים על דעתם, וגרמה כלפינו השדנות יתר. למען האמת יש לציין, שהחשדנות בקרב הפרטיזנים גבלה בקלות דעת. מספיק היה לבוא להתאונן על מישהו וכבר היה הלה נידון. רבים מהלוחמים, הן יהודים והן לא יהודים, הואשמו, ומבלי שנחקרו באופן יסודי — הוצאו להורג. ביחוד כאשר החשד התעורר לגבי יהודים. בתקופה זו הגיעו אלינו יהודים לוחמים ממינסק. בתוכם היו שני יהודים שבעל כרחם היו פקידים אצל הגרמנים; הם ערקו ממשרותיהם ובאו אלינו ליער. מישהו יחס להם התנהגות קשה כלפי שבויים רוסים. הצטדקותם והוכחותיהם לא הואילו. אף האינפורמציה המדוייקת שמסרו על תנועת הגרמנים בעיר מינסק והסביבה, לא הועילה להם. הם הועמדו למשפט, נדונו ונורו ביערות, לא הרחק מהברזינה. עלילות דומות שמו קץ לפעולתם וחייהם של פרטיזנים רבים.

פשיטה בדרך איללייה קרסנה

עד סוף קיץ 1943, הסתכמו פעולותי כמפקד כיתת חבלנים במעשי הטרדה זעירים ובחבלה בקווי התחבורה של הגרמנים. בפעולות הללו העמקנו לחדור מאחורי קווי הגרמנים. לא פעם היינו עוברים את הגבול הפולני הישן ופועלים לא הרחק מאילייה. כך הוצאנו לפועל, ביוני 1943, פשיטה בדרך אילייה—קרסנה, הודות לידיעות המהימנות שקבלתי מאכרי הסביבה על תנועת הגרמנים. בכפר רינבקה, בדרך שבין שתי העיירות הנ״ל, היה קיים ביח״ר גדול לתוצרת קרטון. מדי יום ביומו העבירו הגרמנים את התוצרת המוגמרת במכוניות, לרכבת ההולכת לווילנא. החלטנו למנוע זאת. מיקשנו את הכביש במקום הירידה וההצטלבות עם הרכבת וחכינו להתפוצצות

שתקרה כאשר יעברו הגרמנים במקום. לצערנו לא התפוצץ המוקש מחמת תקלה כלשהי, והגרמנים המשיכו בדרכם מבלי שהרגישו בנו. עם העלמם מהאופק שבנו לבדוק את הסיבה לאי ההתפוצצות. באותו רגע שנגע חברי וולודיה במנגנון המוקש, אירעה התפוצצות אדירה והוא נהרג במקום. בלב מלא צער וחרון אף על אבידה זו, חדרנו לבית החרושת והחרבנוהו עד יסוד. את וולודיה קברנו ביער, על אם הדרך בין שתי העיירות.

על אף צמצום ממדי פעילותנו לחבלנות בלבד, לא חסרו לי בתקופה זו רגעים מסעירים ואפיזודות מזעזעות, שלא אחת גרמו לי למאבקים נפשיים. אעמוד רק על ארוע אחד בלבד: בשלהי יולי 1943 לקחנו בשבי 3 בנדרובצים (מהבטליונים האוקראינים שלחמו לצד הגרמנים). הבנדרובצים פגיעתם היתה רעה; בלחימתם לא ידעו גבול; פרטיזן שנפל לידיהם עונה עינויי מוות, ולא יצא חי מידיהם. אלה פרעו גם ביהודים והיו כלי שרת נאמן לגרמנים. הם הרבו לרצוח יהודים ואוכלוסיה בלתי לוחמת שהסתתרה ביערות, שדדו ואנסו, הכו והתעללו בקרבנותיהם, ללא רחם. אין פלא איפוא ששנאת הפרטיזנים לכנופיות בנדרה היתה עזה ביותר. כשנפלו בנדרובצים בשבי לא הקרום הרבה, הם הועמדו לדין צבאי ונורו ללא הרהורים יתרים. כך נזדמן לי להוציא לפועל פסק מוות של שלשת הבנדרובצים. מלאתי פקודה זו ברגשות מעורבים: שמחתי מצד אחד כי ניתנה לי האפשרות, לנקום בשונאי נפשנו, שופכי דם יהודים ולהמיתם. מאידך, קשה היה לי ימים רבים להשתחרר מהתמונה המזעזעת, כיצד עומדים חסרי מגן למול כיתת היורים, בוכים ומבקשים על נפשם ותלויים בפקודת האש מפי... אולם התגברתי על הרגש ומפי הרעימה הפקודה: „אש!" הרובים הרעימו בבת אחת והם נפלו. אולם התמונה לא משה מעיני... הן קיים הבדל בין לחימה והריגה בקרב לבין הוצאה לפועל של פסק דין מוות! לא אכחד, במשך ימים רבים יסרוני כליותי ומצפוני הטרידני ולא יכולתי להרגע. אין זאת אלא שעל אף כל אותן תלאות ותהפוכות גורל שמצאוני, טרם אבד לי צלם האדם...

כך ובדרך זו נמשכו פעולותינו החבלניות. לא אוכל שלא להזכיר פה את מעלליו של חברי חיים טיחוק ומות הגבורה שלו. הוא היה פרטיזן למופת, שקבל אותות הצטיינות רבים בזה אחר זה. כמו כן זכה לתואר „גבור ברית המועצות". לזכותו היו רשומות 44 פעולות חבלה, בהן כמה בקרב פנים אל פנים. במראהו החיצוני היה „ארי"

לכל דבר. לפרקים היה מתחפש בלבוש גרמני. פורץ למרכז פעילות של הגרמנים ולוכד „לשון" ומביאו למטה הגדוד. כך התמיד בפעולותיו עד שלילה אחד, תוך פשיטה על זסלבי — עיירת מחוז ותחנת רכבת — הסתער בראש כיתה על חיל המצב הגרמני ומצא את מותו. קבורתו נערכה בטקס צבאי, ובכל הגינונים. על קברו הספידו אותו מפקד הבריגדה לונין, שהעלה על נס את פעולות הגבורה שלו ומותו. וניתכו מטחי אש לזכרו. אני ושאר היהודים בגדוד שמענו את דבריו בגאווה. טקס זה הוכיח לעיני כל, כי גם היהודים הם לוחמים בלתי נרתעים, וכי רק שקר ועלילה טפלו עלינו שונאינו, שטענו כי אין היהודים רוצים להלחם. מעתה הונח לנו מעט. כך עברו עלינו שבועות וחדשים, והקיץ של שנת 1943 היה כבר מאחורינו. כיתתי הצטרפה מעתה לפעולות נרחבות יותר, והחילונו להתכונן למבצעים חדשים.

הפשיטה על פלשצניץ

בסוף יולי או בראשית אוגוסט הגיעה אלינו הידיעה, כי המטה מתכנן פשיטה על העיר פלשצניץ, בה נשתתף גם אנו. הפעולה הזו נועדה להיות בעלת היקף אופרטיבי גדול ביותר, בכח של כל הבריגדה, היינו בהשתתפות של כ־800 איש. היה זה במחצית אוגוסט 1943; באשמורת לילה נצטוו יחידותינו להתקדם לעיירה, מכל עבריה. עיירה זו הוותה צומת בדרכי התקדמות הגרמנים ללב רוסיה; היו בה מחסני נשק, תחמושת, ציוד ואספקה חיונית. כן שמשה מרכז חשוב לטלקומוניקציה של צבא היטלר. מטרת הפשיטה הייתה להשתלט על העיירה, ללכוד את הנשק, לזכות באספקה החשובה, ולנתק את קווי הטלקומונקציה. אולם הרחק מהעיירה הזאת, על גבעה רמה בתוך האחוזה, היה משלט גרמני השוב ואדיר, שהלש על הכביש ועל כל הסביבה. כל עוד לא חוסל משלט זה, אי אפשר היה לעשות כל פעולה בתוך העיירה. היה אפוא מן ההכרח להוציא תחילה משלט זה מכלל פעולה ועל כיתתנו הוטל הביצוע.

— — — המשכנו ללכת בחשכת הליל בזהירות, ובשקט התקרבנו למשלט, אחד החבלנים הטיל רמון יד ישר לתוך העמדה, הושם חומר נפץ והוצת, השאר פתחו באש רובים ומקלעים. לא עברו אלא רגעים מעטים והמשלט על קני מכונות הירייה, אנשיו ומרגמותיו. הוצאו מכלל פעולה. היה זה אות לכח כולו להתחיל בהסתערותו על

העיירה. ואכן, חיש מהר הסתערו כוחותינו והשתלטו על העיירה. פעולה זו היתה יעילה ביותר והוכתרה במלוא ההצלחה. הרבה נשק, תחמושת, ציוד, מצרכי רפואה ומזון, נפלו לידינו. החרמנו כמו כן את כל כספי הבנקים שבעיר. יש לציין כי כמעט ולא היו לנו כל אבידות בפעולה זו. אני עצמי נפצעתי קל בידי מכדור תועה. לא שמתי לב לכך, אולם לאחר שקבלתי חום גבוה נזקקתי לטיפול רפואי במשך זמן מה.

עבודתי בשירות מודיעין קרבי

שבועות מספר לאחר הפשיטה הגדולה על פלשצ'ניץ ולאחר שהחלמתי מהפצע הקל שנפצעתי, הועברתי ליחידת שירות מודיעין קרבי. הוטל עלינו לאסוף ידיעות על כל הרוסים שעבדו במוסדות ומשרדים צבאיים ואזרחיים אצל הגרמנים. מתפקידנו היה להכירם וליצור קשרים ביניהם לבין הפרטיזנים. היתה זו עבודה אטית ומייגעת וגם מרובת סכנות, אולם ראינו בה רוב ברכה והצלחה. פעולות שונות ביצענו הודות להדרכתם, ולרוב גם בעזרתם הפעילה. הודות לכך עלה בידנו לעבור הרבה פעמים את שרשרת המשמרות של הגרמנים, להבריח ולהטמין פצצות זמן במוסדות גרמניים חיוניים, להוציא מפות ותכניות צבאיות, לדעת את כל התנועות של צבא האויב ועל כל המתרחש בקרבות. חדרנו עמוק עמוק לעורף מאחורי קווי הגרמנים, ואפילו עד סמוך לאיליה. בפעולות הללו המשכתי כל שנת 1943 ובחורף 1944, עד להתחלת המצוד הגדול נגד הפרטיזנים מצד הגרמנים.

אחת מפעולותי הראשונות והמוצלחות ביחידה, היתה תפיסת מרגל ומשתף פעולה עם הגרמנים, שפעל בשורותינו. דבר זה הצליח לגמרי באקראי ובאופן בלתי צפוי בכלל. באחת השבתות לפנות ערב, בסוף ספטמבר או בראשית אוקטובר 1943, הוטלה משימה על יחידתי לצאת למארב בכביש מינסק—ווילנא, ובכל תנאי לתפוס „לשון" הי — פרושו לתפוס גרמני על מנת לסחוט ממנו ידיעות מהימנות. תוך כדי התקדמותנו, הגענו לקרבת „אוסטשיצקי גורודוק", פנינו מערבה, ובמרחק של קילומטרים אחדים שמנו מארב, בקרבת מחנה של גדוד גרמני ומטהו. ידענו, כי בערבי סוף השבוע הקלו קצת הגרמנים בהומרת משטרם. אז היו מתרחקים מעמדותיהם, יוצאים ל„ציד" ולבלות עם נשים, והיו הוזרים למחרת בבוקר, או כעבור יממה.

התמקמנו וציפינו לשובם של ה„נופשים". כך עבר עלינו כל ליל מוצאי שבת ויום א' כולו. לפנות ערב הבחנו מרחוק בבן־אדם לבוש אזרחית שהלך והתקרב למחנה ופנה למפקדת מטה הגדוד. הסתכלתי במשקפת, ומה רב היה תמהוני כשהכרתי בו את המורה—הפרטיזן ועורך עתון החטיבה. זה נראה מאד חשוד בעיני וגיליתי זאת לחברי. השארתי את יתר האנשים במארב, ואני עם עוד שני אנשים יצאנו לקראתו על מנת לעצרו. ראינו כי נושא הוא נשק אישי ותיק גדול בידו. כשהכיר אותנו, הופתע מאוד וניסה לברוח, אך עלה בידינו לעצרו. לקחנו ממנו את נשקו ותיקו, בו נמצאה רשימה מפורטת של כל קשרינו העובדים אצל הגרמנים והמוסרים לנו ידיעות. היה בדעתו למסור זאת לגרמנים כדי לחסל את הרשת. הבינונו כי לא נשאר לנו זמן רב להרהר ולשהות במקום. כבלנו את ידיו, העלינו אותו על סוס והיש מהר העברנוהו למטה הבריגדה. לאחר חקירה קצרה הודה בכל; אכן מרגל הוא ועובד זה חדשים רבים בשירות הגרמנים. בידו היו ידיעות מדוייקות על הנעשה בהטיבתנו ובחטיבות אחרות. הלקן הספיק למסור כבר ועתה הלך להשלים את היתר. הזהרנו כמובן בעוד מועד את כל קשרינו ואף העברנו ידיעה על כך באלחוט למטה הראשי של הצבא האדום. מיד נתקבלה הפקודה לשמור עליו היטב ולהעבירו חי למטה הראשי. אכן ימים רבים שמרנו עליו, עד להטסתו למטה בהתאם לפקודה.

המצוד על הפרטיזנים ושבירת החזית בעורף הגרמנים

התקפת הנגד הגדולה שערכו הגרמנים בחדשיה הראשונים של שנת 1943 וראשית 1944 נכשלה לחלוטין. צבאות הגרמנים הובסו, ניגפו ונסוגו בכל החזיתות. מכל ארצות אירופה הכבושות הבהילו הגרמנים דיביזיות חדשות לחזית הרוסית, על מנת לעצור את נחשולי הצבא האדום, הפורצים קדימה במחץ שריונים ובכח אדם בלתי נדלה. אולם הפרטיזנים שביערות בילורוסיה, אשר הלשו על הכבישים, חיבלו ברכבות ובדרכי הקשר, ושיבשו את דרכי החשת כוחות התגבורת. לא היתה אפוא כל ברירה בפני המטה הגרמני, אלא להקיף בטבעת פלדה ואש את כוחות הפרטיזנים ולהשמידם, כדי לפנות דרך להתקפת נגד כללית מחודשת. אכן, זאת ניסו לעשות הגרמנים. את לחצם המוגבר על לוחמינו ביערות ההילונו להרגיש בחודשי פברואר—מרץ 1944, אולם לשיא מאמציהם הם הגיעו רק בחדשי אפריל—מאי אותה שנה.

30 דיביזיות חיל רגלים ארטילריה ושריונים, חיילי ס. ס. גרמנים ואוקראינים, הוטלו לתוך המערכה ביערות והחלו במצוד גדול בכדי להשמידנו. אנו לחמנו על כל חורשה על פאת יער תוך כדי נסיגה מתמדת לעבר הברזינה, בהתאם לתכנון האופרטיבי של המטה הכללי. קרבות הנסיגה נמשכו ללא הפסק עד שכל חטיבותינו הגיעו לברזינה. נערכנו בגזרה ארוכה לאורך חופו של הנהר, כשמולנו הכוח הגרמני, השואף להטילנו לנהר ולהתחבר עם הכוח הגרמני שנמצא במרחק של עשרות קל"מ בלבד מהחופו השני של הנהר, ושהיה בנסיגה כתוצאה מלחץ הצבא האדום.

הפקודה שניתנה לנו היתה להחזיק בכל מחיר ובכל תנאי בעמדותינו ליד חוף הברזינה. הקרבות שהתנהלו היו עזים ומתמידים, לחמנו כשגבנו לנהר ולפנינו מיטב הכוח הגרמני. ימים ושבועות נמשכו הקרבות עד כי נשבר כוח המחין של האויב מול עמידתנו העקשנית. אז ניתנה לנו הפקודה להתקדם מערבה ולבתר את החזית. תוך אבדות רבות מצדנו נותקו כוחות האויב בקרבת סמולנסק, הם לא יכלו יותר לייצב את קוויהם והחלו במנוסת בהלה. כך חזרנו לאחר קרבות מרים וקשים לאיזור פעולותינו הקודם במחוז מינסק. הרס רב נתגלה לעינינו. כפרים רבים נעזבו על ידי יושביהם אולם השדות עמדו בלבלובם והחלה הבשלת הקמה.

— — היו אלה ימי שלהי יוני 1944, קבוצות קבוצות צעדנו בשבילים שבין השדות; אי פה ואי שם נתקלנו בכוחות גרמנים בלתי לוחמים שהשליכו את נשקם והתמסרו לידי הצבא האדום המתקדם מערבה. עם שבירת החזית ע"י חטיבות הפרטיזנים החלה התקפה כללית של הצבא הסדיר. חטיבות גרמניות שלמות אוגפו ולא נשאר להן אלא להסגיר עצמן. ידענו כי בעוד ימים מספר יגיע צבאנו למינסק ולווילנא. בינתיים עלינו לזנב בנחשלים ולפנות את הדרך... ב־30 ליוני כאשר התקדמנו בכביש מינסק — פלשצניץ ראינו מרחוק כוח צבאי בא לקראתנו. התקרבנו בכדי מרחק 100 מטר ואז פקדתי עליהם לעצור. ברם, גם הם פקדו עלינו לעצור. הבינותי אז כי אלה אינם חיילנו ופקדתי לפתוח באש: לפתע נפתחה עלינו אש חזקה מלפנים ומאחור. ראיתי שנים מחברי נופלים מלוא קומתם ארצה כשהם נקובים כדורים, הרגשתי מהלומה חזקה סמוך לעינים נפצעתי קשה ונפלתי, האחרים הצליחו להסתתר בשדות שיפון. יותר אינני זוכר, עיני הועמו וכוסו בערפל אטום ואבדה לי הכרתי. לפי שסופר לי אחרי כן, נשארתי זמן

רב מוטל בשדה מחוסר הכרה, עד שמצאוני אכרים ופרטיזנים והעבירוני לבית החולים של בריגדת „הנוקם״. גם שם הייתי מחוסר הכרה, וכששבה הכרתי אבד לי הזכרון בכלל. אחרי כן העבירוני לבית החולים הצבאי במוסקבה, להמשך הריפוי.

החל לאט חוזר ופועל. הוחזרתי למטה שלנו במינסק ושם נתקבלתי בשמחה רבה לאחר שחשבוני למת. בסוף יולי 1944 הטיסוני לבית החולים הצבאי במוסקבה, להמשך הריפוי.

בסוף אוגוסט 1944 התמזגו כל הטיבות הפרטיזנים מרוסיה הלבנה עם חטיבותיו הסדירות של הצבא האדום. הדיביזיות הראשונות שלנו לחמו אז בחזית ורשא והלקים גדולים של פולין שוהררו וטוהרו כבר מגרמנים. בככר מרכזית של העיר מינסק — איזור פעולתה של חטיבתנו — נערך טקס מפואר לכבוד התמזגותנו עם הצבא האדום. אני עצמי לא זכיתי להשתתף בו ולא ראיתיו, באותו זמן שהיתי בבית חולים צבאי במוסקבה ונותחתי שם פעמיים. אחרי כן הועברתי לבית הבראה בפיאטיגורסק שבקוקז להחלמה. גם שם נתקבלתי ביחס לבבי ביותר. למזלי הגעתי לידי רופאה יהודיה ד״ר קופלביץ מווילנא, שטפלה בי במסירות רבה כאם בבנה. גם לאחר שהזרתי לאיתני וכוחותי שבו אלי, לא נתנה לי לעזוב את בית המרגוע, מכיוון שידעה היטב, כי לא נשאר לי לאן ללכת.

אליבא דאמת ניתנו לי כל התנאים להשאר, אך למרות כל שפע המסירות והחום האמהי, לבי משכני לחזור אל מקום לידתי, כדי לחפש תוך אשליות אבודות, את צללי עברי ושרידיו. פעמה בי הרגשה שמא אזכה ואמצא עוד מי שהוא מיקירי, אף כי היטב ידעתי שאינם עוד...

— — כך יצאתי איפוא בהדשי החורף 1945, בדרכי הזרה „הביתה״, ובאפריל 1945 שוב הגעתי לאילייה. לפני כן התעכבתי בווילייקה. הרופא האילייאי, הפולני, ד״ר יקסטיר ורעיתו, קבלוני בחמימות רבה ושמחו, כאילו הייתי קרוב משפחתם. הם הפצירו בי, כי אשאר ואעבוד אתם בבית הולים. ניסיתי אמנם לעשות זאת והחילותי לעבוד אתם, אך לצערם הכנה לא יכולתי בכך להמשיך. לא יכולתי למצוא לי מקום. טרוף מנוחה וקודר התהלכתי. בשוטטי שקוע בהרהורים, באחד מרחובותיה של ווילייקה, פגשתי את חברי וידיד נעורי האיליאי, יונה ריער. הוא הקדים להגיע לפני לאילייה, ועתה נהל את טחנת הקמח שבוויאזין הסמוכה. הוא לקחני לאילייה, שם פגשתי את ידידי, שרגא סולומינסקי, וכמה נערים צעירים שנשארו בחיים.

— — דל כוחי מלתאר הרגשותי, כאשר עמדתי עם אותם שרידים — אודים מוצלים מאש שואה ותופת — בתוך עיירת מכורתי; מקום בו עברו עלי נעורי ובחרותי.. הכול היה הרוס וטבוע בחותמת של יתמות ושכול...

הגעתי לסטארא הוטה. שם פגשתי את עוזרת הבית הנוצריה, שעבדה אצלינו לפני מבול הדם והאש, והנה היא לבושה בבגדי אמי, ובעלה עוטה עליו בגדי אבי. לבי הלם בכוח עד כדי שבץ... לא טובה מזו היתה גם הרגשתם... הם ראו בי תובע דומם מאשים ומחריש... לו זעקתי וגידפתי יתכן והיה לי ולהם הרבה יותר קל, אך הזעקה נאלמה מקרבי, נעלמו מילים מפי. — — הזעקה היתה בי ובתוכי. כזאת היתה הפגישה עם צללי ילדותי, עם אלה שטפלו בי עוד מימי הילדות... הסתפקתי בכך שלקחתי מעוזרת זו, טבעת של בן דודי, אותה ראיתי על אצבעה. טבעת זו נשארה לי זכרון יחיד מכל משפחתי ובני ביתי, שהלכו יחד עם כל יהודי איללייה, בדרך ללא שוב...

המחשבה כי אוכל לשבת ולהמשיך בחיי באיללייה, נתבדתה אף היא חיש מהר, כאשלייה אבודה. בכל אשר צעדו רגלי חשתי כי על קבריהם של יקירי אני דורך... ואם לחיים פעמי, לא אוכל להיות שרוי באווירת החדלון והשכול, בצילם של מתינו...

— — עזבתי את איללייה, זמן מה עבדתי יחד עם שרגא בוויאזין, גם שם לא מצאתי לי מנוחה. עברתי אח״כ אל חברי רוטבלט, המהנדס, שניהל את בית החרושת לספירט בחימובשצינה שעל יד מולדוצ׳נו. גם אתו עבדתי, אך לא מצאתי מנוח לנפשי. באותו מקום פגשתי את אלכסנדרוביין — איש גרודנא, פרטיזן הטיבתנו בדרגת רס״ר. הוא היה יהודי גאה, נוקם ומאחוריו עבר עשיר. בן אחיו היה קומוניסט ידוע ומסור, עוד מלפני מלחמת העולם. בשעתו אסור היה בקרטוז ברזה — מחנה ריכוז ידוע לגנאי, בפולין שבין שתי המלחמות. אף הוא היה חי עכשיו בווליקה.

אעפ״כ לא מצאתי בכל אלה יתד, שיצמידני לאדמת מהוז מולדתי. מרגוע לא היה לי, טרוף ומסוער נטרדתי. ניקרה בי המחשבה כי אכן אין בי כוח להמשיך בחיים אלה, על אדמה זו. כאשר נמצאתי ביום אחד ברכבת, בדרך לאושמיני, כדי למכור את תוצרת בית החרושת, אירעה לי תקרית שרקעה אנטישמי; שוב הוטחו בפני האשמות על השתמטות ועריקות, על הוסר רצון לשאת בעול, על חיי טפילים...

— — היה זה בבחינת הקש האחרון, ששבר את גב הגמל. שוב לא יכולתי לשאת זאת. לאחר מבול של דם ואש, לאחר השתתפותי הפעילה במלחמת נקם, בה הגינותי על כבודי כאדם וכיהודי, לאחר שכמעט ואבדה לי עיני; לאחר ששבעתי תלאות ומרורים, כשהנני עומד על פי תהום בה נבלעו יקירי, בני, ביתי, ידידי ורעי, ולבי ריק בי מכול; לאחר כל אלה, שוב אותם דברי רהב, שיסודם בכזב ושנאה עיוורת! הבינותי כי לא נשאר לי אלא, לעקור מלבי את נוף ילדותי ומהוז נעורי; הוברר לי שוב, ללא היסוס כלשהו, כי עלי לנתק עצמי מאדמת רוסיה, ספוגת הדמים, לעבור לפולין ולהעפיל לארץ ישראל. רק שם אוכל להמשיך. מאחר ולעבר החיים פני מועדות, שומה עלי לעשות זאת. ביצעתי את משאת נפשי ועברתי לפולין — לתחנת מעבר.

— — עתה אני גר בישראל, בחיפה, וכל אלה כבר מאחורי — הקימותי משפחה, פני לחיים והעתיד לפני. אולם העבר מוסיף עדיין לחיות בקרבי...

בת שבע ריער (ברונשטיין):

בשחיטה, בגיטו וביערות

ב־22.6.41 עת עסקתי בהכנות לעריכת „פדיון הבן" של בכורי יהודה, הופיעה בביתי אמי ז"ל והודיעתני: בתי, אל תבשלי ואל תאפי, הגרמנים הכריזו מלחמה על רוסיה ומתקרבים במהירות אלינו. רק אלוהים יודע מה יקרה עתה אתנו. כאשר נודע הדבר לבעלי יונה, שעבד לאחרונה במולדצ'נו הסמוכה, עזב מיד את העבודה ומהר הביתה ברגל, עוד באותו לילה.

מיד לאחר פרוץ המלחמה וראשית התקדמות הבזק הגרמנית, אבדו הרוסים את עשתונותיהם ונסוגו במבוכה ובהלה. כבר למחרת בבוקר נשארה עיירתנו ללא שום שלטונות וסדר, מצב שנוצל יפה ע"י האיכרים תושבי העיירה והסביבה שפתחו בשוד ובביזה. רכוש היהודים היה להפקר וכל דאלים גבר. אולם עובדה זו הייתה כמובן רק התחלת הקץ והצביעה על הצפוי ליהודים בעתיד הקרוב.

כעבור שלושה ימים בשעות בין הערביים, עת עמדתי עם בעלי יונה והשקפנו מחלון דירתנו, התחלחלנו למראה הופעת הגרמני הראשון, הרכוב על אופנוע. אחריו נהרו מאות אלפי גרמנים בכלי־רכב שונים: במכוניות, אופנועים, זחלים, טנקים ותחבורה אחרת. יומם ולילה נעו הטורים הגרמנים מזרחה ללא הפסק. תוך שבוע ימים הקימו הגרמנים את מטה המשטרה בעיירה וצעדם הראשון היה לאסור את החשודים בקומוניזם.

הראשונים מבין היהודים שנעצרו על ידיהם, היו זלמן בן דוד חייקין (ז'מקע) וברוך זיסמן. מאסרם בוצע ב־28.6.41 ב־4 אחה"צ, וכבר לפנות בוקר למחרת היום, הם הובאו ליער שע"י „האובישציק", פקדו עליהם לחפור בור לעצמם, ירו בהם וקברום במקום. בשעות המוקדמות של אותו בוקר, כאשר נשותיהם, פניה ולאה, הביאו להם אוכל לחדר המעצר, שבחצר ה„גמינה" המקומית, הודיע להן השומר כי בעליהם אינם כבר בחיים. הנשים כמובן לא האמינו לדבריו ואף איש בעיירה לא האמין בזאת, אולם הייתה זו עובדת אמת. כדי להוכח אם הידיעה העגומה נכונה, שלמו המשפחות המעוניינות שכר הגון לכמה איכרים, שפתחו בלילה את הבור, גזרו חלקים מבגדי המומתים והציגום כהוכחה, לאמת את העובדה הטרגית. במאמצים רבים ובשוחד עלה בידי המשפחות להעביר

את גוויותיהם של הבעלים והבנים לקבורה, לבית העלמין היהודי ולהביא אותם לקבר ישראל.

מטה המשטרה הגרמני התחלף לעתים קרובות מאוד, אך השי־טתיות לא נפגמה. כעבור ימים אחדים, הוצאו פקודות, לפיהן נדרשו כל יהודי העיירה, להופיע מדי בוקר על יד המטה ומשם הם נשלחו לכל מיני עבודות: לטאטא רחובות, לנקות ב"ש ועבודות דומות. לצרכי אכסון תפס המטה הגרמני כמה בתי יהודים גדולים. גם בית חמותי נתפס למטרה זו. בחזית הבית התגוררו כמה גרמנים ואילו בחלקו האחורי משפחת בעלי. הדיירים הללו היו מזמן לזמן נכנסים לבית החמות ופותחים בשיחות עם גיסותי יוכבד וטייבה, בהציגם את עצמם כגרמנים טובים. אולם הזהירו אותן שאחריהם יגיעו ה־ס.ס. שיענו, יהרגו, ישרפו וישמידו את כל היהודים, בהדגישם שהם בעצמם התחממו לאור גופות יהודים בוערים. גיסותי ספרו לי על השיחות הללו אך לא האמינו, כי מעשי זוועה אלה, הנם אפשריים במאה הנוכחית. אף אני לא האמנתי ושום בר דעת לא יכול היה לתאר לעצמו, כי הדברים שהשמיעו הגרמנים אמנם קרו והם מעשי יום יום שיטתיים.

אירע פעם, ולאחר ליל הוללות בנשף ריקודים, שנמשך עד עלות השחר, הזרו הגרמנים — דיירי בית המותי הביתה. אולם במקום לפנות להדרים שלהם, ניסה קלגס אחד להתפרץ לדירת חמותי. כמובן שהוא מצא את הדלת נעולה. מאחר והגרמני התאמץ לפרוץ בכח, נשברה ידית הדלת והאיש קבל מכה חוזרת בפרצוף. חמתו בערה בו על כשלונו ועל המכה שהוכה: החל להשתולל, תוך כדי איום להרוג את כל הגברים שבדירה, באמתלה, שאחד מהם ניסה להתנקש בחייו. לשמע האיומים הסתלקו כל הגברים דרך החלון האחורי להצר. כאשר גיסותי פתחו סו"ם לגרמני את הדלת, הוא התפרץ באקדח שלוף והחל בהיפוש הגברים, אולם לאושרנו הם הספיקו להסתלק בעוד מועד. הגרמני המשתולל לא נרגע ופנה לבית הסמוך של שיינקע, בו גרנו יונה ואני. בהשמע הדפיקות בדלת, בקשתי את בעלי יונה לפתוח, אולם הלב ניבא לו רעות, על כן סירב לעשות זאת ובקש ממני לפתוח. כאשר פתחתיה ניצב בפני חייל גרמני משתולל באקדח שלוף, שהכריז בזעם: אם אמצא גבר בבית הוא יירה מיד. לבי נפל בקרבי אך השתדלתי לשלוט בעצבי. ידעתי שגורל בעלי השוכב מוסתר במיטה, תלוי בהתנהגותי השקטה. הזמנתיו פנימה והתישבתי על המיטה של יונה, במטרה להסתירו, אך טיפלתי למעשה בבני הפעוט יהודה,

ששכב בעריסתו בקרבת המטה. הגרמני הסתלק ונכנס לדירת שינקה, להפש שם גברים. אחותה איטקה אלפרוביץ שהתגוררה מעבר השני של הקיר, שמעה על הנעשה והבהילה קצין גרמני, שסילק את החייל מהבית. עתה נוכחנו, כי ספורי הזוועה עליהם ספרו לנו החיילים הגרמנים, הם אמיתיים. בכל אופן ניסינו לנחם את עצמינו, כי זה מקרה בלבד ויהיה טוב. לא אחת שאלנו את עצמנו, מדוע הם יהרגונו על לא דבר, הרי זה לא יאמן.

כאמור המפקדות התחלפו לעיתים קרובות. במקום המטה הראשון בא שני והוא דרש הקמת „יודנראט". חברי הוועד עבדו במסירות נפש ממש. אף כי תפקידם היה קשה מלא היסוסים ואי נעימויות, התיחס הצבור אליהם בהבנה. ה„יודנראט" היה מטיל מזמן לזמן מסים שונים על האוכלוסיה היהודית, כדי שיוכלו לספק את תביעות הגרמנים שהלכו וגדלו. בפקודת הגרמנים הוחרמו ראשית כל, כל הפרות והועברו לצבא הגרמני. זה פגע קשה בחלקי האוכלוסיה הבלתי אמידה, שהפרה שמשה למשפחה מקור חשוב לכלכלה ומחיה. אחרי כן הוטל על היהודים לספק 400 פודים שיבולת שועל, 3000 מטר שטיחים. כמובן שהמצרכים שנדרשו סופקו, אם כי לא בקלות יתרה. עם מלוי התביעות הקודמות תבעו הגרמנים באמצעות „היודנראט" גם 10 ק"ג זהב. לא היה סוף לדרישותיהם. אף כי חברי „היודנראט" ידעו כי אין היכולת בידי האוכלוסיה היהודית לעמוד בתביעות הם נאלצו לזרזם ולדרבנם, להחיש את מלוי התביעות, מתוך אשלייה כי זה יציל את חיי האוכלוסיה. בהגיע החורף הגישו הגרמנים תביעות ליודנראט לרכז את כל הבגדים החמים שבידי היהודים ולהעמידם לרשות הצבא: פרוות, מגפיים, שמיכות חמות כפפות וגרבי צמר. נעשו מאמצים רבים והמכסה שהוטלה על ידי הגרמנים סופקה במלואה, מתוך הנחה כי זה ישמש כופר נפש.

הגרמנים הצליחו להרדים את האוכלוסיה היהודית של עיירתנו ולהשלותה שהיא תשאר בהיים, כפרס עבור מילוי המכסות שהוטלו עליה. בשעה שבעיירות הסמוכות כבר השתוללו הרוצחים ועוזריהם וקהילות ישראל שבסביבה: רדושקביץ, מולודצ'נו, ויליקה, קורניץ ודולהינוב — הושמדו כבר, לא נגעו הגרמנים לרעה עדיין ביהודי אילייה. בכך ראו יהודי אילייה אשור להרהורי ליבם. כל פליט יהודי שהגיע לעיירה נתקבל בשמחה וברצון, נתנה לו קורת גג והתחלקו אתו במנת המזון הזעומה. אעפ"כ היו בודדים שהתריעו והזהירו את הצבור שלא ישלה את עצמו, כי גורלם כבר נחרץ, אף כי הבצוע השתהה במקצת.

אני זוכרת בחור יהודי מפלשצניין הסמוכה, שתבע מהיהודים להכין צנימים מלחם ולהמלט היערה. בודדים אולי שמו לב להזהרתו, אולם רוב הצבור חשב אותו למטורף.

את אשר יגורנו התרחש. אכן בא היום המר ונמהר. ב־17.3.42 בעלות השחר, הקיפה הגיסטפו את העיירה והחלה בהוצאת היהודים מבתיהם ובריכוזם בככר השוק. אף איש לא זז מהבית מרצונו הטוב, והגרמנים ועוזריהם המקומיים ההלו להוציא את היהודים מבתיהם בכח הזרוע. תוך שעה עמדו כל יהודי העיירה; זקנים, נשים וטף, בככר השוק, מוקפים על ידי הגרמנים ונשקם מכוון אליהם.

לא אתאר את היום המר והנמהר, לכך, אין כחי הנפשי מספיק גם היום, אשתדל רק לספר על כמה ארועים מיוחדים שנחרטו עמוק בלבי: כאשר עמדנו כולנו מוקפים ע"י הגיסטפו ושכיריהם וציפינו למוות, נגשו אלינו השוטרים מבין תושבי המקום והכריזו: יהודים! אלה הנם רגעיכם האחרונים עלי אדמות, תנו לנו את הרכוש בכסף וזהב שהטמנתם בלאו הכי לא תוכלו ליהנות ממנו.

הצבור היה כבר לאחר יאוש וברצון החל לגלות היכן טמן את שארית ההון שנשאר לפליטה, לאחר הסחיטות המאורגנות והממושכות. בעלי — יונה הוציא מכיסו אולרו ורצה למסור אותו, אך אני התנגדתי לכך, פן חפץ צנוע זה רק יעלה חמתם.

בעיני ראיתי ובאוזני שמעתי, כיצד הלל קופלוביץ, (הלל קופלירמעס) פנה לגרמני והודיע לו כי בביתו טמן כסף וזהב. הגרמני הוציאהו מבין השורות וליווהו לביתו כדי ליטול את הרכוש. אולם הלל הערים עליו. במקום להפש כסף, הוא לקח את הטלית והתפילין. הגרמני שחשב שבשקית הטלית טמון הרכוש, הוציאה מידיו בכח ואז הובררה לו התרמית. תגובת הגרמני היתה אכזרית. הוא הכהו עד זוב דם. עתה ראיתי את הלל מובל בחזרה, כשהוא כולו פצוע ושותת דם והגרמני מהרפו ומגדפו: „יהודי ארור ורמאי".

עד היום אין לי הכח לתאר את הרגשת אין אונים האיומה שאפפה אותנו — כאשר הגרמנים החלו לערוך את הסלקציה: מי לחיים ומי למוות. רק חלק קטן — כ־20 משפחות בעלי מלאכה שהיו נחוצים לגרמנים לשרותיהם השונים, ובינהם בעלי אני וילדנו יהודה, הושארו בחיים. מראות הזוועה עדיין לא משו מנגד עיני. ראיתי את גווית אחי יעקב, היפה, היקר והמוכשר, מוטלת ללא רוח חיים באמצע הרחוב; עדיין מהדהדות באוזני קריאות אחי הקטן, אלימלך, הפונה אלי

בבכי קורע לבבות וטוען: „הרי עודני כה צעיר מדוע נגזר עלי למות?" התמונה הזוועתית של סדיזם פראי וצמא דם, כאשר גיסתי יוכבד, שנמצאה בין הנידונים למות, מסרה לי את בתה הקטנה זהובת התלתלים לפקדון, כדי להצילה היה ולהעבירה אחרי כן לידי אחותה שבארץ. אולם, כאשר עינו החדה של התליין הגרמני תפסה במעשה — נגש אלי ובדם קר תפס את הילדה בשערותיה הזהבהבות, הטיל אותה בכח לכביש ורטש את גולגלתה.

הקור הגיע ל־40 מעלות מתחת לאפס והנידונים למות עמדו קפואים והמומים. פה ושם ניסו הצעירים להתארגן כדי להתנפל על רוצחיהם ולהמלט, אך רוסנו בידי הוריהם שקיוו לתשועת ה׳. לפתע שמעתי את קולה של המותי הקוראת לעבר בעלי — בנה יונה, שלא ישכח להתפלל קדיש לעלוי נשמתם.

בסך כשהם מוקפים מכל עבר, הובלו רוב המכריע של יהודי המקום בדרכם האחרונה, באדישות, כצאן לטבח. רבים מהם היו עטופים

משפחתנו
מימין לשמאל עומדים: אחי יעקב שנספה בשואה, אנוכי, אחי יצחק שבארגנטינה
יושבים: אמי, אחי מלך ואבי המנוח

טליתות. כאשר נדהפו לבית הקרור הגדול שהוקם על המגרש הפנוי שבקרבת בית ווינס, ומכונות יריה קוצרות בהם את קציר המוות, הוגפו הדלתות. הבנין הוצת ועלה באש, אך קולות „שמע ישראל ה׳ אלוהינו ה׳ אחד" עוד בקעו ממנו עד שהכל נדם והפך לעפר ואפר.

הנידונים לחיים נכלאו באורוות קרטוביץ, עד שהרוצחים סיימו את השמדת יהודי העיירה ושריפת בתיהם. אותנו הם שחררו רק בלילה

וציוו עלינו להתרכז בבתים אחדים, שממול בית הכנסת הגדול: מביתה של שרה רחה סינדר ועד ביתו של ברוך לוין. סביב בתים אלה הוקמה גדר תייל והם שמשו גיטו ארעי לשארית הפליטה.

מימין לשמאל: אחי בנימין שבארגנטינה,
ואחי ברוך שמת בדמי ימיו בארגנטינה

למחרת בבוקר, הם הטילו על זוסמן גיטליץ ובעלי לרכז את גוויות היהודים שנורו בקרבת בתיהם או במחבואיהם. את חמי ר' נח ריער, שהצליח להסתתר ולהשאר בחיים, הזמנתי לגור אתנו, אך הוא בקשני לפני כן לגשת אתו לביתו כדי לקחת משהו. סרבתי, וטענתי בפניו: רק אתמול הצלחת להתחמק מהמוות וכבר אתה מנסה להסתכן שוב. לא אלך אתך! ליבי ניבא לי רעות. אולם חמי התעקש ללכת. בן אחותו, הצעיר יצחק אלפרוביין, הצטרף אליו מתוך רחמים. כאשר הגיעו שניהם עד לבית ופתחו את הדלת, הופיע בפניהם איש גיסטפו, ירה בשניהם ויהרגם במקום. יונה וזוסמן גיטליץ, שעסקו בריכוז גוויות המתים, עברו דווקא ברגע זה מול הבית, קבלו פקודה מאיש הגיסטפו לקחת גם את שתי הגוויות הנוספות, אך יונה סירב לעשות זאת, עבור סרובו הוא שלם ביוקר רב. איש הגיסטפו הרביץ בו מכות רצח ופצעהו עד זוב דם, כתוצאה מכן נאלץ ימים מספר לשכב במיטה עד שהגלידו פצעיו.

אחרי ימים מספר הועבר בעלי יונה, לגיטו ווילייקה לעבוד, ואילו בני ואני נשארנו תקועים בגיטו איליה. מה מאוד רציתי להצטרף לבעלי ולהיות בקרבתו, אך הדבר לא עלה בידי בנקל. מאחר והשימוש בדאר היה אסור ליהודים העברתי אליו פתקים רבים בהזדמנויות שונות, אולם לפי שעה ללא כל תוצאות. בינתיים החיים בגיטו נמשכו, אך השרידים

לא השלו את עצמם ביחס לגורלם. רובם ידעו כי ימיהם ספורים וקצובים. כדי להנצל, החלו מארגנות קבוצות להקמת בונקרים ומחבואים, אך אותי לא רצה אף אחד לצרף מחשש כי הילד עלול לבכות וע"י כך לגלות את המחבוא. נפשי הייתה עלי מרה מאוד ובכיתי בלי הרף.

ערב שבועות התרחש סוף סוף הנס לו קויתי ויחלתי. ותפילתי ותחנוני באו על סיפוקם. פתאום נתקבלה הודעה דחופה במשטרת איליה להעמיד לרשותי ולרשות רישקה אפשטיין (ינקול שיינעס) תחבורה מתאימה ולהעבירנו לגיטו ויילייקה, ללא שום דיחוי. בחג השבועות זכינו סוף סוף להתאחד עם בעלינו ולחלק אתם את הגורל. לא ארכו הימים ושארית יהודי גיטו איליה הוסלה, אמנם רובם נמצאו בבונקרים אך הם נתגלו. הרוב נתפסו, אחדים ניסו לברוח אך נורו תוך כדי בריחתם, רק 3 איש הצליחו להמלט היערה: שרגא סולומינסקי, חיים ריער, ודוד רובין. הראשון והאחרון זכו להשאר בחיים ולהגיע אתנו לישראל ואילו ריער נפל אי שם בפעולה פרטיזנית על יד הכפר אולקוביץ. שוב הייתה זו יד הגורל שחרצה את גורלנו לחיים, ברגע האחרון.

החיים בגיטו וילייקה היו קשים מנשוא. על הנשים הוטל להרתם במקום סוסים ולספק עצי הסקה. לערום את השלג שברחובות, לנקות את בתי השמוש ועבודות דומות. אחרי זמן קצר חילקו את הגיטו לשני חלקים: את הגברים לחוד בהנהגתו של הקומיסר שמיט, ואת הנשים בהנהלת היהודי הקורניצאי דינסטוג. כעבור מחצית שנה הוסל גיטו הנשים ורובן נהרגו. רק אז החלו ויכוחים בגיטו האם לברוח ליערות, או לא. אני צדדתי בעד בריחה ואילו בעלי יונה טען, כי בתנאי היער הילד לא יחזיק מעמד. עניתי לו: מוטב שימות מרעב או מקור מאשר נהרג כולנו אתו יחד.

בינתיים הקיפה תחושת הבריחה ליער את רוב תושבי הגיטו. ניגשו איפא לעשות את ההכנות הראשוניות; דאגה לנשק ותחמושת וקשרים עם שוכני היערות. כמקשר בין הגיטו לבין שוכני היער, שמש אכר שהיה מביא עצים מדי פעם בפעם לקומיסר. גוי זה היה מוסר לנו דרישות שלום מיהודים המסתתרים ביער. בעלה של גיסתי יוכבד שנספתה בשחיטה הראשונה, נמצא בין היהודים שהסתתרו ביערות והוא היה מעביר באמצעות שליח זה דרישות תקיפות שנצטרף אליו. בהדרגה הוקם קשר עם הפרטיזנים שדרשו מאתנו שנשיג עבורם כדורים ותחמושת. באמצעותו של מנהל הגיטו, שץ, רכשנו מהגרמנים נשק ותחמושת מכל אשר בא ליד.

בחורף 1943 ימים מספר לפני חג הפורים, קרה מאורע בלתי צפוי, שהחיש את בצוע התכנית של הבריחה ליער. האכר המקשר הגיע לגיטו ותבע מאתנו להעביר דרכו את הרכש שהושג עבור הפרטיזנים. ארזנו את הכדורים והכלים בתוך קרש כפול ומיוחד ושמנו אותו לתוך מגררת האכר. המשטרה שהיתה זקוקה באופן דחוף לעגלה לקחה מהאכר את עגלתו לזמן מה. למשמע המעשה התפשטה חיש מהר בגיטו ידיעה כאילו המשטרה ההרימה את הנשק שבתוך המגררה. מפחד נקמת המשטרה בגיטו החלה בריחה כמעט המונית. בעלי יונה הוריד את הטלאי הצהוב ויצא מהגיטו העירה בצעדים מוחשים. אף אני הורדתי את הטלאי הצהוב וצעדתי אחריו דרך הרחובות הראשיים, כשעל זרועותי בני הקטן יהודה. כך צעדנו; יונה לפני ואני אחריו. כאשר נמצאנו כבר מחוץ לעיר הוא נעלם לי לפתע. בעודי פונה כה וכה לחפשו ראיתי מטווח קצר היילים גרמניים מתאמנים. ידעתי שאין שום דרך לנסיגה על כן צעדתי בשקט ובבטחון מלא קדימה, מתוך החלטה פנימית איתנה, יהיה אשר יהיה, אף כי לא ידעתי לאן פני מועדות. כך עברתי על פני החיילים הגרמניים והם גם לא העלו על דעתם כי זוהי יהודיה. לאן נעלם בעלי לפתע לא ידעתי, אך נזכרתי שבאחת השיחות נידברנו: אם נפרד איכשהו, ישתדל כל אחד מאתנו לכוון פעמיו להצנציץ. זו היתה עתה תקוותי. עכשיו נמצאתי בין בית מטבחיים העירוני והגשר השרוף שעל הנהר ויליה. לעיני הופיע בית קטן שעל יד בית המטבחיים, והחלטתי לסור אליו. פתחתי את הדלת וספרתי לבעל הבית הנוצרי כי אני יהודיה. המשכתי: עתה הם רוצחים אותנו, אני מבכרת ליהרג תוך כדי בריחה. הסתכל בי הנוצרי ואמר: חבל. עדיין את צעירה לימים ואת מסוגלת עוד להביא תועלת לעולם. הוא צווה עלי לחכות עד רדת הלילה ואחרי כן העבירני על פני הנהר הקפוא ואיחל לי דרך צלחה.

עתה הייתי מעברו השני של הנהר, בליל חשוך סוער והורפי, בסביבה בלתי ידועה, כשהתינוק בזרועותי. ראשית דבר השתדלתי להכנס ליער ולהבלע בתוכו. זו הפעם הראשונה בחיי נמצאתי בליל חורף ביער לבדי. כאשר העמקתי להדור לתוכו פנימה, ראיתי מרחוק אור מהבהב, צעדתי לקראתו עד שהגעתי לבית קטן. מבלי לערוך השבונות ולשקול את הסכנות הכרוכות בדבר, נקשתי על הדלת ונכנסתי פנימה. שמתי את הילד על הספסל שבקרבת הכניסה ובקשתי מהבעלים לאפשר לי לנוח. הבעלים שהגישו תהילה לפעוטי קצת חלב שמו גם לפני משהו לסעוד ורק אחרי כן פתחו בשאלות: מי אני, מאין ולאן אני הולכת

במצב כזה, וכו'. לא שיקרתי וגם לא התחמקתי וסיפרתי להם את האמת כולה: אני בורחת מפני הגרמנים. הורשיתי להנפש וללון, אך למחרת בבוקר בקש ממני בעל הבית לעזוב; הודיתי לו על קבלת האורחים והסברתי שאין בדעתי להשאר כאן, מטרתי היא להגיע לסביבת חצ'נציץ. התעניינתי באיזו דרך להמשיך כדי להמנע מלפגוש גרמנים. תשובתו הייתה כי אמשיך בדרך זו ובודאי איכשהו אגיע למטרה.

לא הלפו אלא 10 דקות מאז יצאתי את הבית ועליתי על דרך המלך והנה חשתי כי מאחורי נוסעת משטרה גרמנית. פחדתי לפנות פתאום ימינה או שמאלה ולחזור היערה, צעד זה היה בודאי מעורר חשדות. על כן התקדמתי מבלי להביט אהורנית ותפילה אחת בליבי: מי יתן ויזדמן לי בהקדם בית בקרבת הכביש, כדי לסור אליו עד יעבור זעם. החשתי את צעדי. אחרי מהלך של קלומטרים אחדים, ניצב בצדו של הכביש הבית המקווה, אך בעלת הבית סירבה להכניסני, בטענה, כי לכפר הגיעו זה עתה גרמנים. הפצרתי בה בעיניים דומעות, שתרחם על התינוק. האשה נעצה בי מבט חודר, כנראה שהצלחתי לעורר המלה, רמזה לי להתקדם אחריה ותוליכני לדיר החזירים. אחרי מספר שעות היא הופיעה וספרה לי כי הגרמנים חקרוה אם אין יהודים בכפר, והסתלקו. ספורה המריץ אותי להעיז לשאול אותה, היכן אוכל להפגש עם פרטיזנים להגיע אליהם, מבלי להשתמש בדרך המלך, השורצת קלגסים גרמנים. לא שערתי, אך התברר כי היא הייתה אדיבה מאוד, בעלה העבירני את הכפר בדרך צדדית והדריך אותי ללכת לכפר פוזבה, שלדבריו שם אוכל לבוא במגע עם הפרטיזנים.

עתה התחלתי להאמין כי אני נמצאת בדרך למטרה, אף שבמציאות עוד עברו עלי שבעת מדורי גיהנום. לכפר פוזבה הגעתי רק אחרי הצהרים. כאשר נכנסתי לבית הראשון ובקשתי לאפשר לילדי קצת מים המים, נחקרתי על מוצאי אף כי העלמתיו גילה מבטאי את השתייכותי לעם היהודי. למרות שהכפר הזה היה גדול נפוצה בו בין רגע הידיעה כי יהודיה עם תינוק על זרועותיה מסתובבת בכפר ותושבי המקום הוזהרו לא לארחה.

הלילה ירד, ואני רעבה, צמאה וקפואה, התהלכתי עם ילדי הישן על זרועותי ובכיתי. לא ידעתי לאן אני הולכת, אם בכוון לפרטיזנים או ישר לזרועות הגרמנים. לפתע נפתחה דלת של בקתה אחת ועל הסף הופיעה איכרה קשישה ותשאלני מדוע אינני פונה לעזרתה. לשאלתה עניתי: מפני שכאן אנשים רעים. אף אחד מאלה שפניתי לעזרתם, לא

הרשה לי לעבור על מפתן ביתו. בתשובתה הפטירה האיכרה: בתי, המלחמה טרם נסתיימה ומי יודע מה יהיה אתנו? בסיימה את דבריה פתחה לרווחה את דלת ביתה ותזמינני פנימה. הכינה ארוחה חמה לבני ולי, החליפה לנו את הבגדים הרטובים ליבשים ואחרי כן פתחה בשאלות: מי אני ומה משאלתי. ספרתי לה את האמת כולה: „אני מחפשת פרטיזנים, מפני שבעלי הצטרף אליהם בנסותו להציל את חייו. ברגע זה התרוצצו מהשבות שונות במוחי, שמא בעלי לא הצליח לעבור את הדרך הקשה לחצ׳נצ׳יץ, מיד אחרי זה חשבתי כי הוא יושב שם באי סבלנות ומחכה לי, והוזר הלילה. כששכבתי לישון העירה אותי האכרה והודיעתני כי עוד מעט יגיעו לכפר פרטיזנים. תוך כדי צפיה הגיעה נוצריה מויליקה וספרה לבעלת הבית, כי ראתה גויות נשים וילדים מתגוללות ברחוב. כן נמצאו גברים רבים הרוגים במבואות היער. עם שמיעת ידיעה זו תארו לכם את הרגשתי. אך לא הספקתי להרהר הרבה, כאשר פנתה אלי בעלת הבית ואמרה: השאירי כאן את ילדך ואת בואי איתי ונצטרף לפרטיזנים. עתה התגשמה תקוותי, אכן אזכה לראותם בעיני ממש. כשנפגשתי בפרטיזנים הראשונים הרהרתי בלבי: הנה באה תשועתי. ספרתי להם את האמת כולה, וכאשר שאלוני מה סוג העזרה הדרושה לי, בקשתים להעבירני לאיזור חצ׳נצ׳יץ. הם אמנם לא סרבו, אך לא יכלו להתפנות לכך, מפני שנמצאו בדרך להפציץ רכבת ולשובם הצטרכתי להכות 4 ימים, לכך לא הסכמתי. עשי כהבנתך — הם ענו לי והלכו לדרכם ואני נשארתי ללון בבקתת המארחת. בשלוש לפנות בוקר הגיעה לכפר קבוצת פרטיזנים הדשה, אחדים מהם הגיעו גם לבית בו שכנתי. נועצתי בהם מה עלי לעשות. לשאלתם מדוע אני חייבת להגיע לחצ׳נצ׳יין, סיפרתי להם כי נדברתי להפגש שם עם בעלי, הנמצא אי שם עם הפרטיזנים. הם פרטו בפני את רשימת הכפרים דרכם עלי יהיה לעביר בדרך למחוז חפצי.

המצב הפוליטי והצבאי של הגרמנים היה משתנה חליפות. לא במעט נגרם הדבר בגלל התקפות הפרטיזנים. כתוצאה מכך הציבו הגרמנים ברוב הכפרים שדרכם הצטרכתי לעבור, משמרות. דבר שנעלם כנראה מידיעת הפרטיזנים. מאחר והדרכים בהם התקדמתי היו צדדיות ומשובשות, נתקלתי בנחל שגדר בעדי את הדרך לכפר הראשון. טיכסתי עצה כיצד להתגבר על מכשול בלתי צפוי זה, והחלטתי לזרוק את הילד ככדור לעברו השני ובעצמי לעבור את הנחל בשחייה, גמרתי אומר ובצעתי. תאמינו לי, שכתוצאה מכך פסק ילדי מלדבר ומבטו המשונה

זעק: „אמא מה עשית לי". עברתי בשחיה את הנחל ומעברו השני שכב בני, פצוע וזב דם. הורדתי את מטפחתי, הרטבתיה במים ורחצתי פניו והבשתיו, אך הדם המשיך לזוב. רטובים, קפואים ורעבים היינו, אבל לא אבדתי עשתונותי. התקרבתי לכפר וע"י כך גם למטרתי המיוחלת. כאשר הגעתי לבקתה הראשונה ונכנסתי פנימה, נשאלתי ע"י בעלת הבית מה קרה לילדי. פרצתי בבכי היסטרי, אבל את האמת לא גיליתי. היא הבשה את פצעיו, הגישה אוכל לשנינו ואחרי כן המשכנו בדרכנו. הכפר הבא היה קרוב לעיירת ויאז'ין ונראה באופק. התקדמתי אליו במהירות ובעקשנות, כדי שאוכל יותר מהר לנוח מעמל הדרך הארוכה ולאפשר לתינוק להתפרקד בנוחיות ולחלץ עצמותיו. סרתי לבקתה הראשונה שניקרתה לי בדרך, אולם רק פתחתי את הדלת נדהמתי והתבלבלתי. כל דמי זרם לי לפנים. לבי כמעט והתפלץ מפחד. לפני עמד גוי מוכר, לקוח קבוע שלנו, שהכיר יפה את הורי אפילו בשמותיהם הפרטיים, וגם אותי. אף על פי כן הצלחתי לעצור ברוחי הסוערת, להעמיד פנים שלווים והפטרתי בפולנית: „בוקר טוב". אהרי כן התברר לי, כי גם הוא העמיד פנים כאשר שאלני „מי את ומניין באת"? פליטה אני — עניתי, מ־ווילקי־לוקי. עיר שנכבשה זה רק עתה ע"י הגרמנים ואזרחיה נמלטו על נפשם, לכל אשר תשאנה רגליהם. ספרתי לו כי אני נמצאת בדרכי לכפר ש'צקובושציז'נה שע"י הצ'נצ'יין, כדי לעבוד בחקלאות. מענין — התחיל האכר לדבר — אני מכיר באיליה אחת, הדומה לך כשתי טיפות מים, בתה של יודל וינטה ברונשטיין. כמובן שהתתממתי. היכן זו איליה שאלתי? אולם כדי לעבור לנושא אחר ונוח יותר, בקשתי רשות להשכיב את הילד לנוח. באי רצון רב עבר האיכר לנושא החדש. לבסוף הוא הדגיש: מאחר ואת דומה כל כך לבת מכירים שלי, אני אתן לך אפשרות לאכול, לנוח וגם ללון. אמנם שכבתי לישון אך כל הלילה לא עצמתי עין. שקלתי בדעתי האם לאמר את האמת שאני בתה של ינטה, או לעמוד על דעתי שאיני יודעת על מי ומה הוא מדבר.

עם השכמת הבוקר כאשר שמעתי את האכר ורעיתו מתלחשים ומדברים על הדמיון המוזר ביני לבין בתה של ינטה ברונשטיין, החלטתי להודות ולספר את האמת. האכר פנה אלי והודה לי על גלוי לבי. לו לא היית מתודעת, אמר, הייתי אמנם גם כן מראה לך את הדרך. אך ללא ספק היית נופלת לידי הגרמנים. אולם מאחר והוא מכיר תודה להורי עבור הסדים שהם גמלו אתו, הוא ינחני בדרך אחרת העוברת באיזור פרטיזני טהור, דרכו אני יכולה ללכת בשקט ובבטחון. כך הגעתי לכפר קוזלי.

מזלי שחק לי הפעם. כאשר נמצאתי במבואות הכפר, פגשתי ילדים משחקים. לשאלתי, האוכל לעבור את הנהר, הם ענו לי כן, אך הדגישו כי לא כדאי עתה, מפני שגרמנים נמצאים עכשיו בכפר. מצב רוחי לא היה מרומם ביותר, אף על פי כן לא הססתי הרבה, חזרתי מיד על עקבותי, נכנסתי למעמקי היער ושהיתי שם עד שהחשיך. עם צאת הכוכבים החלטתי לשוב ולהגיע לעברו השני של הנהר. אם לא אוכל, ברצוני להטבע, מפני שלהמשיך בחיים אינני רואה שום סיכויים. לשום בית בכפר לא רציתי להכנס, כי עוד לפני המלחמה היו בו הרוב שונאי ישראל: רוצחים ושודדים. הכפר הראשון במשטר הגרמני שערך פרעות ביהודים ושלח בביזה את ידיו, היה קוזלי.

כאשר הגעתי לחוף הנהר ובני בזרועותי, פגשתי שני איכרים בסירת מעבר, ברכתי אותם „בערב טוב" ובקשתי להעבירני אל מעבר לנהר. הם שאלוני מי אני, לאן פני מועדות? חזרתי על הפזמון הקודם: פליטה, מויילקי-לוקי, ההולכת לעבוד בש'צקובושצ'ינה. הוזמנתי לשבת ואחרי דקות מספר הייתי מעבר לנהר. הודיתי להם בדמעות ובדמיוני ראיתי את עצמי כבר בחצ'נצ'יין, מאושרת. אבל זה לא היה כל כך קל ולא כל כך פשוט. לשאלתי על הכוון בו עלי ללכת הראוני האכרים את הדרך הנכונה, אך אני הייתי כל כך נרגשת ומבולבלת, שפניתי בכוון הפוך, כלומר: בדרך חזרה לאילייה. רק כאשר הגעתי מול הכפר זבוריה ולאור הירח הבהיר נראה לי צלב של בית היראה הקתולי, התחלתי לפקפק בנכונות הכוון. בפרשת הדרכים של הכביש הראשי והדרך לכפר זבוריה, פגשתי אכר, שהסביר לי, כי אני נמצאת במרחק קילומטרים אחדים מעיירתי איליה. הודיתי לו עבור האינפורמציה והמשכתי להתקדם, אך לאחר שהוא נעלם מזוית ראייתי, הסתובבתי בחפזון ונמלטתי לתוך היער. רצתי כל הזמן דרך היער דרומה, היכן נמצאתי בדיוק לא ידעתי. הייתי רטובה ושטופה כולי זיעה. לאחר שהתעייפתי מאוד והתישבתי לנוח, קפאה שמלתי עלי. שיני נקשו זו בזו, אולם למזלי הילד ישן כל הזמן, כנראה בהשפעת האויר הצח. נחתי קצת והמשכתי בדרכי. שמלתי הקפואה רשרשה בזמן ההליכה, עד כדי שנראה היה לי שיורים אחרי. אולם אני התייחסתי לכך בשוויון נפש מוחלט. לא פעם עלתה תפילה על שפתותי: מי יתן והייה רעה תטרוף אותי או גרמני ירצחני נפש, אבל שום נפש חייה לא פגשתני בדרכי. הלכתי כל כך הרבה זמן עד שנדמה היה לי שלדרך בכלל אין קץ. מרוב עייפות מעדתי ונפלתי. החלטתי להמשיך לשבת על השלג ונמנמתי עד שהבקיע השחר. לפתע נשמעו

נביחות כלב מרחוק, החלטתי ללכת בכוון זה. כל עוד שנבח התקדמתי וכשפסק התישבתי לנוח. כאשר חזר הכלב לנבוח המשכתי להתקדם, עד שהגעתי לבקתה. האיכרים כנראה עדיין ישנו. נקשתי בזהירות בדלת ולקולה הופיע הבעל ושאלני לרצוני. בקשתי רשות לנוח קמעה. האכר פנה אחורנית ונכנס הביתה, כנראה לשם התיעצות עם רעיתו ושהדיה הגיעו לאוזני: אשה עם תינוק על זרועותיה — אמר, מבקשת רשות להכנס ולנוח מעמל הדרך. אשתו הסכימה. כאשר נכנסתי פנימה הזוג החל להציג לי שאלו תשונות. תסלחו לי השבתי להם, אולם אני כה עייפה ורצוצה עד שאין לי הכח לענות לכם. על הרצפה העשויה מחימר שכבתי עם בני לנוח, וכנראה מיד נרדמתי. כמה ארכה שנתי זאת אינני יודעת אולם כאשר הבעלים העירוני, השמש החורפית נטתה כבר לערוב, ודרך האשנבים — שבחלקם היו נטולי שמשות — היא שלחה את קרניה האחרונות פנימה.

הבעלים הגישו אוכל והציגו לי את השאלות השגרתיות: מנין, ולאן, וכד׳. הייתי כבר לאחר יאוש ותקוותי להפגש עם בעלי, שנסכה בי עד כה כח להתגבר על כל המכשולים הרבים כמעט ואפסה. אפשר לאמר כי הייתי כבר נטולת כח רצון לחיות ולהמשיך. לא חששתי על כן מהבאות וספרתי בגלוי את כל מצבי וסיימתי: עתה אתם יכולים למסור אותי בידי הגרמנים שיהרגוני. התכוונתי לכך בכל הרצינות, כי לא יכולתי להמשיך ולחיות בתנאים מרים אלה. האיכר שהבין לרוחי פתח בדברי הרגעה ונוחם. „אל תחששי, הגעת סוף סוף לאיזור פרטיזני טהור, את נמצאת עכשיו בכפר הוטה". אמש שהה כאן סולומינסקי וריער מאילייה. לשמע ידיעה זו וביחוד לאור הזכרת השם ריער התרגשתי עד לדמעות. חשבתי כי המדובר הוא בבעלי יונה עד שלבסוף התברר כי הכוונה היא לבן דודו, חיים. אולם התאוששתי לא מעט.

בינתיים ירד הלילה, על כן החלטתי להמשיך בדרכי לחצ׳נצ׳יץ. אולי אפגש עם מישהו מהיהודים שבקרב הפרטיזנים ואולי אוכל לקבל ידיעה מהם על מקום המצאו של בעלי. האכר שליווני אמר: לכי ללא שום חשש ופחד, כאן לא תתקלי בגרמנים. המשכתי כברת דרך עד שמרחוק ראיתי אור מהבהב. החלטתי איפוא לסור למקום, אולי אצליח לקבל ידיעות ממשיות נוספות. התקדמתי עד שהגעתי לאחוזה הזעירה — בריצ׳קי. נכנסתי לבית, ומבלי שהכיתי שיזמינוני, מצאתי לי מקום והתישבתי. כמובן שגם כאן נשאלתי מניין ולאן. כאשר השבתי — מאילייה, הם לא הסתירו כלל את הרגשתם ובגלוי לב מפתיע הודו,

שאינם חסים על אף אחד מיהודי איליה, פרט למשפחת ריער. כאשר הצגתי את עצמי כבת משפחה זו הם לא האמינו לי והוסיפו: הכיצד? הרי אנו מכירים את כל בני המשפחה. הסברתי להם כי אני אשתו של יונה. לשמע המשפט האחרון ראיתי כי שמחתם כנה. הם נתנו לי כתונת חדשה להחליף לבני, ומזון משובח. מאחר ואצה לי הדרך, הציעו לי ללכת לכפר סטרינקי — הנמצא בקרבת חצ׳נצ׳יץ.

החזקתי את בני בזרועותי ובצעדים מאוששים התקדמתי בכוון כפר סטרינקי, אף כי היה עדיין אור יום מלא סר ממני הפחד כליל. לכפר הגעתי רק בערב, ומיד נעצרתי ע״י פרטיזנים שהביאוני למפקדה שלהם ששכנה בכפר. החוקר הציג לי שאלות רבות ואני עניתי עליהן במלוא הפה. — „ירו בה" — הוא הכריז, כי היא מרגלת. היתכן אמר, בחורים צעירים שהסתלקו מגיטו ויליקה נהרגו ואילו את עם תינוק על הידיים הצלחת להגיע עד לכאן? בשעה שכל הדרך מלאה היילים גרמניים — לא יאמן הדבר! כל הסברותי לא הועילו. לפתע הוא שאל אותי: לאן את מתכוונת ללכת? לחפש את בעלי, עניתי, הנמצא לפי השערתי בסביבות חצ׳נצ׳יץ. בינתיים הגיעו רבים מאכרי הכפר כדי להסתכל במרגלת היהודיה. אחד מהם שאלני מי אני; מאילייה — עניתי, אני הבת של ינטה ברונשטיין. הגוי הצטלב ופנה לחוקר וביקש אותו לא לירות בי, כי הוא מכיר את הורי ואת הסבתא שלי, לא יתכן שהיא מרגלת, אמר. אולם התערבותו לא עזרה. כאשר ראיתי כי אין מוצא וקשה לי להזים את החשד וביחוד בעת מלחמה, הפטרתי בקול: מילא, „הכדור שלך אף הוא כדור, אך יהיה לי קל יותר למות מאשר בכדור גרמני". משפט זה עורר בלב החוקר אלו שהם היסוסים, על כן פנה לגוי אחד ובקשהו להזמין למקום מישהו מיהודי הצ׳נצ׳יץ, שבקרב הפרטיזנים. „אם הם מכירים אותה אזוכה שדבריה אמת". הגוי הלך וחזר עם כמה יהודים ,אולם אף אחד מהם לא הכרתי. כאשר הם פתחו בשיחה ביניהם, הכרתי את קולו של חיים יוסף, התרגשתי והכרזתי בקול רם, חיים יוסף! אולם לשוא, הוא אמנם הכיר את אמי, ינטה, כולם הכירוה, אך אותי לא הכיר. אף על פי כן שהרר אותי החוקר וצווה עליהם לקחת אותי אתם. אולם, אף אחד מהיהודים לא הסכים לצרף אותי אליו, מפחד שמא הוא יצטרך לדאוג למזוננו וללבושנו. הבטחתי להם כי לא נפול למשא על אף אחד, העיקר שהם יוציאו אותי מכאן. רק הודות לרחמיה ולחצה של אלקה המינסקאית, שהתגוררה עם שמעון החצ׳נצ׳יצאי, הסכימו סוף סוף לקחת אותי אתם.

אלקה לקחה את הילד בזרועותיה וכולנו יחד התקדמנו לקראת היער למקום הבונקרים, עד שהגענו.

שיירתנו עמדה מלכת באמצע היער. בתוך האדמה נחפרו מחילות, כוסו והוסוו יפה, כאן היו מגורינו. כשנכנסתי לראשונה פנימה, השכו עיני ולא ראיתי כלום, אך לאט לאט התרגלו עד שהבחינו גם בחושך בנעשה. אורך החפירה היה בערך 10 מטרים ורחבה כמטר וחצי. קירותיה היו מעצי אורן שהפרידו בינינו לבין האדמה. משני צדי הקירות הארוכים הוקמו מטות ממוטות וענפי עץ שונים, כך שרק בן אדם אחד יכול היה לעבור לרוחבה של החפירה. לפני כניסתנו לדור בהפירה זו התגוררו בה 19 נפש, ואילו עכשיו, כאשר הצטרפתי אני ובני היינו בה 21 נפש. בתנאי צפיפות כאלה; ללא אויר וללא מים, ללא אפשרות להחליף כביסה, להתרחץ לעיתים קרובות, אין פלא כי החפירה הייתה הממה לרבוי כינים, ששרצו בכל. את קיומנו העלוב הבטחנו על ידי התרוצצות בין כפרי הסביבה והושטת יד לבקש נדבה ופת לחם. כאשר חזרנו מיום עבודה מיגע כזה והצלחנו במשימה לקבל פת לחם הרבה, ולפעמים תפוח־אדמה, התמסרנו לתפקיד השני בחשיבות — להרוג את הכינים. כל אחד החזיק בידו גזר עץ דולק LUCZYNA **הוריד את** כותנתו ובגדיו וקטל את כל הכינים. עם תום עבודה זו נגשו כמובן לאכול את ארוחת הערב, מבלי שתהיה אפשרות ליטול לפני כן את הידים. באחת הפינות של החפירה סודר מעין תנור בו בשלו את הארוחות, במידה והיה מה לבשל.

בארוחה הראשונה כבדה אותי חנה אשת שמעון, היה זה מעין גריסין ללא מלח וללא שום שומן. לא יכולתי לאכול גם זאת וגם בני בחל במאכל זה. הקציבו לנו מקום לישון ומאחר והייתי עייפה מאוד מדרך הטלטולים ישנתי מצויין. עצם העובדה והרעיון שהנה נסתיימה הנדידה הארוכה והמסוכנת וסו"ם הגעתי למחוז חפצי, בו אוכל בקרוב להפגש עם בעלי, יצרה שלות נפש וגוף. בבוקר התעוררתי רעננה ושלווה. הגב' חנה הגישה לי גם ארוחת בוקר שהייתה מורכבת מארבע תפוחי אדמה, שניים לי ושניים לבני, שאכלנו אותם בתיאבון רב.

השתדלתי להתקרב ולהתידד עם כולם, אך רגשי לב עזים משכוני בעיקר לאלקה המינסקאית. היא הבינה לנפשי יותר טוב מאחרים. בפניה שפכתי את מר ליבי ודאגותי לגורל בעלי. נסיתי להתנחם על ידי שיחות עם בני הפעוט, אותו שאלתי לפרקים — האם אבא חי? והוא נענע בראשו, לחיוב. חלפו כמה ימים מאז בואי למקום, פניתי אל ידידתי

אלקה ושאלתיה, מניין וכיצד משיגים כאן מזון? והיא השיבה כי חוזרים על הפתחים בכפרי הסביבה. התחלחלתי; כיצד אוכל להתרגל לכך מה גם שאינני מכירה את דרכי הסביבה. אולם, רצון הקיום היה חזק יותר מהיסוסי, בושתי וספקותי. כעבור 4 ימים נתנה לי ידידתי אלקה, תרמיל ואמרה לי: בפעם הראשונה, נצא יחד לחזר על הפתחים, זה יקל עליך מבחינה נפשית וע״י כך תתרגלי. הרעב שהציק לי „חיסל״ את רגשותי ובושתי, קמתי ונלויתי אליה. את בני הפעוט, השארתי, כמובן, בבונקר ואני עם אלקה יצאנו לדרך. כאשר הגענו לכפר הראשון, פנתה אלי ידידתי ואמרה: הכנסי לבית הראשון ובקשי פרוסת לחם. עשיתי מאמצים להתגבר על רגשותי ובושתי ונכנסתי לבקתה. אולם, כאשר נשאלתי על ידי בעלת הבית למבוקשי, הסמקתי והחוורתי חליפות ובקושי הבעתי את המשפט — פרוסת להם, אך מיד פרצתי בבכי היסטרי. האיכרה שהבינה כי אני הדשה ב„מקצוע״ מלמלה: זו לך כנראה הפעם הראשונה, אך תתרגלי. לשמע דבריה התרגשתי עוד יותר ובכיי עלה וגבר. קבלתי ממנה מחצית ככר להם, השפלתי את עיני ויצאתי מביתה, שבורה ורצוצה. אלקה חיכתה לי. כאשר נפגשו מבטינו בכיתי שוב, אך גם היא לא מצאה בשבילי מילת נוחם ועידוד אחרת, זולת המשפט: תתרגלי. הצעתה הייתה כי נכנס לעוד מספר בתים, אך אני סרבתי החלטית. בקשתי ממנה כי תלווני „הביתה״, מפני שחששתי שבעצמי לא אמצא את הדרך. כאשר חזרנו, פרסתי מהלחם לבני ואילו את הנותר החבאתי, כפי שמסתירים אוצר רב ערך.

כשאזל הלהם כעבור 4 ימים והרעב החל להציק שוב, יצאתי עם שכני לבונקר, סגל, לקבץ נדבות בכפר אחד. בהגיענו למקום פניתי אני לכוון אחד והוא לכוון שני. קבצתי קצת תפוחי אדמה וכמה פרוסות להם וחזרנו „למעוננו״. בשובי, ספרה לי שכנתי חנה, כי בני מתגרד ובקשה ממני כי אבדוק אם לא שורצים עליו כינים, אך אני הייתי תקיפה בדעתי כי הדבר לא יתכן. אף על פי כן הילד לא היה שקט והמשיך לבכות. לא יכולתי לנחש מה קרה לו מאחר והוא עדיין לא דבר. נסיתי איפוא ליתר בטחון, לבדוק את כותנתו, אך למראה המציאות השכו עיני — הילד שרץ כינים כולו. נקיתי את הלכלוך כמיטב יכולתי, אולם עֻבדה זו שמשה לי לקח. בזמן שהילד בכה, בדקתי ראשית כל את כותנתו.

לאור תנאי מגורינו המשותפים והקשים, בהתחשב במאמצים והבזיון הכרוכים בהשגת פרוסת לחם, חינכתי את בני, לא לבקש

משכנינו הסועדים שום מצרכי מזון. החיים שלנו, במידה ואפשר לקרוא לזאת חיים, נמשכו כך עוד חדשים אחדים. אחרי כן הגיעו יהודים נוספים ליער והצטרפו אלינו. אלה היו שרידי גיטו קרסנו, שנמלטו ברגע האחרון להיסולו. בין הבאים היו מכירים אחדים: מוליק דוברובסקי — ממולדצ׳נו, אשתו שולמית, בלה קמינצקי ואחרים.

בינתיים הגיע האביב, הרגשתי כי החבילה מתפרדת. כל השכנים שגרו אתי בצוותא, התכוונו לעבור למקומות אחרים, מפני שמקומו המדויק של הבונקר שלנו, נודע לכל אכרי הסביבה. היה איפוא חשש, שמישהו מהם עלול לגלות זאת לגרמנים והם ירצחונו. לצערי לא שיתפו אותי השכנים בתכניות הללו. שום קבוצה מהקבוצות שנוצרו לא הזמינתני להצטרף אליה, כנראה כי ילדי הקט עמד למכשול. הם חששו שבעטיו עלול להתגלות מחבואנו החדש. שקלתי את האפשרות להשאר במקום זה, אך אם אשאר לבד, מי ישגיח על הילד, כשאצטרך לצאת לחפש עבורי ועבורו טרף? מאחר ואלקה הייתה הקרובה לי ביותר, שפכתי לפניה את מר לבי. אמרתי לה: אמנם לכולם רע ומר, אולם מצבי קשה שבעתיים, מפני שאני בודדה וגלמודה, עם תינוק פעוט על זרועותי. הרעב אינו מפחידני, קשה לי יותר הבדידות בה אני שרוייה. אם כי אני נמצאת עם אחרים ביחד, אין מי שיושיט לי יד ויעודדני. אלקה ענתה לי: לצערי אינני יכולה לעזור לך, הרי גם אני קשורה למשפחה זרה ותלוייה בחסדם. אכן זו היתה האמת.

משפחת שמעון ההצ׳נצ׳יצאי היתה הראשונה שנפרדה מאתנו ועברה למקום הדש. אהריה בתור עזבה משפחת שמעון מזהורצה ובעקבותיה גם חיים יוסף מחצ׳נצ׳יץ ובני ביתו. לפי שעה נשארה להתגורר בבונקר הישן משפחת לוין מרדישקוביץ ואני על ידם. אולם, אף משפחה זו הכינה לה כבר מקלט ועמדה לעבור אליו בהקדם, פרוש הדבר כי עלי נגזר להשאר בודדה. זו היתה הרגשה איומה שהטרידתני יומם ולילה. בלילות כאשר כולם היו שקועים בשנתם התגלגלתי על יצועי ובמוחי התרוצצו בלי הרף תוכניות, כיצד למצוא דרך להתגבר על בדידותי.

כאשר הכרתי מקרוב יותר את הסביבה נזכרתי כי באזור זה נמצאים כפרים, שסחרו אתנו ומכירים יפה את הורי ואותי. הכפרים שנמצאו בסביבה הקרובה למחבואנו נלאו זה מזמן לתת לנו נדבות, עד שלבסוף היה קשה להשיג בכפרים אלה, אפילו פרוסת לחם חרבה. בבוקר מסויים, פניתי לחיים ובקשתי ממנו שיגש אתי לכפר מרוחק

קצת יותר, אני מבטיחה לו, כי משם נצליח להביא מזון, שיספיק לפחות לשבוע ימים. הוא הסתכל בי כבעל אחת שאיננה מהעולם הזה, אבל אני לא הרפיתי ממנו. הסיבה שרציתי כי יצטרף אלי, היו לה שני טעמים: ראשית כדי לא ללכת לבד בדרך ארוכה זו, ושנית, להוכיח לו שיש לי אכרים מכירים, מהם אוכל לקבל כמויות ניכרות של מזון. זה עלול להשפיע על משפחתו לצרפני אליהם, מה גם ולהם יש ילד קטן. לבסוף הצלחתי להשפיע; היים,אייזיק ואני, יצאנו עם שחר בדרך לכפר צ׳רביאקי, בו הכרתי את רובם המכריע של האכרים.

כאשר הגענו לבסוף נוכחו היים ואייזיק, כי אכן כל אנשי הכפר מכירים אותי ומוכנים לעזור לי. הודות לי הגישו אנשי הכפר אוכל לכולנו וציידו אותנו בחבילות מזון גדולות שהכילו: לחם, תפודים, ביצים, חלב וכו׳. בתנאים ההם היה זה עבורנו רכוש גדול. רק מאוחר בלילה הזרנו למעוננו, מפני שבדרך הזרה שמענו קולות וצעדים ונאלצנו לזהול ממש. בבית הם גילו לי; שאוי ואבוי היה לי, לו והם היו נאלצים לחזור בידים ריקות מדרך רחוקה כל כך. עתה כבר הרגשתי שאני נחוצה להם והם לא ישאירוני לבדי. כאשר פתחנו את החבילות בהפירה לקח היים ממני כל מה שהוא רצה, אף כי הרקתי שן לא פציתי את פי. חלקתי את המזון שקבלתי כדי שיספיק לי לכמה שבועות לפחות, כדי להמנע מטילטולים ארוכים ומסוכנים.

את אשר יגורתי בא. ביום מסוים הודיע לי חיים כי משפחתו עוברת למקום אחר ואילו אני אשאר כאן לבדי. עניתי לו, כי לא אשאר כאן לבדי אפילו רגע אחד, גם אני אלך, ואלוהים בודאי יהיה בעזרי. כאשר נוכח בעמדתי העיקשת, הסכים כי אצטרף אליו. נטלתי את בני בזרועותי ותרמיל עם מזון על הגב וצעדתי ללא מטרה. הלכנו כך מיער אחד למשנהו, עד שנפגשנו עם הרבה איכרים נודדים כמונו. כאשר שאלנום לפשר הנדידה, הם ספרו לנו, כי הגרמנים עורכים בלוקדות בכפרים, ביערות, מהפשים פרטיזנים ויהודים ויורים בכל מי שבא ליד. נסוגונו מזרחה, אך כעבור מספר ימים שמענו בעקבותינו הפעלת מכונות ירייה ואוירונים. שינינו את כוון דרכנו לפי היריות. כמובן שנמלטנו תמיד בכוון הפוך, עד שביום מן הימים נפגשנו עם כל המשפחות שהתגוררו יחד עמנו לפני כן.

יוסף מחצ׳נצ׳יץ שהכיר מצויין את כל שבילי ודרכי היער צעד בראש, אפילו האכרים קבלו את מנהיגותו ללא ערעור. בין שאר היהודים פגשתי שוב את מוליק דוברובסקי ממולדצ׳נו, את שולמית ואת אשתו

הראשונה בתיה. אינני יודעת מדוע, אולם עובדה היא, כי בתיה זו, שכה רציתי להתידדד אתה, גרמה לי צרות רבות. בודדה הייתי ובנסיגה הגדולה רציתי להצטרף אליהם, אולם היא התנגדה לכך ולא אחת גרשה אותי עם מקל ביד. כמובן שלא שמעתי בקולה ונגררתי אחריהם, אף כי ממרחק. בזמן הנסיגה הגדולה לא יכולתי להשיג שום מזון, אם היו במשפחה גברים, הם ניסו לגנוב בכפרים שבקרבתם עברנו, אולם אני לא יכולתי לעשות זאת, מפני שנשאתי על גבי את בני, על כן סבלנו שנינו מאוד ותפחנו מרעב. מה מאוד רציתי להשקיט את הרעב; אך לא היה לי במה. לא מעטים ידעו על מצבנו והתעלמו מאתנו. בלילות, הצמדתי את גופו הרעב של בני אלי והשליתי את עצמי שבכך אני מקילה על סבלו. אף כי הילד סבל הרפת רעב הוא לא בכה, גם הוא חש כנראה במתיחות הגדולה הקשורה בבלוקדה. בהזדמנות אחת נתנה לי אשתו של זלמן, כמה כפות שיריים מדייסת „ז׳צ׳ירקה" ושנינו התנפלנו על כך, בני הרעב חטף ממני ואילו אני חטפתי ממנו.

הבלוקדה שהנאצים ערכו על היערות נסתיימה סוף סוף כידוע בכשלון, אולם אלפי כפרים, על אכריהם, הועלו באש או עקרו מהמקומות. הצעירים הצטרפו לפרטיזנים ואילו המבוגרים ברחו ליערות, שהמו מרוב אדם. עתה החלה תנועת שיבה „הביתה", מערבה, אך בשבילי כאשה מטופלת בתינוק, ללא בעל, הועמדה השאלה אל מי להצטרף, עד עכשיו אף אחד לא רצה בי, מוליק דוברובסקי ושולמית ריחמו סוף סוף עלי והזמינוני להצטרף אליהם. קבוצתנו שינתה את כוון מהלכה ופנתה לביצות קרווה, שם נפגשנו עם הרבה יהודים: מהורודוק, קרסנה, ולוזין והצ׳נצ׳יין. כל אחד מהם וקבוצתו.

עם מוליק ושולמית התידדתי כי הם היו נחמדים מאוד, כל מי שבא אתם במגע, שבו את לבו. שניהם טובי לב וידידים מסורים. כאשר עלה בידי שולמית להשיג מזון כלשהו, היתה ראשית דרכה לבני יהודה. עתה השתנה מצבי לטובה, היה לי עם מי לשוחח ולהתחלק בדאגותי ובהרדתי. כאשר נאלצתי לצאת כדי להשיג מזון להשתיק את רעבוני ולהחזיק מעמד, השארתי את בני בידי שולמית ללא השש, ביודעי, שהיא תעשה למענו כמיטב יכולתה.

בעוברי אי אז באחד מכפרי הסביבה, נדמה לי שזה קרה בכפר מישיין המזרחי, נפגשתי באקראי עם הפרטיזן משה אליעזר, מנייקה, שהיה ידיד ותיק של בעלי יונה. ספרתי לו על מצבי. כאשר נשאלתי על ידיו, היכן הוא יכול לפגוש אותי — הסברתי לו. הוא הבטיח לבקרני

בהקדם ובקש ממני שלא אמשיך לחזור על הפתחים לבקש נדבות. אכן קיים הוא את הבטחתו. למחרת היום הוא הגיע בעגלה ובה: שק תפודים, ככרות לחם, בשר כבש, כתונת לבני, ועוד. ידידי: כלום יודעים אתם מה ערכו של אוצר בלום זה? עתה ניסו כולם להתקרב אלי, להתידד אתי, כי היה לי מכל טוב. מזון זה הספיק אמנם לתקופה קצרה אך הייתה זו תקופה ללא דאגות ליום המחרת וללא חששות מה יאכל בני. כל עוד היה מן המלאי הזה, ישבתי בקביעות בבית, אך המלאי הוקטן מיום ליום, עד אשר אזל ונאלצתי שוב לחדש את „הטיולים", כדי לבקש פת לחם.

כפרי הסביבה הקרובים למקום ריכוזנו הנוכחי, היו עניים מרודים, אף לצרכיהם העצמיים לא היה להם מזון מספיק. על כן נאלצנו לנדוד למרחקים כדי להשיג מזון כלשהו. עתה נמצאנו בסביבת קרמניץ, בחורשה יפה ויבשה על גבעה, אך הגישה לחורשה זו הייתה קשה מאוד וצריך היה לשקוע בבוץ עד לחגורה ולמעלה מזה, כדי הגיע מכפרי הסביבה, בהם נאלצנו לבקש נדבות, למקום רכוזנו. למרות הקשיים לעבור בבוץ לא עזר אף איש לזולתו, כל אחד רצה במהירות האפשרית להמוק משם ולחזור „הביתה". מצב זה מנע ממני לחזור על הפתחים לעתים קרובות יותר. כתוצאה מכך צמצמתי את מנת המזון שלי ושל בני, לשני תפוחי אדמה ליום בלבד. כאשר בני היה תובע תפוח נוסף, הרבצתי לו מכות וכאשר עמד במריו, הרמתיו בשערותיו ורציתי להמיתו. בקיין הזה ירדו גשמים רבים מעל הרגיל ואנו פשוט נרקבנו מרטיבות. סוכה כלשהי לא יכולנו להקים לעצמנו, מפני שאף אחד מקבוצתנו לא ידע להשתמש בגרזן ולכן הסתתרנו מתחת לעצים. כמעט וללא יוצא מהכלל, היו לכולנו הרגליים נפוחות, ובגדינו הבלויים שרצו כינים למכביר. בכל החורשה נמצאו אך ורק יהודים, מעיירות שונות. יהודי הורודוק למשל, ידעו להסתדר יפה; הם שלטו בגרזן ובמשור, השיגו להם מסמרים והקימו לעצמם סוכות, כרתו עצים והעלו מדורות כדי ליבש את הבגדים, לבער את הכינים, להתחמם, אך לאחרים הם אף פעם לא הרשו ליהנות מזה. כאלה קשוחים ואגוצנטרים היו. לי במיוחד לא הרשו ליהנות אפילו במקצת מסדוריהם הנוהים, מפני שבתוכם הייתה משפחה שחנקה במו ידיה את ילדיה, וכאשר ראו אותי נאבקת בכל מחיר על חיי הילד, הם קנאו בי.

למשפחה אחרת של אנשי הורודוק, שכינוהו „הנפח הקר" היה בן בגדוד הפרטיזנים „הנוקם". כאשר הגיע לבקר את הוריו נפגש במקרה

גם אתי ואני ספרתי לו, כי מבעלי אין לי שום ידיעות, מאז נפרדנו באופן כה פתאומי ומשונה. בדברי תשובתו ספר לי, כי בגדוד אתו יחד נמצא חיים ריער, והוא מוכן להעביר אליו פתק ממני. כתבתי לחיים וספרתי על כל מצבי ובקשתיו שישתדל לסדר אותי, בקירבת מקום חנייתו. הפרטיזן אמנם חזר לגדודו, אך לא הספיק למסור את הפתק לחיים ריער, מפני שהוא נשלח מיד לפעולה קרבית. אולם לפני לכתו מסר את המכתב להבר אחר של יחידתו, גוי, ובקשו להעביר את הפתק לריער. מה מוזרות הן לעיתים דרכי הגורל ותהפוכותיו, גם הגוי הזה נשלח מיד ע"י המטה, כמקשר לגדוד פרטיזנים אחר, „הלוהם", ולא הספיק למסור את הפתק לחיים. אולם, כאשר הגיע לפלוגה החדשה ושמע כי כאן קיים פרטיזן בשם ריער, הוא נפגש אתו ומסר לו את הפתק שלי. בעלי יונה, שלא שמע על קיומי מאז פרידתנו האחרונה, נדהם והופתע לאחר שפתח את המכתב והכיר כי זה כתב ידי.

מזמן לזמן הוספתי לבקר את הנפח, אבי הפרטיזן שדרכו העברתי את מכתבי לחיים, כדי לתהות על קנקנו אם בנו הודיע משהו ביחס אלי, אולם שום ידיעות לא נתקבלו ממנו. אף כי המשכתי באורח חיי הרגילים, מלאי הסבל, לא שכחתי על דבר המכתב ומחשבותי לא סרו ממנו. המשכתי להזור על הפתחים בכפרי הסביבה, כדי להחיות את נפשי ונפש בני. לא אחת התרחשו בהלות שוא והפחד מיום המחר היה לחם חוקנו. אירע, כאשר באחד הימים יצאתי לכפרי הסביבה, כדי לאסוף קצת טרף לביתי, נשמעו יריות הזקות כאילו מטוח קרוב. לפתע נפגשתי עם יהודים ממכירי, הבורחים מזרחה. לשאלתי מה קרה? הם השיבו, שהגרמנים כנראה גילו את מקום ריכוזנו ומפציצים אותו. הפעם שלא כרגיל נשאתי על שכמי שק גדול עם מצרכי אוכל, דבר שהאיט לא במעט את התקדמותי, אך לשמע דבריהם פתחתי בריצה „הביתה", בו השארתי את בני הקטן בידי שכנים. המשא היה כבד ורציתי להשתחרר ממנו, אך כיצד אפשר לזרוק אוצר כזה בימי רעב? זרקתי איפוא מעלי את המגפים ורצתי הביתה יחפה, שם ציפו לי כבר השכנים באי סבלנות, אולם בקשוני לבל אצטרף אליהם, כי כולם מתנגדים לכך. הייתי כבר מעבר לסף היאוש והחלטתי לא לזוז מהמקום ויהיה אשר יהיה, ואם נגזר עלי לחיות — אחיה, ולא, בלאו הכי אמות. לא אזוז מהמקום. מספר ימים שהייתי לבדי עם בני, מזון היה לנו בשפע ולבאות הייתי אדישה. אהרי מספר ימים שקטה הבהלה ושכני הקודמים הזרו למקום.

כאשר נמצאתי שוב בחברת ידידי מוליק ושולמית — ויכולתי

להחליף דברים על העבר, התעודדתי ורצון החיים גבר. ענין מכתבי קם לתחייה וניקר במוחי ללא הרף, טולטלתי בין יאוש לתקווה, הלב הרגיש ונבא, אך אני שתקתי. באחד הימים לפנות ערב שמעתי לפתע קריאות: בת שבע! בת שבע! חששתי כי חודשה שוב הבלוקדה אך כשהתקרבתי, הקריאות נהיו ברורות יותר: בת שבע, בעלך הגיע! הלב רטט אך המח לא תפס זאת, היתכן הדבר? האפסיק כבר להיות גלמודה ונרדפת? המלאה כבר סאת הצרות? אולם זו הייתה המציאות: יונה החזיק אותי ואת יהודה בזרועותיו ולא הרפה מאתנו. אינני מסוגלת גם עתה לתאר את התרגשותי. אולם בדבר אחד אני משוכנעת, שיחד אתי בכו גם עצי היער. למחרת יצאנו לקרמניץ ויונה בלווית פרטיזן נוסף השיב אותנו בעגלה ואחרי יומיים הביאוני לגדודו — „הלוחם".

עכשיו נמצאנו בתנאים משופרים יותר. סוכה מעל הראש הייתה, מזון הספיק, האפשר בתנאי פרטיזנקה ביערות, לרצות יותר מזה?. הבעיה העיקרית שעמדה עתה בפני הייתה, כיצד להפטר מהכינים. זה לא היה קל בתנאי חיים של טלטולים מתמידים. רק לאחר שיונה קבל רשיון להסיעני לכפר למרחץ נפתרה שאלתי ואני והבן כאילו נולדנו מהדש. אולם החיים כפי הנראה אינם פשוטים, לאחר שהתחלתי לאכול לשובע חשתי בקיבתי, אך תוך זמן קצר הבראתי.

לאחר תקופה קצרה יחסית, נשלח יונה, ביחד עם פרטיזנים אחרים כדי לבצע פעולת חבלה ברכבת שע"י ויליקה, אני ובני נשארנו עם הגדוד. מעתה לא חסר לי דבר והייתי רצויה לכולם. במשך הזמן הגיעו לגדוד הורים ונשים של פרטיזנים רבים, הוקם למעננו מחנה סוכות מיוחד, במרחק ניכר ממקום ריכוזו של הגדוד. ביחד עם עוד שלוש משפחות התגוררתי בצוותא והתידדתי עם כולן, במיוחד עם משפחת פוסטהוד מפלצ'ניץ, וזאת כנראה בזכותו של יונה. לרשותנו עמדו שני פרטיזנים שמתפקידם היה לספק לנו מזון. רעבים לא היינו עוד, אולם במרוץ הזמן נקרעו בגדינו. הגדוד דאג לנקיוננו, למטרה זו הקים בית-מרחץ פרימיטיבי בקרבת מקום. למחנה היו גם 11 פרות שרעו אותן בשדות האיכרים שבסביבה, בחילופין. כאשר הגיע תורי הסברתי כי אין לי מושג כיצד עושים זאת, במקום זאת אני מוכנה לכל עבודה אחרת ותהיה הקשה ביותר. אולם, האנשים התעקשו שגם עלי לצאת לרעות את הפרות, באין ברירה נכנעתי. לא ידעתי כיצד לנהוג בהן והפרות נכנסו לשדה קמה וירקות וגרמו נזקים. אכרי המקום גדפוני העליבוני, בהכריזם כי אני בודאי יהודיה; „משלנו" — הם טענו,

יודעים כיצד לרעות פרות ולמנוע נזקים. בלעתי את כל הקללות ולא הגבתי, מפני שהצדק היה אתם. בדיוק, כאשר הדברים הללו התרחשו, נע טור של פרטיזנים בדרך העפר, שבקרבת המקום וכאשר יהודי שביניהם שמע את הגידופים „יהודיה ארורה", התקרב אלי ושאלני אם באמת יהודיה אני. לתשובתי הן , עזר לי לאסוף את העדר ולהוליכו למחנה.

עם שובי התיצבתי בפני מנהל המחנה, פיוטר איסקוביין, ואמרתי לו: החזרתי את הפרות. אינני רוצה בחלב לילד ואיני רוצה לרעותם, מפני שאינני יודעת כיצד. איזו קומוניסטית את? הוא שאלני, אם אינך יודעת להתהלך עם פרות? הוא בעצמו היה קומוניסט ותיק, אך כנראה לא סבל מעודף אהבת יהודים. בכל זאת היה לי כאן בין הגויים, יהודיה אחת בין 70 נוצרים, יותר טוב מאשר בין היהודים. עם הגויים הסתדרתי יפה. פיוטר איסקוביץ שהזכרתיו, שאלני במה עסקו הורי? תשובתי, כי אבי היה סנדלר, אמי תופרת ובעלי מסגר, שהוכיחו על מוצאי הפרולטרי הכשר למהדרין, ספקה אותו.

הפרטיזנים שדאגו לספק למחננו מזון התחלפו מדי פעם בפעם, במקום הותיקים — רבצקי ולוינסקי באו שניים אחרים והם ספרו שמתוך המשתתפים במעשה החבלה בוילייקה נפלו אחדים. טבעי הדבר כי רציתי לדעת על גורלו של יונה, העזתי ושאלתי אותם: איזו אבדות נגרמו לגדודנו? והם השיבו: מזל של יהודי, רק אחד מהם השתתף בפעולה ואף הוא חזר שלם ובריא. בשבילי זה היה מספיק ודי, יונה שלי חי!

בינתיים הגיעו אלינו מהמערב משפחות נוספות כולם נוצרים מוילייקה. כאשר סיפרתי להם שאני הייתי בגיטו וילייקה ונמלטתי משם ברגע האחרון, השתוממו מאוד, כי שם נפוצה שמועה שכל היהודים הושמדו עד האחרון. כך חלף עוד קיץ. את יונה לא ראיתי מאז שהוא יצא לפעולת החבלה ואילו אני למחנה זה, אם כי דרישות שלום קבלתי ממנו מזמן לזמן. אף שכבר הגיע הסתיו, הגשמים החלו לרדת והקור החל להציק, עדיין התגררנו בסוכות. חיכינו להוראות לבנות „מחפורים".

אך הפקודה בוששה לבוא. החורף כבר הגיע ושלג כבד ירד מזמן ואני ובני עדיין יחפים היינו ורגלינו התנפחו מקור. סוף סוף באה הפקודה הגואלת לבנות את ה„מחפורים". בראשון שהוכן, שוכנתי אני עם עוד 30 משפחות. יש לציין כי „מחפורים" אלה עלו בטיבם בהרבה, על אלה שהתגוררתי בהם ביערות הצ'נצ'יין.

מוזרים דרכי הגורל ואין להבינם. הגורל שהרע לי כל כך וגרם לי טלטולים וסבל לא יתואר, שמר מאידך על בריאותי התקינה, בצורה מופלאה. כאשר התגוררתי במחפור אחד עם עוד 30 משפחות נוצריות, שכולם נדבקו וחלו בטיפוס, נמנע גורל זה ממני; אף על פי שישנתי יחד אתם, נשמתי מאותו האויר וסעדתי אותם בימי מחלתם — לא נדבקנו במחלה, לא אני וגם לא בני. הרופא הגדודי שהיה עסוק מאד לא יכול היה להתפנות לבקר את החולים, אולם שכני התפללו כי גם אנו נחלה, מתוך הנחה כי כי בזכותנו יחוש הרופא הגדודי, היהודי קוטלר, גם לעזרתם. לצורך זה השתמשו בערמה והודיעו לגדוד כי גם אני ובני הלינו. כאשר נודע הדבר ליונה לחץ קשות על הרופא, שלבסוף נעתר והגיע יחד אתו, לבקר את החולים במחננו. ע״י כך אושרה הנחת שכני, אף כי זה היה מקרה בלבד. כאשר הופיע יונה בלווית הרופא למחנה מצאו כמובן את כל שכננו חולים ואילו אני ובני בריאים, דבר שהפתיע את הרופא מבחינה רפואית. הרופא בדק אמנם את החולים אבל שום תרופות לא היו ברשותו לתת להם. בכל זאת כל החולים הבריאו.

המצב הפוליטי והצבאי השתנה מזמן לזמן ואנו חשנו זאת תמיד על בשרנו. הפרטיזנים שנועדו לספק לנו מזונות, נקראו חזרה לגדוד ואנו נאלצנו לדאוג לעצמנו. אמנם רעב לא סבלנו, אך מצרכינו לא היו בשפע. הגדוד שלח חבילות מזון לפרקים לכל משפחה וכך התקיימנו במשך כל החורף. באביב פורק המחנה וכל תושביו הועברו לכפר מיסטנוביץ ושוכנו בבתי איכרים. אם נאמר כי בכפר נתקבלנו בזרועות פתוחות יהיה בכך מן הגזמה, אולם מספיק היה לחצם של הפרטיזנים, כדי שבעלי הבקתות יקבלונו, אף כי בסתר הרקו שן. בבית בו אוכסנתי לא נתקבלתי ברצון רב, על כן גם לא הרגשתי בטוב, אבל באין ברירה התעלמתי מכך. הסבל הממושך שעבר עלי במשך הטלטולים, והפחד המתמיד שהיה מנת חלקי, השאיר כנראה את אותותיו. מתברר כי בלילות זעקתי מתוך שינה ונקבתי בשמות בלתי ידועים ובשפה בלתי מובנת לבעלת הבית, על כן היא פרסמה ברבים כי אני מטורפת. רבים מתושבי הכפר שנפגשו אתי, ניסו להציג לי שאלות, כדי לתהות על בריאותי הנפשית, וכאשר עניתי לענין לשאלותיהם, נדו ראש והוסיפו; מה בעלת הבית שלך רוצה ממך, הרי את בהחלט נורמלית? לא הגבתי על כך אך חשבתי בלבי; אלמלא עבר עליכם, רק חלק פעוט מהסבל שהיה מנת חלקי, הייתם בודאי יוצאים מדעתכם.

באחד הלילות כאשר כולנו היינו שקועים בשינה עמוקה, נשמעו לפתע דפיקות בדלת וקול גברי שואל; האם כאן גרה יהודיה עם תינוק. חששתי מפני מתנכלים לי, נגשתי לאכרה ואיימתי עליה: „אם תמסרי אותי, בעלי יהרגך". האשה כמובן רצתה להפטר ממני, ומאידך חששה כי איומי רציני הוא, על כן השיבה למתדפק — כאן אין שום אשה יהודיה. אולם התשובה לא ספקה את האיש, הוא המשיך לדפוק ולצעוק, איים לשבור את הדלת והחלונות, אם לא יפתחו לו. הססתי, אך באין ברירה התקרבתי לחלון ושאלתי, מה רצונך? השיב האיש: אני פרטיזן ויהודי מקורניץ, נודע לי כי כאן מתאכסנת יהודיה ובאתי לשאול אם היא זקוקה לעזרה. הודיתי לאיש עבור נכונותו ורצונו הטוב, והשבתי: אינני זקוקה לשום עזרה.

העובדה שאני יהודיה כנראה נפוצה. ביום מן הימים הופיעה באכסניתי אשה צעירה מהכפר הסמוך, להכירני. לשאלתי, האם היא יהודיה, העמידה פנים כאילו נעלבה מאוד, אף על פי כן המשיכה לבקרני מדי שבוע. באחת השיחות ברגע של חולשה, או התגלות לב, ספרה לי קורותיה: מוצאה ממשפחה יהודית בעיר מולדתה מינסק. בתקופת לימודיה באוניברסיטה הכירה גבר נוצרי, נשאה לו, חייה אתו באושר והילדה הקטנה היא פרי אהבתה. כאשר פלש היטלר לרוסיה, סדר בעלה לה ולאם שלה ניירות אריים. אחרי כן עברה היא ובעלה לכפר קשצ'יניביץ' ועסקו שניהם בהוראה, והילדה לא ידעה ולא כלום על קשר כלשהו עם העם היהודי: שיהקה עם ילדים נוצריים וגדפה יחד אתם את ילדיה של הרוקחת היהודיה. באחד הימים שבה הילדה הביתה וספרה, כי היום ראתה הרבה יהודים ונוכחה שאינם שונים מאתנו. לשמע דבריה המשיכה האם, התאפקתי בקושי, יצאתי לחדר הסמוך ופרצתי בבכי, אולם בסופו של דבר לא גיליתי לילדתי כי יהודייה אני. בכפר בו אני גרה כעת, המשיכה, לא העלה איש על דעתו כי אני יהודייה ובתקופה זו בודאי שטות היא לפרסם את הדבר. לשאלתי היכן בעלה? ספרה לי כי הוא נהרג ע"י הפרטיזנים.

סוף סוף הגיע בעלי לבקור. כאשר נוכח ביחסים הבלתי ידידותיים, הקימים ביני לבין בעלת הבית, העבירני למשפחה אחרת, אצלה הרגשתי טוב יותר. ברצון רב שקעתי בעבודות הבית, עזרתי כמיטב יכולתי ונוצרו בינינו יחסים ידידותיים. אולם הרגשתי הטובה לא התמידה. לפתע נודע בסביבה, כי הגרמנים חדשו את הבלוקדה על היערות והכפרים, מובן שאני בתורת יהודיה נאלצתי לקחת שוב את מקל

הנדודים ביד ולהמלט, תוך סכנת נפשות בלתי פוסקת. האחראי לכפר מטעם המפלגה, הזמין אותי אליו, באדיבות רבה הסביר לי, כי הגרמנים מתקרבים לכפר, פרוש הדבר שבראש וראשונה צפויה לי סכנת נפשות, על כן הציע לי לעקור מכאן מיד. הבינותי. נפרדתי מבעלת הבית שלי בהתרגשות ובבכי, נטלתי צרור מזון ואת הבן על הגב וצעדתי לקראת הבלתי נודע. בדרך פגשתי משפחות נוצריות ממכירי, ביניהן את משפחת פוסטהוד מפלצ׳ניץ׳, לשאלתי האוכל להצטרף אליהם, נעניתי בחיוב. המשכנו במנוסה מהאויב ועברנו מיער ליער, בדרכנו מזרחה. כולנו היינו עייפים ורצוצים ואדישים לגורלנו. לנוצרים היה מוצא כלשהו, הם יכלו להתמסר לגרמנים ולקוות להשאר בחיים, ואילו בפני לא עמדה שום ברירה, אלא להמלט על נפשי כחיה פצועה. נפרדתי איפוא מידידי הנוצרים והמשכתי בדרך לא דרך ללא שום מטרה; רעבה, צמאה וברגליים תפוחות וכושלות, כשעל גבי בני מזה רעב כמוני. היער המה מהמון רב אכרים בורחים שהגיעו בעגלותיהם, סוסיהם ופרותיהם. התהלכתי ביניהם ובקשתי פת לחם שלפעמים קבלתי ולפעמים לא, ואת צמאוני הרוויתי בשתן הפרות.

לאחר שגם נוצרים אלה, רובם מוילייקה, החליטו אף הם להתמסר, נאלצתי שוב להסתלק ולהמשיך. לאן? מחשבה זאת לא נתנה לי מנוח, ביחוד העובדה, שיהודה בני נימול והגרמנים יזהוהו מיד כיהודי. החלטתי להמשיך עד שהגעתי למקום שאיש לא הכרני ולא ידע על מוצאי. הורדתי את החצאית שלי ומסרתי אותה תמורת שמלת ילדה קטנה, אותה הלבשתי לבני יהודה ואילו אני במקום החצאית שלי לבשתי שק. האכרה לה הצעתי את החילופין, חשבה אותי למטורפת, אולם לדעתי, היה בזה הסכוי היחידי, להציל את בני ואת עצמי. גם מקבוצה זו הסתלקתי כדי להתרחק מאנשים מכירים. התכנית שלי הייתה ברורה: יהודה דובר אך ורק רוסית, אם לא יבדקוהו, לא יעלה על דעת הגרמנים שהוא יהודי ואילו אני אציג את עצמי כפולניה, רוסיה, בהתאם לצורך. המשכתי ללכת בעקבות המתקדמים, הם לא הכירוני על כן גם לא הציקו לי. כאשר התישבו לנוח התישבתי אף אני, כאשר קמו ללכת הלכתי בעקבותיהם. רק מקרה מוזר אירע ששוב הטיל עלי חשד שאני יהודיה. באחת מתחנות המנוחה, כאשר המתקדמים המלוכלכים ושורצי הכינים התישבו להתנקות מכיניהם, נתבקשתי ע״י האשה שעל ידה ישבתי, להרוג את כיניה. האכרים עושים זאת בסכין ובמומחיות, אך אני לא ידעתי מלאכה זו. האכרה הופתעה ואמרה —

את לבטה יהודיה. כמובן שהכחשתי זאת בכל תוקף. טענתי שאני תושבת עיר גדולה ובערים אין זה מקובל. בני יהודה שדבר רוסית צחה לא עורר שום חשד ונראה היה ילדה ככל הילדות.

בשום מקום לא התעכבנו הרבה. הגרמנים דלקו אחרינו ואנחנו ברחנו מפניהם, עד שהגענו מאחורי העיר בריסב. הסביבה המתה אנשים ומתים התגלגלו מבלי שמישהו נסה לטפל בקבורתם. בני שאלני פעמים אחדות: אמא מדוע הם „ישנים", אולם אני התהמקתי מלהשיב, באמתלאות שונות. בדרך נתקלתי באשה שבזמננו העלימה ממני את מוצאה היהודי ואילו אחרי כן הודתה, היא הייתה בלווית האם. הן הזמינוני להצטרף אליהם וחילקו אתי את מזונם. כאשר שאלוני היכן שמלתי ומדוע אני לבושה בשק, גיליתי להן דבר התחפשות בני לילדה, והן שיבחו את ערמתי. באחד הימים, נראה כי הגרמנים הדביקונו והפגיזו את היער בו נמצאנו, בתותחים ומכונות יריה. היער כולו בער מרוב האש שהומטרה עלינו. שני גדודי פרטיזנים „הלוהם" ו-„נוקם" נסו לפרוץ את קוי החזית ולחמו כאריות, שמענו את זעקת הקרב: „עבור המולדת" „עבור סטלין" והקריבו מאות קרבנות. אני, הבן, האשה ברוניה ואמא שלה, נכנסנו לתוך עץ עקור וחלול ולא המשכנו עוד לברוח כי כשל כבר כוחנו. הקרב בין הגרמנים וגדודי הפרטיזנים נמשך ללא הפוגה כל הלילה, זה היה קרב לחיים ולמוות כשהפרטיזנים נלחמים וגבם לנהר ברזינה.

למהרת בבוקר אמרה לי הגב' ברוניה, כי נראה לה שבעוד רגעים מספר יגיעו לכאן הגרמנים. תמיד התהלכתי עם חגורה כדי שברגע קריטי נוכל להתאבד. קשרתי את ההגורה לצוארי ולצוארו של בני והתהלתי להדקה, אך ברוניה ההלה לצעוק עלי! „לאחר כל כך הרבה סבל, את שמה קץ לחייך במו ידייך? שטות, זה לא כדאי". הורדתי את החגורה מהצואר באנחה ואחרי דקות ספורות נלקחנו בשבי על ידי הגרמנים, שהעבירונו למקום רכוז, בו נמצאו כבר אלפי שבויים. מרחוק ראיתי הרבה אנשים מכירים, ביניהם את משפחת פוסטחוד והגויים מויליקה, אך נמנעתי מלהתקרב אליהם.

בין כל האלפים בלטה ברוניה בבגדיה המסודרים ונקיונה, על כן עוררה, ראשונה, את תשומת לב הגרמנים לחקרה. היא הראתה להם את תעודותיה והציגה את עצמה כרוסיה טהורה, היא דיברה כמובן רוסית עסיסית, אך זה לא שימש עדיין לגרמנים כהוכחה. הם שאלוה מי מבין האנשים המכירים אותה כאן, היא הצביע עלי. כאשר נשאלתי

לפרטים עליה, חזרתי על הכל כפי שרשום בתעודותיה. כשנוכח בני יהודה כי אני משוחחת עם הגרמנים החל לבכות, העירותי על כך לגרמנים, אך הם צוו עלי לקחת את הילד ולהתיצב יחד עמו. בעוד אנו מתקרבים אליהם, הצביע אחד הגרמנים על יהודה באומרו: ראו ילד יהודי! אז נקראנו לחקירה מיוחדת ע״י איש ס.ס. דובר רוסית צחה, שפתח בשאלות; אולם לא אבדתי עשתנותי והשבתי, קצת ברוסית קצת בפולנית, כי מוצאי מעיר וילנה עד עתה שהייתי אצל דודה בכפר. היכן בעלך — שאלני? בצבא, הייתה תשובתי. הוכתי על ידו במקל בכל גופי. אך הכהשתי את מוצאי היהודי, „אינני יודעת גם מזה יהודים" — טענתי. הגרמני התרגז וצעק: את מדברת קצת רוסית קצת פולנית כדי להטעות אותי, אולם לא תצליחי. אנו נמיתך בצורה משונה ונחתוך לך אצבעותיך אחת אחת, עבור החזקת ילד יהודי. אבל אני עמדתי על דעתי כל העת וטענתי שאינני יהודיה. על דעתם לא עלה לבדוק את הילד שנראה היה ילדה לכל דבר: התהלך בשמלה, שערותיו ארוכות ומסורקות ולא עורר כל חשד. איש הס.ס. לא פסק מלהכותני בראשי ועל כל אברי גופי, הילד בכה מר ואני הוספתי לעמוד איתנה על דעתי — אינני יהודיה. בינתיים התקרב גרמני נוסף. איש הס. ס. סיפר לו שהוא מכני ומענני אולם אני מכחישה בתוקף את העובדה שאני יהודיה. הגרמני השני הסתכל היטב בפני, שם ידו על כתפי והכריז: אפה איננו יהודי. העמדתי פנים שלא הבינותי שיחתם. לאחר חילופי דעות החליטו להזמינני מחר, לחקירה נוספת.

הגרמנים שזללו וסבאו נרדמו על משמרתם ואני מוקפת שרשרת קלגסים ישנים, שהמרחק בין אחד לשני אינו עולה על מטר אחד, נשמרת על ידם. חשתי שאם אצטרך לעמוד במבחן של חקירה נוספת גם מחר, אשבר ולא אחזיק מעמד. פרוש הדבר, כי נגזר המוות עלי ועל בני. החלטתי, איפוא, לנסות להמלט ברגע האחרון, כדי להציל את נפשותינו. השעה המתאימה ביותר ורבת הסיכויים לכך, הייתה ללא ספק הלילה הזה. הסתכנתי. מוטב למות מכדור בגב, מאשר לעבור שבעה מדורי גיהנום של הקירות ועינויים, שסופם מוות ודאי. קשרתי את בני לגבי בחגורה ואמרתי לו: אם יש ברצונך להיות, אל תוציא הגה מן הפה, עד שנצא מטווח הסכנה. הילד היה רק בן 4 והתבגר בטרם עיתו — חש את הסכנה. נשכבתי על הארץ ופתחתי בזחילה זהירה בין השומרים המנמנמים, עד שרשרתם נשארה מאחורי גבי, במרחק כ־30 מטר. קמתי מהארץ, ובצעדים שקטים אך מוחשים חדרתי לבין שיחים סבוכים,

שרגל אדם טרם דרכה שם, ונבלעתי ביניהם. כמה זמן שכבתי כך אינני יודעת, מכל מקום, לפחות ימים אחדים. לא יכולתי להמשיך לשהות שם עוד, אף שרגש הבטחון תבע זאת. הרעב הציק לנו מאוד, אם כי אכלנו את כל העשבים סביבנו. גם השקט והבדידות העיקו עלינו, ניסינו איפא להתקדם, תוך כדי גישוש להגיע לישוב כלשהו. רעבים וכושלים צעדנו, בלי לדעת לאן. למזלנו מצאנו בדרך שיירי מזונות רקובים פזורים על פני היער, הודות לכך נצלנו ממוות.

בדרך הרהרתי בסבלי הנמשך עד אין קץ, הצטערתי שלא נספיתי בעיירתי יחד עם כל התושבים היהודיים, בימי ההרג. התפלאתי מניין הכוחות הטמירים שהתעוררו בי והעניקו לי את האומץ להמשיך להאבק. שקעתי במחשבות על העבר היפה והשלו, עד כי לא הבחנתי שבמרחק מטרים אחדים עומדת בקתת אכרים. התקרבתי אליה ונכנסתי פנימה. מראה פני ולבושי הוכיחו בבהירות על זהותי. האכרה הבינה כי למעני בפיה בשורה גואלת: בתי, היא הפטירה — הגיע השחרור.

בשורת, הבלתי צפויה כל כך בלבלתני, עד שלא ירדתי לעומק דבריה. לאיזה שחרור את מתכוונת שאלתיה ?... הגרמנים שברו את מפרקתם, השיבה, בקרירות ופשטות. בקשתי משהו לאכול, אולם לחם לא היה לה, היא הגישה לנו תפודים אפויים ואכלנום בתיאבון גדול.

לאחר שהוברר לי המצב החדש והמקום בו אני נמצאת, החלטתי להפגש בהקדם עם בעלי, יונה, שלפי השערתי, נמצא בגדודו במרחק של כ-100 קילומטר מערבה. האשה הזהירתני לבל אלך דרך יערות ומשעולי שדה, בהם יש להניח, מסתתרים עכשיו שרידי הצבא הגרמני. תוך כדי התקדמותי בדרך המלך חלמתי על שני דברים: לזכות לראות את בעלי בחיים ולאכול לחם לשובע. עתה עברתי דרך כפרים רבים ללא צל של פחד. כאשר סרתי לבית כלשהו לבקש אוכל, נשאלתי תמיד; מדוע הנני לבושה שק? בשמחה השבתי לשאלה זו: במחיר השמלה, הצלתי את חיי בני. כיומיים ארכה הדרך עד שהגעתי למקום ריכוזו של גדוד בעלי, אולם לא מצאתיו. נאמר לי כי הגדוד נמצא בפעולה וישוב כעבור מספר שעות, מרדיפה אחרי גרמנים נחשלים ומזדנבים. באין ברירה עמדתי וחיכיתי. אכן חזר הגדוד. אף כי יונה צעד בין הראשונים לא הכרתיו, כי חשכו עיני מסחרחורת. לפתע שמעתי קולות הקוראים, הנה בעלך!

כאשר נפגשנו סוף סוף פנים אל פנים והוא ראני בלי הילד, נבוך מאוד ופניו הביעו עצבות ואכזבה, אולם את הילד לא הזכיר. חשתי

בהתרגשותו וצערו, ספרתי לו בשמחה, כי בננו חי וקיים ונמצא עתה בדירה בה סודרתי ארעית.

בעלי לא יכול היה להתעכב כי הגדוד המשיך בדרכו לשחרר את ווילייקה. נשארתי איפוא באכסנייתי ימים אחדים, אולם השתעממתי מאוד, על כן חזרתי לכפר מסטניביץ בו התגוררתי לפני הבלוקדה הגרמנית. האכרים שהכירוני שמחו לשובי חייה, לאחר שעברו עלי ימים כה קשים ומרים. עודני יושבת בכפר ומהרהרת בדבר העתיד ו„פוליטרוקים" הגיעו וההלו להקים קולחוזים. מיותר לספר שהאכרים לא היו מרוצים, וטענו: הלשם כך נלחמנו בנאצים והפכנו את כפרנו לבסים פרטיזני? אך כמובן, טענותיהם לא הועילו. הקמת הקולחוזים החלה בקצב וגם לי הוצע להצטרף לאחד מהם ולמסור את הילד למעון ילדים. את ההצעה דחיתי. במקום זאת נטלתי את בני על הגב במטרה לשוב לאילייה, עיירת הולדתי.

השמש כבר נטתה לערוב, כאשר עברתי בסימטת טטרסקה עייפה ורצוצה ורגלי מאנות להמשיך. כבמטה קסמים הופיעו הגויים, שעל יד בתיהם עברתי, לחזות בפלא — „בת שבע ובנה חוזרים חיים". רבים מהם הזמינוני לסור לביתם ושאלוני למטעני, אולם אני המשכתי באלם וללא אומר. בהגיעי לככר השוק המרכז השוקק, של חיי העיירה היהודית בעבר, נוכחתי כי הוא שרוף עד היסוד. רק בתי הנוצרים נשארו על תילם. בין כה וכה, ואני תוהה ואובדת עצות, נוצר סביבי מעגל של נוצרים, אחד מהם סח לי כי היום גם הגיע לעיירה בעלי. מאחר ולא ידעתי היכן לחפשו הנחתי שמישהו בודאי ימסור לו על בואי וכך נפגש. אף שהזמינוני לסור לבתים לא נכנסתי לשום גוי כי הלב לא הרשה לי לעשות זאת, בהזכרי מה שהם עוללו לנו, ליהודים, בתקופת הנאצים. התישבתי על אבן והרהרתי: לאן חזרתי? למי באתי? לרוצחים! אלה שהשמידו את משפחתי, הורי ואחי, ידידי וחברי, נשים גברים זקנים וטף, קהילה יהודית עתיקה בת מאות שנים?

רציתי מיד לחזור, אבל לאן? הלא כל הארץ הזו טמאה! אין אף שעל אדמה שלא רווה דם יהודי טהור, דם של אנשי עבודה ועמל תמימים וישרים שמסרו את נפשם על קדושת השם. השקפתי מרחוק על גיא ההריגה, מקום בו רוכזו, נורו או נשרפו חיים מרבית יהודי העיירה. עמדתי הלומה מול השטח הזה, עטופה אבל תהומי וביגון קודר בוכיה, נרגשת ומדוכאת כאחד, על הגורל המר: העיירה בה נולדתי, גדלתי, חונכתי ונשאתי, בה נולדו אבות אבותי מדורי דורות,

מושפלת עד עפר והרוסה עד היסוד... חשתי כי מישהו שם את ידו על כתפי. כאשר התבוננתי ראיתי כי היה זה יונה, אשר כמוני עמד מאחורי מזוזע וקודר על קבר הוריו ועיירתו, כשעיניו בוהות למרחקים ופיו ממלל: יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

הלילה ירד, ואנו פנינו העירה. ווירואמי, הגוי שיונה עבד אצלו, עמד בפתח ביתו, הזמין אותנו לסור אליו להתארח. נאבקתי עם מצפוני ולא רציתי להכנס אליו, הרי הוא היה אשם לא מעט במותו של אחי היקר יעקב, ע"י כך שמנע ממנו מקלט. אולם, יונה, כדרכו, הסביר לי ללא התרגשות: בת שבע, הרי אף אחד מהם איננו טוב יותר, אל מי איפוא נכנס?

ויראמיי כיבד אותנו בארוחה דשנה, אולם כאשר התישבתי על יד השולחן הערוך בכל טוב, פג לי לגמרי התיאבון ולא יכולתי לנגוע באוכל שהוגש. אשתו נתנה לי במתנה שמלה, אולם אפילו דברי תודה לא מלמלתי. למרות שישנתי במטה נוחה עם כסת וכרים, תנאים מהם נגמלתי מזה עידן ועידנים, זמן רב לא יכולתי לעצום עין, אלא תכננתי כיצד להתנקם ברוצח זה. למחרת קבלנו את דירתה של חייה רייזל קגן (שימשליב'ם) אף כי הייתה קטנה ומוזנחת ששתי לברוח בהקדם מבית הגוי הרוצח, שבפניו לא יכולתי להסתכל. בחלק האחר של הבית אליו עברנו לגור, שכנה הלה רודניצקי.

פתחתי במבצע — רכש: אצל אנטה בורקיביץ לקחתי את מטת הורי, מסטפקה קונדרצונוק נטלתי בחזרה כסת ושמיכה, מולודיה נטלתי את מכונת התפירה, כך סידרתי לי זמנית את חדרינו. הבן שלי לא רצה להכיר בשום אופן באביו, הוא טען בפני: אמא, מה עושה כאן האדם הזר. גרשי אותו. הרי במשך כל השנים התגוררנו שנינו לבד. הסברתי לו כי „האדם" אינו אלא אביו, שלרגל המלחמה נאלץ היה להפרד מאתנו ואילו עתה חזר אלינו שוב. יונה היה אומלל ממש ואמר לי: ברגע שהבן יתחיל לקרוא לי „אבא", אהיה האיש המאושר ביותר עלי אדמות. בעלי שחק אתו תמיד, נסה להתקרב אליו ולרכוש את אהבתו, באמצעות משחקים וצעצועים שונים, שבני מחמת תנאי המלחמה לא זכה לראותם עד כה. אכן נשאו המאמצים פרי. בהדרגה קנה את לב הנער ונוצר איזה שהוא קשר. ביום מן הימים כאשר יונה נעדר מן הבית, פנה אלי בני בשאלה: לאן הלך „האיש" ומתי ישוב?

בינתיים חזרו שרידים נוספים, שני דודניו של בעלי, לאחר תלאות ונדודים מרוסיה; יצחק שפירא ויצחק חדש. הם התאכסנו אצלנו. כל

הגלמודים והסובלים, שרידי העיירה מצאו מחסה הם בצל קורתנו, כי מי עוד כמוני הבין את טעם הבדידות. אמנם היינו עניים, אולם התחלקנו בכל עם כל אלה. לבעלי הייתה חולצה עליונה יחידה ובה השתמשו שלושתם לסרוגין; יונה ושני דודניו. מדי שבוע היא עברה לשימושו של אחר מהם.

הכנסת בני להיים נורמליים, גרמה לי קשיים רבים. ראשית הוא דבר אך ורק רוסית ולא רצה ללמוד אידיש. שנית, כאשר המלחתי מרק לא רצה לאכול ממנו וטען שאני רוצה להרעילו. בכלל לא רצה לאכול מבושל, כי במשך שהותנו ביער כמעט ואוכל מבושל לא בא אל פיו. תמיד הסתפקנו באכילת לחם, תפודים ומים. על כן היה טוען: „להם מים ותפוחי אדמה, רק הם ראויים לאכילה". נודע לי דרך אגב כי פרת הורי נלקחה ע"י גוי מסויים, הגשתי נגדו תביעה משפטית וזכיתי בה. עתה הייה לנו בבית גם חלב בשפע.

כאשר הסתדרנו במקצת, גמל בלבי רעיון הנקמה והוא לא נתן לי מנוח. תחילה הרהרתי בכך ואחרי כן נקטתי בצעדים ממשיים לנקום ברוצחי בני עיירתי ומשפחתי. התקשרתי עם הנ.ק.ו.ד. ופתחתי בשורת האשמות נגד גויים, שרצחו יהודים לעיני כל. ויראמיי, ינושקיביץ ואחרים.

מקום מושבו של בית המשפט הייתה ווילייקה, הופעתי וטענתי: העומדים בפניך כבוד השופט, שפכו בימי היטלר דם נקיים של קומו־ניסטים מסורים. הנחתי, אם אומר דם יהודי בלבד, לא תהיה לכך השפעה אפקטיבית כל כך, אבל השופט העיר לי: אם הדברים נכונים, האשמה אינה פחותה גם אם המדובר ברוצחי יהודים בלבד. דם יהודי אף הוא אינו הפקר. בית המשפט דן אותם למאסר עולם. לשאלת השופט אם פסק הדין מספקני — השבתי בשלילה.

לא יכולתי להמשיך עוד להתגורר בעיירה, כל צעד ושעל, כל עצם ותל הזכירו לי את הטרגדיה האיומה שעברה על בני עירי ועמי. הגויים היו כמעט כולם, ללא יוצא מן הכלל, מעורבים בשוד ורצח. ביום ראשון, יום השבתון, היו מתלבשים בבגדי היהודים הנרצחים והולכים לכנסיה להתפלל, זה היה מרתיח את דמי. לא זו בלבד שרצחו את היהודים אלא אף ירשו את הרכוש. זה מזמן בשל בי רעיון עזיבת המקום, אך הריוני עם בתי חייה, מנע ממני לבצע ההחלטה. ברם, מקרה פעוט שאירע, נתן לי את הדחיפה להחיש עזיבת המקום ולהתגורר בין יהודים. הייתי נוהגת לערוך את קניותי אחת לשבוע. באחד הימים

השתהיתי במקצת בעיר וכאשר חזרתי מצאתי את הבן עומד בפני הדלת הנעולה ובוכה! כשנכנסנו הביתה שאלתיו מה קרה? האם הכו אותך? מי? איש לא הכני ענה לי, אלא שבהעדרך נכנסתי לדירתה של הדודה הלה — השכנה הנוצריה שלנו — והיא כינתה אותי „יהודי". התעקשתי שאינני יהודי, אבל היא עמדה על דעתה בתוקף כי אני יהודי. לשמע דבריו, השבתי לו, נכון בני, הדודה צדקה — אכן יהודי אתה. הוא התמרד; לא יתכן הוא טען, הרי במשך כל שהותנו ביער החדרת בי מחשבה כי אינני יהודי, פתאום גם את מכנה אותי יהודי? לא יכולתי לשכנעו.

כאשר שב בעלי מהעבודה, אמרתי לו: אם אין בדעתך לגדל „סטפן" בוא ונסתלק מכאן. יונה אמנם הסכים, אך כדרכו ענה לי בשקט והגיון: הנך נמצאת בחודשי הריון האחרנים והדרך תהיה ללא ספק קשה, נמתין איפוא, עד לאחר הלידה ואז נעזוב את המקום. וכן היה. מטעננו הדל היה מורכב מלחם מיובש, כמה חתיכות סבון, כריות מספר ואמבטית עץ לרחוץ את ילדתנו, הייה בת השבועיים. שום דבר לא הפחידני פרט לרעב וכינים. כך עזבנו את איליה לנצח, אף כי היא נשארה עד היום חרוטה על לוח לבנו, מלווה זעם מרירות ואין אונים.

ראשית דרכנו מערבה הייתה פולין ומשם לוינה. את הצנימים המיובשים, לא נתנו לנו להעביר מעבר לגבול. בוינה היה מחסור במזונות, על כן המשכנו לאיטליה, אותה עברנו לארכה ולרחבה, שם שהינו כשנתיים וחצי. תחילה התעכבנו בבארי, אחרי כן עברנו לטריקסה — בה נתמכנו על ידי אונר"א וג'וינט. כאן לא היה מחסור בכלום, אולם משאת נפשנו הייתה ארץ ישראל. זו הפעם הראשונה פגשנו שליחים מהארץ והתקשרנו במיוחד לגב' טל, דרכה נשמנו את אוירת הארץ. אלפי הפליטים שנהרו והגיעו לאיטלייה התארגנו כולם במסגרת המפלגתית, אליה השתייכו לפני השואה, על כן התקשרנו למפלגה הרביזיוניסטית בזה היינו חברים. משאת נפשנו הייתה לעלות מיד אך שני ילדינו הקטנים עמדו לנו למכשול. זכות קדימה נתנה לרווקים ומשפחות צעירות ללא ילדים, שהיו דרושים דחוף כדי להשתתף במאבק על שחרור הארץ.

אחרי שהות ממושכת בטריקסה, שאף בעלי לעבור למחנה צינציטה, בו התרכזו בני אומות שונות מכל אירופה ואפילו גרמנים. כאשר שמע בני שם אנשים מדברים רוסית הוא בא בריצה הביתה מאושר ובשורה משמחת בפיו: אמא, כאן מדברים כמוני. המחנה הזה לא התאים לנו כי היינו מעונינים להחיש עליתנו וגם המצב שם היה די קשה.

ברומא נמצאו הרבה עקורים יהודיים בקבוצים, שרמת חייהם הייתה גבוה ומשם היו סכויים נהדרים לעלות בהקדם. אנו רצינו מאוד להתקבל לקבוץ הפרטיזנים שברומא. אך יונה, שהיה נוסע כמעט מדי יום ביומו לסדר את הצד הפורמלי של העברתנו, נתקל בקשיים אותם הסתיר ממני. בשובו למחנה היה מספר לי כי דחו את הענין למחר, ושוב למחר, לשבוע הבא והוזר חלילה. הבינותי כי יונה נמנע מלספר לי על גורמי המניעה האמיתיים, על כן החלטתי לצאת יחד עמו, כדי לעמוד על המצב העובדתי. כך הגענו בבוקר מסויים למשרד העליה ברומא. לשאלתי מיהו המטפל בענייננו, הצביע יונה על שליח ארץ-ישראלי בשם קרופסקי — כעת מזכיר קבוץ עין חרוד — שבו תלוייה ההחלטה. נגשתי לאיש, אמרתי לו שלום ושאלתיו: אדוני אולי תאמר לי איזו כסיות דרושות כדי לשוחח אתך. האיש נבוך, לצורת שיחה זו לא היה רגיל. הוא שאלני למבוקשי ואני הסברתי לו את מצבנו ושטחתי בפניו את בקשתנו, להכנס לקבוץ הפרטיזנים ברומא. לאחר שנודע לו השתייכותנו הארגונית פסק החלטית: לא בא בחשבון. הוא הסתובב אחורנית ורצה ללכת אולם אני לא הרפיתי ממנו ותוך כדי בכי ספרתי לו על מצבנו. לשמע תוכן השיחה נפתחה דלת שניה, ממנה יצא שליח ישראלי אחר, בשם שורץ, המכהן עתה בתפקיד מזכיר קבוץ תל-יוסף. הוא בקש לעמוד על בקשתנו. כאשר הסברתי לו במה הענין, סדר את ענייננו במקום. כך נכנסנו לקבוץ הפרטיזנים שברומא בו שהינו עד לעליה לארץ ישראל.

עתה כאשר אני כותבת זכרונות אלה, המוקדשים לספר שינציח את עיירתנו איליה, נמצא בני יהודה שאתי עבר יחד את דרך היסורים והסבל ביערות, בגיטו ובנדודי, — בשרות פעיל של צבא הגנה לישראל.

שרגא סולומינסקי

המאבק לחיים

אני שרגא בן־אליהו וחייה סולומינסקי, יליד 1909 באילייה ותושבה הקבוע עד כליונה, מוסר בזה את עדותי בכתב, במגמה להנציח את מאורעות החורבן וההשמדה ולהנחילם לדורות הבאים.

לנצח ישארו חקוקים על לוח לבי, מעשי הזוועה, ההרס והדמים, כליון ואבדן אלפי קהילות ישראל ובתוכן עיירתי, אילייה, שנמחתה מתחת שמי אלוקים, בידי הנאצים צמאי הדם ועוזריהם השונים...

שרגא ורעיתו חסיה — שנספתה בשואה

בליל 16.3.1942 — תאריך השחיטה הראשונה, עוררוני משנתי שעטות מגפים ומצעדים, קול פקודות צבאיות, זעקות נשים ובכי ילדים. חשתי כי הקיץ הקץ על כולנו... החלטתי להתחבא ואולי אצליח להמלט. יצאתי מהבית. הכל מסביב היה מכוסה שלג, שהוסיף לרדת זה כמה ימים. חיש מהר כריתי לי מחבוא עמוק בשלג. אמנם רב היה הקור, אך אני שכבתי תחתיו בשקט ובאימה וציפיתי לתוצאות שהועיד לי הגורל. לא פעם הרגשתי על ראשי וגופי את מגפי הגרמנים, שהסתובבו וחפשו אחרי הנשארים בחיים, כאילו לא מלאו עוד את מכסת הדם שהוטלה עליהם. לא אדע כמה זמן הייתי שרוי במצב זה... הוספתי לשכב ותפילה בלבי, כי לא יגלוני הגרמנים...

לאחר שעות רבות שמעתי את קולו של שלמה קויפמן, הקורא

לכל השרידים לצאת ממחבואם, בהבטיחו בשם הגרמנים, כי חייהם נשארו להם לפליטה ולא יאונה להם יותר כל רע. אז התברר לי כי 24 שעות כמעט, קבור הייתי מתחת לשלג.

אט אט שחררתי עצמי מערמות השלג, התנערתי, חילצתי עצמותי, כשכל גופי שרוי בקפאון, ידי ורגלי קפואות וצפורניהן יוצאות מתושבתן. פסעתי בכבדות כנסוך עופרת. רעב הייתי, התאויתי למשהו חם... תאב הייתי לשמוע קולו של אדם מוכר... מבוהל הייתי עד לאימה ועייף עד מות. כך נכנסתי אל ביתו של בן־ציון ברוידא. אך הוא בהתיראו מפני הגרמנים, לא אבה להכניסני. הוא הגיף בפני את הדלת. בודד נשארתי עומד בחוץ... רגלי הובילוני אל ביתו של החייט פסח גלמן. דפקתי והוספתי להתדפק על דלתו, תוך חשש שמא גם כאן תסגר הדלת בפני ואשאר בחוץ... לאחר שהות מה היא נפתחה והוכנסתי הביתה. פסח גלמן וגיסו גיטליין ריחמו עלי, חילקו אתי פיתם ומשכבם, משמע האכילוני השקוני ואיכסנוני.

השכם בבוקר נכנס שלמה קויפמן והוסיף את כולנו לרשימת הניצולים, בהודיעו כי על כולנו לעבור אל הגיטו שקבעו הגרמנים, שבו יהיו מעתה כל אלה ששרדו. תחומי הגיטו גודרו בתייל דוקרני ונקבעו בשטח שבין ביתו של קלמן גרינבלט לבין ביתו של ברוך לוין. מדי יום ביומו נפתח השער; מבעדו הוצאו האנשים לעבודה והוחזרו לעת ערב. בהיותי מומחה לטחנת הקמח הממונעת קבלתי „שיין" כדי שאוכל באין מפריע ללכת לעבודתי.

אעפ"כ לא פסקו ההתעללויות המתמידות גם בי. אף אני הופתעתי בלכתי לעבודה ובשובי ממנה. יום אחד כפסע היה ביני ובין המוות.

בשובי באחד הערבים מהטחנה, נצטויתי פתאום על ידי המשמר הגרמני לעצור. הואיל וכבר הייתי רגיל לכך, כמעט ולא שמתי לב והמשכתי ללכת. המשמר פתח באש, נבהלתי ובכל כוחי החילותי לרוץ, קפצתי מעל גדר התיל, נכנסתי לאורווה אחת, ממנה לשניה והתחבאתי לבסוף באסם ישן. שם עברו עלי כמה שעות של פחד שמא יגלוני, ואחרי כן יצאתי לקול קריאתו של שלמה קויפמן, אשר הזהירני כי לא אחזור יותר על מעשה כזה. רק הודות להתערבותו ניצלתי הפעם, אך אם יקרה כזה שנית איש לא יוכל להצילני.

כך היו חיינו בגיטו; מבודדים ללא כל קשר עם העולם. בינינו נמצא גם רב העיירה ר' אברהם אליהו רמז ואשתו שנשארו לפליטה. התנאים היו ללא נשוא, גדול היה המחסור במצרכי אוכל ואנשים היו

ממש רעבים. ערב ערב בשובי מהעבודה, הייתי מבריח עמי מצרכי מזון ככל שיכולתי, אף על פי שידעתי מה גדולה הסכנה בדבר. הרעב ויצר הקיום, הם שהורוני לעשות מה שעשיתי...

בפקודת הגרמנים נבחר ע"י שוכני הגיטו הועד היהודי — „יודן־ראט", שכלל את שלמה קויפמן והאחים מוטל ואייזיק סנדר. יש לציין שהם עשו תמיד כל אשר באפשרותם כדי להגן על היהודים ולהעביר רוע הגזירה. תמיד השתדלו לעשות כמיטב יכולתם ולעזור לכל, ועל פורענות העלולה להתחולל, הודיעו ליושבי הגיטו מראש. הנציגים הללו שמשו לגרמנים כתובת יום יומית לסחיטת רכוש יהודי: זהב, כספים, אבני חן, תכשיטים, פרוות ובגדי יקר. מתוך אשליה שע"י כך ישארו בחיים, נתנו היהודים את הכל ובלבד להציל את הנפש. אולם לאחר שהגרמנים הרגישו כי אין כבר יותר מה לסחוט, ביצעו את הטבח השני והסופי. כך מצאו את מותם גם האחים סנדר נציגי הוועד. אייזיק סנדר נורה בעורפו ע"י קצין גסטפו, בהתאמצו להוציא את הזהב המוסתר מתחת לתיקרה לשם מסירתו לגרמנים.

כה עברו עלינו הימים והלילות... ביום בהיר אחד בשעות המוקדמות של הבוקר הרגשנו בתנועה בלתי רגילה במטה הגרמני שבבית הכנסת הגדול, שממול לגיטו. חשנו כיצד הולכת ומתהדקת טבעת השמירה של הגרמנים סביבנו. אולם עם מתן הפקודה לצאת לעבודה, הלכתי אמנם כרגיל אך בלבי הרגשה סתומה וחששות כי לא הכול כשורה... אכן אירע את אשר יגורתי. בחזרי לעת ערב לגיטו מצאתיו מוקף כולו צבא ומשטרה, שהחלו בהוצאת המשפחות מבתיהם ובריכוז הגברים, הנשים והטף. הבינותי את המתרחש. ביחד עם שמחה פייגלמן, פייגל סנדר, וראשע גוטמן עם שתי ילדות ואחרים, התחבאנו במרתף ביתה של חייה דבושה דוברובסקי. גיסי יחיאל סגלוביין כיסה את דלת המרתף הזה בשטיח ובעצמו הסתתר באורוותו של קלמן גרינבלט. לאשרנו לא השגיחו בנו הגרמנים ועוזריהם אף לא חיפשו במיוחד בבית בו הסתתרנו. יש להניח שהגרמנים לא שיערו, כי בית זה העומד בדיוק מול המטה הגרמני ישמש מחבוא. בכל זאת הם סרקוהו, בדקו בו את הקירות והרצפה והסתלקו לבתים אחרים ובהם חפשו ביתר דייקנות.

המומים ומכווצים שכבנו במרתף. מבעד לאשנב, יכולנו לראות כיצד מובלים השרידים בדרכם האחרונה, למגרשי וויינס — מקום ההוצאה להורג. יכולנו לשמוע את זעקות הנשים, בכי הילדים, קלטנו יפה את פקודות האש והדי היריות נשאו אלינו. מקום מחבואו של גיסי

סגלוביץ נתגלה, הם הוציאוהו משם וצירפוהו לשורות המובלים לטבח. היטב ראיתי כיצד מובל והולך, אך פתאום קפץ, פרץ את השרשרת והסתלק בריצה, כשהגרמנים דולקים אחריו ויורים. כפי הנראה חש כי קיצו קרוב בין כה וכה, על כן העדיף מוות מתוך מנוסה. הוא אמנם הספיק להגיע עד לנהר אך שם הוא נפל שדוד מכדורי המרצחים. שמואל קגן הרחיק עוד יותר ממנו, אך גורלו היה דומה. גם הוא הוכרע ע"י כדור האויב.

...זמן רב נמשכו היריות עד שהשתרר שקט. הוספנו לשכב ובליבנו מועקה. בחצות ליל ירח מלא, הבחנו יפה במשמרות „גסטפו" שבקרבת הבית. בליבי גמלה ההחלטה: אמרתי לחברי שאסור לנו להוסיף ולהשאר במחבואינו, כי הגרמנים עלולים לגלות אותנו לעת בוקר ואז לא נוכל להמלט. החלטנו וביצענו. ריכזנו את הכספים שנמצאו בידינו ובזחילה החילונו להתקדם מבעד לדלת האחורית. חשבנו כי לא נתגלה כה מהר ע"י הגרמנים. אולם הם הרגישו בנו ופקדו עלינו לעצור. לא נשמענו לקריאות „עצור"! רצנו ריצה מבוהלת לגדר התיל, כדי להגיע בהקדם לנהר כשהגרמנים דולקים ויורים בעקבותינו. תוך כדי הדליגה מעל לגדר התיל נקרעו בגדינו, אך לא שמנו לכך לב.

המשכנו לרוץ כדי להגדיל את סכויי הבריחה. הגרמנים לא פסקו כמובן מלרדוף אחרינו כשמטר יריות ניתך עלינו מכל העברים.

...הגעתי לנהר ראשון, קפצתי למים ושחיתי בשארית כוחותי וצלחתיו. הסתכלתי מסביב ונוכחתי שבעקבותי הגיע רק פייגלמן, כל השאר עדיין לא הגיעו לפי שעה ולא ידעתי על גורלם. התברר כי הגרמנים לא המשיכו לרדוף אחרינו. הם הניחו וודאי כי רוב הבורחים עודם נמצאים בתחומי הגיטו ורצו לתפסם. ברור שלא נשאר לנו זמן להכות ולתהות על גורל שותפינו למחבוא. רצנו ליער...

לא זר היה לי היער. הכרתיו יפה מאותם ימים יפים ורחוקים כל כך. יכולתי איפוא לשמש מורה דרך לשמחה פייגלמן ולהתקדם בשבילים נסתרים, שיתנו לנו מחסה בטוח. בינתיים האיר כבר היום, בגדינו התיבשו עלינו. הוספנו ושוטטנו ביער וכך עבר עלינו היום הראשון. עם ערב פנינו לאכרי הסביבה שיכולנו לתת בהם אימון, כי לא יסגירונו לגרמנים, על מנת להשיג מצרכי אוכל ומעט בגדים.

הגענו אל הכפר הקרוב. דפקנו על דלתו של אכר שהכרנוהו היטב. הוא פתח את הדלת התבונן בנו והצטלב. רוחות רפאים היינו בעיניו. לפי הידיעות שהגיעו אליו נהרגו כל יהודי העיירה ואיככה אנו דופקים

על דלתו? לאחר שהתאושש מתדהמתו ופחדיו, בקשנוהו כי ימכור לנו מזון לימים מספר תמורת דולרים. בקשתיו גם להעביר מכתב למכונאי של טחנת הקמח שלנו, במטרה כי ישלח לנו דרכו מקצת בגדים, כדי שנוכל להתקיים ביער. הודענו לו כי נבוא למחרת בלילה לקבל את הבגדים. לאחר „העיסקה" עזבנו את בקתת האכר והעמקנו לחדור כ־15 ק"מ לתוך היער. תוך כדי הליכה נתקלנו בעצים מנוסרים ומסודרים שורות שורות. החלטנו לקבוע מחבואינו בתוך ה„שטבל" ולתכלית זו הוצאנו מתוכו עצים והסתדרנו בתוך החלל הריק. כך עבר עלינו שארית היום ושוב בוקר וערב ומאחורינו היום השני ביער...

עם רדת הליל פנינו לכוון הכפר. תוך זהירות משנה התקרבנו לבית האכר. החשש כי הוא עלול להביא גרמנים לא מש מקרבנו. לאחר שבדקנו יפה את הסביבה ונוכחנו כי אין סכנה צפויה לנו, נקשנו על דלתו. האכר פתח וקבל אותנו כשהוא רועד מפחד. הוא מסר לידינו את חבילת הבגדים שנתן לו המכונאי עבורי. חילקתיה בו במקום, מחציתה לי ומחציתה לפייגלמן. לבקשתנו מכר לנו האכר עוד מצרכי מזון, והשביענו כי לא נוסיף לבקרו, מתוך דאגה לשלום משפחתו. אם יוודע לגרמנים או לאכרים אחרים, כי הוא עוזר לפרטיזנים, סופו יהיה מר. הבינונו לרצון האכר, הודינו לו וחזרנו למחבואנו ביער...

...אכן, דימינו וקווינו, כי במהרה המצב עלול להשתנות; הגרמנים יאלצו לסגת ואנו נשאר בחיים. אולם המציאות היתה אחרת. הגרמנים התקדמו מדי יום ביומו והתבססו במקומות. חשנו זאת אף כי לא היו בידינו ידיעות מהימנות. המשכנו להסתתר כשהצידה שלרשותנו אוזלת והולכת ובגדינו דלים מכדי לעמוד בקרה המקפיאה בלילות. לאחר שכלה מזוננו פנינו לאכר אחד ובקשנוהו כי ירחם עלינו וימכור לנו מזון במיטב כספינו. אכר זה שסחר איתנו בעבר ומכר לנו יערות הכירני היטב — העמיד פנים כאילו נכמרו רחמיו, מכר לנו שני ככרות לחם וחבילה חמאה תמורת זהב. הזרנו ליער... בלילה הבא חזרנו שנית לאותו אכר ודפקנו על דלתו, הוא אמנם פתח לנו אך הכרתי מיד שלא עשה זאת ברצון רב. הוא סרב למכור לנו מזון בטענה שהוא מפחד מפני השלטונות וכי בין כה וכה, לא נצליח להחלץ מטבעת הגרמנים. כדי למנוע סבל מיותר הציע, כי נשוב לאילייה ונתמסר לגרמנים, אולי לא יהרגונו. הוא חזר והדגיש כי אינו רואה טעם רב במעשינו, לאחר שממילא ניספו כבר כל היהודים. מהרנו להסתלק מהמקום בהרגשה מדוכאת וקודרת ובליבנו קננו חששות שמא נפלנו במלכודת. התרחקנו מהמקום כ־10 ק"מ בכוון אחר והגענו

לאחד האכרים שהכרתיו היטב. דפקתי על דלתו. הוא פתח ובפחד מהול בתמהון הסתכל בנו: „העודך חי? איך יתכן?! הן קז'ורה התפאר בפני, כי בעצם ידיו הרג אותך"! השבתי לו כי עלה בידי להתחמק והנני מבקשו כי יואיל למכור לנו מזון בתמורה מלאה. האכר שריחם עלינו באמת ובתמים וצייד אותנו במזון לשבוע ימים, הזהירנו וציוונו על משנה זהירות. הגרמנים עורכים מארבים בלילות מסביב לכפרי הסביבה, כדי ללכוד פרטיזנים. הודינו לו מאד ופנינו לדרכינו. רק עם עלות השחר הגענו למחבואנו...

...כך עברו עלינו ימים ושבועות. למחבואנו נכנסנו רק בלילות, בימים נמצאנו ביער שבקרבתו, כדי שנוכל לפקוח עין ולעקוב למתרחש. אכן היה זה לטובתנו; כפי הנראה התגלה מחבואנו לרועה צאן, שראה אותנו יוצאים מתוכו ומסר על כך לגרמנים. באחד הימים, כאשר אנו, כדרכנו יום יום, עוזבים עם השכמת הבוקר את המחבוא ומסתתרים בסביבה הקרובה, שמענו לפתע פקודות ברוסית וגרמנית לצאת ממחבואנו כי אהרת נהרג במקום. מובן שלא ענינו והחילונו להתרחק מהמקום עוד יותר תוך כדי זחילה מבלי שהרגישו הגרמנים. מאחר ולא באה שום תשובה הם התקיפו את המחבוא ברימונים ויריות, שהדיהם הגיעו אלינו מרחוק. שוב עבר עלינו יום תמים של אימה ופחדים ביער. למרות זאת גרם הרעב שנשוב למקום המחבוא כדי לבדוק אולי נשאר שם משהו ממזוננו ובגדינו. כאשר הגענו למקום נוכחנו כי מחבואנו נשרף ונהרס וגם המזון והבגדים אינם עוד.

...גמרנו אומר להסתלק מסביבה זו ולחפש לנו מקום סתר ביער אשר מעברו השני של הנהר, ואת החלטתנו ביצענו. בינתיים האיר כבר השחר ולא יכולנו להגיע לכפר כלשהו לאור היום. נאלצנו איפוא לשוטט ביער במשך היום כשאנו רועדים מקור, רעבים צמאים וקפואים. הפעם מחבואנו היה שיח של תותי יער וכאשר בשעות הצהרים נראו בקרבתנו איכרות מלקטות את התותים, החל חברי שמחה לחשוש לגורלנו בהפטירו: „עתה אנו אבודים". נסיתי להרים את רוחו ולעודדו לקוות על יסוד העבר. טענתי: אם הצלחנו עד כה לגבור על הסכנות, לא מן הנמנע כי נזכה להנצל גם הפעם. הוספנו לשכב בסתר מתחת לשיח. תוך כדי ליקוט התותים התקרבה איכרה אחת אלינו, אולם נראה כי הרגישה בנו והסתלקה בבהלה מתוך הנחה שנתקלה בפרטיזנים, אך אני שהכרתיה, החילותי לקרוא בשמה. ראיתיה נרגעת, חוזרת ומתקרבת אלינו כדי לשוחח. סיפרתי לה כי מצבנו בכל רע, זה ימים אחדים אנו

נמצאים ללא מזון ובגדים. היא עצמה הציעה לנו, כי נבוא אליה בלילה ותצייד אותנו במזון ומלבושים. הגענו לביתה עוד באותו לילה והיא הגישה לנו לחם, חמאה והלב, וסרבה לקבל תמורה. ברוב אדיבותה הציעה בעצמה כי מדי פעם תביא לנו ליער מצרכים. כך עברו עלינו שבועיים ימים. התרגלנו למצב, אולם לא נעם לנו להוסיף ולקבל ממנה הכל חינם, וללא תמורה. מאחר וסרבה לקבל מאיתנו כסף, נפרדנו ממנה והודינו לה על עזרתה החשובה והודענו כי החלטנו לעבור למקום אחר. בטרם לכתנו היא סיפרה לנו על מצב המלחמה ממנו הסתבר כי אפסו הסיכויים לסיומה המהיר, מפני שהרוסים נסוגים בכל החזיתות ואילו הגרמנים הולכים מחיל אל חיל. מצב ההשמדה נמשך אך עתה היקיפו גדל. את אשר עוללו קודם ליהודים בלבד, הם עושים עתה גם לאצולה הפולנית. ברור היה כי עלינו לנהוג ביתר זהירות.

...שוטטנו ונדדנו ביערות, שוב החלפנו מחבואנו והגענו למקום אחר. באחד הלילות שמנו פעמינו אל מעונו של פולני — בעל אחוזה זעיר. דפקנו על דלתו שנפתחה בפנינו. בעלת האחוזה בראותה את מצבנו וכיצד אנו קרועים ובלויים נתנה לנו בגדים ומזון. מדבריה הסתבר כי ידעה מזמן שנצלתי והביעה את תמהונה על שלא הגעתי אליה עוד לפני כן. יתר על כן: היא הציעה לנו כי נבוא כל ערב אל גורן החציר ושם נמצא מזון מוכן. תוך כדי כך הזהירה אותנו מבנו של שכנה שהתגייס למשטרה הגרמנית. לא פקפקנו אמנם ברצונה הטוב, אך חששנו שמא ניפול לתוך מארב, כי נביחת הכלבים עלולה להוכיח כי אנשים זרים מסתובבים בקרבת מקום. החלטנו לכן חיש מהר להסתלק מהמקום. הודינו למארחת ופנינו לכוון אחר.

בשעה שתיים בלילה התדפקנו על דלתו של אכר אחר ובקשנוהו כי ימכור לנו מזון. אכר זה היכרנו היטב ואם כי היה מבוהל, מכר לנו את אשר בקשנו. אולם בכך אזל ותם כספינו. עזבנו את בית האכר על מנת לשוב ליער. כשהיינו כבר במרחק 30 מטר מביתו פקדו עלינו: „עמוד". הנחנו בתחילה כי אלה גרמנים או אוקראינים ופתחנו במנוסה. מטר יריות נשמע וקליעי כדורים החלו לשרוק סביבנו. רק מאות מטרים עדיין הפרידו בינינו לבין היער. אולם חברי שמחה החל לפגר יותר ויותר מאחורי. בראותי זאת לא יכולתי להפקירו, חזרתי על עקבותי על מנת למות יחד איתו. 8 אנשים נושאי רובים מכוונים ישר אלינו התקרבו תוך קריאות: „מי אתם" הבינותי כי אלה פרטיזנים ולא גרמנים. סיפרנו להם את אשר עבר עלינו וכי ברצוננו להצטרף לפרטיזנים, בכדי להלחם

בגרמנים ולנקום. הם לא שעו לדברינו וראו בנו מרגלים, בהתחשב בעובדה שחברי שמחה לא ברח כלל. לא הועילו טענותיו של שמחה שנימק את אי בריחתו, מפני שהבין שהם פרטיזנים וממילא גם ידידים. אמרתי להם איפוא כי אכרי הסביבה מכירים אותנו יפה וביכולתם להעיד שאיננו מרגלים, יתר על כן: יש בין הפרטיזנים שבסביבה אחד המפקדים ושמו קבילקין, המכירנו יפה. בשעתו, עם בריחתו מהשבי הגרמני ועוד לפני כן, עזרתי לו בכספים ובנשק. הרגשתי כי הם מתחילים להאזין לדברי, השיחה נהיתה פחות חשדנית ותוקפנית, עד שלבסוף נמסרה לנו הכתובת היכן אפשר להפגש עם הפרטיזנים. אולם באמתלא שהם הולכים לפעולה קרבית דרשו במפגיע את מגפינו. הפצרנו בהם לבל יקחום מאיתנו, הן לא נוכל לשוטט ביער יחפים וללא מזון. טענתנו שבסביבה יש אכרים עשירים שמהם אפשר לקחת נתקבלה על דעתם. אולם ליתר בטחון השאירו על ידינו שמירה והלכו לחפש אצל האכרים, אך לאחר שחזרו מהפעולה ריקם, מפני שהאכרים סילקו הכול מפחד ההרמות של הפרטיזנים, הורידו מעלינו את מגפינו ומעילינו, תוך הבטחה שיחזירום בשובם מהפעולה.

...מדוכאים והמומים נעזבנו לנפשנו ללא בגדים וללא מזון. חברי החל שוב טוען על הוסר התכלית בדרכנו — „אם כה ואם כה אבודים אנו" — טען. על כך עניתי: — „אין מקום ליאוש, הן במו עיניך ראית רעי כיצד עברו עלינו תלאות והשתרגו על ראשינו, ובכל זאת הצלחנו להשאר בחיים יש איפוא יסוד כי עוד תזרח השמש" — שוב עמדתי על כך כי נשארה לנו רק דרך ההצטרפות לפרטיזנים; המלחמה לא תגיע כה מהר לקיצה ואותנו מפעם רגש הנקמה. נלחם וננקום. ואולי גם נשאר בחיים, אך אם נגזר עלינו למות, טוב כי נמות כלוחמים. זמן רב דברתי על לבו עד כי התעודד.

עם רדת הלילה הצינו את הנהר והגענו לכפר. שמנו פעמינו אל ביתו של האכר סוניץ. דפקתי על דלתו, הוא פתח וכאשר ראני אמר תוך שמחה גלויה: — „דע לך סולומינסקי כי מפקד הפרטיזנים המכיר אותך יפה מחפש אותך. הוא סיפר לי כי בזמנו הגשת לו עזרה מלאה ואף הבאת הצעות להוציא צעירים ליער ולהפנותם לפרטיזנים". מדבריו נודע לי כי גם חיים ריער נמצא בין הפרטיזנים. בעמדו מסתכל בנו ראה כיצד אנו עומדים ללא נעלים ובגדים, רגלינו פצועות וזבות דם. מיד נכנס הביתה וקרא לאשתו: — „קומי, צאי וראי מי בא".

היא יצאה, העיפה מבט בנו והחלה לבכות. תוך בכי אמרה:

„אנו ניתן לך כל מה שאתה צריך, כדי שתוכל להתלבש". הביאה לנו מגפים, מכנסים וכביסה. החלפנו הכול. קבלנו אוכל. שוב התחלתי להרגיש עצמי כבן־אדם. לבסוף בקשו אותי כי נשוב אליהם. „מחר יהיה כאן המפקד ותוכל בעצמך לדבר איתו על הכל". חזרנו ליער תוך הרגשה טובה. אף מצב רוחו של שמחה השתפר. שוטטנו כל היום עד שעת ערב מאוחרת ביער, בשעה 10 בערך פנינו בכיוון לבית סוניץ. בדומית הלילה נשאו אלינו מרחוק דהרות פרשים המתקדמים בכוון זהה. נשתהינו במקצת. חששות התעוררו בלבנו שמא אוקראינים אלה ולא פרטיזנים ?... עברה מחצית השעה ושקט מלא השתרר בסביבה. החלטנו איפוא להתקרב אל הבית ונתקלנו באיכר העומד על המשמר בחצרו כדי למנוע הפתעות מצד הגרמנים. לשאלתי אם נמצאים אנשים בביתו, השיב : „המפקד בלווית כמה פרטיזנים".

נכנסנו הביתה. המפקד קבילקין קפץ לקראתי ולחץ את ידי :

— „נשתה קודם לחיים על כי נמלטת. מי הבחור שבא עימך ?"

השבתי כי זה חברי למנוסה, יחד ברחנו מהגרמנים, המפקד הסתכל בו, בחן יפה את פני שמחה ולאחר שתיקה ממושכת אמר : „אותו לא אוכל לקבל לפרטיזנים. ראשית אין לנו מספיק נשק, שנית רואה אני שאינו מסוגל אף ללכת, וודאי לא יוכל להלחם". הפצרתי בו כי יקבלו, הן לא אוכל להפקיר את חברי ; ביקשתיו כי ימצא עבורו עבודה כלשהי. לאחר הרהור מה ענה, כי מתוך חובה לגמול לי על העזרה שהגשתי לו בזמנו, יוכל לצרף את שמחה לשיירת אזרחים המועברת דרך היערות אל מעבר לקווי החזית. מיד מסר על כך פקודה מתאימה. דעתי נחה. ישבנו והשיחה קלחה ; הוא שאלני כמה זמן הננו ביער, מה דעתי על המלחמה וכו'.

אמרתי לו בתום לב כי לפי דעתי יבוא אשר יבוא, הגרמנים לא ינצחו. המלחמה אמנם עלולה להימשך זמן רב, אך בסופו של דבר הגרמנים ינחלו תבוסה. כשם שנכשל בשעתו נפוליאון. הבעתי דעתי כי עלינו לגייס יותר ויותר פרטיזנים ללהום בעורף הגרמנים, לנתקם ממרכזי האספקה ולמנוע העברת ציוד ואספקה למחנותיהם המתקרבים. הוא שבע רצון מהסברותי ומהתמצאותי בענינים, כמו כן הודיעני כי בקרוב יצרף גם אותי לפעולה. הוא שאלני אם מוכרת לי יפה הדרך לחצ'נצ'יץ, וכאשר השיבותי בחיוב נחה דעתו. הוא מזג לי כוס גדולה של „וודקה" ואמר בחגיגיות : מהיום והלאה תדע שהנך מקדיש חייך לטובת הנצחון, ואף אם יתמהמה בוא יבוא. קמנו לחצנו ידיים ושתינו להיים ולחיי הנצחון.

שעות רבות הוספנו וישבנו אותו לילה בביתו של האיכר סוניץ׳. שתינו ואכלנו. המפקד וחבריו פתחו בשיר, אך אני וחברי שמחה לא יכולנו להבלע בתוך האווירה מהוסרת הדאגה. כל אשר עבר עלינו ביער ועד לפגישה זו, הקים חיץ בינינו לבינם. יחד עם זה לא יכולנו גם לקום ולעזוב. הן מעתה קשרנו גורלנו וחיינו העתידים בחבורה זאת. ישבנו איפוא וציפינו לשעה, בה יהיה עלינו לזוז. לבסוף נתנה הפקודה לצאת לדרך.

קשה הייתה עלי הפרידה משמחה, הן יחד עברנו כברת דרך של חתחתים וסבל, יחד עמדנו לא פעם למול המוות, והנה היה עלינו להפרד ואולי לנצח. אולם הידיעה כי הוא יועבר למקום מבטחים ויוכל לעבוד, הרגיעתני. בלב שנינו פעמה התקווה, כי שוב נשוב ונפגש עוד. כך נפלנו איש על צואר רעהו ובלבנו משאלה כי תקוותינו תתגשמנה...

באשמורת הבוקר הגעתי איפוא יחד עם קבילקין וחבריו אל מטה הפרטיזנים. החילונו להתכונן למבצעים העתידים. מדעתי שיעברו ימים מספר עד להערכותנו, החילותי לסייר סביב המטה. שאפתי להוודע אם נצלו עוד יהודים מאילייה. נודע לי כי נשארו עדיין בחיים שלמה קויפמן ואשתו בעלי בית המרקחת, הברי נחמן הספר, ובן-ציון ברוידא יצרן של מי סודה וגזוז, שהגרמנים עוד נזקקו להם. ביחס לעתידם לא היה לי אף צל של אשליה, ידעתי כי בשעה שהגרמנים לא יזדקקו להם יותר יוציאום להורג. עשיתי מאמצים להציל את נחמן חברי, להביאו אל היער באמצעות שליח מיוחד שהעביר אליו פתק ממני, אולם הוא אף לא אבה לשמוע על כך. סבור היה כי בטוח הוא בחייו ובקש מהאכר כי ארפה ממנו ולא אטרידו יותר. הוא נשאר איפוא באילייה לקראת גורלו הבלתי נמנע...

הלפו ימים ושבועות. גדודנו בינתיים התארגן והתאמן. אף כי נשקו וציודו דלים היו, פעם בו הרצון ללחום ולנקום. על כן קראנו לו „הנוקם״ ואכן כשמו כן היה.

הפעולה בחצ׳נצ׳יץ

לא עבר זמן רב והגיע היום אשר ציפינו לו ברטט ובכליון נפש; יום נקם ושילם במשמידי יקירינו ואהובינו. ערב אחד נתבשרנו כי הנה יוצאים אנו הלילה לפעולות. נערכנו במחלקה המורכבת מ-3 כיתות ואני מוניתי למפקד אחת הכיתות. הנשק והציוד היו כאמור דלים, רק 2

מכונות יריה עמדו לרשות המחלקה, הרובים היו מעטים ולא הספיקו לכולם רק רימוני יד ניתנו לכל אחד ואחד. לפקודה שנתנה מהרנו כולנו להיערך במקום היעד — שבקרבת הסתעפות הדרך להצ'נצ'יין. לאחר שנאספנו דרוכים ומוכנים ערוכים לקרב, הופיע המפקד קבילקין והסביר בפקודת המטה את מטרת הפעולה ואופן ביצועה. הוא הודיע כי בעוד שעות מספר תעבור במקום שיירה גרמנית של צבא ומשטרה, ההולכת לחצ'נצ'יין לגבות מיסים, בשר ומצרכי אספקה אחרים. עלינו להתמקם בשקט, להסוות את עצמנו היטב, לבל יכירו הגרמנים כי הושם להם מארב. עם שובם הזרה לאור היום, עלינו להפתיעם, להסתער עליהם ולהרוג את הגרמנים והשוטרים, אולם חלילה לנו לפגוע לרעה באזרחים בלתי מזויינים שגויסו לעבודת הכפייה. נחרים את הנשק והאספקה ונסוג מאורגנים לבסים. תוך הסבר אופן הפעולה שאל המפקד גם לדעתנו; הצעתי כי כל כיתה צריכה לפעול במרחק 100 מטר לפחות מהשניה, כדי שתנתן האפשרות לכסות את כל השיירה ולמנוע ממנה התארגנות מחדש. הצעתי נתקבלה. התמקמנו בצורה זו בין עצי היער שליד הדרך. מתוחים, דרוכים, אך ממושמעים שכבנו במקומות המארב והתבוננו איך עברה השיירה וכיצד נכנסה לחצ'נצ'יין. שכבנו וחיכינו...

לאחר שעות מספר הודיעו לנו אנשי התצפית כי השיירה יצאה כבר מחצ'נצ'יין ונמצאת בדרכה חזרה. השיירה מנתה 38 אנשים מזויינים ומצויידים במיטב הנשק ובמרכזה מפקד המשטרה הגרמנית. כמו כן נמנו עליה הרבה אזרחים בלתי מזויינים שגויסו לעבודת כפייה. דומם שכבנו וחיכינו להתקרבותה לטווח האש. מאחר וכיתתי היתה הקרובה ביותר לכביש פתחנו הראשונים באש מיד לאחר שנשמעה השריקה המוסכמת. הגרמנים נבוכו. נבהלים ונפחדים החלו להתרוצץ ולא ידעו מאין נפתחה עליהם הרעה. האש שלנו הלכה וגברה, הגרמנים שראו את עצמם מוקפים התנגדותם נשברה. הם החלו לברוח כשמטר כדורינו מפיל בהם חללים. כך נקמנו אותו יום נקמת דם בשנואי נפשנו, 16 גרמנים שכבו מובסים במקום הקרב. מפקד המשטרה ועוד כמה גרמנים נפלו בשבי, היתר הצליחו להמלט. זכינו בשלל של נשק וציוד וההרמנו את האספקה בה היה מכל טוב. רב היה על כן אשרנו וגדלה שמחתנו מאוד, כי היתה זו לנו „טבילת אש" ראשונה — פעולה מאורגנת ראשונה בקנה מידה כזה.

שבעתיים גדלה שמחתנו שבינינו לא היו כל נפגעים ובהכתנו הועלה „דג שמן". מפקד המשטרה שנפל בידינו היה אולשוק מפקד

משטרת אילייה והסביבה. הוא נהג להתפאר, כי לעולם לא יפול בשבי ויתאבד קודם לכן. גדולה היתה איפוא נקמתנו בו ובבני משפחתו. העברנוהו מכפר לכפר, מעיירה לעיירה ופרסמנו בין האכרים, כי מרצונו הטוב עבר אולשוק אל מחנה הפרטיזנים, במטרה כי הדברים יגיעו לאזני הגרמנים כדי שישמידו את בני משפחתו שלקחו חבל בהשמדת יהודי אילייה ונהנו מביזת רכושם...

לאחר שלא יכול היה להועיל לנו יותר, החזרנוהו אל היער. הן היה זה מן הדין כי ישא באחריות על הפשעים שפשע. הוא הועמד לפני בית דין צבאי של הפרטיזנים ונדון למוות. מה מבהיל ומדכא היה לראותו עומד על ברכיו ומתחנן על נפשו. אותו בוגד שופך דם נקיים שהתימר כי יוכל ליהנות מהביזה והשוד בשקט נפשי, עומד עתה ובוכה כי חייו ינתנו לו לפליטה. פשעיו הוכחו, פסק דינו נחרץ: — מוות ביריה! קפצתי והצדעתי לפני המפקד ושופטי בית הדין. בקשתי כי ינתן לי ולחיים רייער לבצע פסק דין זה. מבוקשנו ניתן לנו. הבוגד הועמד לפני כיתת אש בה השתתפנו שנינו. הפקודה ניתנה, תוך סיפוק רגש הנקם שלחנו בו כדורי מוות.

מי יגול עפר מעיני יקירנו ואהובינו ויראו בנקמת דמם? אכן קמו מבין השרידים שנתלקטו דיינים ונוקמים.

החלותי במסע הנקמה... היה זה הישג ראשון בדרך הארוכה של נדודים ותלאות. כאמור, עודדה הצלחתה של הפעולה בחצ'נצ'יץ את כל אנשי גדודנו. היא שיפרה את מצב הרוח, הגבירה את מלאי הציוד והנשק ואף הטיבה את כלכלת האנשים. גדודנו הלך וגדל ושבויי מלחמה רוסיים ופליטי גיטו דולהינוב הצטרפו אליו. הוספנו להתאמן ולהתארגן לקראת מבצעי קרב חדשים, שישמשו גמול ונקם...

הפשיטה על מיאדל

...בוקר וערב... ערב ובוקר... יום רודף את משנהו ההרגל הופך לטבע היינו לאנשי יער מובהקים. סיירינו וקשרינו הצליחו לקשור קשרים עם תושבי העיירה מיאדל. מהם נודע לי כי יהודי העיירה שרויים עדיין בגיטו. ידעתי כי גורלם נחרץ למות, אם לא ניהלץ להוציאם מבעוד מועד. לא היה כל צל של ספק בכך, שהם יושמדו ברגע שהגרמנים יסיימו לסחוט מהם את כל האפשרי. הבינותי כי שוב זומנה לי שעת נקם ושילם. התיצבתי איפוא לפני המפקד והעליתי לפניו רעיון פשיטה על העיירה. הסברתי לו כי סביבת העיירה נקייה מפרטיזנים, הגרמנים יושבים שם

לבטח ולא יעלה אפילו על דעתם, כי עלולים להפתיעם ולהתנפל עליהם. משום כך ניתנה לנו איפוא האפשרות לפעול. נאתר בדיוק את מקום הגיטו, נכיר היטב את מקומות השמירה, והמהנה הצבאי. לאחר שנדע הכל ניערך ובשעות לילה נפתיעם, נשחרר את יהודי הגיטו, ונתפוס את הנשק והציוד. תשובתו של המפקד היתה כי עליו להרהר בכך. התכנית נראית לו אמנם מבחינה צבאית, אם כי היא עלולה להביא ליער כוחות בלתי לוחמים, הנמצאים אל נכון בין יהודי הגיטו. הוא ישקול איפוא היטב את המצב ותוך יומיים יחליט. לא נעלמה ממני העובדה, כי הוא רוצה לשאול בעצת המדריך הפוליטי של הגדוד — ה„פוליטרוק" וולוסטנוי.

לאחר יומיים נודע לי כי הוחלט על פעולה ונעשות ההכנות הדרושות.

...בערב סתוי אחד ניתנה אזעקה, הגדוד קבל פקודה להתקדם אל חוף הנהר ווילִיה. על מנת להגיע למקום הפשיטה, צריך היה לחצות את הנהר. בקרבת מקום היעד לא היו כלל גשרים. המים היו עמוקים וקרים מאד. אולם סיירינו גילו מקום בו היו המים רדודים יותר, אז נתנה הפקודה להתפשט, לשים את הבגדים והנשק על ראשינו, בכדי שלא להרטיבם. כך חצינו את הנהר. מהרנו להתלבש ופתחנו בריצה למרחק של ק"מ בכדי להתחמם. צעדנו דרך היערות והתקרבנו לעיירה מיאדל המוקפת אגמים ויערות מכל צדדיה. בעלות השחר נראו מרחוק האגמים...

התמקמנו למנוחת יום שלם לסיים את ההכנות הדרושות לקראת הפשיטה. סיירינו דאגו לקבל תיאור שלם ומפורט של השטח והעבירוהו לממונים. הגדוד נקרא למפקד ובשעה 10 התחלנו במסעינו, בדרך ליעד. הגדוד חולק ל-3 מחלקות; על 2 מחלקות הוטל לפעול בעיירה ועל המחלקה השלישית הוטל התפקיד לתפוס עמדות בקרבת העיירה לשם מניעת תגבורת מהגרמנים והבטחת דרכי הנסיגה. לפניית המג"ד התנדבתי עם חברי חיים ריער ופרטיזן נוצרי נוסף, לחסל את הפטרול הנמצא במבואות העיירה.

התלבשנו אזרחית, קבלנו רובים משתיקי רעש היריה ויצאנו. התקדמנו בשורה עורפית, אני בראש ואחרי השנים, בלי שמישהו ירגיש בנו. כבר היתה שעת חצות כשהתקרבנו אל מקום המשמר, אך הוא לא הבחין במאומה. כאשר נמצאנו בטווח אפקטיבי יריתי בשומר, היריה לא נשמעה אך הוא נפל. קפצתי אליו, הוא נאנח אֲנחת כאב הנוקה אך אני בתאוות רצח הרבצתי בו בקת הרובה בכל כוחי וחיסלתיו. חיש מהר הודענו למחלקות כי חוסל המשמר. אז ניתנה הפקודה להתקדם לעיירה. מחלקה

אחת שבפקודי פנתה לעבר הגיטו ואילו השניה למחנה הצבאי. כפי הנראה הרגישו הגרמנים בתנועה השודה וירו יריות אבחנה, ואז ניתנה לנו פקודת אש. בבת אחת ומכל הכוונים פתחו המקלעים, הרובים, האקדחים ורימוני היד, בנביחתם. שתי המחלקות הסתערו על המחנה הגרמני ועל הגיטו. חרדה תקפה את הגרמנים, מבוהלים כעכברים התרוצצו בפיג׳מות וקפצו לתוך המקלטים המוכנים מראש. שטפנו באש כל העומדים בדרכנו. המחלקה שהיתה בפקודי, שהוטל עליה לפרוץ לתוך הגיטו, הכריעה בקרב את התנגדותם החזקה של הגרמנים ששמרו עליו. הם ציפו לתגבורת מהמטה, אך במקום זה נוכחו כי גם המחנה הצבאי הותקף וכי החיילים בורחים ממנו בבהלה. עם נפילת הראשונים הם מיהרו לברוח. פרצנו אז בשטף אל הגיטו, חיש מהר חתכנו את גדר התיל, נכנסנו לבתים ופקדנו על היהודים לברוח ליער. איש לא זז... במקום זה התלוננו: מה רצונכם מאיתנו? על מה ולמה תבריחונו אל היער למות ברעב? איש לא יעזוב את הגיטו! הן חיינו מובטחים היו עד לפשיטתכם; לא נלך!!...

הוכיתי בתדהמה. לא יכולתי להאמין למשמע אוזני! היתכן שלא הרגישו יהודים אלה ולא ידעו מה יהיה בסופם? לא אדע אם נתארע הדבר כתוצאה ממכונת הרדמה של הגרמנים, או אם היה זה רגש השלווה המדומה והוש הבטחון הכוזב, כי „גם זה יעבור וגם אותם נבלה". אותו חוש שהרדים את תודעת הסוף הנחרץ וציווה לחכות, עד אשר אהרז את המועד... מובן שלא יכולתי להשלים עם העובדה. הן לא יכולתי לעשות עצמי לצחוק קבל כל הגדוד. הפצרתי בהם והזהרתי אותם על הצפוי להם: הגרמנים לא ישאירו אתכם בחיים. אם לא תצאו את הגיטו מיד, יהיה גורלכם כגורל היהודים בעיירות האחרות. הזהרתי לא נשאה פרי, התרגזתי ואמרתי: עלינו לפנות מהר את הגיטו ולשרוף את בתיו, באם לא תעזבוהו מרצונכם, ניאלץ לשרוף את הבתים עליכם. צאו ליער ושם נטכס עצה כיצד לעזור לכם!" רק אז, למשמע הדברים הברורים, נבהלו היהודים והחלו לברוח ליער. כאשר נתרוקנו הבתים, הצתנו אותם. בינתיים החלה לזרום תגבורת לגרמנים, שהמטירה עלינו אש רצופה ושוטפת. אז ניתנה לנו פקודה לסגת. תוך כדי חילופי היריות נפצעו כמה יהודים, בתוכם אשת רופא השיניים שלא יכלה להמשיך לרוץ. לקחנוה על הכתפיים עד שנשיג עגלה — על מנת להעבירה למקום מבטחים, בו נוכל להגיש לה עזרה. מהרנו ככל האפשר להסתלק ולהבלע בעומקו של היער, בטרם יספיקו הכוחות הגרמנים שזרמו כתגבורת, להתארגן

ולדלוק אחרינו. התקרבנו לכפר אחד, שם לקחנו עגלה, השכבנו את אשת הרופא הפצועה, והחילונו לדהור לבסים. בדרך נטפלו 3 פרטיזנים מגדודינו והביעו רוגזם, על כי הם החוזרים עייפים מפעולה קרבית נאלצים ללכת ברגל, בזמן „שז׳ידובקה״ מובלת בעגלה. טענותינו כי היא פצועה ואינה יכולה ללכת לא הועילו. הם הורידוה בכוח ולקחו את העגלה. לנו כמובן לא נשאר אלא לשאת אותה כל העת עד לבסים.

יחס זה של חוסר התחשבות באשה פצועה ורקעו האנטישמי, לא נתן לי מנוחה. היה זה כאילו ניחתה עלי סטירת לחי מכאיבה. התביישתי ולא יכולתי להבליג על כך. עם הגיענו לבסים התיצבתי בפני המפקד, ספרתי כל זאת ותבעתי להעמידם לדין. הוא השיב כי במרוצת הזמן אסכין עוד גם לדברים קשים מאלה. הוא חדל אונים ואין בידו לשנות. „פרטיזנים נשארים תמיד פרטיזנים, מה לעשות?״ פקפקתי בצדקת טענותיו אך לא העזתי לבטא זאת. אמרתי כי לוחמים מחוסרי הבנה שאינם מקיימים הובות אחווה לוהמת לגבי אחים למשימה, עלולים לערוק ביום מן הימים מהמערכה. אך המפקד לא השיב...

אכן, לא עבר זמן רב וחששותי שהובעו בפני המפקד נתקיימו. כעבור שבוע ימים ערקו שלשת מיודעינו אלה מהמהנה. זמן רב חיפשנום עד שמצאנו מחבואם ביער. כדי להתקיים היו פושטים בכפרי הסביבה, מבצעים מעשי שוד ואונס, הרג וביזה; לבסוף נפלו לידינו והועמדו למשפט צבאי ביער. פסק הדין היה ברור — מות ביריה! גם הפעם נפל בגורלי לבצע את פסק הדין. ראיתי בכך מהגיונו של צדק. היתה זאת נקמתי על המעשה המתועב, שקרה בדרך שובנו מפשיטת מיאדל.

תקרית זו ורקעה האנטישמי לא היתה לצערי היחידה. במשך הזמן רבו הפגיעות ביהודים, ברכוש, בגוף ובנפש. דברים אלה גרמו לי צער וסבל רב. אולם לא אקדים בזה את המאוחר. שוב אשוב לכך במרוצת הדברים, בתיאור הרקע הכללי של חיי היער, ותוך סקירת דרך המלחמה של הפרטיזנים בכלל.

לסכום פעולות הפשיטה של גדוד „הנוקם״ במידאל, אפשר לאמר כי היתה זו טבילת אש רצינית ביותר. הפעולה הצטיינה בכושרה האירגוני והמעשי. על אף העובדה שיצאנו כמנצחים מהמערכה בשלל של ציוד ונשק בלי אבדות לכוחותינו הלוחמים, העמידה הפעולה את הגדוד ומטהו בפני בעיות קשות. במשך כל הזמן גדל אמנם בהתמדה כוח האדם שלנו, אולם פשיטת מיאדל העמיסה עלינו גם כוחות לא לוחמים, נשים וילדים. התעוררה איפוא שאלה של פיקוח, הגנה וארגון הספקה בשביל

כל אלה. מלבד זאת אפשר היה לצפות כי יום יום תבוא פעולת התקפה כללית מצד הגרמנים, שהגבירו שמירתם בכל הנקודות שבסביבה. עירנותם גרמה לכך, שכמעט ולא נשאר לנו שטח פעולה בכל האיזור. יעצתי למפקד לנטוש בכלל את האיזור ולהעביר את פעולותינו לסביבה אחרת. כאן המקום לציין, שתוך זמן שהותי בגדוד, התרקמו קשרי ידידות אמיצים ביני ובין המפקד. הוא היה קורא לי מפעם לפעם ונועץ בי בהרבה ענינים. לאט לאט החל לשכנע אותי להכנס למפלגה הקומוניסטית, פעמים גם ניסה ללחוץ עלי, (מתוך רגשי ידידות כנים אמנם) בענין זה. אני השתדלתי כמובן להתחמק בדרכים שונות. אמרתי לו כי עתה אינני רואה לפני דבר חשוב יותר, מאשר להכים את השונא, להביא למפלתו ולזכות בנצחון". עתה ממלא את לבי דבר זה בלבד: — חובת הנקמה באויב. אולם זאת אני מבטיח: באם אשאר בחיים לא אפקפק ואצטרף למפלגה". המג"ד קבילקין הבין כפי הנראה לרגשותי ולא חזר יותר לנושא זה.

הנסיבות האוביקטיביות בלהימה שביער ועירנות הגרמנים וכדומה גרמו לכך, כי עברו עלינו שבועות שבהם לא ביצענו כל פעולה רצינית ראויה לשמה. היינו במעבה היער והתאמננו, חיכינו עד שהגרמנים ירגישו עצמם בטוחים ויחשבו, כי אין עליהם יותר אימת הפרטיזנים. בשיחה עם קבילקין הבעתי את דעתי על האפשרויות להטריד את הגרמנים גם בזמן ההפוגה. הצעתי כי נארגן כיתות חבלנים קטנות כדי לסכן בכך את דרכי התחבורה של האויב, ובעיקר למנוע מהלכן התקין של רכבות הצבא והאספקה לקווי החזית, שבעומקה של רוסיה. רעיון זה נתקבל על דעתו ואמנם אורגנו תוך זמן מה כמה כיתות כאלה. מובן שאף אני לקחתי הבל בארגון הדבר ונתמניתי כאחראי על אחת הכיתות.

באותם הימים בא אלינו ליער ונצטרף לגדודנו יהודי מורשה בשם רוטבלט — מהנדס כימאי לפי מקצועו. היה זה יהודי עשוי ללא חת. שהתמחה במיוחד בהרכבת המוקשים והכנת חמרי נפץ. חיש מהר התידדנו ומאז לא משה ידו מידי ובכל אשר הייתי היה גם הוא. הואיל והיה לו מראה „ארי" ושליטה מושלמת בפולנית, הקל עלינו בהעמקת קשרינו עם האוכלוסיה האזרחית הפולנית, שבאמצעותה אספנו את כל הידיעות הדרושות על מהלכן של הרכבות המובילות צבא תחמושת ואספקה לחזית. כמודיעה עיקרית שימשה לנו מורה פולנית צעירה, שהאמינה שחברי החדש רוטבלט, אשר נתחבב עליה ביותר, הוא פולני נוצרי. לא היה דבר שהיא לא טרחה כדי להשיג למעננו ידיעות מדוייקות

ככל האפשר. כך נודע לנו יום אחד מפיה, כי במסילת וילנא—מולודצ'נו תעבור בלילה רכבת מלאה צבא, נשק, תחמושת וציוד אחר. חשוב מאוד היה איפוא למנוע את מעברה. תחילה בדקנו בקפדנות את שטח המסילה בו יונח המוקש, כדי להרבות ככל האפשר את אבידות הגרמנים. בלילה הונח המוקש כשכבל באורך 100 מטר מחובר אליו. שכבנו דרוכים, מתוחים ומכורבלים בליל ירח ביער, כשאור הירח קופא ומפיץ אורו מעל ראשינו. כך שכבנו שעות מספר תוך בלישה אהרי כל ניע בתוך הדממה. אי שם מרחוק הגיע טרטור הרכבת. כעבור רגע שמענו ברור את שקשוק הקטר, והנה נתגלה הקטר ושורה ארוכה של קרונות אחריו. „שעת נקם ושילם!" — שאגתי ו־3 זוגות ידים משכו בבת אחת את הכבל... כהרף עין דומה היה, כי קפא הכל סביבנו ואף נשימותינו בתוך זה. אך הנה בא הרעם הגואל. קול נפץ אדיר וחזק נשמע, נבקעה הארץ והתחוללה מפולת ענק, הכל הועף למעלה, במרחק מאות מטרים הועפו באויר אדני המסילה והפסים. הקטר התרסק. הקרונות נהפכו והיו למאכולת אש... השמים הוארו בלהבות זיקוקין... קולות נפץ הדהדו... ארגזי תחמושת התפוצצו ודלקו... זעקות גוססים ואנקת פצועים, פקודות מבוהלות ונבוכות נשמעו. מה טוב היה לראות את גבורי ה„הערן פאלק" מתרוצצים בבהלה להציל נפשם.

על מנת להרבות המבוכה וההתפוררות ולקצור ככל האפשר באויבינו, פקדתי על מתן אש. המקלעים, הרובים והנשק הקל, פלטו וירקו אש רצופה ושוטפת, מספר רימוני יד הועפו אל בליל דייסת האדם המתרוצצת בהולה וזועקת. רק לאחר שפאתי המזרח החלו להאדים והחל השחר לעלות, קמנו והסתלקנו מהמקום, מחשש בואה של תגבורת גרמנית. נוכחנו כי לא לשוא היה החשש, תנועה בלתי רגילה התעוררה ומכל צד זרמה תגבורת גרמנית אל הרכבת הנתוצה...

בהרגשת סיפוק ואושר בלי גבול, הזרנו למטה. מפי הקשרית נודעו לנו פרטי קציר החבלה שעוללנו: מאות גרמנים נהרגו, הרכבת נותצה כליל, אוצרות נשק ותחמושת הובלו ללא תקנה. בפקודת יום מיוחדת הללני המפקד על ההתמדה וכושר הביצוע. הצלחה זו שימשה לנו מפנה בטכסיסי הלחימה, החילונו להתכונן למבצעי חבלה נוספים ופשיטות הדשות. שוב זומנה לי שעת קורת רוח ומנת אושר בלתי רגילה. לאחר כמה וכמה נסיונות נואשים שנישנו ללא הצלחה לעבור אל מעבר לקווי החזית, הזרו אל עומקי היער — מקום משכן מטה גדודנו — אנשי השיירה האזרחית, ובתוכם חברי למנוסה, שמחה פייגלמן. התחבקנו. זרם דמעות

שם מחנק לגרוננו ובטאנו את שמחתנו בעזרת הגידוף הרוסי המסתיים ב„אמא". לאחר שחלפו רגעי שמחתנו הראשונים אמרתי לשמחה, כי עכשיו אני מקווה שמעתה ואילך לא נצטרך להפרד עוד. הייתי משוכנע בעומק לבי, כי לאחר המבצעים האחרונים והודות לקשרי הידידות שנתרקמו בינינו, לא יתנגד יותר המפקד קבילקין לקבל את שמחה לגדודנו. פניתי למפקד וקבלתי עלי את האחריות שרעי שמחה יהיה פרטיזן טוב ומסור ואמיץ. הפעם נעתר המג"ד לבקשתי. שמחה צורף לגדוד, השתתף בפעולות פשיטה והצטיין.

כל יהודי הגדוד: המהנדס רוטבלט, שמחה, חיים ריער והאחרים הראו את אומין לבם בפעולות המלחמתיות של גדוד „הנוקם" ועלו בכושרם ובעוז רוחם על אנשי הגדוד האחרים. בכך הוזמו עלילות השקר שנפוצו והיו לדיעה מקובלת על הכול, כי אין היהודים רוצים ללחום וכי מתחמקים הם מכל פעולה קרבית. יתר על כן: הוכחנו כי דבקים אנו במשימת הנקם וכי מוכנים אנו לכל קריאה ולכל תפקיד שיוטל עלינו. אכן, בנוכחותנו לא העיז איש להלעיז. אף על פי כן לא פחתו דברי שטנה על היהודים ולמרות מעמדנו בגדוד הרגשנו עצמנו בודדים ומיותמים. הן נשארנו בדרך כלל אחד ממשפחה ושנים מעיר; ידענו כי כל שהיה לנו, אבד ללא שוב. אם כי רצון הנקמה פעם אמנם בליבנו והוכחנו עוז רוח לא היה בכוחו לפזר את אוירת החשדנות והשנאה. סכנת אימים ליוותה תמיד את הפרטיזנים היהודים. יהודי לוחם מצווה היה על משנה זהירות; לא רק מהגרמנים חייב היה להזהר אלא גם מרובם של חבריו הפרטיזנים שהתנכלו לחייו. עשרות ומאות יהודים פרטיזנים מצאו את מותם מידי חבריהם לנשק. אוירת הפקרות שררה ביחס ליהודים, רובה של הקצונה אף היא היתה נתונה לאוירת השיסוי האנטישמי. לא מעט פעלה התעמולה הגרמנית, שהכריזה בהתמדה כי המלחמה פרצה בשל יהודים וכי הם האשמים במלחמה. אף אילו רצו בכך המפקדים הגבוהים, לא היה ביכלתם להפסיק את מסע הרצח נגד היהודים.

באותה תקופה ברחו יהודים מווילנא והסביבה והגיעו ליער. הם היו לבושים יותר טוב ונשק קל בידם — אקדחים — מטרת בואם ליער הייתה להצטרף אל הפרטיזנים ולנקום. והנה בפגישתם עם הפרטיזנים שנמצאו רחוק ממטה הגדוד או החטיבה התנפלו עליהם האחרונים, לקחו את נשקם, הפשיטום והרגום, בתואנה שהם מרגלים שנשלחו על ידי הגרמנים. כך נורו עשרות ומאות יהודים שהצליחו להגיע ליער.

אולם יותר מכולם סבלו היהודים שברחו אל היער ולא נתקבלו

לכוחות הלוחמים. ביחס אליהם היו מעשי שוד וביזה, רצח ומעשי אונס, תופעות יום יום. יש וקצרה רוחם של כמה וכמה פרטיזנים לשבת ולצפות לפקודות המטה, היו משתכרים ויוצאים לפעולות על דעת עצמם. היו מתנפלים על אנשי השיירות הבלתי לוחמות, אונסים נשים ושודדים מכל הבא ליד. יש והיו מתנפלים על כפרי הסביבה, שגילו ידידות בדרך כלל לפרטיזנים, רוצחים בוזזים ואונסים. כך נאנסה אותה מורה פולנית כפרית, ששימשה לנו קשרית. האומללה לא חזרה יותר לאיתנה, לא התאוששה ויצאה מדעתה. אולם, אם לגבי הפורעים באוכלוסיה הכפרית הבלתי לוחמת נעשו מאמצים לאחוז באמצעים, וכמה וכמה פורעים הועמדו למשפט צבאי ונענשו, הרי רוצחי היהודים הבלתי לוחמים שביער, התהלכו הפשים ללא דין ודיין והמשיכו במעשיהם. בין האנסים נתגלו לא פעם חולים במחלות מין, שהדביקו את הנשים שנאנסו. אולם זה לא הפריע להם להעליל על הנשים החפות מפשע, כי הן נושאות באחריות בכך. זה היה גם גורלה של אותה רופאת שיניים שנפגעה בזמן הפשיטה במידאל, שנאנסה ונדבקה במחלת מין. האנסים גוללו את אשמת המחלה עליה. האשה האומללה הועמדה למשפט צבאי, והיתה צפויה לדין מוות. רבות עמלתי וטרחתי עד שעלה בידי להוכיח שהיא הפה מפשע ולהביא את האשמים האמיתיים לדין.

הנה כי כן, בתנאים אלה ובאוירה מורעלת זו, פעלו ולחמו הפרטיזנים היהודים. כך הרגשתי גם אני וחברי; לא פעם אמרנו לעצמנו, כי לשוא כל המאמצים. עד להשגת הנצחון לא ישארו יותר יהודים, ואף עלינו יקומו אל נכון החברים לנשק. אולם הרצון לנקום בגרמנים חזק היה מעל לכל, הוא שעודד אותנו והיזק את אמוננו כי טרם אבוד הכל, ורק הודות לכך יכולנו להמשיך בפעולותינו. כך המשכנו חליפות, בפעולות הבלה בדרכי הגרמנים, במסילות הברזל, ואף לקחנו חבל בפשיטות גדולות יותר מאשר בקנה מידה מחלקתי ופלוגתי.

פעולות גדודנו בחורף 1943 ראויות לציון מיוחד. פשיטתנו על צבא האויב באיזור פעולותינו הצטמצמו. האוביקטים העיקריים של האויב באספקה וחימוש נמצאו בקרבת איזור הנימן. במחצית ינואר 1943 הגיעה פקודה למטה, כי על הגדוד להערך במהירות למסע על איזור לידא. בו ביום ריכזנו מקסימום של מגררות וסוסים שהיו דרושים למטרת תנועתנו. חשרת שלגים וצינת כפור כיסו פני הארץ. לעת ערב נערך הגדוד; הפקודה שניתנה היתה לחצות את מסילת הברזל בתחנת קרסנה שבדרך ווילנא—מולודצ'נו ולהתקדם לעבר האיזור האמור. קבלנו גם

פקודה לסכל כל הפרעה אפשרית בדרכנו, על מנת להגיע בהקדם האפשרי למקומות היעד. היינו מצויידים פחות או יותר באופן המניח את הדעת. לבשנו את החלוקים הלבנים, ששימשו בהורף הסוואה טובה; התישבנו במגררות והתקדמנו לעבר פסי המסילה בקרסנה. בהגיענו למקום נתקלנו במשמר גרמני חזק ונכנסנו בקרב עז. אנשי גדודנו פתחו באש שוטפת ומהירה, וכך טאטאנו את התנגדות הגרמנים, 8 מהם נהרגו במקום והיתר נסוגו. כך חצינו את המסילה והמשכנו להתקדם. עוד באותו לילה הגענו אל העיירה הורודוק. על אף שלא ידענו מה מידת הכוח הגרמני בעיירה, לא יכולנו להתחמק ממגע פנים אל פנים אתו. לא יכולנו לעקוף את המקום והחלטנו איפוא להפתיע את האוייב. פרצנו בשטף לעיירה, הגרמנים היו נבעתים והמומים ולא ידעו את אשר קרה. רבים מהם נפלו במקום, השאר ברחו בהפקירם את הנשק והציוד ומחסני האספקה. כך נפל לידינו נשק, תחמושת וציוד יקר. לקחנו אתנו ככל האפשר, את כל השאר השחתנו, פוצצנו והצתנו באש.

— — —המשכנו בהתקדמותנו אותו לילה והיינו מוכנים לקראת כל מה שעלול לבוא. במרחק של 5 ק"מ מהורודוק שוב עברנו על יד בסים גרמני שבו היה חיל מצב חזק וכוחות משטרה רבים. אעפ"כ לא נפתחה עלינו אש ויכולנו להמשיך בדרכנו. אפשר והם חשבו אותנו לשיירה גרמנית שהיתה צריכה לעבור במקום; אולי גם חששו מכוח חזק של פרטיזנים שפעלו בסביבה ולכן לא גילו יזמה. על כל פנים התקדמותנו באותו לילה, לא נתקלה בשום מעצורים נוספים. כך הצלחנו לחדור ליער נאליבוקי העבות. המשכנו להדור לעובי היער. שם התמקמנו, והתפרקנו מעומס הפעולה הלילית. נהנו במשך כמה ימים, שלחנו סיירים על מנת להכיר את הסביבה, באנו בקשרים עם פרטיזנים מחטיבה אחרת שפעלה באיזור. המשכנו וחכינו להמשך המסע.

— — ההמשך היה צפוי מראש. בדרך ליער היה עלינו להגיע לנהר בירוזה — יובלו של הנימן. בהתאם לידיעות שאספנו, נודע לנו כי הגרמנים ריכזו על הבירוזה מלאי ניכר של רפסודות עצים לצרכיהם האיסטרטגיים. המשימה שהוטלה עלינו היתה למנוע זאת. הגענו איפוא למקום ושמנו מארב חזק לגרמנים. היה זה לאור היום... שיירה מצויידת בנשק אוטומטי הגיעה למקום בלווית משאיות ע"מ לקחת את העצים. הם נתקלו במארב ששמנו להם. פתחנו באש שוטפת. הם נדהמו ונבעתו. הרגנו בהם כמעט ללא מעצור. חלק ניכר מהם מצא את מותו על חוף הבירוזה. ואילו הנשארים הספיקו להסתלק בחיפזון רב באמצעות משאיות

אחדות. את המשאיות העזובות פוצצנו ונסוגונו בלי אבידות אל עובי היער. כך הזרו ונשנו הדברים גם לאחר שלושה ימים. הפעם הגיעו הגרמנים בתגבורת חזקה מאוד ובמערך קרבי מוכן לכל אך שוב הם עלו על מארבים שלנו. האש היתה קטלנית. וגם הפעם נסוגו הגרמנים. בהשאירם חלליהם בשדה קרב ומבלי שיוכלו להעמים את העצים.

לאחר שבוע ימים הגיעתנו הפקודה על היערכות גדוד „הנוקם", לפשיטה בקנה מידה רחב על שדה התעופה בלידא, כדי לחבל באופן יסודי במתקניו. לילה אחד נערך כל הגדוד לפעולה רבתי זו. לתכלית זו שלחנו חיל חלוץ שכלל כ-8 סיירים ואני בתוכם. יצאנו ואחרינו במרחק מה כל הגדוד. היה זה בליל חורפי קר ומעונן, ואנחנו התקדמנו בשקט. על רקע השלג שכיסה את הארץ נראינו בחלוקינו הלבנים כרוחות רפאים. הגענו לקרבת שדה התעופה הלידאי שהיה במרחק 3 ק"מ מהעיר. תרנו יפה את הסביבה. במרחק מה משדה התעופה הבהנו בבית מואר יפה. קולות שירה וצחוק לסירוגין נישאו ממנו — עובדה שהעידה על בטחון שוכניו, שלא ציפו כלל למשהו בלתי רגיל ולא חשדו מאומה. התברר לנו מיד כי אין שמירה במקום וכי ניתן לפעול. הודענו על כך לגדוד שהתקדם בעורפנו ואנו התקרבנו לבית והקפנו אותו. העמדנו על יד החלונות כמה פרטיזנים תופשי נשק אוטומטי ואני בלויית 3 אנשים דפקנו על הדלת. מבעד לאחד החלונות ראינו שני קצינים מחיל האויר וכמה נשים, שזללו, סבאו, שרו, צחקו והתהוללו, וכולם היו שיכורים. כאשר כעבור דקות מספר פתחו לנו את הדלת, התפרצנו פנימה. „ידיים למעלה!" — הרעמתי. והם מבוהלים, מבולבלים ומבוסמים, הרימו ידיהם. פקדתי לקחת מהם את הנשק והודעתי להם כי הם נתונים בשבי. הודענו על כך למטה הגדוד באמצעות רץ מיוחד ועוד באותו לילה נמסרה הודעה מתאימה למפקדה הראשית של חיל הפרטיזנים שהטיסו מיד את הקצינים השבויים למוסקבה. בינתיים הגיע כל הגדוד שלנו, פשט על שדה התעופה והרס מתקניו. מי שגילה התנגדות נורה ונהרג. פוצצנו כמה אוירונים שחנו על המסלולים וההילונו להערך לנסיגה. השחר החל להבקיע והיה חשש שבכל רגע עלולה להגיע תגבורת גרמנית. ביצענו את הפעולה ללא אבידות מצדנו ושבנו לבסיסנו. כמה ימים לאחר פעולה זו נתבשרנו כי עלינו להזור ולשוב מזרחה, לעבר איליה. שוב נערך הגדוד למסעו וחזרנו לאיזור מכורתנו.

שוב החלו פעולות ופשיטות. בליל אפל וגשום יצאנו לפשיטה על הכפר קסצ'יניביץ, שנמצא באזורנו. נודע לנו כי שם, בתוך כנסיה פולנית,

התבצר חיל המצב הגרמני. כיתת חבלנים שלנו התקרבה לכנסיה, הניחה חומרי נפץ והעיפה אותה באויר על כל הגרמנים שהיו בה. באותה פעולה נפצע קשה חברי חיים ריער. נשאתי אותו על גבי דרך ארוכה עד שהגענו לתחנת איסוף הפצועים, שם הועלה מיד על שלחן הניתוחים. הניתוח נעשה. הוצאה לו עצם נגועה ובמקומה שמו לו שפופרת של פלטין שנשארה בולטת. הוא שכב כולו קודח ומתפתל בעווית של חוסר הכרה ובחום גבוה. הוא התענה קשה. מחוסר הכרה והשגחה מספקת הוא הוציא את השפופרת וגרם לדימום. וכך נפטר מן העולם. קברנו אותו ביער בקרבת כפר מלינקי.

עברו עלינו שבועות וחדשים, התרגלנו ליער והיינו לחלק ממנו. אלה היו חיינו, חיי פרטיזנים ניידים. באחת מפעולות הפשיטה — עת פיצצנו את מסילת הברזל בקסצ'ניביין' אירעה לי תקלה רצינית. בשעת הנסיגה לבסים נתכווצו אצלי שרירי הרגלים, ולא יכולתי לצעוד אף צעד יותר. נשארתי מוטל בשלג, חברי לפעולה כמעט עזבוני מופקר לכפור ולסכנה ליפול בידי הגרמנים. כאשר ההילותי להפציר בחברי שימיתו אותי ביריה, לבל אפול בידי הגרמנים, הבינו סוף סוף כי אינני מתחלה, אז הרימוני ועזרו לי להגיע לתחנת איסוף הנפגעים. שם טפל בי רופא יהודי ממינסק — אותו רופא עצמו שניתח את חברי חיים ריער. הודות לו נשארתי בחיים.

המצוד על הפרטיזנים אפריל—מאי 1944

פעולות הפשיטה וההבלה של כל גדודי הפרטיזנים שפעלו בכל הגזרות ובאיזורי חזיתות שונות — הן בעומקה של רוסיה והן באיזורי ביילורוסיה שהשתייכו לפולין לפני המלחמה נגד היטלר — הטרידו מאד את הגרמנים. פעולות הפרטיזנים האיטו את התקדמות הבזק שלהם בזמן ההתקפה, מאידך ניתקו את הבסיסים שלהם בעורף ושיבשו את דרכי נסיגתם. מצב זה חייב את המטה הגרמני הראשי לחסל כליל את כוח הפרטיזנים. הפקודה ניתנה וצבא האוייב הטיל למערכה 30 דיביזיות של גרמנים, אוקראינים גרורים אחרים וצבא וולסוב (גנרל רוסי שערק יחד עם הגיים ועבר לגרמנים בשלהי 1941) שהתקדמו בשרשרת כדי לשים את כוחותינו במצור. הללו פרצו ליערות. אנו נלחצנו יותר ויותר וטבעת המצור נתהדקה סביבנו מיום ליום. כתוצאה מכך נתלקטו ונתלכדו כל חטיבות הפרטיזנים ויצרו חזית ארוכה וממושכת. אכן, ימים

קשים מאד באו עלינו. התחמקנו ככל האפשר ממלחמת פנים אל פנים, אולם מחנותינו הלכו וקרבו זה לזה ולא היה מנוס יותר מקרב גלוי. בסופו של דבר נכנסנו יום אחד לקרב דמים אכזרי. האוייב התקרב אלינו מאד: הטיל לקרב טנקים, אוירונים, וארטילריה, אנו מצידנו הפעלנו את הנשק האנטיטנקי. רמקולי האוייב ניסו לשכנע אותנו, כי נניח נשקנו וניכנע, כי הלא מוקפים אנו בטבעת פלדה מהושקת. אנו השיבנו לעומתם במטר אש ונפץ... כך ובדרך זו החל קרב אכזרי ונואש, קרב דמים שארך — 3 ימים. ביום הראשון לקרב, עלה בידינו לחסל ולהוציא מכלל פעולה כמה טנקים של האוייב. אולם במקומם זרמו ובאו אחרים. הארטילריה הגרמנית הוסיפה להפגיז את היער, האוירונים הפציצו מן האויר והקרב נמשך...

אנוכי והמהנדס רוטבלט יצאנו כסיירים, על מנת לאסוף ידיעות על הכוחות הגרמניים המתרכזים. רכבנו על סוסים והתקרבנו אל בית אזרח אחד שבקרבת היער — מקום מגוריה של אחת הקשריות שלנו. היא יצאה לקראתנו החוצה מבוהלת ומסרה לנו: כל הדרכים חסומות ומבעדן זורמות בלי הרף חטיבות משורינות של גרמנים טנקים ותותחים. מסרנו לה ידיעה בכתב עבור קשר אחר, אולם בו ברגע השגחנו בטור גרמני משורין ואילו אנחנו האצנו בסוסים ודהרנו למטה. הגרמנים הרגישו בנו והפעילו את מרגמותיהם. מצבנו היה בכל רע. היינו מוקפים... המשכנו לדהור כשפגזי המרגמות מתפוצצים מלפנינו ומאחורינו. פתאום התחלק סוסו של רוטבלט, ואני הרגשתי כי הם נפלו שניהם. צמרמורת תקפתני צעקתי אליו כי יברח מהר אחרי. והנה עלה בידו איכשהו להקים מהר את הסוס והמשכנו בדהירתנו. כדי להעלם מעיני רודפינו, סטינו כ־10 ק"מ לכוון ביצה גדולה. לאחר שחצינו אותה בקושי רב הצלחנו להגיע למטה, כשהמג"ד ושאר קציני המטה וכל חברינו הקרובים סבורים כי אין אנו יותר בין החיים. דעה זו התבססה על הודעת התצפית של הגדוד שראתה אותנו מוקפים ובורחים מפני הגרמנים, הממטירים עלינו פגזי מרגמות. על כן הוא היה משוכנע כי כבר נהרגנו ומסר על כך לממונים.

...בינתיים עבר היום, בא הלילה. עצמת האש שנתכה עלינו לא פסקה. אף אנו לא הפסקנו להמטיר אש על הטנקים והטורים שבאו איתנו במגע. הסכנה המוחשית הקרובה ליכדה את אנשי הגדוד עם כל יתר החטיבות. הכל ידעו כי המבחן הקשה עוד לפנינו. כך נמשכו קרבות קשים ומרים במשך 3 ימים. אבידות הגרמנים היו כבדות ביותר, אולם

הם לא חסכו בכח אדם וציוד והטילו למערכה טורים משוריינים וכוחות נוספים... אף אבידותינו לא מעטות היו, אולם הצלחנו בינתיים לשמור על כוחנו. לאחר שלושת ימי הקרבות הגיעתנו הפקודה ממטה הצבא האדום, לנטוש את החזית ולסגת מהר ככל האפשר אל איזור הברזינה. כפי הנראה תכנן אז המטה הראשי של צבא האדום התקפה רבתי על הגרמנים; היינו סבורים כי נתחבר מעתה ואילך עם הצבא הסדיר.

הפקודה שניתנה לנו בוצעה. עיפים ורעבים תאבים למנת אוכל הם הגענו אל הברזינה בשעות הלילה; התמקמנו למנוחה. אולם על אוכל לא היה מה לדבר. בגלל סכנת הפצצה מהאויר, לא ניתנה כל אפשרות להעלות אש ולבשל מזון כלשהו. זה 3 ימים לא טעמנו טעמו של תה, מכל שכן שלא היתה לנו מנת מרק חמה. התפרקדנו למנוחה על קיבה ריקה כמעט...

...הלפו יומים או שלושה, לפי שעה נותק המגע בינינו לטורים הגרמנים המתקדמים, אולם המצוד נמשך והלך. חשנו בעליל, כי טבעת הכיתור סביבנו מתהדקת והולכת. מהעבר השני של החזית, הגיעו אלינו ידיעות בלתי מעודדות. ההתקפה החזיתית מצד הצבא האדום טרם באה, כפי הנראה נתגלו פרטי תכנונה לגרמנים מבעוד זמן ומשום כך נתעכבה. לפני שניתנה לנו השהות להתארגן ולהיערך מהדש לקראת הבאות; עוד בטרם נחנו דיינו מהקרבות, הגיעתנו הפקודה ממוסקבה, כי הוטל על כל הכוחות הפרטיזנים לשוב ולהתקדם מערבה. בכל תנאי ובכל מחיר הוטל עלינו לשבור ולנתק את קו החזית של הגרמנים, כדי לעכב התקדמותם לעבר מוסקבה. כאמור נמצא עיקר הכוח הפרטיזני ע"י הברזינה בגזרת סמולנסק, על כוח זה הוטל לא רק לעכב את הכוחות הגרמיים אלא גם לאלצם לסגת.

ההכרח שלא היה מנוס ממנו הצמיח לנו כנפיים. כל הבריגדות של הפרטיזנים זינקו לקרב. על כוחותינו נמנו כ-40,000 איש בערך, שהיו מוקפים ונתונים בתוך טבעת כיתור של גרמנים, שהשתרעה על שטח רחב וגדול. קרבות מרים ונואשים רצופי התקפות ונסיגה לסירוגין התחוללו. להמנו על כל שעל אדמה, ובסופו של דבר עלה בידנו לאחר כמה שבועות של קרבות עקובים מדם, לשבור את החזית הגרמנית ולנתק את קוויה. אבידותינו היו רבות והפסדנו כמעט את מחצית כוחותינו, אך לא לשוא! שבנו וחזרנו לקוו ווילייקה—אולקוביץ. שוב הלכנו וקרבנו לסביבת אילייה, לקבר האחים הגדול של משפחתי, חברי ובני עירי...

לעת זו חל מאורע חשוב בחזית ביילורוסיה המערבית, שהגביר בהרבה את כוח התנועה הפרטיזנית וסייע להתקפת איגוף גדולה של הצבא האדום, שעמד כבר חדשים אחדים בשערי וורשא. היתה זו עריקת גדודי וולסוב עם מפקדם רדיונוב. הקולונל רדיונוב היה סגנו של גנרל וולסוב שהזכרנוהו לעיל, ויחד עמו עבר בשעתו עם החטיבה כולה לגרמנים. למעלה מ־3 שנים לחמו נגד הצבא האדום והיו מסוכנים ביותר במלחמה נגד הפרטיזנים. ברם אבדותיהם הגדולות והמתמידות מחד, אי הכושר להכניע את הפרטיזנים והמכות שניחתו על הגרמנים מאידך, גרמו אצלם לחששות שהולידו הרהורי עריקה מחודשת והפיכה. התפתחות זו לא נעלמה מהתנועה הפרטיזנית.

התעמולה של הצבא האדום החלה השכם והערב באמצעות הרדיו וכרוזים מן האויר, לקרוא לחטיבה הזו, כי תחזור ותלחום באויבי המולדת. היא גם הבטיחה לכל מי שיעבור לצבא האדום, כי יסלחו לו כל פשעי בגידתו בעבר. עם ההתפתחות המפתיעה לרעת הגרמנים בחזיתות השונות, נוצרה אווירה מיוחדת להצלחת תעמולה זו. בבוקר לא עבות אחד התמרדה החטיבה הזאת והפנתה את נשקה נגד קציניה הנאמנים לגרמנים. הגנרל וולסוב ביחד עם חבר נאמניו עזב את מטהו וברח. סגנו רדיונוב פנה ונהל מו״מ רשמי עם ב״כ המטה של התנועה הפרטיזנית בנוכחות נציג המטה הכללי של הצבא האדום. המו״מ נסתיים בהצלחה ובדוקשיץ הצטרפה החטיבה אל הפרטיזנים. כנהוג בנסיבות אלה פורקה החטיבה ופוזרה ליחידות שונות בחיל הפרטיזנים. דבר זה הגביר את קרננו, והפלאנו את מכותינו בחיל האויב. כך הצלחנו לפורר, לנתק ולשבור סו״ם, את החזית של הגרמנים. שבירת החזית ע״י הכוחות הפרטיזנים, פינתה כאמור את הדרך להתקפה גנרלית סופית מצד הצבא האדום, אשר מוטטה כליל במשך כמה חדשים, את התנגדות הגרמנים. כך נפתחה הדרך לברלין...

הגענו איפוא וחזרנו ליערות מכורתנו למחוז ילדותי. היו אלה מקומות שהכרתים ככף ידי. לאחר קרבות מרים, נואשים ומיגעים ; לאחר הקזת דם וקרבנות במידה כה רבה, היה צורך להתמצא שוב בשטה, לאסוף ידיעות על תנועת הגרמנים, להתאמן, בכדי להתארגן ולהיערך למבצעים חדשים. שוב הוטלה עלי ועל המהנדס רוטבלט משימה זו. גם הפעם יצאנו רכובים על סוסינו, מצויידים בתת מקלע, אקדחים וכמה רימוני יד לכל אחד. היה זה לעת קיץ עם הבשלת הקמה, בצהרי יום הגענו לכפר מסוים. עד היום איני יודע אם הרגישו בנו הגרמנים עצמם,

או אם אחד הבוגדים מסר להם על בואנו. אולם אם כה ואם כה, הם שמו לנו מארב בתוך הקמה, וכפי הנראה הם רצו לתפסנו חיים. מבלי שנדע על כך שמנו פעמינו לתוך הכפר. בשקט נפתחה לפתע דלת בבית אחד, דמות אשה פולניה שהכרתיה היטב, התיצבה בפתח, ובפולנית אמרה לנו בלחש: „סולומיאנסקי, הסתלקו מהר בשם אלוהים, 10 מטר מאחורי הבית שוכבים גרמנים במארב כדי לתפסכם, נוסו על נפשכם!"— ככל שהיה ביכולתינו מהרנו לברוח. לאחר שהתרחקנו כ-200 מטר מהבית עלינו על גבעה, ממנה ראינו אמנם את הגרמנים השוכבים בקמה. הסתלקנו מהר אל היער אולם לא יכולנו לחזור אל המחנה ללא ידיעות. הצעתי איפוא לחברי, כי נגיע לישוב אחר. השארנו את הסוסים וחצינו אדמת הביצה ברגל, הגענו לאחוזה בפאתי היער ונכנסנו לתוכה. שאלנו את האכר על הנעשה. בתימהון גובר והולך הסתכל בנו ואמר: „לא יאומן כי נשארתם בחיים, הן גרורי הגרמנים מתפארים, כי עלה בידם להשמיד את כל הפרטיזנים". מפיו נודע לנו כי לא גדול עתה כוח הגרמנים בסביבה, רובו של הכוח נתקע בגזרת הברזינה. שתינו מים; חברי אף הציע כי נשב וננוח, אך אני עמדתי על כך כי נמהר ונחזור ליער.

לא הלך זמן רב מאז נכנסנו ליער נראה לפתע, מרחוק, עשן ואש מתמרים... לא ידענו מה פשר הדבר; פשרו נודע לנו רק לאחר שהעמקנו כ-10 ק"מ לתוך היער ושמנו פעמינו לכפר אחר. פנינו לאכר על מנת להשלים ידיעותינו על הנעשה ומתהולל בסביבה. שם נודע לנו כי הגרמנים נכנסו לאחוזה ואמרו לאיכר כי ראו פרטיזנים נכנסים, היכן הוא החביאם? הלה נענה לתומו כי אין הוא יודע, אם היו אלה פרטיזנים, הם שתו מים והסתלקו והן מידת האדם מחייבת לא למנוע מים מאדם צמא! חמת הגרמנים עלתה. הגרמנים סגרו את האכר וכל בני ביתו בבית והציתוהו באש. זעקות הנשים והילדים שנשרפו חיים החרידו את כל הסביבה. רק אז הבינונו, כי עם צאתנו מהאחוזה הרגישו בנו הגרמנים. על אף הקשיחות שרכשנו בדרך נדודינו, צר היה לנו על מותם של חפים מפשע שנגרם בעטיינו... ולבנו דאב מאוד. מפי אכר נודע לנו גם כי בסביבה מעטים יחסית הגרמנים. חילות מצב גרמניים נשארו רק בקורניץ ובוויליקה, המהוות עתה תחנות אספקה חשובות לצבא הגרמני שהתקדם כבר מעבר לברזינה. נזהרנו מעתה זהירות משנה, חזרנו ליער, עלינו על סוסינו ובדרך אחרת חזרנו למטה עם הידיעות שבידינו.

נסיבות הלחימה הפרטיזנית ועייפותנו הרבה גרמו לכך כי נעשה

הפסקה רצינית בפעולותינו הקרביות. מעתה עברו עלינו כמה שבועות של שקט והוסר מעש. החלפנו כוח, התאמנו והתארגנו מחדש. פיתחתי לפני המפקד תכניות לפשיטה בקנה מידה גדול על וויליקה וקורניץ.

בשתי הנקודות הללו היו בסיסי אספקה חשובים לגרמנים. בקורנייץ הייתה טחנת קמח ומנסרה גדולה, ובקרבתה תחנת רכבת, מחסני ציוד ובתי מלאכה, שעבדו במלוא כוח תפוקתם. הוא הדין גם בווילייקה. שתי הנקודות היו מוגנות ע״י חיל מצב תקין, מצוייד במיטב הנשק האוטומטי והציוד. הכינונו ביסודיות את פעולות הפשיטה.

בשעת ערב מאוחרת בליל יולי 1944 פרצנו — אנחנו אנשי גדוד „הנוקם" שהפך לחטיבה — לשתי הנקודות הנ״ל בעת ובעונה אחת. הגרמנים בקורניץ התבצרו היטב בתחנת המשטרה. השתלטנו על העיירה, פוצצנו במשך שעות מספר את כל הבסיסים והנקודות החשובות מבחינה צבאית. כמו כן הצבנו מארב למנוע תגבורת לווילייקה. אבדות הגרמנים בקורנייץ ובווילייקה היו גדולות ביותר. בקורניץ לא היו לנו אבידות, אך לעומת זאת עלתה לנו הפעולה בווילייקה ב־3 הרוגים וב־11 פצועים. הגשר על נהר וויליה העובר בעיירה, היה מוגן יפה ע״י כוחות חזקים של הגרמנים. התחולל קרב מר, נועז ועקשני. למרות האבדות פרצו הפרטיזנים לעיירה פוצצו את תחנת הרכבת והמסילה, את טחנת הקמח וגשר הוויליה. התקפה מתואמת זו על שתי העיירות בבת אחת פעלה את פעולתה וקודם כל מבחינה פסיכולוגית. הגרמנים — אנשי חיל המצב — האמינו כי לא רק הפרטיזנים נלחמים בהם, הם החלו להאמין כי גיים שלם של הצבא האדום, התקדם והגיע למקום. ההלה מנוסה, חלק מהם הסגיר עצמו בשבי, אחרים נהרגו. במשך כל הלילה פעלו כוחותינו. עם שחר נערכנו לנסיגה. מכל צד ההלו הגרמנים להזרים תגבורת. כוחותינו נסוגו בסדר ובהתאם לתכנית.

ימים אחדים לאחר מכן ניתנה הפקודה לפרוץ בפעולות פשיטה לעיירתנו אילייה ואחוזת אובודובצי, שנמצאה בקרבת מקום ושימשה בסיס גרמני חזק ומבוצר. פקדתי על המחלקה שפרצה לאילייה. לאחר קרב נשברה התנגדות הגרמנים, השתלטנו על בית מטה המשטרה והגיסטפו, שרפנו אותו, כמו כן פוצצנו ושרפנו את טחנת הקמח — הטחנה של הורי. תחילה נכנסתי לטחנה על מנת להציל את המכונאי הפולני, וכאשר ראני נפל על צוארי ופרץ בבכי. הוצאתי אותו חיש מהבנין, הנחנו חומר נפץ והצתנוהו. כך החרבתי בעצם ידי את רכוש הורי... לא ניתנה לי הפעם האפשרות לפרוש לאיזו פינה, להתבודד עם

עצמי, להרהר ולהזכר בשרידים יקרים מעברי, מימי ילדותי ובחרותי בעיירתנו. שוב נאלצנו לסגת, אך הזרתי אליה כעבור כמה שבועות לאחר שחרור ווילנא וטיהור האיזור כולו.

הפשיטה באילייה ואובודובצי הטילה פחד על הגרמנים שאבידותיהם היו רבות. גרורי הגרמנים מבין איכרי הסביבה פחדו מאז לנוע בסביבה גם לאור היום. הם החלו לחשוש לגורלם, עין בעין ראו כי אכן התהפך הגלגל...

בינתיים עשו גיסות הצבא האדום את שלהם, הם התקדמו מחיל אל חיל, במשך שבועות מספר שוחררה מינסק נכבש וטוהר איזור ווילנא. בוקר יום אחד הבהילתנו הבשורה כי על כל בריגדות הפרטיזנים להתאסף במינסק. מעתה ואילך הננו חיילי הצבא האדום ואיננו פרטיזנים יותר. כעבור ימים אחדים — ביום קיץ יפה — עמדנו כולנו כל חיל הפרטיזנים לשעבר — במסדר שהתקיים בכיכר מרכזית במינסק והאזנו לפקודת יום מיוחדת מטעם ראש המטה הכללי, בה הועלו פעולות הפרטיזנים. גלי שמחה הציפו לבבות, גם אנו מתי מעט פרטיזנים יהודים שנשארו נשטפנו בה. אולם בחביוני לבבנו כרסם עצב וצרבה מרירות גדולה וקשוחה. על כולם דברה פקודת היום, היא הזכירה רוסים ובייאלורוסים, ליטאים ופולנים, לטים וטטרים... רק אנו היהודים היחידים והבודדים נשארנו אלמונים. לחמנו כרוסים ובייאלורוסים ופולנים אך לא כיהודים. כך עמדנו והלכנו במסדר ולאחריו, מאחורינו נחלי דם, קברות יקירנו, יתמות, אבדון ושכול. לפנינו גלי שמחה, קול המונים מריע, ואנחנו גם הפעם זרים מוזרים ואלמונים. הנצחון הוא נצחוננו אבל לא לנו השמחה !...

קרני אור מאופל

תמה בכך עדותי אולם אני מרגיש כי היא לא תהיה נאמנה, אם לא אזכיר בכך אוהבי ישראל ואוהבי האדם — מבין הפרטיזנים והן מבין אכרי הסביבה (פולנים בעיקר) שעזרו ליהודים והצילום מסכנות רבות ומוהשיות. בעיקר הושיטו עזרתם ליהודים הבלתי לוחמים על נשיהם וטפם שנקלעו במעבי היערות. כאן המקום להזכיר את קפיטן ס. — רוסי נוצרי, אפסנאי הבריגדה, — שעזר ליהודים הבלתי לוחמים במצרכי מזון ואספקה, ולא פעם הצילם ממוות ברעב. ראוי להזכיר גם את ז. הפוליטרוק של הגדוד — שנתמנה אח"כ לקומיסר הבריגדה. גם הוא עזר הרבה לאזרחים. הוא מעולם לא הבדיל בין יהודי לנוצרי. ומעשה

ביהודי אחד — פרטיזן, בשם לוין — שנשלח לווילנא, על מנת להשיג מפה טופוגרפית של העיר ואיזורה, ולאסוף ידיעות. איש זה היה פחדן ולא הגיע אל מקום היעד. הוא חזר בלא כלום וללא הכספים שניתנו בידו, באמרו שפרטיזנים מהחטיבה האחרת התנפלו עליו ושדדו ממנו את הכסף. נעשתה חקירה עניפה ומסועפת והתברר שלא היו דברים מעולם, וכל זה שקר. איש לא התנפל עליו והוא החביא את הכסף. לאנטישמים ניתנה עילה להתגדר בה. החלה הסתה נגד היהודים בכלל. הוא נאסר, הועמד למשפט צבאי ונדון למוות. בקושי ניצל מפסק הדין הודות להתערבותו של קומיסר הבריגדה וו. וו. פנה לתובע הצבאי ובקש כי יוחלף פסק הדין. ינתן לו עונש מכסימלי, פרט לעונש המוות. לאחר עיון הסכים התובע והוטל על לוין לפוצץ רכבת האויב, ואם יצליח, חופשי יהיה מעונשו. וכך אמנם נתרחשו הדברים.

בראשית 1945 נשלחתי לאילייה על מנת להקים בה את טחנת הקמח מחדש ולהפעיל בתי מלאכה בסיסיים לצבא האדום. עמדתי בלב העיירה והרהרתי: אילייה עיירתי! מה דמות לך, ומה טעם בלי יהודיך, בלי כל יקירנו שנספו באופן כה אכזרי?! חשתי בכל רמ״ח אברי כי שוב עלי לצאת לדרך חדשה.

זושקע גיטליץ :

אין די פינצטערע טעג

די גוים הולען

איינינע טעג נאָכן אָנפאַנג פון נאַציש-רוסישער קריג, זיינען די קריסטן פון שטעטל און אַרומיקע געגענד באַפאַלן די ייִדן און האָבן ביי זיי צוגערויבט זייער גוטין. אמת, קיין מענטשלעכע קרבנות זיינען נאָך ניט געווען אין דעם פאַל, ווייל קיינער פון די ייִדן האָט ניט געוואַגט זיך געגנשטעלן.

די ייִדן האָבן פאַרלאָזן זייערע הייזער און די קריסטן האָבן פיל פון זייער פאַרמעגן צוגענומען. דאָך האָבן זיי ניט געקענט פולשטענדיק אַוועקנעמען אַלעס ווייל מיט איינינע טעג צוריק האָבן די ייִדן באַהאַלטן זייערע מער ווערטפולע זאַכן און סחורות.

זושקע גיטליץ מיט זיין פרוי דינה לאה
אין יאָר 1927 אין איליע

די רוצחים קומען אָן

זונטיג דעם 29-סטן יוני 1941 זיינען די דייטשן אַריין אין אונדזער שטעטעלע איליע. ווען מיר האָבן זיי דערזען, האָט זיך אונדז אָפּגעריסן די האַרץ. ווי אַ לאַנגע קייט האָבן זיך געצויגן זייערע געפּאַנצערטע אויטאָמאָבילן, און דורך זייערע מאָנטירטע אינוועניקסטע ראַדיאָס, האָבן זיי גערופן אין דער רוסישער שפּראַך די יִדן פּאָגראָמירן: „יעדער בירגער האָט דאָס פולשטענדיקע רעכט מיט די יִדן מאַכן וואָס ער געפינט פאַר נויטיק, ער וועט פאַר דעם ניט באַשטראָפט ווערן".

זיי אָרגאַניזירן

אומגעפער אַ מאָנאַט נאָכן קריג אויסברוך, האָט זיך אין שטעטל באַזעצט אַ דייטשישער שטאַב, דער פאַקט אַליין האָט אַנגעוואָרפן אויף די יִדן אין איליע אַ גרויסע מורא. ווען דער שטאַב האָט דעם ערשטן מאָל גערופן די יִדן אויף אַ פאַרזאַמלונג, האָבן מיר שוין אַלע געמיינט אַז דאָס איז שוין אונדזער סוף.... מען וועט אונדז אַלעמען אומברענגען. טראָץ דעם זיינען געקומען צו דער פאַרזאַמלונג אַלע יִדן: אַלטע און קראַנקע, מענער און פרויען, אפילו אַלע קינדער. מען האָט אונז אויסגעשטעלט אין רייען, און באַפוילן אַז אַלע, אפילו 10 יאָריגע קינדער, מוזן אָנטאָן אויף די קליידער, און אויפן רוקן אַ געלע לאַטע. ווער עס וועט זיך אָן דער לאַטע באַווייזן אין גאַס וועט זאָפאָרט ווערן געשאָסן.

דער יודענראַט

שפּעטער האָבן זיי באַפוילן אויסקלייבן אַ יִדן־ראַט פון 15 מענטשן וועלכע וועלן פאַרמיטלען צווישן זיי און דער יִדישער באַפעלקערונג. טראָץ דעם וואָס די אַרבייט פון יִדן־ראַט איז געווען זייער אַ שווערע און האַרצרייסנדע, האָבן זיי זי דערפילט אויפן בעסטן אויפן. ביי אונדז האָט זיך דער קאָמיטעט אויפגעפירט זייער אָנשטענדיק, און האָט געטראָגן די זאָרגן פון דער גאַנצער יִדישער באַפעלקערונג מיט דער פולסטער אָביעקטיוויטעט און אָנשטענדיקייט — מיט יִדישע הערצער. אין שפּיץ פון קאָמיטעט איז די ערשטע צייט געשטאַנען אונדזער רב ר' אברהם אלי' רמז ז"ל. די דייטשן האָבן צו דער דיספּאָזיציע פון

קאָמיטעט צוגעשטעלט 50 קריסטליכע פּאָליציי, וועלכע האָבן בעדאַרפט דעם קאָמיטעט העלפן רעאַליזירן אַלע זיינע פאָדערונגען אָבער דער קאָמיטעט האָט זיך מיט דער פּאָליציי קיין מאָל ניט באַנוצט.

צוואַנג׳ס אַרבייט

דער דייטשער שטאַב האָט אויסגעקליבן 250 אַרבייטס פּייאיקע יידן, מענער און פרויען אין עלטער פון 15 ביז 50 יאָר, און זיי אויף צוואַנג׳ס אַרבייט געשיקט. די יידן האָבן זיך געמוזט צושטעלן אין מאַרק 6 אַ זייגער פרי, און פון דאָרט צו דער אַרבייט געוואָרן געשיקט. יעדער קריסט האָט געהאַט רעכט נעמען פון דער גרופּע מענטשן צו זיינע אַרבייט. אממערסטן האָבן זיי ניט געגעבן קיין אַרבייט, זייער ציל איז געווען בלויז מאַטערן און מיאוס מאַכן דאָס לעבן. די ערגסטע באַשעפ־טיקונג האָבן זיי געגעבן די יידן, און מיר האָבן ניט געהאַט קיין ברירה און געמוזט דאָס מאַכן.

די הויפּט אַרבייט איז באַשטאַנען פון די קלאָזעטן רייניגן. די קריסטן האָבן אויפגעפּאַסט אַז מען זאָל דאָס מאַכן, מיט בלויזע הענט דווקא. מען האָט אַלזאָ מיט די הענט דעם שמוץ פון גרוב אַרויסגענומען, געלייגט אין קאַסטנס און געשלעפּט אויפן פּלייצע אין פעלד, דעם באָדן באַ־מיסטיקן. דעם סאָרט אַרבייט האָט מען געמאַכט, פאַרשטענדליך נאָר זומער. דער מענטש האָט געשוויצט טראָגנדיק די משא, און פון די קאַסטן איז גערונען די שמוץ אויפן קערפּער, און פאַרשטונקען די לופט. נאָך אַזאַ מין אַרבייט האָט מען פאַרלאָרן דעם אַפּעטיט צום עסן.

קומענדיק צוריק פון דער אַרבייט האָט מען זיך געוואַשן אין טייך העלפנדיק איינער דעם צווייטן אָפּרייניגן זיך. אָבער אפילו דאָן האָט מען אונז ניט געלאָזן רוען, קליינע שקצים האָבן געוואָרפן אויף אונז שטיינער, אָבער מיר האָבן ניט געטאָרט רעאַגירן. אויב מען האָט אונז באַשעפטיקט ביי קאָנסטרוקטיווער אַרבייט איז זי געווען זייער שווער, העכער פון מענטשליכע קרעפטן. אין שפּעטן הערבסט האָט מען אונז געצוווּנגען פון טייך קלעצער אַרויסנעמען, ווען דער טייך האָט שוין אָנגעפאַנגען איינפרירן. אַזאַ קלאָץ האָט געוווֹיגן מער ווי צוויי פערד קענען שלעפּן.

די אָפיציעלע דערנערונג איז באַשטאַנען פון 100 גראַם ברויט אַ טאָג אויף אַ פּערזאָן, און ניט מער. אָבער מיר האָבן אין אָנפאַנג

ניט געהונגערט ווייל מיר האָבן געהיימער הייט געקויפט ברויט ביי די קריסטן, פאַר זאַכן אָדער פאַר געלד, טראָץ וואָס דאָס האָט געדראָט מיט טויט שטראָף.

קאָנטריבוציעס

אויסער דער צוואַנגס אַרבייט האָט דער קאָמיטעט אַרויפגעלייגט אויף דער יידישער באַפעלקערונג, לויטן באַפעל פון קרייז געביט׳ס קאָמיסאַר, פאַרשיידענע קאָנטריבוציעס. פון וואָך צו וואָך האָט דער קאָמיטעט געמוזט דעם ווילייקער געביט׳ס קאָמיסאַר צושטעלן: בעטן, מאַטראַצן, לעדער, מאַנעפאַקטור, אַלע מאָל עפּעס אַנדערש. דאָס איז געווען אַ באַפעל און מען האָט עס געמוזט ליפערן, ווען נישט האָבן זיי געדראָט אַלע יידן אומברענגען.

אָבער ניט נאָר דער געביט׳ס קאָמיסאַר איז געווען דער איינציקער וועלכער האָט פאַרלאַנגט קאָנטריבוציע, אויך פון מינסקער ראַיאָן פלעגן קומען אויטאָמאָבילן און אַוועקנעמען די לעצטע האָב און גוטס; מאַנע־פאַקטור, קאָלדערעס, וועש און א. וו. פאַרשטענדליך אויסער די אַלע סחורות ווי מאַנופאַקטור מאַשינען רוי שטאָפן וועלכע די דייטשן האָבן אין נאָמען פון „רייך״ אַרויסגענומען פון די באַהעלטענישן און דורך ווילייקער באַן סטאַציע אַלץ געשיקט אין דייטשלאַנד. דאָס איז געווען אַ „אָפיציעלער״ רויב. לאַנגזאַם האָבן זיי אויסגעליידיקט די שטעטל פון אַלץ.

גזרות, און די ערשטע קרבנות

יידן האָבן ניט געטאָרט באַנוצן זיך מיטן „טראַטואַר״ דאָס איז געווען שטרענג פאַרבאָטן, און האָט געדראָט מיט טויט שטראָף. אַזוי איז דאָס לעבן לאַנגזאַם מיאוס געוואָרן. קיינער האָט ניט געוווּסט וואָס וועט מיט אים אין אַ מינוט אַרום געשען. באַזונדערס איז די שטימונג געדריקט געווען נאָכ׳ן אומקומען פון די ערשטע צוויי קרבנות; זאַמקע הייקין און ברוך זיסמן, וועלכע מען האָט אַלעס קאָמוניסטן אַרעסטירט, און אין זעלבן טאָג דערמאָרדעט. זיי האָבן אויך אַרומגעזוכט מאַנקע קאָפּע־לאָוויטש וועלכע איז אַרויסגעטראָטן אויף די אָפיציעלע פאַרזאַמלונגען תיכף נאָך דער דייטשער אינוואַזיע און האָט גערופן: אַ טויט די פאַשיסטן. מאַנקען איז געלונגען צו פאַרשווינדן. אַנשטאָט איר האָט מען

אַרעסטירט איר מוטער, גיטל, וועלכע איז שפּעטער באַפרייט געוואָרן. דאָך זיינען זיי נישט אַנטלאָפן פון זייער גורל, און זיינען שפּעטער אַלע אומגעקומען.

די געסטאַפּאָ דערשיינט

צוויי מאָנאַטן זיינען פאַרביי זייט די ערשטע דייטשן זיינען אַריין אין שטעטל, ביז ס׳האָבן זיך באַוויזן די ערשטע „געסטאַפּאָ”. דעם זעלבן טאָג האָבן זיי געשאָסן סערקען מיט איר טאָכטער, ביי זיך אין שטוב, און יענקולע לפידות, משה גאָלדעס אַ זון, לעבן סערקעס הויז, וועלכער איז צופעליק דאָרט פאַרביי גייענדיק צו דער אַרבייט. דאָס האָט געדאַרפט דינען דער יִדישער באַפעלקערונג פאַר אַ דעמאָנסטראַציע: „מיר זיינען דאָ”!

דער שוסטער וואַרשטאַט האָט געאַרבייט פאַר די דייטשע מערדער מיטן פולן ברען. זיי פלעגן געבן באַפעלן אז מען זאָל זיי צושטעלן אַזוי פיל שיך און שטיוול, און מיר האָבן געמאַכט די גרעסטע אַנשטריינגונגען נאָכקומען זייערע באַפעלן, וועלכע זיינען געווען בעגלייט שטענדיק מיט טויט דראָאונג. די פערטיקע אַרבייט האָבן מיר געליפערט אין ווילייקע צום געביט׳ס קאָמענדאַנט. פון צייט צו צייט האָבן זיי באַפוילן, אַז מיר זאָלן מאַכן ספּעציעלע אַרבייטן, וואָס אילייער שוסטער האָבן ניט געהאַט קיין אַנונג, צום ביישפּיל נאַרטעס שיך. מיר זיינען געווען ממש פאַרצווייפלט ווען דער באַפעל איז אָנגעקומען, אָבער מיט גרויסע אָנשטריינגונגען האָבן מיר זיי געמאַכט, און דווקא ניט שלעכט. איך, וואָס האָב געאַרבייט אין וואַרשטאַט אַלס שטעפּער האָב זיך ספּעציעעל מיט דעם אָפּגעבען און אַ דאַנק דעם ערפאָלג, בין איך ממש פּאָפּולער געוואָרן ביי די מערדער אַלס גלענצענדער פאַכמאַן.

צרות, אַלע מאָל נייע צרות, נייע גזרות און אומגליקן. פונקט צוויי טעג פאַר פורים זיינען אָנגעקומען אין שטעטל אַ גרופּע „געסטאַפּאָ” אין אַ לאַסט מאַשין. אויף אונזער פינסטערן מזל איז דער אויטאָמאָביל קאַליע געוואָרן. האָבן זיי מאָביליזירט 20 יונגע בחורים און זיי באַפוילן שטופּן די מאַשין ביז סאָסינקע, אַ קליין שטעטעלע אין מרחק פון 14 קילאָמעטער פון אילייע. די בחורים האָבן מיט זיך מיטגענומען לאָפּעטעס, כדי דעם שניי פון וועג צו רייניקן און די מאַשין שטופּן. דאָס האָט געדויערט אַ גאַנצן טאָג. ערשט פאַרנאַכט זיינען זיי מיט די לעצטע כוחות, קוים לעבעדיקע, אָנגענומען אין סאָסינקע. די געסטאַפּאָ האָט

פלאַנירט „באַצאָלן" די בחורים פאַר זייער אָנשטרענגונג, איינאָרדנדיק אַ מין „גלאַדיאַטאָרן" שפּיל. זיי האָבן באַפוילן די בחורים נעמען די לאָפּעטעס און זיך שטעלן אין צוויי רייען. איין ריי אַנטקעגן דער צווייטער, אויפפאָדערנדיק דאָס איין ריי זאָל רואיק בלייבן שטיין, ווען די צווייטע ריי וועט מיט די לאָפּעטעס שלאָגן. ווען די צושלאָגענע האָבן שוין שטאַרק געבלוטיקט האָבן זיי געביטן די אויפגאַבן. יעצט האָבן די געשלאָגענע צובלוטיקט די שלעגער. די דייטשן זיינען געשטאַנען פון דערווייטנס און האָבן געשעפּט נחת.

איינער פון די 20 בחורים, יעקב ראַבונסקי, לייקע דעם סעסיק'ס אַ זון, אַ העלדישער 18 יאָריגער שטאַרקער בחור, האָט דערזען די „פאַר-שטעלונג", האָט אויפגעהויבן זיינע פיס און אַנטלאָפן. אָבער די דייטשן האָבן אים נאָכגעשאָסן מיט אַוטאָמאַטן, אָבער אים ניט געטראָפן. ס'וואָלט אים זיכער געלונגען אַנטלויפן און ווערן פאַרשוווּנדן, אָבער מעשה שטן, זיינען אים אָנגעקומען אַנטקעגן קריסטליכע פּויערים. זיי האָבן אים געפּאַקט און איבערגעגעבן די דייטשן. איר שטעלט אייך שוין אַליין פאָר וואָס מיט אים איז געשען. די דייטשן האָבן אים געשלאָגן כמעט ביז טויט, און שפּעטער אים אַריינגעוואָרפן אין לאַסט מאַשין, כדי אין ווילייקע פירן. די איבעריגע בחורים האָבן זיי באַפרייט און אַ היים געשיקט. אָבער אים האָבן זיי אַרויסגעפירט אין וואַלד און געשלאָגן ביז טויט און שפּעטער אין בלאָטע אַריינגעוואָרפן. דאָס האָבן אין אַ צייט אַרום דערציילט די אָנוועזנדע פּויערים.

אָבער די בחורים וואָס זיינען מיט נסים לעבן געבליבן, און אַ היים צוריק געקומען, האָבן ניט געוויוסט צו דערציילן וועגן יענקל ראַבונסקי'ס גורל, מער ווי זיי האָבן מיט זייערע אויגן געזען, אַז מען האָט אים אַוועקגעפירט אין ווילייקע. זיין מוטער, לייקע, וואָס האָט געגלויבט אַז מיין באַקאַנטשאַפט מיט די רוצחים, ספּעציעל מיטן געביט'ס קאָמיסאַר, וועט איר ברענגען די ישועה, און באַפרייען איר זון, האָט מיר זייער שטאַרק געבעטן איך זאָל פאָרן אין ווילייקע און מאַכן אַלע אָנשטריינגונגען — איר זון באַפרייען. אויך דער קאָמיטעט האָט געדריקט אויף מיר זיך רעכענען מיט דעם פאַקט וואָס ער איז אַ בן יחיד און אָננעמען די נויטיקע שריט. ס'איז געווען ניט קיין פּשוטע אויפגאַבע און פאַרבונדן מיט פיל ריזיקא. אָבער אין יענער צייט, ווען קיינער האָט ניט געוווּסט וואָס דער מאָרגן וועט אים ברענגען און וואָס וועט זיין זיין גורל, האָב איך באַשלאָסן פאָרן.

תחיית המתים

דאָס איז געווען אין 1942, ערב פּורים. האָב איך באַשלאָסן פאָרן נאָך היינט, נעכטיקן אין ווילייקע, און צומאָרגנס דינסטאָג פּורים — ווּעט אפשר געשען אַ נס — און מיין שליחות וועט געלינגען. דאַן האָבן נאָך געלעבט אַביסל ווילייקער יידן. אינדערפרי, ווען איך האָב זיך איבערגעזועקט, איז גאַנץ ווילייקע געווען אַרומגערינגלט פון געסטאַפּאָ. זיי זיינען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב, אַרויסגעטריבן די יידן אין אַ קאָנצענטראַציע פּונקט, לעבן דער טורמע. אַזוי האָבן זיי צוזאַמענגענומען אומגעפער 1500 יידן: אַלטע, מיטעלע, יונגע און קינדער. שפּעטער האָבן זיי מיט פּולימיאָטן געעפנט אַ פייער און אַלעמען אויסגעהרג׳ט. דער נס וואָס איך האָב דערוואַרט איז טאַקע ניט געקומען, דאָך איז מיט מיר אַ נס געשען. די קוילן האָבן מיר ניט געטראָפן. איך בין וואַרשיינליך פון שרעק געפאַלן, און באַדעקט געוואָרן מיט די קרבנות און מיט זייער בלוט דורכגעזאַפּט געוואָרן.

ליגנדיק אונטער די הרוגים האָב איך דערפילט אַז איך לעב. האָב איך זיך אָנגעשטריינגט זיך ניט צו באַוועגן, נאָר צוהערן וואָס אַרום מיר געשעט. כ׳האָב געהערט קרעכצן און יאָמערן פון די שווער פאַר־ווונדעטע. די דייטשן האָבן מיט אַ „צוגאָב" פון קוילן זיי „באַרואיקט". שפּעטער האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט. לאַנגזאַם און פאָרזיכטיק האָב איך מיינע אויגן באַוועגט, דאַן האָב איך באַמערקט אַז ס׳איז שוין נאַכט, האָב איך באַשלאָסן מאַכן פּליטה. אָבער אין וועלכער ריכטונג האָב איך ניט געוווּסט? איך בין קוים אַרויסגעקראָכן פון אונטער די געשאָכטענע, איך האָב זיך אַרומגעקוקט ווי איך געפין זיך, פּונקט ווי איך וואָלט אויפשטיין תחיית המתים. דאַן האָב איך באַשלאָסן ניט גיין אין ריכטונג פון שטאָט, דאָרטן האָט מיר געדראָט אַריינפאַלן אין די מערדערישע הענט. אַנשטאַט דעם האָב איך מיר געווענדעט אין דער ריכטונג פון דעם טייך — די ווילייע, טראָץ וואָס אין נאָענסטן פּונקט איז זי געווען ברייט און טיף. דער פּלאַץ האָט אָבער געהאַט אַ מעלה — איך האָב אים געקענט פון די פאַרגאַנגענע יאָרן, ווען איך האָב געאַרבייט אין דער געגנט.

מיינע פיס האָבן מיר געפירט ליינג אויס דעם טייך, אין מרחק פון 3 קילאָמעטער, אַווּ עס האָט געוווינט מיינער אַ באַקאַנטער קריסט

זוקעוויטש. קומענדיק צום הייזל, האָב איך אָנגעקלאַפּט אין טיר, און ווען ער האָט געעפנט און מיר דערזען, איז ער געוואָרן טויט. לויט זיין ביטע האָב איך אים דערציילט וואָס מיט מיר איז געשען. ווען כ׳האָב פאַרענדיקט דערציילן, האָט ער מיר געגעבן וואַסער זיך אַרומצוואַשן און וועש איבערבייטן און אויך מילך מיט ברויט. שפּעטער האָט זיין זון מיר איבערגעפירט דעם טייך אויפן צווייטן זייט. איך האָב אים אָפּגעדאַנקט און אַוועק. גאַנץ שנעל האָב איך געפונען דעם וועג אין איליע, אָבער איך האָב ניט געוואַגט גיין מיטן אָפענעם וועג, טאָמער וועל איך אַריינפאַלן ווידער אין די מערדערישע הענט. אָנשטאָט דעם האָב איך זיך באַוועגט צווישן די ביימער פון וואַלד אין דער נאָענט פון וועג. אַזוי בין איך פאַרטאָג אָנגעקומען אין איליע, מיט מיינע לעצטע כוחות, און האָב דערציילט וואָס איז געשען מיט די ווילייקער ייִדן און מיט מיר.

צוריק אין איליע

אַ היים אָנגעקומען בין איך ניט טויט און ניט לעבעדיק. אָבער די פליכט צושטעלן זיך צו דער אַרבייט האָט מיר געשטאַרקט. ווען איך האָב אָבער אָנגעפאַנגען אַרבייטן האָב איך געפילט אַז איך פאַל פון די פיס. כ׳האָב אלזא ניט געהאַט קיין ברירה, ווי זיך ווענדן צום דייטשן דאָקטאָר, און זיך לאָזן אונטערזוכן. איך ווייס ניט וואָס איז מיט אים געשען, אַ פאַקט איז אָבער, אַז ער האָט מיר באַפרייט פון דער אַרבייט׳ס פליכט אויף גאַנצע 2 וואָכן.

קומענדיק אַ היים האָב איך זיך תיכף אַריינגעלעגט אין בעט — אַזוי רעדט זיך בלויז, ווייל קיין בעטן זיינען שוין ביי אונז לאַנג ניט געווען, דאָס האָבן צוגענומען די אַרומיקע פּויערים איידער די דייטשן זיינען נאָך אַריין. איך האָב זיך אלזא געלייגט אויפן פּוס באָדן, אונטער־לייגענדיק אונטער זיך אַ ביסל שטרוי. אַזוי בין איך געלעגן 8 טעג ביז ס׳זיינען אָנגעקומען צו אונז ידיעות אַז אין ראַדעשקאָוויטש האָט מען אומגעבראַכט אַלע ייִדן. דערהערנדיק די פינצטערע ידיעה, איז אין שטעטל געוואָרן אַ פּאַניקע. יעצט איז אַלעמען שוין קלאָר געוואָרן אַז עס קומט אונזער ריי. אַלע איליער ייִדן זיינען געזעסן און געוואַרט אויפן טויט.

צו דער שחיטה

אכט טעג שפּעטער, דינסטאָג דעם 17 מערץ 1942 — כ״ח אדר, זיינען אָנגעקומען די געסטאַפּאָ פון ווילייקע, זיי האָבן אַרומגערינגלט דאָס שטעטל פון אַלע זייטן, און די פּאָליציי — די דייטשע און אַר־טיקע קריסטן — האָבן באַזעצט די גאַסן און האָבן אָנגעפאַנגען אויס־פירן די עקזעקוציע. אמת א סך ייִדן האָבן אָנגעגרייט אויסבאַהאַלטונגען. פּלעצער, וועלכע זיינען צוגעגרייט געוואָרן אין משך פון א לאַנגע צייט, אָבער אין קריטישן מאָמענט האָבן זיי זייער ווייניק געהאָלפן. כמעט אַלע באַהעלטענישן זיינען אַנדעקט געוואָרן און די ייִדן זיינען אומ־געקומען.

איך בין נאָך אַלץ געלעגן קראַנק, אָבער איך האָב דערהערט שיסערייען פון מאַרק, און אין די גאַסן זיינען אויך געווען ניט נאָרמאַלע אָפּקלאַנגען. איך האָב מיך ניט געפילט גוט כדי אַרויסגיין און זיך דער־וויסן וואָס עס געשעט. אָבער די לאַגע איז געוואָרן פאַרדעכטיקט מער פון מינוט צו מינוט. איך האָב זיך אלזא אָנגעטאָן און באַשלאָסן אַרויס־קוקן אין גאַס. פּונקט אין דעם מאָמענט האָב איך דערהערט אַז מען עפענט די טיר און ס'קומען אַריין 5 פּערזאָן, 3 געסטאַפּאָווצעס אין באַגלייטונג פון 2 פּאָליציאַנטן. די קינדער זיינען נאָך געשלאָפן, האָבן זיי אויפגעפּאָדערט אונז זיך אָנטאָן און מיטקומען מיט זיי אין מאַרק. מיין פרוי האָט אויפגעוועקט די קינדער, און צוליב דעם גרויסן פראָסט, האָט זי זיי וואַרעם אָנגעטאָן.

אָט אַזוי זיינען מיר געגאַנגען אין אונזער לעצטן וועג. דער שניי האָט געסקריפּעט אונטער די פיס און האָט געפינקלט ווי בריליאַנטן, אָבער אונז איז געווען פינצטער אין די אויגן — מיר האָבן געמאַכט אונזער לעצטן חשבון הנפש.

איך וועל קיין מאָל ניט פאַרגעסן די שוידערלעכע בילד וואָס איך האָב מיט מיינע אויגן געזען. ווען מיר זיינען פאַרביי ראובן קאַגאַנ'ס הויז, איז פון דאָרטן אַרויס זיין טאָכטער שיפרע, מיט א שיינעם יונגל אויף די הענט, און די געסטאַפּאָ טרייבט זי שנעלער. פּלוצלונג האָט שיפרע א וואָרף געגעבן דאָס קינד און אָנגעפאַנגען אַנטלויפן. דאָס ייִנגעלע איז געבליבן ליגן אויפן שניי, געוויינט און געיאָמערט. מיין פרוי וואָס איז אויך געגאַנגען צו דער שחיטה, האָט ניט געקענט זען דעם צער פון דעם קינד, האָט זי אים אויפגעהויבן און מיטגעטראָגן צו דער

קאָלעקטיווער שחיטה. די פּאָליציי האָט נאָכגעשאָסן אויף שיפרען אָבער איר איז געלונגען אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן אויף אַ קורצע צייט. שפּעטער האָט מען איר געפונען און אויך איר אומגעבראַכט.

ווען מיר זיינען אָנגעקומען אויפן מאַרק זיינען דאָרט שוין אַנוועזענד געווען, אויסגעשטעלט אין שורות העכער 400 פּערזאָן: מענער, פרויען און קינדער. אָבער דער פּראָצעס פון נאָך ברייננגען איז געוואָרן פאַרגעזעצט. שפּעטער האָט מען געבראַכט אויך קראַנקע אויף שלי־טעלעך, אַזוי האָבן זיי קאָנצענטרירט די אַלע איליער יידן. פיל פון זיי זיינען געווען אָנגעטאָן אין טלית און תפילין און האָבן געוואָלט שטאַרבן מיטן שמע ישראל... אויף זייערע ליפּן...

אַ פאַרשלאַג פון כופר נפש

אין צווישן זיינען אַרומגעגאַנגען די פּאָליציי, וועלכע איז באַשטאַנען פון אָרטיקע שקצים, און האָבן געפאָדערט פון די אַנ־וועזענדע יידן, אַוועקגעבן זייערע פאַרמעגענס, אַרגומענטירנדיק: יידן דאָס זיינען סיי ווי סיי אייערע לעצטע מינוטן. שפּעטער האָבן זיי געפאָדערט דעם פאַרמעגן מיט מער „איבערצייגענדע" מיטלען, זיי האָבן געשלאָגן די יידן מיט שטעקענס ביז בלוט און געפאָדערט געלד און גאָלד. זיי האָבן זיך אויך באַנוצט מיט פּסיכאָלאָגישע מיטלען צוזאָגנדיק יעדן ייד, וואָס וועט זיין פאַרמעגן אָפּגעבן, אַז זיי וועלן אים לאָזן לעבן. ווען די יידן האָבן דערהערט אַז מען קען לעבן בלייבן, האָבן זיי געוואָלט זיך אויסקויפן פון שרעקליכן טויט. כמעט יעדער איינער האָט געמאָלדן אַז ער האָט געוויסע ווערטפולע זאַכן פאַרבאַהאַלטן און האָט געפאָדערט מען זאָל אים אַ היים פירן, כדי ער זאָל קענען זיין פאַרמעגן איבערגעבן. די דייטשן האָבן אַלזאָ באַגלייט די יידן צו זייערע היימען און זיי האָבן דאָרט באַקומען די רעשטלעך פון איבערגעליבענע פאַרמעגנ'ס. שפּעטער אָבער האָבן זיי די יידן צוריקגעבראַכט אויפן מאַרק, און נאַטירליך ניט מקיים געווען זייערע הבטחות.

אַ בלוטיקער צווישן שפּיל

דאַן האָט זיך אָנגעפאַנגען די אַקציע. ערשטנ'ס האָבן זיי דערשאָסן די קליינע קינדער וואָס די מוטער'ס האָבן געהאַלטן אויף די הענט, אָבער זיי האָבן אויפגעצוווונגען האַלטן זיי אויף די הענט טויטער־

הייט. טראָץ וואָס די בלוט פון די דערשאָסענע קינדער האָט גערונען אויף זייער אָרעמס האָט קיינער פון די מוטערס ניט געוויינט. יעדנ׳ס האַרץ איז ממש געווען פאַרשטיינערט, אפילו אַ טרער האָט קיינער ניט געלאָזט, אַלע זיינען געשטאַנען פאַרגליווערט. אין אַזאַ צושטאַנד האָט מען אונז געהאַלטן און געפּייניקט פון 6 פרי ביז 12 מיטאָג. שפּעטער איז געקומען אַ באַפעל מען זאָל גיין... — וווּהין אָבער? האָט קיינער ניט געוווּסט...

דער סאַדיזם האָט געפייערט זיין פולן נצחון, ביז׳ן סוף. מען האָט אונדז געפירט צו ווייַנעסן אויפן גאָרטן, צום באַראַק וואָס די סאָוויעטן האָבן אויפגעשטעלט צו קאָנצענטרירן די גרינסן. אָבער אַנשטאָט צו פירן אונדז דורך מינסקער גאַס, האָט מען אונדז געטריבן דורך די גערטנער אין גרויסן און טיפן שניי, מיט אַ באַזונדער כוונה: מען זאָל קענען שיסן אַלע וואָס וועלן פאַלן אין וועג. אַזוי האָט זיך געצויגן דער טויט צוג, און די מוטערס האַלטן זייערע טויטע קינדער אין די אָרעמס. ווען מיר זיינען ענדליך אָנגעקומען אויפן אָרט, האָט מען אונדז באַפוילן בלייבן שטיין...

וואָס וועט יעצט געשען האָט קיינער פון אונדז ניט געוווּסט, דאָך איז געווען אַ פאָרגעפיל אַז ס׳דראָט אַ לעבנס געפאַר.

סעלעקציע *

די מערדער זיינען דורך צווישן די רייען און האָבן פון צוג אַרויסגענומען, כמעט אַלע בעלי מלאכה מיט זייערע פאַמיליעס: שניידער׳ס, שוסטער׳ס, שמידן, און אַלע אַנדערע פאַכן, אומגעפער 40 מאַן, וועלכע מען האָט אָפּגעטיילט פון אַלע איבעריגע. די אַנדערע האָט מען באַפוילן זיך אויסטאָן נאַקעט, און די זאַכן לייגן אַנטקעגן זיך. די בלוטיקע מערדער האָבן די קליידונג ניט באַדאַרפט, ווייל די בעסטע האָבן זיי שוין פון לאַנג צוגעראַבירט. ביי די ייִדן זיינען בלויז פאַרבליבן שמאַטעס מיט לאַטעס, אָבער די רוצחים האָבן גוט געוווּסט אַז אין די בגדים איז זיבער איינגענייט גאָלד און דאָלאַרן.

* דער מחבר באַטאָנט אַז די סעלעקציע איז פאָרגעקומען אויפ׳ן אומגליק׳ס־פּלאַץ. דאַגעגן אַנדערע שרייבן, אַז די סעלעקציע איז פאָרגעקומען אויפ׳ן מאַרק. אין דעם פּרט האָט איינער פון זיי אַ טעות. פון דאַן זיינען פאַריבער 20 יאָר און אַמענטש קען געוויסע איינצעלהייטן פאַרגעסן.

די רוצחים הוליען

גרופנווייז צו 10 פערזאָן, האָבן זיי אַלע נאַקעטע אין באַראַק אַריינ־געטריבן. די וואַנדאַלן האָבן די טיר פאַרשלאָסן, האָבן דעם באַראַק באַגאָסן מיט בענזין און אים אונטערגעצונדן. שטעלט אייך פאָר וואָס פאַר געשרייען האָבן זיך געהערט ווען דער רויך האָט אָנגעפאַנגען זיי שטיקן, און דער פייער האָט אַרומגענומען די קדושים. ווען די גרויזאַמע, בלוטיקע, אוממענטשליכע טראַגעדיע האָט זיך אָבגעשפּילט האָט דער גרעסטער טייל פון אונז זיך געוואָלט אויך וואַרפן אין פייער כדי פאַרברענט ווערן מיט אונדזערע טייערע. איך פּערזענליך האָב דאָרט געהאַט אַ פרוי מיט 3 קינדער.

מיר ווילן אומקומען

די מערדער האָבן פאַרשטאַנען, אונדזערע געפילן, האָבן זיי אונדז פאַרשפּאַרט אין שטאַל ביז עס האָבן זיך די געשרייען פון די קרבנות געענדיקט... זיי זיינען שוין אַלע געווען טויט און פאַרברענט, אָבער דער גערוך האָט זיך געטראָגן איבער דער גאַנצער געגנט. דאַן האָט מען אונדז, איבערגעבליבענע ביים לעבן באַפרייט פון פאַרשפּאַרטן קראַטאַוויטשעס שטאַל. ווי מיר זיינען פאַרגליווערטע געזעסן, יעדער פאַרטיפט אין זיינע צרות און געבעטן אויף זיך דעם טויט. ס׳איז שוין געווען נאַכט אָבער מיר האָבן דאָס ניט געפילט, אונדזערע געדאַנקען זיינען געווען מיט די קדושים און אפשר ביים כסא הכבוד — ביי גאָט, יעדנפאַלס ניט אויף דער ערד. אויפגעוועקט אונדז פון הינער־פלעט האָבן די געשרייען פון דער פּאָליציי, וואָס האָט געמאָלדן אַז מיר זיינען פריי און קענען גיין „אַ היים"...

צוריק „אַ היים"

האָבן מיר דען געהאַט אַ היים? האָבן מיר דען געהאַט וואוהין צו גיין? די בלוטן פון אונדזערע טייערע האָבן אָן אויפהער גערופן און געשריען — נקמה. פון געוווינהייט האָבן מיר מיינע פיס געבראַכט אין מיין געוועזענער הויז. אָבער ווען איך האָב נאָר איבערגעטרעטן די שוועל, האָב איך דאָרט געפונען אַלין ווי נאָך אַ פּאָגראָם; צובראָכן

און פאַרניכטעט אפילו די פּאַדלאָגע איז געווען אויפגעריסן. נאָר די ווענט זיינען געבליבן שטיין. דאָס זעלבע האָבן געפּילט אַלע אַנדערע, זיי האָבן ניט געפונען קיין רו אין זייערע היימען. אַזוי האָבן מיר געבלאָנדזשעט, ביז מיר האָבן זיך אַלע פאַרזאַמלט אין איין שטוב, און דאָרט געלעגן אויף דער פּאַדלאָגע ווי אין געהאַקטע וווּנדן, ביז מיר האָבן קוים דעם פרימאָרגן דערלעבט.

אין דער חברה קדישא

גאַנץ פרי, ווען מיר האָבן נאָר אַרויסגעקוקט וואָס קומט פאָר אין גאַס, האָט די פּאָליציי מיר מיט יונה הייה פּעשעס באַפוילן איינ־שפּאַנען אַ פערד מיט אַ שליטן און פאָרן איבערן שטעטל, באַזוכן יעדער שטוב און יעדן פלאַץ, כדי אופזאַמלען די קערפּערס פון די דערשאָסענע און פירן זיי צום גרויסן ברידער קבר ווו נעכטן איז אומגעקומען די גאַנצע ייִדישע באַפעלקערונג. 80 קערפּערס פון אונדזערע בעקאַנטע האָבן מיר אויפגעקליבן און אויף נעכטיקן פייער אַרויפגעלייגט וועל־כער האָט נאָך געברענט גאַנצע 10 טעג. איך וועל ניט פאַרגעסן דעם מאָמענט, ווי יונה האָב געפונען דעם קערפּער פון זיין דערמאָרדעטן פאָטער, האָט ער אים ניט געוואָלט אָנרירן — דערפאַר האָט ער באַ־קומען אַלערליי קלעפּ — נאָר ניט קיין קליינע.

באַשערט בלייבן לעבן

אין 2 טעג אַרום האָבן זיך געוויזן איינציגע ייִדן, וועלכע ס'איז געלונגען זיך פאַרשטעקן אין לעכער, און זיינען ניט אַנדעקט געוואָרן דורך די רוצחים אין טאָג פון פּאָגראָם. נאַטירליך האָבן זיי מורא געהאַט זיך צו באַווייזן אין גאַס. זיי האָבן געדיינקט אַז מען וועט זיי זאָפאָרט שיסן אָבער די אָפיציעל איבערגעבליבענע האָבן דאָך ניט מורא געהאַט, האָבן זיי וועגן דעם געמאָלדן דעם קאָמענדאַנט. דער קאָ־מענדאַנט האָט טאַקע פאַרשפּראָכן אַז מען וועט זיי ניט שיסן, אָבער גיי גלויב אים אויפן זיין רוצחישן יושר. ווען דער הונגער האָט זיי סוף כל סוף געצווּונגען, האָבן זיי זיך לאַנגזאַם און איינציק־ווייז געמאָלדן ביים קאָמענדאַנט, וועלכער האָט זיי נאָר פאַרשריבן און תיכף באַפרייט. ווען אַלע איבערגעבליבענע ייִדן זיינען ענדליך אַרויס פון די באַהעלטענישן, האָבן מיר אַלע צוזאַמען געציילט אומגעפער אַ 200 פּערזאָן.

דער געטאָ

די גאַנצע שארית הפליטה וואָס איז פאַרבליבן לעבן נאָך דער ערשטער שחיטה, האָט מען קאָנצענטרירט אין איינציגע הייזלעך אין שול געסל, וועלכע זיינען אַרומגעצוימט געוואָרן מיט אַ הויכן שטעכע־דיקן דראָט — דאָס האָט געהייסן דער געטאָ. די ענגשאַפט איז געווען שרעקליך. אַלע זיינען געשלאָפן אויפן פוסבאָדן אויף אַ ביסל שטרוי. דאָ האָט געוווינט דער פּראָדוקטיווער עלעמענט, וואָס האָט געאַרבייט פאַר די דייטשן. יעדער פון אונדז איז אַרויס פרי צו דער אַרבייט און צוריק געקומען אין אָוונט, נאָך אַ אונטערזוך וואָס האָט געמאַכט די געסטאַפּאָ ביי דעם טויער פון געטאָ. ביי וועמען מען האָט געפונען פּראָדוקטן האָט מען אים געשאָסן. מיר האָבן געמוזט אַריינשמוגלען שפּייז מיטלען, ווייל אין געטאָ האָט געהערשט הונגער און נויט און די סאָלידאַריטעט איז נאָך קיין מאָל ניט געווען גרעסער, ווי אין די פינ־צטערע טעג.

טראָץ דעם, האָבן מיר אויך דאָ קיין זיכערהייטס געפיל ניט געהאַט. אויב דער אָדער אַנדערער ייִד איז איינעם פון די געסטאַפּאָ ניט געפעלן, האָט ער אים געשאָסן. דאָס איז געווען אַ פאַרגעפּיל וואָס ס׳איז אוממעגליך אפילו שילדערן.

די רוצחים זיינען ניט זאַט

איינציגע טעג נאָך דער שחיטה שטייענדיק אין פענסטער האָב איך באַמערקט ווי אַ געסטאַפּאָ מאַן פירט אייזיק סינדער מיט זיין פאַמיליע, דווקא צו מיר. דער רוצח האָט אים פשוט געכאַפּט אין גאַס און געפאָדערט פון אים לעדער — ווען ניט וועט ער אים שיסן. אייזיק האָט נאַטירליך קיין לעדער ניט געהאַט, האָט ער אים געפירט צו מיר, טראַכטנ׳דיק אפשר איז נאָך ביי מיר אביסל לעדער פאַרבליבן. דער געסטאַפּאָ׳ניק האָט מיר געפרעגט אויב איך האָב לעדער, האָב איך אים געענטפערט: אפשר איז נאָך פאַראַן, ווייל מיין פרוי האָט מיט איינציגע טעג צוריק באַהאַלטן די לעצטע אויפן בוידים. ער איז אַלזאָ מיר נאָכגעגאַנגען. איך גיי אויפן בוידים און ער נאָך מיר. ער האַלט זיין רעוואָלווער אין איין האַנט און מיט דער צווייטער העלפט ער מיר זוכן. ענדליך האָבן מיר געפונען אַ פּעקל לעדער. ווען מיר זיינען אַראָפּ

פון בוידים איז אייזיק נאָך געווען אין שטוב. דער געסטאַפּאָ מאַן האָט אים געהייסן טראָגן דאָס פּעקל צו זיך, אָבער אויך דאָס האָט אים ניט אָפּגעראַטעוועט פון טויט. ער האָט פון אים יעצט געפאָדערט גאָלד — האָט אים אייזיק געפירט צו זיך אַ היים געבן. דאָס גאָלד האָט דער געסטאַפּאָ מאַן טאַקע באַקומען אָבער אייזיק'ן האָט ער דאָך געשאָסן. שפּעטער האָב איך זיין קערפּער געפירט, נאָך אַ וואָרימן, און אַרויפגעלייגט אויפן קאָלעקטיוון פייער.

איך פאַרלאָז איליע

לאַנג בין איך ניט פאַרבליבן אין אילייער געטאָ. אין אַ קורצע צייט אַרום איז געקומען אַ באַפעל איבער שיקן אַ שטעפּער, אַ שוסטער און אַ שלאָסער, אין ווילייקער געטאָ, און דער גורל איז געפאַלן אויף שעפּסל עפּשטיין, יונה נח'ס זון, און אויף מיר. אַזוי זיינען מיר אָפּגעריסן געוואָרן פון איליע און ניט געזען מיט אונדזערע אויגן איר לעצטן אונטערגאַנג.

אין ווילייקע

מען האָט אונדז איינגעזעצט אין אַ פאַרמאַכטער לאַסט מאַשין, פאַרשפּאַרט און פאַרשלאָסן. פאַרשטענדליך דאָס מיר זיינען ניט געווען זיכער אַז מען פירט אונדז אין ווילייקע — ווער ווייסט וואָס די רוצחים פּלאַנירן? אויס נייגעריקייט האָבן מיר אַרויסגעקוקט דורך די שפּאַלט פון מאַשין, כדי זיך איבערצייגן אויב מען פירט אונדז אין ווילייקער ריכטונג. און ווירקליך דאָס איז געווען ווילייקער וועג. ס'איז פאַרביי אומגעפער אַ שעה פאָרן, האָט זיך דער אויטאָ אָפּגעשטעלט, די טיר איז אויפגעשלאָסן געוואָרן, און מען האָט אונדז באַפוילן אַרויס, און אַריין אין אַנטקעגן שטייענדיקן הילצערנעם באַראַק.

ס'איז געווען זייער אַ קאַלטער ווינטער, און אין באַראַק וועלכער איז געמאַכט געוואָרן פון דינע ברעטלעך, זיינען די טירן און פענסטער געווען צובראָכן און שמוץ איז געווען איבערן האָלדז. ווען מיר זיינען אַריין אַהין האָבן מיר געפונען דאָרטן אומגעפער אַ 50 ייִדן פון פאַרשיידענע שטעטלעך: קורניצער, סמאַרגאַנער, אָשמיענער, מיאָדעלער און אַנדערע. אויף אונדזער פראַגע ווי לאַנג זייט איר דאָ? איז געקומען אַ ענטפער — כמעט 2 וואָכן.

ס׳זיינען פאַרביי איייניגע טעג ביז מיר האָבן זיך צוגעוויינט צו די קעלט, און צו די אנדערע שווערע באַדינגונגען. אונדזער גרופּע וואָס האָט זיך גערופן „ספּעציאַליסטן״, איז פון צייט צו צייט, אויך באַשעפטיגט געוואָרן ביי דער באַן סטאַציע, ביים איינלאָדן און אויס־לאָדן סחורות. ס׳איז געווען ניט איינפאַך אויסלאָדן גלאָז קאַסט׳נס וועלכע מען האָט געמוזט אַרונטערנעמען מיט גרויס פאָרזיכטיקייט, יעדער שאָדן האָט געדראָט מיטן טויט.

נאָכן פסח ווען ס׳איז וואַרים געוואָרן, האָבן מיר אויפגעלעבט. הונגערן שטאַרק האָבן מיר מער שוין ניט, ווייל מיר האָבן אויסגעביטן געהיים, ביי די קריסטן, זאַכן אויף ברויט. ס׳זיינען אָבער געווען ייִדן וועלכע האָבן געאַרבייט ביי די עס. דע. זיי פלעגן אויסשטיין צרות און מכות. די עס. דע. האָבן זיי געשלאָגן מיט שטעקנס איבערן קאָפּ, אַז איינער איז געפאַלן האָבן זיי אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און געשאָסן אים ווי אַ הונט. אַזוי זיינען פאַרביי 3 מאָנאַטן.

ג׳ק גיטליץ, אין יאָר 1961 אין די פאַראייניקטע שטאַטן

צוזאַמען מיט מיין ברודער

אין אַ געוויסן טאָג זיינען דערגאַנגען קלאַנגען אַז אויך אין קריוויטש איז פאָרגעקומען אַ שחיטה אויף די ייִדן, אָבער מיין ברודער מיט זיין פאַמיליע איז געבליבן לעבן. האָב איך געמאַכט אַלע נויטיקע אָנ־שטרענגונגען אין מיין אַרבייט׳ס לאַגער אים איבערפירן. מיר האָבן געהאָפט אַז אונדזער לאַגער וועט בלייבן און עקזיסטירן, דען די דייטשן נויטיקן זיך דאָך אין אונדזערע ארבייט׳ס קרעפטן. נאָך גרויסע אָנ־שטריינגונגען איז מיר געלונגען אַראָפּנעמען מיין ברודער. שפּעטער זיינען אָנגעקומען נאָך ייִדן פון די אַרומיקע שטעטלעך.

אין ווילייקער געטאָ

דער ווילייקער לאַגער האָט געציילט אומגעפער 700 ייִדן, וועלכע זיינען טאָג טעגליך באַשעפטיקט געווען מיט פאַרשיידענע אַרבייט. מיר האָבן געהיים באַקומען אַ ספר תורה און אפילו געדאַוונט, אָבער מיר האָבן געהיט אַז די דייטשן זאָלן זיך ניט דערוויסן. ראש השנה און יום כפור האָבן אַלע געדאַוונט און געפאַסט, אַלע וואָס האָבן נאָר געהאַט מעגליכקייטן.

אין דעם באַראַק ווו איך האָב געוויינט, האָבן מיר זיך אָרגאַניזירט און פעסט באַשלאָסן, אַז אויב די דייטשן וועלן אונדז אומברייגנען וועלן מיר אַ ווידערשטאַנד שטעלן. אויב דערמאָרדן וועט עס זיי ניט לייכט אָנקומען, און זיי וועלן מוזן פאַר דעם באַצאָלן. מיר האָבן זיך אויף זיי געגרייט יעדן טאָג און צווישן זיך אַ שמירה איינגעאָרדנט. דאָס האָט אונדז טאַקע אָפּגעראַטעוועט פון טויט. אין אַ געוויסער נאַכט איז צו אונדזער באַראַק צוגעפאָרן אַ לאַסט מאַשין און זיך אָפּגעשטעלט. אונדזער שמירה האָט עס געהערט און זאָפאָרט אויפגעוועקט אונדז אַלעמען פון שלאָף. אין אַ מינוט זיינען מיר שוין געווען אָנגעטאָן און גרייט שטעלן אַ ווידערשטאַנד. זיי האָבן באַמערקט אַז מיר זיינען גרייט האָבן זיי פאַרציכטעט און אַוועקגעפאָרן. צו מאָרגנ׳ס האָבן זיי דערקלערט אַז זיי זיינען בלויז איינגעזונקען געוואָרן אין בלאָטע. אָבער ווען זיי האָבן געזען אונדזער גרייטקייט האָבן זיי פאַרשטאַנען אַז יעדער וועגדונג צו אונדז וועלן מיר אויסטייטשן ווי אַ ווילען אונדז אומברייגנען, און דאָס קען ברייגען צו אַ ערנסטן צוזאַמענשטויס.

מיט די פּאַרטיזאַנער אין וואַלד

ס'זיינען צו אונדז דערגאַנגען קלאַנגען אַז דער געטאָ וועט סוף סוף ליקווידירט ווערן, און אויב מיר ווילן לעבן בלייבן, האָבן מיר פאַר זיך נאָר איין וועג, אָנשליסן זיך זיך אין די פּאַרטיזאַנער גרופּן וואָס געפינען זיך אין די וועלדער. דאָס איז ניט געווען קיין לייכטער באַשלוס, נאָך אַזאַ לאַנגע צייט פון ליידן הונגער און שרעק. אָבער קיין אַנדער אויסוועג איז ניט געווען, דען מיר זיינען דאָך די איינציגע ייִדן וואָס זיינען פאַרלייפיק לעבן געבליבן אין גאַנצן ראַיאָן. און מיט אונדזער טויט וועט אָפּגעווישט ווערן דער זכר פון די ייִדן אין אונדזער געגנט.

כדי אין וואַלד גיין איז ניט גענוג דער ווילן אַליין, מען מוז אויך פאַרבערייטן געווער און דאָס האָבן מיר אָנגעפאַנגען מאַכן. איך וויל זיך ניט אָפּשטעלן ספּעציעל אויף דער תקופה, ווי אויך ניט וועגן אונדזער לעבן אין וואַלד. דאָס איז אַ עפּאָפּייע פאַר זיך אַליין און די חברים דערציילן וועגן דעם גאַנץ פיל. אין זייער דערציילונגען איז שוין פאַראַן ניט ווייניק צרות און זאָל שוין זיין גענוג. מיינע פייאיקייטן גענוגענען ניט צו שילדערן די שרעקליכע לאַגע פון הונגער און נויט, קעלט און צרות. גוט וואָס סוף כל סוף איז געקומען אַ עק צו זיי, און מיר זיינען היינט ווידער פרייע מענטשן.

אָבער אונדזער אויפגאַבע איז קדיש זאָגן נאָך אַלע אונדזערע טייערע וועלכע האָבן ניט דערלעבט די באַפרייאונג. זאָל דער בוך דינען אַלס קדיש אויף זייערע צוזייטע אש און ביינער. זאָל ער זיין אַ מצבה אויף זייערע אומבאַקאַנטע קברים און אַ דער־אינערונג פאַר אונדז און פאַר אונדזערע קינדער און קינד'ס קינדער אויף אייביק.

יונה ריער

לזכר
הורי, אחיותי, אחי וכל יהודי העיירה,
שעמדו ערוכים בשורות בסלקציה —
מוכנים למות על קדוש שם ישראל.

הי״ד.

השואה

כיהודי, שעמדה לו הזכות להמנות על השרידים המעטים, שנצלו מזוועות הרצח הגדול ביותר בתולדות עמנו, מחובתי להתייצב בפני בית דין של שר האומה, כדי להעיד ולהסביר את המאורעות העקובים מדם, שאין להם אח ודוגמא בדברי הימים. אף שהיקפה של עדותי מתייחס לעיירת הולדתי וסביבתה הקרובה בלבד, הרי אין ספק כי היא מבטאת גם את המצב הכללי — ועיקרה הוא בכך, שאין היא מחקר מדעי אלא האמת במערומיה, כל האמת ורק האמת.

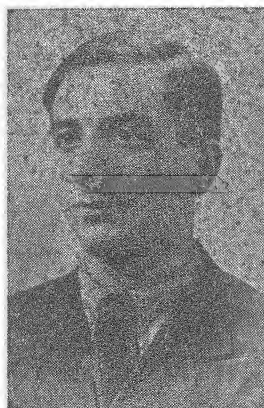
אין ברצוני לעמוד במיוחד על העובדות, בכך לא אחדש דבר, זאת עשו כמיטב יכולתם החברים שקדמו לי. עדותי תהיה איפוא בהכרה כללית יותר ואתייחס בעיקר למצב רוחם של הנידונים למוות אטי וממושך, שהחל להלכה עם פרוץ מלחמת העולם השניה, כאשר מגפי הקלגסים הנאצים חצו את גבולות פולין, אולם בצועו למעשה החל רק לאחר פלישת הנאצים למרחבי רוסיה. אם בכל זאת ישוחזרו בעדותי פה ושם עובדות יהיה זה כדי להמחיש את מצב הרוח הכללי, שאותו ברצוני לספר לבנינו ולדורות הבאים.

שנאת עולם

עם פרוץ מלחמת העולם השניה נמצאתי בבירת פולין, ורשה, בה עבדתי יחד עם אחי יצחק ז״ל, שנפל אחרי כן בקרבות.

כבר בראשון לספטמבר 1939, השנו, כי הקרקע בוערת מתחת לרגלינו וביכרנו להמצא בקן משפחתנו, בימים טרופים שהעתיד צפן בחובו. אף שהפולשים המתקיפים היו נושאי הארס של שנאת ישראל

וזה בלבד צריך היה להשפיע על העם הפולני הנתקף לרסן את רגשותיי המסורתיים של שנאת ישראל, אף על פי כן הוא המשיך להיות מוכה בסנוורים ומורעל בשנאה ליהודים. גם כאשר נלחם וגבו אל הקיר, לא

יצחק — הי״ד

היה מסוגל להחניקם בתוכו ולהמנע מהשמיעם בפומבי. בתופעה מוזרה זו נתקלנו כבר ברכבת. הסיסמא: „השליכו את היהודים הארורים מהרכבת" לא פסקה. אם כי ביתם כבר בער, עלץ לבם על כי זכו „לנקמה בפשפשים", אף כי שמלבד המלחמה מלפנים, התכוננו גם למל-חמה מאחור — פלישת הרוסים — לא חזרו למוטב.

נאלצנו איפוא לרדת מהרכבת ולהתקדם כ־400 ק"מ ברגל בפחד מתמיד. אולם אף הדרך ברגל לא היתה סוגה בשושנים, גם בה חשנו את האנטישמיות. כאשר פנינו לבית אכר לבקש לחם ומים, הוא התחמק מלמכור לנו, בנמקו בגלוי, שיהודים אינם רצויים בביתו. נסיון נוסף ודומה אירע לנו לא אחת. מחוסר ברירה החלטנו להגיע הביתה רעבים, עייפים וכושלים.

פלישת הרוסים

באיליה הורגש אבדן עשתונות במלא מובן המילה. הפולנים שנסוגו מפחד הרוסים המתקדמים, גייסו את כל כלי הרכב ואת אנשיהם, נסוגו בבהלה. למחרת בבוקר חצו הרוסים את הגבול, שנמצא במרחק 10 ק"מ מהעיירה וה„פוליטרוקים" הראשונים הגיעו. בדרך כלל קבלת פניהם בעיירה הייתה מגוונת. חלק מהתושבים שחשש לבאות התהלך

קודר, החלק „הפרולטרי" שש לקראתם בכל לבו, מתוך תקוה שהם יגאלוהו מסבלותיו ובעיותיו. קומוניסטים רשמיים בעלי מסורת וותק לא נמצאו בעיירה, אך נוטים ואוהדים פוטנציאליים היו לא מעטים. לא נרבה בדברים המדגימים את התנהגות היהודים ש„נטו" לקומוניזם וכיצד ירדו לחייהם של תושבי העיירה, האמידים יותר, והתעללו בהם. היום כאשר אנו מדברים על השואה ומוראותיה, דומים מעלליהם לטיפה אחת בתוך ים הדם והדמע של ימי השואה. על מעשיהם נאמר רק משפט אחד: אם יש אלוהים בשמים, ואנו בטוחים כי הוא ישנו — הוא ישלם להם כגמולם. 3 בתי כנסת היהודים נשרפו וכנסיה אחת נהפכה לקולנוע. בעלי הדירות המסודרות הועברו לרובע העניים ואת מקומם תפסו נציגי השלטונות הזרים ו„האידאולוגים" המקומיים.

כבמקומות אחרים היו גם בעיירתנו יהודים שהשמיעו רמזים נגד המשטר „המשחרר", כתוצאה מכך ומהלשנות סתם הם נשלחו לסיביר ולבתי כלא. הנוצרים המקומיים עשו כבר אז את צעדיהם הראשונים, בלימוד תורת ההלשנה, נגד היהודים, בהופיעם כעדים למיניהם ולסוגיהם.

נשואים בהמון

תקופה זו, בחידושיה ותהפוכותיה פתרה בעיות רבות, במיוחד את בעיות הנוער המתבגר, שעמד על סף הנשואין זה שנים ולא יכול היה להגיע לכך עד כה: מפאת הבדלי מעמדות ו„היחוס" המשפחתי מחד ובגלל מצבם הכלכלי הקשה והאחריות הכבדה, שמעמד זה מטיל על הזוג מאידך עתה נפתרו הבעיות הללו. „השוויון" שהונהג „ואפשרויות התעסוקה לכל" שמשטר זה הציע לכל החוסים בצילו, פתחו אופקים וסכויים לזוגות הללו, להגשים סו"ם משאת נפשם ולהנשא. כתוצאה מכך גל הנשואים עלה וגאה בפרק זמן זה והח"מ היה הזוג האחרון שסיים את שרשרת הנשואים הארוכה, לפני שירד המסך העקוב מדם.

ערב פלישת הגרמנים

פלישת הגרמנים למרחבי רוסיה הורגשה באויר, עוד בטרם החלה. היהודים שחששו מבואם התהלכו קודרים לקראת הבלתי ידוע, אם כי לא האמינו לשמועות על אכזריות הגרמנים וחשבו אותן למוגזמות. מאידך, האכרים ושונאי ישראל הרימו גם הם ראשם, תכננו השמדת

היהודים וגזילת רכושם. הרגשת אין אונים ורפיון כללי השתררה באוכלוסיה היהודית והם נצמדו עוד יותר לעיירת הולדתם. הסיפורים על הזוועות ממש לא נתקבלו על דעתם, אף כי התהושה של אבדן ריחפה מעליהם.

בפרק זמן זה נולד לאחותי יוכבד הבן הבכור, ובטקס הכנסתו לבריתו של א"א היה מצב הרוח רחוק משמחה, המתאימה למעמד זה. הרגשה זו באה לידי בטוי בדבריו של המוהל, ר' יצחק ז"ל, שהציע לקרוא לרך הנולד „חיים", בהדגישו כי שם זה סמלי והיוני בתקופה זו כאשר שמינו מתקדרים ועננים כבדים הופיעו בשמי גורלנו. ימים אחדים לאחר מכן עמדתי לערוך את טקס פדיון בני בכורי, אך הוא לא התקיים עוד...

משפחתי. עומדים מימין לשמאל: אנוכי, אחותי צפורה שבישראל. אחותי יוכבד, טייבה ואחי דוד יעקב שנספו בשואה. יושבים: אבי ואמי.

ראשית הכבוש הנאצי

צבאות הנאצים, שצעדו מנצחון לנצחון הגיעו גם אלינו. השמועות על מעשי רצח וזוועה שהם בצעו בדם קר עברו מאזן לאזן, אף על פי כן רק מעטים האמינו בכך; לא יתכן כזאת! הרי הגרמנים הם סו"ס עם תרבותי. הרי סו"ס אנו חיים במאה העשרים. דברי עדוד ונוחם אלה הושמעו דוקא ע"י הנבונים הידועים בתבונתם בצבור. מה גם שהרוצחים דאגו מבחינה פסיכולוגית, להסביר העלמו של צבור זה או אחר, בנימוק העברה „לעבודה יצרנית". הסבר זה התאים מאד לרוח

היהודי, שבעומק נשמתו מושרשת ההרגשה והתקווה הנצחית של האופ־טימיות: „יהיה טוב". אף כאשר החלה פרשת ההשמדה על שלביה הראשונים — המתת בודדים כאילו עבור סבות מוצדקות —, טרם נפקחו עיני המוכים בעוורון האופטימיות. גם בשלבים האחרונים, בעמדם ממש על סף הקבר, עדיין הוסיפו להאמין בתשועת ה' שתבוא כהרף עין. וביחד עם תקוותם הכמוסה עלו באש.

תכנון ההשמדה

שלבי ההשמדה היו איטיים, מחושבים ומתוכננים, כדי לא להמריד את האוכלוסיה היהודית, כדי לא להעמידם מיד במצב של יאוש כאשר הם עדיין במלוא כוחותיהם הפיסיים והנפשיים, בעוד הם עדיין מסוגלים להתארגן ולעשות צעד כלשהו. ראשית, צריך להרגילם „לחיי עבודה יצרנית", במלים אחרות להטיל עליהם עבודת פרך ולהעמיד עליהם נוגשים. היהודים התרגלו בהדרגה לכך, והסיסמה: „מיר וועלן זיי איבערלעבן" נשאה מפה לפה ומלב ללב. השלב השני היה כמובן להרעיבם באמתלאות של תנאי מלחמה וסבל הכרחי. כאשר הקיבה ריקה האדם אינו מסוגל להרהר על התקוממות, על הצלה עצמית או קולקטי־בית. השלב השלישי היה כמובן לשבור את רוחם, להעסיק אותם בעבודות בזויות כגון נקוי בתי מהראות וסחיבת הדומן על הגב בימי הקיץ הלוהטים, להציק להם ובעת ובעונה אחת לאסור עליהם להגיב. לקשט עצמם בטלאי צהוב מלפנים ומאחור להדבירם במחלות ע"י רכוזם בצפיפות בלתי רגילה. הכל שלבים שלבים — מתוכננים ובהתמדה, עד שנמאסו החיים ולא קמה עוד רוה להתגוננות. עד שנתהווה יחס של אדישות לחיים, עד אשר שאפו למוות, כדי להנצל מהצרות הכבדות שנתכו עליהם.

ראשית השוד

ומה היה יחס השכנים, שעמהם עם אבותיהם ועם אבות־אבותיהם התגוררנו בשכנות במשך מאות שנים? תחילה הם ניסו לבקש ממכריהם היהודים שיתנו להם את המטלטלים — „מוטב שתתנו זאת לידידים מאשר לשונאיכם המובהקים שקמו עליכם" —. הדרישות הללו נתקבלו עוד בטרם הגיע האויב הגרמני. כבר למחרת הם הסירו מעצמם את מסכת האדיבות. באו ולקחו בלי אומר ודברים, ובעיניהם בצבצה

השנאה והרצח, אם כי לא נאמר הבטוי, היה ברור שכל מי שיתנגד יירצח. והיהודים קראו את המחשבות ולא ניסו אפילו להתנגד. בני העם השכן, שלא אחת ייחסנו להם ידידות ואימון, התגלו בכל מערומיהם הסדיסטיים והרצחניים, ועשו זאת בחדוה ובהכרה. אינסטינקט זאולוגי כמוס זה התעורר לתחייה ונתן חופש ליצרים הטבועים עמוק בדם — שנאה לעם עולם. שתוף הפעולה בין הפולש ובין השכנים היה מלא וכן, אף כי לכל אחד מהצדדים היו נמוקים אחרים לסבות הרצח, הרי הרצח וההשמדה לכשעצמם היו לשניהם המטרה המשותפת.

מדוע נמלטו רק מעטים

המסקנה המתבקשת מאליה היא שצריך היה לברוח ולהסתתר. כך סבורים ללא ספק רבים ובעיקר אלה שגורלם שפר עליהם והם נמצאו מחוץ להישג ידם של הנאצים. נניח שכן. אתם הגורסים דרך זו אולי תסבירו לאן צריך היה לברוח? לכפרים? לאכרים שנחשבו עוד אתמול לידידים? הן עתה לפחות 90% מהם שיתפו פעולה עם הנאצים וששו לקראת שפיכת דמו של כל יהודי, שהזדמן לידיהם באקראי, או שהפקיד את גורלו בידם מתוך אמונה בידידות העבר. בניהם של אלה שהיו חבריכם לספסל הלימודים, לקבוצות ספורט, שלחו את ידם הראשונים ברצח הוריכם. אלה הפכו לאנשי מיליציה והיו מעונינים חיונית לגלות יהודים מוסתרים, להמיתם במקום או להעבירם לידי הנאצים.

היחס ליהודים ביערות

לאן איפוא, לדעתכם, צריך היה לברוח? ליער? הסבורים אתם כי כאן מצא היהודי מנוח? המעטים מאלה שחזרו על הפתחים לבקש פרוסת לחם, שולחו ריקם או נמסרו בכוונה לידי הנאצים. ואלה שנצלו מגורל זה, כתוצאה מנסיבות אלו או אחרות, המצאו מנוח וכר פעולה לרצונם לנקום את הדם השפוך? המעטים הפרטיזנים היהודים שנורו ונרצחו ע״י „חבריהם״ לנשק, פרטיזנים כמוהם? המעטות הנערות היהודיות שאחרי בריחת „אמוק״ הצליחו למצוא מסתור ביער הגואל, נאנסו ע״י עשרות „חברים לנשק״, עד שיצאה נשמתן? הסבורים אתם, שאם בחור יהודי זה או אחר, הצליח להתחמק ממטר כדורים ששולחו בו והגיע ליער, נתקבל באהדה ע״י הפרטיזנים? אם זו דעתכם, אינכם אלא

טועים. השנאה ליהודים היתה כה מושרשת, והאוירה סביב היתה כה מורעלת עד כי רק יחידי סגולה הצליחו להקלט ולהתערות בחברה החדשה. לא נעמוד על התופעה, שבכוונה תחילה, נשלחו היהודים ראשונים לכל מקומות הסכנה המוחשיים ביותר, כדי לבדוק בגופם ובחייהם את המצב. אם כן, לא יפלא, כי רק מעטים יחסית היו מוכנים, בתנאים אלה, ללכת לקראת הסכנה המידית — ועוד מעטים יותר הצליחו להמלט ליער מבלי להפגע במטר הכדורים שנורו עליהם.

מדוע התקוממו רק מעטים

כבר הזכרנו לעיל כי הגרמנים החלו את פעולותיהם בתכנון מדוייק והתקדמו משלב לשלב. יתכן, אילו הם היו נגשים להשמדה מידית, היו הדברים מתפתחים בצורה אחרת: היהודים היו מתמרדים והסיסמה „תמות נפשי עם פלישתים", היתה הופכת לדרך החיים והמוות. אך הם נגשו לבצע את הרצח בדיקנות ובתכנון מדעי, שמגמתו היתה להרדים את הערנות. תחילה העבידום, גזלו רכושם, שעבדום, שברו רוחם, אולם לא נטלו מהם את התקוה שבכל זאת ישארו בחיים, ואף נפנפו בתקוה זו והפריחו אותה מפה לאוזן. התכנית לכל שלביה היתה מעובדת לפרטי פרטיה, ועיקר מגמתה היה להשלות... עוד לא אבדה התקוה...

„היודנראַט"

למען האמת אין להעלים את העובדה כי הצעירים יותר הרחיקו ראות יותר מהוריהם וטענו כי יש להמלט היערה, על אף הכל. אך הורינו ראו בכך את פעמי המשיח: בדרשתו אמר רב העיירה, הרב רמז, ז"ל, כי על היהודים לבנות את „פתום ורעמסס" כדי להיות ראוים לגאולה.

האם הגרמנים העבידו ישירות את האוכלוסיה היהודית בעבודת פרך? האם רק הם בלבד הפקיעו מהיהודים את רכושם? פרט להפקעה הראשונה והעקרית שנעשתה ע"י שלטונות האויב הפולש, מלאכה זו נעשתה ע"י „היודנראַט", בשר מבשרנו. כן גם הוא עשה זאת, גם הוא בצע זאת. אינני מגנה את „היודנראט". להפך, הוא עשה בתנאים הקיימים הכל ובמיטב יכולתו, להעביר את רוע הגזירה. הוא נהג ביושר ובאוביקטיביות עליונה. זכר חבריו לברכה. חבריו היו הראשונים שסכנו

את עצמם בפגישותיהם הישירות עם באי כח המשמיד. אעפי"כ נהגו בכבוד ובאהבת אחים. פה ושם קיימים היו מקומות בהם ריננו על התנהגות ה„יודנראט" ויתכן שהדבר נכון, אך אין ספק כי אלה היו מקרים בודדים בלבד. רוב ה„יודנראטים", על אף מצבם המיוהד, עמדו על הגובה ונהגו בהגינות. הם ידעו והבינו מה כבד העול שהוטל עליהם, וסיסמתם־אמונתם היתה להציל ככל שניתן, לדחוק את הקץ ככל האפשר, שמא בינתיים יתרחש הנס, שמא ייזכר אלוהים בעמו הנבחר.

„כל ישראל ערבים זה לזה"

כמובן שהדרך היחידה שהייתה קיימת להעביר את רוע הגזירה, אפילו לשעה אחת בלבד, היתה דרך השוחד. ובדרך זו הלך ה„יודנראט". הגורל המשותף יצר אהבת אמת ואחדות מופלאה. „כל ישראל ערבים זה לזה". לא היתה קיימת שאלה של רכוש „שלי", הכל היה של „כולם", ואם צריך היה לתת שוחד, נשאו בעול זה, אלה שעדיין היו להם מקורות כל־שהם. תופעת מסירות נפש בהגשת עזרה לזולת התגלתה במלוא הדרה. הגורל האכזרי הוכיח כי אחדות ישראל איננה אגדה בלבד. נפלו כל המחיצות שהתהוו במשך דורות רבים, נמהלו הפגיעות והריב המסורתי בין המשפחות נעלם כלא היה. הופגנה אהבת ישראל שדוגמתה לא היתה מאז היינו לעם.

הכנסת אורחים

אהבת ישראל הקיפה גם הוגים רבים של פליטי חרב של עיירות הסביבה, שנהרו לעיירתנו למצוא בה מקלט ארעי; לאחר שבתיהם נחרבו, לאחר שמשפחותיהם הושמדו, לאחר שעיירות הולדתם נמחו על ידי האויב מתחת שמי אלוהים. כל פליט כזה אומץ על ידי משפחה והיא שדאגה לכסותו, מזונו, מיטתו ולקורת גג. משום מה האמינו הפליטים, וכמובן ללא שום יסוד, כי בני אילייה ינצלו בזכות כח טמיר כלשהו.

עבודות פרך במסוה של פרוקטיוויזציה

במסוה של פרודוקטיביזציה, שההלה למעשה עוד במשטר הרוסי, העבידו הגרמנים את היהודים בפרך. כמובן שלא תמיד בעבודות יצרניות, אלא בכל סוגי עבודה השוברים את הגוף והורסים את הנפש. היהודים

הועמדו לרשות תושבי המקום הנוצריים, במטרה לנצלם לכל עבודות בזויות. נקוי המחראות הפך לעבודה קלסית שהיהודים נהיו להם מומחים והם נאלצו לעשותה בידים דווקא. כך פסקו הנוגשים, שהיו למעשה תושבים קבועים של העיירה מלידה והכירו אישית כל יהודי ומשפחתו. הם ממש התמוגגו מנחת מהאסון שירד על היהודים וצהלו לאידם.

התעללות של המיליציה

המיליציה שהורכבה מן האינטליגנציה הנוצרית-פולנית של תושבי העיירה, הייתה שותפה מלאה וכנה של הגרמנים במעשי השוד והרצח. היא בצעה את עבודתה ביעילות ובאכזריות עקבית. אולם לא רק „האריות" שבחבורה הצטיינו במלאכת ההתעללות, גם הגמושות לא פגרו אחריהם ולעיתים הוכיחו את נחת זרועם אף יותר מהאריות, כדי לכסות על רגשי נחיתותם. ולא רק המיליציה הרשמית הצטיינה במעשיה ובמסירות לתפקיד. רוב הנוצרים הפכו לפטריוטים של הרייך ועזרו לגרמנים. תחילה במלאכת ההתעללות והשוד, ואחרי כן בהשמדה הפיסית. כל מי שהיו לו ידיים ורגליים הראה את כוחו והפליא מכותיו. ומיותר להדגיש כי אסור היה להגיב. כל מי שלא שלט ברוחו הוצא מיד להורג. היהודים סבלו ושתקו, כי בתת-הכרתם האמינו „מיר וועלן זיי איבערלעבן", אולם התאפקותם לא הועילה ותקוותיהם נתבדו. הם הצליחו למעשה להאריך את סבלם הגופני והנפשי לימים, מקסימום לחודשים אחדים בלבד. המיליציה ניצלה כל עילה, או כל צל של עילה, כדי להכביד את עולה. כל פגיעה בפולש, ברכושו, בשללו וכל אשר לו, נזקפה לחובת היהודים וכתגובה נעשו בהם שפטים.

ניצני המחתרת

למען האמת ההיסטורית יש לקבוע כי ראשוני המארגנים של כתות החבלה הפרטיזניות, היו השבויים הרוסיים שרוכזו במקומות שונים ברחבי רוסיה הלבנה הכבושה. לא כאן המקום לקבוע אם ההתארגנות הפרטיזנית נעשתה מטעמים פטריוטיים או מטעם שמירת קיום עצמי. יתכן כי שתי הסיבות הובילו לקראת מעשה זה. אולם אין ספק כי הרעב והוסר הגג מעל הראש, היו בודאי גורמים בלתי מבוטלים לבצוע הרעיון. תנאים אלה גרמו לתסיסה במחנות, ובעקבותיה החלה

בריחה המונית ליערות הסביבה. עדיין שלט בהם ההגיון, ורצון הקיום פעם בליבותיהם.

ביערות הם נאלצו לעלות על דרך חדשה. מעט המזון שניתן להם במחנות לא סופק להם יותר. מהוסר אפשרויות אחרות, הם פתחו במבצעי גנבות בכפרים, הסמוכים ליערות מחבואם. היחס הקשה של האכרים אליהם הכריח אותם להתארגן בקבוצות, להצטייד בנשק, כדי שיוכלו לגבור ולהכניע כל מתנגד בכח הזרוע. הנשק שנרכש בדמים ממש הופנה מאוחר יותר, נגד האויב. קלגסים נאציים שנזדמנו ביערות, הותקפו על ידי הפרטיזנים, פרקו את נשקם והשמידו אותם.

כאשר תכפו הגניבות וקבלו ממדים רציניים, ייחסו התושבים הנוצ־ריים את המעשים ליהודים, ואמנם כך הציגו את הדברים בפני הגרמנים. כתוצאה מכך פקדו הגרמנים לענוד את הטלאי הצהוב שמעליו התנוסס מגן־דוד. מאורע זה הפך ליום שמחה „לפטריוטים הביאלורוסיים" של הרייך ואילו ליהודים נוספו קשיים נוספים, על הקיימים בלאו הכי.

„ממעמקים קראתיך יה"

לחץ ומועקה כבדה ירדו על היהודים ומצב רוח של ערב שואה מתקרבת השתרר. הפעם הודגש באופן מוחשי ביותר, כי משהו רציני עלול להתרחש, ובקרוב. ברגע זה נראו התפילות המסורתיות העתיקות כל כך אקטואליות, כאילו הוברו במיוחד לתנאים הקיימים. אף כי רק השפתיים נעו והקול לא נשמע הרי הלב זעק:

... אבינו מלכינו — בטל מחשבות שונאינו ...
... אבינו מלכינו — בטל כל גזרות קשות ...
... אבינו מלכינו — קרע רוע גזר דיננו ...

אף על פי כן התפילות לא הועילו. התחושה כי תכנית ההשמדה מתגבשת והולכת והשלמתה נמשכת בעקביות ובשיקול קר — העמיקה.

עתה התקרבנו כבר הקראת שלבי הבצוע, ואשליות רבות החלו להתנפץ. הורגש באוויר כי הסוף קרוב, מעין יום כפור ממושך, שהתמיד ימים, שבועות והודשים, אפף את היהודים. תחושת יום הדין הקרב ובא בישר כי הפעם תפילת „ונתנה תוקף" — היא גורלית. השפתיים דובבו בלחש, והעיניים זלגו דמעות — „כי הוא נורא ואיום"... והמוח, במידה והיה עדיין מסוגל לפעול, העלה מתהום הנשיה את המשפטים: מי יחיה

ומי ימות? מי בקיצו ומי לא בקיצו? מי במים... ומי באש... כאילו נבא הלב כי רובם נידונו להספות באש... המחשבה בלבד כי זהו הגורל הנועד לפרט ולכלל — מוטט את העצבים ונטל להלוטין את רצון החיים. לא יפלא כי רבים מאוד העלו בפני קונם תפילה הרישית: רבון העולמים עד אנה, עד מתי ימשך הסבל וההשפלה, הרי טוב מותינו מהיי עבדות ומרמס?

לקראת השחיטה הראשונה

את אשר יגורנו בא. ביום שלישי בשבוע, כ"ט באדר 1942, חשנו מהבוקר בתנועה מוגברת, באויר רהפה ההרגשה כי היום אנו עתידים לתת את הדין. מי לחיים ומי למוות. הכל מסביב העיד על הבאות: משמרות מוגברות ומזויינות מכף רגל ועד הראש מורכבים מאנשי ס.ס. מילאו את הרחובות. המיליצייה העוזרת המורכבת מביאלורוסים, אוקראינים, ליטאים ולטווים — נתקה את כל הדרכים שהובילו לעיירה וממנה, וביהוד התבצרה בשבילים שהוליכו ליערות הסביבה. מכונות ירייה הקיפו בחזית רחבה את העיירה כאילו האויב עמד להתנגש בכח עצום העולה עליו. ומי היה הכח הזה נגדו הציבו את הנשק הקטלני? ילדים, נשים, גברים וזקנים מורעבים למהצה, שבורים בגופם וברוחם, עייפים ורצוצים מסבלם הממושך והשפלתם העקבית — המוכנים ללכת לקראת המוות הגואל בצוותא ובחדוה, כדי לסיים את פרשת הסבל והצרות.

בדרך לריכוז

עתה פתחו הגרמנים בהוצאת יהודי העיירה מבתיהם ולרכזם במקום הנועד לסלקציה, שבמרכז השוק. זוגות זוגות אנשי ס.ס. מזויינים מכף רגל ועד הראש, סובבו בבתים והוציאו מהם כל נפש חיה. חזרו שנית לבית ובדקוהו בקפידה, שמא הסתתר מאן־דהוא. כך המשיכו מבית לבית. את הסרבנים והחולים המיתו במקום ואילו האחרים התקדמו בקבוצות משפחתיות חבוקים זרוע בזרוע כאילו הלכו לחופה — למקום־היעד, — בשוק מול ביתו של משה זוס ז"ל.

הקבוצות התקדמו בצוותא לקראת גורלם המר, אף על פי כן לא נראה שום צל של ענן או עצב על פניהם. אדרבא, הסבל וההשפלה הממושכת המאיסה עליהם את אורח החיים הבזוי, במוות הם ראו גאולה ופדות.

הסלקציה

המועמדים למוות הגיעו כבר למקום הריכוז, בו תפול ההכרעה מי להיים ומי למוות. בהפסקה הם ניצלו את הזמן להפרד זה מזה — פרידה הנושאת אופי מסורתי של ערב יום כפור. כאשר כל אחד ואחד מצפה לגזר דינו. כל אחד מוחל לשני אם במידה ופגע בו או העליבו — העיקר לכפר על החטאים שבין אדם לחברו.

האוירה נמתחת במקצת, כאשר הורים, ידידים, קרובים ורחוקים פונים לצעירים יותר — שלדעתם הם בני סיכויים להשאר בחיים, להתפלל קדיש ביום השנה לעילוי נשמתם. הורים מוסרים צוואה בעל פה לבניהם, מתנשקים מתחבקים ומתיפחים — הצוואה העיקרית נסבה על תפילת קדיש לזכר הנספים — ורבים המבטיחים. אף שגם גורלם נחרץ למוות ושבועתם תרד אתם יחד לקבר.

כיצד תבוצע הסלקציה אף אחד מהמרוכזים לא ידע, הרוב הניח כי הצעירים והבריאים ישארו בחיים ואילו הקשישים יוצאו להורג. אולם לא כן היה המצב. רק מעטים מאוד נשארו בחיים מהסלקציה ואלה בעיקר בעלי מלאכה לסוגיהם השונים; נפחים סנדלרים תפרים, חייטים וכדומה. כל האחרים נפרדו מארץ היים. תמונות מסמרות שערות ראש אירעו כאשר הפרידו בין בעל, שהוא חיוני לעבודה, לבין רעיתו. הבעל סירב להשאר בחיים ועל ידי כך הכריח את הנאצים גם להשאיר בחיים את כל המשפחה.

לקראת המוות

עם גמר הסלקציה, התהוו שתי קבוצות, האחת שהכילה את הרוב המכריע של יהודי העיירה, שהופיעו למקום הריכוז, אלה נדונו למוות. לעומתם הקבוצה השניה המצומצמת, שהכילה בעיקר בעלי מקצוע נדרשים לשרות הגרמנים, „שוחררה״ לפי שעה, מגורל ידידיה, הוריה, אחיה ואהיותיה. אולם למען ישמעו ויראו, נאלצו לראות במו עיניהם את בצוע האקציה — שריפת הוריהם וקרוביהם.

דממת מוות השתררה בשתי הקבוצות. כנראה שכל אחד עשה את חשבון הנפש. אף כי נוכחו בריכוז למעלה מ-400 נפשות לא נשמע הגה. גם הטף הבין את חומרת השעה ולא פצה פה. הכל כאילו קפא מסביב. לפתע פלח קול אי שם מאמצע הריכוז — שלרגלי הדממה, נשמע

כאילו ת"ק על ת"ק פרסה: יהודים! אחים! אלה רגעינו האחרונים עלי אדמות, הבה נתפלל בציבור וידוי. היה זה ר' משה דוד ווינס, איש נבון ופקח יודע הליכות עולם, מאז אני זוכרו לא נחשב לאדוק ושומר מצוות. חופשי היה וכך הינך גם את צאצאיו. אולם הודות לקריאה זו נתגלגלה לידיו זכות גדולה. תוך רגע אחד קנה את עולמו והנציח את שמו לדורות. על מגרשו נשרפו מרבית יהודי העיירה וכך הפך מגרשו לבית הקברות לעד ולנצח נצחים.

הוידוי תם ועתה נשמע פקודה: יהודים, קדימה צעד! השורות זזו. אמהות שהחזיקו על ידיהם עוללים התקדמו. אבות שהובילו בידיהם ילדים צעדו בסך ואחריהם המון רב: בני עלומים, גברים, נשים וטף. זקנים וזקנות. כולם צעדו לקראת הגורל, לקראת הבלתי ידוע. המזדנבים והנחלשים הומתו בדרך, כנראה כדי להוכיח לנותרים מה צפוי להם. אולם רוב המחנה כאילו נהיה צעיר יותר, הזדקף וצעד לקראת גורלו באומץ ובגאוה, כאילו השמיע: אתם לא תוכלו לנו! רבים ונבונים מכם קמו עלינו להשמידנו, כמעט בכל דור ודור עמדו עלינו לכלותינו. אף על פי כן אנו נמנים על העמים הותיקים ביותר אשר על פני האדמה.

על מגרשו של ווינס מול המחסן לריכוז פרי, שהוקם בימי שלטון הסובייטים — נשמעה הפקודה: עצור. מחסן זה שהכיל בור עמוק לאגירת קרה, כדי לשמור את תנובת הפרי בקיץ ועמד עתה ריק שמש מקום אידיאלי לביצוע מזימת הרצח האכזרי. ההמון נעצר ודממת מוות השתררה. הנוגשים פקדו להתפשט ערומים, כל מי שסירב הוכה עד זוב דם. ביחוד הוכו הנשים הצנועות שלנו, בנות ישראל התמימות והטהורות, שסירבו להתפשט ערומות לעיני הגברים. אז הוכנסו לפעולה הרוצחים הסדיסטיים וקרעו את הלבוש מהן בכח. עתה עמדו הנשים האומללות מדוכאות כשהן משפילות את עיניהן בקרקע כדי שלא יכירון.

לתוך הלהבות

לפתע נשמע קול של אביר הרצח. יהודים קדימה למחסן צעד! אולם ראו פלא, אף כי האנשים לא נדברו מראש שלא לציית, והלכו עד עתה לקראת המוות, ללא שום התנגדות וללא שום היסוסים, סירבו למלא את הפקודה באופן אינסנקטיבי. הרוצחים נבהלו ונבוכו, השקט הפך לדממת מוות, איש לא זז. אפילו הרוח שסער עד כה הדל ספונטנית. הכל קפא על עמדו. מצב זה ארך רק שניות אחדות, אם כי

נדמה היה שהוא נמשך שעות.הרוצחים התחילו להתאושש ולהתיעץ. מה קרה? השתוממו, עד עכשיו הלך הכל חלק, ולפתע מסרבים היהודים למלא את התפקיד שנועד להם?

שני המחנות עמדו דרוכים כאילו משהו עמד להתרחש, ואכן משהו התארע: מתוך השורות האחרונות בקע ועלה, עלה וגבר ניגון יום-כפורי מתמשך מתפילת „ונתנה תוקף"... מי באש... ומי במים... מי בסקילה... ומי בחניקה... ההמון קבל את המשפטים הללו כצו עליון. מן הסתם כך נגזר... והנה המחנה זז קדימה, כדי לקפוץ לתוך לוע הארי, כפי שעשה בזמנו נחשון בן עמינדב, כאשר קפץ הראשון לתוך הירדן הגועש, מתוך אמונה עמוקה בצור ישראל וגואלו.

„הרביעיה" הראשונה כבר נכנסה כבר למחסן ואחריה מאה „רביעיות" נוספות הצטופפו בתוך המחסן, כאילו נבלעו בתוכו. הנוגשים הרוצחים נעלו את שערי המחסן כהרף עין, הפעילו את פחי הבנזין שהוכנו מראש. קירות העץ של המחסן הורטבו בבנזין והודלקו מסביב. המחסן היבש התלקח בין רגע כערמת קש. תוך דקות אחדות נמצאו היהודים שבמחסן בלב האש האוכלת אותם מזה ומזה. זעקת הילדים הבוערים עלתה לשמים... ואין ספק כי הגיעה לכסא הכבוד... קריאת „שמע ישראל" של המבוגרים פלחה את הרקיע השביעי והדהדה באזני רבון העולם... דרך דם ואש ותמרות עשן פרחו נשמות קדושות באויר בדרכן לגן העדן...

„הנידונים לחיים" מהרהרים

„הנדונים לחיים" נכלאו באורוה וממרחק ניכר הגיעו אליהם הדי היריות והזעקות. דרך סדקי הקירות ראו את להבות האש האוכלת את הוריהם, אחיותיהם, אחיהם ויקיריהם האהרים. אולם הם היו אין אונים להגיב. כל אחד מתוך הקבוצה הקטנה התבודד בפינה רחוקה התכנס בתוך עצמו והרהר בגורלו הוא — מה צפוי לו. כבסרט עברו לפני כל אחד מהם העבר וההווה. גורלם המזעזע של יקיריו לא נתן לו דמי: בצר להם פנו לאלוהים בטענות: רבון העולם: במה פשעו יהודים יקרים אלה שמסרת אותם בידי בני עוולה? במה חטאו יהודים תמימים אלה. הן הם היו מלאי מצוות כרימון? הן נתנו מפיתם לעני? הן סעדו יתומים ואלמנות? הן נדבו בסתר, ועזרו לכל עני ודל? למה הרעות לעם הזה? מדוע ....

בעיני כל אחד הבהב זיק של תקוה, אולי בכל זאת לא כולם הושמדו, אולי אביו ואחיו, בן דודו ואחרים שלא ראה אותם במקום הריכוז הצליחו להסתתר ונשארו לפליטה, אולי! רבון העולם מי יתן ויתאמת הדבר.

„הביתה"

רעד חשמלי עבר דרך גופנו. הכרנו את קולות הרוצחים, המתקרבים אלינו, לאחר שיריותיהם נדמו „שם". לפתע פתחו את השער. כל אחד מאתנו התרומם אינסטינקטיבית ונעמד, כדי לקבל את הגזירה הרעה בזקיפות קומה. אולם במקום זעקות שמענו פנייה שקטה „לכו הביתה".

הופתענו, כאילו מים קרים שפכו עלינו, מבלי שציפינו לכך. הביתה? איזה לעג לרש, איזה בית? זה שאחות בו נורתה, זה שילדה רוטש לעיניה, זה שהאם, אם הבית, הוצאה ממנו בכח ונזרקה ללהבות האש. לאיזה בית ללכת, זה שרק קירות פרוצים נשארו ממנו? זה שהמטות, המזרונים, חתוכים מסכיני השודדים, שחפשו כסף וזהב. הן רק אתמול היה למושג בית משמעות וחוויה. עוד אתמול שקק אהבה וחיים, ועתה? דממת מוות שוררת בכל. הבית ריק, נעזב, הרוס, גלמוד ויתום כמונו.

בדרך „הביתה" עברנו על פני מקום הרצח. האש דעכה כבר, העשן עדיין התמר. לעינינו נתגלתה ערמת עפר ואפר. רק פה ושם בלטו עצמות הרוכות, שהיו אי פעם ידיים ורגליים. לעמוד ולהסתכל זמן ממושך לתוך עמק הבכא לא יכולנו, הדמעות חנקונו והלב התפלץ. ללא מודע נשאנו הרגליים למקום שהיה עוד אתמול ביתינו, לתוך אותן הקירות ביניהם ראינו את אור העולם. בו גדלנו והתבגרנו. כאשר התקרבנו מצאנו את הדלתות פרוצות. הריהוט הפוך ושבור, כל חפץ בר ערך נשדד ונגנב. אולם מי שם לב לכל אלה. התקוה שפעמה כי אי שם מסתתרת נפש חיה ויקרה, היא אשר מלאה את כל מוחנו. היא אשר דחפה אותנו לבדוק בכל המקומות הסתר הטובים, הידועים לנו עוד מימי ילדות. ואכן מאמצנו לא לריק היו. מצאנו את האב, שבדרך נס הצליח להסתתר ואף כי הליסטים עברו על ידו, לא ראוהו. וכך הוא ניצל. על ידו שכב בן דוד וגם הוא ניצל. כך ובצורה זו ניצלו למעלה מ־150 יהודים.

אין לתאר את השמחה על שנמצאו נפשות יקרות מצד אחד ואת העצב המדכא של אבדן שאר היקרים מאידך.

עם כהן בחברא קדישא

רק הספקתי להחליף מספר מלים עם אבי הי"ד ודודני הקטן, נשמעו מאחורי צעדי מגפיים מסומרות של קלגס נאצי מ־ס.ס. הוא הביא אתו את זושקע גיטליין והטיל על שנינו לרכז את כל הגופות שנורו; בבתים, ברחובות, בחצרות ובדרך ליער, ולהביאם לקבורה בקבר אחים שבמגרשו של וויינס. נסיתי להתחמק מתפקיד אכזרי זה והפצרתי בו להניח לי הואיל וכשלו כבר כוחותי הפיסיים והנפשיים. כתשובה לבקשתי הוא המטיר עלי מהלומות עד שהטמוטטתי. אף על פי כן תבע ממני לעשות את המלאכה.... מוכה, פצוע וזב דם נרתמתי לתפקיד המפרך והתחלנו בעבודה. תחילה סרנו למזפתה, שבמרחק ניכר ממשכנות היהודים, שם מצאתי את גופתו של מירים רובין, אחיו של חברינו דוד, העלינו אותו על העגלה והזרנו העירה. הבית השני שאליו נכנסנו, היה ביתו של הסנדלר ר' שלמה זלמן קצוביץ. שם נפגשנו בתמונת זוועה מחרידה. גופת בתו איטקה, הייתה נקובה כדורים ועל ידיה שכב תינוקה הפעוט, אף הוא הרוג כשבפיו הוא מחזיק את פטמת האם ויונק מהשד. העמסנו את הגוויות על העגלה, הזרנו הביתה והכרזנו ביידיש: מי שנשאר בחיים יוכל לצאת ממחבואו. ולפתע נפתח המרתף ועל סף הכניסה הופיע ר' שלמה זלמן, כשהוא חוור כסיד ורועד מקור ופחד. עתה הגענו לביתו של יעקב הנפה, שם מצאו בחצר גוויות רבות: את פאייה ושני ילדיה שבועיים ממש מכדורי דומדום. את רשקה ומשקה וילדיהם. רק כילינו את מלאכת העמסת הגופות מהצר זו, נשמע יריה שבאה מקרבת מקום. כאשר הסיבותי את פני לכוון ממנו באה היריה, נוכחתי כי המומתים הם אבי ודודני. עדיין חמים היו ופרפרו בין החיים והמוות.

רבון העולמים! מניין שאבנו את הכוחות הדרושים ולא התמוטטנו תוך כדי העבודה? לרגע סרנו לבית שלנו כדי לשתות כוס ספירט אולי בכך נסיים את היינו הארורים. אולם זה כלל לא השפיע. לעינינו הופיע שוב הנוגש ונאלצנו להמשיך ולרכז את מאות הגופות הפזורות והמתגלגלות. את גוויתה של טייבל'ה אקמן מצאנו כשמעליה רכונים, שני חזירים ומכרסמים את בשרה. כך עברנו את העיירה לאורכה ורוחבה. איפא לא התגלגלו גוויות מומתות? בחצרות, בבתים, במרתפים במקומות סתר באחו על שפת הנהר. היי! כמה קרובים היו הללו להנצל אך נורו על חופי הנהר, מטרים ספורים מהיער הגואל.

את כולם הבאנו לקבר האחים, סתמנו את הגולל ושפתנו דובבו בלחש... יתגדל ויתקדש שמיה רבא... בכך תמה השליחות ההסטורית הראשונה באילייה.

לגיטו המקצועי בווילייקה

למחרת נקראתי למפקדת המקום בה הודיעני כי עלי מיד לצאת כמסגר לעבודה בווילייקה. האוטו כבר המתין לפני המפקדה. מלבדי נוכחו שם עוד כמה בעלי מקצוע איליאים: זושקע גיטליץ ,שפסל אפשטיין ואחרים לא רבים. לא ארבה להתעכב ולספר על הדרך לווילייקה, כי התיהסנו באי אמון כי אכן אנו נשלחים לעבוד. חששנו יותר כי אנו מובלים להוצאה להורג. אף על פי כן הגענו למקום. אכן היה זה מחנה עבודה מורכב מבעלי מקצוע שונים ומשונים וכל אחד שרת את המאמץ המלחמתי של הגרמנים. פה פגשתי יהודים מכירים מעיירות רבות ובעיקר מקורניץ. וילייקה הייתה כבר אז „יודנריין" לא נשאר בה יהודי אפילו לרפואה. תוך שהותי במחנה נודע לי כי בבנין בית הסוהר נמצאת פניה חייקין, המועסקת ע"י ה־ס.ד. בחיפוש זהב, בסף וחפצים יקרי ערך בבגדי המומתים, עקירת שיני זהב וכו'.

הפחד שולט בכל. אנו כולנו יודעים כי תאריך הוצאתנו להורג יגיע סוף סוף גם לכאן. אולם לפי שעה אנו „היוניים". לעת עתה כנראה לא יגעו בנו לרעה. מה שמדאיג אותי ביותר היא העבודה שאשתי נשארה עדיין בגיטו אילייה ואינני יודע על חייה פרטים מספיקים. אנו חיים כולנו בהרגשה כי כל הגיטאות שבסביבה יחוסלו בהקדם לכן עתידה של אשתי מדאיגני מאוד.

ביום מסויים נקראתי למפקד המהנה והוא פקד עלי להכין לו מפתח מכסף. לנוכח עיני הוא פתח ארגז גדול מלא זהב וכסף. נצלתי איפא את ההזדמנות ובקשתיו, כי ידאג להעברת אשתי ובני למחנה, כי היא תופרת טובה וללא ספק תביא תועלת רבה. הוא אמנם גער בי בקול רם וגרש אותי מביתו — „צא כלב ארור הוא צעק". אולם לא ארכו הימים ואשתי ובני יהודה, הועברו למחנה. עתה היינו כולנו יחד. אמנם זה לא היה סימן טוב לגיטו אילייה. מכאן אפשר היה להבין כי קיצו של הגיטו קרוב וכל יושביו נדונו למוות. אכן אחרי ימים אחדים קרה כפי ששערנו. הגיטו האילייאי חוסל ויושביו הוצאו כולם להורג.

מקרה זה שמש לנו למפנה. עתה, לאחר שבכל הסביבה כמעט והוסלו כל הגיטאות (פרט לקורניץ) ידענו כי קצנו קרוב. על כן נגשנו להת-

ארגן, לרכוש בהדרגה נשק ובבוא היום להסתלק ליער להצטרף לפר־
טיזנים. המטה שלנו החשאי היה מורכב: ממנהל המקצועי של הגיטו,
מר שורץ, יהודי מקורניין, ממר יוסף צוקרמן, מרבונסקי וכותב הטורים
הללו — שעשו הכל כדי לרכוש קצת נשק או להתקינו, אבל התוצאות
היו דלות יחסית. כל נשק שאגרנו העברנו לידי הפרטיזנים באמצעות
איכר שליח. כך חלפו ימים ושבועות ואנחנו חיינו באי ודאות לגורלנו.

ביום מן הימים התערב הגורל וטרף את הקלפים וגרם לכך שנאלץ
להסתלק מן המחנה פתאומית. ספרו המאורע הוא כזה: המקשר שלנו
שקבל כרגיל מאתנו את הנשק והכדורים, שהושג במאמצים ובדמים
רבים (תרתי משמע) הוזמן למשטרה, במטרה להעביר משהו ממקום
למקום. אולם כידוע על ראש הגנב בוער הכובע. אנו חששנו כי האיכר
נלכד בידי המשטרה והנשק שבידו, ישמש נגדנו הוכחה על ארגון
התנגדות וסופנו ברור היה כי כלה ונחרץ. התיעצנו איפא בחפזון
ולאור המצב הכרזנו: כל מי שיכול להציל את עצמו שיעשה זאת
מיד.

אין צורך להוסיף כי התחילה בריחה בלתי מאורגנת שעלתה
בקרבנות חינם ובפירודים בין הזוגות שהסבו קשיים לשני הצדדים,
ביהוד לנשים. תוך כדי הריצה אבדתי אף אני את אשתי ולא התראנו
אלא אחרי תקופה ארוכה מאוד. מצבנו בגיטו ווילייקה היה יחסית
טוב. כבר עמדנו על כך כי במשך הזמן יצרנו קשרים עם הפרטיזנים.
על כן כאשר התיצבנו „באטראד" קבלו אותנו בסבר פנים יפות. יהודים
רבים מגיטאות אחרים כתתו להינם את רגליהם ולא אבו לקבלם לכתות
הלוחמות, כי האנטישמיות גם כאן הייתה במלוא פריחתה ושיגשוגה.

בין הפרטיזנים

אשתדל לדלג על הפרק רווי הסבל שנגרם לי בעטיה של הפרידה
הבלתי צפויה מאשתי, בת שבע, בזמן הבריחה ליער, שרק הודות
לעוז רוחה נשארה בחיים וגם שמרה על חייו של בנינו הבכור. על
פרשה זו כותבת אשתי בפרוטרוט ואילו אני אוסיף רק שורות ספורות
על החיים בפרטיזנקה ועל הפעולות בה. אולם תחילה עלי לציין כי
לאחר שכבר נפגשתי עם אשתי היה זה כשנה לאחר הפרידה האומללה
הוצאתי אותה ממקום מושבה הנוכחי וצרפתיה לגדוד שלי.

על החיים בפרטיזנקה אין הרבה מה לחדש מאחר והנושא ידוע למדי וגם אורח החיים. את היהודים באופן כללי לא אהבו ואם השתמשו בהם לצרכים מלחמתיים, הם נשלחו למקומות המסוכנים ביותר: לפוצץ גשרים, לרכוש נשק, לרכז מזון ולהתקפות על גרניזונים של האויב. זה היה בימים נורמליים. אולם בימי הבלוקדה כאשר הגרמנים שלחו ליערות צבאות שלמים, לשים קץ לתנועה הפרטיזנית, שמנעה מהם גישה לחייליהם, גישה לאספקת נשק ומזון השתנה במקצת המצב האישי. אולם המצב כשהוא לעצמו היה ללא נשוא. רבים רבים מאוד נפלו במערכות הללו לפריצת החזית הנאצית.

לפתע התמוטטה החזית הנאצית והמלחמה תמה. עתה השתנה המצב. במקום שאנו התחבאנו ביערות והנאצים רדפו אותנו, התחבאו הם מעתה ביערות ועלינו פקדו לקחתם בשבי. עכשיו לא היה כבר הנאצי בלתי מנוצח, אלא פחד, לא פחות מאשר אנחנו בזמנו. התחנן על חייו וברכיו כשלו. לפנינו נגלה הגרמני האחר, זה השונה לחלוטין מימי הנצחון.

על אף הכל אנו זרים

המלחמה תמה. גדודי הפרטיזנים כונסו במינסק — בירת ביאלו-רוסיה והוענקו לכולם אותות הצטיינות על מעללי הגבורה והסבל שעמדו בהם בכבוד. אך אנו היהודים כה מתי מספר נשארנו בין שורות הלוחמים, בין האוכלוסיה האזרחית, עד שחשנו את עצמנו גלמודים ומבודדים. אמנם להמנו למען הארץ, אך אנו זרים בה ובתוכה. לחמנו על חיינו ואכן אחדים זכו להגיע ליום הגדול של התמוטטות המכונה הצבאית הגרמנית הבלתי מנוצחת. אנו היהודים זכינו לקצת נקם בעמלק, אבל להגיע לידי ספוק מלא, כפי שחלמנו, כפי שסברנו — **לא** הצלחנו.

שוב על קברי אבות

זרות זו בין הגויים לא הייתה מנת חלקי בלבד. כל אחד מאתנו שנשאר בחיים חש אותה במלואה. היה בודד, גלמוד ועזוב. אף כי היינו עדים לאבדן העיירה ויהודיה, או שמענו על אסון זה ממרחקים, בכל זאת נהרנו כולנו לעיירת הולדתנו. בה התקבצנו — שארית הפליטה וניסינו

להקים בה מחדש את ביתינו. אבל גם כאן הייתה אותה אטמוספירה של שנאה וזרות על אף הקברים הטריים של יקירינו לא מצאנו כאן מנוח.

יום יום נהרנו לבית הקברות החדש כדי להתרשם מהטרגדיה העצומה שהתרחשה פה. לבסוף החלטנו להקים גדר מסביב המקום שקודש בדם ישראל ולנטוע עצים סביבו, בו מצאו את מנוחתם הארוכה עד לבואו של הגואל והנוקם!

לשוב לארץ אבות

עתה הבשיל, אצל כולנו הרעיון להתקדם מערבה, כדי להצטרף לבוני המולדת העברית הקמה לתחייה. לקחת מחדש את מקל הנדודים אך הפעם — בפעם האחרונה המטרה שלנו הייתה ברורה, להגיע לישראל שעמדה כבר על סף עצמאותה. לבנותה, לפתחה לבססה ולהאדיר את שמה. ואכן הגענו אל המטרה הנכספת.

עכשיו כאשר השתרשנו בארץ, אל נשכח את אלה שנהרגו ונשרפו: את הורינו, אחינו ואחיותינו — שנספו בידי המרצחים הגרמניים ודמם נשפך כמים. אל תשכחו את קריאת ההורים לנקמה — על דמם השפוך. מי יודע באיזה דור נוכל לשלם להם כגמולם, על כן הנצחנו את הפרקים העגומים הללו למזכרת נצח עד סוף כל הדורות.

בהזכרנו בהם מארץ הקודש, בל נשכח להדליק נר תמיד לנפשות הטהורות והזכות. נרכין את ראשינו בפני גבורתם וקדושתם ובדמעת עין נתפלל לעלוי נשמתם.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

אריה קופלוביץ

יד לחברים, לאחות ולהורים

כאשר נפרדתי מבית אבא, מאחותי ומכם, ועזבתי את העיירה בדרכי לארץ, כבר הורגשה באויר סערה מתקרבת, אך עדיין עמד הכל על תילו. אז נשאתי חלום בלבי להפגש אתכם שוב תחת שמי התכלת של ארצנו הנבנית. אולם הגורל המר חרץ את עתידכם אחרת: במקום חיי חופש גזר עליכם כליון, בעודכם באיבכם. שוב איפוא לא נתראה אלא **במעלות הקדושים והטהורים.**

אתם הלכתם בדרככם האחרונה, אולם במותכם צוויתם לנו את החיים. הטלתם על שכמנו גם את מעמסת חלקכם במשימת בנין המולדת; ביסוסה וחיזוקה. פקדתם עלינו לבצרה ולשמרה, מפני כל צר ואויב העלול להתנכל לעמנו אי פעם. הוריתם לנתק לתמיד את המעגל הטרגי של רדיפות והשמדה, שהיו מנת חלקנו בכל דברי ימי עמנו.

אף כי גופותיכם לא זכו להטמן בקבר, במובן המקובל, ועצמותיכם ועפרכם מפוזרים, הרי נשמותיכם הטהורות מרחפות מעלינו ומעודדות אותנו; הדור האחרון לשעבוד והראשון לגאולה, במילוי תפקידנו ויעודנו.

נוחו על משכבכם בשלום, באשר אתם שם. אנו, שהגורל הועיד אותנו להיות, נמלא את התפקיד שגם אתם הלמתם אי אז לשאת בו. אתם השוכנים במעלות הרקיע המזהירים התפללו להצלחתו וקיומו של מפעלנו — עד סוף כל הדורות.

יעקב לפידות (יענקולע)

יעקב, היית חברי הראשון עלי אדמות. חברותנו שהחלה בשחרית הילדות, בהיותנו בני 5—4, נמשכה עד עליתי לארץ וקצך המר והנמהר, עד שנרצחת בידי קלגס נאצי צמא דם — בדרכך לעבודת כפייה.

כבסרט נע עוברים לעיני תולדות חייך מלאי הסבל. בן יחיד היית. בעודך ילד קטן, אהוב ומפונק, מתה עליך האם והשאירה אותך לחסדי

האב ורחמי שמיים. אמך ההורגת, הקדישה את עיקר תשומת לבה לילדים שלה, וזה דבר טבעי, אך אתה המפונק הרגשת את עצמך נפגע ומוזנח. בזאת עדיין לא תם סבלך. גורלך הביש רדף אחריך לכל אשר תפנה. באחד הימים, עת גלשת על פני הקרח נפלת ונפצעת. למען האמת יש לאמר, כי נתן לך טפול נאות, הוא אמנם הצילך ממות אך השאירך נכה עד סוף ימיך.

יעקב, ברוך כשרונות היית. כבר בגיל 10 נסית את כוחך בכתיבת מאמרים לעתונות האידישאית, על נושאים פוליטיים וכלליים. אינני יכול להיות לגמרי אוביקטיבי ביחס לרמתם כי גם אני הייתי שותף לכתיבה. אולם ההוגה והיוצר אתה היית. לצערי המאמרים לא פורסמו. חוששני כי לא מפני שרמתם לא התאימה, אלא משום שהסופר היה בלתי ידוע.

בבית״ר, הסתדרות נוער ציונית אקטיביסטית, ע״ש יוסף טרום־פלדור, היית חבר פעיל ומחנך והטפת לתקומת ישראל בסערה. האמנת בכל לבך כי חזון זה יתגשם עוד בימינו. את כושרך לפולמוס נצלת במלואו. באותו הכשרון שהייבת רעיון מסויים ובססת אותו בהנמקה הגיונית יכולת גם לשלול אותו, באותה הצלחה ושכנוע. „איפכא מסתברא" שכן באישיותך ועל פי רוב היו דעותיך שונות מדעות אחרים. אבל תמיד היית מקורי ועמדתך עוררה ענין וסערה. רעיונותיך תרמו לא מעט להרחבת אופקיהם הרוחניים של החברים ואפשרו להם לראות את הבעיה מאספקטים שונים.

רק בן 27 הייתי עת נרצחת. כך תמה פרשת חייך הסוערים ומלאי הסבל. בעוד אתה בראשית דרכך ותכניות פעולה צבוריות רבות באמתחתך — נגדעת.

שיכלתיך חבר נעורים ורע יקר — ואין תחליף ותמורה. אולם זכרך יהייה בלבי לעד.

יעקב ברונשטיין

יעקב לראשונה פגשתיך ב„גורדוניה" כאשר כולנו היינו ילדים בגיל 10—12. כבר אז התבלטת בלשונך השנונה הצחה והחלקלקה. בשטף השמעת רעיונות, בנועם ודריכות הם נקלטו. לא אחד מבינינו התקנא בך בגלל כשרון זה והטבע אף חנן אותך ביופי שקט ועדין. שתי התכונות שהתמזגו זו בזו הבליטוך בחברתנו.

לא פלא כי אתה היית הראשון בתוכנו שהופעת בנאום בעברית ואף כי טרם שלטת בה היטב, היא קלחה מפיך בקלות. צעדך החלוצי הזה דרבן את כולנו להעיז...

מגוונים ביותר היו כשרונותיך, אך הבולט שבהם היה כשרון המחנך, טפוס מובהק של „תרבותניק" במלוא המובן החיובי של בטוי זה. כושרך המיוחד לניהול שיחה — ריתק תמיד את חניכיך. אולם לא רק זאת, גם מרצה מצודד היית ונשקף לך עתיד מזהיר.

בקן בית"ר שלנו. היית תמיד מראשוני המדברים והמחנכים ומיטב הגיגיך ולבך השקעת בהטפה לרעיון הציוני והמדינה היהודית. במסירותך זו נטעת אהבה למולדת הנבנית בליבות רבים מחניכיך. אולם לא רק נאה דורש היית, רצית להגשים זאת אישית. לשם כך יצאת להכשרה. אולם הגורל האכזרי, המכתיב לנו מראש את גורל עתידנו, חרץ אחרת. לפתע חלה אביך והסתלק לבית עולמו ואתה נאלצת להרתם בעול פרנסת הבית.

למרות הכל לא אמרת נואש. קווית שיבוֹא יום, בו תוכל להגשים משאת נפשך ולעלות לארץ. אולם מזלך המר הועיד לך גורל אחר, להספות בשואה הגדולה — יחד עם מיליוני אחים יהודים ברחבי אירופה.

צר לי מאוד שלא זכית להצטרף אלינו, לבנות ולבסס את הארץ, שכה רבות הטפת לאהבה ולשמרה. אנו שזכינו לכך נזכורך תמיד בהערצה ושמך ישאר חקוק לנצח על לוח לבנו.

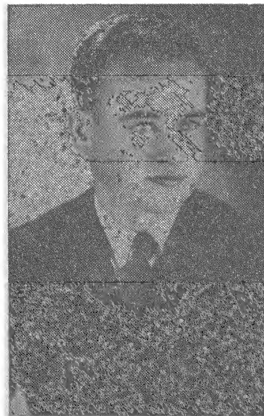

יעקב ברונשטיין הי"ד.

ראובן קופלוביץ

אף כי חלפו מאותו יום מר ונמהר 20 שנה עדיין ניצבת חזותך לעיני במלוא הבהירות: קומתך הבינונית, מצחך הרם, עיניך התכולות בהירות כצבע שמי ארצנו, פניך העגלגלות, המלאות ולחייך הסמוקות, רק הטבע מסוגל להרכיב תווים כה נאים ומושלמים. זו הייתה רק צורתך החיצונית בלבד. אולם בתוכך שכנה נפש עדינה ובחוץ המובלט — לב זהב.

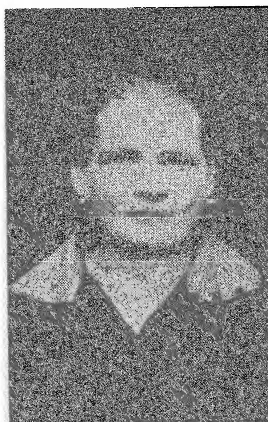
אופייך המתון ודבריך השקולים עשאוך נוח לבריות. הליכותיך הפשוטות והצנועות היבבוך על הבריות. גם בקן בית"ר לא הרבית

ראובן קופלוביץ הי"ד.

לנאום, אך כאשר השמעת רעיון כלשהו הוא היה ברור והגיוני. באת אלינו מהישוב הקטן חצ'נצ'יין, בישן ונחבא אל הכלים, אולם עד מהרה התקדמת; רכשת השכלה, למדת עברית — עד כדי כך שהגעת לאיצטלא של מזכיר הקן.

בשנים האחרונות, בתקופה שעמדת לצאת לורשה, כדי לעבוד בחברת הקולנוע המפורסמת — "מטרו-גולדוין-מאיר" התידדנו מאוד. באותו פרק זמן הרבתי לבקר בביתך והכרתי מקרוב את אמך בילה מלכה. בביתכם היו אלה ימי זוהר, לאחר תקופות קשות של יתמות ומחסור. אמך קרנה ממש מאושר, שלעת זקנה הצליחה לסדר את בניה בפרנסות מכובדות ויציבות.

ביילה מלכה קופלוביץ הי״ד.

לאחרונה ראיתיך בורשה, עת באת להפרד ממני במלון, לפני עליתי לארץ. בינתיים פרצה מלחמת העולם השניה ונותקו הקשרים בינינו. בשואה שהכחידה את יהודי העיירה שלנו, נספתה גם אמך.

לאחר שהגיעו אלינו הידיעות הראשונות בנוגע האסון של יהדות אירופה ועיירת הולדתי בתוכה, לא ידענו תקופה ממושכת מה עלה בגורלך. לבסוף שוכנענו כי אף אתה נפלת מידי המרצחים הגרמניים הרחק מביתך.

ראובן היקר ידידותנו הייתה כנה ואמיצה וכל עוד רוחי בי זכרך יהיה שמור בלבי.

מרדכי רוגוזינסקי

דרך תלאות וסבל הייתה מנת חלקך, מוטקה היקר. בעודך ילד רך נתיתמת והרגשת את פרוש המושג אם חורגת. כאשר גדלת ירד אביך האמיד מנכסיו והגיעו למשפחה ימי מצוקה חומריים.

אתה שאפת ללמוד ולהשכיל אך המציאות הכלכלית לא אפשרה לך זאת. סבלת אך לא ויתרת. לימים, בגיל מבוגר יותר, נמצא הפתרון לאפשר לך ללמוד, האם היה אז מאושר ממך? ממש קרנת משמחה והשקעת את עצמך בלימודים, כדי להדביק את הפגור שנגרם בעטיו של המצב הכלכלי הקשה.

עודני זוכר את ספורך ולבטיך הנפשיים, כאשר נאלצת לשבת

על ספסל אחד עם תלמידים צעירים ממך בגיל. אמנם השת לא טוב אך הצטנפת והתכרבלת, כדי להדמות אליהם. גם כאשר כבר למדת מצבך היה על מפתן המחסור והרעב, אף על פי כן חרקת שן והמשכת, עד שזכית לתעודת הגמר.

מספרים לי כי בתקופת השואה נעדרת מן העיירה שלנו וכהנת כמורה באלכנוביץ. אולם מגורלך לא נמלטת. גם שם השיגוך המרצחים ונפלת מידי בני עוולה.

רעים נאמנים תמיד היינו וחלמנו חלומות משותפים רבים. כיצד אוכל לשכוח אותך, הן אתה ניצב לנגד עיני ער וחי. דמותך לא תשכח ממני לנצח.

שלמה זלמן שרמן

שלמה זלמן, ישר, צנוע ותמים היית ובעל אופי ומזג טוב. גם כאשר מלאת את התפקיד הראשי בקן בית״ר באיליה, לא הלכת בגדולות. לא העמדת פנים של כל יכול. בענוה הטבועה באופייך, עשית את המלאכה כמיטב יכולתך, בשקט ובנועם. באדיבות ובאהבה נשאת אל שכמך את העול של מחנך, מדריך ומפקד, מעמסה שלא בנקל יכול לשאת בה הבר מוכשר אחר. אולם בבוא היום הורדת את האדרת משכמך והעברת אותה לאחר. בלי מרירות וללא קומפלקסים הפכת לחייל פשוט, בזאת הוכחת את גדולתך הנפשית.

בעודך עדיין עלם כבר הטיל עליך הגורל עול פרנסת משפחה, אחות, אח ואם אלמנה. היית טיפוס מובהק של „שמח בחלקו", נשאת בדומיה ובגאוה את המעמסה. הרבית לעמול ולשקם את המשפחה מהריסותיה הכלכליות.

תמיד היית עליז וער אולם כאשר נסבה שיחתנו בעניני עליה נראו בעיניך דמעות ופניך הביעו עצבות ותוגה. ידעת כי שאיפה זו לפי שעה לא לך נועדה. עליך מוטלת החובה לקיים משפחה ולחנך את אחיך הצעיר, ללמדו מקצוע, כדי שיוכל לעמוד ברשות עצמו. הבינותי לרוחך וללבך והשתדלתי להעביר את השיחה לפסים אחרים.

את מהלך החיים אין לעצור כשם שאי אפשר לסתום את מפל הניאגרה. בינתיים בגרת ונכנסת בעול משפחה. אולם נראה כי מגורלך הצפוי לך שנחרץ כבר אי אז — לא נמלטת. יחד עם כל יהודי העיירה נספית בידי הרוצחים הנאציים.

את זכרך ושמך אזכור תמיד.

אליהו אבריל

כאשר אני מהרהר לפעמים בעובדה, מדוע כה מעטים אנו, יוצאי בית״ר איליה בארץ, עולה במוחי, בלי משים, דמותך. אתה שהצטיינת כמפקד מעולה של הקן, כמחנך מוכשר, כמארגן טוב, כאדמיניסטרטור

יושבים בשורה השלישית מלמעלה
מימין לשמאל: השלישי אליהו אבריל, הרביעי שלמה זלמן שרמן — הי״ד.

מובהק. אתה חנכת מאות נערות ונערים ונסכת לתוך דמם אהבת המולדת., קנאות לשפה העברית, ידיעות חשובות בתולדות העם העברי. גישה לסדר ושאיפה לשחרור המולדת ולעצמאות — לא הערכת כראוי את החשיבות הגדולה במשלוח תדיר של חיילים לחזית ולא תבעת זאת מהמרכז בכל תוקף. בידך היה הדבר להעדיף זאת על פני בעיות חשובות כשלעצמן: השלמת החינוך, הקניית תרגילי סדר וכו׳, אך טעית בקביעת העדיפויות. לולא זאת יכולנו להיות כאן רבים. יכולנו להציל נפשות רבות מידי המרצחים ולהביאם לאדמת המולדת.

אין ספק כי עשית זאת בתום לב, אף כי זה עלה לנו ביוקר רב. כעת אין כל תועלת בהעלאת שגיאות ביחוד כאשר גם אתה היית קרבן של טעות מצערת זו.

עתה נשאר לנו לציין רק עובדות וזאת נעשה: מאז היו לנו מחנכים, מפקדים ומנהלים בקן, לא התעלה איש מהם לדרגתך וכושרך. אתה הוא זה שיצקת את דפוסי החינוך, את דרכי הארגון את אמוני הסדר והמשמעת. אתה הוא שהנחית את הנוער בכל שלבי ההתקדמות. היפחת בסתם נוער אמונה ותקוה בציונות, ביעוד העם והכשרת אותו למאבק והקרבה. אין שום קנה מידה כדי להעריך מעשיך.

מאחר ושפתי דלה מכדי להעמיד מצבה על קברך, מוטב כי אדום. הרבים שחנכת נספו בשואה יחד עמך, אך המעטים שהגיעו לארץ, בדרך לא דרך, יזכרוך לעד ויציבו נר תמיד לנשמתך הטהורה.

אחותי מלכה

אחותי היחידה והאהובה מלכה. מאז היום המר והנמהר בו נגדעו עלומיך, חלפו שנים רבות. אף כי גזרה היא שהמת ישתכח מן הלב, דמותך הנערצת ניצבת לנגד עיני תמיד. בשעות הפנאי, בשבתות ומועדים. אפילו ימי שמחתי מהולים בעצב, בצער וביגון. רק שני ילדים היינו להורינו, אף על פי כן לא חס עלינו הגורל האכזרי ויפרידנו לנצח. אותך עקר מארץ החיים בעודך באיבך ואילו עלי גזר בדידות עולם, ללא קרוב משפחה — וללא גואל.

אחותי היקרה,כאשר נפרדנו אי אז לפני עליתי לארץ, לא העליתי גם בחלום בלהות, כי הגורל האיום יטיל עלי את התפקיד המעציב,

מימין לשמאל: דוד קופלוביץ, לובה סוסמן, אחותי מלכה, אורחת מוילייקה, מאחוריהן — יצחק סוסמן, ישראל מיכאל סולונוביץ, חיה רבונסקי (אבריל) ראובן קופלוביץ וחיה זיסמן כולם נספו בשואה — הי״ד

המדכא והאכזרי להספידך. כאשר טווינו, במשותף עם ההורים, את תכנית עלית המשפחה לארץ, על מנת להשתקע, לא ידענו מה נושא בחובו העתיד הקרוב. מי פלל כי גורלך להספות בדמי ימיך כבר כלה ונחרץ.

בתקופת המלחמה העולמית השניה לא ידענו בארץ ולא כלום את אשר קרה לכם; לא שערנו את סבלותיכם; לא שמענו על ענוייכם; לא ידענו על השפלותיכם; לא גונב אלינו שמץ על השמדתכם הגופנית. לא חשנו כלל מה עוללו לכם המרצחים הנאציים ועוזריהם. לא הגיעה זעקתכם לאזנינו ואנקתכם להצלה. כאשר הובילוכם לטבח ההמוני, שררה בארצנו דממה דקה ואולי גם השתקה, כדי שהשואה לא תגיע חלילה לידיעתנו: שמא נתמרד. שמא נצא מדעתנו. שמא נפרוץ את השערים הסגורים ונשמיד את נועליהם.

.... אולם כאשר נודע לנו על האסון היה כבר מאוחר: מגופותיכם נשאר רק אפר ומבשרכם עפר בלבד. רק קברי אחים שנשארו פה ושם בגאי ההריגה, העידו על השואה האיומה, על הרצח ההמוני. אך גם אלה נמחו ונעלמו בהדרגה, כדי שהמצפון של הרוצחים יוכל להרגע, כדי שהחיות הטורפות, יוכלו להופיע בצבור, כאזרחים תמימים ושלוים.

אחותי הבלתי נשכחת, מלכה. כמה קשה לי כאח להעלות את דמותך המופלאה בשלמות, על כשרונותיך המגוונים. ומחשש לחרוג מאוביקטיביות, אני עלול להמעיט בהערכת אישיותך. אולם גם המעט אשר אומר במשפטים אחדים, מספיקים בהחלט. הם נאמנים למציאות ללא צל של הגזמה ללא תו של הפרזה. אין זה סוד כי היית הנערה המוכשרת ביותר בעיירה ובכושרך עלית על כולן. כל מה שאנסה לאמר תהיה אלא טיפה בים. כל מי שבא אתך במגע כאדם, כל מי שעבד במחיצתך, מלא פיו תהילה ושירה לאישיותך. בכל אשר עסקת בצעת בנאמנות, ברוח טובה, בכנות, בהבנה, במסירות ובהצלחה. כל אשר אמרתי ואומר, לא יבטא אלא חלק מישותך, על כן אין טעם להמשיך. קטונתי מכדי להעריכך נכונה, ושפתי דלה מדי להציג את אישיותך בשלמות.

רק בזכותך נצלתי מהגורל המר ועליתי לארץ. את שדרבנת ועודדת אותי לעלות במקומך, נספית תחתי. זו הייתה הקרבה מצדך. הן מי עוד כמוני ידע מה חזק היה רצונך לעלות, מה גדולה היתה תשוקתך להשתקע בארץ. אולם מאחר ושנינו לא יכולנו לעלות בבת אחת ולהשאיר את ההורים בודדים, הסכמת שאני אעלה תחילה. כך הרצת גורלך במו ידיך.

אחותי היקרה! אין מלים בפי ואין לי עוד כח להמשיך. הלב דואב, הדמעות חונקות את גרוני ומרטיבות את הנייר עליו אני מעלה זכרך. הפצע שנראה כנגלד שוב שותת דם.

הגיעו לידיעתי מעלליך. את, שהיית רחוקה מתורת הקומוניזם כרחוק מזרח ממערב, קמת וקראת בנאום פומבי, בפרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה, לקום כאיש אחד, כדי לחסום בפני החייה הרעה, המשתוללת, את דרך התקדמותה. כנראה חשת בזוועות, שנושא בקרבו משטר אימים של צלב הקרס — המוכתם בדם נקיים, של עוללים ויונקים, גברים ונשים. שערת מה אכזרית וצמאת דם היא החייה החומה המטורפת. את אמנם הסקת מסקנות נכונות ונמלטת על נפשך בעוד מועד. אולם גורלך הנועד הדביקך. נפלת לידי המרצחים, שהוציאוך להורג, אי שם הרחק מעיירת הולדתך והוריך.

מקום הרצחך אינו ידוע. היכן טמון עפרך לא ברור. אם הגעת לקבר ישראל לא נהיר. אולם ודאי הוא, כי נפלת על קדוש השם וקדוש שם ישראל.

לנצח תחיי בליבי לעולמי עד אזכרך ואתפלל לעילוי נשמתך; הקדושה, הטהורה והזכה. הי״ד.

ת.נ.צ.ב.ה.

לזכר הורי

אמא ואבא היקרים! הנני מעלה בזה נר לזכרכם ואורו יגיע למעלות הקדושים והטהורים — מקום משכנכם מנוחתכם — ויעיד, כי אני בנכם לא שכחתיכם, ואת זכרכם הקדוש אשא בלבי, עד רגעי האחרונים עלי אדמות.

נודע לי מפי השרידים שהצליחו למלט את נפשם כל מה שעבר עליכם. שמעתי על הצורה בה נרצחתם ובידי מי. כך רצה הגורל וכך נהרין. לו זרזתם את העליה לארץ, כפי שתוכנן, הייתם חיים היום אתנו בארץ הנבנית. הייתם זוכים לראות בעצמאות ישראל ובקוממיותה. הייתם מגשימים את חלומכם הגדול, לנוח מעמל החיים בערוב ימיכם, מתחת לגפן ולתאנה.

אמא יקרה ואהובה, הרי כל כך שאפת לעלות לארץ; לטפל בנכדים ולחנכם, לגדל תרנגולות ולקטוף תפו״זים — תחת שמי התכלת. לצער כולנו ולדאבון לבי לא הסתייע משום מה הדבר והחלום הגדול והיפה נגוז. אתם לא זכיתם לכך ואף אני, ילדי ורעיתי, לא זכינו לראותכם

חיים אתנו. לנכדיכם חסרה יד מלטפת של סבתא וסבא ומושג מוחשי על אושר זה. הם ממש מקנאים בחברים שלהם יש סבא וסבתא. לא נוכל להשלים עם גורל מר זה.

אף על פי כן עובדה היא כי, ביחד עם מיליוני אחים אחרים נרצחתם בדם קר בידי חיות צמאות דם. רק הודות לשרידים המעטים הובאתם לקבר אחים גדול בארץ נכריה ועוינת, הרחק ממני בנכם וממולדת ישראל הנבנית וקמה לתחייה.

לאסוני האישי, כבנכם יחידכם אין ניחומים. איככה אוכל להתנחם משברי הגדול כאשר הבדידות המתמדת מעיקה עלי. איככה אוכל להשלים, כאשר בהזכרי בכם, דומעות עיני על שברכם וגורלכם המר. כיצד אוכל להרגע ואתם נצבים לנגד עיני מעונים ומוכים, פצועים וזבי דם. כאשר נפרדתי מכם האמנו כולנו כי עוד מעט ואברך אתכם לשלום בארץ. אולם הגורל רצה שאצטרך להספידכם מרחוק ולאמור רק שלום לעפרכם.

נוחו הורים יקרים בקבר האחים ואני בנכם יחידכם אזכרכם לעד. לנצח אשא על שפתי את התפילה המסורתית לעלוי נשמתכם — בקדושה ובטהורה

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

בני אילייה בתפוצות

איליער לאנדס־לייט אויף דער וועלט

חלק רביעי

בני איילייה בתפוצות

די עמיגראַציע אין אַמעריקע

אין אָנפאַנג די אַכציקער יאָרן פון פאָריגן יאָר הונדערט, אונטערן דרוק פון פרנסה און אַנדערע שוועריקייטן, זיינען די ערשטע פון אונדזער שטעטל איליע אַוועק געפאָרן אין אַמעריקע. און יענער צייט, איז די וועג ניט געווען קיין לייכטע, און האָט געדויערט חודשים מיט דער יבשה און מיטן ים. ס'איז אלזא ניט קיין וואונדער וואָס אָנקומענדיק אין דעם נייעם לאַנד האָבן זיי זיך געפילט צובראָכן און מיד.

זייער עלנדקייט אין דער גרויסער שטאָט, ניו-יאָרק, צווישן הונ-דערטער טויזנטער פרעמדע מענטשן, איז געווען גרויס און שווער. זיי האָבן געלעבט מיט מענטשן וועמענס מנהגים זיינען זיי געווען פרעמד. זיי האָבן געהערט אַ שפּראַך וואָס זיי האָבן ניט פאַרשטאַנען. זיי האָבן געבענקט שטאַרק אַ היים, נאָך זייערע פאַמיליעס און פריינד, נאָך די שטובּיקע טראַדיציע, נאָך די היימישע שבתים. אין דער אַלטער היים איז געווען דער גליקליכסטער טאָג שבת, ווען זיי פלעגן זיך צונייפקומען אין שול, ווען זיי פלעגן זיך טרעפן מיט זייערע בעסטע פריינד און זיך אביסל דורכשמועסן. הערן אַ גוטע דרשה, אַ גוטן שיעור, אַ פסוק חומש, וועלכן דער גרויסער למדן ר' יעקב אפרים, מיט זיין גרויסן טאַלאַנט און אויסערגעוויינליכן צוציאונגס קראַפט, און מיט זיינע אָראַטאָרישע פייאיקייטן האָט ער באַצויבערט אַלעמען. אויב עמיצער איז נאָר צוגע-גאַנגען צום טיש ווו ער האָט געלערנט די סדרה, אָדער „עין יעקב", האָט ער זיך פון דאָרט נישט געקענט אָפּרייסן, און געבליבן שטיין ווי צוגעשמידט. מען האָט געפילט אַ מין גייסטיקע קראַפט, וועלכע האָט געהאַלטן די מענטשן אין שפּאַנונג שעה'ן לאַנג.

בענקענדיק נאָך דער ליבער פאַרגאַנגענערווירקליכקייט, האָבן די געציילטע עלענדע איליער, געקומען צו אַ באַשלוס זיך אָרגאַניזירן. גרינדן אַ חברה, האָבן אַ פּלאַץ ווו צו דאַווענען און אַ צוזאַמענטרעף, אַמוויינינגסטן שבת און יום טוב. האָפענדיק אַז אפשר מיט דער צייט, וועט זיך די חברה פערברייטערן, און וועט קענען איינלאַדן אַ רב אָדער דרשן, וועלכער וועט קענען פאַר זיי ברייגגען אַ ייִדיש וואָרט. דער זאַמל-פונקט וועט ערמעגליכן טרעפן זיך מיט חברים, פריינד, לאַנדסלייט,

און באַקאַנטע! העלפֿן דעם נויטיקן אין אַ עת צרה, און הערן געדויסן פֿון דער אַלטער היים.

זייענדיק אַ גאַנץ קליינער צאָל לאַנדסלייט וואָס האָבן זיך געקענט באַשטייערן מיט געוויסע סומעס, איז באַשלאָסן געוואָרן צו דינגען אַ צימער וואָס זאָל דינען צום דאַווענען שבתים און יום טובים. דעם ערשטן צימער האָט די געזעלשאַפֿט געדונגען אין לודלאָוו סטריט, שפּעטער האָבן זיי געדונגען אַ גראַמערן פּלאַץ אין הכסטער סטריט. זיי האָבן געטווישט פֿיל פּלעצער ביז זיי זיינען אָנגעקומען אין 1886־סטן יאָר, אין אָרטשאַרד סטריט און זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אונטערן נאָמען „חברה פּועלי צדק — אנשי איללייה”.

אויך דאָ האָט די חברה נישט געפֿונען קיין סטאַבילן פּלאַץ, און האָט געוואַנדערט פֿון איין פּלאַץ צום צווייטן, ביז זיי זיינען אָנגעקומען אויף הענרי סטריט. אין צווישן האָבן זיך פֿיל חברים איינגעאָרדנט. אייניגע פֿון זיי זיינען געוואָרן אפילו רייך. דאַן האָבן זיי זיך פֿאַרבייגקט נאָך אַ גרויסע שול, ווו מען זאָל קענען הערן אַ גוטן רב און פֿערשיידענע אַנדערע באַקוועמליכקייטן, וואָס זיינען אוממעגליך אין אַ קליינער שול׳כל.

ביי די אומשטענדן איז געבוירן געוואָרן אַ געדאַנק זיך פֿעראייניקן מיט אַ גרויסע חברה, וועלכע האָט שוין אַ שיינע שול מיט באַרימטע חזנים און רבנים. אַזעלכע שולן זיינען שוין דאַן געווען, און זיי האָבן געוואָלט אויפֿנעמען די איללייער מתפּללים מיט אָפֿענע אָרעמס פֿאַר זייערע פֿאַר דאָלער, און אייניגע ספֿרי תורה, און בית הקברות. דער נייער געדאַנק האָט געשאַפֿן מחלוקת. די רייכערער קלאַס וואָס האָט געביינקט נאָך אַ שענערער שול האָט דעם געדאַנק אויפֿגענומען מיט בעגייסטערונג, אָבער די אַלע אַנדערע האָבן דעם פּלאַן שטאַרק באַקעמפֿט. זיי האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז דורך פֿעראייניקונג וועלן זיי, דער הייפּעלע איללייער, פֿאַרשלונגען ווערן צווישן דער מערהייט, און אַז דער נאָמען פֿון זייער באַרימטע שטעטעלע איללייע וועט פֿולקאָם אָפּגע־ווישט און פֿאַרגעסן ווערן.

אָבער קיין גענוגע מיטלען אויסצוהאַלטן די שול מיט דער חברה, האָבן זיי ני געהאַט. איינער פֿון די געגנער פֿון אָנשלוסען זיך אין אַ צווייטער שול האָט זיך געווענדעט צום ברודער יחזקאל סילווערמאַן, וועלכער איז שוין דאַן געווען גאַנץ רייך, ער זאָל טאָן עפּעס פֿאַר דער שול און פֿאַר דער חברה, זיי זאָלן נישט אונטערגיין. דער ברודער סילווערמאַן האָט געפֿאָדערט פֿון אים 7 אונטערשריפֿטן פֿון חברים, וואָס

זיינען געגן דעם אָנשלוס, וואָס ווילן פאַרבלייבן אין אַ אָרימער אָבער גייסטרייכער שול, פון „חברה פועלי צדק אנשי איליה". דער איני־ציאַטאָר האָט מאָביליזירט נאָך צוויי חברים און זיך גענומען ענערגיש צו דער אַרבייט. און דער רעזולטאַט האָט געצייגט אַז עס האָבן אונטער־געשריבן 27 חברים אַנטשטאַט 7. זיי האָבן באַשלאָסן זיין בעסער אָרימע בעלי בתים, איידער רייכע געסט.

ווען די אָנהייגער פון אָנשלוס האָבן דערזען די רעזולטאַטן, אַז די מערהייט איז פאַר אויסהאַלטן אַ זעלבשטענדיקע שול, האָבן זיי אויך איינגעשטימט פאַרבלייבן און אילייער שול און געהערן צו איר חברה. אָט אַזוי איז געבליבן די אילייער אָרגאַניזאַציע אַ גאַנצע און אַ שטאַרקע. די איינהייטליכקייט האָט די ברידער געגעבן מוט און ענערגיע צו פער־ברייטערן און פאַרשטאַרקן זייער אָרגאַניזאַציע. אַזוי איז געבאָרן גע־וואָרן דער געדאַנק פון שאַפן אַ אייגענע שול, וואָס איז רעאַליזירט געוואָרן אַ דאַנק די איניציאַטיוו פון די חברים רובינציק און כהן, וואָס האָבן פאָרגעלייגט קויפן די מיסיאָנערן הויז אויף פאַרסייט סטריט 126—128. פאַר פופציק טויזנד דאָלאַר. און איר פאַרוואַנדלען אין אַ שול.

די פינאַנסיעלע לאַגע פון דער אילייער חברה איז ניט געווען פויגלדיק, זיי האָבן אפילו ניט פאַרמאָגט קיין 50 דאָלאַר, פונדעסטוועגן האָט זיי דער הויכער פרייז ניט איבערגעשראָקן. זיי האָבן אָנגעפאַנגען אונטערהאַנדלען וועגן דער קניה, און דורכגעקומען מיט די איינגעטימער. אָבער אַז מען האָט באַדאַרפט אַריינטראָגן דעם ערשטן דעפּאָזיט פון 2,000 דאָלאַר האָבן זיך אָנגעפאַנגען די שוועריקייטן. ס'איז פשוט ניט מעגליך געווען שאַפן אַזאַ ריזיקע סומע געלד. דאַן איז אונטערגעקומען צו הילף דער ברודער יחזקאל סילווערמאַן, וועלכער איז שוין אין יענער צייט געווען אַ נגיד אָבער נאָך אַ פיל גרעסער נדבן. כדי דעם אָפּמאַך האַלטן האָט ער אונטערגעשריבן אַ טשעק אויף 2 טוזענד דאָלער, און מיט דעם ערמעגליכט דער אילייער חברה קויפן אַ אייגענע פּאַסיגע הויז אין צענטער פון דאַמאָלסדיקער באַפעלקערונג. מיט דעם טאַט האָט ער מקיים געווען צוויי מצוות מיט אַמאָל. ערשטנס די מצווה „ובערת הרע מקרבך" און די צווייטע מצווה, „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". מיטן אָפּקויפן דאָס הויז האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ געלד אַקציע צווישן די ברידער און יעדער פון זיי האָט געשפּענדעט מער ווי ער האָט געקענט.

ס'איז אָבער נויטיק געווען צופּאַסן דאָס הויז צו איר צוועק — אַ שול. דאָס איז ווידער געווען פאַרבונדן מיט אַ בעדייטענדע סומע

געלד, פיל ענערגיע און זייער שווערע ארבייט. אלע מיטגלידער האָבן געמאכט מער ווי זיי האָבן געקענט. און באזונדערס האָבן זיך אויסגע־צייכנט די ברודער סיימון וועלכע האָבן אפילו פארנאכלעסיגט זייערע פריוואטע געשעפטן, און זיך אָפגעגעבן מיט טאָג־טעגליכער שווערער ארבייט פון רעקאָנסטרואירן די שול. ענדליך אין יאָר 1900, חנוכה, האָט די „חברה פועלי צדק אנשי איללייה" געפייערט מיט גרוים פאראד

„פון איללייער זאמל־בוך" ניו־יאָרק
די איללייער שול אין ניו־יאָרק, אַמעריקע.

און גלאַנץ די ערעפענונג פון דער אילייער שול, אונטערן לאָזונג — „כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים".

די נויט אין די יִדישע שטעטלעך אין ווייס רוסישער געגנד האָט זיך פאַרשטאַרקט פון טאָג צו טאָג, און מיט איר האָט זיך אויך פאַרשטאַרקט די עמיגראַציע אין אַמעריקע. דער צאָל אילייער יִדן אין אַמעריקע איז געוואַקסן, און האָט איבערגעשטייגט דער צאָל פון די אילייער וואָס זיינען געבליבן אין דער אַלטער היים. ס'איז כמעט ניט געווען קיין איין הויז וואָס האָט ניט געהאַט אין אַמעריקע קיין קינדער אָדער אַנדערע נאָענטע קרובים, וועלכע האָבן זיי אונטערשטיצט און די זייער שווערע קומענדע צייט פון קריג און נאָך איר.

מיטן ענטשטיין פון דער באַפרייטער פּוילן, האָט זיך די אילייער עמיגראַציע קיין אַמעריקע איבערגעריסן צוליעב די אַמעריקאַנער שווערע איינרייזע געזעצן. דאָס האָט אָבער נישט גלעזט די נויט פון דער אָרימער באַפעלקערונג, און דער דערוואַקסענער יוגנד אין איליע, וועלכע האָט ניט געפונען קיין באַזיס זיך אין פּוילן איינאָרדענען. זוכנדיק אַן אויס-וועג פאַר זייער עקזיסטענץ, האָט זיך די יוגענד געריסן אין פאַר-שיידענע ריכטונגען און לענדער: אין מיטל און דרום אמעריקע, ווי אויך אין ארץ ישראל. אָבער ארץ ישראל איז געווען פאַרשפּאַרט און פאַרריגלט. און פיל יוגנטליכע פון איליע, וועלכע זיינען געווען מיט לייב און לעבן ציוניסטן, און זיינען אַזעלכע געבליבן ביז היינטיגן טאָג, זיינען געצוווּנגען געווען עמיגרירן אין פרעמדע פאַרוואָרפענע לענדער, ווייט פון דער לאַנד וועלכע זיי האָבן געליבט און נאָך איר געטרוימט.

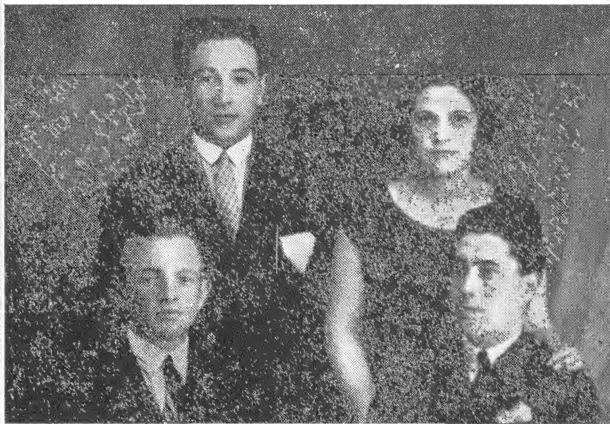
די עמיגראַציע אין אַרגענטינע

אין די לעצטע צוואַנציקער, און אָנפאַנג פון די דרייסיקער יאָרן — פון דעם יאָר־הונדערט, האָט זיך די עמיגראַציע פון איליע געריכ-טעט אין די דרום אמעריקאַנישע לענדער, ספּעציעל אין ארגענטינע.

די גרויסע, ריזיקע אומבאַוווינטע שטחים פון דרום אַמעריקע, האָבן זיך גענויטיקט דרינגענד אין מאַסן קאַדרן פון עמיגראַנטן, דאָס לאַנד קאָלאָניזירן און באַפעלקערן. די אַרגענטינישע רעגירונג וועלכע האָט געהאַט אינטערעס דעם פּראָצעס פון לאַנד ענטוויקלונג פאַרשנעלערן, האָט ברייט געעפנט אירע טויערן פאַר דער עמיגראַציע פון אייראָפּע-אישער באַפעלקערונג, אָן שום דיסקרימינאַציע פון פעלקער און לענדער.

אין דער תקופה איז די מאַטעריעלע לאַגע פון די ייִדן אין שטעטל געווען זייער שווער. דער קריזיס אין האַנדל, אינדוסטרי און אַגראַקולטור, האָט זייער שטאַרק געווירקט אויף זייער עקאָנאָמישער לאַגע. באַזונדערס שווער איז געווען די לאַגע פון דער דערוואַקסענער יוגענד, וועלכע איז געשטאַנען אויפן שוועל פון הייראַטן און בויען אַ זעלבשטענדיקע עקזיסטענץ. זיי האָבן ניט געזען פאַר זיך קיין שום אויסוועג צו בויען אין דער אַלטער היים פאַר זיך אַ צוקונפט.

די גרעסטע טייל פון דער יוגענד איז דאַן געווען ציוניסטיש געשטימט און אָרגאַניזירט. זיי האָבן פאַרבונדן זייער פּריוואַטע עקזיסטענץ פּראָבלעמען מיט דער עליה אין ארץ ישראל — דאָס לאַנד פון זייער האָפענונג און טרוים. טראָץ דעם וואָס די טויערן פון ארץ ישראל זיינען געווען געשפּאַרט האָבן זיי געוואַרט; געליטן און געשוויגן, מיינענדיק אַז אָט, אָט וועלן זיך עפענען די טויערן. אָבער זייער עקאָנאָמישע לאַגע איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג שווערער און אומדערטרעגליכער, זיי האָבן אַלזאָ געמוזט עמיגרירן, אין דער ריכטונג — וועלכע איז געווען פריי, אין דעם לאַנד וואָס האָט געעפנט פאַר זיי די טויערן. דאָס איז געווען בעיקר אַרגענטינע. אמת, ווען זיי האָבן זיך אפילו געזעגנט האָט זיך זייער בליק נאָר געווענדעט אין ארץ ישראל. זיי האָבן

אַ גרופּע איליער אין אַרגענטינע
שטייען פון רעכטס צו לינקס — לובע איידעלמאַן, הירש מאָרדעכאָוויטש. זיצן: אליהו איידעלמאַן, ז״ל, און משה׳ל קרעמער.

געגלויבט אַז אַרגענטינע וועט פאַר זיי דינען אַלס ציטוויליקע וווינונג, פון איר וועלן זיי אין איינציגע יאָר שפּעטער עולה זיין אין ארץ ישראל. פון דאַן אָבער זיינען שוין פאַרגאַנגען אומגעפער 30 יאָר און זיי לעבן ביז היינט אין זייער ציטוויליקער היים.

ס׳איז כדאי צו באַטאָנען אַז די לעצטע יאָרן קומט פון אַרגענטינע אין ישראל אַ חלוצישע עליה, צווישן זיי איז אויך געקומען קרעמערס זון וועלכער האָט זיך איינגעאָרדנט אין אין אַרגענטינישן קבוץ אין נגב. ליידער — האָט ער ניט געקענט ביישטיין די ערשטע שוועריקייטן און איז צוריקגעפאָרן. די עליה פערצווייגט און פערברייטערט זיך סיסטע־מאַטיש. דעם לעצטן יאָר האָבן אויך אָנגעפאַנגען ערשיינען עולים פון מיטלשטאַנד פון אַרגענטינע און זייער צאָל ווערט גרעסער. מיר ווילן גלויבן אַז די עליה וועט זיך פאַרברייטערן און אויך איליער וועלן ערשיינען צווישן זיי און אָנטייל נעמען אין אויפבוי פון ישראל.

מיר ווילן זיך ניט אָפּשטעלן אויף דעם עקאָנאָמישן צושטאַנד פון אונדזער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע. ווי מיר האָבן געהערט זיינען איינציגע פון זיי ניט שלעכט סיטואירט, אַנדערע ווייניקער בעסער. אָבער אין אַלגעמיין מאַכן זיי אַלע אַ לעבן.

לויט דער ליסטע וואָס מיר האָבן באַקומען פון אונדזער פריינד סאַלאָמאָן קאָפּעלאָוויטש געפינען זיך אין אַרגענטינע פאָלגענדע איליער משפחות:

1. פאַמיליע פון יהושע מיט אידלע בערענשטיין (ראָכקע דער שניידערקעס טאָכטער)
2. " " דוד בראָנשטיין (בניאָמקעס אַ זון)
3. " " שלמה בערמאַן (זאָכרע דעם שמיט׳ס אַ זון)
4. " " יצחק בערמאַן "
5. " " בנימין בראנשטיין (יענטע מלכה׳ס אַ זון)
6. " " איצל בראנשטיין "
7. " " יוסף חאייקין (חיים דוד דעם שוסטערס אַ זון)
8. " " משה קרעמער (דעם קצב׳ס אַ זון)
9. " " אבע טשעסלער (אסתר דעם צערעכערס)
10. " " שרה דאַנישעווסקי שלמה איצעס אלמנה — אברהם מאיר׳ס זון)
11. " " ברוך מיט יאַכקען לעווין)בערעס זון און וויינעסעס טאָכטער)
12. " " לובע אידעלמאַן (אליה דעם פּיאַוועטשניקס פרוי, אַ אלמנה)
13. " " מינדעל אידעלמאַן (דעם פּיאַוועטשניקס טאָכטער)

14. " " הירש מאַרדעכאַוויטש (דער טאַקאַריערקעס זון)
15. " " ראובן ראַגאַזין (איליה דעם שוסטערס זון)
16. " " אליעזר זאַוואַדניק (לייזער די קינדערשע)
17. " " שלמה קאַפּעלאַוויטש (ביילע מלכה׳ס אַ זון)

די רעדאַקציע פון איליייער פאַראייביקונגס בוך, ווינשט אונדזערע אַרגענטינער לאַנדסלייט און זייערע משפחות אַלעם בעסטע.

סאַלאָמאָן קאַפּעלאָוויטש/אַרגענטינע

איליייער אין אַרגענטינע

כ׳ווייס ניט אויב אין אָנפאַנג פון די צוואַנציקער יאָרן פון אונדזער יאָר־אונדערט, האָט ווער ניט איז פון די איליייער געטראַכט וועגן עמיגראַציע אין אַרגענטינע, אָדער אין אַנדערע זיד אַמעריקאַנישע לענדער. עמיגרירן האָט מען געוואָלט דווקא אין די פאַראייניקטע שטאַטן, ווו כּמעט יעדערער פון אונדז האָט געהאַט פריינד, אָדער באַקאַנטע. דאָס איז געווען דאָס לאַנד וואָס אַלע פּאָטענציאַלע עמיגראַנטן האָבן צו איר געשטרעבט.

די עקאָנאָמישע שווערע לאַגע פון די יִידן אין די שטעט און שטעטלאַך פון מזרח אירופּא, האָט אַ גרויסן טייל פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג געצווונגען פאַרלאָזן זייער געבורט׳ס היימען. מיר, די יִדישע איינוווינער פון די ליטווישע אָדער ווייסרוסישע געגענטן, זיינען פלוצלונג געוואָרן פּוילישע בירגער, דאָס אָבער האָט גאָר ניט געענדערט אונדזער עקאָנאָמישן שווערן צושטאַנד. מיר האָבן זיך אין אַ גאָר קורצער צייט איבערצייגט, אַז דאָס באַפרייטע פּוילן, איז ניט בעסער פון די פריערדיקע הערשער, און אפשר פיל ערגער.

דער עקזיסטענץ צושטאַנד פון דער איליייער יִדישער באַפעלקערונג איז געוואָרן שווערער פון טאָג צו טאָג, באַזונדערס פון דער דערוואַקסענער יוגנט, וועלכע האָט ניט געפונען פאַר זיך קיין שום מעגליכקייט זיך איינאָרדענען און פאַר זיך בויען אַ צוקונפט. דער איינציקער אויסוועג איז געווען אַמעריקע, און שפּעטער ארץ ישראל.

די וועגן אין די פאַראייניגטע שטאַטן פון אַמעריקע זיינען אָבער געווען פאַרשלאָסן און פאַרשפּאַרט, האָבן זיך יִידן געטראַכט לאָמיר פאַרזוכן עמיגרירן אין אַרגענטינע אָדער אין אַנדערע שכנות׳דיקע לענ־

דער פון זיך אמעריקע, מיט דער האפענונג אז פון דארטן וועט מען זיך קענען „אריבערכאפן” אין די פאראייניגטע שטאטן.

די ערשטע וואס זיינען געגאנגען דעם וועג, זיינען געווען ברוך לוין, בערס זון, און משה׳ל קרעמער. זיי זיינען אוועק פון דער אלטער היים, אין ארגענטינע, אין אנפאנג פון 1923־סטן יאר, און זיינען געווען די פיאנערן פון דער עמיגראציע. שפעטער מיט א יאר, אין 1924־סטן יאר, זיינען נאכגעגאנגען זייער וועג — הירשעל מארדעכאוויטש, מערע דער טאקאריערקעס זון, און אליהו איידעלמאן, ז״ל, מיט זיין פרוי לובא. אין 1926־סטן יאר האבן עמיגרירט אין ארגענטינע, ישעיה בערענשטיין מיט זיין פרוי איידלע ראחקע דער שניידערקעס טאכטער. צוזאמען מיט זיי איז אויך מיטגעפארן ראובן ראגאזין, אליה דעם שוסטער׳ס זון, און ניאמע ברונשטיין, יענטעס זון. אין אנפאנג 1927־סטן יאר, זיינען אוועק אין זייער וועג — שלמה יצחק דאנישעווסקי, ז״ל, אברהם מאיר׳ס זון, און לייזער זאוואדניק — די קינדערשע. אין 1928־סטן יאר זיינען אוועק יאראשעווסקי, ז״ל, און דער שרייבער פון די שורות — שלמקע קאפעלאוויטש,ביילה מלכה׳ס זון.

אין צווישן זיינען אונטערגעוואקסן נייע קאנדידאטן פון דער יינגערער גענעראציע. אבער אויך זיי האבן ניט געפונען קיין מעגליכ־קייטן זיך איינאָרדענען אין איליע און האבן אויך געמוזט עמיגרירן.

אין 1929 יאר זיינען אפגעפארן אין ארגענטינע איצעל בראנשטיין, יענטעס א זון, און יוסף חייקין, חיים דוד דעם שוסטער זון. אין 1930 האט זיך געלאזט אין דעם וועג טעוועל בערמאן, זאכרעס זון, און דוד בראנשטיין, בניאמקעס זון, יאכקע וויינעס און מולע קוגעל, ראכקע דער שקלעפערקעס. מולע איז לײדער צוריקגעפארן אין דער אלטער היים אין 1933־סטן יאר, און אזוי האט ער מיט זיינע אייגענע הענט באשטימט זיין גורל, און איז אונגעקומען דורך די נאציס אין די פינ־סטערע טעג פון דער יידישער געשיכטע. די לעצטע וועלכע איז אנגעקומען אין ארגענטינע פון דער אלטער היים אין 1935־סטן יאר פארן קריג און אומקום, איז געווען מנוח׳קע יאראשעווסקי, שמעון לייבס טאכטער, וועלכע איז געפארן צו איר שוועסטער האדעל.

געשלאסן די עמיגראציע אין ארגענטינע האט איצ׳ע בערמאן, זאכרעס זון, וועלכער איז דורך א צופאל געראטעוועט געווארן פון די נאצישע בלוט זייגערס. צוערשט אוועק אין איטאליע און פון דארט אין 1948־סטן יאר איז ער אנגעקומען אין ארגענטינע.

כמעט אַלע אונדזערע לאַנדסלייט האָבן אויפגעשטעלט היימען, די מערהייט פון זיי האָט שוין אפילו אייניקלעך. אין אַלגעמיין איז זייער עקאָנאָמישע לאַגע ניט שלעכט, אַלע מאַכן אַ לעבן, אייניגע פון זיי זיינען אפילו רייך.

די מערהייט פון אונדזערע איליייער וווינען אין דער הויפט שטאָט בונעס איירעס, אָבער אַ טייל אין דער פּראָווינץ שטאָט, ריאָ קוואַרטאָ. די באַציאונגען זיינען צווישן אונדז קאָרעקטע, אָבער אָן אַ ספּעציעל נאָענטן קאָנטאַקט, ווי עס וואָלט באַדאַרפט זיין. אין די 30-סיקער יאָרן האָבן מיר געשאַפן אַ פאַריין פון איליייער, דאלהינאָוווער און אומגעגנד, אָבער ער האָט ליידער לאַנג ניט געהאַלטן, און איז זיך צופאַלן.

היינט ווען איך שרייב די פאָלגענדע שורות, ציילט די איליייער עמיגראַציע אין אַרגענטינע שוין 38 יאָר. אין צעווישן צייט זיינען ליידער אַ טייל פון אונדזערע חברים און לאַנדסלייט אַוועקגעריסן געוואָרן אין זייער בליענדסטן עלטער אין זייער אייביקער רו.

ערע זייער אייביקן אָנדיינק!

אונדזערע לאַנדסלייט אין מעקסיקאָ

די גאַנצע פאַמיליע פון ר׳ צמח שפּירא ז״ל, האָט אין די לעצטע 20-ציקער יאָרן פון דעם יאָר הונדערט פאַרלאָזן איליייע און עמיגרירט אין מעקסיקאָ. ר׳ צמח האָט געהאַט אַ זון ,זעליג, און די פאַראייניגטע שטאַטן, און ער האָט געמאַכט גרויסע אנשטרייננגונגען די פאַמיליע אין די שטאַטן ברייננגען, אָבער טראָץ זיין ווילן איז עס אים ניט געלונגען. אין יענע יאָרן זיינען די טויערן פון צפון אַמעריקע געווען פולשטענדיק און הערמעטיש פאַרשלאָסן.

ווען זייער ברודער זעליג, האָט זיך איבערצייגט אַז ס׳איז פאָרלויפיק אוממעגליך האָט ער זיין פאַמיליע געראַטן איינוואַנדערן אין דער שכ׳נתדיקער לאַנד מעקסיקאָ, האָפענדיק אַז מיט דער צייט, וועט אים געלינגען ברייננגען זיין פאַמיליע אין די שטאַטן. אָבער ניט אַלעס געשעט ווי מען פלאַנירט, ביז זעליג האָט עטוואָס געקענט מאַכן פאַר זיין פאַמיליע, האָבן זיי זיך לאַנגזאַם איינגעגלידערט אין מעקסיקאָ און זיך ווירטשאַפטליך איינגעאָרדנט, בלויז זיין יונגסטען ברודער שמואל וואָס איז געווען מינדער יעריק, האָט ער געבראַכט אין אַמעריקע.

אין אַלגעמיין איז די גאַנצע פאַמיליע שפירא אין מעקסיקאָ גוט באַקאַנט און ניט שלעכט סיטואירט. נאַטירליך איינגיע בעסער און אייניגע ווייניקער בעסער. אָבער די גאַנצע פאַמיליע צייכנט זיך אויס מיט איר אַקטיווער געזעלשאַפטליכער אַרבייט אין מעקסיקאָ. זיי זיינען טעטיק אין שול וועזן, אויפן קולטורעלן געביט, אין דער פרעסע, אין די ציוניס־טישע פאָנדן, פרויען פאַראיינען און צייגן זייער אַקטיווע טעטיקייט פאַר מדינת ישראל, און פאַרן פאַרבאַנד למען החייל. — בקצור, אויף אַלע געביטן פון יידישן נאַציאָנאַלן לעבן, פאַרנעמען זיי דעם אויבן־אָן. פון דערוויטענס און אויך פון דער נאָענט פאָלגן זיי נאָך די אַנטוויקלונג פון מדינת ישראל מיט ליבע און באַגייסטערונג.

די לאַנגע יאָרן זינט זיי האָבן פאַרלאָזן די געבורט'ס שטעטעלע האָבן זיי ניט אָפגעשוואַכט זייער סענטימענט צו זייערע לאַנדסלייט פון דער אַלטער היים. זיי שטייען אין אַ שטענדיקן לעבעדיקן און איינגן קאָנטאַקט מיט דעם פאַרבאַנד פון די אילייער אין ישראל, און אינטערע־סירן זיך האַרציק מיט זייערע פּראָבלעמען. זיי אונטערשטיצן דעם פאַר־באַנד מאַטעריעל און מאָראַליש מיט חברישער איבערגעבנהייט.

די משפחה שפירא אין מעקסיקאָ באַשטייט פון:

1. יעקב שפירא זיין פרוי [illegible] אייניקלעך.
2. אליעזר שפירא, מיט זיין פרוי רחל.
3. גרשון שפירא מיט זיין פרוי, קינדער און אייניקלעך.
4. רייזעל מיט איר מאַן, קינדער און אייניקלעך.
5. יהושע שפירא מיט זיין פרוי, קינדער און אייניקלעך.
6. חנה מיט איר מאַן און קינדער און אייניקלעך.

די רעדאַקציע פון אילייער זכרון בוך און דער קאָמיטעט פון אילייער אין ישראל, דאַנקט שטאַרק דער פאַמיליע שפירא, פאַר זייער מאַטעריע־לער הילף וועלכע האָט דערמעגליכט אַרויסגעבן דעם בוך וואָס פאַר־אייביקט אונדזער שטעטעלע מיט אירע יידן, און ווינשט זיי אַלעמען פערזענליך, גליק, געזונד, און לאַנגע יאָרן.

די יעצט עקזיסטירנדע אילייער אין אַמעריקע

פון די הונדערטער אילייער וואָס האָבן עמיגרירט אין אַמעריקע אין סוף פון 19־טן יאָרהונדערט איז שוין קיינער ניט פאַרבליבן. זייערע

קינדער און קינדס-קינדער האָבן זיך צושפּרייט איבער די פאַרשיידענע שטאַטן פון דער ריזיקער טעריטאָריע און האָבן פאַרגעסן זייער אָפּ-שטאַם. דאָך ווי ניט ווי, קענט איר קומען אין באַרירונג מיט אייניגע איליער פון דער שפּעטערדיקער עמיגראַציע, אָדער מיט די עמיגראַנטן וואָס געהערן צו דער „שארית הפליטה", וואָס זיינען אַהער מיטגעשלעפּט געוואָרן מיטן אַלגעמיינעם שטראָם פון די פּליטים אין אַמעריקע.

מיר ווילן פאַרזוכן אויסרעכענען די היינט-עקזיסטירנדע איליער פאַמיליעס, אין די פאַראייניגטע שטאַטן, מיט וועלכע מיר האָבן זיך פּערזענליך געטראָפן, אָדער די וועלכע זייערע פריינד, האָבן אונדז איבערגעגעבן וועגן זייער עקזיסטענץ.

1) אליעזר דינערשטיין מיט זיין פאַמיליע
2) אַלטער משה אהרונס — אפּשטיין מיט זיין פאַמיליע
3) האָדעל איטע-מערעס
4) זושקע גיטליין — אפרים איצעס איידעם מיט זיין פאַמיליע
5) זליק שפּירא — צמח'ס זון מיט זיין פאַמיליע
6) יעקב דינערשטיין — דער מלמד מיט דער פאַמיליע
7 יהודה ליכטערמאַן — מיט זיין פאַמיליע
8) לאה זאַוואָדניק — די קינדערשע — מיט דער פאַמיליע
9) ליפּא סאלאמיאנסקי — מיט זיין פאַמיליע
10) מולע שפּירא-צמח'ס יינגסטער זון
11) מינע לוין, בערעס טאָכטער, מיט איר פאַמיליע
12) מינעס שווענערין — זלמנ'ס לוינ'ס אלמנה מיט איר פאַמיליע
13) סימקע, נחמקע שלמה איצעס — מיט איר פאַמיליע
14) ראָבערט דעניעלס, אברהם מאיר'ס זון, מיט זיין פאַמיליע
15) רפאל לוין-דעם טצעכערס זון, מיט זיין פאַמיליע
16) רייזל קאצאוויטש, שלמה זלמן דעם שוסטערס מיט איר פאַמיליע
17) שמואל לוין, ברוכ'ס זון, מיט זיין פרוי רבקה און זיין פאַמיליע
18) גאָלדע, אברהם מאיר'ס טאָכטער, מיט איר פאַמיליע

אויב מיר האָבן אימעצן פאַרגעסן בעטן מיר פון אים, פאָרויס זיין ענטשולדיקונג.

געווידמעט דער פאַראייביקונג פון מיין געבורטס־שטעטעלע איליע און אירע טייערע, ערליכע, געטרייע יידן וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער באַרבאַרישער נאַצישער בעסטיע — די מאָדערנע עמלקים.

ת. נ. צ. ב. ה.